UNIVERSAL
LIBRARY

OU-234747

UNIVERSAL
LIBRARY

۸۹۶

الحکمۃ علمان علم الابدان و علم الادیان

الحمد للہ کہ در بن ماہ سعادت توامان کتاب مخزن حکمت بہار موسوم بہ معدن ابدی انتہا خلاصہ کتب مبسوطہ مشہور زبدہ تواعین حکمت متاخرین و اشراقیین از تصانیف مباحث فنون حکمت مزاج دان بطبون طبیعیت علامہ زمان ارسطو دوران جامع علوم عقلیہ فلسفیہ ماہر فنون حکمیہ متنازعہ ذات اقدس مروج قواعد حکمت یونانیہ بدایۃ مشتہر بفواید کلیہ و جزئیہ چہار علم اصل فنون کل معتقد اطبای زمان اقرار اطبای دانای مشیخ رئیس ابن سینا حسب استطاعت معالجات مستعفی عنہا مواف جناب حکیم مرزا مظہر حسین خان صاحب بہادر دام فیوضہ بن جناب حکیم مرزا محمد حسین خان صاحب مرحوم

تہذیب الاطبا مباحث الاطبا

مشہور

بہ خیابان جواب انتخاب

حسب الایعاز جناب مصنف مدظلہ العالی بتصحیح و تحشیہ علمای مروج الشان یعنی نطین دہر ذکی حکیم عبد الحکیم مشیخ محمد مہدی لکھنوی سید مسیحا حکیم سید محمد ابن حکیم سید ہاشم علی صاحب علی نگری ذکی حکیم سید محمد بن مولوی سلمہ اللہ القوی فاضل فہیم صاحب خلق مستقیم مولوی حکیم عبد الکریم سلمہ اللہ الرحیم حسب الامر معرفت پذیری در تصحیح تحشیہ فاضل اکمل عالم عامل مبرای عن کل عیب حکیم محمد اقتضی حسین خان ابن حکیم جلیل الدین خان لکھنوی سلمہا اللہ در سنہ ۱۲۹۰ ہجری در مطبع علوی لکھنؤ بحسن طبع حلیہ طبع پوشید

کتب خانہ

باسمہ سبحانہ

صورۃ ما کتبہ مقرظا علی ھذا الکتاب جامع المعقول والمنقول حاوی الفروع والاصول العالم الجلیل والفاضل النبیل وھو فی العلوم بھکن وفی الفنون اتقن مولانا المدعو بکمال الدین حسن صانہ ربہ عن شر الحلحن

بسم اللہ الرحمن الرحیم

دستور العمل مطلب تحریر حمد حکیمے ہست کہ مستعلجین دار الشفای دین و ایمانرا بعطای معجون مفرح القلوب کریمہ وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا ھُوَ شِفَآءٌ وَّرَحْمَۃٌ لِّلْمُؤْمِنِیْنَ حفظ صحت روحانی و اعادۂ قوت ایمانی فرمودہ و محمومان تپ خر من کفر و طغیانرا العلاج بالمثل عظیمہ وَفِیْ قُلُوْبِھِمْ مَّرَضٌ فَزَادَھُمُ اللّٰہُ مَرَضًا علت برعلت افزودہ و عنوان نسخہ تقریر رغبت طبیب عیسی نفسے ہست کہ قانون شریعت غرایش در شرح اسباب ہدایت و ارشاد کافی و دستور العلاج طریقتش گرفتاران مرض ضلالت راشافی خلق عظیمش لسبان رایحہ دوا در انتشار و فیض عمیمش ہم خاصیت شربت دینار و مباحث اطبای دیندار منصب آل اطہار اوست کہ بیمن حکمت اسرار اندوز و در اصلاح مزاج اسلام و تقویت دماغ دین جد وار سیما خمر دقایق ہر فرع و اصل یعنی امیر المؤمنین علی ابن ابیطالب علیہ السلام کہ شفا بہ اشارات ہدایتش در نظر و نجات در بشارات و لایتش منحصر اما بعد چون علم طب بحیثیت موضوعش اشرف علوم و دقایق کیفیت علمش از جملہ اسرار مکتوم ہست لہذا کاملین حذاق و حاذقین آفاق ہر گاہ در جمع و تالیف قواعد و فوائد آن ہمت گاشتہ اند بالاستیعاب در جمیع رسائل مسائل این علم شریف از لوح صحیح اجمال و حل اعضال دقیقہ از دقایق حزم و احتیاط و اختیار سوی صراط اہمل نگذاشتہ تاکید اکید الطبیب ضامن و لو کان حاذقا رالنصب العین داشتہ اند ولاکن در ین زمان کہ کساد بازار علم و عمل رواج ازار جہل و خلل ہست باب این طریقہ یک قلم مسدود شد و سلوک این مسلک بالمرہ مردود بلکہ ہر غلامی بمقام خود قبر ایست و ہر سیاہی بنام خود عنبر لاجرم بمقتضای بید ماغی چہ دماغ سوز یہا کہ در تحریف قواعد فن بکار نرفت و چہ گلہای تازہ کہ بر شاخسار خیال نشگفت شاہد این مقال کیفیت کتاب مباحث الاطبا ست کہ بیچارہ در ولیش بے بضاعت از فقدان اسباب

از آکشکول گدائی ساخته طرح جمعیت هر جنسی از اجناس مختلفه سوالات طبیه و مسایل حکمیه دران انداخته و با اینهمه
لفظ آکشکول و درویش خالی از براعت استهلال نیست ۱۲
دست تصرف اکثر صاحبان حرص و آز بر بضاعت مزجاة درویش بدین نوع دراز شد که بلا تصنع از تغیر صورت
شخصیه اش صدق اطلاق ماده کیلوسی انتحال در نظر نهت بلکه لطف انتشار و تخلیط و افراط و تفریط از حذف اصوله
پراگنده شدن ۱۲
و اضافه بعض دیگر از فروق الامراض هم قندی بمنزله قند مکرر و با اینهمه خلط مبحث نتیجه که موجب نفع عام و مقصود تام باشد
مفقود بلکه بسا عیوب ظاهری در نظر اهل باطن مشهود بلی این بحث منطقی از جمله مباحث اطبا است که شکل عقیم از نتایج حسنه
معبر است و ازین جاست که مباحث الاطبای این درویش خوگر دریوزه گری بمفاد المعیب الذی یرده المشتری مکرر بلکه
سه کرر زیر شق تردید بعض واقفین این فن سترگ چه کوچک و چه بزرگ شده فاما چون ادراک صحت و سقم واقعی این کتاب
بزرگ ۱۲ عیب ۱۲
بسان نبض مریض موقوف بر لمس انامل طبیب کامل بود الحمد لله که بعد از انقراض زمان و انقلاب دوران این امر
مطلوب و مطلوب بنوش اسلوب از خیر قوت بعرصه فعل جلوه نمود یعنی عالیجناب معلی القاب بقراط دهر جالینوس عصر
حاوی اصول و فروع طبیه جامع اسرار حکمیه صاحب قوت قدسیه مقنن قواعد یونانیه یادگار اسلاف خیر اللاحقین مخلف
علامه زمان ابقراط دوران نائب مسیح بلکه مسیح ابن مسیح ثانی شیخ رئیس ابن رئیس مستند الاطبا اجل الحکما افضل
بزرگ تر ۱۲
الاطبا جناب حکیم مرزا مظفر حسین خان بهادر خلف الرشید مسیح دوران افلاطون زمان عیسے مقام کلیم کلام
اعتماد الاطبا سلطان الحکما مسیح الدوله حکیم مرزا علی حسن خان بهادر بالقابه کتابی مسمے بتحقیقات بهیه ملقب
بهدایة الاطبا در تردید مباحث الاطبای درویش معلوم و اصلاح اقسام استقام این مشوم محموم تصنیف فرموده
طرح ۱۲ روشن و درست ۱۲
و جمع و تالیفش آنچنان بطرز انیس و نمط سدید بلکه باسلوب جدید نموده که هر نکته اش در تحقیقات بهیه اسم با مسمی است
محمده و طرح ۲
و هر حرفش بدلالت اصول قواعد این فن بدایة الاطبا چرا نباشد که ماخذ و مواد این نورانی سوا
بسیاری از کتب
معتبره قوم مثل شروح قانون و شفا و شرح مواقف و مقاصد و شروح تجرید و شرح عیون الحکم
نورانی ۱۲
از فاضل میبذی و صدر الدین در روضة الجنان و غیره زیاد از یکصد و پنجاه کتب بوده است
ت و شرح هدایه
خداداد ش دقیق و طبع وقاد ش در هر امر جزئی و کلی مائل تنقیح و تحقیق است اکتفا به اتیان د
و با اینهمه چون نظر
بسیار فروزنده ۱۲
لایق شان خویش نه انگاشته رعایت التزام چند امور درین کتاب مرعی داشته اول توفیق
ائل چندین کتب
اطبای معتمدین بعنوان شایسته و تقریر دلنشین دوم دفع ایراد مخالف اصول بر بعض یا اکثر
قوال متخالفه فیما بین
تخالف انکه قائل ایراد کثیر از اطبا باشد بنهج معقول سیوم نقل هر قولیکه نموده انتساب آن بصا
طبای فحول و رفع
و در تفریع آن نبذی یا اکثری از نتایج افکار خویش مشتمل بر فوائد عدیده و رفع منازعات قدیمه و جا
حسب کتاب فرموده
ریده ذکر ساخته

ق وتدقیق دیگر مسائل وفواید پرداخته چهارم اصلاح مذاهب قدیمه که خالی از خدشات وایرادات نبود
حجه ماسیس[۱] بتبیان دلائل واستحکام ادله آن مسائل نمود پنجم تنقیح وتوضیح واختیار اجوبه شافیه راد وسائل ورفع
ادات نوکهن بطرز حسن وطور[۲] جادِ لهم بالتی هی احسن[۳] ششم جائیکه بمقتضای کمال فساد اصلاح آن بکلی
یل ولو بتاویل علیل میسر نماند ناچار اظهار حق واعلان[۴] خرابی مطلق فرمود تا دیگران بمغالطه نیفتند وقطع نظر از آلام
شش امور که بمنزله سته ضروریه توان گفت دیگر ایرادات سخت ودشوار وقواعد وفواید نادره روزگار که غالبا
ال هیچ چشمے ندیده وهیچ گوشی نشنیده درین کتاب مستطاب بسیار اند واز حد حصر متجاوز بلکه خارج از دائره شمار
لحاظ اینمعنے که نقش عام وفائده اش تام باشد حضرت مصنف از تکلفات کلامیه ولغات عربیه ومراعات
منایع وبدایع لفظیه واستعارات تخیلیه ومحسنات معنویه که موجب اظهار تبحر وکمال خویش است مطلقا اجتناب
رزیده بزبان فارسی سلیس[۵] این هنر نفیس را در سلک نظم کشیده ؎ خوبان فارسی گو بخشند گان عمرند ✻ ساقے بده
بشارت پیران پارسارا ✻ وهرچند در نقل عبارات اکثر ترجمه کتب لفظی است لیکن بنابر مزید احتیاط نام آن کتب نیز ثبت
کرده وهمانا اینمعنے از خصایص طبع انصاف پسند ومقتضیات همت بلند جناب مصنف ممدوح توان گفت ورنه
خود ظاهر است که عادات حضرات مولفین حال در نقل قول نفیس غالبا مبنی است بر تدلیس[۶] وانتحال والآن قد حتم
المقال والحمد لله علی کل حال وانا العبد الرهین[۷] بالشجن[۸] والمحن[۹] السید کمال الدین حسن غفر الله له ولوالدیه واحسن الیهما والیه

	بحرمة سید الکونین وآله المصطفین	

صورة ما کتب مقرظا علی هذا الکتاب الفاضل الادیب والطبیب اللبیب
ذو الفضائل والفواضل حاوی الکمالات اقصاها جامع الصفات
باجمعها المشهور فی المشرقین الحکیم سید حیدر حسین سلمه رب المشرقین

	بسم الله الرحمن الرحیم	

الحمد لله الذی علمه اتم واکمل لا یسئل عما یقول ولفعل واما من سواه فهم یسئلون عما یقولون او یفعلون والصلوة والسلام
علی محمد نبیه الذی نطق بالصواب اوتی الحکمة وفصل الخطاب[۱۰] وصیه علی بن ابیطالب امیر المومنین وآله الطاهرین الذین
هم شموس[۱۱] افلاک العلوم وبدور سموات الفهوم امّا بعد فمن عجایب الزمان وغرایب الآوان ان
بعض متطببی[۱۲] العصر ومنتحلی[۱۳] الدهر ترجم بالفارسیه بعض الرسایل العربیه المعوله فی المسائل التی اخذها کتب القدماء من الاطباء

فاستحلہ الی ذاتہ اظہار الکمالاتہ و استعلاءً علی امثالہ لدی السفہاء المقرین بکمالہ ولم یخف اتضاح سیرہ و افتضاح امرہ فوصلت
الرسالۃ المترجمۃ المنیلۃ بحسب الاتفاق الی من ہو افضل اطباء الامصار والآفاق علامۃ الزمان اعجوبۃ الدوران رئیس فضلاء الدہر
تاج حکماء العصر الفائز بدرجتی العلم والعمل الحائز لاکمل رتبۃ العبد بہا الخلل المحدد ولما اندرس من طریقۃ الاطباء والمعید لما انطمس
من آثار القدماء اکمل الاساتذۃ موئل التلامذۃ سیدی وسنادی ومن الیہ یستنادی وعلیہ اعتمادی ملاذی واستادی المتغامل صیت
کمالہ فی المشرقین جناب الحکیم مرزا مظفر حسین نظم المولفہ لاستادی مناقب لست احصی، عشیر جمعہا فی غیر ذاتہ،
مجید واحد فذ فرید، بریء عن عدیل فی صفاتہ، وہل احد یدانیہ بطب، فذلک خیر من ہم من ولاتہ، مسیح بن المسیح ملیک حاذق
شفاء الدار اودی جوانتہ، فرب اودیہ مقرونا بعنا، وزد بمزید فضلک فی حیوانتہ، فصرف ذا الجناب الفخیم المہابۃ
اعنتہ نحو کشف المغضلات وبذل جہدہ فی حل المعضلات ورد جمیع الشکوک والشبہات واجاب عن کل السوالات
مع رعایۃ الاجتناب عن الحشو والاطناب لم یتفق لاحد من الاطباء حلہا ان یوجہ الی حلہا فجاء آخر او فاق مفاخرا ولعمری
ان ہذا الکتاب المشتمل علی الاجوبۃ الانیقۃ البہیۃ الرشیقۃ لقد الفہ ذلک الجناب علی نمط فائق وصنفہ علی وجہ رائق کم فیہ من الادلۃ
القطعیۃ والمقالات المسلمۃ القویۃ اخذہا من الکتب المعتبۃ للمتقدمین واضاف الیہا ما تفرد بہ بفضل اللہ رب العالمین وبالجملہ
فاقد اجاد فیما افاد قلما یوجد کتاب یکون مثلہ ومضاہیہ وعدیلہ ما من تحقیق الا وقد بلغ اقصاہ وکم من تدقیق فاز بمنتہاہ لا ینکر
فضلہ الامن ہو فی طبعہ اعوجاج وزلت قدمہ عن سوی المنہاج فہو یطرب الطالعین ویسیر الناظرین ویفید الطالبین للحق الی الحق
بالاتباع احق ادعو اللہ ان یجعلہ مقبول الفحول ومرغوب ذوی الانصاف من ذوی العقول وحفظہ عن ازراء الجہلاء وطعن السفہاء انہ نبیا
وانا المحرر بیمناہ الدائرۃ اوتی بہا کتابہ فی الآخرۃ المشفوف بحب سادۃ المصطفین عبدہ الجانی السید حیدر حسین جعلہ اللہ وجیہا فی النشاتین

بحمدہ وآلہ الکرام علیہم الصلوٰۃ والسلام ما جمع الحمام وارعد الغمام ۞

صورۃ ما کتبہ مقرظا علی ہذا الکتاب صاحب الفضل الخفی والحلی السید اللوذعی والعالم الیلمعی الفاضل المتطبب
جامع العلوم حاوی الفہوم المؤید بالتائید الالہی حکیم سید ہاشم علی سلمہ اللہ العزیز العلی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ ذی الفضل المنعام والصلوٰۃ والسلام علی سید الانام محمد آلہ البررۃ الکرام ما کر الیالی والایام امّا بعد فالعلم
علمان علم الابدان وعلم الادیان فطوبی لمن توغل تکمیلا وتعلیما وتشغل تبحرا وتحقیقا وبالغ فی تدریسہ واحیاءہ وبذل جہدہ
فی تعدیلہ وجرحہ بعد اندراس آثارہ واعلامہ فلذلک شمر عن ساق الجد وتوجہ واستعد بالکد اعجوبۃ الزمان علامۃ الدوران
بقراط العصر جالینوس الدہر ذو المجد الشامخ والفضل الباذخ مرجع الاصاغر والاکابر وارث العبقر بفضائل العلوم کابرا
عن کابر صفوۃ الاوائل ذخر الاواخر الحکیم مرزا مظفر حسین خان بہادر العلامہ ابن العلامۃ الفہامۃ خلف الفہامۃ استاد
استادی ومن الیہ استنادی الملقب من عند السلطان بمسیح الدولہ بہادر جاوید جنگ مرزا علی حسن خان بہادر
ابن حکیم الملوک مرزا علیخان بہادر طاب اللہ ثراہما وجعل الجنۃ مثواہما لدفع الشبہات وازالۃ المعضلات فی بعض المسایل
الطبیۃ واقوال الحکمیۃ اوردہا بعض الاذکیاء واخذہا من کتب القدماء وحررہا فی رسالتہ المسماۃ بمباحث الاطباء
بعبارۃ عربیۃ ومحاورۃ نحویۃ فمن العجایب من بعض المعاصرین انہ نسب تلک المعضلات الی نفسہ وترجم بالفارسیۃ

من عربیته وما باشتمالها علی النتایج الحسنیة ومسائل الحکمیة من غیر اشعاره بتلک الرسالة اسناده الی تلک المقالة ترفعا شانه بین العوام وزعما لعظمته بین الانام غافلا عن اتضاح سره واقتضاح امره وذلک اول دلایل علی السرقة واتم برهان علی قلة البضاعة فکشف ذلک العلام هذا اللثام عن وجه تدلیسه ومزق کل ممزق ما نسج من هفوات تلمیسه وجعله هباءً منثورا کان لم یکن شیئا مذکورا مع ان اکثر ما تدلس ذلک المتحذلق بنیادی باطل صوته ان اصحل یافار بالمراد بل زاغ عن طریق السداد فجاءت بحمد الله هذه الرسالة المسماة بالتحقیقات البهیة علی نتایج الحسنیة مزینة بدلایل شافیة مبرهنة بمطالب دقیقة واجوبة کافیة کیف لا وهو من اهل بیتة الطاهرة خیر اللقحة بالصناعة بجل الکرام سبل الاعلام من احفاد العلماء العظام صنادید الحکماء الفخام فوالله نعم ما افاد واصاب فیما اجاب واجاد سلمه الله علی رؤس المستفیدین علی الحاضر والباد بالنبی وآله الامجاد بالنون والصاد کتبه اقل الخلیفة بل وفی فی الحقیقة السید هاشم علی خصه الله بلطفه الخفی وبالحجج علی صلی الله علیهم اجمعین مادام ید ورالسماء حول الارضین ۵

صورة ما کتبه مقرظا علی هذا الکتاب الفاضل الکامل والعالم العامل جامع المعقول والمنقول حاوی الفروع والاصول الفاضل الادیب والعلم الاریب المتوقد الذکی والقمقام الیلمعی المؤید بتائید الله القوی المولوی عبد العلی البحرامی سلمه الله العلی

بسم الله الرحمن الرحیم

اشهی معجونی که قلوب حکمار التفریح بخشد واهنی تریاقی که صدور علمار التسکین دهد حمد حکیمی است که باشتمام شمه نخله صندلین جوابی شافی صداع شدید الحرارة مجادلات مجادلین زایل میگرداند وبمودای لکل فرعون موسی برای ازالة اقسام اسقام البطال اطبار محققین را بتجربه احقاق میرساند شافی که بیک لسخه موجزه کن علل اعدام را بصحت کامله وجود مبدل گرداند ومتسللان ضلالت را از دست طبیبان بیت الشفا هدایت معالجین شفا کامل بخشد مثلث موالید مبلغ الاوضاع ومربع عناصر متساوی الاضلاع نقطه ایست از نهد دسته حکمت او ومعاشر عقول عشره عشیری است از عشایر فطرت او درود نامحدود وصلوات غیر معدود بر روح پرفتوح جناب مستطاب طبیب الارواح مداوی سقام مفید الاجسام شیخ الاصفیار رئیس الانبیا قطب فلک نبوت بحر جواهر صفوة علامه علوم غیبی مخزن اسرار لاریبی شرح اسباب دره نفیسه تقی معالج حمیات عصیان مبین کلیات غفران سید المرسلین امام النبیین شفیع المذنبین حبیب رب العالمین محمد صلی الله علیه وآله وسلم وعلی آله وصحبه اجمعین که معده عالم را بتجارب خاصه خود از اخلاط فاسده شرک وبدعت پاک ساخته ومزاج دین حق را بمجوارسطقسات اربع بکیفیت اعتدالیه پرداخته والتین والزیتون وطور سینین که هر یک تعلیقی بر رساله ار جوزه کلمه طیبه اش نموده عجاله بشرح قانون شفا ونجات افزوده بتاثیر اراهش اصحاب فیل بتلاء علة داغ فیل عذاب وبیل آمده وبتائید اعجاز ش قمر لیلة البدر ربار ضه شقاق الاعضا علیل صفی که وما ارسلناک الا رحمة للعالمین حرفی از فضائل سنیه اوست وعسی ان یبعثک ربک مقاما محمودا درجه از مدارج حمیده او ومشهور کمالات اهل بیتش بتوفیق وقبح انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت ویطهرکم تطهیرا محلی لاسیما فرمان عظمت آل عبای او خصوصا ابن عمه وصنیته اسد الله الغالب امیر المومنین وامام المتقین

علی ابن ابیطالب بطغرای عزای وحزاهم بما صبروا جنة وحریرا متکئین فیها علی الارائک علی
عذار شاہد حال صحابہ اش بگلگونہ حبب الیکم الایمان وزینہ فی قلوبکم مزین ومضمون فضایل آئش بشرح آیہ
وکذلک جعلناکم امة وسطا مبین علیہ افضل الصلوات واتمہا واکمل التحیات وازکیہا وعلی آلہ
الطاہرین الطیبین وصحبہ الراشدین الکاملین امّا بعد پس مژدہ باد زمرہ سیمہ فضلا واذکیا واطبا اصفیا را
کہ درین عہد ورمان رسالہ کاملہ کہ برای یاجوج مکابرہ سد سکندری است وحمحم مجادلہ را صولت ہزبری بجوزہ تالیف درآمدہ
کہ خیابان دلہای فصحا از آبشارش طراوت میگیرد وچمنستان قلوب بلغا از جداول ان نضارت می پذیرد وعقلا آنرا انوار عظیم
خوانند وکملا اکثیر اعظم دانند چشم زمانہ نظیر ان ندیدہ وگوش دوران عدیل آن نشنیدہ اگرچہ مخصوص بخصوص بفن طب
مولف شدہ ولکن بسعت علوم مصنف مباحث عربیہ ومنطقیہ وریاضیہ وحکمیہ ضمنا سرزدہ اگر نوراحداقش خوانند بجا است
وبمالا ینبغی نویسند روا چرا نباشد کہ این درہ بہیہ مستنبط است از صدف طبیعت لذا بعطوبت طبیعی کہ حذاق اطبا بعرم
استفادہ بپیش او بچارزانوی ادب می نشینند ومہرہ البا باراده استفاضہ خدمت او می گزینند از شعاشع فیضش عالمے
مستضیء است وازظلال الطفش جہانے مستفیض بصرف عزم صحیح فتح باب کرم عدیم المثالش شمارند وباثبات تضاعف تفضیل ناقصان
اجوف عالی ظرفش انکار ندینغی زوائد شاذہ معروف ونہی منکرات مجہولان مشغوف بنحویکہ صنوبر مصباح ارشاد مغنی اللبیش علم
ایضاح نصب کردہ دیگری باتمکن استفہام بسیار کم خبر دارد وحیفے کہ کلامش منہل اشارات جبر معارف کافیہ شدہ حضرد
دوربین از احدی محال پندارد تصور منطق بیانش بالتصدیق وراد راک قیاس ہر اصغر واکبر بیاید وتمثیل مطالع انوارش
قدیما وحدیثا حضوری حصولی را نشاید انواع ضروب اقیسہ خاصہ بالہ تقریرش محتاج بحجة موصلہ اش شکل رابع بدون
مؤنتہ ردچون شکل اول بدیہی الانتاج بہ تشبیہ ودلائل اعجاز بالاعتش سحبان را توشیحی وبہ تخییل استعارہ کنایہ فصاحتش اصمعی را
ترشیحی بابیان معانی او فصحا اسناد حقیقے دارند وبجناس محسنات بدیعش بلغا شرف تمام انکار ندا عنی طبیب لبیب ادیب حسیب
بقراط زمان سقراط دوران جالینوس ذکاوت ارسطاطالیس فطانت افلاطون ثانی مسیح زمانی میزان حکمہ معیار فطنت تذکرہ
ذکا تفسیرہ علاجر التجارب کفایة المآرب کامل الصناعہ بر السباعہ نبض شناس مزاج تشریح مزاج دان صحت وتفریح رئیس نبیل
امیر جلیل فاضل باذل عاقل کامل اسد غابہ بنالت لیث ایکہ جلالت ضیا بیضا صفا قمر قمر وفاتحہ بوستان سروری تحکمہ حدیقہ
مہتری طرح بوارق اقبال مہبط انوار اجلال محیط رجال الآمال مرجع ارباب الکمال باسط مہاد مروت بانی مبانی فتوت آل الانام
مآب الخواص والعوام کریم الاخلاق عمیم الاشفاق سالک مسالک علوم مدرک مدارک فہوم سلالہ ابرار نامی وگرامی کما ہو قول
مولانا جامی شعر ورد اصلا ابش کرم رسم قدیم است ✣ کریم ابن الکریم ابن الکریم است ✣ ار خزاین محاسن پیہ
طبیب اعلی بیت الشفا سلطانی حکیم مرزا مظفر حسین خان صاحب بہادر لازالت شموس اذیالہ ساطعة وغرون افضالہ ہاتعة
اللھم حصل آمالہ واحسن اعمالہ وبارک علیہ وعلی ذریتہ فی الحال والمآل بحق محمد وآلہ خیر الآل

صورة ما کتبہ مقرظا علی ہذا الکتاب المتوقد اللوذعی والفطن اللبیب الادیب
والحبیب اللبیب صاحب الفطنة الذکیہ والسلیقة المنیعہ حاوی الکمالات
الصوریة والمعنویہ الحکیم ابن الحکیم حکیم محمد ہادی اللکنوی سلمہ اللہ العلی القوی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

نوشدارو ی خفقان دل از کف دادگان نثاری تمہید تحمید حکیم علی الاطلاق و معجون مفرح مالیخولیای سرشوریدگان ثناءِ حکیمی سپاس خالق الآفاق زہی طبیب برحق کہ از اختلاط اخلاط متضادہ و ترکیب عناصر متبائینہ مزاجی بہر بقای آفرینش آفریدہ و زہی شافی مطلق کہ باعادہ قوت زائلہ و ادویہ مختلفہ جملہ امراض را شفا بخشیدہ اگر خامہ بریدہ سراز زیادہ سری گرد تلاش صندل ثنایش سر گردد صداع بی سر و پای اوست و اگر نامہ پیچیدہ سراز سادہ لوحی نشتر تعریف محالش بر رگ جان زند آثار سکات نارسائی او معجون بنجاح قدرتش مفرح قلب و جگر و اطریفل حکمتش مقوی دماغ و بصر و در رودنا محمود و مرہم حکیمانہ سراست کہ رہنمای گمرہان بدست ہدایت او و طبیبی کہ علاج مرضہای لادوا بمشیت او شفیعی کہ بروز محشر علیلان عصیان را شفا بشفاعت دہد و حاذقی کہ گمرہان مریضان را بنجات بہدایت دہد برگزیدہ خالق کبریا حبیب مالک بی ریب و ریا حضرت محمد مصطفے صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم و آل اطہار او کہ ہادی اطبا اند و معین حکما خصوصا ابن عم و وصی و ختن او علے ابن ابیطالب علیہ السلام کہ دین و ایمان را باو قوت ہست و ضعیفان را طاقت اما بعد چنین میگوید محمد ہادی کہ از دیر باز گردش گردون دون نواز فن طبابت را در رضا غوطہ جہالت و فراموشی مبتلا ساختہ و سرگردان تلاش را مثل مصر و عیان بر خاک بلا انداختہ مقبوضان قابضات شوق را شربت درد تمنا بخشانیدہ و مستسقیان تشنہ لب فوق را دایرہ حصول التجا نرسانیدہ علم حکمت را بانشے فقدان بر بستر نسیان انداختہ و فن طب را بعشق عشاق بوالہوسی کہ جہال اند بی تاب و توان ساختہ اطبا را در لفظ عسل و غسل امتیازی نماندہ در منجم و منجم فرقی بنظر نیامدہ غربال را نسبت دینار بکار و امرا را از زر و عن بادام چرب زبانی سمر و کار در مزاج شناسی دوالا ابالی مے نمایند و در جہ دانی را محض نادانی میدانند یوست را مانند خشک دماغی خود تصور یدہ آبی بروی کار آوردن نمی توانند و رطوبت را بر نگ شبنم قدری نہادہ خاک عدم التفات می انپاشند حب را حب میخوانند و شربت دینار را درہم و دینار میدانند نبض را فقط حرکت عرق اعضا و دودے قسمے او را دودی از سوز مرض عشق مبتلا میدانند و تملے را تملے می انکارند و منی مطرقی غیر وی میدانند موجی را موج دریا می شمارند و غزالی را چشم معشوق میدانند باقی دیگر رفتار نبض را محض امر اعتباری می انکارند با وجود اینہمہ نادانی بزعم خود بوعلی سینا را سبق میدہند و در برابر قانون نادانی خود قانون شیخ را ہیچدانی ہمپایہ خود میدانند و با وجود عدم نظر بر کامل الصناعہ خود را کامل الصناعہ و عدم سیر شافی الاوجاع خود را شافی الاوجاع می انکارند چنانچہ مصداق این ہمہ حال صاحب مباحث الاطبا و صاحب نتایج حسینہ است چہ اولا این درویش بیچارہ سوالاتی عربیہ اطبا و حکما را بجہت تالیف آوردہ و صاحب نتایج حسینہ دست تطاول بر کشکول درویش بیچارہ دراز کردہ بفارسی ترجمہ نمودہ انحالش بسوی خویش کردہ و نزد جہال سربلندی خود را پیش کردہ کہ اہل زمانہ علامہ دہر خوانند و حکیم عصر نگارند حالانکہ چیزی ازان بفہم نہ آوردہ و اکثر جا ترجمہ ہم غلط کردہ ادعائے ہمہ دانی خود میسازد گفتہ می بینم کسے را کہ جوابات این اعتراضات ما انگارد تا انگہ در بن ایام بجہت آغاز پیمنت انجام عالیجناب معلے القاب حکمت آب دیسقوریدس زمان جالینوس دوران فیلسوف عصر ارسطاطالیس دہر ہمپایہ سقراط ثانی بقراط حاتم زمانہ فیاض یگانہ مستند اطبا دوران علامہ زمان استادی و ملاذی و من الیہ استنادی استاد الکل فی الکل ثانی شیخ رئیس رئیس ابن رئیس جناب حکیم مرزا مظفر حسین خان صاحب بہادر دامت فیوضہ طالعۃ و نعم ما قیل ؎ لا یدرک الوصف المطری خصالہ ✤ و ان یک سابقا فی کل ما وصفہ ✤ ابن جناب مسیح الدولہ حکیم مرزا علی حسن خان بہادر بالقابہ الشریفہ

ل ۱ این اشارہ بسوی آنست کہ در ہیچ کتاب بقول صریح بسوی حقانیت قانون آنحضرت کتاب نکردہ اند و ہمچنین حکمای یونان ان جالینوس بعضے قال الاصل لیل من قال حرارۃ الصبر فی علیہ بانحطاط الضعف و تکلیف کانہ حرارۃ الصبر انشاء

ع ۲ این است بسوی حکایتی کہ در ہیچ کتاب بقول صریح بسوی آنحضرت کتاب نکردہ اند و ہمچنین حکمای یونان ان جالینوس بعضے قال الاصل لیل من قال حرارۃ الصبر فی علیہ بانحطاط الضعف و تکلیف کانہ حرارۃ الصبر انشاء

نحمده الله بغفرانه واسکنه بفردوس جنانه انکه مسیحا از شرم اعجاز نفایس انفاسش چادر آسمان چارم بر رو کشید و افلاطون در حکم
به اندیشه این روز نظهوره الاصفات اختفا گزیدی کجا که بعیض نظر بار یکیش صحت نیافته و چشمی کو که از دست شفایش گردن
بر طارم نه افراخته از شفاخانه مکرمتش کسے را که نوشد اروی التفات رسید جانی تازه بدست آورد و کافور انفاس عیسویش
بدفع تپ رنجوران چنان نه پرداخته که اظهار توصیف او توان کرد نشوق عنایتش عاف مریضان را مصلح آمده و سوء المزیه
محتاجان را اشربت لطفش فریادرس شده معجون ملاطفتش ضعیفان صد ساله را قوی گردانیده سفوف ابکار افکارش
سر بسنگ زدگان مایوسی را تابه بساط انبساط رسانیده درمان بخشش همه دردمندان طب را در کف اختیارش داده و قانون
شفا در پنجه اقتدارش نهاده الحق توجه جناب او جوف مریضان را باشارات او شفا آرد و علیلان را نکات ارشادات او دهد
صحبت فیض اثرش برای ناقصین فائده اکسیر اعظم میدارد و برای کاملین تاثیر معظم می نماید و کلام مطولش بهتر از مطول و مختصرش
کافی است خلاصه قواعد اش در رشته حکمت بعیر کافی و جلسه اش در محل عیون الحکمة وافی واز اظهار اغلاط عدیده دیگران و فوائد
جدیده فراوان ناظرین را از غلطه نگاه داشت و نظری بر اغلاط ایشان و آن بر گماشت و از عمل خداداد و تجربه ذاتی که عمری در احیای
مردگان بسر برده مباحث آراست و بازار مناظره از هم بگسست و بموجب الهام ضمیر منیر سبحانه بهر نیک و بد علوم ادیان
و ابدان امت کتابی مرسوم بهدایة الاطباء فی رد مباحث الاطباء و تحقیقات بهیه فی رد نتایج الحسنیه در علم طب
تصنیف سانحته گویا چراغی در شاهراه عالم و عالمیان نور گردانیده کتابی که از مطالب مشکلات فن طب ممتلی است و از عیب
انحلال مبرا و خالی نقل قولیکه از اطباء سابقین فرموده اسم قائل و کتاب انگاشته بهر هر فقره آن در بست یکتا و بهر هر مضمون آن
گوهر بست بے بها بغواص حکمت را به قیاس مستنبط انساخته که مبتدیان را سیر چمن زار حقیقتش دشوار آید و منتهیان را در تماشا
گلستان باخرد فعه بدیگر کتابی احتیاج نگراید و معهذا از نوادر جدیده و منافع عدیده که مظهر آن ذات والا صفات است کتاب را
پر نموده گویا سلک دُرِ غیر منظوم را بانتظام کشیده الحق که در اختیارات بدیعی حکمتے عجیب بروی کار آورده شد و بر جان طب
احسانی عظیم نموده مژده باد بطائفه اطباء و زمره علماء و حکما که مصلح مزاج تپ گرفتگان شتر ناکامی و سوداز دگان چار سوے
بی آرامی جلوه گری نموده از بحران نادانی و سلسله پریشانی طالبان علم حکمت و مکتسبان فن طبابت را رهانیده یارب جمله شان
گندم نما را توفیق حفظ صحت رفیق گردانا و این سرمایه حیات را بقبول خداداد برگزیده کائنات بالنون والصاد محمد و آله
الامجاد کناد و انا العبد الذلیل الراجی الی رحمة ربه القوی الی محمد هادی بن محمد بن علی

صورة ما کتبه مقرظا علی هذا الکتاب من هو فی حدة الذهن ضرب المثل و فی فهم
المآرب کامل بل اکمل الطبیب الادیب ذو الفضل العجیب الفطن الیلمعی
والمتوقد اللوذعی الحکیم محمد مهدی اللکنوی سلمه القوی

بسم الله الرحمن الرحیم

سبحانه من حکیم علیم خلق الانسان فی احسن تقویم مزج العناصر المتضاده و خلط اکمل خلط بین الصوره و المادة جعل لکل مرض
شفاء و لکل داء دواء احمده علی ما افاض علینا من نعم عامة و حکم تامة محلها بل کلها مفرح القلوب و مفرح الکروب عند اللبیب
و شفاء لکل من لا یحضره الطبیب و اصلی علی اعدل اصناف البشر خیر من نذر و بشر افضل النبیین خاتم المرسلین محمد ن الذی

بدانا الى الكليات قانون الاسلام وحامانا عن حميات الذنوب والاثام ميزان معجزو كلام موخر ستوذكرة وذكرى لاولى الاحلام وحاوية
للمسائل والاحكام وعلى عترته المعصومين الكرام الذين شرحوا بالصحاح احاديثهم اسباب الحفظ عن اقسام الاسقام لاسيما على ابن عمه
وكاشف غمه على ان الذى قلع موا اهل الكفر والنفاق ودعائهم بالسيف فطفق مسحا بالسوق والاعناق واذا قهم شربة من حضرة حيدريه مالها
من فواق وقطع سموم شبهاتهم بحج قويه النفع من الترياق صلوة نامية شافية لايفى بتشريحه بيان الاطباء والحذاق ولايحصيه بطون الدفاتر
والاوراق وبعد فقد تطابقت البراهين العقليه والدلائل النقليه على ان الطب اكبر شانا واوج ميزانا والنفس ماينافس فى
تحصيله العباد وانفع مايصلح ذخيرة للعباد وهو شفاء كل داء الجهل ودواء كل مرضه الفضل بل هو روح الفضائل ومنهجها وروح الفواضل
ومجتهاد واتفق الحكماء خلفا عن سلف على كونه فى اعلى درجات الشرف وقد صرفوا فيه اعمارهم ووجهوا اليه انظارهم فجاسوا خلال ديارهم
وخاضوا فى لجج بحاره اسسوا بنيانه وشيدوا اركانه ومهدوا قواعده وبذلوا فوائده وصنفوا فيه كتبا كثيرة تفيد معرفة وبصيرة لمن تناولها
بيد غير قصيرة فهم بين ماتن وشارح ومعدل وجارح ومميز بين القشر واللباب ومفرق بين الخطاء والصواب ثم اتى على الناس هذا الزمن
الذى كسد فيه رواج الطب وفسد متاعه ونشا من بين الاطباء من فقد فى هذا الفن اطلاعه وقل باعه فاشتبه عليه الامر ووقع فى عمر
بعد غمر ولم يتيسر له من خواص البرهان والدليل مايشفى العليل ويهدى الخليل فجمع تلك الشبهات فى كتاب ولملمات بجواب صواب
فحسبها صعبة لم تركب وفريدة لم تثقب وخريدة لم تخطب فتوجهت الى طلبها باسرها من هوا بوعدرها ومقتضب حلوها ومرها وطلاع ثنايا
وابن بجدتها وساكن بلدتها ومداوى عمدها ومقومها اودعها الطبيب الحاذق الكامل المتفقه وعليه الاكامل الذى له يد طولى فى انواع العلاج
واصلاح المزاج الحجر النحرير الفهامه استاذنا العلامه جناب الحكيم مرزا مظفر حسين خان بهادر لازال شموس افاداته طالعة ابن افضل
الحكماء واكمل الاطباء جالينوس عصره وبقراط دهره مرجع الحذاق ومستند هم بالاتفاق المشتهر حيث كماله فى الآفاق مسيح الدوله
حكيم مرزا على حسن خان بهادر جاويد جنگ طيب الله ثراه وجعل الجنة مثواه ابن من مهد قواعد الطب واسس اساسه واثبت
اليه فى ترويج الرياسه الذى ضربت اليه اكباد الابل لتكميل النظر واصلاح العمل استاذ الحكماء حكيم الملوك حكيم مرزا على خان بهادر
اعلى الله مقامه فى دار الكرامه فصنف فيها رسالة رايقة كانها صفراء فاقع لونها تسر الناظرين وعجالة هى كانها كوكب دري يوقد من
شجرة مباركة للعالمين كم فيها من ابحاث وفوائد نفعها للطالبين عميم بل ماتذر من شئ اتت عليه الاجعلته كالرميم وتحقيقات بهيه
وتدقيقات مرضيه يعجب سماعها الآذان وينشط بها الاذهان فيالها من رسالة تدرى باليا قوت والمرجان وعجالة هى تبلغا
ام الزمان سه معان تزدهى الفصحا حسنا ۔ والفاظ مهذبة عذاب ۔ حروف لو تاملهن شيخ ۔ كبير السن عاد له الشباب ۔
ومن نوادر العصر وعجايب الدهر التى تزيد حيرة الابل العبر ان بعض القاصرين من المعاصرين قد اورد تلك الشبهات اخذا من
مضمونها وغيرها وانتحاها الى نفسه لشدة حرصه وقلة ذكائه فحسب ما غيره من انانه فحررها بالفارسية بعينها وسعى فى الفساد وتسمى
الشبهات وعدل عن مسلك السداد وربما زاد على الطنبور نغمة وعلى الشطرنج بغلة ثم نشرها فى الآفاق وافتخر بذلك الاسترزاق
واقام تلك الشبهات على ساق حتى وصل بعض النسخ منه على سبيل الاتفاق الى جناب استاذنا اكمل الاطباء والحذاق
فتعجب من ذلك وشد لحيها النطاق ببيان صفا وكلام راق فاورد تلك العبارة مع اصلها التى مرت اليه الاشارة
وانسد عبارة وهدم اثاره وبين ان بعض تلك الشبهات ابرد من الثلج فى خيارة ولا يخفى ضعفها على اولى البصيرة
والبصارة فاهل الكمال والمهارة واخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين والصلوة على نبينا محمد خاتم المرسلين وآله الطاهرين
الى يوم الدين حرره العبد المذنب الراجى الى رحمة ربه القوى محمد بن المدعو بمحمد مهدى ابن محمد ابن على عفى عنهم محمد وعلى ۔

فہرست کتاب لاجواب ہدایۃ الاطبا ملقب بتحقیقات بہیہ مرتبہ حکیم محمد ہادی صاحب سلمہ اللہ

ص	بیان
۲	خطبہ کتاب باسبب وجہ تصنیف الخ
۷	بحث در تعریف طب الخ
۱۱	ایراد بر لفظ رذائل در تعریف قبیل الخ
۱۶	بحث در تقسیم طب الخ
۲۰	ایراد بر تسمیہ جزو علمی الخ
〃	بحث در موضوعات طب الخ
۲۳	ایراد بر قسام موضوع علی الاصول المنطقیین الخ
۳۵	ایراد بر سیاق مادہ ای صحت مرض الخ
۳۶	ایراد بر اسم طبیعیہ از موضوعات طب اند الخ
۳۷	بحث در ارکان عنصریہ الخ
۳۸	ایراد بر اجتماع کب قلت حجم با بخار الخ
۳۹	ایراد بر دلیل حصر ارکان اربعہ الخ
۴۰	استفسار عن عبارۃ قانون در ارکان الخ
〃	شکوک وارد بر ہوا و ماء و حجر بیان الخ
۴۱	ایراد بر آب جامد جواب ان الخ
۴۴	بحث در مزاج الخ
۴۰	ایراد بر استحالہ جوہر متعدد بشخص الخ
۴۴	بیان تعلق نفس و اوعیہ الخ
۴۷	ایراد بر تقسیم مزاج بحصر مزاج افراد شخصیہ غیر بلکہ بانواع حافظہ الخ
۵۲	ایراد بر سیات اصبہانیان در حرارت الخ
۵۳	ایراد بر حرارت و نامی محال بالذات محکوم الخ
۵۴	ایراد بر اتحاد اجزاء جوہر بسیط بعد ترکب با بیضہ و دوکرہ مالیہ الخ
۵۶	ایراد بر عاشر بن تسخیم محال الخ
۵۸	ایراد بر بحث در تعریف خلط الخ
۶۱	ایراد بر بعض اخلاط ایعہ الخ
۶۲	ایراد دیگر بر عدم حصر اخلاط غیر طبیعیہ الخ
〃	ایراد بر عدد اعظام از نوادر از صفرا و احتقاض از بلغم لون بمزاج بارد الخ
۶۵	بحث در تقسیم اعضا الخ
۶۸	ایراد بر تقسیم بگر اعضا از حیثیت عمل غیر صحیح الخ
۷۰	ایراد بر تقدم تعلق نفس بر وجود بدن الخ

ص	بیان
۷۱	سئول از تخصیص موضع نفس بدماغ و کبد و قلب الخ
۷۲	بیان تشریح مفاصل اعضاء و تعداد آن الخ
۸۰	بحث در ارواح الخ
۸۴	بحث در قوی الخ
۹۰	ایراد بر عدم انحطاط بصر از ہوا جو تکثیف وے
۹۷	ایراد بر تفاوت غافیہ بر ہمہ الخ
〃	ایراد بر تعلق قوۃ حیوانیہ بدیوان دماغ الخ
۹۸	ایراد بر قوت نامیہ الخ
۱۰۰	ایراد بر بودن بدن متشابہ الاجزاء الخ
۱۰۱	ایراد بر بودن بدن متشابہ الاستعداد الخ
۱۰۴	بحث استفادۃ قوۃ حسہ از نفس الخ
۱۰۷	بحث در احوال انسان الخ
۱۰۹	سئول از تقدیم ملکہ بحالہ الخ
〃	ایراد بر تعریف صحت الخ
۱۱۰	ایراد بر بودن تعریف دوری بواسطہ مرادف صحیح و سلیم الخ
〃	استفسار بیان تعلق بحث نفس الخ
۱۱۱	بحث در اسباب بدیہ الخ
〃	ایراد بر ہوائے محیط اسباب بدیہ الخ
۱۱۳	ایراد بر بودن ہوا سبب روح حامل حرارت وے
〃	ایراد بر بودن ہوا مشتعل بدیہ از سبب
۱۱۵	ایراد بر بودن ہوا مشتعل بدیہ در سبب نمودن مطر بہ آب الخ
۱۱۷	ایراد بر ضرورت آب بر ترکب اجزاء بدن الخ
〃	ایراد بر تبرید و تجفیف بکیفیت الخ
۱۱۹	سئول از بودن شان دہ اعضاء پس معنی ناظر کہ فعل ست چیست الخ
〃	ایضاً در برقان الخ
۱۲۳	ایراد بر بودن غذائے الخ
۱۲۰	سئول از بیان وجہ بیان معتدل حسب حال قوم بتغذیہ آب الخ
۱۲۵	بحث در علامات الخ
۱۲۶	سئول از تحقیق حرکت نبض الخ
۱۲۷	ایراد بر اجناس نبض الخ
۱۳۱	ایراد بر تعریف نبض انہ بسط و قبض الخ
۱۳۲	ایراد بر عدد احساس کہ از نبض الخ

ص	بیان
۱۳۵	استفسار کیفیت تعلق روح بقلب الخ
۱۳۷	ایراد بر اصول الوان بول الخ
۱۳۸	سئول از فروں استفسار فرق مدہ حمرۃ تابعہ بتبخیر و حرارت الخ
۱۴۳	استفسار فرق در بیان اسباب مختلفہ بکیفیت و سوء مزاج سارج الخ
۱۴۶	استفسار فرق در دو سراسیمہ و دماغ و نقص جرم آن الخ
۱۴۷	استفسار فرق در حادث از موروث الخ
۱۴۸	استفسار فرق در انتشار و جمع عصبہ الخ
〃	ایضاً فرق در دہ عصبہ الخ
〃	ایضاً در انتشار بوجہ انتشاع عصبہ الخ
۱۴۹	ایضاً در سر طاران مبنی بر بواسیر انفتاح الخ
〃	ایضاً در رعاف الخ
〃	ایضاً در درد سر و ضجع عصبہ آن الخ
〃	در خناق الخ
۱۵۰	در سدہ قصبہ ریہ الخ
〃	در سیلان آفہ نفس الخ
۱۵۱	ایضاً در نخشت الدم الخ
〃	ایضاً در سیلان سعال الخ
۱۵۲	ایضاً در ذات الجنب الخ
〃	ایضاً در نقص منفرد الخ
〃	ایضاً در دم شہ بسبب ضعف قانم مقام الخ
۱۵۳	ایضاً در عدم نخشت بسبب انتفاخ عارض الخ
۱۵۴	ایضاً در بیان سبب در تق المعدہ الخ
〃	در دم کم کبد و غشائی آن الخ
〃	ایضاً در یرقان الخ
۱۵۵	ایضاً در دردم لحم گردہ الخ
۱۵۶	ایضاً در تقطیر بول الخ
〃	ایضاً در سدہ مجاری عالیہ حابس بول الخ
〃	ایضاً در حمی سبب بسبب تجم الخ
۱۵۸	ایضاً در قرحہ مثانہ و ناسور فارسی الخ
〃	ایضاً در التہاب مبیض و مراد الخ
۱۵۹	ایضاً در سکتہ و سبات الخ

ص	بیان
۱۵۹	ایضاً در سکتہ از مادہ و دم الخ
〃	ایضاً در سبات و جمود الخ
۱۶۰	در دم دماغ الخ
〃	در صداع بحرانی الخ
〃	در قولنج شنجیہ و استرخائیہ الخ
۱۶۱	ایضاً در تشنج جسم و حیلہ ان الخ
〃	ایضاً در دوی الخ
〃	ایضاً در درد دندان الخ
〃	ایضاً در سوء مزاج حلقی الخ
۱۶۲	ایضاً در شوصہ ذات الجنب الخ
۱۶۳	ایضاً در دم ریہ ذات الجنب الخ
〃	ایضاً در عطش رحمی و معدی الخ
۱۶۴	ایضاً در سہال کیلوسی بسبب سدہ الخ
〃	ایضاً در اسہال حمی بسبب سدہ الخ
۱۶۵	ایضاً در اسہال حمی بسبب بطء کیموس الخ
〃	ایضاً در زحیر قولنج بسبب استیلاء حدہ مرارہ الخ
۱۶۷	ایضاً در سیلان منی الخ
〃	ایضاً در ترتب حرقہ الخ
〃	ایضاً در حمی محرقہ مدرس الخ
۱۶۹	ایضاً در دم شہوت بسبب احتقان دم متعدد الخ
۱۷۰	ایضاً در دم کم کبد و غشائی آن الخ
〃	بحث در عملی الخ
۱۷۴	ایضاً نقص بر سوء مزاج حار الخ
۱۷۷	ایضاً ایراد بر تشنج الخ
۱۷۸	ایضاً نقص بر بند جہت سوء مزاج بارد الخ
〃	ایضاً ایراد بر اقتصار اطبا بر بیخ ذال سونگ الخ

ص	بیان
۱۸۷	ایضاً ما لا یستحال استحالۃ اشجع الخ
۱۹۰	بحث باایراد در ادویہ مفردہ الخ
۱۹۲	ایراد بر بودن کیفیت دوا مزاجی الخ
۱۹۷	ایراد بر استدلال الوان بکیفیت امیہ الخ
۱۹۵	ایراد بر تعریف متوی الخ
〃	استفسار فرق در مزاج نامی و مکیف الخ
۱۹۸	ایراد بر تحلیل بکوبانیدن آن الخ
۱۹۹	ایراد بر بریاں شوربا و بخار دادن آن الخ
۲۰۲	استفسار فرق در انبون خالص و غیر خالص و انبون سفوف الخ
۲۰۶	ایراد بر بحث اذویہ کہ بیان آن در عرض ست الخ
۲۰۸	ایراد بر بحث در امراض مخصوصہ نقض تعریف صداع مجمع منع الخ
۲۰۹	ایراد بر بودن سوء مزاج سبب بر ترجع
۲۱۵	ایراد بر بحث استفراغ الخ
۲۱۸	ایراد بر صرع الخ
۲۱۹	ایراد بر تعریف رعشہ الخ
۲۲۰	ایراد بر حول الخ
۲۲۱	ایراد بر خناق الخ
۲۲۲	ایراد بر بحث طوبات فضلیہ الخ
〃	بحث ایراد بر تعریف خاص الخ
۲۲۶	ایراد بر تقسیم حمی بسوئے مذکور الخ
۲۲۸	ایراد بر حصر حمیات الخ
〃	ایراد بر بحث در بحاری بتاثیر نوشتہ
۲۳۴	ایضاً در بیان تعلیل تخصیص ایام باموری نسبتے محمود و دے ایام
۲۳۶	بحث در سوداہا تنفر قوا الخ
〃	سئول از وجہ تسمیہ آتشک بعام الخ
۲۴۲	سئول از بودن قطعات تشنج اطبع در مرات شدید و شمس الخ
۲۴۵	تمت

العلم علمان علم الطبیعة و علم الشریعة

نحمده علی طبع الرسالة العذرا المشتملة علی التحقیقات فی غایة القصوی القامعة للشبهات
من الکملا الدافعة للوساوس القدیمة من الاطبا من تصنیف محسود الاقران و الامثال افتخار اهل الفضل و الکمال
الحکیم العلامة المتطبب الفهامة صاحب الید الطولانی فی العلوم الحکمیة واقف الاسرار للعلوم الطبیة معروف

هدایة الاطبا

فلقد تحقیقات ینبغه

و خوان نتایج حسینه

الی [illegible] من الشفا و توانائی ابن سینج الدوله من حکیم المعلم [illegible]

حسب فرمایش جناب مصنف ممدوح الشان تصحیح تحشیه تلامذه جناب صدوف مذکور بن یوح اول باسمائهم السامیه
و نیز تلامذه دیگر جناب موصوف الذکر اعنی ابن ذکی صاحب بن سلیم زکا سید موسی ضاموهانی و لطف الله قدس
سید علی محمد لکنوی سلمها الله بکمال التصحیح و خوش اسلوبی طابع از توجه دلپذیر سعی سید محمد مشهور علی سلمه الله العلی رفعه دل

در مطبع علوی محمدی بحشتان حلیه طبع پوشید

بسم الله الرحمن الرحیم

منت مر حکیمی راست تعالی تقدس که از کلک قدرت نسخه موالید ثلثه بدیعه بمقتضای حکمت بالغه منیعه از اجزای اربعه مفرده متضاده تالیف
داده و منجمله آنها جواهر مهره شخص انسانی را از غایت رحمت واسعه بر سایر مصنوعات بخواص رائقه و مزایای نافعه مزیت نهاده و در روز ها
بر روح پاک طیبی که صدر نشین بیت الغفار عاصیان روز جزا قاسم حوض کوثر برای اتقیا است حکیمی که معالج نفوس ناپاک و علت غائی
تکوین بعباد و لولاک لما خلقت الافلاک است و بر آل اطهار او که ولائی شان شفای اسقام گنهکاران و موجب نجات از نیران است ما بعد پس
میگوید امیدوار رحمت رب کونین مظفر حسین صانه الله عن کل شین ابن سلطان الحکما بقراط کلام جالینوس انام حیوة الملک مسیح الدوله
حکیم مرزا علی حسن خان بهادر جاوید جنگ ابن حکیم الملوک حکیم مرزا علی خان بهادر طاب ثراهما جعل الجنة مثواهما که نازم بلطف
کردگار خود عم احسانه و عظم سلطانه که آبائی کرام و اجداد عظام این حقیر را کابرا عن کابر از اکابر روزگار گردانیده و بمباریت علم
و تکمیل فنون لاسیما علوم طبیه و معالجات شهیه فضیلت بر امثال و اقران بخشیده تا انیکه سلاطین اودهٔ الیشان را خاص برای استعلاج
خود مقرر ساختند و در معالجات انعامهای متکاثره و خلعتهای فاخره یافتند و بعهده های جلیله علما امتیاز برافراختند و در حذاقت
کوس شهرت نواختند و این احقر هم از ابتدای سن تمیز شروع مشغوف و حریص تحصیل علوم درسیه و تکمیل علوم طبیه بود م و با وجود داشتن بال
و حدوث اهوال در زمان ماضی و حال بمقتضای شوق جبلی و رهنمونی توفیق ازلی بامید ثواب اخروی نه بتوقع نفع دنیوی از اشتغال
باین امر دنی بال دست نکشیدم آخر الامر بتوفیق موفق السداد و تائید رب العباد در عنفوان شباب از علوم طبیه و جمیع کتب درسیه
مرسومه این بلاد فراغ دست داد و از حضیض تعلم و اکتساب باوج تعلیم طلاب رسیدم و بتحقیق و تدقیق تدریس مختصرات و مطولات مشهور گردیدم
و برای سدید و شناخت اسباب و علامات علم گردیدم مگر واسفا که اندراس علم و کمال نسبت بزمان ماضی در زمان حال بمرتبه رسیده و کساد
بازاری صناعات علمیه و عمایه بجدی گردیده که بسبب ناقدردانی و الیان ملک و امرای زمان و فقدان اسباب آش و نان کسی متوجه تحصیل
علم و کمال نمیگردد و از رغبت اعتزال بزاویه اختفا احدی از مهره اطبا بکار سوی قیل و قال نمیگردد و جهلا روز بروز چندین مرتبه بشسته کرده جبا
بزور و بهتان بسته در زمره کملا در می آیند و خود را بلباس جالینوسی مینمایند اگرچه بتنزل قدر کملا و ترقی مرتبه جهلا امر لیست مستمر از قدیم الایام

ولیس باول قارورۃ کسرت فی الاسلام ولنعم ماقال بعض الحذاق من اہل الاعتزال شعر الدہر کالمیزان یرجع ناقصا ابدا ویحط
اہل الفضل والرجحان لکن در زمان ما شیوع جہل وعناد وہیج مواد فساد از حد گذشتہ کاملان بکمال تحسر زاویہ تقبر نشستہ وناقصان
بغایت تکبر عمامہ تفاخر بر سر بستہ آوازہای وہوی اغبیا تا بفلک رسیدہ واشک حسرت از دیدہ ما بیان از فرط الضجار
برمیزنند وکم باگان کوس لمن الملک میزنند وگاہی چند مسائل عویصہ از کتب قوم التقاط کردہ در سلک تالیف منسلک میکنند وبسوی نفس خود
منسوب میکنند برعم اینکہ زمان قول کوکب علوم ودولک شموس فہوم رسیدہ کسی بر تدلیس ما آگاہ نخواہد گردید وہر فردی از جہلا وسفہا
رفعت علم وکمال را بچو سپیدہ پگاہ خواہد دید بخبر از شعر شیخ سعدی پر شہر عہر بیشہ گمان مبر کہ خالیست شاید کہ پلنگ خفتہ باشد وبتفصیل این
اجمال انکہ در سالف زمان قریب عہد والد ماجد این ہیچدان حکیم درویش محمد رامپوری چند سوالات از کتب قوم التقاط کردہ و
بعضی از طبع خود برآوردہ در رسالہ مستقلہ مسمے بمباحث الاطبا بزبان تازی جمع فرمودہ بر معاصرین خود عرض نمودہ و
طالب حل ودفع آنہا بودہ در ان زمان حکیم مرزا محمد علی صاحب لکھنوی کہ مشہور بحذاقت ومہارت در جمیع انام ومطاف اہل اسقام ومعاصر
والد ماجد وجد امجدم واستاد جماعتی از اطبای عصر خود بودند وحکیم کوچک صاحب لکھنوی وحکیم فتح الدین گویاموی کہ تصنیف وتالیف
ہر دو خصوصا متاخر کہ در اجوبہ اکثر تالیع حکیم کوچک صاحب لکھنوی است بلکہ ماخذ رسالہ آن رسالہ حکیم کوچک است
بر قلت استعداد گواہ است جواب اکثر سوالات مذکورہ برشتہ تحریر کشیدند ودر رسالہ حکیم صاحب وحکیم کوچک کہ اولا
وقت تالیف وقریب اختتام تصنیف نزد حقیر موجود بودند ہر دو تام وکامل نہ بودند بلکہ رسالہ بود کہ حکیم کوچک صاحب بعض جوابات
حکیم صاحب بعد نقل عبارت سوالہا نقل کردہ ایراد ہا بران وارد نمودہ جوابات آنہا کہ مختارا بود داده بود گویاموی جملہ را حذف کرد
انچہ اکثر در ضیاء الاطبا کہ در آخر دستیاب شدہ ودرین رسالہ بود رقم نمودہ چون ہمہ را عوام این حکایت پارینہ شدہ بر زبان
خواص وعوام اثری از ندکار مباحث الاطبا وجوابش نماند در ینولا حکیم عاشق حسن صاحب خلف رشید حکیم بندہ حسن
صاحب سلمہا اللہ تعالی مباحث مندرجہ مباحث الاطبا را تازی بپارسی مع عدم الفوز بالمراد فی بعض المواضع کما سیقف
علیہ انشاء اللہ تعالی اذا بلغت ہناک بسلک ترجمہ کشیدند وچند مسئلہ اسولہ از کتاب فروق الامراض نجب الدین سمرقندی
بپارسی صاحب مباحث الاطبا در دیدہ وبترجمہ مباحث الاطبا ملحق نمودہ ونوسوم بہ نتایج حسینہ ومسائل حکیمیہ کردہ
بسوی خود منسوب فرمودند چنانچہ خود ہم این رسالہ دال بر این مدعی است وادل دلیل بر سرقہ وانتحال بسوی خود این است کہ صاحب
مباحث الاطبا قول اطبا کہ مزاج انسانی را ہشت اعتبار لاحق میشود گفتہ وہمنا شبہہ تفرد ہمال انچہ این مولف یعنی صاحب
نتایج نیز در انجا گفتہ وایجا شبہہ ہست کہ متفرد شدہ ام بآن الخ پس در اینجا ملاحظہ کرد نیست کہ دعوی تفرد شبہہ بسوی نفس خود کہ بان شبہہ
غیر او منفرد بودہ باشد بلا اشعار بانکہ این ترجمہ کلام غیر است ہما محمول بر سرقہ خواہد بود وبعدہ ہمچنین منتحلات را در قالب طبع رنجیدہ بعرض
تقسیم در آوردند وبرعم جہلا نقشے عجبی بر روی کار بر آوردند وطالب جواب از ہر کس وناکس گشتند ورسالہ مطبوعہ مثل فرد منتشر بہر
شہر وبوم برگشت چون حال باین منوال رسید بعضی از خاص احباب التماس بتحریر جواب از خادم طلاب نمودہ اصرار درین باب فرمودہ
این خاکسار بخیال اینکہ عدم ابتاج حاموال احبا اجبار باعث انضجار طبع ایشان است ونیز استشار این رسالہ در کوچہ وبازار برائے
جہال وامساطر جال خصوصا برای اعادی ایشان کہ در پی رد وطعن ہمہ علم در زمان حال اند موجب التباس ولبسی این صناعت رفیعہ
الاساس در زمانہ استقبال ہست چارہ از اسعاف مسئول ایشان ندیدہ باوجود کثرت اشغال وتوزع بال وتراکم مشتغلین وتزاحم
تردد ین وفقدان فرص وتجرع غصص قلم بر داشتم ودر ماہ رمضان المبارک در عین شدت ہیضہ وبای وعاصفہ بلای از صبح

تاسیس در بیت الشعار و اتمام بلیغ در مدارات مهمی نحریر بر جواب نتایج حسینیه پرداخته و طرفه تر اینکه تا آن هنگام از مأخذ سوالات
فروق این رسالهٔ که کتاب فروق سمرقندی است خبر نداشتم چنانچه حکیم صاحب مرحوم تا اختتام رسالهٔ خود همه از مأخذ سوالات فروق
انگاشته و حقیر بر یک نسخهٔ ناقصه غلط دیگر داشتم تا بعد فحص بسیار وقت اختتام مجموعه یافتم که در آن نسخه کامله فروق که غلط بسیار بود و ترجمه
وی جد و جهد بلیغ بکار آمد و گمان غالب تصرف ناسخ تصرف لائق و تدبر فائق بعمل آمد و رسالهٔ کامل جواب مباحث الاطبا مسمی
بضیاء الاطبا مؤلف اصغر الاطبا و رسالهٔ کاملهٔ جوبه بعض المشاهیرین الالبا دیدم و عند ختم الرسالهٔ بمراد رسیدم لکن قطع نظر
از اینکه همت در آخر قامه مشوه استیعاب و نقل اقوال این اصحاب در کتاب بدو وجه دور از صواب نمود اول اینکه مانع اشتغال امور
فوریه بود مثل تدریس علوم طبیعیه و مذاکرات شهیه چه این نحیف بسبب توجه در تالیف امثال این امور اکثر ترک کرده بودم
دوم اینکه ضخامت کتاب موجب سآمت طلاب می شود اولاً بخاطر رسید که جواب مباحث الاطبا را عربی نگارم و رد بسوی
رسالهٔ فارسیه منحوله بنیارم لکن اصرار احباب و مراعات امور مرقومه بالا و کساد بازار علم و عدم استعداد عربی از اکثرین طلبام این آورد
که جواب این رساله در فارسی بجز تحریر در آرم و تجرهٔ خبثیه را این بیخ برآرم و لقد التزمت فی تسطیر الجواب عدة امور تقید الطلاب اینکه عبارات
مباحث الاطبا اولاً بعده عبارت رسالهٔ منحوله که مترجم از رساله مباحث الاطبا است نقل نمودم تا چالاکی اشتغال مترجم بپایه اثبات
رسد دوم اکثر جا اشعار بلکه تصریح بر ماخذ مباحث الاطبا نمودم و آنچه بظاهر نزدیک حقیر شبهه از صاحب مباحث الاطبا بود اشعار
بدان در ذیل جواب نمودم و از ماخذ این اسوله اصل رساله عربیه آگاهی در ذیل جواب دادم و جمله این مشقت بنا بر اظهار تدلیس
رساله مترجم و کساد ادعای صاحب مباحث الاطبا که در زمان خود مکرم بود نمودم و چون مترجم مباحث الاطبا بسبب قلت استعداد
بمغز سخن نرسیده جائیکه در ترجمه از ره صواب گردیده در ذیل جواب بران متنبه نمودم سوم در جائیکه حکیم مرزا محمد علی صاحب المشار الیه
فی تلک المجاله لکونه من المهاجرین بعض الاطبا المشهورین خود را متصدی جواب مباحث الاطبا ساخته و حکیم کوچک صاحب المعبر باصغر
الاطباء المترجم بکوچک ترین اطبا فی تلک الی سالة لیدل الاسم علی المسمی باوضح الدلالة بنقض و جرح آن در رساله
جدا که موضوع برای رد رساله جواب بعض اطبای مشهورین نموده بود چونکه در جواب حکیم صاحب نیز در آن از حکیم کوچک صاحب
و جواب او در ضیاء الاطبا خلل فاضح و مسامحه واضح رو داده بود و از مسلک شریعت طب بس دور می نمود بغاد بیت اگر بینم که نابینا
چاه است ۔ اگر خاموش بنشینم گناه است ۔ در بعض مواقع بلحاظ مشتی نمونه از خروار ی برد جواب در رد آن کمر همت بستم و آنچه بمسلک
محققین اطبای محققین و یا ثابت نزدیک ایخقیر ناقص از کاملین بود آنرا نوشتم تا کسی را از اهل فهم و انصاف من بعد مقام جرح و نقص نماند و ما
طعن بلید کج فهم پس چاره انکس تواند سم آنکه خرفات گویا موی که تابع حکیم کوچک صاحب در اکثر مقام شده و تقریرش از تلمیح و تمویه
کینه خالی نیافته ام روی همت از رد آن برنتافته ام تا کم استعداد ان خود را در ورطه مغالطه نیندازند و آنرا حق نپندارند سم کتاب ها یکه
تحریر جواب سوالات مباحث الاطبا و ترجمه اش نتایج حسینیه بر آنها موقوف بود ترجمه عبارات آن کتب بقدر احتیاج در مجلس
ذکر کرده ام و در ترجمه این امر تعب شدید برده ام هیچ جمیع آنها را ندیدم یکصد و پنجاه کتب معتمده بین الاطبا الماهرین و الحکما الکاملین
می باشند مثل قانون و شفا و شروح قانون مانند شرح قرشی و علامه و اعلی و محمودین مسعود و سدید گاذرونی و فاضل جیلانی و غایة الفهوم
و شرح شریف خان و شروح موجز از غیاثی و اقسرائی و سدید گاذرونی و علا النفیس کرمانی و غیرها و مانند شرح اسباب و علامات قدیم
و جدید فاضل سمرقندی و حواشی شرح اسباب و تحقیقات شامخات علی شرح الاسباب و العلامات که از خیقر ناتمام مانده و شرح نفیس
بر کلیات موجز و حواشی شریف خان و سید هاشم و حل تفیسه از مولوی غلام ضامن و انوار الحواشی جامع معقول

ومنقول خاتمہ ہمیں علم کل تحریر نمودی نحریر حکیمی مولوی حکیم انور علی صاحب سلمہ اللہ تعالیٰ وترویح الارواح فاضل فخمندے
وشقار الاسقام وکاتل الصناعہ واحکام الصناعہ وتحفۃ الحبیان وغنی منی ومنصوری محمد ذکریا رازی وشرح مسائل ابن
حنین از ابن ابی صادق وشرح مولوی کلیم اللہ ومواردالحکم وفردوس الحکمۃ علی بن زین وتشریح فیوض جلیلہ
وتعلیقات علی اوقات الحیوان المسماۃ بالتبیان مولفہ جناب حکیم انور علی صاحب سلمہ اللہ القوی ومفرح القلوب
وتحفۃ المومنین ومخزن الادویہ وشرح ہدایۃ الحکمۃ از صدرالدین شیرازی وفاضل میبذی وہدیہ سعیدیہ ومباحث
مشرقیہ وشرح مواقف وشرح مقاصد وشرح حکمۃ العین وشرح عیون الحکمۃ وشروح تجریدیہ وروضۃ الجنان وغیرہا کہ ذکر ہمہ موجب تطویل
است فی معہذا حقیقہ نام کتاب ومصنف آن ہنگام نقل بیان نمودہ ام ودر التزام این امر مخالف روش حکیم مرزا محمد علی صاحب
مرحوم وغیرہ بدو وجہ بودہ ام یکی اینکہ اگر ناظرین راشکے دہند جواب راہ یابد بتطبیق ترجمہ آن باہل کہ اگر لفظے است دشوار
نباشد دوم اینکہ تا موجب اعتبار تالیف ووقار تصنیف نزد نظار باشد وعبارت شرح موجز وشرح قانون حکیم شفائی
خان نیز نقل ساختم وتلقیب ایشان بسبب ایراد زائد من غیر تدبیر بموقع الایرادات احسن یافتم لیکن نقل عبارات از اول اکثر
است واز ثانی بعض جا نہ بیشتر وتحمل این بار دلتصدی بجوابات سوالات در ازکار تشیید الاذہان النظار وتحقیقا لاقوال
الاطبار الکبار واشعارا علی سوء فہمہ من مرامہم وما ربہم من غیر تدبیر وقوارت ۵ آنکہ در جواب سوالیکہ بر جمیع اطبا وجمہور ایشان وارد
می شد بہر گونہ مساہلت ننمودم وبتقریر رائق وتعبیر زنگ ایراد از رخ مرمذہب ایشان زدودم ۶ آنکہ آنچہ از ایرادات مخالف اصول بر بعض
یا اکثر اطبای متحول یا تکالف اقوال در بین اصحاب عقول دیدم آنرا بمقدور در رشتہ توفیق کشیدم کہ این امر را خلاف عادت
اطبای متاخرین ومعاصرین بہتر از ایراد ایرادات بر محققین ومتقنین اطبا میدانم لہذا از توفیق موفق ازلی در توفیق آن
اقوال جد وجہد بلیغ بعمل آوردم ۷ آنکہ آنچہ در رای ناقص خود از کتب قوم حق یافتم وان کان مخالفا لما قالہ بعض الکبرا رانرا
بدلائل عقلیہ ونقلیہ ثابت ساختم وربقہ تقلید این بعض مسلم الثبوت را بر گردن خود ننہادم چنانچہ مسلک مختار بعض اطبای
مشہورین است کہ آنچہ حکیم علی جیلانی مثلا وارد کردہ آنرا از آیات بجا نمردہ ونرشیف وی اگرچہ لایق آن بابت ننمودہ ۸ اگر مثلے
مضروب بعض اطبای مشہورین درین رسالہ بمعرض بیان آوردہ ام آنرا از رسالہ او شان نبردہ ام مگر انماخذ آن مسلک تحریر
سلیس وتقریر نفیس بتفصیل مجمل وحل معضل سفتہ ام چنانچہ بر ناظرین ہویدا خواہد شد صدق آنچہ گفتہ ام ۹ بہر جا نیکہ انتساب قول
بسوی خود کردم خلاف روش بعض اطبای مشہورین وحکیم کوچک لکھنوی تابع وی گویا سوی آن نقل محض نیست بلکہ مشتمل بر
فوائد عدیدہ ودرافع منازعات قدیمہ وجدیدہ وتفصیل اقوال مجملہ وحل امور مشکلہ وتنبیہ نائمین از مطالب ومعانی عبارات اطبار
الفاظ مسبوقین از مآرب ومقاصد کلمات اطبا ورد کلام بعض اطبای مشہورین وکلام کوچک ترین اطبا ورد آن وہ کلام
تابع وی از گویا سوی بادیگر فواید وبرای فصل وجدا کردن کلام سابق از لاحق در بعض جا ہا ست چنانچہ این ہم بر ناظرین
منکشف خواہد شد ۱۰ آنکہ ہر جا کہ تزییف مقال بعض اطبار مشہورین نمودہ ام غرض اصلے ازان این نیست کہ بیچ خود ہیچدان را
تفضیل بر جناب ایشان وہم وفریت بر دیگران نہم بلکہ مقصود تخلیص کم استعدادان از مغلطہ بود وہم تنبیہ بر چند امور کہ از
حذاق بسوی مروری نمود اول اینکہ جا نیکہ تفصیل مجمل ویا اجمال مفصل بنہج اطول فرمودند بالعین ہم مسکت خصم ودافع بعض
ایرادات بروجہ اتم ہست ومعہذا خلو از اغلاط نجہ یافتہ ام دازذکر آن بخیال تطویل وقافتہ ام دوم حکیم صاحب مرحوم
شاید بگمان اینکہ این جواب از نتائج فکر من ہست اکثر از نام کتاب کہ ماخذ جواب بود وہم از نام فاضل سکوت فرمودہ سیوم اینکہ

حکیم صاحب مغفور در نقل عبارات بگان مفید بودن جوابات تصرفات فرموده مگر ذره حقیر تصرفات اوشان در اکثر جا خالی
از تحریفات و مسامحات و مسامحات بلکه اغلاط نبوده چهارم اینکه جائیکه حکیم صاحب خود متصدی جواب گردیدند و
ماخذ آن ندیدند و برای ثبوت دعوی خود عبارات نقل نمودند آن مملو از اغلاط و زلل و مشحون از خلل است لیکن حکیم کوچک
لکهنوی که در صدد رد جوابات اوشان گردیده در اکثر مقام از روی تعصب از مسلک حق گردیده لهذا اکثر جا آن را کان لم
یکن انگاشته ام و قابل اعتنا نپنداشتم الا در بعض مواضع بطور مشتی نمونه از خروار اری تعبیری بر دآن کرده ام پنجم اکثر ماخذ
رساله حکیم صاحب مرحوم شرح حیلانی و بعض جا چند کتب دیگر و ماخذ کلام کوچک ترین طبیبان اکثر شرح قرشی و بعض جا
بعض شروح موجوده و چون شرح حیلانی دقیق است نه فهم عبارات و مقصود کام دوی از حکیم صاحب اکثر جا لغزش بار و نموده در رساله
حکیم کوچک و تابعوی گویا موی را بدتر از رساله حکیم صاحب مرحوم بوجوه عدیده یافتم لهذا در نقل جوابات از نقل عبارات و یافتم
مگر ناچار شده بعض جا برای جرح و قدح فقراتی چند نقل ساختم و جائیکه مناسب ندیدم خود از ماخذ این حضرات نقل بر داشتم
چنانچه سابقا گذشته و ایمائی بآن رفته ۱۱ بعض مذاهب قدیمه که بتوارث ناقص و خراب و مملو از ریاب و با وجود ما و بلیات قدیمه
و جدیده هنوز زیر حجاب خواهش پوشیده در بیان و تسلیم آن دلائل رابطه تقلیدیه کافه اطباء در گردن جمع دنه انداخته تا معقد و بفهم ناقص
خود آنرا از دلائل عقلیه و نقلیه و تاویلات سدیده بفیصله اثبات آن نمودم و زنگ ایراد از چهره آن مذهب زدودم ۱۲ وجوه مغلطه متاخرین
را ثابت نمودم چنانچه در مذهب بحران مثلا ۱۳ در بیان جواب ۱۴ ایراداتیکه ما تعلق بآن بود و ایرادات بر آن وارد می شدند
و جوابات اطباء از آن داده بودند دران نهایت مرتبه تحقیق و تدقیق نمودم ۱۵ بعض مذاهبیکه مسلم الثبوت نزدیک بعض محققین
بوده و آن را واجب التسلیم نموده بودند و نزد حقیر آن مذهب خراب بود و در مطولات از خرابی آن آگاه شدم ردات آن را بوجوه
عدیده ثابت نمودم تا من بعد بران ناظرین با انصاف دور از اعتساف را غلطه واقع نگردد چنانچه در مذهب محققین اطباء در مزاج
مثلا ۱۶ در مذهبیکه مسلم الثبوت کافه اطباء غیر بود و دلائل مورده بر آنها اکثر ناقص و خراب بودند درستی آن مسئله از آنها بخوبی حاصل
نمی گشت آنچه جواب را بهتر و مناسب دانستم آنرا اختیار نموده و قدری اصلاح داده سایر ایرادات را رفع نمودم چنانچه در رساله
امتناع عدم اندراج حقیقتی مثلا و بالجمله اکثر هر چیز یکه آوردم تا هنگامیکه دلیل دست نزدند و نفهمیدم اختیار نمودم و بر لقه تقلید چنانچه در سلک
غمی ربیدست نزگردن خود نداختم ۱۷ با اینقدر الزام بحث و دشوار با اعتراف قلت استعداد و اکثر اضطرار و تیسر کتب مشحون با غلاط که
تنقید مضامین از آن و ترجمه چنین عبارات دشوار بود تا بهتدر خود الزام صحت نکاریدم مهذا اگر غلطی از مقتضای بشریت و دستیابی
کتب اغلاط واقع شده باشد معذور دارم نه موجب ملامت و انکار مشقت بیاشد هم و نعم ما قیل فعین الرضا عن کل عیب کلیلة و لکن کالحسن
و خوبی و تدقیق و تحقیق مسائل و تحقیقات جدیده دراین رساله چنان کثیر است که بتحریر و تقریر نمی آید و موجب اینکه مشکل انگاشته خود
بوده نه که عطار گوید خوبی این بر ناظرین مخفی نخواهد ماند و حاجت بیان ندارد که بر مبالغه محمول کرده آید و هر گاه این عجاله نافعه در رساله
قامعه ایرادات وارده موافق خواهش حقیقت بتقدیر رب قدیر لسلک تقریر و رشته تحریر در آمده لقب او هدایة الاطباء علی
مباحث الاطباء و نامش التحقیقات البهیه علی النتائج الحسینیه داشتم و بالجمله حسب عذر سابق امیدم از ناظرین
با انصاف که طبع شان از زره اعتساف بغایت دور است آنکه بمقتضای بشریت خطائی یابند بذیل عفو بپوشند
و در اصلاح آن کوشند و زبان بطعن و ملام دراز نسازند و بر محنت و مشقت کثیر این حقیر نظر سازند و بمقتضای اینکه من
فقد استهدف مشهور است معذور و معافم دارند و بعین رضا ملاحظه سازند که حقیر مدعی عصمت از خطا و روش صائب تحقیقت در هر جا یم

وامّا الشرح فی المقصود بتائید اسد الوجود وقال فی مباحث الاطباء البحث الاول فی التعریف
قال الاطباء الطب علم یعرف منه احوال بدن الانسان من جهة ما یصح ویزول عن الصحة لتحفظ
حاصلة وتسترد زائلة یرد علیه شکوک منها ان ارادوا بالاحوال الاحوال الکلیة فاسناد المعرفة الیها غیر
جائز لان المعرفة لا تتعلق بالامور الکلیة بل بالامور الجزئیة ولذا لا یقال علمت الله بل یقال عرفت الله کذا فی
المطول وان سلمت صحة التعلق ههنا فلا یمکن صحة التعلق ههنا لان اختیار لفظ منه یدل علی ان الاحوال مستفادة من
الطب ولیست عینیة بخلاف الاحوال الکلیة فانها داخلة فیه فظهر ان اسناد المعرفة الی الاحوال الکلیة غیر صحیح وان ارادوا بالاحوال الجزئی
فهو ایضا محال لان معرفة الاحوال الجزئی متاخرة من الطب باعتبار انه جزء مقوم لماهیته مقدم علیه
فیلزم ان یکون الشئ الواحد متقدما ومتاخرا وهذا محال بالضرورة قال المترجم اطبا تعریف طب چنین فرموده اند
الطب علم یعرف منه احوال بدن الانسان من جهة ما یصح ویزول عن الصحة لتحفظ حاصلة وتسترد زائلة وارد می شود بر این تعریف چند
اعتراضات اول انکه اگر مراد باحوال احوال کلیه است پس نسبت معرفت بسوی ایشان جائز نیست زیرا که معرفت متعلق نمی شود بامور
کلیه بلکه بامور جزئیه وهمین سبب گفته نمی شود علمت الله بلکه گفته میشود عرفت الله چنانچه در مطول مذکور است حقیر میگوید
این است انچه در فروق اللغات فاضل سید نور الدین جزائری فرموده قیل المعرفة ادراک البسایط والجزئیات والعلم ادراک المرکبات
والکلیات ومن ثمة یقال عرفت الله ولا یقال علمته ثم قال المترجم واگر تسلیم کرده شود صحت تعلق معرفت باحوال کلیه پس
ممکن نیست صحت تعلقش در ینمقام زیرا که اختیار لفظ منه دلالت دارد بر انکه احوال مستفاد است از طب واو عین طب نیست
بخلاف احوال کلیه که داخل است در طب پس ظاهر شد که اسناد معرفت بسوی احوال کلی صحیح نیست واگر مراد باحوال احوال
جزئیه است پس آن نیز محال است زیرا که معرفت احوال جزئیه متاخر است از طب باعتبار انکه جزء مقوم ماهیته مقدم است
بر ان پس لازم می آید که شئ واحد هم مقدم باشد وهم متاخر واین محال است بالبداهة جواب ان اول آنچه فیود در تعریف طب علی
ما فی شرح القانون من الآملی والجیلانی وشرح السهرندی للاسباب والعلامات که در قول شیخ علم مشتمل جنس است ومراد از ان
ملکه حاصله است از تصدیقات بمسائل یا حالت که آن نفس این تصدیقات است واز قول وی یعرف منه احوال بدن الانسان
خارج می شود از ان آنچیزیکه یعرف آن احوال انما وی نمی شود مثل علم هندسه وعربیه واز قول وی من جهة ما یصح ویزول خارج
می شود تمام علوم مثل طبیعی ونجوم وغیر آن زیرا که مراد باحوال جمیع احوال جزئیه است وآن از طبیعی ونجوم بهره وجهت مذکوره
دانسته نمی شوند واگر گفته شود که شناخته می شوند اینها از علم نجوم نیز پس خارج می شوند از قول وی یحفظ الخ زیرا که غرض از نجوم
تدبیر حفظ صحت واسترداد او نیست واین اشاره است بسوی علت غائی وتقیید احوال بدن الانسان برای انکه تمام احوال
ازین علم دانسته نمی شوند مثل افعال نفس که از ان معلوم نمی شوند وعلم مثل عشق ومانند لیا ازین جهه بود که وی آنرا برای تغیر حال بدن
ودانسته می شود انچه گفته در مانند لیا انه ان کان منه ما یحدث من الجن فانما من حیث الطب فداوی بدنه وما جه فیزول عنه استعداد ظهور الجن
عنده او غلبته علی روحه وفاضل سهرندی در وجیش بقوله گفته ثم اعلم ان للانسان بدنا ونفسا وله باعتبار کل منهما احوال واعراض وتسمی
الاولی بدنیة کاقسام الحرکات والسکونات الثلثین والاخری نفسانیة وصناعة الطب بالقصد الاولی انما وضعت لیبحث عن احوال
البدن علی عکس تدوین العلم الحقیقی فتوسط البدن بین الانسان واحواله اخرازا من احوال النفس المدونة فی ذلک العلم الا ان النفس
والبدن لما بینهما من غایة الارتباط والاتصال بلغ مما بین المزوجة بفعل کل منهما عن الاخر وتغیر احوال کل منهما من تغیر احوال الاخر

علی یحیی فی المایخولیا الاتری کیف یتغیر النفس بالذات بکلیتہ اما علی لسان البدن فتحیل البدن افعالہا واحوالہا فی نفسہ لا یتصور بدانی کل اثنین الا اذا کان ارتباطہما بعد المرتبۃ من الاتحاد فیہما اذا حدثت فی النفس کیفیۃ نفسانیۃ توجب نفعا او ضررا فی افعالہا فلابد ان یحدث بسبب ذلک تغیر فی البدن یوجب نفعا او ضررا فی افعالہ مناسبا لذلک النفع والضرر لکن بحیث یرجع الی احد الاجناس الثلثۃ من سوء المزاج وفساد التراکیب وتفرق الاتصال ولعلک اعنی بما اذا حدثت الخ فعلی ہذا لابد ان یحیل لکل من البدن والنفس نوعان من الاحوال نوع یحصل بالاصالۃ ونوع یحدث بالتبعیۃ فہم اذا احاطوا بدوین احوال کل منہما فی علم علم جعلوا المقصود بالتخصیص فی کل علم ہو النوع الاول المتاصل حدوثا والثانی اعراضا وعلامات لہ وہی لم یقصدوا الا آلۃ لملاحظۃ الحال المقصود بالتحصیل ونظیرہ المرۃ المنطبعۃ فیما المثال والشبح فان کلا منہما مغایر للآخر فتغیر احوال کل منہما تغیر احوال الآخر فیحصل لاحدہما احوال بالاصالۃ وللآخر احوال بالتبع لقوۃ ارتباطہما وکمال اتحادہما فالناظرون یقصدون بالملاحظۃ الاحوال الکائنۃ للمرآۃ بالاصالۃ یحیل الاحوال التی یحصل للشبح بالطبع آلۃ لہا والاحوال الکائنۃ للمنطبع بالاصالۃ یحیل الاحوال التی تحصل للمرآۃ بالطبع آلۃ لہا لکن لما وقع القرینۃ الدالۃ علی المقصود بالتبعیۃ من غیر المقصود فیما بین ایدیہم لم یبالوا بہن استناد تغیر کل منہما الی الآخر ولا من تغیر تغیر کل منہما بتغیر الآخر ولا من تغیر ما یتبع احدہما المایخولیا من التغیرات البدنیۃ بالاصالۃ علی ما سیاتی وتفسیر المص لہا بتغیر الظنون من تلک المسامحات المذکورۃ انفا فیکون تدوینہا لصناعۃ الطب التی مثل سائر الامراض تخصیص الایراد بہم اجوابا عنہ بان البحث عنہ من حیث انہ من آثار تغیرات البدن ابرد وابعد عن تحقیق حقیقۃ الامر فانہ مما یشد علیہ الرحال انتہی کلامہ وجہ ایراد لفظ علم نہ معرفت چنانچہ از شیخ واقع شدہ اینکہ مباحث بعلم امور کلیہ اند وعلم مختص کلیات است وتوجیہ ایراد شیخ لفظ بتعرف ویعرف علی ما فی بعض النسخ نہ بتعلم او بعلم اینکہ مراد باحوال احوال جزئیہ است وبتعرف آن استنباط آن وقت وقوع آن است ومعرفت مختص بکلیات میشود وشیخ لفظ منہ آوردہ نہ فیہ زیرا کہ مستنبط از علم جزو او نمی گردد بلکہ از وی مستفاد است بخلاف انچہ از وی دانستہ شود اگر گفتہ شود احوال جزئیہ اعراض برای بدن انسان اند وانہا موقوف معرفت آنہا خارج از طب نخواہد شد چہ علم بامراض جزئیہ مذکور در ہر دو کتاب قانون یعنی ثالث ورابع باتفاق در علم طب اند بجواب گوئیم کہ علم باحوال کلے باشد یا جزئی اضافی داخل در طب است لکن تعرف انچہ عارض میشود ازان احوال برای ابدان مختصہ وقت عروض آن کہ از کار افتد قبیل ہر دو اند داخل در وی نیست بلکہ مستفاد است از وی پس مراد باحوال جمیع احوال جزئیہ است وتعرف تہیو برای او ستہ تعرف بفعل وزوال در قول شیخ بزول بمعنے انتقال است ودر قول وی زائلہ بمعنے انعدام است وقرینہ واضح است زیرا کہ بدن منعدم نمی شود بمرض وصحت منعدم می شود بمرض واین جہت ماخوذ است بقیاس انچہ لایق باشد بنوع از صحت پس داخل خواہد شد حال جنین ماؤف حقیر میگوئیم پس وارد نخواہد شد انچہ صاحب کشاف مصطلحات فنون از شرح سدید آوردہ کہ در تعریف طب لیحفظ حاصلہ ویحصل غیر حاصلہ تا امکان اولی است ازین جہت کہ صحیح بزول عن الصحۃ زیرا کہ وارد می شود بر آن اینکہ جنین غیر صحیح از اول فطرت صحیح نمی شود بر آن اینکہ گفتہ شود کہ زائل شد از صحت یا صحت او زائل شد وشیخ نسبت بزوال نگفت زیرا کہ طبیب بوی میکند از مبدا باعداد بدن ولا محالہ خواہد شد وشل ونہ گفت لیستحفظ الصحۃ زیرا کہ حفظ بموجود لایق است از زوال معدوم ہذا توجیہ القیود وتندفع بہا اکثر الایرادات ثانیا اکثر ایراد اینکہ برین تعریف وارد می شود

در تقریر مختصر دفع آن بدانیم و آن اینکه طب اکثر ظنی است و علم نیست و اگر علمی شد برای او غایت بودی زیرا که تحصیل صحت باطل و عمل
حاصل شود و دیده شد بسیار بودن و اینکه اکثر ظنی بود زیرا که علومات بر دو قسم اند بعضی بیان و بعضی برهان است آری تعرف احوال جزئیه و تقدیر
علاج بقدر مرض از تعرف اینها حاصل نمی شود و آن نفس علم نیست و به گاه واداز علوم این صناعت نظریه است پس نمانی بودن مسائل آن
حقی نیست چنانچه گفته می شود در رد علم تعبیر و فرست و اینکه تحصیل صحت طبعاً منافی حصول آن صناعة نیست بوجه عجز طبیعت و
اعانت صناعت پس برای او غایت شد و طب علم گردید و اینکه معرفت احوال فصل نیست بلکه خاصه است زیرا که معرفت احوال جزئیه خارج از
طب است و تعریف هم بحقیقت است و اطلاق صدر بر اطلاق است بستلم تفصیل پس تاخر معرفت احوال و عدم بودن دو بسیط
فصل بوجه بودن فصل مقوم و تقدم او زمانا و فوانا مضر نیست اینکه علم یا صناعت نظریه است و یا ادراک در اول حاجت ذکر
متعلق نیست و در ثانی حذف آن برای اختصار و اعتماد بر عقل است پس ایراد و اینکه علم یا صفت اضافیه یا حقیقیه لازم الاضافه است در
رد و تقدیر ذکر متعلقش ضروری است وارد نخواهد شد و اینکه ایراد معرفت احوال هر هر فرد جزئی ممکن تعرف احوال بدن آن فرد و قتیکه
یافته شود است نه معرفت احوال هر فرد مطلقا بوجه غیر متناهی زیرا بعض غیر معین تا تعریف بمجهول شود و نه عین بوجه عدم دلالت لفظ
بران و اینکه مراد از معرفت احوال بدن حصول قوت تمکن استحراج آن است نه حصول بالفعل تا لازم آید عدم انعکاس جامع بوجه عجز طبیب
در استخراج بعض احوال جزئیه و عدم منع حد اگر از احوال بعض آن گرفته شود بوجه ندرت شخص غیر طبیب بر بعض و اینکه مراد از حفظ
صحت استیفای آن با بستعمال اشیای مقتضیه آن در تحصیل مثل آن است و از استرداد آن آنچه داد ما بیست مثل آن است پس تحصیل حاصل
در اول و اعاده معدوم در ثانی لازم نخواهد آمد و اینکه تقدیر صحت و فرض رعایت اسباب و عدم رعایت است پس تکرار عدم
افاده طب با وجود رعایت اسباب مانند عدم احتیاج اکل و طاعت در سوت تقدیر شبع و شقاوت و عدم فائده داد ن
هر دو متقدم در صورت تقدیر جوع و شقاوت وارد نخواهد شد و اینکه مراد از حفظ و استرداد جمیع بقدر امکان است و نه بودن
سبب مانع از امر خارج پس قابح نخواهد شد بعدم حفظ بعض و عدم استرداد بعض بوجه عدم تعرض مانع تفصیل بقیه شرح اعالون
من العلامة والآبی قال الشارح بتفصیل جوابات شقوق ایرادات مورد می پردازد و بعد مبالات بتکرار بعض امور مذکوره برای مزید بصیرت
متعلمین نمی نمایم و آن اینکه علم و معرفت نزد یک اکثرین مترادف اند چنانچه باین هم مشعر است عبارت شیخ در رساله تعریفات جائیکه
گفته و گفته شد که علم ادراک است بران چیزیکه آن چیز با دست و نزد یک بعض علم عام از معرفت است و نزد یک بعض معرفت و علم متغایر
اند شیخ در رساله تعریفات نموده که علم اعتقاد جازم مطابق واقع است و نزد یک حکما حصول صورت شی در عقل است و اول اخص
از ثانی است و گفته شد علم زوال خفا از معلوم است و جهل نقیض آن و گفته شد که مستغنی از تعریف است و گفته شد که علم صفت است انچه است
که بوجه آن ادراک کلیات و جزئیات می شود و معرفت ادراک شی است بانچه چیز بر وست و آن مسبوق است بنسیان که تحصیل الحاصل علم
می شود بخلاف علم و برای این نام و اشته شد حق تعالی بعالم بعارف انتهی پس نه بجا تعمیم علم از معرفت معلوم می شود پس صدق
اعم بر اخص ضروری خواهد شد لهذا فاضل جلالی در شرح قول متعرف فرموده ای یعلم علما جزئیا و هو المعروف فقط تخصیص عندهم پس در نهیصورت
ایراد مورد بیکار خواهد شد و طریق این تعرف بتصرف در قاعده کلیه ممکن است مثلا اقتضیه کلیه اکه قاعده طب است کبری سازند و
فردی از افراد موضوع قضیه کلیه را محمول سازند و این را صغرای قیاس گردانند مثلا گویند هذا المریض یوجد فی بدنه من الاعراض
الکیفیات و العلامات کذا و کذا و کلما یوجد فی بدنه من العلامات و الاعراض و الکیفیات کذا و کذا فهو محموم یجب العلاج بکذا و کذا
و باین طریق شناخته می شود از طب احوال و مراد از احوال احوال جزئیه خواهد بود و علم بوجه عموم بران صادق خواهد آمد و نزد یک

ابقی بمعرفت متعلق بجزئیات است و علم متعلق بکلیات و این اصطلاح را شیخ و فصیل تابع در برهان شفا اختیار کرده است و مختار فاضل علامه است انجا حیث قال و انما قال اعرف منه لانه کما قال فی المنطق علم متعلم فیضرب لانتقالات الاحوال فلان الشیخ اصطلح فی الفصل الثانی من برهان الشفاء علی تخصیص المعرفة بالجزئیات و العلم بالکلیات و هو علی وفق اللغة و لهذا قال عرفت زیدا دون علمته و الغرض من المباحث الطبیة و ان کانت کلیة کالمنطقیة حفظ صحة الاشخاص جزئیة و ازالة مرضهم و من المنطقیة اقامة البرهان علی مطالب معینة و هی کلیة ایضا الی ان قال و اما الثانی فلان قوله فی المنطق یعلم فیه اولی من یعلم منه لان المعلوم فی الصناعة النظریة هی مسائلها و هی جزء منه و اولی التعریفات ما کان باجزاء الشیء و اما ههنا فلیکنه لان ادراک الجزئیات لا یکن جعله من جزئی الطب بل مستفاد منه خیر میگویم در بعضی صورت نیز ایراد مورد وارد نخواهد شد و قد عرفت التفصیل فی بیان فوائد القیود و نزد یک اکثرین هر دو مترادف الاستعمال اند چنانچه فاضل جزائری فرموده بقوله قد یستفاد من کلام الشیخ فی بعض مصنفاته انهما مترادفان و الید به جماعة من اهل اللغة و ارباب العقول و یدل علیه قول سید الساجدین ع فی الصحیفة الکاملة فقد احصیت من معرفتک ما عرفت علیهم بقدر یمکن فانه اطلق المعرفة علیه سبحانه و یمکن ان یراد به العلم تجوزا انتهی خیر میگویم بعض ارباب لغت قائل بمترادف هر دو اکثرین قائل بتخصیص معرفت بجزئیات و علم بکلیات اند موید اول است ما فی القاموس علمه کسمعه علما بالکسر و عرفانا و عرفة بالکسر و عرفا بالکسرین مشددة الفاء علمه و موید ثانی است ای انچه فاضل علامه گفته ما فی منتهی الارب العلم بالکسر و است علوم جمع و اصله المصدر و الدسته و منه لا یحیطون بشیء من علمه ای معلوماته و عرفت بالکسر شناخت و شناختن و موید این است انچه در صراح مذکور است معرفت عرفان شناختن من عرف بالضم شناختگی و علم بالکسر دانستن و بالجمله تعلق معرفت چنانچه بجزئیات می شود تعلق علم نیز بان می شود لهذا قیل ما فی الآیة الشریفة و علم ما بین ایدیهم و سیعلم الذین ظلموا و بالجمله مراد از معرفت احوال جمیع احوال جزئیه است و اعرف ان احوال بالفعل لیست بلکه بتصرف قلیل از علم طب می شود و قد عرفت حاله فتذکر و لکن جواب از ایراد مورد در تقریرش باین نهج است که معرفت احوال متاخر از طب خواهد شد پس جایز نشد گردانیدن او در افضل بوجه تقدم فضل بر شیء بوجه مقوم بودن آن و این احوال متاخر از طب نه بوجه استفاده این امور از طب پس لازم آمد که متقدم و متاخر هر دو شوند اینکه اگر بفضل این امور قائل شوم و یا مراد از خصوص امور بالفعل گیرم البته ایراد وارد شود و به گاه از طب قوت تمکن استخراج آن امور حاصل می شود و این تعریف ارسم میگویم نه حقیقی پس سقوط این ایراد اظهر از بیان است و قد عرفت حاله و ثانیا ما قاله الآملی بقوله ان معرفة الاحوال لیست بفضل بل خاصة لما قلنا ان معرفة الاحوال الجزئیة خارجة من الطب و التعریف رسمی بالحقیقة و ذلک اخذ فیه الغایة لکن اطلق علیه الحد بناء علی اصطلاح ضعیف تتمیة ما اشتمل من التعریفات علی العلل جدا و نظرا الی ان المعلوم من الحقایق الاعتباریة الوضعیة و کل علم له اجزاء ثلثة العلم بموضوعه و العلم بمبادیه و العلم بمسائله و التعریف بالاجزاء کیف کانت یکون حدا بحسب المفهوم و المذکور یشمل العلم بثلثتها انتهی خیر میگویم در اختیار شیخ این تعریف طب را با وجودیکه مشتمل بر زاید از ایرادات دوازده و تاویلات بارده در شروح قانون و زاید ازین در موضع جلیله است و عدول از تعریف قوم خلجانی پیش نهاد خاطر قاصر بود و چون ازاله آن چیزی بجز شرح سهرندی نشد لهذا نفلش مناسب دانست و مبالات بتکرار بعض مضامین گذشته ننموده میگویم که فاضل سهرندی گفته که برای اطباء در تعریف صناعت طب طرق اند افضل آن انچه اشاره میکند بسوی موضوع و غایت آن جمعا مثل تعریف منقول از جمهور و هو انه علم باحوال بدن الانسان من حیث الصحة و المرض لیحفظ الصحة حاصلة و یستردها زائلة و مثل این تعریف است انچه ساقط شده ازان موضوع مثل تعریف منقول از شیخ و هو انه علم باصول و قوانین یعرف منه احوال بدن الانسان من حیث یصح و یزول عنها لیحفظ الصحة حاصلة و یستردها زائلة شیخ ساقط کرده موضوع را درین تعریف بوجه

بودن موضوع مرتفع یکی از اشیای کلیه علی ما سیاتی در استیفای آن مخل بالطبع و اجمال آن محل بفهم است و اقتصار بعضی موہم بقصر است پس
جواب آنست اینکه ساقط کند تعیب او علم در هر دو تعریف بلکه است که عامل شود از تصدیقات بمسائل آن یا حاتیست که آن
عین این تصدیقات است و تجرید کرده شد از مسائل برای قصد تعبیر از آنها و اشاره بسوی مسائل باحوال بدن انسان اول
تا که اشاره کند بسبب اضافت بسوی آنچه او موضوع طب است نزد یک اطبا پس خواهد شد این تعریف بوجه استعمال او بر موضوع طب
بمنزله فصل برای او و اشاره اصول و قوانین در ثانی برای تنبیه است بانیکه مسائل فن ضرور است که باشند اصول و قوانین ظاهر
است که اصول و قوانین در اینقدر از اجزا مشترک الموذی اند و مهذا ای بمعنی اول را تمام جامع و ثانی را غیر تام که شریک او می
درین تمام علوم بوجه بودن علوم علوم باصول و قوانین و بهمین سبب ختم کرده بسوی او قول خود یتعرف منه ای یعلم علما جزئیا و از
تهیوای آمادگی برای علم است نه شناخت بالفعل پس صحیح شد که اراده کرده شود از احوال بدن انسان جمیع احوال بدن انسان کلیه جزئیه
باشند برای اشاره بسوی قضایای شخصیه که واقف نمی شوند نزدیک حدی و آن قضایا انکه قائلی بسوی تشخیص سبب برای مرض بقرینه وقوع آن قضایا از یتعرف بمعنی علم جزئی که معروف نزدیک اطبا است بتشخیص آن قضایا در کثرت خود
واقف نمی شوند نزدیک حدی پس قادر نخواهد شد قوای جسمانی از احاطه بتفصیلی بآن بخلاف تهیو برای این نیست چنین احوال
مذکور در تعریف جمهور بوجه بودن آنها اشاره بسوی مسائل فن آن اصول و قوانین اند و ضرور است که شخص شوند نزد حاضری واقف
شوند بر حدی بوجه ضرورت انتهای احوال بسوی اعم الموضوعات و اثبات اعم المحمولات برای او و هر گاه که بود تشخص قضیه مشخص
موضوع آن خواهد شد مراد از بدن مذکور در این من فن آن بدن خواهد شد یعنی یتعرف منه ای من فی لک العلم بطریق استدلال و استنباط از این
اصول که این بدن صحیح است بنسبة کذا و آن بدن مریض است بمرض کذا و این تعرف خارج است از تعریف و حاصل نشود
بقوت این اصول و بهمین سبب قال منه لا فیه بلکه تقیید باین تعرف جزء از تعریف است پس خواهد شد بمنزله فصل برای آنچه تعریف آن مقصود است
ازین زیادت آنچه در تعریفات طب کثیر الدقت تفصیلش در مقدمه فیوض جلیله مذکور است من شاء فلیرجع الیه و از تعریفات وی آنچه صاحب
کشاف نقل کرده بعبارته فی مبحث موضوع ان علم الطب موضوع من فروع الطبیعی بوجه علم بقوانین یتعرف منها احوال بدن الانسان من
جهة الصحة و عدمها لتحفظ حاصلة و تحصل غیر حاصلة تا امکن و قوله القصود ظاهرة فان العلم جنس و قوله لنا یتعرف الخ فصل یخرج ما لا یتعرف
منه احوال بدنه کالهیئة و غیرها و قولنا من جهة الصحة و عدمها یخرج العلم الذی یعرف منه احوال بدنه لا من جهة ان علم الاخلاق و الکلام و قولنا لتحفظ
الخ بیان لغایة الطب للاحتراز الی ان قال فالمراد بالعلم ههنا التصدیق بالمسائل و یمکن ان یراد به الملکة ای الملکة الحاصلة بقوانین و فی شرح
التعانونچه هو علم باحوال بدن الانسان من جهة الصحة و المرض لیحفظ الصحة او تعادها امکن و مآل التعریفین واحد و موضوعه بدن الانسان و ما یترکب منه من حیث
الصحة و المرض و قد سبق الاشارة الیه فی بحث الموضوع انتهی و تحقیق هذا المقام علی ما یقتضی المرام و لعلک لا تجد هذا النهج فی کتاب من کتب الاعلام قال
فی مباحث الاطیاء منها لفظ الزوال مشترک بین معنیین مختلفین و هما الانتقال و العدم استعمال اللفظ المشترک فی کلا معنیه ممنوع فی التعریفات

قال المعترض دوم اینکه لفظ زوال مشترک است میان دو معنی مختلف زوال بمعنی انتقال دوم عدم و استعمال لفظ مشترک در تعریف ممنوع است

جواب بدان اولا که جواب مذکور شده و ثانیا برای توضیح باز گفته می شود که استعمال لفظ مشترک آنوقت ممنوع است که قرینه
معنی مقصود موجود نباشد و لیس فلیس چنانچه قائل آنرا تصریح کرده که مراد از لفظ زوال در قولنا یزول عن الصحة یعنی عدم نیست بلکه بمعنی انتقال است
زیرا که درین جا اسناد زوال بسوی بدن است و ظاهر است که بدن در حالت بیماری معدوم نمی شود بلکه باقی میماند از صحت بسوی مرض منتقل میشود و
در قول ثانی یعنی تستعد لازمة نهاد زوال بسوی صحت است در زوال اینجا یعنی عدم است زیرا که صحت در حالت بیماری باقی نمی ماند پس عدم

آن متحقق شد بذا قال فی مباحث الاطباء منها ان الزوال فی قوله زائلة لا یمکن استعماله بکلا المعنیین فبالمعنی الاول یلزم الانتقال و بالمعنی الثانی یلزم اعادة المعدوم وهما محالان عندهم قال المترجم سیوم اینکه لفظ زوال در قوس

است در زمانیکه یکی از دو معنی مذکور مستقیم می شود چه بنا بر معنی اول لازم می آید انتقال اعراض و بنا بر معنی ثانی اعادة معدوم و هر دو محال است جواب

ما عرفت جوابه فتذکر و ازکوچکترین طبیبان در استدراجیت معده مثل کماز بعض اطبای مشهورین بجواب این ایراد بما شرح القانون واقع شده

اغراض است که اگر مراد از اعادة مثل این باشد که صحت اولی معده من غیر زیادت و نقصان من حیث هی هی عود کند پس اعادة معدوم

خواهد شد و اگر مراد اینکه صحت ثانی مماثل و مغایر صحت اولی عود کند بر این تقدیر انتقال اعراض لازم خواهد آمد زیرا که صحت اولی منتقل از

بدن شده و مرض قایم گردید و وقت حصول صحت زوال مرض و حصول صحت شد و این انتقال اعراض است حقیر میگویم اولا مسئله

اعادة معدوم مختلف فیها و معرکة الآرا است تفصیلش در کتب علم کلام و حواشی میرزاهد رساله مذکور است مختصر اینکه حکما و بعض کرامیه

و محمود خوارزمی از معتزلیه قایل گردیده اند و بعض آنها منکر شیء هالی شده اند و اکثر متکلمین مجوز اعادة معدوم اند و اکثر دلائل فریقین مخدوش اند

ثانیا میگویم جواب باختیار شق اول پس اعادة مثل چیزیکه معدوم شده باشد محال نیست پس مورد

اگر از قول خود من غیر زیادت و نقصان من حیث هی هی اتحاد در ذات و اعراض مختصه مراد گرفته پس اینچنین متحد مثل شی

نیست بلکه عین شی اورا گفتن روا است نه مثل شی و اگر من حیث هی من غیر زیادت و نقصان متغایرین در ذات و متحد

در اعراض مختصه یا غیر مختصه گرفته اعادة هش جایز است و آن اعادة معدوم بعینه نیست و اما اختیار شق ثانی اینکه لزوم انتقال صحت غیر

مسلم است چه انتقال عبارت است از زوال عارضی در آن صحت بوجه و حرکتی کرده در محل دیگر رود و ظاهر است که صحت بعد بعد معدوم شد پس

از زید در بدن عمرو نمی رود و انتقال اعراض مثل انتقال جسم از مکانی بسوی مکانی بالاتفاق ممنوع است و در مثال مذکور انعدام عرض و حدوث

عرضی مماثل آن باعداد بدن از مبدء فیاض شده و این هم فی نفسه محال نیست مثل زوال حرارت آب گرم و برودت آب مثلوج و چنانچه

انتقال حرارت و برودت از جسم محل هر دو نکرده چنین انتقال اعراض نکرده چنانچه انعدام عرض و حدوث عرض مماثل حسب

استعداد قابل از مبدء فیاض که در آنجا قابل نیست ممکن است چنین انتقال عرض و حدوث صحت ممکن است و نظیرش در اثمار

اشجار مشاهده می رسد که اولا مثل امرود بسبب غلبه برد و انجماد رطوبت در شجر خود عفص می شود و بعد تاثیر حرارت ضعیفه ملطف

و بعد تاثیر حرارت منضجه شیرین می گردد و هرگاه در عصارات و فضل گرما حرارت قویه خارج تاثیر میکند بسبب غلیان عفونی عارض میشوند

پس اینچنین اعدام و وجودات انتقال اعراض تصور نموده پس این محال است چنین امور محال کلام است و تفصیل این مقام موقوف است بر بیان

دلائل استحاله انتقال اعراض و دیگر متعلقات آن پس حقیر میگویم ثالثا آنکه عرض منتقل از محل بسوی محل بقیاس انتقال جسم از مکانی بسوی

مکانی نمی شود و در صحت این اتفاق عقلا است اگر شذرمه قلیل مثل ابی هذیل علاف و تابعین او از بصریین قایل شده اند بقیاس اعراض بنفس

خود و قول آنها غیر معتمد علیه است مثل قول این کسان که او منکر وجود عرض است مگر دلائلیکه آورده اند بر اتفاق خود ها اکثر مخدوش اند تفصیلش اینکه

نزد یک متکلمین انتقال عرض متصور نمی شود مگر در تجزیر زیرا که انتقال عبارت است از حصول شی در حیز بعد اینکه در حیز دیگر باشد و آنی تحقق نمیشود مگر در تجزیر عرض

متحیز نیست و بر این نظر است که این انتقال مفسر انتقال جوهر است و لکن انتقال عرض بر اینکه قایم شود عرض بعینه در محلی بعد قیام آن بمحل دیگر

متصور نیست و لکن نزد یک حکما پس تشخص عرض معین جایز نیست که نهایت آن باشد الا لازم خواهد آمد انحصار نهایت در شخص و لازم خواهد شد

تخلف معلول از علت موجبه تشخص عرض بسبب آنچه بیان است که آنحال در عرض است و الا دور لازم خواهد آمد زیرا که حال در شی محتاج الیه و متاخر از و

است در وجود پس اگر خواهد شد علت برای تشخص عرض هم آینده متقدم خواهد بود و تا این تشخص بسبب امر منفصل عنه تشخص است زیرا که نسبت و سبو

کل مساوی است پس فائده دادن برای این فرد تشخص سوای فرد تشخص دیگر بترجیح من غیر مرجح است و سبب هویت او دست بنا بر آنچه یکبار وارد کرده ایم
آن را صاحب مواقف در سند برای منع حصر زیرا که هویت اطلاق کرده می شود بر تشخص و بر موجود خارجی و بر ماهیت مشخصه و چیزی
ازین معانی متقدم بر تشخص نماند تا که علت آن باشند پس معین شد که تشخص عرض برای محل اوست پس اگر گفته شود که جائز است که
این تشخص عرض معین برای امر حال در محل باشد گفته خواهد شد که نقل کلام خواهیم نمود بسوی علت تشخص این امر و بالآخر راجع خواهد شد
بسوی محل برای دفع دور و تسلسل و وقتیکه تشخص آن عرض معین بسبب محل آن باشد ممتنع خواهد شد بقای آن متشخص منفرد یک انتقال
آن ازین محل وارد کرده شد که تسلیم نمیکنم که نسبت منفصل بسوی کل برابر است برای جواز اینکه برای او نسبت تماس باشد بسوی
این تعین خاصه خصوصا وقتیکه مختار باشد و این ظاهر است و نیز بر استحاله انتقال اعراض دلیل آورده اند که عرض محتاج است
بالضروره بسوی محل پس محل محتاج الیه آن یا غیر معین باشد و آن موجود نیست برای اینکه هر موجود معین است پس لازم خواهد آمد اینکه غیر
موجود محل باشد برای موجود و این محال است و یا اینکه محل محتاج الیه برای عرض معین باشد پس ممتنع خواهد شد مفارقت آن از آن محل و این
مطلوب است وارد کرده شد که عرض معین محتاج بسوی محل است بشرط التعین یعنی محتاج است بسوی محل مطلق غیر مفید به التعین و آن عام است
از معین که مقید به التعین است پس این مطلق در ضمن معین یافته خواهد شد نه بسوی محل مقید بشرط عدم التعین تا وجود آن در خارج
ممتنع باشد و لازم نمی آید از عدم اعتبار التعین در محل محتاج الیه عرض معین اعتبار عدم التعین در آن زیرا که ماهیت مطلقه که در آن اعتبار
وجود عوارض و تقیید بوجود نه باشد عام است از ماهیت مخلوطه مقیده بوجود و موجوده در خارج و از مجرده مقیده بعدم عوارض که محال است
در خارج وجود آن و نیز آنچه در دلیل آورده اند وارد می شود در جسم به نسبت چیزی زیرا که جسم محتاج است در بودن خود متحیزا بسوی
چند بالضروره پس یا اینکه محتاج بسوی معین خواهد بود یا نه و ثانی باطل است زیرا که برای غیر معین وجود در خارج نیست پس معین شد
اول پس جائز خواهد شد انتقال از حیزی معین بسوی غیر آن پس منتقض شد دلیل شما نماء وجوابکم هو جوابنا و نیز دلیل آورده اند که اگر جایز
شود انتقال عرض پس درین حالت یا اینکه در محل منتقل عنه است یا منتقل الیه یا غیر هر دو و همه باطل است زیرا که در صورت
اول استقرار و ثبات است نه انتقال از آن و در صورت ثانی ثبوت در آن است متاخرا از انتقال بسوی او و در صورت سیوم
نیز کلام مذکور است و جواب داده شد ازین که جائز است انتقال عرض وقتی باشد نه تدریجی پس باشد آن مفارقت آن برای محل
همون آن مقارنت آن برای محل دیگر و نیز انتقاض کرده اند ازین دلیل بر انتقال جسم از حیزی بسوی حیزی بکذا فی شرح المواقف
والمقاصد و بالجمله چون دلائل مخدوش بود لهذا فاضل علامه در شرح خود بر کلیات قانون فرموده ممکن است که گفته شود که اگر
منتقل شود عرض از محل خود بسوی محل دیگر هر آینه جسم خواهد شد لکن جسم نیست پس ممتنع خواهد شد بر و انتقال لکن ملازمه پس
برای اینکه نزدیک نقل مستقل خواهد شد عرض بحرکت برای امتناع انتقال آن از محلی بسوی محل دیگر بگذر بحرکتی که مستقل شود بقیام
دران حرکت در جهات شش زیرا که متحرک آنچه ازان باشد از جهتی غیر از آنست بسوی دیگری و لزوم جهات شش پوشیده نیست نزد کسی
و همچنین عرض نزد نقل مستقل خواهد شد بوجوبی برای استحاله حرکت ملزوم ای عرض بوجه بودن آن غیر مستقل بقیام بنفس آن پس
اگر گفته شود تسلیم نمیکنم که اگر منتقل شود هر آینه جسم خواهد شد زیرا که انتقال عبارت است از اینکه معدوم شود از محل اول و یافته شود
در محل دیگر گوئیم اگر موجود در ثانی غیر معدوم از اول است پس فائده در آن نیست و اگر آن عین اوست پس مبنی است بر اعاده معدوم بعینه و
این محال است مگر وقتیکه متحد شود نوع و محل در آنچه یکبار برای آنچه بحل است پس فارق نخواهد بود مگر زمان را و هر گاه زمان ممتنع العود است
پس آنچه متخصص بزمان است آن هم ممتنع العود است پس اگر جائز باشد اعاده آن با زمان خود با وجودیکه موجود بود ند هر دو قبل ازین

پس خواهد شد برای زمان زمان دوم این محال است پس اگر گفته شود که تسلیم نمیکنم که اگر عرض منتقل شود مستقل شود بحرکت مبای جوانا اینکه
انتقال دفعی آنی باشد گوئیم خطرت سلمه گواهی میدهد باینکه آن مفارقت عرض از محل اول غیر آن حلول او دست در محل ثانی در زمان
هنگام جائز نیست اینکه باشد در میان هر دو زمانه بوجه استحاله تتالی آنات پس خواهد شد در میان هر دو آن زمانه که مستقل شود
در آن عرض حرکت و جهات وجود و لازم می شود از این بودن آن جسم چنانچه بیان کردم انتهی و وقتیکه این را دانستی پس
حقیر میگوید بما اولا انچه موضح الارادات در شرح خود بر کلیات قانون بعدم استحاله انتقال اعراض از موضوعی بموضوع دیگر از
وجوه خمسه قائل شده است بعبارته لعدم ان الحدید المطاول اذا حمی بالنار من فوق مسترسلا الحرارة فی اجزائه الی تحت و لا یکفی
ذلک بنفوذ الاجزاء النارییة فی اجزاء ذلک الحدید من الاعلی الی الاسفل لان النار طالبة الی المحیط لا الی المرکز فالسار فی
فی اجزاء الحدید انما هی کیفیة الحرارة فقط و ثانیها ان الحدید المطاول المحمی بالنار اذا وضع راسه الاسفل فی الماء
ببرد جمیع اجزاء ذلک بنفوذ الاجزاء المائیة فی اجزاء الحدید من الاسفل الی الاعلی لان الماء لا یطلب جهة المحیط بل النفی اجزائه
انما هی کیفیة البرودة فقط و ثالثها ان الزجاج الملون بای لون کان اذا وضع فی شعاع الشمس بحیث یقع ذلک الشعاع من
تلک الزجاجة الی الحائط او الی الکرباس یکون فی ذلک الحائط او الکرباس ملونا بذلک اللون لان الزجاجة ولیس فی ذلک من انفصال جوهر ملون من
الزجاجة الی الحائط بحیث ینفصل لون الزجاجة فانما هی کیفیة اللون منتقلة من موضوع الی موضوع آخر و رابعها استحالة انتقال
الاعراض علی ما تقدم من العناصر لان انتقال الاعراض یستلزم ان یکون الاثر الواحد بالعدد صادرا عن المؤثرین کالحرارة المنتقلة من موضوع
الی موضوع آخر و خامسها استحالة انتقال الاعراض لاستحالة حدوث الکون و الفساد فی العناصر انتهی و وارد نخواهد شد بر این حقیر میگوید
را بعا باطل است اجمالا و تفصیلا اما اجمالا باینکه اگر مراد موضح الارادات معنی عرض میدانست انتقال آن از جسمی بسوی جسم دیگر
محال تصور کردی چه ادله که آنچنین شبهات بی سر و پا و خرافات بارد از آن لیس فلیس چه تعریف آن نزد یک متکلمین موجود قایم
بمحیز است و تعریف آن نزد یک معتزله ما لا یوجد بالقیام بالمتحیز است و نزد یک حکما ماهیت آن وقتیکه یافته خواهد شد در خارج
خواهد بود در موضوعی و مبنی وجود در موضوعی اگرچه اطلاق می شود بر معانی مختلفه اینکه وجود آن همین وجود آن است در موضوع
باین حیثیت که تمایز در میان نباشد در اثنار چنانچه در تفسیر حلول مذکور شده هذا ملخص شرح المواقف پس انتقال اعراض محال ضمنا از بیان
محال معلوم میشود و اما تفصیلا فمع ما عرفت نقول بوجه آخر که از گرمی راس حدید اجزای متصل آن ثم متصل تا سبوی کیفیت حرارت آن میشوند و چنانچه
کیفیت حرارت بالذات منتقل بسوی سرد بدنی شده بالعرض مجاورت نار و غلبه آن جسم حدید تا سبوی کیفیت آن شده همچنین اجزای آن مستحیل شده اند
و جز امتناع نباشد که حامل از محل تا محل شخص آخر از عرض باشد و تفصیلی آن فی شرح المواقف المقاصد اینکه اگر گفته شود آنچه ذکر کرده اند از امتناع انتقال
بر اعراض انکار حس است زیرا که رائحه تفاح و مسک منتقل می شود بسوی مایجاور و حرارت منتقل می شود از آتش بسوی مایماس خود
چنانچه گواهی میدهد بر ان حس جواب آنست که حامل در محل ثانی نه ای مجاور و مماس شخص دیگر از رائحه و حرارت مماثل
برای اول نیست پیدای کند آن ساعا فاعل مختار نزد یک متکلمین بطریق عادت عقیب مجاورت و مماست یا فائض میشود
این شخص دیگر مماثل نه از عقل فعال نزد یک حکما بطریق وجوب برای استعداد یکه حاصل شود برای او از مجاورت و مماست انتهی
حقیر میگوید برای قائل است که گوید که در صورت لازم آید که رائحه مشک و تفاح خصوصا از ابتدا زمانی لطیف از کثرت
شمیدن گم یا زائل نشوند و مشاهده دال بر عکس است پس اگر گفته شود با انفصال اجزای ذوی الرائحه لطیفه از مشک و تفاح
و زیاده بودن صغر آن اجزاء یا بودن محاطه بجره صامده از زمین که جوخلی از آن کمی باشد بضرورت خلاف انفصال و زوال

آن نیز شود لیعدی نماند و چه عجبکه باین وجه کمال بحرارت نقصان و فقدان آن بعد از مدتی متطاول و تصیر حسب لطافت و کثافت
ذی الرائحه گردد پس ور ما نحن فیه همین جواب بهتر است که گفته شود که از مجاورت نار و غلبهٔ آن بکایجاد رایحه مستحیل بسوی
کیفیت ضد خود میشود و این حرارت نیز بوجه انفعال از بکایجاد رروبکی آرد و یؤیده ما فی الهدیة السعیدیة الرابعة متولة الکیف
و المحرکة فیها لتسمی استحالة و هی کما یصیر الماء البارد حارا بالتدریج و بالعکس و کما یصیر الجسم الابیض اسود تدریجا و بالعکس و کما
یصیر العصیر حلوا بعد ما کان حامضا و احمر بعد ما کان اخضر و موضوعات البرودة و الحرارة یستحیل تدریجا فی تلک الکیفیات مع بقاء
ذواتها و ازین جواب جواب ایراد ثانی وی هم شد و اما **جواب** از ایراد سیوم وی اینکه رنگ زجاجه مثل جوهر متلون ما عراض
وی منتقل نمی شود و الا باعتراف وی چنانچه جوهر بلون ادکم شود رنگ او هم کم گردد بلکه بطول زمان رنگ وی منقود گردد
و لیس کذلک بلکه بمجاورت و مجاذات همچنین اجسام هیئهٔ ذوالوان صقیله رسم مقابل آن عکس لون وی می افتد و هرگاه خود اصوار
اجسام نه اند تا متحرک شوند پس که این لون زجاجه بوجه شعاع متحرک خواهد شد و تفصیل این کلام اینکه در شرح مواقف موجود است
اغلبکه مسکت ناطر شود حیث قال العبارة احتج الخصم علی کون الصور جسما بان الصور متحرک لانه منحدر عن المضیء العالی کالشمس و النار و
کل منحدر متحرک و تبعه ای الصور المنعکسة فی الحرکة ای تتحرک بحرکته کما فی الشمس و المصباح و ینعکس الصور عما لمقابله اذا کان صقیلا الی جسم
آخر و بالانعکاس حرکة ثبت بهذا الوجه الثلثة آن الصور متحرک و کل متحرک جسم فالصور جسم بیان الصغری لیس للصور حرکة اصلا بل حرکة و هم و تخیل باطل و سبب
ذلک التوهم حدوثه فی المقابل ای حدوث الصور فی المقابل المقابل للمضیء فتوهم انه تحرک منه و وصل الی المقابل و لما کان حدوثه فیه
من مقابلة المضیء العالی کالشمس مثلا یخیل انه منحدر من اعالی الی اسافل و هو باطل اذ لو کان منحدرا لرأیناه فی وسط المسافة فالصواب
اذن انه یحدث فی المقابل المقابل دفعة و لما کان حدوثه فی اسم المقابل تابعا للوضع من المضیء ای یوضع منه و محاذاته ایاه فاذا زالت
تلک المحاذاة الی قابل آخر زال الصور عن الاول و حدث فی ذلک الآخر فلم ینتقل من الجسم الاول الی الجسم الآخر
و لما کان الصور یحدث فی مقابل المضیء الذی وقع علیه الصور من غیره کما یحدث فی مقابل المضیء بذاته و المتوسط الذی هو هذا المضیء
بالغیر شرط فی حدوثه ای فی حدوث الصور فما یقابل هذا المضیء ای الجسم الذی انعکس الیه الصور ظن ان ثمة انتقالا هو حرکة الصور من
المضیء الی المنعکس الیه فظهر بطلان الوجوه الثلثة التی ذکروها فی حرکة الصور و یرد ایضا علیهم الفلل نقضا علی اصل دلیلهم فانه متحرک منتقل
بانتقال صاحبه مع الاتفاق علی انه لیس بجسم فان اجابوا بانه لا حرکة الا زوال عن موضع و یحدث فی آخر علی حسب تجدد المحاذیات
قلنا لک الحال فی الصور انتهی و اما **جواب** از ایراد چهارم و پنجم اینکه تفاعل کیفیات متضاده بوجه تضاد می شود و موضوعات
این اجسام بتدریج بسوی کیفیت یا صورت ضد قوی خود می شوند در صورت اول استحاله در کیفیت خواهد شد و در صورت
ثانی استحاله بسوی جوهر عنصر دیگر که آن را کون و فساد می گویند خواهد شد زیرا که متحقق شده که صور نوعیه ای بسائط مقتضی کیفیات
در اجسام خود بذوات خود اند و در اجسام غیر تجاور و تماس نمود مقتضی حدوث کیفیات بواسطه کیفیات ذاتی و عرضی خود اند
صرح به شراح القانون و صاحب الهدیة السعیدیة و باجمله چون موضع الایرادات باوجود ادعای الهام و کرامات ازین
امور نابلد است گفته آنچه گفته و لهم ما قیل چون نمی بینند حقیقت ره افسانه زنند و **حقیقه میگویم رابعا** در ضیاء الاطباء سابقا که
کوچک ترین اطبا بجواب این گفته که لازم نمی آید انتقال اعراض و نه اعادهٔ معدوم لکن اول پس صحت قایم است باجزای
بدن و اعراض قایم اند بمادهٔ بالذات و بر بدن بالعرض مانند تب زیرا که عارض نمی شود بر بدن بالذات بلکه عارض می شود
بسبب عفونت مادهٔ بالذات و تسخین بدن میکند بالعرض بمجاورت آن زیرا که حرارت مادهٔ عفنه یافته نمی شود در بدن پس لازم

نخواهد آمد انتقال اعراض و لکن ثانیا نیز پس برای اینکه صحت منعدم نمی شود از بدن در حقیقت بلکه معدوم می شود صحت بالفعل
از ظاهر بسبب عوارض ساتره برای صحت نه در حقیقت **حقیر میگویم** فیه خلل من وجوه عدیدة بعضها منها **اول** اینکه
صحت چنانچه قایم می شود بر بدن قایم میشود بر روح نیز **و ثانی** اینکه چنانچه امراض سوء مزاج حار مادی مسخن بدن مثلا
بالعرض اینچنین سوء مزاج سادج در دق و تفرق اتصال و فساد شکل عارض بدن بالعرض و بالذات می شوند **سیوم** اینکه
صحت و مرض هر دو هیئت نفسانی اند و بر تکلفات تو نیز انتقال اعراض لازم می آید و انچه گفته که صحت بالفعل معدوم شود نه در حقیقت
حقیر میگویم فیه یافیه من وجوه عدیدة **اول** اینکه عدم انعدام آن حقیقة غیر مسلم است خصوصا در امراض خلقیه و تب دق **و ثانیا**
میگویم در نیصوت برای قایل است که بگوید که مرض هم منعدم نشده بلکه آن هم مستور است زیر علامات صحت **و ثالثا** معنی مستور
بودن صحت از عوارض ساتره بدین ناقص حقیر نمی آید و الا لازم آید که در بدن در حالت واحد صحت و مرض هر دو موجود باشند بالفعل
و یکی زیر دیگری مستور باشد و لم یقل به احد و هذا قول ما سمعناه من آبائنا الاولین و انچه گفته بعد ازین چنانچه آب سرد وقت گرم
شدن آن بر و دت آن قایم است بر اجزای آب و سخونت قایم است بر اجزای آتش که نفوذ می کند در آب پس وقت زوال
سبب زوال مسبب می شود و باقی می ماند آب بر حال خود و آن بر د پس اعادهٔ معدوم در حقیقت لازم نمی آید بلکه متبدل میشود
عوارض ساتره **حقیر میگویم** فیه یافیه من وجوه عدیدة **اول** اینکه نفوذ اجزای ناریه از نار در مزاج مذهب اصحاب مکون است و مذهب
باطل است بتصریح شیخ در شفاء و شراح قانون **دوم** اینکه سخونت امر عرضی است و آن حادث بر آب از استعداد حادث شده پس
درین جا ایجاد امر حادث شده بخلاف صحت که آن امر خلقی است **سیوم** اینکه لازم آید از اینکه در آب بارد اجزای آتش نیز موجود باشند و
آن در آب بارد مستور بوند و وقت گرم شدن آن از آتش بر و زآن شود و لیس بکک و انچه بعد ازین گفته که صحت خلقی نمی شود از بدن
زیرا که لازم است برای او بلکه ضعیف می شود از مرض و وقتیکه قوی شود طبیعت و قادر می شود بر دفع آن زایل می شود مرض پس باقی میماند
صحت ضعیفه پس قوی می شود بتدریج زیرا که زایل میشود سبب ضعف نه اینکه صحت معدوم یافته می شود انتهی **حقیر میگویم** فیه خلل من وجوه
عدیدة **اول** اینکه عدم انفکاک صحت از بدن امری است خلاف عقل و نقل خصوصا در امراض خلقیه در وجود آن کلام است فضلا عن
انفکاکها **دوم** اجتماع صحت و مرض بر تعریف جالینوس محال است و نزدیک شیخ صحت ضعیفه در مرض داخل است زیرا که شیخ درمیان هر دو
نقابل عدم ملکه گرفته است و سیاتی تفصیله و لذا قال شریف لاطبا برد علی الشیخ بانه یلزم ان یکون اکثر العالم مریضا لانه قلما یوجد انسان
یکون جمیع افعاله سلیمة و یویدما قلناه ما قاله السید المدعو بمحمد باشم المرض عند الشیخ رفع بسلامة الکل علی سبیل رفع الایجاب الکلی فشمل ما قد یبقی
و آفة الکل فیدخل الواسطة فی المرض **سیوم** بطور معارضه ممکن است که گفته شود که مرض لازم غیر منفک است و بوجه قوت طبیعت
ظهور آن نمی شود و وقتیکه طبیعت ضعیف می شود و این اکثر اوقات می باشد ظهور مرض میگردد تا اینکه بقوت اسباب موجبه ضعف طبیعت
و سایر قوی موت لازم آید فافهم و جوابکم فهو جوابنا و بالجمله از رد کلام وی این جا مقصود اصلی اینکه رساله که چک ترین اطبا است بیضا الاطباء
بعد ترتیب و تحریر کتاب ها باین حقیر دستیاب شده پس اکثر جوابات وی که از نفس خود داده آن را محمول بسهوات و خرافات یافتم و چون در
جملهٔ آن با تفصیل موجب تطویل و تضییع اوقات جزیل است لهذا بمقتضای اینکه ما لا یدرک کله لا یترک جمله بعض جابا کلام وی نقل نمودم
تا ناظرین کتاب هذا مشتی نمونه از خروار ی تصور سازند **قال فی مباحث الاطباء البحث الثانی فی التقسیم قسموا الطب الی**
جزء علمی و جزء عملی یرد علیه شکان احدهما ان الطب علم و العلم من مقولة الکیف و الکیف لا یقبل القسمة

قال المترجم بحث دوم در تقسیم طب بسوی جزء علمی و جزء عملی بر آن نیز چند اعتراض وارد می شوند **اول** اینکه طب علم است و علم از مقوله

کیف است وکیف قبول قسمت نمی کند **جواب** بدانکه علم اگرچه مقوله کیف است لیکن تقسیم آن بالذات نیست تا محذور لازم آید وما تقسیم بالعرض بحسب معروض نخواهیم پس محذور نیست مثل تقسیم حرارت تقسیم آب یا همچنین انقسام طب بسوی پرو جنروو بالعرض است باعتبار انکه بعض معلومات وی مثل ارکان اربعه وامزجه تسعه علمی ونظری اند وبعض معلومات وی مثل انکه حفظ صحت بمثل وعلاج مرض بقدر میشود عملی است وبمین مراد فاضل کرمانی است که در جواب این اعتراض تعالی للمسیح گفته حیث قال بتقسیم الطب بحسب معلوماته ضرورة انقسام العلم بانقسام المعلوم پس ایراد فاضل علامه وتابع وی آنی علے مافی انوار الحواشی وارد نخواهد شد بانکه حاجت تکلف مذکور نیست زیرا که علم اگرچه بذاته منقسم نمی شود پس منقسم بالعرض بحسب معروض خود مثل انقسام سواد بحسب محل خود می شود ودلیل عدم ورود انکه این عین منهوم از کلام مسیحے من غیر زیادت در حقیقت برآن است وبعض اطبای مشهورین بعبارته فرموده اند وانت تعلم ان هذا لیس بوارد علیه حقیقة فان التغایر بین العلم والمعلوم اعتباری واتحاد ذاتی فالانقسام احدهما عین انقسام الآخر **حقیر میگوید** اگرچه فاضل استرآبادی بسوی این رفته است وایراد اورا صاحب سلم العلوم آورده است لکن سید زاهد هروی وصاحب سلم العلوم جواب داده اند وجوابات دیگر فضلا از محقق رومی وفاضل خفری وصدرالدین شیرازی وملا اویسی ومحقق هروی در میرزاهد رساله رد کرده است چون ایراد جمله آن کلام خارج از مرام است لهذا اکتفا بایراد شبهه وجواب از صاحب سلم العلوم وسید زاهد هروی می نمایم ومن شاء التفصیل البالغ فلیرجع الی شروح السلم والحواشی المتعلقة علی الحاشیة الزاهدیة علی الرسالة القطبیة والحواشی لشروح السلم اما تقریر تسک مشهور از فاضل استرابادی علی مافی سلم العلوم اینکه علم ومعلوم هردو متحد بالذات اند پس وقتیکه تصور تصدیق نمایم هردو واحد خواهند شد زیرا که یکی از هردو علم ودیگر معلوم اند وشما گفته اید که تصور وتصدیق هردو متخالف اند حقیقة زیرا که شما گفته اید که هردو نوع متباین اند وحاصل استدلال اینکه علم ومعلوم متحد اند بالذات ووقتیکه تصور نمودم تصدیق را التصور علم خواهد شد وتصدیق معلوم پس هردو متحد خواهند شد بوجه اتحاد علم ومعلوم باوجودیکه هردو متخالف اند پس لازم خواهد آمد اجتماع متنافیین یعنی اتحاد ومخالف در شئ واحد واین محال است وصاحب سلم العلوم گفته که علم در مسئله اتحاد یعنی در همچنین که می گویند که علم ومعلوم متحد بالذات اند بمعنی صورت علمیه است ای صورت حاصله در ذهن پس انصورت بحیثیت حصول در ذهن قطع نظر از اکتناف آن بعوارض معلوم است که متعلق می شود بآن علم بحیثیت قیام ای اکتناف بعوارض ذهنیه علم است که منکشف می شود بآن معلوم پس علم ومعلوم هردو متحد بالذات اند زیرا که هردو عبارت اند از صورت حاصله ومتغایر اند باعتبار پس باعتبار حصول معلوم است وباعتبار قیام بذهن علم است این است جواب بحسب ظاهر وجواب تحقیقی این شبهه دعوی تعدد در آن صاحب سلم العلوم نموده باوجودیکه مثل این جواب صاحب وافاده نشده در میرزاهد رساله بسوی نفس خود منسوب کرده آورده است اینکه برای علم حقیقت محصله است در لوازم آن انکشاف است وعلم ملائم موجب سرور ومنافر موجب نفور می شود وبرای هر علم لازم است پس یا اینکه منشائی آن مفهوم انتزاعی باشد یا غیر سبیل نیست بسوی شق اول بذاته زیرا که لازم انتزاعی یا لازم برای وجود است بعد انتزاع یا لازم است برای وجود منشائی انتزاع پس رجوع نماید نمود بسوی غیر وآن ممکن نیست که صورت حاصله باشد زیرا که آن متحد است با معلومات واین معانی متغایر بالذات اند باوجود اینکه اتحاد لوازم دلالت بر اتحاد ملزومات می نمایند چنانچه تغایر ملزومات دلالت بر تغایر لوازم می نمایند پس ضرور است که گفته شود که آن کیفیت قایم است بنفس مشترک است درمیان جمیع علوم واین لوازمات مستند اند بسوی آن پس دانسته شود که این صورت علمیه نمی شود علم مگر اینکه حالت ادراکیه ای کیفیت حاصله بعد حصول صورت در ذهن که آن علم است حقیقة وتعبیر کرده می شود از وی در فارسی بدانش مقارن ومنضم می شود بوجود حالت ای وجود حالت منطبعه در ذهن خلط است بصورت در ذهن باین حیثیت که باشد وجود هردو وجود واحد واین خلط ربطی اتحادی است ای موجب برای ارتباط

واتحادی بالکلیه مثل حالت ذوقیه ای حالت ادراکیه در قوت ذائقه است بعد وقات ای انواع طعوم وقت حصول آن
در ذائقه پس مے شود حالت صورت ذوقیه وحالت ادراکیه در قوت سامعه بسمعیات پس همچنین است مثل قوت ذوقیه وسمعیه حالات
دیگر اند مثل حالت شمیه بمشمومات وآن بروائح است ولمسیه بملموسات وغیر این پس این حالت ادراکیه منقسم می شود بسوی تصور وتصدیق
پس تفاوت هر دو مثل تفاوت نوم ویقظه است که عارض میشوند برای ذات واحد مثل زید که هر دو متباین ومستعاراند بحسب حقیقت هر دو
ای حقیقت نوم ویقظه واگرچه هر دو عارض میشوند برای ذات واحد همچنین تصور وتصدیق اگرچه عارض مے باشند برای ذات واحد و
آن مصدق به است پس لازم نمی آید از اتحاد معروض اتحاد عوارض وتوضیح وی اینکه شک مذکور وارد نمی شود مگر وقتیکه علم بمعنی صورت
علمیه باشد چنانچه مشهور است زیرا که اتحاد درمیان علم ومعلوم متصور نمی شود مگر برین تقدیر وتحقیق اینکه علم حالت ادراکیه است که یافته میشود
بعد صورت حاصله وآن صورت عبارت از انکشاف است وآن علم است حقیقةً وآن متحد با معلوم نیست تا لازم آید اتحاد تصور وتصدیق پس
هر دو اگرچه عارض مے باشند برای ذات واحد مثل نوم ویقظه که عارض میشوند برای ذات واحد لکن هر دو جدااند بحسب حقیقت هر دو هذا توضیح
عبارة المسلم وقال فاضل محقق هروی در رساله خود زاهد فرموده واین جواب منسوب بسوی خود نموده وتوضیح وی اینکه اشیاء وقتیکه حاصل مے شوند
در اذهان حاصل میشود برای آن اشیاء وصف که آن کافی باشد برای انکشاف معلومات قایم باشد بآن قیام انضمامی مثل نور قایم بسراج
در خانه نه امتزاجی چنانچه گفته شد والا کیف نمی شدی وتعبیر کرده می شود ازان بحالت ادراکیه وعلم بمعنی مبدا انکشاف در عرف بے
وبدانش وفهمید در فارسی وآن وصف نیست حاصل برای اشیاء وقت بودن آن در اعیان وحمل کرده می شود این وصف بر اشیاء
در اعیان بحمل مواطاتی بوجه ارتباط این وصف باشیاء ارتباط عرضیات بمعروضات آن نه مثل ارتباط معانی مصدریه بمبانی
امتزاج آن چنانچه گفته شد پس گفته می شود مثلا الانسان صورة علمیة وعلم چنانچه گفته می شود السراج کیفیة نورانیة ونور شک نیست
که محمول درین قضیه نفس موضوع ای معلوم ونه ذاتی برای موضوع اگر نه نمی باشد محمول بر موضوع بر تقدیر بودن آن در خارج
نیز ضرورت اینکه ذات وذاتی مختلف نمیشود باختلاف وجود ذهنی وخارجی پس نمے شود عین ذات ونه جزء ذات بلکه خارج
ذات محمول بر آن پس این حمل حمل عرضی است مثل حمل کل کاتب بر انسان زیرا که محمول ای حالت ادراکیه خارج است از موضوع
که آن انسان است وعارض است برای او پس علم حقیقت آن غیر حاصل است در ذهن وآن نیست مگر از مقوله کیف بوجه
صدق رسم کیف بر آن امر که موجود است در موضوع وتابع است در وجود خارجی زیرا که متحد است با او در ماهیت نوعیه پس
اگر آن کیف است این نیز کیف است واگر آن جوهر است این نیز جوهر است واطلاق علم بر حاصل در ذهن از قبیل اطلاق عارض
بر معروض است مثل اطلاق ضاحک بر انسان واین تقریر سید زاهد برای دفع دخل مقدر است تقریر دخل اینکه وقتیکه شده علم
عبارت از وصف پس برای چه اطلاق می نماید بر صورت حاصله در ذهن که علم است وتقریر دفع اینکه اطلاق علم بر صورت
حاصله از قبیل اطلاق عارض بر معروض است زیرا که این وصف علم وعارض است برای صورت حاصله پس عارض نیست مگر عرض
واز مقوله کیف پس حاصل جواب از اشکال برین تحقیق اینکه تسلیم نمیکنم که صورت حاصله در ذهن علم است تا لازم آید اینکه باشد صورت
حاصله جوهر وکیف زیرا که علم حقیقة نیست مگر وصف عارض که مسمی است بحالت ادراکیه وآن کیف است همیشه وتابع نیست
برای شے ولکن صورت حاصله پس آن اگرچه عرض است بوجه وجود آن در ذهن لکن آن تابع است برای وجود خارجی
زیرا که متحد است با او در ماهیت نوعیه واگر آن کیف باشد این نیز کیف خواهد بود همچنین پس تحقیق محشی رجوع میکند بسوی انکار
اتحاد علم ومعلوم بعده میرزاهد گفته ومعروض نیست مگر عرض وتابع برای وجود خارجی واین مراد قوم است از قول خود العلم

مطابق للمعلوم وحاصل کلام اینکه انچه از مقوله کیف است علم بمعنے دیگر است وانچه مطابق است برای معلوم خارجی در ماهیت علم بمعنی دیگر
است پس مندفع شد جمیع اشکالات در ینمقام از لزوم بودن شے واحد جوهر و کیف و جوهر و عرض و لزوم بودن ذهن حار و بارد
ولزوم اتحاد تصور و تصدیق این است تفصیل عبارت میرزاهد در رساله و شریف الاطبار در حاشیه نفیسی گفته که قول ملا نفیس
بانقسام طب باعتبار معلومات اشاره است بسوی دفع دخل مقدر و آن اینکه طب علم است و آن از کیف است و تقسیم بسوی اجزاء
از خواص کم است لکن تقریر دفع اینکه آن قسمت عارض می شود برای طب باعتبار ما یعلم منه ای معلومات انچنین مستفاد می شود
از شرح علامه برای قانون میگویم معلومات طب تمام آن از کم نه اند بلکه بعض آن مثل صحت و مرض و قوی از کیف اند پس عروض خواهد کرد اشکال
دافع نخواهد شد جواب پس اصوب اینکه گفته شود مراد از جزء قسم است و این اراده شایع است پس قول مصنف در قوة ان الطب
ینقسم الی قسم نظری و الی قسم عملی است انتهی و صاحب انوار الحواشی بجواب این فرموده اند که واجب نیست در انقسام معلوم
اینکه باشد تمام معلوم آن کم منقسم بالذات بلکه کافیست تعدد نوعی و این ظاهر است بسیار علاوه ازین اگر اراده کرده بقوله
فالاصوب الخ انقسام کلے بسوی جزئیات آن پس لطلان آن گذشت و اگر اراده کرده شئی دیگر پس ضرور است ازدکر آن
باوجود اینکه قسم و جزء هر دو مترادف اند چنانچه در قاموس است پس فائده نیست که اراده کرده شود قسم از جزء ولکن در اصطلاح
پس گاهے می شود تقسیم بسوی اجزاء خارجیه و گاهی تقسیم می شود بسوی اجزاء ذهنیه و گاهی میشود بسوی جزئیات پس تفسیر جزء بقسم نافع
نیست اصلا انتهی حقیر میگویم حاجت بسوی این قیل و قال نیست زیرا که ممتنع تقسیم کیف باعتبار اجزای مقداریه است نه مطلق آن
والا تقسیم سواد بسوی سواد ضعیف و قوی و حرارت و برودت و سائر کیفیات بسوی قوی و ضعیف نمی شدی و نظائر آن
کثیر مثل تقسیم علم بسوی تصور و تصدیق و بدیهی و نظری و این امر ظاهر است بسیار علاوه ازین حقیر میگویم اگرچه بعض معلومات و
مثل ارکان و اخلاط از کم اند لکن علم طب از مقوله کیف است و هر دو جزء علمی و عملی وی علم و نظر اند پس ایراد بحال خود ماند پس انچه
شریف الاطبار انتقاض بر معلومات کیمیه و صاحب انوار الحواشی بعد دفوعی و منع عدم ضرورت بودن تمام معلومات از کم منقسم
بالذات فرموده اند در محصل من نمی آید لما عرفته سابقا پس اولے در ینمقام اینکه گفته شود که اگر مراد از علم تصدیق بمسائل یا لکه گرفته شود
علی ما فی کشاف مصطلحات الفنون و از معلوم مسائل مصدقه مراد گرفته شوند و تقسیم باعتبار آن مسائل شود بعدی ندارد و اگر از علوم
علوم مدونه بمعنے لکه حاصله از مسائل و یا التصدیق بمسائل و یا نفس مسائل بتحقیق فاضل عبد الحکیم بر حواشی خیالی مراد گرفته شود
پس تقسیم انچنین علوم باعتبار معلوم و هر دو اطلاق اول بتحقیق و در اطلاق سیوم بمجاز باشد چه لفظ علم اگرچه اطلاق کرده شود
بر معانی ثلثه لکن بتحقیق نمود سید شریف در شرح مفتاح که اطلاق علم در ادراک یا بحقیقت عرفیه است یا اصطلاحیه یا مجاز مشهور
و اگر اطلاق علوم بر ادراک قواعد از دلیل کرده شود چنانچه در علم معانی است پس معلومات که باعتبار آن تقسیم علم شود نفس
قواعد خواهد بود و اگر اطلاق علوم بر معلومات [illegible] شود چنانچه سید شریف در شرح مفتاح آورده پس در ینصورت تقسیم
علوم بانقسام معلوم اصطلاحی و بمجاز اعتباری خواهد شد و اگر چه هر دو جزء طب یعنے علمی و عملی علم و نظر اند لکن تعلق علم در جزء علمے
بعلم العلم و در عملی بعلم العمل است پس معلوم هر دو متغایر اند و هر گاه علم و معلوم هر دو متغایر بتحقیق صاحب زواهد ثلثه صاحب
سلم و مسلم بودن آن از مقوله کیف بر مذهب منصور است و نه بر مذهب انقسام کیف بسوی اجزای مقداریه است نه مطلقا
والا تقسیم علم بسوی تصور و تصدیق و بدیهی و نظری نشدی و تقسیم بر تقادیر یا حقیقیا اعتباری است پس ایراد وارده
در ینمقام مذکور سابقا و نیز بعض اطبای مشهورین بعدم تغایر علم و معلوم حقیقة و تغایر آن اعتبارا و اتحاد آن ذاتا و ایراد بر آن

اینکه علم حصول صورت است و معلوم صورت حاصله پس تغایر واضح است و انقسام علم بالتبع برای معروض و معلوم است
و جواب ازان که مراد از علوم علوم مدونه است و آن بمعنی حصول صورت حاصله نیست پس اعتراض بحال خود است و اگر تسلیم
کرده شود که علوم حصول صورت است پس باینمعنی عرض است از مقوله فعل و انفعال و از تقسیم وی اولا مانع است اگرچه بوجود
بودن آنها ضعیف بوجوه عدیده وارد نخواهد شد هذا ما ظهر لی بالفضل ربی و انچه کوچک ترین طلبیان از لفظ بالعرض بجواب این
اعتراض از بعض اطبای مشهورین بمقابله بالذات که یعنی بالتبع مذکور است عرض مقابل جوهر فهمیده گفته که عرض از مقوله کیف است
پس انقسام او عین انقسام علم است زیرا که هر واحد از علم و عرض از مقوله کیف است پس انقسام او عین انقسام طب است زیرا که
هر دو از یک مقوله اند انتهی اعجوبه واضحکه است چه عرض نهٔ قسم است و هر قسم را مقوله میگویند چنانچه یکی از این اقسام مقوله کیف است
علی ما قاله صاحب هدایة الحکمة تبعا لارسطاطالیس اما اقسام العرض فتسعة الکم و الکیف و الاین و المتی و الاضافة و الملک و الوضع
و الفعل و الانفعال پس قسم است کم و کیف و نسبت شامله برای سبعه باقیه هذا **قال فی مباحث الاطباء** و ثانیهما
ان الجزء الاول علم و قد قلتم جزء علمی فیلزم انتساب الشیء الی نفسه فتوجیه القسمة و النسبة لازم
علیکم قال المترجم دوم اینکه جزء اول علم است پس در تسمیه این جزء علمی نسبت شی بسوی نفس آن ملازم می آید و انتساب الشیء
الی نفسه جایز نیست **جواب** بدانکه محصل اعتراض این است که درمیان منسوب و منسوب الیه تغایر می باشد و در قول ایشان جزء
علمی در منسوب و منسوب الیه تغایر نیست **و جوابه** علی ما قاله النفیس بن عوض فی شرحه للموجز که منسوب در جزء علمی علم خاص است و منسوب الیه
علم عام است پس هر دو مغایر یکدیگر اند و مراد از علم خاص علم طب است که قسیم عمل و مرادف نظر است و از علم عام مطلق علم
که عام است از نظری و عملی و فاضل قسرائی جواب داده که غایت تحصیل علمی یعنی قسم اول قسم ثانی است و غایت تحصیل قسم
ثانی عمل است پس هر دو بسوی غایت خود منسوب شدند پس منسوب علم مخصوص است و منسوب الیه علم مخصوص دیگر و ملا نفیس
این را رد کرده و شریف الاطباء و سید هاشم و مولوی غلام ضامن رد او کرده اند و صاحب انوار الحواشی جواب ایرادات
آنها داده اند چون ایراد جمله آن خالی از تطویل نبود لهذا ترک آن کرده شد من شاء الاطلاع فلیرجع الی مولفاتهم **قال فی**
مباحث الاطباء البحث الثالث فی موضوعات الطب قالوا ان موضوع علم الطب بدن الانسان من حیث
الصحة و المرض یرد ههنا اشکالان منهما ان الحیثیة الملحوظة فی الموضوع ان کانت داخلة فیه فلم یبق شیء للحمل لان
الاعراض الذاتیة المحمولة دخلت فی الموضوع علی هذا التقدیر و ان لم یکن داخلة فیه فلم یتمیز العلم عن علوم اخر مثل الطبیعی
و غیره لان تمایز العلوم بحسب تمایز الموضوعات و علی التقدیر الاخر ایضا لا یخلو عن خدشة **قال المترجم** بحث سیوم
در موضوعات اطبا گفته اند که موضوع علم طب بدن انسان است از حیثیت صحت و مرض و بر آن نیز چند اعتراضات وارد میشود
اول اینکه حیثیت ملحوظه در موضوع اگر جزء موضوع باشد پس چیزی برای حمل باقی نمی ماند چه اعراض ذاتیه محموله بر این تقدیر جزء
موضوع خواهد شد و اگر حیثیت داخل نباشد در موضوع پس علم طب از دیگر علوم متمیز نشود چه تمایز علوم بحسب تمایز موضوعات بود
و بر تقدیر آخر نیز خالی از خدشه نیست **جواب** بدانکه جواب این ایراد موقوف است بر بیان چند امور **اول** اینکه حیثیت منقسم می شود
بانقسام اولی بر سه قسم زیرا که آن حیثیت یا اینکه خواهد بود مفید برای مفهوم زائد بر امر محیث بلکه خواهد شد موکد برای اطلاق این امر
یا خواهد شد مفید برای این مفهوم و بر تقدیر ثانی پس خالی نیست یا اینکه این مفهوم زاید معتبر خواهد بود بانحطور که حکم مترتب بر امر محیث
مترتب بمجموع محیث بحیثیت بود یا خواهد شد این مفهوم زاید معتبر در مترتب نشود حکم مترتب بر محیث متعلق بمجموع بلکه محیث فقط پس

اول حیثیت اطلاقیه است و آن مغیر ذات محیث و احکام او نیست چنانچه گفته شود الانسان من حیث هو انسان حیوان پس
این حیثیت برای اطلاق محیث است ای انسان و مغیر ذات انسان نیست و نمی گرداند او را امر دیگر و مغیر احکام او نیست بلکه برای
بیان صرف است دوم حیثیت تقییدیه است و آن مغیر ذات محیث و احکام او می شود چنانچه گفته شود الصورة الحاصلة فی
الذهن من حیث کونها قائمة بالذهن و مکتنفة بالعوارض الذهنیة علم پس این حیثیت مفید است برای امر زاید و مغیر ذات
صورت حاصله است زیرا که صورت نزد یک عدم این حیثیت در مرتبه معلوم است و وقتیکه گرفته شود پس می باشد
علم پس مغیر احکام نیز می شود زیرا که حکم کرده می شود سابقا بر و معلوم و حالا بالعلم سیوم حیثیت تعلیلیه است و آن مغیر احکام محیث
بسوی ذات او می شود و گاه یقال زید مکرم من حیث انه عالم پس این حیثیت مفید است برای امر زاید بر محیث زیرا که زید شخص دیگر
از این حیثیت نشده لکن آن حیثیت مغیر احکام محیث شده زیرا که در صورت فقدان وی حکم تکریم بر زید نبود و وقت گرفتن آن حکم
تکریم زید نموده شد صرح به بعض الفضلاء فی التحقیقات المرضیه دوم تقسیم میشود حیثیت بتقسیم ثانی بتقدم و تاخر پس
حیثیت متقدمه حاصل است در محیث قبل اعتبار حکایت و تعبیر در ذهن و حیثیت متاخره بعکس این است سیوم بتقسیم
سیوم منقسم می شود حیثیت در عنوان و معنون در اول مختلف می شود احکام انتزاع و تعبیر و در ثانی گردانیده می شود قید برای محیث
قبل تعبیر یا بعد آن چهارم تقسیم میشود حیثیت بخارجیه و ذهنیه و آن حیثیت زائده با معنی خارجی است یا باعتبار و نسبت ذهنیه است
و مسمی می شود بحیثیات خارجیه و ذهنیه صرح به بعض الفضلاء الدهلی فی حاشیته علی الحاشیة الزاهدیة علی الرسالة القطبیة نحکم علی ما افاده
المحقق الهروی حیثیت معتبره در موضوعات علت بحث از موضوعات یا قید برای موضوعات آن در نظر باحث میشود و تفصیل این مقام علی
ما افاده الاستاذ العلامة فی التعلیق المرضی علی شرح القاضی اینکه مقصود از این کلام دفع خدشه است و آن خدشه اینکه حیثیات معتبره
در موضوعات علوم هرگاه اطلاقی نشوند پس ضرور است که تقییدی باشند یا تعلیلی پس جائز نخواهد شد بحث از این حیثیات در علوم
با وجود یکه حیثیات اکثری می باشند از اعراض مبحوث عنها کافی قولهم موضوع الطب بدن الانسان من حیث الصحة والمرض و شک نیست
در اینکه صحت و مرض هر دو مبحوث اند در طب پس نخواهد شد این حیثیت قید برای موضوع زیرا که ثابت شده که موضوع و قیود این متفرع
عنه می باشند در علم و نه خواهد شد این حیثیت علت برای لحوق اعراض و الا لازم خواهد آمد تقدم حیثیت بر نفس خود بوجه تقدم علت
بر معلول و تقریر نقش بر افاده ملا سعد الدین تفتازانی اینکه حیثیت علت برای بحث می شود یا نمی که بحث از عوارض فی آتیه باعتبار این
حیثیت است و نظر بسوی آن ای لحاظ کرده می شود در جمیع مباحث انمی کلی نه بر معنی اینکه جمیع عوارض مبحوث عنها میباشد لحوق آن برای
موضوع بواسطه این حیثیت و تحقیق آن ای آنچه فاضل چلپی گفته لفظ موضوع متضمن معنی بحث و عروض میشود پس جار در قولنا نهاموضوع العلم
الامر الفلانی من حیث کذا متعلق است بلفظ موضوع باعتبار جزء معنی موضوع اعنی بحث نه باعتبار خبر و آخر اعنی عروض تا لازم آید
اینکه باشد برای حیثیات مدخل در عروض عوارض انتهی یا گوئیم که این حیثیات قید اند برای موضوع لکن در نظر باحث نه در نفس امر
باز فرموده که اینجا فائده جلیله است و آن اینکه نفی بودن حیثیت قید برای موضوع نیست مگر وقتیکه باشد حیثیت از اعراض ذاتی
برای موضوع و لکن وقتیکه باشد عرض غریب پس ضرور است اعتبار آن از روی قید برای موضوع مثل اگر متحرک پس این موضوع است
برای علم اگر و حیثیت حرکت قید است برای آن زیرا که اگر قید نه باشد خواهد شد موضوع مطلق کره و اینوقت خواهد شد اعراض
مبحوث عنها در این علم اعراض غریبه برای آن و این اعراض ذاتی اند برای کره متحرک و جواب داده شد از این خدشه که حیثیت معتبره
در علم طب آن صلوح صحت و مرض است نه نفس هر دو و این صلوح از عوارض مطلوبه این علم نیست و مبحوث عنه نفس با اتصاف الیه

الصلوح است و تریف کرده شد این بموجه **اول** اینکه صلوح معتبر در موضوعات انیعلم مطلق صلوح نیست بلکه صلوح مضاف بسوی صحت و مرض است و معلوم است که مضاف الیه از تمامات مضاف من حیث هو مضاف و مثل جزء آن میشود و قیود معتبره در موضوعات باستمامات آن که تعقل آنها بغیر انها نمی شود مفروغ عنها اند در علوم و جواب داده شد ازین که صلوح مقتضی نیست برای وجود انچیزیکه مضاف باشد بسوی آن تا که باشد از قیود موضوعات پس چنانچه لازم نیست از تقیید بامکان تقیید بوجود انچنین لازم نیست از تقیید بصلوح تقیید بانچه مضاف کرده شود صلوح بسوی آن پس انچه مضاف می شود بسوی آن صلوح ملاحظه می شود برای معرفت خصوص آن و مفروغ عنه در علوم نفس موضوعات و قیود آن است و این هذا من ذاک **دوم** اینکه بحث گاهی واقع می شود از نفس صلوح نیز چنانچه بحث کرده می شود در طب که کدام بدن صالح است برای صحت انتهی و وقتیکه این را دانستی پس **حقیر میگویم** در جواب شق **اول** ایراد مورد که لفظ موضوع متضمن معنی بحث و عروض است کافی است ایا اینکه حیثیت ملحوظه قید در موضوع بنظر بحث باحث است نه باعتبار عروض آن تا گفته شود که حیثیت تقییدیه یا تعلیلیه است و لازم آید که برای حمل چیزی باقی نماند و لازم آید که برای حیثیات مدخل در عروض عوارض باشد و در جواب شق **ثانی** اینکه عدم ادخال حیثیت در موضوع مستلزم تمیز از سائر علوم نیست چه اعتبار آن در نظر باحث است نه در نفس امر صاحب توضیح گفته گاه باشد که حیثیت بیان باشد برای اعراض ذاتیه مبحوث عنها چه ممکن است که باشد برای شی اعراض ذاتیه متبوعه و مبحوث عنه در علم نوعی ازان باشد پس حیثیت بیان این نوع باشد کقولهم موضوع الطب بدن الانسان من حیث انه یصح و یمرض و در نصورت حیثیت از اعراض مبحوث عنها باشد پس صحت و مرض از اعراض مبحوث عنها باشد پس حیثیت اگر تقییدیه باشد هر آینه صحیح نبود که بحث کرده شود ازان در علم و گردانیده شود از محمولات مسائلش زیرا که بحث کرده نمی شود در علم از اعراض موضوع زیرا که موضوع و انچه از متممات موضوع است واجب است که باشد مفروغ عنه و غیر مبحوث عنه در علم زیرا که واجب است که حیثیت از اعراض مبحوث عنها نه باشد از علم بوجه ضرورت اینکه حیثیت نیست انچه عارض میشود برای موضوع من جهة نفس خود والا لازم آید تقدم شی بر نفس و چون موضوع طب مقارن عارض گرفته اند یعنی مقارن اعتبار صحت و مرض پس بسبب مقارنت این قید علم طب متمازست از دیگر علوم علاوه ازین میگویم حیثیت بتقسیم سیوم کما مر منقسم در عنوان و معنون می شود و این جا حیثیت مذکوره در معنون موضوع داخل نیست و تسلیم نمیکنم که برین تقدیر طب از علوم دیگر متمایز نشود زیرا که جایز است که حیثیت ملحوظه در عنوان موضوع داخل باشد نه در معنون و او را انچه جمیع ما عدا متمیز دهد چنانچه تشخص در فرد انسان مثلا زید در ماهیت و حقیقت او داخل نیست زیرا که ماهیت از حیوان ناطق است و مسمی باعنوان این ماهیت هرگاه با تشخص گرفته شود این فرد تشخص جمیع ما سوای خود را تمیز می دهد و از ماسوای خود متمیز می شود و توضیح این مرام حسب افاده میرزاهد در حاشیه خود بر ملا جلال فرموده اند که هذا و مما ینبغی و هو دفع دخل مشهور ان الحیثیة المعتبرة فی الموضوعات کموضوع علم الاصول فانه ادلة الاربعة من حیث انها توصل الی مطلوب شرعی لیست علة للبحث عن الاعراض حتی یلزم تقدم الشی و لا قید المعروضات لها بان یکون جزء من الموضوعات حتی یلزم المحذور بل علة للبحث عنها او قید المعروضات لها فی نظر الباحث لا فی نفس الامر حتی یلزم المحذور و محصل ان الحیثیة تقییدیة و هی تتنوع علی قسمین احدهما تسمی عنوانیة و هی تعتبر فی اللحاظ و لا یکون جزء للمحکوم علیه و الثانی معنونیة و هی التی تنافیها المحمول و فهم الثانی و اوردها او در معان بهنا حیثیة اولی و نظیر الاولی یقال زید من حیث انه متشخص شخص علی طریق القائلین بالتغایر الاعتباری بین التشخص و الماهیة الکلیة و عدم دخول التشخص فی الشخص قال المحقق البهاری فی لوامع الهدی الحیثیة التقییدیة موجبة للتمیز بین الحیثیة التی تتغیر بتغیر المصداق فانکانت معتبرة فی المعنون بانکانت داخلة فی حقیقته و قوامه فیوجب التغایر بالذات و انکانت فی المفهوم العام فقط کحیثیة الاکتناف بالعوارض الخارجیة او الذهنیة بالنسبة الی الاشخاص فالتغایر بالاعتبار انتهی قال المحقق البهاری مثلا الاتصال

فی موضوع علم لیس شرطا بعروض الجنسیة والفصلیة ونحوهما بل یکون متمما لعلیتها الفاعلیة والقابلیة للعروض ای فی نفس الامر بان یکون متمما لعلیتها القابلیة بل سببا للبحث ای اثبات هذه العوارض للموضوع او قیدا للموضوع فی نظر الباحث ولهذا ای بما ذکرنا من دفع دخل بالنمط المسطور یظهر انه لا حاجة الی تمیز المسئلة بین العلمین باختلاف البراهین علی ما هو المشهور هذا والتفصیل فی المطولات وبرای بعض اطبای مشهورین اینجا تقریر لیست قاصر وقلیل من غیر ایراد الدلیل وانچه اینجا کوچک ترین اطبا وتابع وی گفته اند قابل نقل نیست و معاورزللی است

قال فی مباحث الاطبا منها صرح المنطقیون فی خاتمة کتبهم ان موضوع المسئلة قد یکون عین موضوع العلم وقد یکون نوعا منه وقد یکون عرضا ذاتیا وقد یکون مرکبا من النوع والعرض الذاتی والمسئلة القائلة الزنجبیل حارة من الطب وموضوعها اعنی الزنجبیل خارج عن هذه الاقسام المذکورة قال المترجم

دوم اینکه اهل منطق تصریح کرده اند باینکه موضوع مسئله گاهی عین موضوع علمی باشد وگاهی نوع آن وگاهی عرض ذاتی آن وگاهی

مرکب از نوع وعرض ذاتی و مسئله قائله الزنجبیل حارة از مسائل طب است وموضوعش اعنی زنجبیل خارج است از اقسام مذکوره

جواب اعلم ان اللفظ وضع گفته می شود بر معانی متعدده از ان هفت اند یکی بمعنی مقوله که مسمی بوضع است و آن بودن احد اجزای جسم صاحب نسبت بعضی نزدیک بعضی در جهات مختلفه دوم مقدمه شرطیه را وضعیه گویند سیوم گرفتن چیزی باد لیل را اجهارم اصطلاح راوازین جاست که گویند دلالت گاهی بالوضع وگاهی بالطبع می باشد پنجم مطالب جدلیه را اوضاع گویند ششم برای نوکه مقابل مشهور و مرسل اخص باشد هفتم مسلم نزد اکثری از مردم سمی بوضع است وبچنین مقدمات که مسلم داشته شوند در اوائل علوم وقتیکه باشد در نفس متعلم انکار برای آن قبول نام داشته می شوند اوضاع ووضع در لغت عربیه القاست یقال وضعته من یدی اذا القیته کذا قال القرشی فی شرحه للکلیات فی مقام وقال القرشی فی مقام آخر لفظ الموضوع یقال عند الحکماء علی معان المشهور منها اربعة احدها المحکوم علیه فی القضیة الحملیة وهو الانسان فی قولنا الانسان حیوان وثانیها الموصوف الذی یقوم بنفسه ثم یقوم ما یحل فیه وهو المراد بقولنا الجوهر موجود لا فی موضوع والعرض موجود فی موضوع وثالثها المادة اذا اعتبرت من حیث ان الصورة حاصلة فیها بالفعل ورابعها المعنی المراد منها وهو الذی یبحث فی الصناعة عن احواله واعراضه الذاتیة والیه ینسب جمیع الاشیاء المبحوث عنها فی الصنایع وثانیا موضوع هر علم چیزیست که از عوارض ذاتیه آن چیز دران علم بحث کنند وعرض ذاتی عبارت است از خارج محمول که عارض شود چیزی را لذاته او بمتساویه او بخارج لیساویه کذا فی حاشیة ابی الفتح علی العجالة کذا فی الفیوض الجلیلة حقیر میگوید قال المحقق الدوانی فی العجالة موضوع کل علم ما یبحث فیه عن عوارضه الذاتیة ای یرجع البحث الیها وهی الخارج المحمول الذی یلحق الشیء لذاته او بما یساویه علی ما ذکره المتاخرون وذلک البحث اما بان یجعل موضوع العلم بینه موضوع المسئلة وبثبت لها هو عرض ذاتی کالجسم الطبیعی فی قولهم کل جسم فانه طبیعی او بان یجعل نوعه موضوع ویثبت له ما هو عرض ذاتی له کالحیوان فی قولهم کل حیوان فله قوة اللمس والفلک لا یقبل الخرق والالتیام او یثبت له بالعرض لامر اعم بشرط ان لا یتجاوز فی العموم عن موضوع العلم کما صرح به ناقد التنزیل کقول الفقهاء کل مسکر حرام ویجعل عرضه الذاتی او نوعه موضوع المسئلة ویثبت له العرض الذاتی له او ما یلحقه لامر اعم بالشرط المذکور کقولهم کل متحرک بحرکتین مستقیمتین لا بد ان یسکن بینهما فقولهم ما یبحث فیه عن عوارضه الذاتیة مجمل تفسیره ما ذکرناه هذا والتفصیل فی حواشی العجالة وبالجمله این بحث در موضوع طب بچند طریق می شود اول انکه موضوع علم عین موضوع مسئله باشد وثابت کرده شود برای وی عرض ذاتی چه بدن انسان فی قولهم هر بدنیکه خارج شود از اعتدال علاجش لصند باید نمود دوم انکه جزء موضوع علم موضوع مسئله باشد ومحمولش اینچنین حال است یعنی انکه ثابت شود برای وی عرض ذاتی موضوع علم مثلا گویند هر عضویکه خارج شود از اعتدال علاجش لصند باید کرد که عضو جزء موضوع علم است

که ان بدن است درین جا موضوع مسئله شده و برای وی عرض ذاتی موضوع علم ثابت شده چنانچه گویند این عضو
متورم است و این عضو سخن چه تورم و سخونت از جمله اعراض بدنیست دوم انکه ثابت کرده شود برای وی نوع عرض ذاتی
موضوع علم چنانچه گویند که عضو متشابهة الاجزاء مرکب است از اخلاط چه ترکیب عضو عرض ذاتی بدن است و ترکیب از اخلاط نوع از
ازان سیوم انکه ثابت کرده شود برای آن عرض ذاتی عرض ذاتی موضوع علم چنانکه گویند که عضل از لحم قلیل الحرارة است و روح حیوانی
از جمیع مافی البدن احر است چه قلت و کثرت حرارت عرضی ذاتی است برای حرارت که عرض ذاتی بدن است چهارم انکه ثابت کرده شود
برای آن عرض ذاتی نوع موضوع علم چنانکه گویند این بن صاحب له وزکام است زیرا که بارد است از انکه نزله و زکام عرض ذاتی
بدن بارد که نوع موضوع علم است ثابت شده برای بدن پنجم عرض ذاتی نوع عرض ذاتی موضوع علم باشد چنانچه گویند
که روح حیوانی لطیف است بسبب تولدش از بخاریت اخلاط زیرا که تولد از اخلاط عرض ذاتی اعضا دار واح است و تولد از بخاریت
اخلاط نوعیست ازین عرض ذاتی و لطافت عرض ذاتی آنست سیوم انکه موضوع مسئله عرض ذاتی موضوع علم واقع می شود که ثابت
کرده شود برای وی عرض ذاتی دیگر چنانچه گویند که تب صفراوی را لازم است مرارت دهن و صداع و غیر آن چه اینها انواع
است از عرض ذاتی تب صفراوی که آن تشویش افعال است و بالجمله موضوع مسئله بر دوازده قسم است یکی انکه عین موضوع علم واقع
شود دوم انکه جزء موضوع علم باشد سیوم نوع موضوع علم چهارم عرض ذاتی پنجم نوع عرض ذاتی ششم عرض ذاتی
عرض ذاتیش هفتم عرض ذاتی نوع موضوع علم هشتم عرض ذاتی نوع عرض ذاتیش نهم موضوع علم مع عرض ذاتی دهم
نوع موضوع با عرض ذاتی موضوع علم یازدهم نوع موضوع علم با عرض ذاتی این نوع دوازدهم عرض ذاتی عرض ذاتی
ما خوذ از عرض ذاتی و بجنین مجهول مسئله عرض ذاتی می باشد و نوع عرض ذاتی و عرض ذاتی عرض ذاتی و عرض ذاتی نوع موضوع علم
و عرض ذاتی نوع ذاتی کذا فی حواشی السید الزاهد علی العجالة و علیک باستخراج امثلة الطب بادنی تامل کذا فی الفیوض و ثالثا موضوع علم
در اکثر واحدی باشد مثل عدد برای حساب و گاهی کثیری باشد مثل خط و سطح و جسم تعلیمی برای هندسه و وقتیکه موضوع باشد پس
نام داشته می شوند هر واحد از افراد آن موضوع قاله القرشی قال الآمدی قال الشیخ فی الشفا ان موضوع العلم قد یکون واحدا و قد یکون
متعددا لکن بشرط ان یتشارک امافی ذاتی کالخط والسطح والجسم التعلیمی للهندسة فانها یتشارک فی الجنس و هو الکم المتصل القار بالذات
و اما فی عرضی کبدن الانسان و اجزائه الادویة والاغذیة والاهویة اذ جعلت موضوعات الطب فانها تتشارک
فی کونها منسوبة الی الصحة التی هی الغایة انتهی قال فی کشاف مصطلحات الفنون قالوا یجوز ان یکون الاشیاء الکثیرة موضوعا
لعلم واحد لکن لا مطلقا بل بشرط تناسبها بان یکون مشترکة فی ذاتی کالخط والسطح والجسم التعلیمی للهندسة فانها تتشارک فی جنسها
و هو المقدار او فی عرضی کبدن الانسان و اجزائه والاغذیة والادویة والارکان والامزجة و غیر ذلک اذا جعلت موضوعات
للطب فانها تتشارک فی کونها منسوبة الی الصحة التی هی الغایة القصوی فی ذلک العلم و را بعا در موضوع علم طب اختلاف است
بعضے گویند فقط بدن انسان است و بعضی گویند که امور طبیعیه و ادویه و اغذیه و غیر آن زیرا که بحث کرده می شود در طب از احوال
اینها و این قول اسلم است و اما کسانیکه موضوع طب فقط بدن انسان را می گویند احوال ادویه و اغذیه و غیره را راجع بسوی
احوال جسم می نمایند کذا فی حواشی الزاهد علی العجالة و حواشیها و از کلام شیخ رئیس در برهان الشفا نیز اختلاف فهمیده می شود
حیث افاد فیه بعبارته الشریفة قد یکون للعلم موضوع مفرد مثل العدد لعلم الحساب و قد یکون غیر مفرد بل یکون فی الحقیقة موضوعات
کثیرة تتشارک فی شی واحد به و ذلک علی وجوه فانها اما ان تشترک فی جنس هذا الشی المتحد به اشتراک الخط والسطح والجسم فی جنس تحته

وهو المقدار او يشترک فی مناسبة متصلة منها اشتراک النقطة والخط والسطح والجسم فان نسبة الاول الی الثانی کنسبة الثانی الی الثالث والثالث الی الرابع واما ان یشترک فی غایة واحدة کاشتراک موضوعات علم الطب اعنی الارکان والمزاجات والاخلاط والاعضاء والارواح والقوی والافعال ان اخذت هذه موضوعات علم الطب لاجزاء موضوع واحد فانها تشترک فی نسبتها الی الصحة انتهی ما اردنا نقله وبدان ناظر الکتاب که اگرچه در برهان الشفا شیخ اشاره باختلاف موضوع طب از قول خود ان اخذت هذه موضوعات علم الطب آنه فرموده چه عبارت مذکور دال است بر آنکه نزد بعضی موضوع طب واحد است واین مذکورات اجزاء آن است ونزد بعضی اینها موضوعات متعدد متشارک اند در غایت یعنی صحت و مرض لکن در قانون بتصریح کرده که موضوعات طب متعدد اند در فصل ثانی در موضوعات طب ونیز بعد وی فهذه موضوعات الطب من جهة انها باحثة عن بدن الانسان انه کیف یصح ویمرض پس موضوعات را بصیغه جمع آوردن واضح الدلالة است که مذهب مختار شیخ خلاف قوم است یعنی اینکه موضوعات طب متعدد اند وتفصیله علی ما افاده الفاضل البیلانی بقوله ولیعلم ان القوم کما حدوا الطب بانه علم باحوال بدن الانسان من جهة الصحة والمرض الخ جعلوا موضوعه بدن الانسان من الجهة المذکورة والشیخ کما لا یخفی فی تحدیده بانه علم باصول وقوانین یتعرف منها جزئیات احوال بدن الانسان خالفهم فی جعل موضوعه امورا متعددة بحث عنها من جهة اشتراکها وانتسابها الی غایة واحدة وهی حفظ الصحة واستردادها وقوله فیما بعد فهذه موضوعات صناعة الطب من جهة انها باحثة الی آخره صریح فی ان موضوع الطب عنده امور متعددة یبحث عنها من جهة انتسابها الی الصحة لیصل الی الغایة المطلوبة منه حقیر میگوید حال آنکه این جواب از بعض اطبای مشهورین بعید است غایت بعد وخامت میگویم که آنچه معترض اقسام موضوع را در چهار حصر کرده دال است بر جعل ما بتحاملی وبنا برین موضوع مسئله آن تخییل حارة را خارج دانسته باوجودیکه اقسام موضوع مسئله بالتفصیل برای ملاحظه ناظرین سابقا مذکور شده اند ودر ان اقسام تخییل هم داخل است چه این نوع عرض ذاتی بدن انسان است چه عرض ذاتی وی مطعوم ومشروب است ویکی از انواع وی تخییل است این است جواب بر مسلک کسانیکه موضوع طب نفس بدن انسان را گفته اند واما بر مذهب مختار شیخ که متعدد موضوعات علم طب قائل است پس از سر ایراد مذکور وارد نیست چه جای حاجت جواب کما در یت سابقا ومحصل جواب از جانب شیخ اینکه نزد یک او جنس مطاعم ومیاه ومشارب واشیای وارده بر بدن انسان در ذیل ذکر اسباب فاعلیه در موضوعات طب داخل اند ومنجمله مطاعم تخییل است پس آنهم از موضوعات طب خواهد شد وگویا موی گفته که این مسئله اول است بانیطور که بدن انسان گرمی شود باکل تخییل حقیر میگوید این تاویل را اگرچه محقق دوانی آورده بقوله ونظیر ذلک ما یرکبه من تخییل موضوع الطب بدن الانسان فی قولهم التخییل حارة معناه بدن الانسان متسخن باکل التخییل فلا یستبعد کثیرا لکن خود لفظ عدم استبعاد کثیرا محقق دوانی دال است بر تکلف و لهذا بعض محشی کلام وی یعنی عجالة آورده اند بقوله فی ذیل قوله فلا یستبعد کثیرا الاشارة الی انه بعید البتة والاولی عدم الارجاع ولعل هذا التحقیق لا تجده فی غیر هذا التعلیق بهذا النمط الانیق قال فی مباحث الاطباء منها قالوا فی هذا البحث الاسباب المادیة للصحة والمرض کذا وکذا وهو خلاف اصطلاح الحکماء لان الحکماء یطلقون المادة علی محل الجوهر والموضوع علی محل العرض قال المترجم سیوم اینکه علمای طب درین بحث کرده اند که اسباب مادیه برای صحت ومرض چنین وچنان میباشند واین خلاف اصطلاح حکماست چه حکما اطلاق ماده بر محل جوهری نمایند واطلاق موضوع بر محل عرض جواب بدانکه اسباب مادیه صحت ومرض بحسب اصطلاح اطبا اشیای موضوعه اند که دران تقرر صحت ومرض بود وتقرر آن عام است که بوضع اقرب باشد پس آن حصول روح است یا بوضع ابعد وآن اخلاط است وبعد ازان ارکان صرح به الشیخ فی اول الکتاب من القانون وماده

در اصطلاح اطبا خلط روی را میگویند و در اصطلاح حکما اطلاق میکنند بر جوهری که او محل است و تقوم و تحصل آن بآن نمی شود الا بآخر کیفیه دران حلول نماید کما قال الطبیب الهروی فی بحر الجواهر المادة یطلق علی خلط روی متغیر عن طبیعیة بحیث یحصل له کیفیة رديئة بتلک الکیفیة و یطلق علی الجوهر الذی هو محل القوام الا بما یحل فیه حقیقة میگویم ماده مطلقا عام است از آنکه ذی قوام باشد یا نه متغیر باشد در کیفیت خود یا در کمیت یا در هر دو و آن اگر ذی قوام است مسمی بخلط است والا بمائیت و ریاح و بخارات کالاتخفی علی من طالع کتب الفن پس وقوع تخصیصات از صاحب بحر من غیر مخصص است و خالی از تقصیر نیست قال الامام فی المباحث المشرقیة ماده عبارت است از چیزیکه حاصل شود دران امکان وجود چیز دیگر مثل تخته های چوب برای سریر و آهن برای شمشیر و اسامی آن کثیر اند هیولی و موضوع و ماده طبیعیه و اسطقس و عنصر انتهی ما اردنا ترجمته کلامه قال الفاضل العلامة السبب المادی ما یقوم بما یحل فیه و ما تقومه لان المادة متقومة بما یحل فیها و هو الصورة و الموضوع مقوم بما یحل فیه و هو العرض انتهی قال القرشی و لکنه قد یجوز فیطلق کل واحد منهما علی الآخر انتهی فاضل علامه گفته او یقال السبب المادی هو القابل للشئ او لبعضه لان المادة لا تکون قابلة بما هی مادة له بل بنحو آخر لا یصح مع الموضوع فانه قابل بجملته ما هو قابل له و هو العرض و قال فی شرحه فی مقام آخر ان الرکن و العنصر و الاصل و الاسطقس و المادة و الهیولی و الموضوع متحدة بالذات مختلفة بالاعتبار و ذلک لان الشئ الذی یکون منه شئ آخر لابد و ان یکون قابلا للصورة مطلقا من غیر تخصیص لصورة معینة و یسمی هیولی و باعتبار کونه قابلا لصورة معینة یسمی مادة و باعتبار کون الصورة حاصلة فیه بالفعل یسمی موضوعا و باعتبار کونه جزء من المرکب یسمی رکنا و باعتبار کونه مبتدی منه ترکیب یسمی عنصرا و باعتبار کونه منتهی الیه التحلیل الصغیر اجزاء المرکب یسمی اسطقسا و باعتبار کون ذی لک المرکب ماخوذا منه یسمی اصلا فان اصل الشئ ما منه الشئ انتهی پس ازین بیان معلوم شد که این ماده چیزی دیگر است و اسباب مادیه صحت و مرض چیز دیگر و اینکه تعریف ماده دیگر است و اسباب مادیه دیگر و اینکه ماده بحسب اصطلاح اطبا و حکما متغایر است و اینکه رکن و عنصر و اصل و غیره متحد بالذات و متغایر باعتبار اند ما ذکره الشیخ القارح القامع لدفع الایراد و برای بعض اطبای مشهورین در جواب این ایراد کلامیست که در دفع ایراد بیکار است و مهذا خالی نیست از ملال اعتبار و گفتگوی اگرچه او صواب پیموده لکن بنوبر احمال مقصود و در نیست و کلامش را بے از فتور حیث قال هذا علی اصطلاح الاطباء فانهم یطلقون المادة علی الخلط سواء کان معروضة للصحة و المرض انتهی کلامه و معهذا کلامش جواب ایراد وارد نمی شود لهذا قال فی مباحث الاطباء منها ان الامور الطبیعیة من الموضوعات فقد جعلوها جزءا من اجزاء الجزء النظری فیکون داخلة و خارجة قال المترجم چهارم اینکه امور طبیعیه که از موضوعات طب اند جزوی از اجزای جزء نظری گردانیده اند پس لازم آید که هم داخل باشند و هم خارج جواب حقیر میگویم ایراد مورد از سوء فهم مورد است زیرا که شیخ اگرچه امور طبیعیه را از موضوعات طب شمار کرده حیث قال فی القانون لما کان الطبیب ینظر فی بدن الانسان من جهة ما یصح و یزول عن الصحة و العلم بکل شئ لا یحصل الا من الاسباب له فاسباب الصحة و المرض اربعة المادیة منها العضو و الروح و الاخلاط و الارکان و الصوریة منها المزاجات و القوی و التمامیة الافعال فهذه موضوعات لقسم النظری من الطب انتهی ما اردنا نقله لقدر الحاجة لکن از اجزای جزء نظری نگفته بلکه بحث ازان جزوی از اجزای جزء نظری مراد گرفته حیث صرح به الفاضل الآملی فی شرح قول الشیخ و اذ قد فصلنا الخ حیث قال لما فرغ من موضوعات الجزء النظری اراد ان یذکرها علی ما رتب علیها بحث الکتاب فانه قدم فی الجزء النظری البحث عن الامور الطبیعیة و ذکر بعد مبحث الاصول ثم بحث الاسباب ثم بحث العلامات لان الاطباء جعلوا بحث الطب منقسما الی سبعة اقسام اربعة للنظری و ثلثة للعملی فقوله الارکان و الامزجة و الاخلاط و الاعضاء و الارواح و القوی و الافعال هی موضوعات القسم الاول من النظری انتهی کلامه و مصرح تر ازین قول فاضل قرشی است زیرا که فاضل موصوف در موضع علم بامور طبیعیه را جزوی از اجزای نظری گردانیده حیث قال فی الموضع

طب بتقسیم الی جزء نظری والی جزء عملی والنظری اجزائه اربعة العلم بالامور الطبیعیة الخ وپر ظاهر است که بحث بامور طبیعیه امری دیگر
وخود موضوع بودن امور طبیعیه امری دیگر زیرا که امور مذکوره بنفسها موضوعات اند و بحث وعلم از انها از اجزای جزء نظری است
بینهما فرق فتدبر علاوه ازین حقیر میگویم که اگر این هم تسلیم کرده آید که خود امور طبیعیه بحث از وی جزئی از اجزای نظری است
تا هم لازم نمی آید انچه مورد فهمیده زیرا که اگرچه موضوع هر علم و هر علم طب خارج از علم و علم طب اند لکن ذکر این امور بحیثیت بودن
جزئی از اجزای نظری مستلزم ادخال امور مذکوره طب بحیثیتیکه تعریف طب بر آن صادق آید نیست چه جزء غایر کل است و تقسیم طب
بسوی اخر تقسیم کل بسوی اجزاء است چنانچه فاضل کرمانی در شرح موجز در شرح عبارت ان الفن الاول فی قواعد جزئی الطب عبارته
گفته یعلم منه ان تقسیم الطب الیهما تقسیم الکل الی الاجزاء کتقسیم الفقه الی الاربع الکلی الی الجزئیات والجزء مایتکب منه ومن غیره
الکل والکل هو المجموع تلک الاجزاء والجزئی هو تمام حقیقة الکلی من قید زاید ولذا لا یصدق الطب علی کل واحد منهما صدق العام علی الخاص
کما لا یصدق المرکبین علی کل واحد من النحل والعسل لان تعریف الطب لا یصدق علی کل واحد من المرکبین بانفراده لا غایته ولیس کل من
القسمین تمام حقیقة الطب مع قید زائد وهرگاه طب بهر هر واحد از دو قسم خود یعنی علمی وعملی صادق نمی آید بلکه بر مجموع پس چگونه بر امور
طبیعیه تعریف طب صادق خواهد آمد تا داخل در طب باشند و تعریف طب بر آن صادق آید و از بودن جزء مکه مغایر کل است
اخراج این امور طبیعیه در طب اوضح من الشمس و ابین من الامس است و چنانچه بر سقف مکان یا بر دیوار مکان تعریف
مکان صادق نمی آید و این اجزاء داخل مکان بحیثیت مذکوره نه همچنین امور طبیعیه داخل طب بحیثیت مذکوره نه اند بلکه خارج
ازان اند هذا ما ظهر لی بفضل ربی وقد خفی هذا علی اکثر الناظرین بمباحث الاطباء فوقعوا فیما وقعوا وتبعوا فیما اتبعوا **قال فی**
مباحث الاطباء البحث الرابع فی الارکان قالوا الارکان هی اربعة ذکروا علی الحصر حجة نقلها ملا انفیس رح فی شرحه
لموجز ان المرکبات فی وجودها محتاجة الی مادة رطبة لئلا تمتنع من قبول الصور لکن لا فی الغایة بل معدلة بیبوسة لتحفظ الاطباع
واجیبوا فی طبع الصور فی المادة الی حرارة طابخة لکن لا فی الغایة ایضا بل معدلة ببرودة شهوال ولم یقع الاکتفاء بیبوسة النار
ورطوبة الماء کما هو الیستاق الغایة یرد علیه ان فی کلا قولیه تدافعا لان مقتضی قول الاول عدم البلوغ فی الغایة ومقتضی قول الثانی خلافه
قال المترجم بحث چهارم در ارکان گفته اند که ارکان چار است وجه حصر ملا انفیس در شرح موجز باین طرز بیان کرده که مرکبات در
وجود خود محتاج اند بسوی مادهٔ رطبه تا ممنع نباشد از قبول صور لکن نه بغایت بلکه معدل ببیوست تا محافظ شود صور منطبعه
را و در طبع صور در مادهٔ احتیاج می افتد بسوی حرارت طابخه لکن نه بمرتبه بلکه بحرارت معدله برودت بعد ازان گفته که اکتفا
نه کرده شد ببیوست نار و رطوبت اب زیرا که بغایت غیست و اردمی شود بر انیکه در رتبه برودت افتد پس مقتضی قول اولش
عدم بلوغ است به نهایت و مقتضی قول ثانی خلاف آن **جواب** بعض محشین شرح موجز گفته اند که این حجت را ملا انفیس در شرح
موجز آورده است ذکر کرده است آن را ابو الفرج ابن ابی صادق و شاید که شارح گرفته آنرا از کلام علامه شیرازی
و علامه از کلام شیخ و خلاصه اش این است که ضرور است در مرکبات از چار عناصر تا تیزی یکی از دیگری شکسته
شود و عناصر از صرافت خود زائل شوند پس استفاده کند خشک از تر نرمی و قبول الطباع را و همچنین رطب از یابس
استمساک و ثبات و قرار را و بارد از حار لطف و نضج و حار از بارد قرار و تمکن را و هرگاه چنین خواهد شد ممتزج قریب
باعتدال خواهد گشت انتهی حقیر میگویم فاضل علامه در شرح خود بر کلیات قانون چهار حجت بر بودن
چهار عناصر آورده یکی از ان ماخوذ از ترکیب است و دومی ماخوذ از الم است که تفصیلش در و موجود است و دو حجت دیگر

خود علامه منتزع از کلام شیخ فرموده یکی از کیفیات اجسام از قول شیخ و لان القوی الاولیة فی الارکان المذکورة اربع تسعین
ان المزاجات فی الاجسام الکائنة والفاسدة انما یکون عنها بتفصیل علی ما فی شرحه ان الاجسام التی قبلنا بحدها تتخلو عن کل
کیفیة عن الحرارة والبرودة والرطوبة والیبوسة او التوسط فی ذلک وهذا یقتضی انیکون الکیفیات هی الکیفیات الاول التی
یکون بها الامتزاج المعد لصور الکائنات فیلزم انیکون لازمته للاجزاء الاولیة لکن الجسم البالغ فی الحرارة لطبعه هو النار والبالغ فی البرودة
بطبعه هو الماء والبالغ فی الیبوسة هو الارض والبالغ فی الرطوبة هو الهواء واذ لا جسم عندنا خالیا من هذه الکیفیات الاربع اما مع
غلبة احدة او اثنین عنها او مع اعتدالها فهذه الاجسام الاربعة لا یخلو منها جسم مرکب فالارکان اربعة دوم حجتیکه ملا نفیس آورده اشرح
علامه است که فاضل علامه آنرا از کلام شیخ در ذکر غایت برهر واحد عناصر اربعه ماخوذ کرده است تفصیله علی ما فیه بعبارته
ان الجسم المتکون بالتکیب یجب ان یکون عما یسهل قبوله للتشکل لیسهل قبوله لهیئة المتکون وذلک هو الرطب وکما یسهل قبوله
لیسهل ترکه فیجب ان یکون فی المتکون جسم یابس یحفظ ما قبله من الرطب بانیکون اذا تخمر استفاد الرطب من الیابس حفظا
لما حدث فیه واستفاد الیابس من الرطب قبولا لذلک والجسم الرطب والیابس اللذان بهذه الصفة هما الارض والماء وهما باردان
ثقیلان فیجب ان فی ذلک منهما بحارة یعدل برد هما وخفة یعدل ثقلهما وانما یمکن ذلک بمزاجة جسم حار خفیف هو النار والهواء ولو اقتصر
فی ذلک علی النار لافرط الیبس ولکان القدر الذی یفید الحرارة المعتدلة توجب افراط الخفة بحیث لا یکون فی ذلک المرکب قسط من النار وقسط من
الرطوبة ولکان القدر الذی یفید الحرارة المعتدلة توجب افراط الخفة بحیث لا یکون فی ذلک المرکب قسط من النار وقسط من
الهواء فیکون فیه اربعة ارکان پس در نیصورت وارد نخواهد شد بران ایراد موضع الایرادات که دعوی بلا من غیر دلیل است اللهم
مگر از دلیل دلیل حید سالم از خدشه و نظر مراد گرفته باشد وچون خود فاضل علامه بقوله لنا فی الملازمتین المصدرتین بقوله ولو اقتصر نظر
یظهر لمن تامل فیه پس گفته اگر موضع الایرادات چندان بعدی ندارد وایراد یکه صاحب مباحث الاطباء وارد کرده قدحی است بانوجیه خود
در حاشیه هاشم بر نفیسی مذکور است ومعهذا شریف الاطباء در حاشیه خود بر شرح موجز منتسب این ایراد بسوی خود نموده است حیث قال
اقول ویمکن تصحیح کلامه هذا اعنی قوله لیستا فی الغایة تناقض فی الظاهر بالسبق اعنی محتاجة الی مادة رطبة لکن لا فی الغایة انتهی واین امر از عادات قدحی
او بعید نیست کما لا یخفی علی النفس الفطن وجواب این ایراد در حاشیه هاشم مذکور است تقریرش اینکه مراد از غایت منفیه در اینجا
آخر مراتب آن که ممکن است دفعش عادة وحکم کرده شارح بانیکه غیر مطلوب است در ما سبق بلکه مراد از ان این است
که بیوست آتش ورطوبت آب نماند. غایت مطلوبه کافیه در تعدیل وانطباع انتهی ومحصل جواب این است که اگر غایت منفیه که
حکم کرده بر غیر مطلوب بودن آن در ما سبق یعنی فی قوله منها ان المرکبات الی قوله لکن لا فی الغایة وایضا بعده فی قوله وانجتمع فی
الطباع الصور الی قوله لا فی الغایة همون غایت درین جا یعنی در قول ولیستا فی الغایة مراد بودی البته تناقض در هر دو کلام وی
واقع شدی وهرگاه از اول نفی آخر مراتب ممکنه عادة وازنفی ثانی نفی عادت مطلوبه در تعدیل وانطباع مراد ست فلا تناقض ولا
تخالف هذا والتفصیل البالغ فی انوار الحواشی قال **فی مباحث الاطباء** علی ان احتیاج المرکب الی الحرارة الطابخة لا یقتضی
ان یکون الحار جزء المرکب فلا یلزم التقریب **قال المترجم** علاوة اینکه احتیاج مرکب بحرارت طابخه مقتضی آن نیست که حار جزء مرکب
باشد پس تقریب تمام نشود وجواب حقیر میگویم که این ایراد را بر دارنفس خود بر فاضل نفیس از لفظ حرارت طابخه وارد کرده وچون
فاضل علامه بتصریح لفظ حار جزء جسم حار خفیف وآن نار وهواء در عبارت خود نموده بر او این ایراد وارد نمی شود بلکه چون
مرکبات را از وجود نار چاره نیست ووجود نار بتصریح فاضل علامه در مرکبات از اشعه شمس والنار کواکب می شود

و علی ہذا بتصریح فاضل علامہ در فوائد نار در قانون دخول آن در قوام مرکب بر سبیل مادہ مثل آب نمی شود بلکہ وجود آن در کائنات بتصریح شیخ و علامہ برائے تنضیج و تلطیف کائنات و امتزاج آن بعناصر در کائنات بوجہ تنفیذ نار و اجرای جوہر ہوائی و برای کسر صرافت بر دو عنصر ثقیلین بارد ین برای رجوع ہر دو از ضدیت خود بسوی مزاجیت در مرکبات مزاجی است نہ مطلق مرکبات و در کل افراد آن پس احتیاج بحرارت طابخہ چنانچہ در مرکبات مزاجی می شود در بعض افراد مرکبات صناعی و غیر صناعی نیز می شود لکن اول مثلاً پس در طبخ ظروف گلی کہ کوزہ گران سفال گلی را برای مضبوط شدن طبخ می دہند و لکن دوم پس چنانچہ در تنضیج اثمار مشاہدہ می شود کہ بدون حرارت منضجہ کہ از اشعہ شمس و انوار کواکب مستفاد می شود تنضیج حاصل نمی گردد و آن فی الحقیقت طابخ است پس از وجود آن برائے فوائد مذکورہ بالائی طبخ و تنضیج و تلطیف وغیرہ در مرکبات مزاجی کلاً و در صناعی جلاً چارہ نیست و حق این است کہ مزاج بی حرارت منضجہ یا طابخہ حاصل نمی شود و اینکہ جامع درمیان جزء ارضی و مائی غیر حرارت ناریہ بدون تنضیج و طبخ کافی برائے حصول کیفیت مزاجیہ نمی شود پس حاصل می شود حقیقت مرکبہ بدون حرارت ناریہ و مکابرہ است کہ گفتہ شود کہ ہوا حاسہ است و این تنضیج و طابخ بغیر حاجت بسوی جزء ناری است بلکہ در مرکبات چارہ از عناصر اربعہ نیست و وجود اجزای ہوائیہ علی مافی الہیۃ السعیدیہ برای اندفاع و رصانت است ہذا ما ظہر لی مع اختلال حالی و نشتت بالی

و جواب بعض اطبای مشہورین با وجود طول کلام سکت از دفع ایراد مورد و خالی از ملام نیست و کو چک ترین اطبا در ضیاء الاطبا از جواب این ایراد سکوت نمودہ و گویا بسوی آنچہ این جا تقریر کردہ با وجود عدم دفع ایراد مورد بوجہ عدم فہم مطالب و کلامش خالی از ضبط و مملو از خبط و ایرادات عدیدہ است لاطول الکلام فی ذکرہا الظہور ہا غایۃ الظہور قال فی **مباحث الاطباء** ثم قال والنقصان منہا یؤدی اما الی اجتماع الضدین فی محل واحد یرد علیہ ان قلت المرکب ترکیبا لاثنین فلا یلزم منہا اجتماع الضدین فی محل واحد لان المرکب من العنصرین لا یکون موضوعا واحدا لہما بل یکون موضوع ہاتین کیفیتین المتنافیتین حتی فی المرکب علیحدۃ علیحدۃ قال المترجم بعد از ان گفتہ کہ نقصان از ین مودی است بسوی اجتماع ضدین در محل واحد وارد می شود بر آن اینکہ اقل ترکیب آن است کہ از دو شی باشد پس لازم نیاید اجتماع ضدین در محل واحد زیرا کہ مرکب از دو عنصر موضوع واحد برای ہر دو کیفیت نباشد بلکہ موضوع این ہر دو کیفیت متنافیہ ہر دو جزء مرکب باشد علیحدہ علیحدہ جواب بدانکہ اولاً از ترجمہ اما قبل از لفظ مودی فرو گذاشت شدہ و ثانیاً پوشیدہ نیست کہ متعرض از تعصب یا از سوء فہم خود این ایراد وارد کردہ مصداق حالش حکایت آزاد فقیری شد و او نمی خواند شخصی از او پرسید کہ تو چرا نمی خوانی گفت کہ بر کلام شریف عمل می نمایم کہ حق تعالی فرمودہ است لا تقربوا الصلوۃ شخص مذکور گفت کہ بعد ازین حق تعالی فرمودہ است و انتم سکاری این نمی بینی از او گفت کہ بابا ہنوز بر این نصف آیہ عمل میکنم و اتمام آن بجوبی نشنودہ پس چگونہ بر عمل نمودن تمام آیہ قادر خواہم شد پس حال معترض اینجا مثل حال آن آزاد است کہ بر عبارت آیندہ کہ مشتمل بر تردیدات است لحاظ نکردہ گفتہ آنچہ گفتہ و موجب ملام شدہ زیرا کہ مقولہ بالا نفیس این نیست کہ ہر گاہ در مرکب از چار عناصر کہ خواہد بود اجتماع ضدین در محل واحد لازم خواہد آمد تا کہ اعتراض مذکور وارد شود بلکہ علی سبیل التردید است کہ نقصان ازین مودی است یا بسوی اجتماع ضدین در محل واحد کہ تعادل درمیان کیفیات حاصل شود یا بسوی عدم مناسب برای ضدین کہ درمیان ہر دو جمع کند یا بسوی وجود احد الضدین اقوی من صاحبہ و زیادتی ازین غیر محتاج الیہ است و سیجی تفصیلہ فانتظر اگر گوئی کہ کلام در مرکبات عنصریہ است پس جانب بسوی ابطال عنصر و احد در ترکیب مرکبات چنانچہ ملا نفیس در ینجا در منیہ نفیسی بقولہ

وبیان ذلک ان العنصر لو کان واحدا لزم اجتماع الضدین الخ آورده نیست گویم که این ایراد را سید هاشم در حاشیه خود بر نفیسی آورده و قوی است وازایراد مورد تعلقی ندارد وجواب این ایراد شیعه امام ثامن المدعو بولوی غلام ضامن داده که مراد از ترکیب عام است که از عناصر باشد یا از اجزائی عنصر واحد وی کند این را کلام شارح چه ترکیب از عناصر اربعه حقیقی میگوییم که اگر این شق ابطال بطریق بحث جدلی احتمال نه بطور کلام در موجود خارجی از مرکبات عنصریه کرده شود چندان بعدی ندارد ومثل هذا کثیر فی کلامهم واگر گوئی چنانچه مورد گفته که اگر ترکیب از دو عنصر باشد اجتماع ضدین بوجه تغایر هر دو موضوع لازم نخواهد آمد گویم آری وهب ملا نفیس نیز مدعی اجتماع ضدین در ین ترکیب نیست بلکه در ترکیب عنصر واحد بطور مجرد احتمال است تا لتعادل کیفیات حاصل شود ودلیل استحاله ترکیب از دو عنصر از قول خود لزوم عدم مناسب للعنصرین یجمع بینهما الخ آورده هذا **قال فی مباحث الاطباء** ثم قال واما ابوذی فعلی عدم مناسب للضدین یجمع بینهما اوالی وجود احد الضدین اقوی من صاحبه اقول هذه العبارة محتاجة للشرح فصل اذ فعلیه البیات **قال المترجم**

بعد ازان گفته واما بودی الی عدم مناسب للضدین یجمع بینهما اوالی وجود احد الضدین اقوی من صاحبه میگویم که این عبارت محتاج بشرح است وکسیکه مدعی باشد پس واجب است بران بیانش **جواب** پوشیده نماند که این دو شق از شقوق ثلثه مذکور الصدر اند مگر معترض شق اول را کلام مستقل پنداشته بران اعتراض سابق الذکر وارد کرده واین شقین آخرین را ازان جدا دانسته بیانش طلب کرده واین از نقصان فهم معترض است صحیح آنست که این شقوق ثلثه مردده که به تقدیر نقصان مرکب از چهار عناصر متصور اند یک کلام مستقل است نه اینکه شق اول یک کلام وشق ثانی دیگر کلام مستقل است چنانچه معترض خیال برده وشارح نفیس بیانش در حاشیه شرح خود کرده پس طلب بیانش هم مودی بجهل یا تجاهل معترض است وبیانش اینکه عنصر اگر یک باشد وباشند در وی کیفیات اربعه در رعایت مرتبه لازم خواهد آمد اجتماع ضدین در محل واحد یا کیفیات متعادل باشند پس اگر ضدین دران جمع نباشند لازم خواهد آمد عدم تعادل درمیان کیفیات واگر دو باشند یکی حار رطب مثل هوا دیگری بارد یابس مثل زمین بر تقدیر یکه کیفیات اربعه در وی در رعایت باشند لازم خواهد آمد عدم تناسب برای دو عنصر که میان هر دو جمع کند زیرا که این هر دو عنصر متضاد اند در وی کیفیت واگر باشد با هر دو عنصر مثلا تناسب برای هر دو مثل آب که مناسب هوا است در رطوبت ومناسب خاک است در یبوست لازم خواهد آمد انکه وجود احد الضدین اقوی باشد پس احتیاج شد برای این بسوی چارانتهی ترجمه کلامه وتفصیل هذا الکلام والایرادات علیها والجوابات عنها مذکورة فی حواشی شرح الموجز للفاضل الکرمانی من شاء الاطلاع فلیرجع الیها **قال فی مباحث الاطباء والاشکوک الواردة علیه یبوسة النار مع رطوبة الهواء کسهولة ترک الشکل الغیر الصنوبری وتجفیف الجسم الرطب وتبرید الماء فی حالة واحدة عسیرة الدفع**

قال المترجم وشکوک وارده بر یبوست نار ورطوبت هوا مثل سهولت ترک شکل غیر صنوبری وخشک کردن جسم رطب وتبرید آب در حالت واحده عسیر الدفع است **جواب** بدانکه جواب اعتراض اول ملا نفیس بدین طور داده که ممکن است گفته شود که معنی بس این است که جمیع اشکال را بسهولت قبول نکند وجمیع اشکال را بسهولت ترک نکند واتش اگرچه شکل غیر صنوبری را بسهولت ترک میکند مگر شکل صنوبری را بسهولت ترک نمیکند ودیگر اشکال را بسهولت قبول نمیکند انتهی وتفصیل انیکلام که پیرو امام ثامن مولوی غلام ضامن گفته ملخصش اینکه شاید که انیکلام اشاره است بسوی تقریر دیگر برای اثبات یبوست آتش باین حیثیت که وارد نشود برین تقریر آنچه ایراد کرده شده است اولا یعنی ممکن است که در دفع این اعتراض گفته آید که مال تعریف یبوست نار بسوی دو کلیه معدله المحمول است وبصدق هر دو صدق میشود پس منتفی میشود وبانتفای هر دو یا یکی ازان منتفی میشود پس کلیه اولی وهی ان لیس عدم قبول جمیع الاشکال بسهولة غیر صادق است در جائیکه بعض اشکال را بسهولت قبول کند پس نار باوجود سهولت قبول وی شکل صنوبری را صادق است

این کلام از ایرادات است
اول اینکه مستلزم است
الضدین لا است
اینکه برای اشکال
وی اشکال غیر
یبوست پس تعریف
آید و در آنچه
یطلب اینکه اشکال
واحده و در
علیه فی

که جمیع اشکال را بسهولت قبول نمیکند بسبب اینکه وی غیر شکل صنوبری را بسهولت قابل نیست نکته تحتیه دران اینکه ان لیس هو عدم ترک
جمیع الاشکال بسهولة نیز صادق است بنا بر جهت آنکه نار ترک تمام اشکال بسهولت نمیکند وصاحب انوار الحواشی فرموده که این جواب است
از قول معترض و فیه شئی حقیر میگویم که این جواب در شرح کرمانی موجود است بعبارة حیث قال الکرمانی ان لیس هو عسر القبول والترک
لاعدم القبول والترک سلمنا انها تقبل الاشکال غیر الصنوبریة بعسر لکنها تترکها بسهولة ثم قال فی انوار الحواشی و در ایراد لفظ تمکن اشارة است
بسوی اینکه تفسیر میں بامعنی غیر مشهور است نا بسوی اینکه این تقریر بسوی نزاع لفظی رجوع می کند و این از اداب علما خارج است
و بعد ازین تفصیل قول مولوی غلام ضامن در انوار الحواشی مذکور است که بخوف تطویل از ذکر وی روگردانیدم و گفته که این جواب است
موافق مقصود شارح و اگر بنای جواب بمعنی مشهور میں کرده شود برای او وجه وجیه است و تقریرش اینکه گفته شود که شکل طبیعی نار بسبب
بسیط بودن وی کروی است و شکل صنوبری وغیره برای او قسریست زیرا که حدوث آن در نار بقسر است لکن بودن شکل غیر صنوبری
قسری برای نار پس ظاهر است لکن اینکه شکل صنوبری قسریست پس برای اینکه شکل صنوبری در نار حادث شده بسبب طلب نار بلندی را
فوق هوا و وقتیکه عائق شد نار را هوا از وصول بسوی مرکز حادث شده و دران نزدیک این نار او به عادة تا که هوا را که از وصول نار بسوی
مرکز مانع است بدرد و دران نفوذ کند و امعنی مشهور میں من نار صادق می آید و قبول اشکال و ترک آن بعسر است از نیکه باشد
عسر قبول و ترک برای جمیع اشکال یا بعض زیرا که لام داخل بر الاشکال لام جنس است پس عسر قبول و ترک اشکال صادق می آید برابر است
که بنسبت جمیع اشکال باشد چنانچه در سنگ یا بنسبت بعض اشکال چنانچه در نار زیرا که نار چنانچه شکل صنوبری را بعسر قبول میکند چنانچه
در تنور دیده می شود صنوبری را بعسر ترک می کند فافهم انتهی کلامه و اما جواب اعتراض ثانی که هر دو اعتراض و جواب آن در نفیسی
و شروح قانون موجود اند اینکه رطوبت هوا بمعنی بلت نیست مثل رطوبت آب مثلا تا اعتراض مذکور وارد شود بلکه بمعنی سهل القبول للاتصال
والانفصال است پس تحقیق هوا اگرچه بارد است بالعرض بسبب مخالطت آب و ارض لکن برودت آن در آفاق مسکونه نمی رسد
بسوی اینکه تحلیل نکند رطوبات را با وجود برودت عرضیه بلکه آن محلل است همیشه بسبب حرارت اصلیه خود پس ازین وجه از هوا
رطوبت اجسام رطبه هر گاه در آن اجسام رطبه انداخته شوند خشک می شوند بوجه تبخیر اجزای مائیه اما جواب اعتراض سیوم معترض که
ازین جواب شده بتفصیلش اینکه هر گاه نسبت خشکی رطوبات بسوی حرارت اصلیه هوا شد پس ازین لازم می آید که هوای بارد
مبرد آب باشد بسبب برودت عرضی خود و مجفف جسم رطب به سبب حرارت اصلیه خود در یک حالت و احده و در محل خود
ثابت شده که ظهور دو فعل متضاد از شئی واحد محال است و جواب این ایراد شریف الاطبا تبعا لمحمد هاشم تلمیذ شارح جیلانی
و انتسابا الی نفسه کما هو عادته در حاشیه خود بر نفیسی داده که ممکن است برای جواب دهنده اینکه بگوید که مضائقه نیست شئی
واحد حار و بارد باشد و اعتبار مختلف چنانچه آب زمهریر بسبب برف و قتیکه بدان ضماد کرده شود در درم پس آن تحلیل می کند
درم را بحرارت اصلی خود و بر برودت او بالفعل محسوس می شود و همچنین حار بالعرض و بارد بالذات است و جواب داده شده
ازین بچند جوابات تفصیلیه فی حواشی شرح الموجز للکرمانی این است تقریر اینمقام دافع ایرادات مذکوره و موضح مرام برای بعض اطبای
مشهورین این جا تقاریر شتی و بیانات کثیره عجیبه اند که اکثر از آنها با وجود قاصر بودن آنها از دفع ایرادات خود خالی از ایرادات
نه اند و برائی کوچک ترین اطبا کردن بایرادات بر بعض اطبای مشهورین کشاده ایرادات توجیه اند و معهذا امتحال بعض
اطبای مشهورین بعض مضایق را طرفه برین است لانطول الکلام بذکر کلامها و الایرادات الواردة الملزمة علی بیانها قال فی
صباحث الاطباء و ایضا جمود الماء بالطبع یقتضی بیبسه لانهم ذهبوا الی یبوسة الجمد والثلج کما

صاحب التحفة قال المترجم ونیز جمود آب بالطبع مقتضی است که یابس باشد چه حکما قائل اند بیبوست جمید
و ثلج چنانچه تصریح کرده بآن صاحب تحفه جواب تسلیم نمی کنم که آب بالطبع مقتضی جمود است چنانچه فاضل قریشی و علامه
و تابعین او از آملی وغیره رفته اند که آب بالطبع مقتضی جمود است و ایراد امام را که اگر آب بالطبع مقتضی برودت باشد
هر آینه مقتضی وی خواهد بود بوجه اقتضای برودت جمود دعسر قبول را و رطوبت سهولت قبول را و جواب داده شد
از انکه رطوبت نزد یک شیخ بالطبع نیست و نزد یک انکس که میگوید که طبع آب مقتضی رطوبت است پس اقتضای
آب بسهولت قبول اشکال که رطوبت است بالذات است و اقتضای او عسر قبول اشکال که آن جمود است بالعرض
است زیرا که بواسطه برودت است و استحاله درین نیست زیرا که حرکت مقتضی سخونت بالذات و برودت بالعرض
بواسطه تحلیل است قال الآملی پس در نصورت نیز ایراد مورد دارد نخواهد شد لکن چون این مذهب ضعیف
است زیرا که اگر جمود طبعی برای آب باشد پس چرا در اعتدال فصول جمود آب نشود و در فصل سرما و بلاد بارده شدیده
جمود آب عارض گردد و نیز اگر سیلان طبعی باشد لازم آید که در فصول معتدله و هویه معتدله آب سایل باشد و سیلان آن اکثری باشد
و چنین نیست زیرا که اکثر در بلاد بارده سیلان آب در اوائل و اواسط گرما شروع می شود و چون آب اکثر بر طبع خود
من غیر مرجح نیست هذا ما ظهر لی الآن لهذا شیخ رئیس الصناعه گفته که آب مقتضی جمود است و نه خواهان سیلان بلکه این هر دو
او را از خارج عارض می شوند چنانچه گفته است فاضل جیلانی در شرح قول الشیخ فی القانون فی الماء بعبارته وهو بارد رطب فی طبعه
طبعا ذاتیا و مایوجه و لعارضه سببه من خارج ظهر عنه برد محسوس و حالة ما رطوبة وهی کونه ای حالة بها یکون فی حیلته بحیث یجیب
بادنی سبب الی ان تفرق و تجمد و یقبل ای شی کان ثم لا یحفظه و هذا معنی الرطوبة قال فی الفصل التاسع من الفن
الثالث من طبیعیات الشفا ان الرطوبة هی الکیفیة التی بها یکون الجسم سهل الانحصار و التشکل الکادی القریب و سهل الترک لما
و ان الیبوسة هی الکیفیة التی بها یعسر انحصار الجسم و تشکله من غیره و بها یعسر ترکهما لک والمذهب الحق عند الشیخ فی جمود الماء
و سیلانه ان کلیهما بعرضان له بسبب من خارج قال فی الفصل المذکور ان الماء و الارض بالقیاس الی الهواء یابسان فالبرد
یقتنصه الجمود و التکاثف و بواسطة الحرارة الخارجیة کان الماء جامدا لکنه بالقیاس الی الارض رطب فانه اما سیال بذاته و اما شدید
الاستعداد للسیلان من ادنی سبب خارج و البرد الذی یجمد به الماء ان اردت الحق فیه و ترکت العادات فلیس الا برد امستفاد آتی له
من الارض و الماء فاذا صار الهواء بحیث لا یسیل الماء لما استولت طبیعة الماء و الارض علی الماء و عاونته الهواء اما بالتبرید و اما بازالة
التسخین فجمد من الماء ظاهره و لولا احتقان الحار فی باطنه ثم لا یزال تستولی الجمود علی جمیعه لطبیعة البرد الذی اولی العناصر بالماء و اولی الآثار به لان
طبیعتا الماء و الارض تجاذبان للذان یجذبان برد انی الهواء لیعود ذلک البرد میهما لطبیعة الماء علی احداث کیفیة البرد فی نفس الماء علی قدر تیادی
الی الاجماد و النار و الهواء بالقیاس الی الجامدات متخلخلان طبعان لکن النار بالقیاس الی الهواء یابسة لانه ابعد من قبول التشکل و الاتصال
مع المماسة من الهواء فهذا هو الحق الذی یجب ان تعتقده و تعتض بسماع هذا الفصل الاخیر قوم لا یشغل قلوبنا بهم و بزیدهم امتعاضا
لما زیدان نذکره من تحقیق ذلک فما استقبلنا من الکلام انتهی و جماعة و منهم العلامة ذهبوا الی ان الجمود طبعی للماء دون السیلان
و نقلوا من الشفا من هذا الفصل بعینه کلاما یفهم منه ظاهرا ما ذهبوا الیه و لم یدروا ان ما قاله الشیخ فی الفصل کلام ظاهر
سیصرح فی آخر الفصل بما هو الحق کما هو دابه فی ذلک الکتاب انتهی حقیر میگوید اگر قائل از جانب علامه و قریشی

که کلام شیخ درین باره مختلف فیها است و از اکثر تصانیف وی جمود آب طبعی یافته می شود زیرا که اکثر تصانیف وی دال اند که آب بمرتبه غایت بارد است پس جمود او طبعی خواهد شد و نیز عبارت شیخ در مقاله ثالثه طبیعیات نجات و در مقاله رابعه چنانچه در شرح علامه مذکور است بعبارته هر همین معنے دال است حیث قال والماء برده اشد من طوبته بل لو ترک وطبعه کان لقائل ان یقول ایجمد بسبب البرد لسلبه جسم جارالا انه لیس جموده کجمود الارض لان قبوله للتحلیل شدید جدا فهو اطرب من الارض والهواء رطوبته اشد من حرارته قال العلامة وهذا الکلام ایضا صریح فی ان سیلان الماء قسری لا بطبعه بل بطبعی له انما هو الجمود لکن ذلک الجمود فی الارض اشد والبعد من التحلل والسیلان والماء شدید الاستعداد لهما فلا جرم قلنا انه رطب بهذا الاعتبار فیکون بارداً فی ذاته ومستعداً فی ذاته لقبول التحلل والسیلان من خارجی فیکون طبیعة الماء جموده الطبعی بحیث یبادر فی سبب کالیسیر من حرارة مثلا الی ان لا یقبل التفرق والاتحاد وبهیهات الاشکال وهو معنی قوله وهو کونه فی جبلته الخ پس **میگوییم** برای فاضل چیلانی می رسد که بجوابش بگوید که این نیز کلام ظاهری است وغیر مختار او لکن این وقت و اره مناقشه متسع خواهد شد. وللناس فیما یعشقون مذاهب پس اقتصار بعض اطبای مشهورین برین جواب فقط خالی از تقصیر نخواهد شد مگر اینکه اکتفا بجواب عمده نموده از دیگر جوابها سکوت کرده هذا و بالجمله علے ما ذکرناه سابقاً جمود و سیلان آب هر دو از خارج عارض می شوند و ذاتی برای آب نه اند و معنی رطوبت آب علی ما فی القانون وهی کونه فی جبلته الخ است و در قانون مصرح است که ارض ثقیل مطلق است و نیز در عیون الحکمة رئیس الصناعة منصوص است که مکان حار فوق مکان بارد و مکان ابرد دون مکان بارد است و امام در شرح عیون الحکمة گفته بعبارته واما قوله ومکان الابرد دون مکان الاقل برودا فاعلم ان هذا هو الحق الذی لا محید عنه لانه لما کان الموجب للفوقیة الحرارة والموجب للتحتیة البرودة وجب ان یکون ابرد الاجسام العنصریة ما یکون تحت الکل وذلک یقتضی ان یکون ابرد من الماء هذا هو الحق عندنا الا ان المشهور من کلام الشیخ ان الماء ابرد من الارض ولعله رجع عن ذلک المشهور فی هذا الکتاب پس **حقیر میگوییم** انچه صاحب روضة الجنان ایراد کرده است که بر وقت استیلای برد بر آب آب منجمد می شود و مشاهده بر این دال است و هرگاه طبع آن مقتضے برد فی الغایة است پس ظاهر است که بطبع خود منجمد خواهد شد و دلالت میکند برین تبدیل جمود از تسخن امر خارج پس طبعش مقتضے دوبان نیست و هرگاه انجماد او طبعی است پس رطب نخواهد شد پس واجب است که الزام کرده شود که آب مقتضی برودت نه اقصی غایت است بلکه برودت اشد از برودت ارض میدارد و یا التزام کرده شود که بین ابرد است از آب علی ما ذهب الیه فرقة و گفته شود که برودت آب مقتضی انجماد است و از برودت ارض منجمد می شود وکل ذلک مناف لتصریحاتهم و از اشارات شیخ نقل کرده که جسم بالغ در حرارت نار و بالغ در برودت آب است انتهی ترجمة ما اردنا من کلامه لیس لمسے بما ذکرناه سابقاً فتذکر و اذا دریت هذا و ذلک پس بدانکه ایراد بر جمد و ثلج بوجوه عدیده وارد خواهد شد **اول** اینکه جمود او نیز از خارج است مشاهده برین دال است که در فصول بارد در بلاد بارده و حاره آب جامد میشود **دوم** اینکه معنی رطوبت آب بر آب جامد و شامل هر دو صادق می آید کما سلف ذکره فی القانون و شروحه **سیوم** اینکه اگر جمود را طبعی برای آب کما قاله القرشی و العلامة و غیرهما بگوییم تا هم ایراد وارد خواهد شد زیرا که این از مقتضای برودت است و سیلان از مقتضای رطوبت است و جایز است مقتضی بودن طبیعت واحد دو ضد را یکی بالذات و دیگری بالعرض علی ما افاده العلامة فی جواب ایراد الامام و قد سبق منا ذکره پس سهولت قبول انشکال بالذات بوجه رطوبت آب و عسر قبول اشکال بالعرض بوجه سطح جمود از برودت آب باشد پس اگر آب جامد یابس باشد مضایقه ندارد و لکن اعتراض ابن مفتاح که رطوبت آب

وقتیکه واجب شد از طبیعت آن پس جمود آب اگر از ان طبیعت است خواهد شد طبیعت بسیط مقتضی برای دو ضد دا گر
از غیر آن طبیعت است لازم خواهد آمد اینکه باشد موثر در اجماد کیفیت عنصر دیگر ابرد از ان و این خلاف مذهب حکما است پس
جواب وی فاضل علامه داده بمنع حصر برای جواز اینکه جمود آب از ذات او و از غیر او باشد زیرا که ذات او مقتضی جمود است
و حاصل شود برای او از خارج انچه زائل کند مانع را برای جمود از آب و بعدم تسلیم خلاف مذهب حکما زیرا که مذهب شیخ اینکه
ارض ابرد از آب است و اگر تسلیم کرده شود که آب ابرد از خاک است لکن لازم نیست که مستدعی جمود آب ابرد از آب از عناصر
دیگر باشد زیرا که جمود آب از هوای بارد از آب و ارض نزدیک شیخ است هذا و بالتفصیل فی شرح العلامه چارم قیاس آب
بسیط بر ثلج و جمد خالی از خدشه نیست چنانچه بعض اطبای مشهورین در زمانه خود تقریر مختصر و قاصر برای اسکات خصم کرده
که آن دافع ایراد مورد نمی شود بدون اینکه گفته شود انچه بتصریح آن در شرح قانون موجود است زیرا که فاضل قرشی
بخلاف جمیع اطبا بحرارت مزاج ثلج قائل شده و در شرح قانون برین مدعی چند دلائل آورده و فاضل علامه رد انها
فرموده و بالجمله فاضل قرشی گفته که در ثلج اجزای دخانیه حاره موجود اند که از ثلج بسیار و نیز از ثلج محلول در آب مرتفع
می شوند و وقتیکه ثلج حل کرده شود در آب می یابم در آن کفک حدوث آن نمی شود مگر از آمیزش اجزای رطبه با اجزای
مائیه و اینکه ثلج ذهب خالی از دخانیت نیست و حکیم علی در شرح خود وجود دخانیت را در ثلج و عدم منع وجود دخانیت
دران تسلیم کرده و ملا سدید گاذرونی هم بترکیب جمد و ثلج قائل شده و مرکب القوی نوشته و گفته که اجزای بارده
در و اکثر از حاره اند و همچنین دیگر شراح موجز و غیره گفته اند و قرشی در شرح قانون بجاربودن ثلج قائل شده
و دلائل برین آورده و در موجز بهبودت آن قائل شده و این امر خالی از تخالف نیست مگر اینکه تاویل کرده شود و صاحب
تحفه و مخزن ثلج را بس نوشته و فاضل اقسرائی در حل موجز و دیگر اطبا به پیوست او قائل شده اند و منافاتی نیست چنانچه
مورد و مفهیده لما عرفته سابقا و چونکه جمد و ثلج سیلان و میعان بالفعل ندارند اگر باین وجه هردو را بس گفته شود بعدی ندارد
و لکن ان یقال ثلج و شاید که همین سبب فاضل اقسرائی ثلج را بس بالعرض نوشته است و لعل التحقیق لا تجده فی غیر هذا التعلیق و انچه در ضیاء الاطبا
مذکور است که بس ثلج و جمد باعتبار ورود بر بدن انسان و افعال آن از حرارت غریزیه است پس ظاهر می شود در بدن او تریبوست
و باعتبار اینکه هردو سائل میشوند بادنی سبب هردو رطب اند حقیر میگویم در میان هردو کلام وی منافاتی نیست زیرا که مقصود
جمد و ثلج هردو در داخل بدن انسان بایس نوع آمده شد و هم رطب چه سیلان ندارند قال و مباحث الاطباء البحث الخامس فی
المزاج قال المزاج کیفیة ملموسة تحدث من تفاعل کیفیات متضادة اذا قلنا علی بعض حدت کیفیة متشابهة
علی المزاج یرد علیه بعد التفتیش بالفاعل والمنفعل و معانی التشابه و الفرق بینهما انه منقوض عکسا بعدم شمولیه المزاج
الثانی الحاصل للمرکب من الدوائر المتناسبین لفقدان الکیفیات المتضادة علی السویات الواردة من الاعلام و فی هذا المقام قوی ایضا
قال المحقق جمع عشر تحقیق در مزاج طبیبان در تعریف مزاج گفته اند که مزاج کیفیت ملموسه است که پیدا می شود از کسر و انکسار کیفیات
متضاده و چونکه فعل کند بعض ارکان در بعض حاصل می شود کیفیت متشابه دانست مزاج وارد می شود برین
بعد تفتیش فاعل و منفعل و معانی تشابه و فرق که این تعریف منقوض است که جامع نیست بجهت عدم شمول این تعریف
مزاج ثانی را که حادث می شود برای مرکب از دو دوای متناسب بجهت فقدان کیفیات متضاده علاوه اینکه شکیکه
ایام در یمقلم دارد کرده نیز قوی است جواب حقیر میگویم اولا مزاج اگرچه کیفیت ملموسه است بتصریح شیخ و

GCP—487—3-3-86—150.

د فتر سررشتہ تالیف و ترجمہ
جامعہ عثمانیہ سرکار عالی
مورخہ ۱۳۳ف

یادداشت

—:o:—

خان بہادر مرزا نذیر حسن خان صاحب
سپرنٹنڈنٹ شفاخانہ نجابت
چوک لکھنؤ

ذریعہ محمد علی خان صاحب

بہدایۃ الاطبا علی مباحث الاطبا

ماسوای قانون وبا شباره در قانون لکن اطلاق مزاج برین کیفیت بمجاز است زیرا که مزاج بالحقیقت عبارت
از اختلاط اجزای عناصر بعض بالبعض است مگر این امتزاج هرگاه سبب شد برای حدوث این کیفیت متوسطه
نام داشته شد باسم مزاج بتسمیه مسبب باسم سبب صرح به العلامة وفاضل جیلانی گفته که مزاج مصدر است اطلاق کرده
بر کیفیت حاصله بسبب آن باطلاق سبب بر مسبب و اطلاق بر ممتزج نکرده شد وثانیا مزاج حادث می شود از
تفاعل کیفیات متضاده والضدان هما الذاتیان الموجودتان المتعاقبتان علی موضوع واحد بینهما غایة الخلاف مثل
حرارت و برودت و رطوبت و یبوست و سواد و بیاض نه حمرت و صفرت زیرا که هر دو متخالف اند نه متضاد و درمیان هر دو
غایت خلاف نیست صرح به العلامة ولازم نیست که فعل نکند کیفیات مگر در ضد خود تا که لازم آید قول بدو مزاج در مزاج اول
صرح به الجیلانی وثالثا مزاج ثانی نزد مذهب هم از تضاد حاصل می شود و حاجتی نیست بسوی حمل متضاده بر متخالفه بلکه جایز نیست
و نه حاجت ذهاب است بسوی اینکه اشتراط نیست در تضاد بلغایت خلاف کما ذهب الیه الامام و اختاره السامرائی و المسیحی
تا خارج نشود مزاج ثانی مثل مزاج ذهب که حاصل می شود از امتزاج پاره و گوگرد از حد مطلق مزاج زیرا که کیفیت پاره در غایت
بعد از گوگرد نیست بوجه بودن هر دو ممتزج پس نخواهد شد جامع لکن اینکه حاجت نیست بسوی این نیز زیرا که تسلیم نمیکنم که تضاد
کیفیات غیر موجود است در مزاج ثانی بوجه اینکه مرکبات بعض آن در غایت حرارت است و بعض آن در غایت برودت
و همچنین در رطوبت و یبوست پس وقتیکه امتزاج شد یافته شد تفاعل در کیفیات متضاده و در مشهد میگویم که تضاد غیر موجود است
درین زیرا که سیماب با برد رطب در درجه ثانیه است و گوگرد گرم و خشک در ثانیه و اگر گوید که من فرض میکنم امتزاج را در اشیای معتدله در
کیفیات گویم تسلیم نمیکنم وجود مرکبات معتدله در جمیع کیفیات و اگر تسلیم کنم این را تسلیم نمیکنم حصول امتزاج ازان و تحقق اینکه این مرکبات اگر
متساوی شوند در مزاج بانحطور که مزاج چیزی ازان مخالف مزاج دیگر نباشد پس این شی واحد است بماهیت و حقیقت و فقط اختلاف
بعد و هست و اگر مختلف المزاج شد پس نخواهد شد امتزاج از اشیای معتدله و مراد از غایت خلاف این نیست که ازان خلاف اشد نباشد
زیرا که نفس بیاض ضد نفس سواد است حتی که سواد ضعیف مضاد بیاض ضعیف است و اگرچه یافت میشود در میان هر دو غایت خلاف
بانحنی صرح به العلامة وفاضل جیلانی تصریح کرده که عناصر اگرچه عام اند برای عناصر مزاج ثانی و ثالث و نیز مگر مراد بعناصر این جا عناصر اول
اند و ما نحن فیه نیست از تفاعل عناصر اول مرد دیگر در مزاج ثانی مثل تفاعل عناصر در سیماب و گوگرد بتصغر اجزای هر واحد از آنها بغایت
تصغر تا اینکه جدا شود هر دو و باقی ماند صور نهای عناصر فقط و حادث شود مزاج ثانی و دلالت برین میکند جدا شدن عناصر وقت
تسلط آتش بر بعض معادن سوای پاره و گندبک پس موقع نیست انچه امام گفته از حصول ذهب از تفاعل سیماب و گوگرد
و درمیان هر دو تضاد در غایت خلاف نیست و عناصر مستعد می شوند بسبب مزاج اول برای مزاج ثانی چنانچه مزاج
سیماب و گوگرد آماده میکند برای مزاج ذهب و فیضان صورت آن آنی و رابعا معترض انتقاض تعریف مزاج اصطلاحی از مزاج
لغوی کرده که بمعنی ممازجت است قال فی البحر المزاج بالکسر المصدر الثانی من الممازجة و بینهما فرق بین چه و رمتعلق امتزاج حاجت فعل
و انفعال نیست زیرا که امتزاج از اجزای متفقة الکیفیات هم حاصل میشود بخلاف مزاج مصطلح لما عرفت فی تعریفه من التفاعل ثمة و بالجمله
برای امتزاج وجود شرایط حصول مزاج ضروری نیست و نه حدوث کیفیت متشابهه متوسطه و نه محتاج باختلاف مرکبات و تساوی
کیفیات اگرچه مستلزم امتزاج باشد لکن مزاج نیست زیرا که تخالف کیفیات و حدوث کیفیت متوسطه متشابهه دران ضروری است
کما عرفت تحقیقه من الفاضل العلامة حقیر میگویم دیده ما قاله الشیخ فی الفصل السادس من الفن الثالث من طبیعیات الشفا والسلام

علیکم محمد اقتضی حسین صاحب

العنصریۃ اذا لاقت فعل بعضہا فی بعض وکان کل واحد منہا یفعل بصورتہ وینفعل بمادتہ کالسیف یقطع بحدتہ ویکل وینثلم بحدیدہ
ویفعل کل واحد منہا فی ضدہ فی النوع الشبیہ لہ فی الجنس المشارک فی قوۃ مادتہ وہذا الانفعال لایزال یستمر الی احد الامرین اما غلبۃ
بعضہا بعضا فیحیلہ الی جوہرہ فیکون کونا فی النوع الغالب وفساد المغلوب واما ان لا یبلغ الامر احدہما ان یغلب علی الآخر حتی یحیل بحیث
لا یحیل کیفیتہ الی حد یستقر الفعل والانفعال علیہ ویحدث کیفیۃ متشابہۃ فیہا یسمی المزاج وہذا الاجتماع یسمی الامتزاج فان وقع اجتماع
کما بین دقیق الخطۃ والشعیر ولم یحدث بینہما فعل وانفعال فلم یسم ذلک مزاجا بل ترکیبا واختلاطا ومن الناس من یستعمل فی ہذا الموضوع
لفظ الاختلاط مکان لفظ الاجتماع پس عبارت شیخ این جا باعلای ندا منادی است کہ اجتماع عناصر قبل مزاج مسمی
بامتزاج است واجتماع آرد گندم وجو کہ جاری درمیان ہر دو فعل وانفعال نباشد مسمی بمزاج نیست بلکہ این را ترکیب
واختلاط میگویند ونیز مویدست آنچہ مذکور شد مافی شرح المواقف للسید الشریف فی مبحث المزاج فاذا استقر الکل علی کیفیۃ
واحدۃ متوسطۃ توسطا مابین الکیفیات الاربع فہذہ الکیفیۃ المتشابہۃ تسمی مزاجا وماقبل ذلک الامتزاج المودی الی
الکیفیۃ المذکورۃ یسمی امتزاجا واختلاطا لا مزاجا ومہما امکن ازدواج ای متناسب چہ مراد گرفتہ یا اینکہ ہر دو متعدل باشند
پس حصول مزاج از امتزاج چنین او ویہ غیر مسلم است زیرا کہ شی واحد بماہیت وحقیقت ہست وفقط اختلاف بعدد است
تفصیلش اینکہ مزاج عبارت از فعل وانفعال عناصر وحصول تشابہ است ودرین جا فعل وانفعال وحصول تشابہ مفقود
بسبب فقدان کیفیات متضادہ فلا باس بخروجہا عن التعریف لانہ لیس من افراد المعرف المصطلح واگر مراد این است کہ
ہر دو حار باشند پس یا اینکہ متساوی الدرجہ خواہند بود ازان ہم حصول مزاج از ہمچنین امتزاج غیر مسلم است لما عرفت آنفا واگر
مختلف الدرجہ باشند پس تسلیم نمیکنم کہ کیفیات متضادہ دران مفقود اند زیرا کہ از کیفیات متضادہ مخالفہ بغایت
خلاف مراد است پس چنانچہ نفس سواد ضد نفس بیاض است تا اینکہ سواد ضعیف ضد بیاض ضعیف ہمچنین نفس حرارت
ضد نفس برودت ست تا اینکہ حرارت ضعیف کہ بحکم برودت بالنسبۃ ست ضد حرارت قویہ است وبالجملہ علی
ما عرفت سابقا در تضاد خلاف اشد مراد نیست پس در ینوقت دوای قلیلۃ الحرارۃ نسبت بدوای کثیرۃ الحرارۃ بارد
است ودوای کثیرۃ الحرارۃ نسبت بدوای قلیل الحرارۃ حار است پس دران بعد فعل وانفعال وحصول تشابہ مزاج
حاصل خواہد شد مثلا ہرگاہ اسطوخودوس بامرزنجوش ممتزج شود ازین بعد تفاعل وحصول تشابہ مزاج حاصل
خواہد شد نہ باین وجہ کہ ہر دو مساوی در کیفیت اند بلکہ باین وجہ کہ اسطوخودوس کہ در درجہ اول حار است
بہ نسبت مرزنجوش کہ در درجہ سیوم حار ست بارد ست وبالجملہ ذہب در مزاج ثانی داخل است بوجہ تخالف
کیفیات سیماب وگوگرد ومزاج ثانی ازدوای متناسب حاصل مے شود بوجہ عدم خلاف کیفیات وشرط
تفاعل کیفیات متضادہ وحدوث کیفیت متوسط متشابہ ہذا ما ظہر لی بفضل ربی تفحص وتتبع فی اسفار ہم
وآنچہ بعض اطبای مشہورین در جواب این ایراد بعض عبارت شرح جیلانی نقل کردہ اولا دران موجود نیست
حیث قال والعناصر والکائنات عائدۃ الی ان قال بعد نقل قولہ والکبریت الی ہہنا ما نقلہ من شرح الجیلانی فیہ موجود ثم زادنی الجواب فی غیر
ذلک وانکان متوافقا للمزاج حقیقۃ میگویم کہ این زیادت حکیم صاحب مرحوم برای دفع ایراد مورد ست چنانچہ بعد نقل عبارت مذکورہ
بایراد لفظ انتہی فرمودہ اند وکلام فاضل شارح صریح الدلالت ست بر بودن مزاج ثانی حادث از دو دوای متناسب
نہ پس نخواہد شد تعریف مزاج منقوض بعکس انتہی وثانیا ہرگاہ سیماب وگوگرد ہر دو متضاد اند واز ان ذہب حاصل شد

پس تعلیق کردن آن بر مرکب از دو دوای متناسب غیر مسلم است و ثالثاً بتصریح فاضل علامه در مرکبات متشابه الکیفیات
مزاج مصطلح حادث نمی شود پس ادخال این مرکب در ان غفلت است از تعریف مزاج و رابعاً در شرح جیلانی عبارت
ایراد کرده حکیم صاحب در نسخه چاپه و نسخه قلمی صحیح هر دو موجود نیست و خامساً تقریریکه بر عبارت جیلانی در موده ازان ملوم میشود
وسادساً سابقا برای این عبارت ایراد کرده یعنی است صحیح فی نفسه بلکه مخل مرام است و بی تفصیل مذکور سابقا از تقریر رافع ایراد مردود
نمی شود زیرا که هر مرکب از دو دوای متناسب مساوی در درجه و طبیعت تعریف مزاج صادق نمی آید فضلا عن المزاج الثانی
و بالجمله جناب مرحوم این جا هم قصه طول و طویل خالی از تحصیل آورده اند و کوچک ترین اطبا بران ایراد نموده اند و مهذا اصل
جواب ایراد از بیان هر دو مفقود است همچنین از کلام گویا موی تاج کوچک ترین اطبای لکهنوی جواب ایراد مورد
حاصل نمی شود و من ههنا قیل چون ندیدند حقیقت ره افسانه زدند و آنچه کوچک ترین اطبا در ضیاء الاطبا بعد قصه طویل
که ازان دفع ایراد غیر متصور است بران تفریع کرده پس هرگاه متحقق شد این پس ظاهر شد جواب که شامل باین شد
صد مزاج مر مزاج ثانی را اگرچه از دو دوای متناسب باشد مثل ترکیب دو دو امثل دوای گرم در درجه اولی و ثانی در درجه
ثالثه و ثالثه در درجه رابعه لکن در میان هر دو غایت خلاف است زیرا که اول بنسبت دوم با برد است و ثانی از ثالث معادل
برد است زیرا که در میان هر دو غایت خلاف است انتهی حقیر میگوید اولاً ثبوت این تفریع بر بیان سابق دی نمی شود چنانچه
این امر پوشیده بر ناظر کتاب دی نخواهد ماند و ثانیاً سلمنا ذالک لکن از امتزاج دو دوای متناسب حار در درجه معین جواب ندا
ساکت است و ثالثاً قوله وان کان من الدوائین الخ که مثل است در مثال مثال مرکب از سه دوا آورده و رابعاً حار مضاف
بارد است نه برد مضاف حار آری حرارت مضاف برودت است و خامساً مهذا التطویل لایدفع ایراد صاحب القیل
بدانکه فعل و انفعال که در عناصر می شود و تفاعل عبارت ازان است از چار صورت خالی نیست صرح به الکرمانی
اول اینکه نفس کیفیت فاعل و منفعل باشد و این باطل است دوم صورت یعنی تیزی کیفیت فاعل و منفعل باشد
و این هم باطل است سیوم صورت کیفیت فاعل و نفس کیفیت منفعل باشد و این هم باطل است زیرا که منکسر شدن
متصور نمی شود مگر بمثلان آن و کیفیت و قتیکه باطل شد ممکن نیست که بشکند تیزی کیفیت دیگر را چهارم حق است
و آن اینکه کیفیت عناصر فاعل و تیزی آن منفعل باشد انتهی ما فی الحاشیه و این صورت چهارم مذهب اطبا است و برین
ایراد امام که مشهور است وارد نخواهد شد و تفصیلش علی ما قال المولوی غلام ضامن اینکه تفاعل یعنی فعل احدی الکیفیتین در دیگری
ازدو حال بیرون نیست یا اینکه فعل کیفیتی در کیفیت دیگر سابق بر فعل کیفیت دیگر باشد مثلاً اولا حرارت در برودت عمل
کند و برودت را بشکند و ضعیف کند بعد ازان برودت شکسته و ضعیف شده حرارت قوی را بشکند و در ین صورت
لازم آید که شکسته شکننده شود و این محال است زیرا که این برودت مثلاً در وقت قوت خود بر کسر حرارت قادر
نشد بعد انکسار حرارت از چگونه کسر حرارت قویه خواهد کرد و یا اینکه فعل احدی الکیفیتین در آخر معاً واقع شود پس در ین وقت لازم
خواهد آمد که غالب در وقت غلبه خود مغلوب باشد و این هم محال است انتهی بحصله و وجه عدم ورود ایراد امام علی ما فی شرح حکمة
العین اینکه جایز است که مقاومت ضدین موجب باشد برای کلال هر دو و کلال هر دو موجب باشد برای انکسار هر دو معاً
پس نخواهد شد فعل هر واحد از هر دو قبل انفعال آن و لازم نخواهد آمد صیرورت مغلوب غالب و نه بقاء کاسر حال بودن
آن غیر باقی انتهی و علی ما فی شرح الکرمانی اینکه فاعل در مذهب اطبا غیر منفعل است و کیفیت منکسرة السورة ممکن است که بشکند

تیزی ضد خود را مثل آب نیگرم پس تحقیق می شکند تیزی آب خوب گرم را انتهی ترجمه محصلش اینکه بدایه مهت تفاوت
تیزی برودت بکیفیت حرارت بر انکسار تیزی حرارت بکیفیت برودت ولازم می آید اینکه منکسر کاسر بود چه اگر
کاسر امر دیگر است و منکسر چیز دیگر فتفکر حقیر میگوید بر جواب آورده فاضل کرمانی چند ایرادات وارد می شوند که بعض
آنها اهم از جوابات اند و بجوابات بعض ایرادات اهم تحریر تا دیلات بارده و تکلفات رکیکه چنانچه از بعض کسان نقل
شده اند مناسب نمیدانم و آن ایرادات شش اند اول اینکه مولف الایرادات در شرح موجز گفته بقوله اقول السؤل
بعد باقی لان الحرارة مثلا اذا کسرت سورة البرودة فکیف یکسر سورة البرودة مع کون سورتها مکسورة للحرارة
التی سورتها غیر مکسورة والماء الفاتر اذا مزج بالماء الشدید الحرفانه لا یکسر سورة حرارة ذلک الماء بل الحرارة
کانت فی الماء الحار مجتمعة فاذا مزج به الماء الفاتر زاد مقدار الماء وانتشرت الحرارة فی المقدار الکثیر فیتوهم من ذلک ان سورة
الحرارة قد انکسرت ولیس لک انتهی وقیل دوم صاحب مفرح القلوب گفته که در بودن سورت و غلبه کیفیت منافی نفس کیفیت
بدین حیثیت که همچنان که اسناد فعل بنفس کیفیت کنند اسناد انفعال بالاستقلال بسورت و غلبه او نمایند خوض تمام در کار است
تا برغموض او آگاهی شود انتهی قیل سیوم صاحب روضة الجنان گفته که سورت کیفیت امر زاید نیست بر کیفیت بلکه آن
عبارت است از کیفیت شدیده که زائل می شود بزدیک الفعال و پیدا می شود کیفیت دیگر ابتدا را انتهی چهارم بعض
فضلای متاخرین که برای او ید طولانی در علوم حکمیه بود در رهدیه سعیدیه فرموده اند لکن قول آنها که گفت که فاعل کاسر
نفس کیفیت و منفعل منکسر سورت آن است نه نفس آن هیچ محصل من نمی آید زیرا که اگر اراده کرده بسورت کیفیت که حکم
کرده بانکسار آن مرتبه خاصه معینه از شدت کیفیت و نفس کیفیت ماهیت آن در ضمن مرتبه از مراتب آن چنانچه ادالت
می کند برین کلام قائل در مقامی که نفی کرده وجود سورت حرارت در آب نیگرم و تیزی برودت در آب قلیل البرد پس
شک نیست که آب نیگرم وقتیکه ممتزج شود با آب شدید البرد منکسر خواهد شد حرارت آب نیگرم نیز و باقی نخواهد ماند در او
حرارت آن که بود قبل ازان پس باید که بیان کند که چه چیز منکسر شد آنجا نفس حرارت یا تیزی آن و ممکن نیست که
بگوید که منکسر شد تیزی حرارت زیرا که آنجا تیزی حرارت بمعنی مذکور نیست و اگرچه گفته شود که منکسر شد تیزی حرارت
بنفس آن و نیز وقتیکه ممتزج شد آب نیگرم با آب شدید الحرارة پس شک نیست که زائل می شود بسبب امتزاج
شدت آب شدید الحرارت و زایدی شود بسبب این حرارت آب نیگرم آنچه بود قبل پس فاعل در زیادت حرارت
آب نیگرم کاسر رای کیفیت سابق آن یا اینکه تیزی حرارت آب شدید الحر است پس لازم خواهد آمد اینکه باشد
کاسر تیزی کیفیت بنفس کیفیت بر خلاف آنچه زعم کرده یا باشد نفس کیفیت حرارت و آن غیر معقول است زیرا که
نفس کیفیت حرارت بمعنی ماهیت آن موجود است در آب نیگرم نیز و فعل و انفعال در میان شئی و نفس
آن غیر معقول است و سابق گذشته که ضرور است در فعل و انفعال از تخالف و اگر اراده کرده از سورت کیفیت مرتبه
غیر معین از مراتب آن خواه شدید باشد خواه ضعیف کدای مرتبه از مراتب کیفیات چهارگانه مخالف برای
کیفیات متوسطه و بنفس کیفیت نفس ماهیت آن که مطلق متحقق در جمیع مراتب باشد پس خواهد شد در آب نیگرم
نیز تیزی حرارت و در آب قلیل البرد تیزی برودت پس خواهد شد فاعل کاسر در صورت آمیختن آب شدید البرد
با آب نیگرم تیزی حرارت آب نیگرم نفس کیفیت و در صورت آمیختن آب شدید الحر با آب قلیل البرد و غیر

سورت برودت آب قلیل البرودة نفس کیفیتین چنانچه زعم کرده پس معنی نیست برای استشهاد آن باین دو صورت
علاوه بانیکه کاسر فاعلی نفس کیفیت است نه تیزی آن علاوه اینکه شک نیست در اینکه جسم شدید السخونت مثل
آتش وقتیکه ممتزج شود بآب شدید البرودة منکسر خواهد شد شدت سخونت آن وانکسار آن کم از انکسار او ست
وقتیکه ممتزج شود بآب قلیل البرودت با اینکه کاسر برای سورت سخونت نزدیک او نفس برودت است و تفاوت
نیست در نفس برودت در میان شدید البرودت و در میان آن قلیل البرد پس لازم خواهد آمد که نباشد
در میان انکسارین تفاوت باوجود اینکه خلاف بداهت است پس ظاهر شد که تفاوت در میان انکسارین باین
وجه است که کاسر درین هر دو صورت متفاوت است پس عدول نیست از قول بودن تیزی کیفیت کاسر و نیز اگر مراد
از نفس کیفیت که حکم کرده شد بودن آن فاعل کاسر نفس ماهیت مطلقه متحققه در جمیع مراتب شدت و ضعف و بسورت کیفیت
مرتبه از مراتب آن شدید باشد یا ضعیف پس پوشیده نیست که بودن آن کیفیت کاسر برای سورت کیفیت که مخالف
برای کیفیت کاسره است متحقق نیست مگر در ضمن مرتبه خاصه از مراتب شدت و ضعف برین شق پس خواهد شد سورت
کیفیت کاسره فاعله برخلاف آنچه زعم کرده و اگر مراد بنفس کیفیت که حکم کرده که فاعله کاسره مرتبه ضعیفه از نفس کیفیت است
و از سورت کیفیت که حکم کرده بودن آن منکسر منفعل مرتبه شدیده از آن پس پوشیده نیست که کسر درجه که است حاصل
می شود شیئا فشیئا پس در هر آن از زمان کسر و هر جزء ازین زمان خواهد شد کیفیت حادثه دران ضعیف تر پس
آن کیفیت که بود قبل آن و کاسر و فاعل برای زوال آن اعنی انکسار آن بر زعم این قایل و همچنین تا انکه حاصل شود
مزاجیه متوسطه متشابهه پس خواهد شد کیفیت مزاجیه کاسر فاعل برای انکسار کیفیت قبل آن زیرا که نیست آنجا
کیفیت دیگر که اسناد کرده شود بسوی آن کیفیتیکه آن قبل کیفیت مزاجیه است پس لازم خواهد آمد تقدم حدوث
کیفیات ضعیفه لاحقه بر زوال کیفیات شدیده سابقه و تقدم حدوث کیفیت مزاجیه بر زوال ماقبل آن با وجودیکه این امر
بالعکس است و بالجمله پس شاید که برای کلام آن معنی باشد که مجمل من نمی آید انتهی ترجمة کلامه فتحی در شرح تجرید گفته
میگویم پوشیده نیست بر متامل عارف بمعنی انکسار سورت کیفیت برای شی زیرا که معنی انکسار اینکه مستحیل شود این شی
از کیفیت اقوی بسوی کیفیت اضعف و حقیقت وی اینکه منعدم شود دران کیفیت قویه و حادث شود
برای وی کیفیت ضعیفه اینکه محال لازم غیر مندفع است زیرا که هر دو انکسار اگر باشند معا لازم خواهد آمد
اینکه باشند هر دو کیفیت کاسره موجود حال وجود انکسار بضرورت وجود موثر حال وجود اثر و معدوم هر دو
کیفیت نیز درین حال برای تحقیق معنی انکسار و اگر باشند یکی از دو انکسار متقدم بر دیگر لازم خواهد آمد اینکه
عود کند کیفیت معدومه بالانکسار موجود بعد العدام آن زیرا که انکسار تیزی برودت آب اگر باشد متقدم
بر انکسار تیزی حرارت آتش لازم خواهد شد اینکه متقدم شود این برودت شدیده در آب و پیدا شود
برودت دیگر ضعیف ازان پس انکسار سورت حرارت آتش بعد ازین متصور نخواهد شد مگر اینکه عود
کند این برودت شدیده که منعدم شد از آب بانکسار پس بشکند تیزی این حرارت را و سببی نیست این جا
که مقتضی عود برودت شدیده باشد و جایز نیست که صورت نوعیه آب مقتضی برای عود باشد الا
برودت شدیده منفعله یا وجود صورت نوعیه نمی شنیده شود حرارت کاسره منع میکند صورت نوعیه

ازمقتضای عود برودت زیراکه میگویم پس اینوقت لازم خواهد آمد در زیراکه برودت زائله عود نمیکند مگر بعد زوال
حرارت مانعه وزائل نمی شود حرارت مگر بعد عود برودت زائله پس اگر گفته شود انچه ذکر کردید شما لازم نخواهد آمد مگر وقتیکه
باشد کاسر برای سورت حرارت برودت شدیده زائله لکن وقتیکه باشد کاسر برای آن برودت ضعیفه حادثه پس نیست
چنین گوییم امتحال است که شکسته نشود تیزی حرارت بابرودت شدیده وشکند آن را برودت ضعیفه انتهی ترجمه ما قال
الفویشی فی هذا المقام ششم انچه مستنبط از بعض حواشی شرح تجریدی شود اینکه اگر باشد کاسر اصل کیفیت من غیر مدخلیت
سورت هر آینه خواهد شد کسر آب فاتر تیزی حرارت آب گرم برابر کسر آب شدید البرد بوجه اتحاد اصل کیفیت در هر
دو وقتیکه هر دو کسر برابر نشدند دانسته شد که برای شدت کیفیت مدخل است در کسر مخصوص تا اینکه اگر کیفیت ضعیف باشد
یا شدید اثر هم ضعیف وشدید خواهد شد و وقتیکه شد برای شدت مدخل پس یا اینکه فاعل برای کسر خواهد بود یا نه ونانی باطل
است ودر اول لازم خواهد آمد بقاء سوزین باوجود زوال آن وفی این بعض تعرض از دفع ایراد قوشجی هم نموده است وبالجمله ایراد
امام قوی است واز مذهب بعض محققین فحش غیر ممکن وکسانیکه نظر آنها قاصر است ادعای عدم ایراد آن از نقل جواب
فاضل نفیس وغیره مثل بعض اطبای مشهورین نموده اند اگر ازین ایرادات سته مطلع می بودند چنین دعوی نمی فرمودند هذا

قال فی مباحث الاطباء شرقالوا تحقق المزاج المعتدل الحقیقی فی الخارج محال یرد علیه یجوز ان
یمسک القاسر المرکب حتی تفاض الیه صورة نوعیة من مبداء الفیاض یقتضی جزءً معیناً من احیاز احدی البسائط
یجوز اشتراک النوعین فی لازم واحد کما قال الحسین المیبذی فی شرحه للهدایة فی بحث ان الفلک لا یقبل الکون
والفساد **قال المترجم** بعد ازان گفته اند که یافته شدن موجود مزاج معتدل حقیقی در خارج محال است وارد می شود بران اینکه
جایز است که امساک نماید قاسر مرکب را تا اینکه افاضت کرده شود بران صورت نوعیه از مبدا فیاض که مقتضی شود
جزء معین را از احیاز یکی از بسایط وبجهت جواز اشتراک وی در نوع ولازم واحد چنانچه حسین میبذی گفته است
در شرح هدایة الحکمة که فلک قبول نمی کند کون وفساد را **اجواب** اولا در ترجمه از مترجم لحن واقع شده چه ترجمه فی بحث
ان را فروگذاشت نموده ای در بحث اینکه فلک الخ وثانیا بتفصیل ایراد می پردازم وثالثا جواب آن می نگارم اما
اعتراض معترض این است که در مقام خود دلائل محال بودن وجود معتدل حقیقی در خارج مذکور اند وارد می شود
بران اینکه جایز است که قاسر امساک نماید مرکب را تا اینکه فایض شود از مبدا فیاض بران صورت نوعیه که مقتضی
شود مکان معین را از مکانهای یکی از بسایط اگر گفته شود که دو جسم مختلف بالماهیت یکی قاسر دوم مرکب ایک مکان را
مقتضی نمی شوند گفته آید که جایز است دو نوع از جسم یکی قاسر دوم مرکب در لازم واحد ومکان واحد شریک باشند
چنانچه شارح میبذی در شرح هدایة الحکمة در بحث اینکه فلک کون وفساد را قبول نمی کند باین تصریح کرده حیث
قال فی رد قول صاحب الهدایة فلصورته الحادثة حیز طبیعی ولصورته الفاسدة حیز آخر طبیعی لما بینهما ان کل جسم فله حیز
طبیعی انتهی هذا لا تدل الی قوله وهو ممنوع لان الامور المتخالفة بالنوع جائز ان تشترک فی لازم واحد انتهی بدانکه فاضل کرمانی
در شرح موجز گفته که معتدل حقیقی آن است که در آن میول عناصر بسوی احیاز آنها مساوی باشند وتساوی میول
عناصر نمی شود مگر وقتیکه عناصر باشند مساوی کما یحسب حجم خود وکیفا بحسب شدت وضعف پس این معتدل را در خارج
وجود نیست زیراکه عناصر متساویه در صور اگر نیست برای آنها بعد جذب آنها از احیاز آنها قاسری که مانع باشد عناصر را

در میل آنها بسوی احیاز آنها پس مرکب از انها بما حاصل نخواهد شد برای اینکه عناصر بالطبع بسوی احیاز خود مائل اند و اگر
با کمک شوند لازم آید که مطلوب بالطبع یعنی غیر طبیعی متروک بالطبع باشد بنابر مبانی و قاعدهٔ و این محال است و اگر باشد برای این
عناصر قاسری پس از زوال حال خالی نیست یا اینکه قاسر عناصر بعد ترکب در مکان یکی از بسائط قرار دهد پس ترجیح بلا مرجح
لازم خواهد آمد قبل از ترکب مرکب و بر این دلیل چند ایرادات آورده اند چنانچه مولوی غلام ضامن گفته اند که این دلیل محدود
است از چند وجوه **اول** اینکه قاسر مرکب را در غیر مکان عناصر دارد و قبل وجود آن مرکب در آن مکان عنصری باشد
از عناصر بضرورت خلا نه باقتضای طبع پس خلا لازم نیاید **دوم** اینکه جایز است که قبل وجود آن مرکب در آن مکان
فردی باشد از نوع آن و علی هذا القیاس الی النهایة **سیوم** اینکه قاسر از قبیل مجردات بود و آن مرکب را در مکان یکی از بسائط
باراده امساک نماید نظر بمنفعتی برای آن مرکب یا نسبت بعالم الی آخره و بر لزوم ترجیح بلا مرجح ایراد کرده اند بجواز اینکه قاسر بالطبع
بمکان احدی البسائط مائل باشد و همان جا مرکب را قرار دهد و قاسری که بالطبع بسوی مکانی مائل باشد ضرور است
که جسم باشد زیرا که طبیعت جسم مقتضی مکان معین می شود و بعض اعاظم حکیم محمد هاشم گفته که این امر تمام نمیگردد الا اینکه
قاسر جسم بسیط باشد و قیکه قاسر وضع فلکی باشد پس تمام نخواهد شد و صاحب انوار الحوائی جواب داده اند
که وضع فلکی بالنسبت بسوی مرکبات بلکه سفلیات برابر است پس صلاحیت ندارد که قاسر باشد بجواز اقسام مرکب از
که انواع آن مخالف اند و صادر می شوند از ان آثار مختلفه و لوازم مبائنه برای لوازم نوع آخر انتهی حقیر میگویم این مقام را
در شروح تجرید از علامه قوشجی و اصفهانی و علامه حلی برای مزید بصیرت و اتمام کلام ملاحظه نمودم پس در شرح ثالث دی اشری
ازان نیافتم و در شرح ثانی کلام قلیل که قابل نقل بنویسم یافتم در شرح اول کلام لایق النقل نیافتم لهذا چنانکه بعد ازین نقل نمایم واقع این ایرادات
شود و وی بعبارتها هکذا والمتعدل لا یمکن وجوده لان اجزائه متساویة فی المیل الی احیازها الطبیعیة متقاومة متقاومة فلا یقسر بعضها بعضا
علی الاجتماع لامتناع ان ینقلب بعض من امور متقاومة بعضا آخر منها و طبایعها داعیة الی الافتراق بالتوجه الی احیازها
الطبیعیة المختلفة فیحصل الافتراق قبل حصول الفعل و الانفعال فانه یستدعی مدة لانه حرکة من کیفیة الی اخری فلا یحصل منها مزاج
لتوقفه علی حصول تلک الحرکة و حدوثه بعد انقطاعها و اجیب بانه ربما یقع اجتماع الاجزاء لاسباب خارجیة بحیث یکون المائلة
الی العلو کالنار و الهواء فی جهة السفل و المائل الی السفل کالارض و الماء فی جهة العلو فیمانع الاجزاء و یتقاوم لتساوی قواها فی المیول و یبقی
مجتمعة فیحصل المزاج بتقاعلها نعم یندر وجود ذلک المعتدل و اما الامتناع فلا کیف و بقاء الاجتماع قد یکون لمنفصل کاصل الاجتماع الذی
لا مبالاة من مفیض سوی الاجزاء اذ السبب لبقاء الاجتماع غیر منحصر فی غلبة عنصر فقد یستدل بانه لو وجد المعتدل لکان له مکان طبعی لما سبق
من ان کل جسم له مکان طبعی و مکانه الطبعی لا یجوز ان یکون مکان احد البسائط للزوم الترجیح بلا مرجح و لا مکان آخر غیره و الا لزم الخلاء قبل
حدوث المرکب و اجیب بانه یجوز ان یحصل له صورة منوعة یقتضی حصوله فی مکان بعض البسائط و ایضا لزوم الخلاء قبل حدوث المرکب ممنوع
لجواز ان یکون مکانه طبیعیا المرکب آخر و مطلق المرکب عندهم قدیم و ان کان کل واحد من افراده حادثا کما مر و مکانا قسریا لبعض البسائط
و قد یستدل بالتعلیل قسر الضرورة لبطلان الخلاء و ایضا یختار ان مکانه الطبیعی حیث اتفق وجوده و قد مر تحقیق ذلک و اقول یرد
علی الوجهین انهما انما یدلان علی امتناع وجود مرکب تتساوی میول بسائطه لا علی امتناع وجود مرکب بتساوی
مقادیر کیفیاتها الاول اعنی الحرارة و البرودة و الیبوسة و المراد بالمعتدل ههنا هو الثانی دون الاول اذ لو کان
المراد بالمعتدل ههنا هو الاول لم ینحصر الخارج عن الاعتدال فی الاقسام الثمانیة المذکورة لان الخارج عن الاعتدال

بهذا المعنی لایمکن ان یکون کیفیات الاوّل متساویة ویکون میول بسایطه متفاوتة بسبب تفاوت ما فی الکم او الوضع او غیرهما
کتفاوت البعد او غیره عن الممکنها الطبیعیة علی ما نقلناه من کلام المصنف رح انتهی وهذا هو الحق الحقیق بالقبول
ودیگر کتب حکمیه وکلامیه پس آنچه شارح تجرید قوشجی وتابع وی صاحب هدیه سعیدیه آورده چنین قوله وتحدید وعلی الوجهین جمیعا بانتفاء
انما یدلان الخ دارد نخواهد شد زیرا که اطباء ونجمله آن فاضل کرمانی از معتدل حقیقی که وجودش در خارج محال است
همون معتدل مراد گرفته اند که عناصر در ان متساویة المیول کما وکیفا باشد پس برین ایراد وارد نخواهد شد زیرا که
غیر آن خارج از بحث است علاوه ازین از تساوی کیفیات تساوی میول عناصر بدون تساوی مقادیر انها
غیر مسلم است زیرا که خفت وثقل توابع صور عناصر اند نه برای کیفیات آن فقط کما صرح به الجیلانی وجواب داده شد
از اصل ایراد که دو جسم مختلف بالماهیة مقتضی نمی شوند مکان واحد را باز رد کرده شد که این امر مخدوش است زیرا که
اشتراک در بعض خواص نه منافی اختلاف ماهیت است ونه مستلزم اتحاد ماهیت ونه اتحاد سوائر لوازم است
ونیز بدین طور که جائز است که قاسر جسم مرکب از عناصر باشد وکدامی عنصر بران غالب باشد پس قاسر بواسطه غلبه
آن عنصر مرکب را در مکان طبعی خود نگاهدارد وباین اعتبار لازم نمی آید اقتضای دو جسم مختلف بالماهیة مکان واحد را
وبالجمله چون دلائل بر امتناع وجود معتدل حقیقی جید نبوده بلکه اقناعی کما صرح به الفاضل الجیلانی لهذا فاضل کرمانی
بعد رد وقدح بسیار در منیه لفقیه گفته بلکه دلیل معتمد علیه درین مطلب اینکه گفته شود که تحقیق جسم طبعی قطع نظر از امور خارجیه
مقتضی شود لذاته مکانی را و معتدل باعتبار یعنی ممکن نیست که طلب کند آن مکان را وانچه گفته شود که ممکن است اینکه باشد مرجح در طلب
مکان اتفاق وجود در مکانی ومکان طبعی همین مکان باشد که دران اتفاق وجود شده باشد مدفوع است که اتفاق
وجود نیز از امور خارجیه است وجسم قطع نظر از جمیع امور خارجیه مقتضی مکان معین وشکل معین می شود وهمچنین
تمام مقتضیات طبع وفاضل کرمانی بعد ایراد این توجیه افتخار کرده گفته هذا تحقیق هذا المقام عسی ان یحصل المرام وان مثل کثیر من
الاقدام پس انچه در هدیه سعیدیه مذکور است که معتدل حقیقی متعادل می شود در خفت وثقل پس خواهد شد تخییر درمیان وجهین
حقیقیین ودرمیان دو چیز نقیضین انتهی حقیر میگویم وجود آن در ارض ممنوع است چه جاکه وجودش در بدن انسان باشد وکلام
طبیب مختص بان است وانچه ذکر آن است یا باشد چیز آن جائیکه اتفاق وجود آن باشد چنانچه مشهور است حقیر میگویم فیه
انه صرح الکرمانی بان اتفاق وجود نیز از امور خارجیه است وجسم قطع نظر از ان گرفته شد وانچه دران است متبع شارح
تجرید بجواز چیز دیگر برای معتدل حقیقی غیر حیاز بسایطه که مشغول کند آن را بسیط تخلل بضرورت امتناع خلا انتهی
حقیر میگویم آن هم از امور خارجیه است وچون مراد از اعتدال مزاج معتدل باعتدال حقیقی است نه کدامی ترکیب که
متفق باشد برای مرکبات غیر تامه مثلا مثل نخره جادخنه وامثال هر دو انچه جمع کند آن را قاسری بر اختلاط پس وارد
نخواهد شد بنائی این تصریح جیلانی ما قاله الامام فی المباحث المشرقیة بقوله ان هذا الکلام من الشیخ ینافض ما ذکره فی النجاة من انه فکان
الجسم المرکب مرکبا من العنصرین فیمکن ان یکون التراکیب من قوی متساویة ولا یمکن ان یرکب من اجزاء متساویة القوی فوق واحد من
جسم البتة وان هذا الکلام ینافض ما قاله فی الفصل الحادی عشر من المقالة الرابعة من الفن الاول من طبیعیات الشفا
من ان المرکبات ان کانت من اکثر من بسیطین وفیها غالب فالحکم للغالب وان تساوت غلب البسیطان اللذان هما بحذاء
واحدة بالقیاس الی الموضع الذی فیه التراکیب وحصل المرکب فی اقرب الحیزین من حیزی وقوع التراکیب ثم قال وهو شبیه

انکون الحق هو ان المرکب عن البسایط المتساویة یمکن ولکن لا یکون باقیا مستمرا یکون سریع التحلل وسریع التبدل بعضها بالبعض
انتهی اگر گوئی که دلیل شارح کرمانی در امتناع وجود معتدل حقیقی اگرچه جید است لکن بر او وارد می شود آنچه شریف الاطبا
بر قول شارح در منهیه نفیسی من ان الجسم البسیط الی ان قال یقتضی لذاته مکانا ایراد وارد کرده بقوله اقول ویمکن ان یقال ان کل جسم
یقتضی المکان لذاته فغیر مسلم لوجود فلک الافلاک والکرات الحیوانیة فانها مسلم لکن لا یفید انتهی گویم صاحب انوار الحواشی آن در منهیه
انوار الحواشی جواب داده اند که مراد از مکان عام است از مشهور و از وضع تا که شامل باشد فلک الافلاک را زیرا که آن اگرچه
مقتضی مکان می شود مگر مقتضی وضع می گردد همچنین جواب داده است غیر یکی در کتب طبعیات از نقض بر قول آنها کل جسم
فله حیز طبعی بفلک الافلاک وفاضل شریف منسوب کرده این را بسوی نفس خود و مجاردکرده بر محمد نقض بر قول شارح تقتضی
مکانا معینا انتهی ترجمه ما قاله حقیقة میگوئیم برای شریف الاطبا می رسد که بگوید که حیز عام از مکان است و قائل تبرادف مکان
وحیز ولد سید شریف برای ایراد شده است و از ترادف هر دو بر ذاتی تعمیم مکان لازم می آید کما سیاتی و موید است این را آنچه
شارح میبذی در شرح قول صاحب هدایة الحکمة فصل فی الحیز کل جسم فله حیز طبعی گفته بقوله قیل هذا ینتقض بالجسم المحیط فانه جسم
ولیس له حیز علی تفسیر ای السطح الباطن من الجسم الحاوی المماس للسطح الظاهر من المحوی اذ لیس وراءه جسم آخر لیتم له وضع
ومحاذاة بالنسبة فی جوفه وقد اجاب عن ذلک بان الحیز عند هم بما یتمایز الاجسام فی الاشارة الحسیة وهو اعم من المکان لتناوله
الوضع الذی یمتاز به المحدد عن غیره فی الاشارة الحسیة فهو متحیز ولیس فی المکان الی ان قال المفهوم من کلام الشیخ ان الحیز اعم
من المکان حیث قال فی موضع من طبعیات الشفا الاجسام الا واحد لتحقه اینکون له حیز اما مکان واما وضع وترتیب فی موضع آخر منها کل جسم
فله حیز طبعی فان کان ذا مکان کان حیزه مکانا انتهی ویویده ما فی الهدیة السعیدیة الفصل الثانی فی الحیز وهو اعم من المکان فان کان
للجسم مکان فحیزه مکانه والا لم یکن له مکان کالجسم المحدد للجهات المحیط بسائر الاجسام الذی یشیر الیه حسا وجهة فانه لیس له مکان اذ
لیس فوقه جسم یحویه حتی یکون سطحه الباطن مکانا له کان حیزه وضعه الذی یمتاز به عن سائر الاجسام وهو کونه فوقها انتهی ویا اینکه
مکان وحیز هر دو واحد باشند در آنچیزیکه برای او مکان باشد و بالجمله حیز اعم از مکان است ویویده ما افاده صدر الدین الشیرازی
فی شرحه للهدایة ایضا وقع فی عبارة بعض المحققین انهما عند هم بمعنی واحد فالمراد کون نهایة احد الجسمین المماسین مکانا للاخر کالسوی الجزء الاعظم وهو لا ینافی الاعمیة کما توهم
انتهی ودانسته می شود از حاشیه استاد علمای متاخرین ملا نظام الدین که محقق طوسی در شرح اشارات فرموده که خود شیخ و جمهور حکما هر دو را واحد دانسته برین ایراد کرده محقق دوانی که این مخالف است آنچه ذکر کرده است او را شیخ در شفا که مشعر بعمیت حیز است
وحاصل توجیه شارح اینکه اتحاد در بعض مواد است چنانچه گفته می شود که انسان وحیوان واحد است یعنی هر دو صادق
می شوند بر ذاتی بعید نیست که برای او شان برای خیز و اطلاق باشند انتهی پس جواب این ایراد تعمیم مکان عام از مشهور
واز وضع خالی از تکلف نیست وادعای جواب ازین در کتب طبعیات تعمیم مکان مخالف نقل کتب است پس بهتر اینکه بجواب
گفته آید که این قاعده کلیه بسوی فلک الافلاک مثل دیگر قواعد آنها است فقوله وقولکم الجزئیة لا تفید عمومها است زیرا که
فرد منتقضه فقط فلک الافلاک است پس مراد شارح اینکه کل اجسام سوی فلک الافلاک قطع نظر از امور خارجیه طبعیه
مقتضی می شود لذاته مکان طبعی را و من جمله آن معتدل حقیقی است که طلب می کند مکانی را الی آخر ما قاله نبارک
حقیقت میگوئیم اگرچه تقریر بلا نفیس نفیس است لکن از تقریر وی محال بودن وجود معتدل حقیقی ثابت نمی شود آری
مکان برای او که مدخل قوای سر و امور خارجیه را نشاید و خواهد شد و اگر در مرکب و وجود معتدل از اول کلام کرده شود

د مدخل امور خارجیه و قواسر را نداده شود در وجودش کلام خواهد فضلا عن ان یکون مقتضیا لطبیعة فی امکان طبیعة
دور ست وقت ایراد شریف الاطبا نیز وارد نخواهد شد و ضروری بسوی جواب وارد آن نخواهد شد پس کسیکه قائل
بوجود آن شده اند آن را قطع نظر از قواسر امور خارجیه نمی گیرند و چون دلائل منکرین وجود آن تمام نخواهد بود لذا بالتفصیل
در استحاله آن قطع نظر از قاسر و امور خارجیه را مدخل داده پس همچنین معتدل حقیقی بفرض فارض وجودش محال خواهد شد
و بالجمله وجود معتدل حقیقی قطع نظر از قواسر و امور خارجیه محال است و در صورت اعتبار قواسر و امور خارجیه جائز نخواهد بود الذی
یظهر لی فی رفع منافات کلامهم ظهر منه التوفیق فی اقوالهم ولعل هذا التحقیق لا تجده فی غیر هذا التعلیق فافهم وکن من الشاکرین ولنعماء
ذاکرین و اما جواب از اصل اعتراض شارح میبذی پس فاضل سیالکوٹی در حاشیه خود بر میبذی داده و محصل او
این است که جایز است که امور متخالفه بالنوع جایز است که مشترک باشند در لازم واحد لکن بحیثیت اینکه امور متخالفه
متخالفه اند بلکه بحیثیت اینکه متشارکه اند مثل بسائط عنصریه و فلکیه که مقتضی می شوند کرویت را لکن نه بحیثیت تخالف بلکه بحیثیت
مشارکت در بساطت والا لازم آید که امور متشارکه که متخالفه باشند و این محال است و هرگاه این مقرر شد پس میگوییم
که در جسم طبعی ممکن نیست که مقتضی شوند برای چیز واحد زیرا که مقتضی برای چیز طبیعت است بحیثیت اینکه طبیعت است
و آن جسم از این حیثیت متخالف است برای طبیعت جسم دیگر پس اگر مقتضی شوند هر دو جسم چیز واحد را هر آینه
مقتضی خواهد شد دو امر متخالف امر واحد را و به همین سبب گفته محقق طوسی در شرح اشارات در این مبحث
که طبائعه مختلفه بحیثیت اینکه مختلفه اند مقتضی نمی شوند شی واحد را و بعض اطبای مشهورین و کوچک ترین اطبا
از بیان این توضیح و تنقیح سکوت کرده اند و فقط کلام قلیل قاصر بایراد چند دلائل که خالی از ایرادات مذکوره نباشد
وارد فرموده اند و به تحقیق انیق ملا نفیس که کلام نفیس است و در رشحه نفیسی آورده ذکر نموده اند تفصیل جواب
سیالکوٹی و ایراد میبذی تعرض کرده اند و موضع الایرادات در شرح موجز بوجود معتدل حقیقی در خارج قائل شده
دلائل سخیفه آورده الا نطول الکلام بذکرها و قد ابطلتها فی هامش شرحه هذا ولولا مخافة الاطناب لفصلت غایة الاستیفا
وفیما ذکرناه کفایة لاولی الباب **قال فی مباحث الاطباء** قالوا کلما کان المزاج اقرب الی الاعتدال الحقیقی
کان تعلق النفس الانسانیة به اشد فیلزم من ذلک ان یتعلق النفس بالبدن المعتدل وبالاعمال السبابة فتفکر

قال المترجم حکما گفته اند که هرگاه باشد مزاج قریب بطرف از اعتدال حقیقی خواهد بود تعلق نفس بآن شدید تر پس لازم می آید از اینکه
متعلق شود نفس بدن معتدل و اعمال سبابه فتفکر **جواب** بدانکه جواب این اعتراض موقوف است بر تحریر چند مقدمات و بیانات
اول اینکه اعدل امزجه مزاج انسان است به نسبت دیگر انواع قال الفاضل الکرمانی زیرا که مزاج هر نوع معتدل است به نسبت آن
نوع و لکن هرگاه که اعتبار کرده شود مزاجهای انواع دیگر پس اقرب الانواع از اعتدال حقیقی مزاج انسان است فاضل علامه
در شرح قانون گفته و همین سبب لسان ابلق نمی شود زیرا که لقت نمی شود مگر به سبب بعد مزاج از اعتدال حقیقی انتهی دوم اینکه نفس
ناطقه اشرف و اکمل است از سائر نفوس و بخل از مبداء فیاض نیست مگر استعداد قابل شرط است پس استعداد انسان برای
فیضان آن شدید تر است از سائر مزاجها والا نفس ناطقه بر و فایض نشدی و هیچ چیز که مستعد و قابل برای اشرف است اشرف
و اقرب است بسوی اعتدال حقیقی زیرا که اشرف امزجه آنست که در آن متساوی باشند اضداد و باطل شوند کیفیات در آن
و آنرا معتدل حقیقی گویند چونکه وجودش معدوم است پس اشرف آن است که قریب از وی باشد و آن مزاج انسانی است پس

حاشیہ متعلقہ صفحہ مہ سطر ۱۵ میگویم این انشاء است از استاذ علامہ دامت فیوضہ علی رؤس المستفیدین بسوی اطلاق ولا ایکہ بر وجود معتدل حقیقی آوردہ حیث قال موضع الایراد انتہی شرحہ والحق عندی ہو خلاف ذلک فانہ لا اشکال فی ان قولہ الجہول الخ انتہی عن لوحۃ لایم بالک خرجت عن تقریر الحق فی متابعۃ الجمہور فان رعایۃ التقلید فی اکثر المواضع لیست الحق بل لیکن وجود المعتدل الحقیقی عندنا واثباتہ موقوف علی مقدمۃ وہی ان الثقل ما یتوجہ الی المرکز والخفیف ما یتوجہ الی المحیط والمطلب لایکون الا عند الخروج عن حیز الطبع واذا کان العنصر فی الحیز فلا ینسب الیہ الخفۃ ولا الثقیل ولیعلم ایضا ان الحرکۃ تنعدم بوجود العائق فان الارضیۃ غالبۃ علی ابدانا فمن طبایعنا الہبوط الی المرکز لو لم یکن کثافۃ الارض عائقۃ عنا فکذلک المعتدل الحقیقی مع تساوی میولہ الی احیاز العناصر یمکن وجودہ عندنا فان الارضیۃ والمائیۃ اللتین فیہ مقتضیان للثقل والہبوط وکثافۃ الارض مانعۃ عن ذلک والہوائیۃ التی فیہ لا تقتضی شیئا لکون ہذا خیر الہواء والنار یۃ وان کانت مقتضیۃ للتصعید والاستعلاء فان اقتضاء الہبوط بسبب الثقلین مانعۃ عن ذلک وانا لا نسلم ایضا استحالۃ اقتضاء الجسمین المختلفین بالحقیقۃ المکان واحد لامکان اقتضاء احدہما بالطبع والثانی بالقسر انتہی کلامہ قال الاستاذ العلامہ دامت فیوضہ اقول مع قلۃ البضاعۃ والاعتراف بقلۃ الباعۃ ان کل تقریرہ مع عدم اثباتہ وجود المعتدل الحقیقی تمویہ محض لا یلیق ان یتمہد علیہ بل عندی ریح التشنیع یعود الیہ وکیف لا فان قولہ واذا کان العنصر فی الحیز اقول فیہ ما فیہ من وجوہ عدیدۃ اما اولا فلان الثقل والخفۃ امتنان للعناصر حال کونہا فی الحیز والا لزم انفکاک اللازم عن اللزوم الا تری ان الشیخ قد صرح فی القانون بان الہواء جرم موضعہ الطبع فوق الماء وتحت النار وہذہ خفۃ الاضافی وذہب علیہ الفاضل العلامہ فی شرحہ ہناک بان الاشارۃ فی قول الشیخ ہذہ الی کون موضعہ الطبع فوق الماء وتحت النار ثم قال وہو لثقلہ الاضافی مع انہ ثقیل بالنسبۃ الی النار بمثل ما ذکرناہ وہو ان الخفۃ لکونہا باعتبار عنصرین اکثر من ثقلہ بالنسبۃ الی عنصر واحد وبان الکلام فی نسبۃ العناصر بعضہا الی البعض بسبب الثقل والخفۃ فی نفس الامر وکذا صرح اکثر شراح القانون وغیرہم فیعلم من ہذہ التصریحات ان الخفۃ والثقل ینسبان الی العناصر وقت کونہا فی الحیز وثانیا لو سلمنا ذلک لکن بتصریحک اذا خرجت العناصر من احیازہا یکون طالبا للاحیازہا وشہ ینسب الثقل والخفۃ الیہا فالثقیل مائل نحو المرکز والخفیف الی المحیط فما یکون الجامع لہا فی الحیز المانع لہا عن المیل الی حیز من احیاز العناصر والی ای حیز من احیازہا یمسکہا بعد التکمیل متساوی المیول کما وکیفا تنقل الکلام فی جمیع ذلک علی ما فی شرح الکرمانی وثالثا لنعلم ما مقصودہ من ایراد ہذا الکلام مع ان التکمیل لا یکون لا فی حیز من البسائط والا فی احیاز جمیع البسائط اما الاول والثانی فللزوم الترجیح من غیر مرجح وان رجح فیہ الفاسر فنقول انہ متساوی المیول الی احیاز العناصر ولو سلمنا انہ مائل الی حیز من احیاز العناصر ففیہ ان الجسمین المختلفین بالماہیۃ لا یقتضیان مکانا واحدا بالطبع کما مر فی موضعہ قولہ فلکثافۃ الارض مانعۃ من الہبوط فیہ سلمنا ہذا فی غیر المعتدل بالاعتدال الحقیقی مثل ابداننا فانہ تنالب علینا الارضیۃ فلذلک مکاننا فی السفل بسبب الثقل لما وعیت ان الثقیل یتوجہ الی السفل لکن المعتدل الحقیقی مع اعترافک بتساوی میول العناصر فیہ کیف یکون فی مکاننا علی ان قولہ فان المائیۃ والارضیۃ الخ فیلزم الماء مکان الطبع فوق الارض لثقلہ الاضافی فکیف یتحد مکان ہذا المرکب فاما ان یکون قوتاہما متساویتین فیلزم ان لا یوجد التکیب فضلا عن المرکب ویلزم ان لا یسکن فی مکان احدہما الا بالقسر وقد نقل الکلام فیہ کما عرفت وا عجب من ہذا ما قال والہوائیۃ التی فیہ لا تقتضی شیئا لکون ہذا خیر الہواء والنار یۃ فیہ ماذا اراد من ہذا ان اراد ان مکان المعتدل الحقیقی یکون مکاننا فمکاننا التسفل علی الارض لا مکاننا مکان الہواء فانہ الارض وخیز الطبع التسفل وہو ثقیل مطلق والہواء خیزہ الطبع فوق الماء والنار خیزہ الطبع فوق طبقات الہواء فلا اغرب والا عجب منہ انہ یقول خیز النار یۃ وان اراد ان الہوائیۃ فی المعتدل الحقیقی لا تقتضی شیئا لکون ہذا خیر الہواء والنار یۃ والکانت الخ واراد من ان ان لو صلیۃ مقتضیۃ للاستعلاء والتصعید لکن الثقیلین مانعان من ذلک ومقتضیان للہبوط ففیہ انہ ادعی اولا تساوی میول العناصر الی احیازہا وتساوی المیول انما یکون اذا کانت العناصر متساویۃ کما وکیفا فکیف یمنعہ الثقیلان عن الصعود والاستعلاء وکیف یمنعہ الخفیفان عن الہبوط والمیلان الی المرکز بل المکان لہذا المرکب خیر لکان کما قال فی الہدیۃ السعیدیۃ متحیزا بین حیزی الخفیفین وبین حیزی الثقیلین انتہی فکیف یکون مکانہ مکانا فان قیل لکن ان یرید القائل من کلامہ یکون ہذا خیر الہواء الی ان ہذا المکان الذی نحن فیہ ای الارض المکشوفۃ من الماء ہو خیز الہواء یمکن المعتدل الحقیقی فیہ یقتضی کونہ کرۃ الہواء قلنا لو سلمنا ذلک لکن لا یکون ہذا الا بعد وجودہ والکلام فی الرفع فیلزم اثبات بعد من کلامہ وجودہ ثم السند الذی ذکرہ من تصرفاتہ فی السند لا یقاع ایرادانہ السخیفۃ کما ہو من عاداتہ السیئۃ اذ السند استحالۃ اقتضاء الجسمین المختلفین بالماہیۃ مکانا واحدا بالطبع والدلیل علیہ مفروغ عن موضعہ وقد اورد الطوالع المنع علیہ بانا لا نسلم ایضا اقتضاء الجسمین المختلفین بالحقیقۃ مکان واحد لامکان اقتضاء احدہما بالطبع الثانی بالقسر انتہی والکلام فی اقتضائہما بالطبع وہذا المتنعت یقول لا نسلم ذلک الخ وبالجملۃ المعتدل الحقیقی المتساوی المیول کما وکیفا لا یوجد خارجا کما ہو مسلک الجمہور ولو سلمنا وجودہ عقلا بفرض المحال فلا نسلم وجودہ فی الخارج لان النظر الکلی یمنع فیہ کما صرح بہ العلامہ فضلا عن ان یکون موجودا مختصا ببدن الانسان نعم قد یوجد ما وجود مرکب متساوی المقادیر فی کیفیاتہ الاول اعنی الحرارۃ والبرودۃ والرطوبۃ والیبوسۃ کما فی الہدیۃ السعیدیۃ وہذا المرکب لا یکون متساوی المیول لاحیازہا بل متفاوتہا کما فی الہدیۃ السعیدیۃ ولیس کلام الطیبی ہذا الموضع فیہ فضلا عن ان یوجد وابن ہذا من ذلک انتہی کلامہ زید اکرامہ ۱۲ حکیم ارتضی حسین غفرلہ صاحب سلمہ اللہ تعالی

ثابت شد ازین که اعتدال مزاج انسانی قریب باعتدال حقیقی است سیوم اینکه تعلق نفوس باعتبار استعداد قابل است
پس اشرف النفوس که نفس ناطقه است بانسان متعلق شد و مزاج معدنیات چون بعید تر از اعتدال حقیقی بود و بر و صورت
معدنی که عناصر در او از انفکاک باز دارد فایض شد قال فی الهدیة السعیدیة المرکب الذی له مزاج یفیض علیه من المبدء الفیاض
صورة ترکیبیة لنوعه حافظة للترکیب فان لم یکن تلک الصورة نفسا کان المرکب معدنیا فهو لا ینتذی ولا ینمو ولیس فیه قوة مولدة للمثل
ولا قوة شاعرة انتهی و مزاج نباتات قریب تر از اعتدال حقیقی به نسبت مزاج معدنی بود لهذا ابر و نفس نباتی که مبدء حفظ عناصر
و اغتذا و نشو و تولید مثل است فایض شد قال فی الهدیة السعیدیة انهم قد عرفوا النفس النباتیة بانها کمال اول لجسم طبیعی آلی من حیث یغتذی
و ینمو و چون مزاج حیوان قریب تر ز و است فایض شد بر و نفس حیوانی که مبدء جملہ مذکورات در نباتات و نیز مبدء ر برای حس
و حرکت ارادی است قال فی الهدیة السعیدیة الحیوان هو المرکب المزاجی المختص بالنفس الحیوانیة وهی کمال اول لجسم طبیعی من حیث
یحس و یتحرک بالارادة و هذه الحیثیة متضمنة للتغذیة والتنمیة والتولید انتهی و مزاج انسان چون قریب تر از اعتدال حقیقی از کل انواع
بود فایض شد بر و مبدء مذکورات در حیوان و نیز کمالات و مبدء شعور و ادراک است قال فی الهدیة السعیدیة الانسان هو
الحیوان المختص بالنفس الناطقة وهی کمال اول لجسم طبیعی آلی من جهة یدرک الکلیات والمجردات و یفعل الافعال الفکریة و یستنبط بالرای
والرویة انتهی چهارم اطلاق معتدل بر چند معنی میشود کما قال الطبیب الهروی والکتب الطبیة شاهدة علیه و من جملة آن اطلاق اعتدال
دوای است و آن اینکه بعد انفعال از حرارت بدنیه تاثیر نکند در بدن انسان کیفیت زائده که در بدن انسان است نه اینکه او
معتدل باعتدال انسانی است قال الفاضل الحیلانی هر گاه دانسته شد که مزاج انسان اعدل است از سائر انواع و نیز هر گاه بود
مزاج حیوانی اعدل از نباتی و آن از معدنی پس اطلاق معتدل بر دو او غذا واجب است که معنی دیگر باشد بیان کرد شیخ این را و قال
یجب ان یعلم ما قد علمت انا اذا قلنا بدوا رانه معتدل فلسنا نعنی بذلک انه معتدل علی الحقیقة فذلک غیر ممکن ولا ایضا انه باعتدال
انسانی و فی مزاجه والا کان من جزء الانسان بعینه ولکنا نعنی به انه اذا انفعل من الحار الغریزی فی بدن انسان فکیف بکیفیته لم یکن تلک
الکیفیة خارجة عن کیفیته الانسان الی طرف من طرفی الخروج عن المساواة والاعتدال فلا یوثر فیه اثرا قابلا عن الاعتدال الانفعال
المتنادلات عن حرارتنا الغریزیة بان یزول عنها آثار الحر والبرد الحاصلة لها من الهواء الخ انتهی پنجم اینکه تعلق نفس ناطقه برای بدن بواسطه
مزاج جمله بدن است که از تکافو مزاجهای جمله اعضا حاصل میشود بواسطه مزاج معین صرح به الآملی و تفصیل این انچه در شرح علامه
است اینکه شیخ بیان کرده در سائر کتب خود اینکه وقتیکه مشتمل شود رحم بنی پس اول انچه پیدا گردد ازان روح است پس ابتدا
می کند قوت مصوره پس میگیرد ازان حصه در وسط برای آبادگی برای مکان دل و از راست آن حصه جگر و از بالای آن حصه
دماغ پس متحقق می شود سه و اعضای رئیسه متقدم می شود پیدایش آن بر پیدایش سه و استتمام آن متاخر می شود از استتمام
جوهر سه و درین حالت مستحیل می شود بسوی دمویت پس بسوی علقه پس مضغه و اینوقت پیدا می شوند اعضای رئیسه
و جدا می شوند بعض آن از بعض پس پیدا میشوند اعضا و برای هر استحاله مدت معلومه است پس وقتیکه پیدا می شوند اعضای رئیسه کامل
می شود بدن متعلق میگردد نفس ناطقه ببدن و فایض میشود از و قوی ثلثه لکن قوت ناطقه نمی شود عامل بلکه می شود مثل سکران
و مصروع و ظهور نطق نمیشود مگر نزدیک استعمال مشاعر ای حواس پس اعضای رئیسه متمیز می شوند تمیز ظاهر در سه روان در مدت
پانزده یوم و در نسوان در مدت بست و دو نیم یوم و جدا می شود سر از دوش و اطراف از ضلوع و شکم تمیز ظاهر در سه روان در مدت
سی یوم و در نسوان در مدت چهل یوم و در و چند این زمان متحرک میگردد چنین پس اقل مدت تحریک آن شصت یوم و اکثر نوی و یوم اند

در زمانه معتدل و متوسط برای تکمیل صورت آن سی و پنج یوم اند پس حرکت آن این وقت در بعضا دیوم خواهد شد پس نفس حادث نمیشود و از واهب صور نگردد نزدیک حدوث بدن نه روح و قالب تا اینکه گفته و نفس نزدیک شیخ و جمیع عقلا حادث نمی شود نگردد نزدیک حدوث بدن و حادث نمیشود بجرد دل در روح و الا تحرک میشد چنین مقبل مدت مذکوره بوجه ضرورت اینکه اول آنچه پیدا میشود روح است تا اینکه گفته و جلا اقرب است بسوی اعتدال حقیقی بقیاس باقی اعضا نه جمیع امزجه مطلقا بوجه غلبه و جزء تکمیل بر جلد پس لازم نمی آید که جلد اعدل باشد از مزاج انسان هذا خلاصة ما افاده العلامه ثم اجاب عن ایراد الامام که سزاوار است افاضه نفس بر جلد شود سوای قلب بلکه نفس فایض نمی شود بر مزاج قلب بلکه بر مزاج نوعی که حاصل است برای اشخاص و بانیکه اعتدال که در جلد است و آن بودن وی اقرب اعضا بسوی اعتدال حقیقی مخالف است بماهیت برای اعتدالیکه برای انسان زیرا که اول اعتدال است در عنصر متشابه الاجزاء و دوم اعتدال است در اعضای مختلفه بتکاوی کیفیات ان پس لازم نمی آید از بودن یکی قابل برای حیات اینکه باشد دیگری نیز قابل بچنین بلکه لازم آید این اگر باشد اعتدال جلد برابر برای اعتدالیکه حاصل باشد از اجتماع اعضای مختلفه که حکم کرد شیخ برای آن اقرب بسوی اعتدال حقیقی از تمام انواع و کسیکه مدعی مساوات است پس بر وی است بیان و نیز اشکال وقتی وارد شود اگر باشد مذهب شیخ که متعلق اول برای نفس روح و قلب است و مذهب او چنین نیست انتهی و ان شئت زیادة التفصیل فلیرجع الی شرح العلامه و شروح القانون **قال فی مباحث الاطباء** قالوا ان المزاج الانسانی یعرض له اعتبارات ثمانیة اعتبار بحسب النوع و اعتبار بحسب الصنف و اعتبار بحسب الشخص و اعتبار بحسب العضو و کل واحد منها اما بحسب الخارج او الداخل و لکل عرض بین الافراط و التفریط و ههنا شبهة تقرر بها کر و بعد تسلیم مقدمات ثلثة عند الکل احدها ان المزاج النوعی الانسانی منحصر بین الافراط و التفریط و ثانیها ان المزاج الشخصی لکل فرد فرد علی حدة و ثالثها ان الافراد غیر متناهیة لتقدم النوع علی مذهب الحکما فیلزم بعد التسلیم انحصار ما لا یتناهی بین الحاصرین و هو محال **قال المبرهم** بعد ازان گفته اند که مزاج انسانی عارض میشود وی را شش اعتبارات اعتبار بحسب نوع و اعتبار بحسب صنف و اعتبار بحسب شخص و اعتبار بحسب عضو و هر واحد ازینها یا بحسب خارج است یا بحسب داخل و برای هر یک عرض است میان افراط و تفریط و این جا شبهه است که منقرر شده ام بان بعد تسلیم مقدمات ثلثه مسلمه نزد کل مقدمه اول اینکه مزاج نوعی انسانی منحصر است میان افراط و تفریط مقدمه دوم اینکه مزاج شخصی برای هر هر فرد علیحده است مقدمه سیوم اینکه افراد غیر متناهی اند بحسب قدیم بودن نوع بر مذهب حکما پس لازم می آید بعد تسلیم این مقدمات انحصار ما لا یتناهی بین الحاصرین و آن محال است بالضرورة **جواب حقیر میگویم** اولا که این ایراد از شرح علامه بالتصریح و از شروح قانون و شروح تجرید بالاحکا ماخوذ است پس انتحال این ایراد از صاحب مباحث الاطباء و تابع وی مترجم بعید است غایت بعد و ثانیا جواب این ایراد هم از شروح تجرید و قانون معلوم می گردد و حقیر منه و کرمه بتفصیل ایراد و جواب می پردازم و ثالثا تعرض مناسب بالبعض ناظرین مباحث الاطبای نمایم اما بیان ایراد در تقریر علامه اینکه در شرح قول شیخ یجب ان یعلم ان کل شخص یستحق مزاجا الخ گفته که این اشاره است بسوی اینکه لازم نمی آید از بودن مزاج محصور در میان دو طرف اینکه باشد افراد ان متناهی زیرا که اشخاص غیر متناهی اند بر رای شیخ و باوجود این یکی از اشخاص مشارک دیگری در مزاج خود نمی شود پس خواهند شد این امزجه غیر متناهی باوجود اینکه محصور اند در میان دو طرف افراط و تفریط انتهی **حقیر میگویم** این ایراد با انضمام بعض امور مذکور سابقا الاحقا خواهد شد بسوی ایراد موردی شود اولا اینکه شیخ گفته در اعتدال الهی و هذا لا اعتدال لعرض له ثمانیة اوجه من الاعتبارات

لانه اما ان یکون بحسب النوع مقیسا الی ما یختلف عما هو خارج عنه واما ان یکون بحسب النوع مقیسا الی ما یختلف عما هو فیه واما
ان یکون بحسب صنف من النوع مقیسا الی ما یختلف وهو داخل فی الصنف واما ان یکون بحسب الشخص من الصنف من النوع مقیسا
الی ما یختلف عما هو خارج عنه وفی صنفه ونوعه واما ان یکون بحسب الشخص مقیسا الی ما یختلف من احواله فی نفسه واما ان یکون بحسب العضو
مقیسا الی ما یختلف عما هو خارج عنه وهو داخل واما ان یکون بحسب العضو مقیسا الی ما یختلف من احواله فی نفسه وثانیا برای هریک مزاج
از امزجه مذکوره عرض است میان افراط وتفریط وسیاتی ذکره قال الشیخ والقسم الاول للانسان بالقیاس الی سائر الکائنات
وهو شیء له عرض ولیس ینحصر فی حد ولیس ایضا ذلک کیف اتفق بل له فی الافراط والتفریط حدان اذا خرج عنهما بطل المزاج عن ان یکون
مزاج انسان واما الثانی فهو الواسطة بین طرفی هذا المزاج العریض الی ان قال واما القسم الثالث فهو اضیق عرضا من القسم
الاول اعنی من الاعتدال النوعی الا ان له عرضا صالحا وهو المزاج الصالح لامة من الامم بحسب القیاس الی اقلیم من الاقالیم
وهو امن الاهویة فان للهند مزاجا یشملهم یصحون وللصقالبة مزاجا اخر یصحون به کل واحد منهما معتدل بالقیاس الی صفة الی ان
قال وله عرض وله عرضه طرفا افراط وتفریط واما القسم الرابع فهو الواسطة بین طرفی عرض مزاج الاقلیم وهو اعدل امزجته ذلک الصنف
واما القسم الخامس فهو اضیق من القسم الاول والثالث الی ان قال وله عرض بحده طرفا افراط وتفریط الی ان قال واما القسم السادس نحو
الواسطة بین هذین الحدین ایضا قال العلامة ای بین طرفی عرض مزاج الشخص قال الشیخ واما القسم السابع فهو المزاج الذی یکون
لنوع کل عضو من الاعضاء ویخالف بغیره الی ان قال ولهذا المزاج ایضا عرض بحده طرفا افراط وتفریط دون العروض المذکورة
فی الامزجة المقدمة واما القسم الثامن فهو الواسطة بین هذین الحدین هذا والتفصیل فی شروح القانون وثالثا اینکه مزاج شخصی
برای هر فرد علحده است وتفصیل این در شروح قانون مذکور است ودر شرح علامه درین جا تطویل بود لهذا ازان گریز نموده اینچه
در شرح جیلانی است اکتفا بآن می نمایم پس بدان اولا که این مسئله مختلف فیه است مجوزین قایل بندرت اتفاق مزاج دو شخص شده اند
ومانعین منکر اند وبرای هر واحد دلائل اند وشیخ در قانون بسوی اختلاف وتردید اشاره کرده که ازان معلوم می شود که او خود
متردد بوده قال الفاضل الجیلانی فی شرح قول الشیخ ویجب ان یعلم ان کل شخص یستحق مزاجا یخصه بندرة ولا یمکن ان یشارکه فیه آخر بهذه الندرة
استقرائیة والامتناع عادی ولا تمانع بینهما ویقال فی بیان امتناعه العقلی ان کان شخصان فی مرتبة واحدة من المزاج لزم اشتراکهما فی
النفس واتحادهما فی الخلق والخلق ولا یخفی ان الاول غیر لازم والثانی غیر مخدور ویمکن ان یقال ان النفس یستند عنها کل بدن بحسب مزاجه
الاشرف فالاشرف فلو تساوی المزاجان لکان فیضان النفس الی احدهما دون الاخری الی الاخر ترجیحا بلا مرجح وهو ایضا ضعیف ومما یدل
علی وقوع هذا النادر احیانا ما قد نشاهد من توافق شخصین توامین فیما یظهر منهما من الاخلاق والحالیة والاوصاف ورابعا انواع نزدیک حکما
قدیما اند لکن نه مطلقا بلکه متوالده پس افراد آن نیز غیر متناهی برای شیخ وحکما اند وسیاتی تفصیله اما بیان ایراد بر نقل فاضل علامه ازامام
المتکلمین در شرح قانون باقدرے تفصیل که ازان جواب ایراد مورده هم معلوم می شود اینکه قول شیخ در قسم اول ازامزجه ثمانیه ای
معتدل نوعی بالقیاس الی الخارج لیس ینحصر فی حد اشاره است بسوی اینکه امزجه انسانیه ممکن است وقوع آن بر وجوه غیر متناهیه وقول
شیخ بعد از دلیل له فی الافراط والتفریط حدان اشاره است بسوی اینکه این مزاج محصور است درمیان دو حاصره که ذکر کرده اند
در بیان ترکیب انواع غیر متناهیه در امتزاج عناصر مثلی راه آن اینکه وقتیکه گیری شنجرف ورو شنائی وسفیده ونزنج را اجزاء برابر
وبیامیزی باینها را حاصل خواهد شد از ان رنگ خاص پس وقتیکه ناقص کنی از بعض آنها وزیاده کنی در بعض دیگر غیر اینکه خارج
شود جمله از وزن معتبر حاصل خواهد شد رنگ پس وقتیکه ترکیب دهی از نقصان بعض وزیادت دیگر حاصل خواهد شد

رنگ دیگر پس مرکب خواهد شد از رنگهای غیر متناهیه باوجود انکه جمله منحصر اند در رنگ معین پس همچنین بر این قیاس حادث
خواهند شد انواع غیر متناهی از امتزاج عناصر پس گفته و انچه قدما گفته اند مثال است و من ابتدا میکنم که عرض مزاج نوعی باوجود
بودن آن محصور در میان دو حاصر بچه طور ممکن است که واقع شود در دو مراتب غیر متناهی پس میگویم این مبنی است بر شی جزر زیرا که
وقتیکه فرض کنم مرکبی را که باشد سیوم حصه عناصر آن عنصر ناری در جانب نقصان و نصف عناصر آن در جانب زیادت چه اشد
تفاوت در میان اقصای زیادت و نقصان سدس یعنی ششم حصه و آن محتمل انقسامات غیر متناهیه بر بنای نفی جزر لا تجزی است
و بحسب انقسام آن حادث خواهد شد امزجه غیر متناهیه باز علامه گفته که خونجی گفته عرض مقدار محدود است که محتمل میشود مقادیر مختلفه
غیر متناهیه را باوجود اینکه محصور است در میان دو حاصر و بسوی این رفته است مسیحی و سامری و جیلی و این همه زاید نکرده اند
بر انچه ذکر کرده امام جیزی را و فاضل علامه گفته من میگویم لکن قول شیخ و لیس منحصر فی حد پس اشاره نیست در این را امکان
وقوع امزجه غیر متناهیه و انکار معنے مذکور و ادعای معنای وی که خود بیان کرده در شرح قول شیخ و لیس منحصر فی حد
ای در رتبة واحدة لاستعدادها کما کان بحیث لا ینقص جوهرة الحار عن ثلث جوهرة و لا یزید و لا ینقص جوهرة الرطب عن ثلث
جوهرة الیابس و لا یزید و شرح قول شیخ بل له فی الافراط و التفریط الی شرح قوله مزاج الانسان نموده و گفته فقوله لیس منحصرا فی حد فی
الحقیقة بیان بقوله له عرض و الفاضل الجیلانی قال ضمیر لیس للاعتدال و قال الآملی ای لیس العرض منحصرا فی حد بان یکون مقدار کل
کیفیة بالنسبة الی آخر بحیث لا یتغیر اصلا فان ذلک مع منافاته العرض یقتضی ان یکون جمیع الافراد علی مزاج واحد و ذلک یستلزم تساویهم
فی الخلق و الخلق و غیر ذلک و الوجود بخلافه باز فاضل علامه گفته و لکن قول بعض آنها که انقسام سدس بسوی غیر متناهیه جز این نیست
که موجب می شود امزجه غیر متناهیه را اگر باشد انقسام سدس بسوی امزجه غیر متناهیه در مزاج و این ممنوع است زیرا که ضرور است
بسوی انتهاد در خارج بسوی انچه منقسم نشود بقسمت انفکاکیه و لکن انقسام سدس بانقسام وهمیه و فرضیه پس مفید نیست چیزی را
فاضل علامه گفته پس در این نظر است زیرا که شک مذکور وارد نمی شود مگر وقتیکه باشد سدس معین منقسم بالفعل بسوی غیر نهایه و لکن
اگر باشد برای من مقدار و آن سدس است مثلا و مقدار دیگر و آن سدس است نیز پس ممکن است برای مابان که تقسیم کنم این سدس را
بالفعل بسوی اینکه نسبت وهمیه فرض کرده شد برای این سدس اول پس امکان وقوع امزجه غیر متناهیه محتاج نیست اینجا بلکه احتیاج
است بسوی آن نزدیک انچه گفته شود دان کل شخص یستحق مزاجا خاصا الخ یعنی اینکه هر شخص مستحق مزاج خاص است الخ یعنی وقتیکه بگویند
اشخاص نوع انسان غیر متناهی اند و مزاج انسانی محصور است در میان دو حاصر پس بچه طور ممکن است که باشد برای هر شخص مزاج
خاص غیر انچه برای دیگر باشد انتهی حقیر میگوید مؤید قول امام است اقوال شراح تجرید از اصفهانی و علامه حلی و علامه قوشجی حیث قال
الاصفهانی و لما کان انقسام الاسطقسات غیر متناهیة کان امکان المتراکیب غیر متناهیة فکان امکان الامور غیر متناهیة و تلک الاختلافات
الواقعة فی الامزجة هی اسباب معدة لاختلاف المرکبات کان امکان اشخاص المرکبات غیر متناهیة و ان کان لکل نوع مزاج له عرض فظاهر
طرفی افراط و تفریط لو جاز ذلک الطرف لم یکن ذلک النوع لکن ذلک المزاج الواقع من الطرفین یشتمل علی ما لا یتناهی من الامزجة الشخصیة
بحسب انقسام الاسطقسات التی وقع فیها هذا المزاج النوعی و لا یخرج شی من تلک الاشخاص عن حدی المزاج الذی یکون لذلک النوع انتهی
و قال العلامة الحلی اقوال الامزجة تختلف باختلاف صغر اجزاء البسائط و کبرها و هذا الاختلاف بسبب الصغر و الکبر غیر متناه بحسب الشخص
و ان کان لکل نوع طرفا افراط و تفریط فان لنوع الانسان مثلا مزاج خاص معتدل بین طرفین هما افراط و تفریط لکن ذلک المزاج
الخاص یشتمل علی ما لا یتناهی من الامزجة الشخصیة و لا یخرج عن حد المزاج الانسانی و لک کل نوع و اما التفصیل قول قوشجی فیما بعد

خواہد آمد و اگر بتصریح این ایراد از عبارت شیخ کہ علامہ او را اخذ نمودہ است زایل از عبارت ماخوذہ امام است لکن تعلیق ایراد مذکور
برآن ہم ممکن است و الوم بشرح تجرید است و للناس فیما یعشقون مذاہب و اما جواب ایراد مذکور علی ما ظہر لی من اسفارہم خصوصا
من التجرید و شرحہ للقوشجی و بعض حواشیہ ان المرکبات حادثۃ لانہا انما تحصل باجتماع العناصر و تفاعلہا المقتضی لاستحالتہا فی
کیفیاتہا المتضادۃ و ذلک لا یتم الا بالحرکۃ فیکون وجوداتہا مسبوقۃ بالحرکۃ فتکون مسبوقۃ بالزمان فتکون حادثۃ و ما ذکرہ ظاہر لکنہ
انما یفید حدوث المرکبات باشخاصہا و اما بانواعہا المحفوظۃ بتعاقب الاشخاص فیجوز ان تکون قدیمۃ قال الحکماء الانواع المتوالدۃ یجب
ان تکون قدیمۃ و اما المتوالد فیحتمل للامرین قال فی الحاشیۃ الانواع المتوالدۃ ما یتوقف کل فرد منہا علی فرد آخر من ذلک النوع
و الانواع المتولدۃ اعم منہ انتہی و اعلم ان الامام اعترض علی الحکماء فی المباحث المشرقیۃ بما محصلہ انہم لما قالوا بقدم الانواع لزم علیہم
قدم نوع الانسان فیلزم ان یوجد قبل بنینا آدم علی نبینا و علیہ السلام آدم و الجواب عنہ ان الحکماء لم یقولوا بقدم جمیع الانواع بل بقدم
الانواع المتوالدۃ و لم لا یجوز ان یکون نوع الانسان من الانواع المتولدۃ قال فی التجرید ثم تختلف الامزجۃ فی الاعداد اما فی
الاستعداد بحسب قربہا و بعدہا من الاعتدال مع عدم تناہیہا بحسب الشخص قال فی بعض الحواشی ای عدم تناہی کل نوع منہا بحسب
الشخص و القرینۃ علی تقدیر النوع قال العلامۃ القوشجی یعنی ان اشخاص الامزجۃ غیر متناہیۃ ای بمعنی لا تقف عند حد لان المرکب
الممکنۃ من العناصر الاربعۃ غیر متناہیۃ و یکون بحسب کل ترکیب مزاج قال فی التجرید و ان کان لکل نوع من المرکبات مزاج ذو عرض طرفا
افراط و تفریط قال فی بعض الحواشی یعنی ان لکل نوع لہ اشخاص غیر متناہیۃ متفاوتۃ و ان کان لذلک النوع طرفا افراط و تفریط فلا یلزم
کون ذلک النوع لہ طرفان لا ینافی عدم تناہی اشخاصہ الفرضیۃ کما ان الجسم لہ اطراف مع عدم تناہی مقادیر مختلفۃ فیما بین تلک
الاطراف و یکون بحسب کل من المقادیر شخص من الجسم قال القوشجی اذا خرج المزاج عن الطرفین لم یکن ذلک النوع یعنی لکل نوع
لہ مزاج یناسب آثارہ و خواصہ المطلوبۃ منہ لکن لیس لہذا المزاج حدمعین لا یتجاوزہ الی جانبیہ اذ لیس افرادہ نوعا واحدا کالانسان
مثلا علی امزجۃ متساویۃ فی الحرارۃ و سائر الکیفیات کیف و الشخص الواحد تتفاوت مزاجہ فی الکیفیات المتقابلۃ بحسب السنۃ الی السنۃ
المختلفۃ بل کل نوع من المرکبات لہ مزاج محصور بین طرفی افراط و تفریط اذا جاوزہما ہلک لکن ذلک المزاج الواقع بین
الطرفین یشتمل علی ما لا یتناہی من الامزجۃ قال فی بعض الحواشی معنی لا یتناہی ای لا تقف کما ان الجسم المتناہی یقبل القسمۃ الی
غیر النہایۃ بہذا المعنی انتہی قال القوشجی و بہذا الاعتبار یتوہم بین الطرفین امتداد لیسمی عرض المزاج النوعی فمزاج الانسان یحتمل
زیادۃ الحرارۃ الی حد معین لا یتجاوز فاذا جاوز ذلک الحد من الحرارۃ لم یکن مزاج الانسان بل ربما کان مزاج نوع آخر
کالاسد مثلا فاذا حصل ذلک المزاج ہلک و کذا یحتمل نقصان الحرارۃ الی حد معین لا یتجاوزہ فاذا جاوزہ لم یکن مزاجہ بل ربما
کان مزاج نوع آخر کالثعلب مثلا فاذا حصل ذلک المزاج للانسان ہلک ایضا و کذا الحال فی سائر الکیفیات انتہی قال
الفاضل العلامۃ فی شرحہ للقانون فی مثالہ بقولہ فلنفرض ان حرارتہ لا تزید علی عشرین و لا تنقص عن عشرۃ حتی یکون حرارتہ
متردۃ بین سبعۃ عشر الی عشرین ففی الافراط اذا زادت علی عشرین لما کان انسانا بل فرسا و فی التفریط اذا نقصت
عن عشرۃ لم یکن انسانا بل ربما انتہی و بالجملۃ مدار جواب ہر چند امور است اول اینکہ مراد از افراد غیر متناہیہ امزجہ بحسب
صغر و کبر اجزای بسایط است و باعتبار آن امکان افراد غیر متناہیہ امزجہ بحسب شخص نخواہد شد دوم مراد از غیر متناہی یعنی
لا تقف عند حد بطریق حکما لتصور لا تجزی است بالقسام فرضیہ و وہمیہ نہ فکیہ و تجزین الاقسام محال نیست و الا جزء
لا یتجزی محال نمیشد و تفصیلہ علی ما فی الہدیۃ السعیدیۃ ان الجسم المفرد متصل واحد فی نفسہ کما ہو عند الحکماء لیس فیہ جزء بمقداری

بالفعل اصلا وانه قابل للانقسام الی اجزاء قابلة للانقسام لا الی نهایة وان اجزاءه اجزاء بالقوة تحلیلیة لا یقف تحلیلها علی حد لا یمکن
بعده کیف ولو وقف تحلیله وانتهی قسمته الی جزء لا یمکن انقسامه کان ذلک الجزء جزء لا یتجزی وقد تبین استحالته ولسنا نعنی ان کل
جسم یمکن تحلیله وقسمته لا الی نهایة قسمة خارجیة فان ذلک غیر لازم اصلا بل من الاجسام ما یستحیل قسمته فی الخارج عندهم کالافلاک
بل انما نعنی ان کل جسم یمکن قسمته ولو وهما ولو فرضا لا الی نهایة ولا یلزم من ذلک وجود الاجزاء الغیر المتناهیة بالفعل بل کما دخل
بالقسمة بالفعل فی الوجود متناه لکن لا یقف امکان القسمة علی ذلک الحد بل یمکن بعده ایضا وهذا معنی قولهم ان لها نهایة غیر متناهیة لکن
بمعنی انها لا تنتهی الی حد لا یمکن بعده لا بمعنی انها غیر متناهیة بالفعل سیوم محال محصور بودن همچنین غیر متناهی در میان دو حاصرتین
وامثاله آن از شرح علامه وشروح تجرید واز بیان امام ومثال قدما دریافت شد چهارم مراتب اشخاص هرگاه باعتبار امکان
وباعتبار لا یقف عند حد از اول تا آخر غیر متناهی اند نه اینکه بالفعل افراد موجوده انسانیه وهمچنین امر جزئیه اشخاص غیر متناهی اند ودلیل
واضح من الشمس امین من الامس بران اینکه سلاطین انگلستان وفرانس وغیره شمار افراد موجوده عالم در دفاتر خود ثبت نموده
وکدامی دلیل عقلی ونقلی براستحاله این شمار قایم نیست چنانچه در اوده اخبار نمبر ۳۴ مطبوعه مئی ۱۸۵۸ ع جلد ۴ از لارنس
گریف بعبارته مذکور است همنی سنا ۱۸۵۳ که تحقیق وصحیح آبادی دنیا کی ایک ارب ۳۵ کرور هی امریکا مین ۷ کرور ۲۸ لاکهه
یورپ ۲۶ کرور ۷۰ لاکهه ایشیا ۹۷ کرور ۸۶ لاکهه افریقه ۸ اکرور ۸۰ لاکهه اسٹریلیا اور پالنشیا مین ۳۸ لاکهه پس محصور
بودن همچنین افراد متناهی وبودن مزاج برای هر واحد جدا جدا منافی باعث ایراد اعتراض نمی شود آری اگر این افراد
غیر متناهی فی الواقع باشند ایراد مورد واقع میشد واگرچه شمار افراد موجوده صحیح نه باشد لکن این شمار تخمینی مانع استحاله شمار
نمی باشد پنجم اگر نوع انسان را نوع متولده گفته شود ایراد اول وارد نخواهد شد چه هرگاه خود این نوع قدیم نیست افراد
واشخاص آن غیر متناهی بکدامی معنی نخواهد شد بذا ولعل هذا التحقیق لا تجده فی غیر هذا التعلیق اما آنچه بعض اطبای مشهورین بجواب این ایراد
افاده کرده اند اول اینکه مراتب اشخاص واعداد وهمی غیر متحقق اند پس فهاب آن باعتبار وهم خواهد شد وازانقطاع وهم سلسله
آن منقطع خواهد شد پس انحصار مزاج درمیان حاصرین نخواهد شد وحواله این جواب بشرح مواقف نموده انچه میگویم
دلا برای تمانع است که منع کند این را او بگوید که تصریح این انحصار در شروح تجرید وشروح قانون مذکور است ثانیا تصحیح النقل را
طلب نماید ثالثا اگر تسلیم کنم پس لازم آید که جزء لا یتجزی ثابت شود زیرا که مداران نیز بر قسمت وهمیه خارجیه است بانفرموده
دوم بدانکه مزاج از مقوله کیف است وآن عرض است قبول قسمت نمی کند چه تابع متبوع خود است پس بهمین طور خواهد شد انحصار مزاج در
بین الحاصرین حقیر میگویم اولا اگرچه مزاج قبول قسمت ذاتا نمی کند لکن بالعرض بواسطه عناصر که از امتزاج معلوم
میشود حصول مزاج می شود منقسم می شود ومزاج شخصی باعتبار اسنان مختلفه متفاوت مزاج ادمی شود صرح به العلامة
قوشجی وشراح القانون ثانیا اگر مزاج منقسم نشد لازم آید که اقسام امزجه خارجیه باندازه اعتدال ومعتدل که در کتب
طب منصوص اند نشدی پس انچه تاویل این محبب خواهد نمود انجا مورد خواهد نمود ثالثا انکار انحصار مزاج در اقسام
است وقد عرفت حاله وجوابه بازفرموده سیوم اینکه انواع هر واحد از اعراض وافراد متناهی اند بحسب وجود دلالت
نکند برین استقراء وبرهان تطبیق نیز تزاید وتناقص عارض نمی شود مگر برای انچه متناهی باشند زیرا که غیر متناهی قابل زیادت
ونقصان نیست حقیر میگویم اولا از تناهی اجسام وابعاد وبطلان وجود جسم لا یتناهی وبعد لا متناهی
بودن تطبیق وداعلمی که تفصیلش در کتب علم حکمت مذکور است بودن انواع وافراد متناهی لازم نمی آید وابن هذا من ذلک

دنیا نیا هرگاه انواع بتصریح حکما قدیم اند پس افراد آن متناهی نخواهند شد و ما عرفت بیانه قد ذکرنا و ثالثا خواهد و تناقص انچه گفته
این را در برهان سلمی و تطبیق مذکور کرده اند و ما در این جا مدخلی نیست و نعم ما قیل چه خوش گفت است سعدی در رثای الا یا ایها
الساقی ادر کاسا و ناولها باز فرموده چهارم محال لازم نمی آید مگر بر تقدیر وجود اشخاص غیر متناهیه و آن ممنوع است زیرا که
انچه یافته می شوند از اشخاص از ازل تا ایندم متناهی اند و فرض مضر مقصود نیست حقیر میگویم اولا اشخاص غیر متناهی بمعنی
لا تقف عند حد اند ثانیا هرگاه انواع قدیم اند افراد وی نزدیک حکما هم غیر متناهی خواهند بود ثالثا هرگاه معنی ازل این اند که گفته
انچه گفته زیرا که معنی ازل در لغت بفتحتین بمعنی قدیم و در ما نحن فیه آنرا ابتدا نباشد و ازلی منسوب بازل است کذا فی الغیاث پس
انچه از ازل یافته خواهد شد قدیم خواهد بود و غیر متناهی و اگر بگوید که لفظ الی الآن بعد آن ایما نماید بانکه مراد از ازل زمانه اول
است پس مع بعد این اراده و تنافی لفظ ازل و الی الآن میگویم لازم نمی آید از عدم تناهی افراد شخصیه از ازل تا ایندم عدم تناهی
از ازل تا ابد تا مدعای وی ثابت گردد باز فرموده نجم اینکه قطعه خشت بقدر یک شبر یا یک ذرعه محدود است در میان حد و طرف
و افراد ممکنه الانفراض بحسب قسمت فرضیه اگرچه غیر متناهی اند لکن انچه یافته می شود این جا موافق قسمت کلیه قطعیت نیست مگر
متناهی پس چنانچه انجا محال نیست این جا نیز محال نیست حقیر میگویم اگرچه قول وی این جا حق است لکن تردد وی در عدم
تعیری غیر متناهی این را لعدم اذعان بعدم استحاله انچنین محصور غیر متناهی و انکار غیر متناهی بودن افراد اشخاص و انکار ایراد دلیلی
است واضح و حجتی است قاطع بر عدم صدور جواب از فکر صایب بلکه بلا رویه اگرچه صحیح باشد هذا و انچه کوچک ترین اطبا گویا بجواب این ایراد وارد کرده اند با وجود قاصر بودن از دفع ایراد قابل نقل نیست و مملو از زلل است **قال فی مباحث الاطباء**
و قالوا ان الصبیان یساوون الشبان فی الحرارة لکنهما ارطب لذلک حرارتهما لین یرد علیه ان الحرارة
الغریزیة قایمة بالرطوبة الغریزیة فقلة الرطوبة فی الشبان مستلزمة لقلة حرارتهم لاستحالة بقاء
العارض بدون المعروض فکیف المساواة **قال المترجم** و نیز گفته اند که اطفال مساوی جوانان اند در حرارت لکن
در اطفال رطوبت زاید است و بهمین وجه حرارت ایشان نرم است وارد می شود بر آن اینکه حرارت غریزیه قایم است
بر رطوبت غریزیه پس قلت رطوبت در جوانان مستلزم باشد مر قلت حرارت ایشان را بجهت اینکه محال است بقاء
عارض بدون معروض پس مساوات چگونه متصور شود **جواب** این مسئله مختلف فیه است بعضی قایل بزیادت حرارت
مزاج صبیان اند و بعضی بزیادت حرارت شبان و هر واحد بر مدعای خود دلیل می آرد و نقض بر دلیل دیگران می نماید و افضل
الاطبا جالینوس پیرو هر دو قبیله است قال الشیخ فی القانون و شارحه الفاضل الجیلانی و ترجمته بحصله کذا و جالینوس می بیند
که حرارت غریزیه در هر دو سن برابر است در اصل ای در ذات آن لکن صبیان بسبب وفور رطوبات و قلت تحلل هنوز حرارت
آنها اکثر در مقدار است زیرا که زیادتی کیفیات بزیادتی کمیات و موضوعات و مواد است و برای همین ظاهر می شود
حرارت برای حس کننده لین و لذوع و همین مراد است از قول شیخ لکن حرارت صبیان اکثر در مقدار است و اقل از روی
کیفیت یعنی حدت و لذع و حرارت شبان اقل است از روی کمیت و اکثر است از روی کیفیت زیرا که ممتنع است از دیاد
حرارت غریزیه بعد پیدایش و مزاج پس زاید نخواهد شد بر حرارت صبیان و چون شبان قریب العهد اند بنمود هنوز حرارت
ناقص هم نشده است و عارض نشده او را از مطفیات لکن رطوبت غریزیه پس کم می شود بحسب مرور زمان از نیکه
فاضل ماند از ان چیزی برای نمو با وجود بقای مقدار صالح برای حفظ حرارت و برای همین حرارت آنها اقل است

از روی مقدار و اکثر است از روی کیفیت یعنی آدرویزی و سوزش و بیان این بر طریقیکه جالینوس بیان کرده و کنایکه
مخصوص برای بیان مزاج موضوع کرده اینکه وهم کرده شود حرارت واحد در مقدار تخیل یا جسمی لطیف حار واحد در کم و کیف مثل
آتش که بنبث شود یکمرتبه در جوهر رطب کثیر مثل آب بنابر تجویز قدما و پراگنده شود مرتبه دیگر در جوهر خشک قلیل مثل سنگ پس
درین خواهم یافت جزء مائی را حامل حرارت اکثر از روی مقدار و الین و الذ از روی کیفیت و حار تجربی را اقل از روی مقدار
و احد از روی کیفیت پس برین مثل قیاس کن وجود حار را در صبیان و شبان زیرا که صبیان پیدا شده اند از منی کثیر الحرارت و این
حرارت را عارض نشده هنوز از اسبابیکه مطفی ان باشد زیرا که صبی ممعن در نمو است و متدرج در تزید و هنوز واقف نشده
چه جا که رجوع کند و لکن جوان پس واقع نشده او را بسیبی که زیاده کند در حرارت غریزیه او یا اطفا کند او را بلکه این حرارت
محفوظ است برطوبت که اقل است در مقدار و کیفیت هر دو و مراد از مقدار جسم رطب است که روح دوم منوی است و از کیفیت
یعنی کیفیت رطوبت مبدئیت سهولت قبول و ترک اشتعال است و نیست قلت این رطوبت بدان مرتبه که شمار کرده شود بقلیس
حفظ حرارت لکن قلیل است بقیاس نمو پس رطوبت اولا بود بمقداریکه وافی بود بهر دو دوام یعنی حفظ حرارت و نمو بعده در آخر الامر
در انحطاط تا آخر عمر شد بمقداریکه کافی نباشد بهر دو دوام نه یکی از انها پس واجب است اینکه باشد رطوبت در وسطکه وافی باشد از یکی
دوام یعنی حفظ و نمو و این سن سن شباب است انتهی و بالجمله مراد از مساوات حرارت در جوانان و صبیان آن است که پیشتر گفته شد
و ما سیاتی و مراد از صبیان از اول طفولیت تا آخر نمو است و از مساوات صبیان در حرارت شبان موجب حرارت مراد است
و این جزء حار ناری است برمذهب جالینوس یا حار غریزی سماوی یعنی جوهر حار لذیذ هوائی که در وحدت و لذع ناریت ای احراق
و تلهین نباشد و قابض نه شود در بدن نزدیک فیضان نفس ناطقه و جدائی شود از بدن نزدیک جدائی آن از و بر مذهب
معلم اول یعنی ارسطاطالیس و مراد از حرارت نفس حرارت نیست زیرا که نفس آن تحلل از اول کون می شود و باین اعتبار صبیان آهن
اند بحسب مقدار حرارت غریزیه و بدانکه خلاف نیست در قسم اول صبی که منقسم باقسام خمسه است اول سن طفولیت و غایت آن چهار
سال است دوم سن صبی و غایت آن هفت سال است سیوم سن ترعرع و غایتش سیزده سال است چهارم
سن رباق و آن میرسد تا اینکه ریش او خارج شود پنجم سن فتی و آن بالغ می شود تا اینکه وقوف نمو گردد زیرا که صبی چنانچه
اطلاق کرده می شود بر معنی مذکور اولا اطلاق کرده می شود بر این معنی نیز باشتراک پس صبیان باین اطلاق مساوی شبان
در موجب حرارت اند لکن صبیان از رطب از شبان اند و برای همین حرارت آنها الین و حرارت شبان تیز است کذا فی النفیسی
و حواشیه و انچه بجواب این ایراد گویا موی گفته از ان جواب ایراد حاصل نمی شود و خود از ایرادات خالی نه و انچه گویا ترین اطبا
گفته آن هم مفید مدعی چندان نیست لانطول الکلام بذکره کلاهما اضاعة للاوقات **قال فی مباحث الاطباء**
قال الشیخ الحرارة فی البدن هو الروح و القلب منشائه فالروح مورد علیه اولا ان حرارة العضو یقتضی انیکون ما حوله
خالیا من الدسومات و الشحوم لکن القلب مع قوة الحرارة محاط بها فتفکر **قال المترجم** شیخ گفته گرم و تر در بدن
روح است و قلب منشار روح است و بعد ازان خون وارد می شود بر آن اولا اینکه حرارت عضو مقتضی آن است که باشد گردد و
خالی از دسومات و شحوم لکن قلب باوجود شدت حرارت محاط است بآن **جواب** شیخ در قانون در دفع این وهم بدو وجه نموده
اول اینکه کثرت شحم بر قلب بسبب کثرت ماده اوست نه بسبب مزاج و صورت نوعیه قلب و شارح آملی در شرح این قول
گفته که شحی چنانچه از قوت فاعلی کثیری شود همچنین گاهی بسبب کثرت ماده هم کثیری شود و ماده او کرد و سوست دم است قریب

قلب میگردد بوجه اینکه قلب او را بسبب حرارت خود جذب میکند و فاضل جیلانی گفته که گاهی یکی از خلل ربع امور کامله اقوی
می شود پس قایم مقام دیگری میگردد چنانچه بموضع خود مقرر شده و کیفیت تکون مادهٔ شحم بر قلب این است که چنانچه اند سوداء
از شیر بسبب غضه و تحریک آن جدا میشود همچنین از خون بسبب غضه و تحریک آن جدا می شود و بر قلب و غشای او بسبب برودت مزاج
و صلابت و کثافت و تلزز او منعقد می شود و از برای اینکه دسومات فوق خون می شوند پس طلب علو میکنند و موضع قلب از کبد
بلند است ازین وجه بر قلب منجمد می شوند بر کبد و باقی میمانند بر او بسبب کثیر بودن منعقد از متحلل و وجه دوم اینکه کثرت شحوم بر قلب از ان است
که غایت طبیعت بمثل این مادهٔ متعلق است فاضل جیلانی گفته که در بیان علت امر مذکور گفته شد که قلب بسبب کثرت حرارت و حرکت خوف داشته
شود بر او از تحلل و ضعف که بسبب آن قوی نشود بر قیام و اجب افاعیل خود که منجمله آن تولید روح و ابقای حیات است پس طبیعت باذن خالقها
این مادهٔ را پیدا کرد که او را از تحلل نگاهدارد و این کلام با وجودیکه متضمن فوائد است دافع آن اعتراض است که امام بر شیخ وکافهٔ اطبا کرده انتهی
هذا الاعتراض مع جوابه مذکور فی شرح العلامه من شاء فلیرجع الیه و تقریر مذکور بهتر و وجود است از تقریر مورده بجواب ایراد بعض اطبای
مشهورین و کوچک ترین اطبا الانطول لکلام بذکرها قال فصل مباحث الاطباء و ثانیا الترم فی صدر الباب ذکر مزاج
الاعضاء و الروح و الدم لیس منهما و ازاد من الاعضاء جمیع ما فی البدن فلم یذکر الصفراء و السوداء و المنی فی
هذا الترتیب قال المترجم و ثانیا اینکه التزام کرده است شیخ در صدر باب ذکر مزاج اعضا و روح و دم از اعضا نیستند و اگر مراد
از اعضا جمیع ما فی البدن باشد پس چرا نه ذکر کرد صفرا و سودا و منی را درین ترتیب جواب فاضل آملی تبعا لفاضل العلامه در شرح
قانون بیان کرده که ذکر روح درینجا بسبب مشابهت او ست با عضا در اینکه جزء بدن است و بعضی اطبا او را از اعضا شمار کرده اند
و ذکر خون و بلغم بوجه اینکه دم وحده عضو بالقوه است و بلغم خون بالقوه و عدم ذکر منی یا بسبب اینکه فضله بدن است و یا بسبب اینکه
فی الحقیقت خون است که متغیر شده در قوام و رنگ در صورت نوعیه پس ذکر او و مؤنث ذکر او را گذاشت و عدم تعرض صفرا و سودا
برای اینکه هر دو عضو بالفعل و بالقوه نه اند انتهی و فاضل جیلانی در جواب این ایراد گفته که مقصود درین فصل بیان مزاجهای اعضا است
فقط اگرچه بیان کرده شیخ درین مزاج روح و خون و بلغم را پس گو یا ذکر کرد این اجزا را بتبعیت که شامل باشد اجزای بدن را زیرا که بیان
مزاج ما فی البدن ضروری است و وقتیکه ظاهر شد مزاجهای اعضا باقی ماندنی قلیل که لایق نبود مفرد نمودن فصل برای ذکر آن
و برای همین درج کرد او را درین فصل در موضعیکه مناسب مراتب مزاجها باشد و سبب اهمال ذکر صفرا و سودا قلت مبالات
بشان هر دو ست زیرا که وجود او تطفل است برای دم و سبب اهمال ذکر منی نبودن آن از اجزای بدن موجود است
و همچنین سائر فضول و رطوبات انتهی حقیر میگویم این توجیهات از فاضل آملی و جیلانی خالی از مناقشه نیست بوجوه چند نه اول
اینکه اگر مقصود درین فصل ذکر مزاجهای اعضا بالفعل است فقط پس کردم و روح اگر باعتبار اشتمال هر دو اجزای بدن است پس
تخصیص بعدم ذکر صفرا و سودا چیست و اگر بالقوه است پس کسانیکه قائل تغذیه صفرا و سودا اند صفرا و سودا هم عضو بالقوه است
پس انچه آملی و جیلانی گفته اند بجای خود نیست مگر اینکه گفته شود که مراد از مقصود عام است از بالفعل و بالقوه و صفرا و سودا را بسبب دقت ملاحظه
دم گفته شود و هذا وان اسکت الناظر لکن لا یسکت المناظر زیرا که تغذیه عظام و ریه اکثر از دم صفراوی و سوداوی میشود پس هر دو را
از ذکر مهمل گذاشتن و تاویل عدم ذکر هر دو بنمودن خالی از تکلف نیست دوم اوراج ذکر روح و دم و غیره اگر بوجه عدم افراد فصل برای ذکر آن
پس وجه عدم ذکر صفرا و سودا چیست سیوم قلت مبالات بشان صفرا و سودا بوجه وجود تطفلا مستلزم عدم ذکر هر دو با وجود کثرت
منافع هر دو غیر مسلم است اگر گوئی که مقصود ازین جا بیان مزاج اعضا است نه کثرت منافع گوئیم اولا این هر دو خلط اهم بوجه کثرت

مع الطبت بادم هم عضو بالقوه اند و ثانیا منافع هر دو مستدعی قلت مبالات بشان هر دو چنانچه فاضل جیلانی در وجه عدم ذکر گفته
نیست چهارم وجود بلغم بیتطفل دم است پس وجه ذکرش چیست اگر گوئی که بلغم دم بالقوه است و چون دم جزء عضو بالقوه است
لهذا ذکرش کرده شد گویم رطوبات ثانیه بدرجه اولی مستلزم ذکر اند اگر گوئی ذکر کردن دم و بلغم مغنی از ذکر رطوبات ثانیه است زیرا که
آن هم اندم و بلغم حادث می شوند دانچه از صفرا و سودا حادث می شوند از بس قلیل و باین معظم ماده عضو نمانند گویم اولا ذکر رطوبات ثانیه
مغنی از ذکر دم و بلغم است چه رطوبات ثانیه عضو بقوت قریبه اند و ثانیا رطوبات ثانیه هم دم و بلغم بالکان اند و ثالثا شاهر گاه تغذیه عظام از خون
می شود و عظام در بدن کثیر از پس قلت رطوبات حادثه از سودا برین مذهب معنی ندارد دگر اینکه بضعف سقوط اینمذهب قائل شود
رابعا علاوه ازین امور مافی البدن چنانچه دم و بلغم است همچنین صفرا و سودا است و توجیه این باینکه مامن عام الا و قد خص بالبعض منافی
عدم ذکر اکثری از مافی البدن و ذکر بعضی ازان است چیم چون اندم روح پیدا می شود حاجت بذکر او نیست اگر گوئی روح اشرف مافی البدن است
و مهذا البعض او را از اعضا شمرده اند و جائز است که شیخ هم ازان جمله باشد گویم اگر مقصود ذکر مزاجهای مافی البدن نیز است پس طبیعت
و دیگر قوای بدنیه در بدن موجود اند و نیز اشرف مافی البدن اند فایه مافی الباب کثرت تعلق اینها بابدان موجب ذکر بود و اگر مقصود
فقط ذکر مزاجهای اعضا است پس تا ویلات بذکر دم و بلغم و سودا اند ششم منی انسان اگرچه از اعضا نیست و نه جزء اعضا
لکن آن مثل سائر فضول نیست و فائده او تولید جنین است و بقای نوع انسان و این افضل فائده از فوائد است و مهذا مافی
البدن است وجه ترکش چیست اگر گوئی که منی خون است که متغیر شده در قوام و لون پس ذکر او مونث ذکر او اگذاشت
گویم بلغم هم دم بالقوه است و دم هم بلغم بالکان است پس ذکر یکی از هر دو کافیست و بالجمله چون دلایل مذکوره اینجا اقتضائے
بودند و نه خالی از خدشات مذکوره لهذا حکیم علی جیلانی نگفته بلکه حق این است که این فصل در بیان امزجه اعضا است فقط و ذکر
روح اولا بوجه این است که ظاهر الحرارت است و بتوسط حرارت آن حرارت قلب ثابت میشود و حرارت باقی اعضا و بعد
ذکر احر مافی البدن ضرور است از ذکر دم چنانچه پوشیده نیست همچنین بلغم ظاهر البرودت و الرطوبت است و ذکر کرده اورا تا قیاس
کرده شود بر و سائر اعضا چنانچه آورده روح را بوجه اولا پس ساقط شد تمهلات و تکلفات انتهی حقیر میگویم اگرچه فاضل جیلانی
این جا بقدر خود خوار تکلف نموده و بزعم خود دافع تکلفات و تمهلات شده و نزد این حقیر گو آنقدر تکلفات نباشند لکن تا هم خالی
از تعسفات نیست بنده ازان بعرض بیان می آرم که چون دم منشائی تولید روح است ذکرش فقط کافیست و ذکر بلغم در برودت
نه سودا برای قیاس مع الفارق است علاوه ازین چون قلب علت تولد روح است و علت در باب خود اقوی از معلول
می شود پس ذکر وی در اعضا کافی بود دازتوسط آن اثبات حرارت قلب خالی از تکلف نیست و نیز برای قائل است که بگوید که ذکر کبد
در اعضا مغنی از ذکر دم است زیرا که کبد مولد خون است و قد تقرر ان العلة فی باب الکون اقوی من المعلول هذا هو الذی ظهر لی الا ادری از حسن
ظن نسبت باین حضرات اینکه گفته شود جمله نکات قایم کرده میشود بر درستی اقوال کسانیکه اقوال آنها مسلم الثبوت اند پس این وجه تاویلات
شراح قانون جید اند هذا و چون بعض اطبای مشهورین ازین نکات غافل بود ند عبارت جیلانی را بعد قدری تصرف برای انتساب و انتحال
حسب عادت قدیمی خود آوردند و باعث ورود ایرادات دیگر شدند چه آن تصرفات مملو از ایرادات اند و آن اینکه دم و روح مواد
اعضا اند حقیر میگویم روح مواد اعضا نیست از جناب مرحوم غلطے واقع شد فان ادعی مدع تصحیحه فعلیه الحواله و البیان
و اینکه گفته که خود صفرا و سودا تابع وجود دم و بلغم است حقیر میگویم وجود صفرا و سودا تابع وجود دم بودن مسلم است لکن تابع
دم بودن غیر مسلم است بلکه خود وجود بلغم تابع وجود دم است آیا چه گویم که پوشیده ماند بر بالا زمان جناب مدی که در فصد چون خون خارج

می شود شی طانی دران صفرا و اسب سوداوی و متوسط بلغم است و مجموع دم است علاوه انزین توجیه او از ذکر بلغم ساقط
اگرچه مورد باو استفسار نکرده لکن چون گرش ضروری است و اگرچه عمده در غذای بدن دم است چنانچه گفته نه صفرا و سودا
چون فوائدش هم عمده اند پس حال هر دو کا لعدم نیست چنانچه گفته والا ذکر بلغم هم ضرورتی ندارد هذا ما ظهر لی الآن و لعل الله
یحدث بعد ذلک امرا **قال** فی مباحث الاطباء ثم ذکر فیه الطحال ثم الاوردة والشرائین هذه خلاف
المعقول لان الطحال مفرغة للسوداء و یغتذی بها و المغتذی یکون شبیها للغاذی فی المزاج والشرائین تکتسبان
الحرارة من الروح بالمجاورة لانها اوعیة لها فکیف کانت الطحال اسخن من الشرائین **قال** المترجم بعد ازان ذکر کرده است
در او طحال را پس آن را اورده و شرائین و انهم خلاف معقول است زیرا که طحال مفرغه است برای سوداو اغتذا میکند بآن و مغتذی
باید که مشابه باشد بغاذی در مزاج و شرائین اکتساب حرارت می نمایند از روح بمجاورت چه شرائین اوعیه روح اند پس چگونه
احر باشد از شرائین **جواب** این ایراد از کلام آملی مستنبط است که در شرح قانون گفته که طحال حار است و او را از شرائین اورده
استحسن تصور کرده و هر گاه در کیفیت تولد اخلاط کلام کرده گفته ان الغذاء اذا ورد علی المعدة اهضم لاجتذاب الحرارة تهاوحد هابل بحرارة یا لطیفة
بها امن ذات الیمین فبالکبد و اما من ذات الیسار فبالطحال فانه قد یسخن لا بجواهر هابل بالشرائین والاوردة انتهی و برین تقدیر
برای او زیادتی حرارت برآورده و شرائین نخواهد شد انتهی کلامه **حقیر میگوید** شاید که اشاره کرده است فاضل جیلانی بسوی
جواب این اعتراض در مبحث تولد اخلاط که تسخین طحال بسبب جوهر او نیست و اگرچه اورده و شرائین از جوهر او اند زیرا که هر دو بار دانی
به نسبت طحال بلکه تسخین او بواسطه اورده و شرائین است که حامل خون و روح اند انتهی **حقیر میگوید** برین بیان و بر تقدیر آن نسخه
که فاضل آملی اورا در مبحث اخلاط از شیخ نقل کرده و آن نسخه این است بل و بالشرائین والاوردة اعتراض مذکور اصلا وارد نمی شود
زیرا که معنی کلام بدلالت واو که بمعنی مع است این میشود که طحال فقط بجوهره گرم نمیکند بلکه مع اورده و شرائین و ازین نسخه و نیز
از بیان جیلانی اعتراضیکه امام اورد در مبحث اخلاط وارد کرده مرتفع می شود الا **حقیر میگوید** بمنه و کرمه که بر بیان جیلانی و نیز بر نسخه
منقوله آملی اگر دافع این ایراد گفته شود وارد می گردد که شیخ در پی دوام است یکی به بیان نقصان حرارت ما تاخر از ما تقدم خود
دوم در صدد اظهار زیادتی حرارت ما تاخر از ما تاخر اوست و از بیانش زیادتی حرارت ما تقدم بر ما تاخر ثابت نمی شود زیرا که
ازین قول حرارت نفس طحال ثابت میشود نه اینکه حرارت او از ما تاخر زاید است از برای اینکه شیخ مرتبه اورده و شرائین را متاخر
ساخته از کلیه علائی در شرح الآملی و ارحم مدی و الشیخین علائی فی شرح الجیلانی و این اعضاد در حرارت از طحال کم اند **حقیر میگوید** بمنه و کرمه بجواب این ایراد که شیخ در تعداد اعضا این جا معذور است از برای اینکه او از جالینوس ناقل است حیث قال فیما بعد
فی القانون هذا هو الترتیب الذی رتبه جالینوس فی الشفائی الفصل الثالث من المقالة الثانی عشر من الفن الثامن من الطبیعیات
هذا هو الترتیب الذی رتبه الطبیب الفاضل و انچه نزدیک او حق است در اثنای ذکر و مبحث اخلاط بیان کرده و از علامه آملی
و جیلانی تعجب میکنم که بمجرد جوابات چند جا آورده اند مگر اینجا غافل شدند قاتل و عدم تعرض شیخ باین فیما بعد بوجه ظهور باشد
و اگر گوئی از کلام مورد انکار نفس حرارت طحال معلوم می شود زیرا که قول وی و المغتذی یکون شبیها للغاذی فی المزاج صریح
بر این دال است و احر بمعنی حار در قول وی یعنی افعل الصفة نه افعل التفضیل است و اگر افعل التفضیل گفته شود پس معنی کلامش
چنین باشد که طحال بسبب اغتذای وی از بار دبار دست نه حار نکیف کان احر گویم اولا این ایراد بر شیخ وارد نمی شود و چگونه
خلاف او مورد گوید زیرا که شیخ طحال را در اعضای حاره شمرده و ثانیا طحال چه طور حار نخواهد شد زیرا که غذای آن سوداء صرف نمی شود

بلکه دم سوداوی ودم دران کثیر است علی ما قیل وثالثا نفس حرارت آن بوجه بودن جوهر آن دمی وتولد آن ازخون مثل کبد
ولحم معلوم می شود پس انکار نفس حرارت وی انکار امر بدیهی است اگرگوئی طبیعتش در مفردات باردیابس نوشته اند پس حار ورطب گفتن وی بر خلاف نص است واگرچه بجواب این بگوئی که چون شیخ ازجالینوس ناقل است لهذا معذور ست لکن این ایراد
برجالینوس کمسلم الثبوت نزدیک کل است وارد خواهد شد پس جوابش ازطرف وی چیست حقیر میگویم بمنه وکرمه که اگرچه این
ایراد قوی است لکن جوابش بچند وجوه است اول اینکه در رطبع وی اختلاف است بعضی حار یابس نیز نوشته اند علی مافی شرح اسیلانی
دوم جایز است که حرارت ورطوبت آن باضافت باشد سیوم بر دوت ویبوست آن باعتبار بودن مفرغه سودا
واعتقادی بسوداوی منافی مزاج وی حار یبس بسبب اکتساب حرارت از شرائین واورده حامل خون وروح واکتساب حرارت
از اعضای مجاوره از معده مثلاً که او حرارت را اکتساب از کبد نموده است نیست وممکن است که طحال بسبب اکتساب حرارت
از شرائین واورده حامله روح وخون ومعده وکبد احر باشد از نفس اورده بانفراده وشرائین انفراده که جرم هر دو عصبی است
وچون حرارت طحال از چند چیز است لهذا احر باشد از شرائین واورده بوجه بودن جرم هر دو صورت جرم طحال یعنی حرارت نیکتسب
است از یک چیز یعنی روح وبایوم بخلاف طحال لهذا طحال احر باشد از شرائین واورده پس حاصر به تبعیت حکم نموده که اورده وشرائین
در حرارت کم از طحال اند پس بوجوه مذکوره است وجائیکه در مفردات قانون بر طحال حکم بقبض وتولید دم سوداوی نموده یا اینکه
بربنای مذهب مختار خود باشد که باردیابس نزد او باشد یا بربنای اینکه طحال مفرغه سوداوغذا از وی میگیرد لهذا مزاج وی را
اکتساب نموده است ویؤید الاحتمال الثانی مافی شرح القرشی للمفردات من ان القانون بقوله قد علمت فی الامور الطبیعیة ان خلقة
الطحال انما هو لیکون جذابا للفضل السوداوی الذی ینصب الیه من مقعر الکبد لیکون مخزونا فیه لینصب منه فی فم المعدة فی اوقات
الحاجة الی اخذ الغذاء فانه یدغدغ فم المعدة دیگر که لطلب الغذاء واذا کان کک فلاشک ان جوهره سوداوی فلذلک هو
قابض یولد السوداء والدم الغلیظ انتهی ویؤید الاحتمال الاول قولهم فی مزاج الریة والرحم والمعدة وغیرها از یرا که سخن است
در جوهر وغریزیت خود از جگر دایمی است از آن وبسبب اجتماع فضل کثیر از رطوبت بوجه تصاعد بخارات وانخدار نزلات اشد
ابتلال است از جگر برطوبت غریبه واسخن وایمی است از جگر در مزاج غریزی وبرای این نظائر کثیر اند مثل رحم که آن باردیابس است
در جوهر خود بوجه بودن آن عصبانی وحار رطب است بوجه کثرت اورده وشرائین همچنین است معده بوجه بودن عصبانی باردی
المزاج است وبوجه کثرت حرارت غریزیه برای هضم طعام شدید الحرارة است وهمچنین مزاج شیخ است که آن یابس است در غریزیت خود
وحار رطب است برطوبت غریبه بالصریح به الکرمانی فی شرحه للموجز وغیره فی غیره پس چنانچه درین امثله دو مزاج اندیکی مزاج اصلی دوم
عارضی همچنین جایز است که مزاج اصلی طحال باردیابس باشد ومزاج عارضی وی از اکتساب حرارت احر از اورده وشرائین باشد بلکه جایز است
که طحال بوجه مزاج اصلی وعارضی احر از اورده وشرائین باشد چه جرم اورده وشرائین عصبانی است ونفس جوهر طحال لحمی است پس ازین
تقریر نفیس که از فضل رب قدیر بر حقیر القا شده مناقشات کلام شیخ در دو مقام نیز قطع نظر از جواب مذکور رفع شد ونیز ایراد ے
بر امام الاطباء جالینوس وارد نخواهد شد هذا ما ظهر لی الآن ولعل الله یحدث بعد ذلک امرا والله تعالی اعلم بحقیقة الحال وبعض اطبای مشهورین این جا وجه
احتمال وبودن وی را خود از شرح جیلانی حسب عادت قدیمی او دافع این ایراد نیست بلکه ازان معلوم میشود که جناب مرحوم
ازین اعتراض بر ایرادات مذکوره غافل اند چه قول شان اگرچه حار است لکن شک نیست که حار است بخلاف انچه بارد فلذا نه است
لما عهد ابارده می کنند واگرچه حاوی شی حار باشد لکن بارد کثیر است از طحال زیرا که اکتساب آن بحرارت نیست مگر بسبب احتوا ے

آن بر روح واین مفید زیادت حرارت نیست حقیر میگوید فیه اولا اینکه دم عکر بارده است وانچه قرشی بگمان خود بکثرت مخالط
دم مورد گفته علامه وتابعین او واورا رد کرده اند وخود فاضل جیلانی این را دلیل بر قلت حرارت آورده وثانیا همین دلیل را
اول جناب مرحوم متبع جیلانی بر رودت طحال به نسبت کبد ایراد فرموده اند این جا دلیل بحرارت اوی آرند وثالثا چنانچه طحال با جمیع
مفرغه سودا اعتدالی او بدم سوداوی بارد یابس است وحرارت او بوجه شرایین حامل روح واورده حامل خون است همچنین
اورده وشرایین بنفس جوهر خود با عصبیه اند پس زیادتی طحال در حرارت از اورده وشرایین ثابت نمی شود در ابقا حرارت محوی
شرایین واورده چنان نیست که گمان بر برودت آن به نسبت طحال کرده شود والا اینکه گفته شود انچه گفتم قدر خاص مساهگاه جوهر
طحال وشرایین بارد یابس است وحرارت شرایین از محوی است همچنین برودت طحال هم از محوی است ششم منافات کلام شیخ که جا طحال را
احرار از او [illegible] جوهای تسخین او بواسطه اورده وشرایین گفته ازین تقریر نمی رود ثم قال فی مباحث الاطبا
البحث السادس فی [illegible] قالوا الخلط جسم رطب سیال یستحیل الیه الغذاء اولا یرد علیه بعد تفتیش فوائد
القیود حملا للتعریف منقوض [illegible] جواب [illegible] بالدم المتولد من البلغم والسوداء الحاصلة من احتراق ای خلط قال المترجم بحث

ششم در اخلاط اطبا در تعریف [illegible] گفته اند که خلط جسمی است رطب سیال که مستحیل میشود بسوی او غذا اولا وارد میشود
بران بعد تفتیش فوائد قیود وانکه تعریف شکسته شده است بعدم جامعیت نسبت خون متولد از بلغم وسودا که حاصل می شود
باحتراق هر خلطیکه باشد جواب فاضل آملی در دفع این شبهه گفته که مراد از استحاله اولا استحاله اواولا فی الجمله است پس داخل شدند جمله
اخلاط از برای انکه کدامی خلط نیست مگر اینکه ممکن است که مستحیل باشد کدامی غذا بسویش فی الجمله زیرا که خلطیکه فرض کرده شود
از غیر طبع برابر است که بسبب تغیر کیفیت غیر طبعی شده باشد یا بسبب انقلاب او خلط دیگر را ممکن است از انکه اولا کدامی غذا صورت
خود خلع کرده بصورتش متلبس شده باشد انتهی فاضل اقسرائی گفته قید اولا برای احتراز است از رطوبت ثانیه که از اخلاط حاصل میشود
وخارج نخواهد شد خلط متولد از خلط زیرا که استحاله می شود بسوی او غذا اولا فی الجمله زیرا که انچه نوع خلط است مستحیل میشود بسوی
اواولا دگفته درین نظر است وآن را در منهیه بیان کرده که فرق نیست در رطوبت ثانیه وخلط متولد از خلط در دخول در خروج
از تعریف واگر شیخ میگفت یستحیل الیه الکیلوس لکفی ویسقط السوال والجواب وفاضل آملی گفته که برطوبت ثانیه ایراد وارد نخواهد شد
زیرا که استحاله غذا بسوی او اولا بین صورت که صورت طوبت ثانیه بپوشد ورطوبت اولی که عبارت از خلط است نشود غیر ممکن
است فاضل قرشی معنی قوله اولا گفته که واجب است که باشد این استحاله بتوسط استحاله در صورت بسوی جسم آخر وحدوث دم از بلغم
وخلط محترق از چیزیکه محترق شده باشد همین طور است زیرا که این توسط واجب نیست در بودن خلط بلکه در بودن آن دم یا احتراق
واین امر زاید بر خلطیت است فاضل علامه گفته لفظ مساعد این نیست زیرا که کدامی چیز نیست که دلالت کند که مراد از استحاله استحاله باین
صفت است وبالجمله چون تعریف خلط خالی از ایرادات وتاویلات نبود حتی که امام هفت ایرادات وارد کرده که اکثر انها قوی اند
لهذا حکیم علی جیلانی گفته که مقصود از تعریف اقناع بجمع ومنع نیست بلکه ابانت ذات معرف است پس باکی نیست بودن
بعض قیود برسم زاعم یعنی از بعض در اقناع مذکور وفاضل جیلانی در بیان قیود تعریف برای دفع ایرادات گفته که خلط حقیقت
عرفیه است که اطلاق کرده می شود بر اجناس معروفه از رطوبات وتعریف کرده می شود در اصطلاح بانکه جسم رطب ای قابل است
برای تشکلات تارک برای آن وخلط تا زمانیکه خلط است این است حال او تا اینکه سودای حراقیه وبلغم حمی اگرچه زایل شود
از وی رطوبت باقی می ماند خلط حقیقی میگوید همچنین است غیر یکی از اخلاط لکن مشاهده دال بر عکس است که بلغم حمی وخلط سودای

قابل بود ای مشکلات تارک برای آن بسهولت نمی ماند و انکار امر بدیهی مکابره است و ازین کلام اشاره کرده بسوی دفع ایراد امام و آن اینکه مراد از رطب اگر در حس است مثل روغن منتقض خواهد شد بر بلغم جسیم و سودای رمادی و اگر رطب بحسب قوت و کیفیت است مثل گندم منتقض خواهد شد بصفرا و سودا که هر دو یابس اند و سید هاشم تلمیذ شارح جیلانی جواب داده که مراد از رطوبت خلط رطوبت فعلی است و یبوست سودا بالقوه است پس منافاتی نیست یعنی وقتیکه سودا در بدن زاید می شود ظاهر می شود اثر یبس و جفاف و او هم گفته که خلط اگرچه محرق باشد و مستولی شود بر وی بس لکن نمی رسد احتراق آن تا اینکه واقف شود از سیلان حقیقه میگویم درین است منع مذکور باز فاضل جیلانی گفته در شرح قول شیخ سیالا ای ممتد شود متسغل بالتصال اجزائه بتماسک اخر اشریف الاطبا گفته این ممتاز است از دماغ و منع باز در شرح قول شیخ یستحیل الیه الغذا فاضل جیلانی گفته مراد از استحاله غذا استحاله در طبیعت و صورت است و از غذا غذای عرفی مراد است و این استحاله بعض اجزای می شود لکن اول استحالات است زیرا که باستحالات دیگر اغیاری دیگر می شوند نه خلط و هر خلط ردی باشد یا محمود ممکن است که مستحیل شود بسوی غذا از اغذیه در کدامی وقتی از اوقات و همین مراد است از قول او اولا آنچی پس وارد نخواهد شد وقتیکه از استحاله غذا استحاله طبیعت و صورت گرفته شد اینکه استحاله عبارت است از تغیر کیفیت با ابقای صورت نوعیه و الا کون و فساد خواهد شد و غذا خلط نمی شود مگر به تبدل صورت نوعیه پس نخواهد شد این استحاله جایکه استحاله اولی باشد و نیز وارد نخواهد شد استعمال لفظ و اراده غیر معنای او و این قادح است در تعریف یا بودن کیلوس بلکه ممنوع قبل آن خلط و نیز وارد نخواهد شد که بر مقطار غذا تعریف خلط صادق آید زیرا که آنجا استحاله در طبیعت و صورت نیست و چون اطلاق غذا بر چند معانی میشود بعض آن ملایم این مقام نبود لهذا فاضل جیلانی از غذا غذای عرفی مراد گرفته و تفصیلش حسبما افاده تلمیذه فی حاشیته علی شرح الکرمانی للموجز اینکه غذا اطلاق کرده می شود بر آنچه شود بالفعل جزء عضو شبیه بشباهت تام در مزاج و قوام و سائر اعراض و آن غذای حقیقی است و اطلاق کرده می شود آنچه بالقوه جزء عضو است و برای آن مراتب است بحسب استعدادات آن برای عضویت یکی رطوبت قریبة العهد بالانعقاد دوم رطوبت طلبه سیوم رطوبت در عروق ساقیه و این ثلثه مسمی اند بر طوبات ثانیه چهارم رطوبت است در اورده و شرائین کبار و آن خلط است پنجم رطوبت است آنچه در معده است اذا آنچه استعمال کند آن را انسان مادامیکه بر صورت خود باشد و برای آن صلاحیت استحاله بسوی غذای حقیقی باشد و گاهی غذا اطلاق کرده می شود آنچه بقوت بعیده جزء عضو باشد و آن مراد است اینجا زیرا که آن مستحیل میشود بسوی خلط و ممکن است که گفته شود که مراد از غذا معنی لغوی است و آنچه در عرف شمار کرده شود بغذا ای طعام لکن بعد ورود معده پس رجوع خواهد کرد بسوی جسم و بالجمله تناول کرده باشد آن را انسان و خلع نشده باشد صورت آن و تجاوز نکند از معده و آن مراد است بغذا این جا و نیز بر گاه از استحاله غذا استحاله اولی ای بالاوسطه و یا امکان استحاله مراد است پس نقض وارد نخواهد شد بر رطوبت ثانیه زیرا که استحاله بسوی آن بتوسط استحاله بسوی استحاله دمویت شده است پس وارد نخواهد شد که رطوبت ثانیه اگر از اخلاط است پس قول شیخ اولا صواب نیست و اگر از اخلاط نیست پس امور طبیعیه نخواهند بود و آن خلاف مذهب جمهور است و خلط متولد از خلط مثل بلغم مستحیل بسوی دم اگرچه استحاله این بعض اولا نشده لکن بامکان استحاله غذا بر خلط ردی محمود خالی نیست و آنچه تلمیذ او اینمعنی را فروگذاشت کرده و گفته که دم وقتیکه محترق شود می شود لطیف آن صفرای رديه غير طبيعيه و كثيف آن سودای غير طبيعی می شود و همچنین بعض اخلاط مستحيل می شود بسوی بعض مثل بلغم که مستحیل میشود بدم بتدریج گم کردن بدن غذا الوجه بودن آن دم بالقوه بسبب قصور نضج آن بتدریج

تا بیه خواهد کرد و دوران طبیعت و نضج و ادوم خواهد شد پس این خلط مائی که استحاله غذا بسوی آن شده است تناول نمی باید بود تا استحاله
غذا او لا پس تعریف جامع نخواهد شد جواب از این باینکه مراد انچه استحاله غذا بسوی نوع آن باشد تکلف است علاوه از این تمام نخواهد شد
مگر اینکه باشد برای هر واحد از اخلاط اربعه طبیعت نوعیه و اقسام مندرجه زیر کل ازین اصناف برای آن و اثبات آن
مشکل است دگر اینکه کرده بنوع در کلام مجیب و مطلق کلی خواهد شد تکلف بر تکلف انتهی تعجب است ازوی زیرا که این خواهد
شراح قانون و خود ستا و وی اختیار کرده است و اگرچه استحاله غذا بسوی این اخلاط متولده از خلط اولا نشده
لکن از امکان استحاله غذا خالی نیست چه منصوص است در کتب اطبا که اخلاط غیر طبیعیه خارج از کبد و معده نیز یافت میشوند
پس از استحاله غذای حار صفراوی بارد بلغم پیدا خواهد شد و انها از امکان استحاله غذا در وقتی از اوقات خارج نخواهند شد الا
حقیر میگویم با این همه قیل و قال اصل ایراد مندفع نمی شود این است حل عبارت جیلانی موافق فهم ناقص حقیر
الا حقیر میگویم شارح جیلانی اگرچه جوابات این ایرادات اکثر از شروح قانون و بعض از نفس خود آورده و بطور خود حسب
دستور خود در شرح کلیات مهما امکن تاویل عبارت قانون نموده و تقریر مختصر رنگ ایرادات از دیگر شراح دور کرده الا تا هم
خالی از تکلفات و تمحلات نیست گو ملوا از اقل تکلفات که در شرح علامه وغیره اند نباشد و بالجمله تعریف خلط در قانون از
تاویلات شراح جید نیست و چون تاویل عبارت همچنین کتاب که مقبول خواص و عوام است و طبایع کافه ناس بسوی آن منصرف
و بر آن غیر مالوف ضرور است لهذا حقیر میگویم ممکن است اینکه گفته شود که تعریف شیخ مختص بخلط طبیعی محمود است و از رطب
رطب در حس مراد است و برای تنبیه این معنی شیخ لفظ سیال آورده و مراد از غذا غذای متناول مراد است زیرا که
تولد خلط در اندرون بدن انسان می شود پس مولد آن هم اندرون بدن انسان می باید و از استحاله در صورت
و طبیعت مراد است زیرا که استحاله شی بسوی دیگری شود به تبدیل صورت نوعیه پس جمله ایرادات مورده منقوله در شرح
علامه و آملی و قرشی برین تقریر موجز و مختصر وارد نخواهند شد و حاجت بسوی تکلفات و تمحلات نخواهد افتاد پس هرگاه این تعریف
شیخ مختص بخلط طبیعی محمود است نه مطلق آن زیرا که گاهی مطلق منصرف بسوی فرد کامل میشود و تقسیم آن فیما بعد واقسامه و قوله
فمنه خلط و منه فضل برای مطلق خلط از محمود و غیر محمود است پس مراد از تعریف خلط خلط محمود است دار ضمیر اقسامه و منه خلط
محمود الخ خلط مطلق مراد است پس ایرادات برین وارد نخواهند شد اگر گوئی که تعریف شیخ درین صورت ناقص خواهد شد
و معرف بالکسر را باید که شامل بجمیع افراد معرف بالفتح باشد گویم چون تعریف خلط غیر طبیعی بالاجمال از تقسیم آن بسوی
محمود و غیر محمود معلوم می شود و بالتفصیل احکام افراد غیر طبیعی خلط خلط از تقسیم هر هر خلط بسوی طبیعی و غیر طبیعی فیما بعد معلوم می گردد
و از ان تمیز ما عدا انجوبی میگردد و غرض از تعریف تمیز از ما عدا است و چون تعریف خلط که شامل مطلق خلط و افراد آن هست تکلفات
رکیکه باشد نخواهد شد لهذا شیخ که اجل و افضل ناس است از ان تحرز کرده پس انچه شارحین قانون از اول تا فضل جیلانی که از متاخرین کاملین
اطبای شارحین قانون است این تعریف خلط محمود طبیعی را بسوی مطلق خلط رجوع نمودند مرتکب تاویلات رکیکه و تکلفات
بارده شدند و این تاویل گو در بعض امور ناقص است لکن اسلم از اکثر خدشات و تاویلات رکیکه بارده است و با اینکه
این تعریف را رسم ناقص نه حد تام برای مطلق خلط گفته شود که شامل بر غیر طبیعی آن نه باشد و همچنین تاویل اکثر از شراح
قانون جا بجا واقع است در نمیصورت نیز از تکلفات کثیره و تمحلات و تاویلات عسیره خالی خواهد بود اما ظهر لی الان
و لعل الله یحدث بعد ذلک امرا و بعض اطبای مشهورین و کوچک تر ین اطبا تقاریر معمولی که در بعض شروح قانون بقدری

تصرف لایق وغیر لایق آورده اند حاجت بذکر آنها نیست قال فی مباحث الاطباء شعر ذکروا
انما صارت اربعة لانها تکون من الاغذیة التی هی مرکبة من العناصر الاربعة فحسب ما یغلب علی
بعض الاغذیة قوة واحدة منها بوجه خلط یرد علیه اشکال منها احد الامرین لازم
اما استحالة البسیط الی المرکب او ترکب الاغذیة کلها ترکیبا ثانیا لان مادة خلط خلط لا یخ من
ان تکون بسیطة او مرکبة فعلی الاول الاول وعلی الثانی الثانی قال المترجم بعد ازان ذکر کرده اند که از اخلاط
چار شدند بسبب اینکه متولد می شوند از غذاها نیکه مرکب اند از عناصر اربعه پس بحسب انچه غالب می شود بر غذاها قوت
واحد ازینها یافته می شود یک خلط وارد می شود بریں اعتراضها اول اینکه یکی از دو امر لازم می آید یا استحاله بسیط
بسوی مرکب یا ترکیب جمله غذاها بترکیب ثانی زیرا که ماده هر هر خلط خالی نیست از ینکه بسیط است یا مرکب پس بر تقدیر اول
لازم خواهد آمد امر اول و بر تقدیر ثانی امر ثانی جواب حقیر میگویم اعتراضیکه معترض از طبع دقاد خود ایجاد کرده ساقط است
چه معترض مراد از بسیط اغذیه گرفته واز مرکب خلط پوشیده ماند بر معترض که بسیط غاذی بدن انسان که مرکب است
نمی شود پس لامحاله از ترکیب عناصر باعتبار غلبه بعض طبایع وصورت نوعیه بعض عناصر تولید خلط خواهد شد مثلا هرگاه
که استعمال لحم زاید کرده شود پس چونکه در لحم حرارت و رطوبت زاید است تولید خون زاید خواهد شد نسبت بدیگر اخلاط باینکه
سوای خون دیگر خلط متولد نخواهد شد وچنانچه لحم از عناصر اربعه مرکب است همچنین خلط از عناصر اربعه مرکب است علاوه
ازین این دلیل حصر اخلاط اربعه طبیب ابن ابی صادق آورده است نه جمهور اطبا چنانچه صیغه جمع آورده علاوه ازین
میگویم که برای مرکب و بسیط معانی اند علی مافی شرح العلامیه یکی آنکه قرشی گفته وهی التی اجزاء محسوس اخذ منه کان مشارکا للکل
فی الاسم والحد دوم انکه اورا جزء بنباشد مثل نقطه و وحدت سیوم انکه تحقق آن باجتماع اجسام مختلفة الصورة باشد مثل آب
باوجود ترکیب انوازماده وصورت زیرا که ماده وصورت از اجسام نه اند چهارم اینکه ممکن نباشد تقسیم آن بسوی اجسام
مختلفة الصورة وحس اگرچه تحقق آن از اجسام مختلف الصور ونفس الامر باشد لکن غیر محسوس باشد چنانچه گفته می شود استخوان
مفرد بسیط است بحکم اینکه اجزایش کمتر از دیگر باشد مثل عضل که آن را مفرد و بسیط باضافت بسوی باقی اعضاء مرکبه میگویند وچنانچه
ترکیب لحم مثلا از عناصر اربعه است همچنین خلط واین اطلاق مثل اطلاق اول است وچنانچه قلیل الترکیب را مفرد و بسیط
میگویند مثل عضل باطلاق خاص همچنین اغذیه صناعیه قلیل الترکیب نسبت باغذیه کثیر الترکیب اند وممکن است که غذا باطلاق
اول مفرد و بسیط گفته شود وهمچنین باطلاق چهارم نیز واستحاله بسیط از غذا مثلا باین هر دو معنی بسوی مرکب مقابل بسیط بمعنی
ثانی وثالث منافاتی ندارد وقوله یا ترکیب جمله غذاها بترکیب ثانی غیر مسلم است زیرا که ترکیب اغذیه خالی نیست از ینکه مزاج
اولی داشته باشند مثل گندم وگوشت ویا ثانوی وآن خالی نیست از ینکه ترکب طبعی باشد مثل شیر یا صناعی مثل پلاؤ وکچری
ودر ترکیب ثانوی مرکب ثالثی وغیره نیز شریک اند مثلا آن اغذیه که از ترکیب شیر درست کرده شوند پس کلیه ترکیب جمله غذاها بترکیب
ثانی غیر مسلم است هذا تحریری وتنمیقی لدفع الایراد والله اعلم بمراد العباد واینچه بعض اطبای مشهورین بجواب این ایراد گفته اگرچه
جید است لکن تاهم از اختصار محل خالی نیست ومع هذا از چند جوابات که حقیر از نفس خود آوردم خالی است وتابع کوچک ترین
اطبا گویا موی وامثال این متبوع گفته اند بر هر عنصر غالب بحسب ترکیب اغذیه مرکبه باشند یا مفرده یافته می شود خلط خلط مثلا
اگر غالب حرارت شود گم خون پیدا خواهد شد واگر کثیر غالب شود صفرا پیدا خواهد شد واگر برودت غالب بود بلغم پیدا خواهد شد

واگر بر دودت بایوست یا غالب بپوست بر اغذیه باشد بر اختلاف نسخ سودا پیدا خواهد شد انتهی حقیر میگوید اولا انا غذیه
مرکبه و مفرده چه مراد گرفته زیرا که در مرکبه و مفرده هر دو یک کیفیت عنصر غالب نمی باشد چنانکه گفته که از غلبه حرارت خون
پیدا خواهد شد الخ ثانیا در اغذیه مرکبه صناعیه غلبه یک عنصر نمی شود چه جا اینکه یک کیفیت عنصر واحد غالب میشود ثالثا
انچه گفته که از غلبه یک عنصر بار دیا بس سودا پیدا خواهد شد اگر مراد ش اینکه سودای او دیگر پیدا خواهد شد پس این صریح البطلان
است و اگر مراد ش اینکه آن غالب به نسبب دیگر پیدا خواهد شد پس تصریحی باین نکرده رابعا چنانچه از غذای بار دیا بس سودا
پیدا می شود همچنین از بار د رطب بلغم و از حار یا بس صفرا و از حار رطب دم پس تصریح این بیک جا و عدم تصریح بدیگر جا ها
دلیل قصور است علاوه ازین با این همه قیل و قال اصل ایراد مورد دفع نمی شود کما علمت سابقا هذا قال فی مباحث الاطباء
منها عدم الانحصار فی الاربعة لان الغلبة اما ان یکون لکیفیة او لکیفیتین فبلغت عددا لاخلاط الی التسع

قال المترجم دوم اینکه حصر در چار متقض است بنا بر اینکه غلبه یا خواهد بود بر یک کیفیت یا دو کیفیت یا نه پس مرتقی خواهد شد
عدد اخلاط را بر نه جواب بدانکه اولا در ترجمه از مترجم غلطی واقع شده چه ترجمه الی التسع بسوی نه باید گفت نه بر نه ثانیا ایراد
از فاضل مسیحی باصلاح علامه است بر توجیه ابن ابی صادق بر چهار بودن اخلاط و در شرح علامه و کرمانی موجود است
اما تفصیل توجیه ابن ابی صادق اینکه اخلاط چار شدند زیرا که پیدا از غذا ها می شوند که مرکب از اسطقسات چهار گانه اند
پس بحسب انچه غالب میشود بر بعض اغذیه قوت یکی یکی ازینها یافته می شود خلطی خلطی و چون اسطقسات چهار گانه اند اخلاط
هم چهار شدند اما تفصیل ایراد مسیحی اینکه غلبه عناصر گاهی در کیفیت واحده می شود و گاهی در دو و گاهی غلبه کدامی کیفیت نمیشود
پس لازم خواهد آمد که اخلاط بحسب عدد نه شوند چار بحسب غلبه کیفیت واحده و چار بحسب غلبه دو کیفیت و یکی بحسب اعتدال
و این نه اقسام از رساله بعض اطبای مشهورین و ضیاء الاطباء وغیره دریافت نمی شوند و خود از بیان مورد بشت اقسام
معلوم می شوند پس انچه گفته که عدد اخلاط منتفی میشوند بسوی نه غیر مسلم است و جمله را و هول از قسم معتدل شده پس ایراد
کوچک ترین اطباء بر صاحب مباحث الاطباء در عدم حصول اقسام تسعه اگرچه صحیح است لکن خود عدم بیان وی دلیل
است بر ذهول وی یا عدم فهم این قسم پس بمصداق اتامرون الناس بالبر و تنسون انفسکم شده اگر گوئی که مراد ابن
ابی صادق از قوت صورت نوعیه است و چون صورت نوعیه عناصر چار باند پس اخلاط هم چار شدند و اطلاق قوت
بر صورت نوعیه در کلام اطباء شایع است پس اینوقت ایراد سیحی که از قوت کیفیت مراد گرفته وارد نخواهد شد پس
از غلبه صورت نوعیه نار صفرا پیدا خواهد شد و از صورت هوائیه دم و از مائیه بلغم و از ارضیه سودا گویم ثابت شده
در میان اطباء که مکان مرکب مکان جز غالب است پس اگر بر غذای مرکب صورت عنصر نار غالب بود می باید که این غذا
یافته شود در مکان نار و همچنین بر غالب صورت عنصر هوا و آب می باید که یافته شود در مکان هوا و آب و یافته نشود غذا
در زمین مگر اینکه غالب باشد بر وی صورت ارضیه دنانی حال است پس مقدم مثل آن و ملازمش گفته ممکن است که گفته شود
که مراد از قوت صورت نوعیه است لکن مراد نیست بغلبه اینکه برسد بسوی محدیکه مائل کند مرکب را بسوی مکان خود بلکه
به نسبت غالب است و تفصیلش انچه در انوار الحواشی مذکور است اینکه مراد بغلبه صورت عنصر بر غذا مثلا غلبه آن به نسبت دیگر
اغذیه است نه غلبه مطلقا زیرا که گاهی غالب میشود بر غذای حار یابس صورت نار پس پیدا می شود صفرا و همچنین پس
خواهد شد اینوقت از غذا اخلاط چهار گانه نه غیر و نیست مراد غلبه آن بسوی حدیکه مائل کند مرکب را بسوی مکان خود و از

بر دو بودن بعض غذا در موضع نار و هرگاه مراد از قوت صورت نوعیه گرفته شد باطل شد چهار اقسام بحسب غلبه یک کیفیت و یکی بحسب اعتدال نیز زیرا که کلام در آنچه غالب باشد بر قوت کیفیت و غلبه در معتدل نیست هذا و بعض اطبای متاخرین بجواب این ایراد فرموده اند که کلام در اخلاط صالحه متولده در کبد است وان زاید بر چهار نمی شوند علاوه اینکه زاید در کیفیت واحده یا دو کیفیت خالی نیست از اینکه باشد یکی از اخلاط اربعه پس زیادتی نیست بر چهار غایت امر اینکه گفته شود که طبعی است مثلا یا غیر طبعی لکن خارج نمیشود از دو مویت علی الاطلاق انتهی ترجمه کلامه حقیقه میگویم فیه مافیه من وجوه عدیده اول آنکه کلام در درین است که هرگاه بمذهب ابن سینا صادق در وجه حصر اخلاط چهارگانه تولد اخلاط اربعه از اغذیه بحسب غلبه سطقسات و کیفیات سطقسات بحسب غلبه بانفراد و ترکیب و عدم غلبه نمی شوند پس از دلیل او لازم آید که اخلاط نه شود پس وجه حصر او حاصر نیست پس زیادتی اخلاط از چهار بحسب وجدان مراد معترض نیست تا که گفته شود که از چهار زاید نمی شود دوم مرد یا او که زاید در کیفیت و احد الخ مشعر است بر عدم علم وی از ایراد مورد بر اینکه زاید در کیفیت و احد کدامی خلط نیست چنانچه رقم کرده اگر چنانچه گفتم بطور احتمال است سیوم عدم زیادتی کیفیتی از کیفیات که خلط معتدل مورد او را قرار داده از جواب او عجیب سکوت نموده چهارم هرگاه مبنای جواب اول خود را اخلاط صالحه متولده در کبد قرار داده پس قول وی غایت امر اینکه الی قوله یا غیر طبعی غایت است بر عدم فهم وی ایراد مورد او اگر بلازمان جناب مرجوع بسوی نفیست هم رجوع می فرمودند درین مغلطه نمی افتادند پنجم قول وی لکن خارج از دو مویت الخ فیه مافیه من وجوه اولا اینکه حکم بعدم خروج خلط از دو مویت علی الاطلاق در ذهن ناقص انچنین نمی آید زیرا که این نه مقرر مورد نه مفید عجیب است اگر چه تسلیم کرده شود ثانیا اخلاط دیگر سوای دم خارج از دو مویت اند حکم بعدم خروج آنها یعنی چه ثالثا ازین معلوم می شود که جمله اخلاط غیر طبعی هم خارج از دو مویت نمی شوند حال آنکه صفرا و بلغم غیر طبعی در معده هم متولد میشوند چهارم خروج خلط از دو مویت امر دیگر و نه بودن خلط سوای دم همراه دم در تولید آن در کبد و مخالط بودن آنها در دم طبعی امری آخر هذا قال فی مباحث الاطباء منها ذکروا الاخلاط الغیر الطبعیة مع انه یمکن زیادة الاخلاط کلها باختلاط اقسام بعضها فی بعض کما یمکن حدوث السوداء الغیر الطبعیة بالاحتراق یمکن انیکون بالاختلاط قال المترجم سیوم اینکه ذکر کرده اند اقسام غیر طبعیه را با اینکه ممکن است زیادت اقسام در جمیع اخلاط بسبب اختلاط اقسام بعض را یشان ببعض چنانچه ممکن است حدوث سوای غیر طبعیه بحسب احتراق ممکن است حدوث آن باختلاط

جواب حدوث سودای غیر طبعی بغیر احتراق نمی شود زیرا که تمیز رضیت یا برسوب خواهد بود یا احتراق اول طبعی است دوم غیر طبعی خواه احتراق در نفس سودا باشد یا در اخلاط دیگر و اخلاط دیگر که با یک دیگر آمیزند در اصناف خلط غالب بحسب لون شمار کرده خواهند شد چنانچه محی و کرانی در صفرا مثلا پس کدامی قسم ماورای این اقسام که در مطولات مذکور اند زاید شدن ممکن نیست و مویدات این جواب در کتب طبیه مذکور اند منها فی الموجز حیث قال الفاضل القرشی فی بیان السوداء فی الموجز الطبعی منها دردی الدم المحمود و غیر الطبعی یحدث عن احتراق ای خلط کان حتی السوداء نفسها فی الصفراء الصفراء الغیر الطبعی اما الاختلاط بالبلغم الغلیظ و هو المحی او الرقیق و هو المرة الصفراء و اما بالسوداء الاحتراقیة و هو الصفراء المحترقة و قال الفاضل الکرمانی و یمتنع انیکون المختلط المحترق قلیلا اذ لو کان کثیرا لعد من اصناف السوداء دون الصفراء قال القرشی فی الموجز او لاحتراقه فی نفسه و هو الکرانی و النجاری و بالجملہ نمودن که ابجد خوان علم طب هم نخواهد کرد استعداد اهل معترض و تابع وی مترجم در یافت باید نمود هذا قال المترجم و منها ذکروا ان السوداء تدخل فی تغلیظ العظام و الصفراء تدخل

ل ترجمه
این عبارت مترجم است
اصل خود نیست
بنابران معترض
لازم نمیشود
که جواب
بسبب اختلاط
اقسام خلط
غیر طبعی
در بعض و منع
در بعض
ازین جهت
اعتراض
بر ترجمه
وارد نمیشود
فتدبر
ل ترجمه
این عبارت
مترجم
است
اصل خود
نیست
بنابران
معترض
لازم
نمیشود
که جواب
بسبب
اختلاط
اقسام
خلط
غیر طبعی
در بعض
و منع
در بعض
ازین
جهت
اعتراض
بر ترجمه
وارد
نمیشود
فتدبر

فی تغذیة الربة مع ان البیاض یدل علی خلاقه ویستدلون بالبیاض علی المزاج البارد فی مواضع
کثیرة ولم یبینوا دلیلا مخصصا للصفراء التغذیة الربة وبرهانا علی خلقة غریزیتها حاشیة قال المترجم
چهارم اینکه ذکر کرده اند که داخل میشود سودا در غذای استخوان و صفرا داخل میشود در تغذیه ربه با اینکه بیاض دلالت میکند
برخلاف آن و استدلال مے آرند بیاض بر مزاج بارد در مواضع کثیره و بیان نکرده اند دلیلے مخصص برای صفرا بجهت تغذیه
شش و برهانی بر خلقت طبیعت آن حاررا جواب حقیر تفصیل جواب هر یک شقوق این ایراد که مشتمل بران است می پردازم امادا تفصیل
جواب اعتراض اول اینکه جمیع اعضای متشابه الاجزاء سوای شحم و لحم از منی و کر و انثی متولد اند چنانچه شیخ فرموده و نقول ایضا من
الراس ان من الاعضا ما یتکون عن المنی وهی متشابهة الاجزاء خلا اللحم والشحم ومنها ما یتکون عن الدم کاللحم والشحم فان ما خلا هما یتکون عن
المنی انتهی و چونکه لون منی بسبب طبخ او در رحم غدد ثلثین که ابیض اند ابیض است لون اعضای متولده از منی هم سفید است
و غذای آن قبل از تولد جنین از دم طمثی می شود و این دم را قوای متصرفه بر اعضا جوهر آنها را در لون و قوام مشابه اعضای سازند و بعد
پیدایش آن از دمیکه در کبد او متولد میشود تغذیه می کنند و این خون هم بقوتهای متصرفه آنها مشابه جوهر آنها می شود چنانچه شیخ
در قانون گفته بقوله ان الدم الذی ینفصل عن المرأة فی الاقراء فمنه یستحیل الی مشابهة جوهر المنی والاعضاء الکائنة منه فیکون غذاء لها ومنه
ما لا یصیر غذاء لذلک ولکن یصلح ان ینفذ فی حشوها ویلاء الامکنة بین الاعضاء فیکون لحما وشحما ومنه فضل لا یصلح لاحد الامرین فیبقی الی وقت
النفاس فیدفعه الطبیعة فضلا او اذا ولد الجنین فان الدم الذی یولد کبده یسد مسد ذلک ویتولد عنه ما کان یتولد عن ذلک الدم انتهی و بر مذهب حق
که مختار شیخ است غذای جمله بدن چه استخوان چه ربه خون است و باقی اخلاط مثل بازیر و افواه همراه اوست و معهذا اختلاف اعضا
در قوام و مزاج در نگ منوط بر اختلاف قوای متصرفه اعضا است اگرچه بعضے مثل جالینوس بر خلاف آن رفته اند قال
الفاضل الجیلانی اعلم ان استقلناروس قال ان الاصل فی البدن شئی واحد والظاهر ان مراده الدم وجالینوس بالغ فی الرد والتشنیع
علیه فی کتاب الاسطقسات ولم یرض الشیخ بکلامه وما تمسک به فی الرد وذکر قوله فی مقام یذکر فیه الاقوال الضعیفة للاطباء تنبیها
علی سوء فهمه لکلام استقلناروس یعنی ان الاصل فی تغذیة البدن الدم وانه معدل بالاخلاط الاخر کالبازیر له ولا کما نقله هو الی ان قال
قال الشیخ فی الشفا نحن نقول ان اصل الغذاء هو الدم وهذه الاجزاء البازیر والافواه یحتاج الیها ولا لتعجز قوة کل عضو ان تحیل الدم الواحد لو کان
موجودا واحدة الی مزاج یلیق به علی ان الطبیعة قد اعانت بهذه الاباز یر والافواه انتهی پس وقتیکه این ارسطی پس واضح تر آگشت که عظام
چنانچه در جنین سفید بودند و از دم طمثی باقدری از سودا بطور افواه و اباز یر تغذیه می نمایند و سرخ مایل بسیاهی نمیشوند بسبب انکه
قوت مصوره اعضا مشابه جوهر او می نماید همچنین بعد تولد جنین هم بر بیاض اصلے خود خواهند ماند اما در جواب شق ثانی ایراد در استفسار
وجه سفیدی لحم ربه پس انچه شیخ در کتاب ثالث و فاضل جیلانی در شرح آن گفته بر آن اکتفا می نمایم تا بطول نه انجامد قال الشیخ
واما بیاضه ای بیاض لحم الربة فلغلبة الهوائیة علی ما اعتدی به من الدم والاجزاء الهوائیة اذا کثرت مداخلتها لجرم افادها بیاضا کما
فی الثلج والزجاج المدقوق بای لون کان الزجاج ولتردده الکثیر فیه ای لتردد الهواء تردداً کثیراً فی لحمها وهو یدخل فی تخلخلات فی
التنفس فینزل به التکاثف الذی یحیل اللون الی السواد والظلمة ویمیل به الی البیاض والاشراق ولانه محدث للسطوح الموجبة للبیاض
ایضا اما جواب اعتراض ثالث اینکه این استدلال که اطبای آرند بجا است لکن کلیتے چنان نیست که انچه ابیض باشد بارد و بالطبع باشد
زیرا که شوره و منی و فلفل ابیض سفید و حار المزاج است صرح بذلک الطبیب قال الفاضل التستری فی الموجز وداما القیاس فضعفها اللون
ووجه الاستدلال ان البرد یبیض لانه یجمع الرطب ویسود الیابس والحر بالعکس قال بعض شراح الموجز فی شرح الفارسی اما قیاس پس دلالت میکند

ایراد علی ما افاده الاستاذ والعلامة شکر الله سعیه
ایرادات است بایراد اول اقوال متعددة بتفصیل اعتراض می پردازد
اما بتفصیل اعتراض می پردازد
وتغذیه صفرا در ربه با آنکه بیاض بر مزاج بارد دلالت میکند بر خلاف آن بر چند اطبا استدلال آورده اند بیاض بر مزاج بارد در مواضع کثیره و باید دانست که بالعکس در بعض جاها

بر قوت او دلیل و آن بر چند وجه است اول ضعیف ترین وجوه لاانتهار نگ است و دلیل جستن بر نگ مضطرب است و نیست و را ضبط
زیرا بچه یافته می شود او دلیل متضاده در او ان مختلفه مانند آنک که سفید و گرم است و فلفل که سیاه و گرم است و کافور که سفید و سرد است
و فلفل سفید که سفید و گرم است و میرو قیتکه آمیزی یک رطل شیر باد و مثقال افیون و نیک ممزوج نمائی چنانچه مزاج ثانی پیدا شود در نگ سفید
بود با شدت حرارت باوجود رطوبت و بیاض و وجه دلیل کردن بآن رنگ انیست که سردی سفید می کند جسم تر را بجمع و قبض
چنانچه تخم و سیاه می کند خشک را بتکثیف و قبض و برآوردن آنچه در وی است از اجزای هوائی در مثل اوراق درختان و زراعات و گرم
عکس آن یعنی سیاه کند تر را چنانچه آتش هیزم تر را و سفید کند خشک را چنانچه از آتش انگشت خاکستر شود و اما جواب اعتراض
رابع و خامس پس در نفیسی و غیره مذکور است قال الفاضل الکرمانی الرئیس فی جوهرها و عزیزیتها و ایس منه لکنه قد یجتمع فیها فضل
کثیر من الرطوبة عما یقتضاعا الیها من الابخارات و یجد رالیها من انزلات فهی اشد ابتلالا من الکبد بالرطوبة و اسخن ایس منه فی مزاجه
العزیزی الی ان قال فلذلک وجب ان یکون غذائها شبیها بها فی مزاجها العزیزی و هو اسخن الدم و اکثر مخالطة بالصفرا انتهی پس ازین
بیانات معلوم شد که شش در جوهر و طبیعت از کبد گرم است و خشک تر از و و برای همین باید که غذا مشابه معتدی باشد و چون
ریه خفیف و حار یابس است طبعا لهذا خون گرم مخالط بصفرا در غذای او واقع میشود پس انچه گویا سوی گفته که بعض اطبار فته اند که غذا
ریه دوم صفراوی است پس برای همین بیان نکرده دلیل مخصص ما نگفته لکن ظاهر می شود برای ما که طوبت ریه غریزیه است یا بدون
امر نیز تابع کوچک ترین اطبا شده حقیر میگویم فیه ما فیه من وجوه عدیده اولا اینکه در کتب طب مذکور است که ریه حار است
زیرا که او بسخونت مزاج آن تخلخل حرم و سهولت حرکات وی که ازان چاره در قبض و بسط وی نیست می شود و اگر مزاج وی
بارد شدی امر تنفس مختل گردیدی و تغذیه آن بدم صفراوی دلیل قاطع و برهان واضح بر بودن مزاج وی حار یابس است
زیرا که غذای عضو مشابه معتدی میشود و ثانیا بتصریح اطبا جوهر وی حار یابس است والا خفیف نشدی و انتشاب
وی برای رطوبات نازله از دماغ برای سهولت انبساط و انقباض که چاره ازان در سهولت تنفس نیست نگردیدی و اگر
فی نفسه رطب مخلوق بودی اول بکثرت استرخای رطوبی مطاوع حرکت نبودی و در آخر چون رطوبت بقدر معین مناسب حال
ریه بودی در اندک زمان تحلیل پذیرفتی و بمردیس در انقباض و انبساط وی عسر حاصل شدی لهذا حکمت حکیم مطلق اقتضا
کرد که چون موجب تحلیل رطوبات وی حرکت دائمی او ست و تحلیل آن دایمی است مکافات او از رطوبات نازله و انجزه صاعده
که هم دائمی است کرده شود پس ریه ار طب برطوبت غریبه بآله است و ایس واحد در جوهر غریزیت خود مثل رحم که بار دیا ایس در جوهر
خود است و حار رطب بوجه اورده و شرائین صرح به الکرمانی و بعض الناظرین الشرحه پس جعل تابع و متبوع ازین عجیب است
اگر گوئی ابن ابی صادق گفته که اطبا سهو کرده اند درینکه صفرا مخالط خون در تغذیه شش میشود و این باطل است زیرا که غذائے او از خون
شریانی لطیف است گویم قول او علی مافی شروح القانون ضعیف است زیرا که اغتذای او بدم شریانی منافی این نیست
که بالاوسط از صفرا باشد اگر گوئی صفرا اگر داخل غذای ریه بودی هر آئینه ذائقه او تلخ بودی و چنین نیست گویم که صفرا مغلوب است
از دم انچه در غذای وی داخل میشود پس بچه طور ذائقه اش تلخ باشد باوجودیکه خون غالب است و آن حلو الطعم است فتدبر هذا
و برای بعض اطبای مشهورین کلام است که بران ایرادات کوچک ترین اطبا کرده اگرچه جواب این ایرادات ممکن است
لکن کلام مذکور خالی از جودت نیست لاتطول الکلام بذکر کلامهما قال فی مباحث الاطباء البحث السابع
فی الاعضاء قسموها الی المفردة و المرکبة یرد علیه اولا انهم ذکروا الوتر و الغشاء فی الاعضاء المفردة مع انهما

مرکبان من الرباط والعصب وثانیا ان العروق اذا قطعت فی الطول واخذ منها سمع لم یصدق علیه اسم
الکل وحده وثالثا ان الید المقطوعة عنها بقدر الحمص یطلق علیها اسم الید وحدها وقد خلت فی الاعضاء
المفردة مع انها من الاعضاء المرکبة قال المترجم بحث ہفتم در اعضا قسمت کردہ اند اعضاء البسوی اعضای مفردہ
و مرکبہ وارد می شود بر الشان اول آنکہ داخل کردہ اند وتر و غشا را در اعضای مفردہ بالوون آنہا مرکب از رباط و عصب
وثانیا اینکہ عروق ہرگاہ قطع کردہ شوند در طول واخذ کردہ شود از آنہا جزء صادق نمی آید بر وی اسم کل وحد آن وثالثا
اینکہ دستیکہ ازان بقدر نخود قطع کردہ شود اطلاق کردہ می شود بران اسم ید وحد آن پس در اعضای مفردہ داخل شود با آنکہ در اعضای
مرکبہ است جواب حقیر میگویم اولا نقض بوریدو شریان تر کب ہر دو از عصب و رباط چنانچہ در شرح کرمانی مذکور است
از ہر وار و نیست چہ ترکیب ہر دو غیر ثابت است از عصب و رباط زیرا کہ عصب ثابت است از دماغ و نخاع و رباط از عظم و ربد و
شریان ثابت اند از کبد و قلب پس ترکیب ہر دو ممنوع است بلکہ ظاہر این است کہ ہر دو جسم دیگر اند مشابہ برای عصب و رباط چنانچہ
دلالت بر آن میکند کتب تشریح قالہ السید ہاشم وثانیا اگر تسلیم کردہ شود پس عضو مفرد آن را گویند کہ ہر جزء محسوس او کہ
در عرف آن را جزء گویند نہ جزء حقیقی وقتیکہ گرفتہ شود آن جزء محسوس مشارک کل در اسم وحد باشد قالہ الفاضل الکفر شی
و بعض اعاظم یعنی سید ہاشم در فروق تقاریر جواب گفتہ پس حاصل قول قرشی اینکہ مراد از جزء جزء عرفی ست پس شامل خواہد شد
اجزای ترکیبیہ غیر محسوسہ را مثل ہیولی و صورت و عناصر و شامل خواہد شد اجزای تحلیلیہ محسوسہ را مثل اجزای
مقداریہ پس تقیید جزء بعرفی مغنی از قید محسوسہ نیست زیرا کہ احتراز ست از اول انتہی و تفصیل این قول آنچہ از شرح قرشی
معلوم می شود اینکہ مراد از جزء جزء محسوس ست نہ جزء حقیقی وقتیکہ گرفتہ شود آن جزء محسوس مشارک کل در اسم وحد باشد و قطعہ صغیرہ بسیار از شریان یا قطعہ عدیم التوالیف گفتہ نمیشود
برای آن جزء شریانی زیرا کہ شریان شناختہ و ممتاز نمی شود از اعضای عصبیہ مگر بشکل خود پس وقتیکہ آن قطعہ مشتمل نشد
بر شکل شریان شناختہ نخواہد شد کہ ازان است پس گفتہ نخواہد شد کہ از اجزای وی ست ولکن عصب و رباط ماخوذہ از
وتر و غشا پس ظاہر ست کہ گفتہ نمی شود بران کہ از اجزای او اند بلکہ گفتہ می شود برای یکی عصب و برای دیگری رباط پس
اگر گفتہ شود کہ برین تفسیر احتیاج نیست بسوی قول محسوسہ گویم چنین نیست زیرا کہ اسم جزء گفتہ می شود بر دو شے
یکی آنچہ مرکب شود ازان شی و دیگر آنچہ تقسیم شود بسوی آن و اگرچہ مرکب نباشد این شی ازان مثل اجزای مقداریہ و اجزای
عنصریہ پس اجزاء شے اول واجب نیست کہ محسوس باشند ورا ن لکن اجزای عنصریہ پس ظاہر ست ولکن مثل رباط
و عصب کہ ہر دو در وتر و غشا اند پس غیر متمیز اند پس غیر محسوس خواہد بود ولکن اجزا بمعنے دیگر پس واجب است
کہ محسوس باشند والا تفصیل عضو بسوی آن نمیشد پس ایراد محسوسہ برای اخراج آن اجزا ست کہ از و ترکیب است
و باجمالہ ہرگاہ مراد از جزء جزء عرفی محسوس ست پس وارد نخواہد شد شک اول و ثانی و ثالث مترض زیرا کہ مناط صدق تعریف
عضو مفرد بر جزء آن اینست کہ آن جزء جزء آن عضو بود در عرف و محسوس پس اگر در عرف بحسب تعریف آن عضو در کل
قیدی اخذ کنند و در جزء آن قید نگنند مثلا در شریان اخذ قید تجویف نمایند و جزء مقطوع او طولا اگر یند و در غشا و وتر کہ بر
اصطلاح آنہا اعضای مفردہ اند معنی رابع مذکور در شرح قرشی و آن اینکہ ممکن نیست تقسیم آن بسوی اجزای محسوسہ کہ آن را
اجزای گویند بلکہ آن مختلفۃ الصور باشند مثل رباط و عصب پس بر آن اعتراض وارد نخواہد شد ہرگاہ جزوی ازان غیر محسوس
نگیرند پس این اجزا اگرچہ اجزای حقیقیہ این اعضا اند مگر بحسب تعریف عرف بودن آنہا محسوس اجزای آن اعضا نہ پس

رجوع این تقریر بسوی تقریر فاضل علامه و متاخرین شراح قانون خواهد شد و سیاتی تفصیله بدانکه این ایرادات
بر امام اند بر تعریف شیخ که تعریف جامع نیست و درین جا برای فاضل جیلانی تقریری است مختصر مستنبط از شرح قرشی و علامه
البعضی ایرادات که بران اقتصار کرده و بر تقاریر دیگران حکم بعدم مفید بودن سوای اسهاب و اطناب و املال کرده و این خالی
از بعض ظن نیست حیث قال بالفاظه فان تشابه الکل والاجزاء یستلزم المعنی الذی هو وجه التسمیة اعنی تشابه الاجزاء فیما بینها
فانه اذا کان کل من شیئین مشابها لثالث فهما متشابهان فیما بینهما ایضا اذا کان وجه الشبهة واحدا والمراد بالجزء المحسوس
هو الجزء الذی یحکم علیه الحس بانه جزء من غیر افتقار الی الاخبار ای العضو المفرد هو العضو الذی کل جزء ماخوذ منفصل عنه یسمی
اینکون من القدر والوضع واللون وسایر الاحوال علی نحو ان یحکم علیه الحس بانه جزء العضو انقالی یکون بحیث یصح اطلاق اسم
ذلک العضو علیه حقیقة ویصدق علیه تعریفه مثل قطعة عظم اخذت منه بشرط ان یکون فیما ذکرنا من الاحوال بحیث یحکم علیه
الحس بکونه جزء من غیر حاجة الی اخبار من الخارج فانه یصح اطلاق اسم العظم علیه ویصدق تعریفه علیه بخلاف جزئی الشریان والورید
اذا اخذا طولا فانه لا یحکم علیهما الحس ما لم یخبر بحالهما انهما من اجزاء الشریان او الورید فلا ینقض الی ان قال وقد حشی الکتب فی هذا المقام
بطوایف من الکلام لا فایدة فیها سوی الاسهاب والاطناب والاملال وفیما ذکرناه کفایة مع کمال وجازة انتهی حقیر میگوید کم
هرگاه مراد قرشی از جزء جزء عرفی محسوس است و در عرف جزء شی مشابه بشی در لون و قدر و وضع و سایر احوال من
غیر حاجة باخبار مخبر می شود پس رجوع این تاویل بسوی تاویل قرشی خواهد نمود اگر از عرف عرف عام گرفته شود پس تغایر
در بین دو تقریر در عنوان است نه در معنون و اگرچه جزء عرفی شامل اجزای مرکبه غیر محسوسه و اجزای تحلیلیه محسوسه است
لکن جزء عرفی محسوس که قرشی مراد گرفته شامل اجزای غیر محسوسه نخواهد بود پس جزء عرفی محسوس نزد یک قرشی آنجا باشد
که در عرف و حس حکم شود بجزئیت آن پس جزء آن عضو مفرد مساوی کل در اسم و حد خواهد شد و آن جزء بحسب قدر و لون
و وضع معروف بعرف و محسوس بحس خواهد شد که این جزء جزء عضو فلانی است پس اگرچه محسوس مطلقا شامل شریان مقطوع
طولا و عصب مفصول از و تر باشد لکن جزء عرفی محسوس شامل باینها نخواهد شد پس وارد نخواهد شد آنچه تلمیذ وی بعض اعاظم
سیدها شم گفته که استاد حمل کرده جزء محسوسه را بر معنی که صادق نخواهد آمد مگر بر جزء عرفی و خارج خواهد شد آنچه خارج کرده آن را
قرشی بتاویل مذکور ازین جهت که استاد اراده کرده بجزء محسوس آنچه حکم کند حس بجزئیت آن پس حامل وی است که عضو
مفرد آنچه مساوی باشد جزء آن کل آن را اسما و حدا لکن بشرط اینکه موافق قدر و رنگ و وضع بنحوی باشد که حکم کند بران حس
که آن جزء عضو فلانی است مثل قطعه عظم غیر مطحون و لکن جزء شریان و ورید که جدا کرده شده طولا پس حس حکم نمی کند بودن
هر دو جزء برای هر دو تا وقتیکه اخبار کرده نشود ازین نه همچنین عصب مفصول از و تر حکم می کند حس بودن وی جزء از و تر
برای جواز بودن آن عصب منفصل و همچنین بر باطل بدانکه قرشی و علامه حمل کرده اند محسوس را بر مطلق جزء مقداری پس شامل
خواهد شد شریان مقطوع طولا و عصب مفصول و تر را پس ضرور است برای اخراج هر دو از تاویل مذکور استاد گمردانیده
محسوس را بمعنی خص از ان باین حیثیت که حکم کند حس بجزئیت آن نه اینکه جزء محسوس در نفس امر باشد پس خارج خواهد شد
بقید محسوس آنچه خارج می شود از تاویل مذکور انتهی حقیر میگوید اگرچه محسوس قرشی و علامه همین مراد گرفته اند که محشی گفته
لکن جزء عرفی محسوس همین مراد است که فاضل جیلانی گفته پس بالآخر تاویل جیلانی راجع بسوی تاویل قرشی خواهد شد الا
حقیر میگوید که اگر قرشی اکتفا بجزء عرفی می نمود تا هم کفایت میکرد زیرا که در عرف جزء شی مشابه شی در شکل و رنگ و وضع

می باشد پس اجزای غیر محسوسه خارج می شدند و حاجت باین طول تقریر نمی شد چنانچه جیلانی از جزء جزء حسی مراد گرفته لکن امر سهل است کما عرفت سابقا و للناس فیما یعشقون مذاهب و اگر از جزء عرفی محسوس جزء مشارک در طبیعت نوعیه و حد آن بحسب اصطلاح و عرف خاص واضع گرفته شود پس آن جزء مشارک هم محتاج باخبار مخبر نیست پس این تاویل رجوع بسوی تاویل علامه خواهد نمود و مع هذا دلیل ادعای ملا نفیس که کلام فاضل علامه در حقیقت بیان کلام فاضل قرشی است نه نقض بر وی چنانچه از تغایر الفاظ معلوم می شود هم خواهد شد پس انچه از تغایر الفاظ علامه بگمان خود تاویل جدید نموده در حقیقت راجع است بسوی تاویل قرشی پس قول ملا نفیس بطور ایراد است بر علامه نه اینکه خود علامه قابل است باینکه کلام او بیان تفصیل کلام قرشی است و این توجیه را که شریف الاطبار بعد ایراد بر شارح نفیس بصیغة اللهم بیان کرده از سوء فهم است حیث قال یعنی ان المراد من قول القرشی یقال له انه جزء المرکب بهذا المعنی ای الجزء الذی یکون مشارکا للکل فی الطبیعة التی للکل لان هذا المعنی مناقض مخالف لما قاله القرشی کما یتبادر من تغایر الالفاظ هذا لکن یمکن ان یقال و ان لم یرض العلامة بذلک لکن کلامه یصلح لان یکون بیانا لکلام القرشی و همچنین وارد نخواهد شد انچه بعض اعاظم سید هاشم گفته که مصنف اراده کرده از جزء جزء عرفی و علامه مشارک در طبیعت و اتحاد هر دو ممنوع است پس انچه طور بیان برای کلام قرشی و متحدا او خواهد شد هذا ما ظهر لی الآن و لعل الله یحدث بعد ذلک امرا و ایراد ثالث هم وارد نخواهد شد زیرا که جزء مقطوع جزء عرفی ید نیست بلکه این ید مقطوع را در عرف ید می گویند و جزء مقطوع جزء حقیقی است و کلام در جزء عرفی است و آن در ید نماینده است مثلا هذا و التفصیل فی شروح القانون و بعض اطبای مشهورین حسب عادت خود جواب فاضل جیلانی را من غیر انتساب بسوی شارح و انتحال بسوی خود آورده اند و کوچک ترین اطبا انچه گفته با اینکه از شرح قرشی نقل کرده لکن تا هم انچه نقل کرده ناقص در جواب است هذا **قال فی مباحث الاطباء** شه ذکر قسمین من تقسیم آخر لهما معط مطلق و آخرهما غیر معط و غیر قابل و زعموا مصداقهما القلب و العظام و انهما یأخذان الغذاء و بعض القوی من الکبد **قال المترجم** بعد از ان ذکر کرده اند هر دو قسم را از تقسیم آخر اول معط مطلق دوم غیر معط و غیر قابل و گمان کرده اند مصداق هر دو قلب و استخوان با وجود اینکه این اخذی نمایند غذائی و بعض قوی را از کبد **جواب** بدانکه مورد در میان مذهب اطبا و فلاسفه که اختلاف در میان هر دو فریق است خلط کرده ایراد نموده است و اصل حقیقت این است که برای اعضا چهار قسم است اول عضو قابل معط دوم عضو معط غیر قابل سیوم عضو قابل غیر معطی چهارم عضو غیر قابل غیر معط و مثال اول را دماغ و کبد داده اند و شک در وجود آن نکرده اند بلکه اجماع کرده اند که هر واحد از هر دو قابل حیات و حرارت غریزی و روح بعد قلب اند و مبدا هر دو مبدا قوت اند که عطا می کند غیر خود را پس دماغ مبدا حس است مطلقا نزد یک اطبا و این اتباع جالینوس اند و معنی مطلقا اینکه که قبول حس از قلب نمی کند چنانچه ارسطاطالیس گفته پس نزد یک او دماغ مبدا حس لا مطلقا است ای بعد قبول آن از قلب و لکن کبد پس مبدا تغذیه نزد یک اطبا مطلقا و نزد یک ارسطاطالیس لا مطلقا است لکن عضو قابل غیر معط پس شک در وجود آن بعید است مثل گوشت قابل قوت حس و حیات و قابلیت آن اظهر است زیرا که قبول دو قوت از دو عضو نماید حس از دماغ و حیات از قلب و معطی قوتی بکدامی وجه پر سبیل مبدائیت برای اعضا نیست دو معطی غیر قابل و غیر معط غیر قابل که هر دو قسم اخیر اند اختلاف طبا

باکیزه فلاسفه یعنی ارسطو و قسم اول است پس ارسطو این عضو را قلب میگوید پس نزدیک او قلب صائل اول هر قوت و معطی
بسائر اعضا سائر قوی از تغذیه و مدرکه و محرکه و حیوانیه است و اطبا و قوم اوایل فلاسفه منکر عضو معطی غیر قابل شده
قائل بتفرق قوی در اعضا شده قلب را مبدأ حیات هر عضو و دماغ را مبدأ حس هر عضو تا قلب و کبد را مبدأ تغذیه
هر عضو قرار داده اند مگر اینکه معلم اول قلب را مبدأ جمیع قوی گردانیده مگر برای ظهور افعال مبادی دیگر قرار داده چنانچه
مبدأ حس نزدیک اطبا دماغ و برای هر حاسه عضو مفرد است و اصل ارواح روح حیوانی است باین معنی که متکون در منطبخ
در قلب میشود نه اینکه روح نفسانی متکون و منطبخ در دماغ میشود و همچنین بر روح طبعی در کبد بلکه تکون فقط در قلب میشود و این
روح برای ظهور افعال از دماغ برای قسط روح حیوانی قایم بحس و حرکت است استفاده از برد دماغ اعتدال لایق می کند و قسط
قایم بتغذیه استفاده از رطوبت مزاج کبد اعتدال میکند و همچنین اینکه روح حیوانی مفرط الحرارت و اللطافت است که موقوف
تحلل او در حرکات و انفعالات است و این قول در تحقیق و تدقیق اصح است و قول اطبا در بادی النظر ظاهر است لکن اول
پس بنا بر اینکه کل فایض اند از نفس که آن مبدأ است حقیقة برای کل کمال از تغذیه و حس و غیر آن و نفس معنے واحد است که اول
تعلق آن بجسم مناسب در لطافت که روح قلبی است می شود لکن ثانی پس مبدائیت آنها ظاهر است مگر منافی مبدائیت قلب
برای کل نیست و بودن هر دو مشابه رطوبت جلیدیه است برای ظهور آثار قوت ابصار اگرچه مبدأ حواس کل آن دماغ نزدیک
اطبا است و در قسم دیگر یعنی غیر معطے غیر قابل فیما بین اطبا و فیما بین فلاسفه اختلاف است پس طایفه رفته اند که عظام و لحم غیر حساس
و مشابه هر دو باقی می مانند بقوتهای که با آنها خاص است و از مبادی دیگر نیامده لکن باین قوی و قتیکه می رسد غذا بسوی آنها
کافی بنفسهای اینها می شود پس نه آنها فائده می دهند چیزی دیگر را قوتی نه فائده می دهد بعضوی قوت دیگر این اعضا را و رفته اند
طایفه بسوی اینکه خاص نیستند این اعضا را لکن فائض می شود سوی آنها از کبد تفصیلش بعبارت دیگر اینکه پس متفق شده اند
گروهی از اطبا با گروهی از فلاسفه بر اینکه بعضے اعضا مثل عظام و لحم غیر حساس فائض شد بر او از نزدیک مبدأ بلا واسطه عضو
رئیس قوی که بسبب آن احیا و اعتدا می شود تا اینکه اگر منقطع شود در میان این و در میان قلب ریشه شریان فاسد و متعفن
نخواهد شد و اگر می شود در میان آنها و در میان جگر درید بسا اوقات کافی خواهد شد نفس آن در اعتدا و لا نخواهد شد مثل حال در طبقه
داخله برای معده بلکه بسا اوقات متعفن می شود قطعه گوشت پس قطع کرده می شود پس روید بدل آن قطعه دیگر و متفق
شد طائفه از هر یک اطبا و فلاسفه بر اینکه این قوی که بسبب آن حیات است فایض میشود از قلب و آن قوی که بسبب آن
غذا است فایض میشود از جگر لاکن آن قوی مستقر شدند بعد آن در اعضا باین حیثیت که ممکن شود آن اعضا را تغذے
بغذای معد نزدیک آن اگرچه بند شود راه در میان این اعضا و جگر و این قوت مذکوره است اولا در قول شیخ در عضو
پس آن قوی نفسه قوای غریزیه است که بسبب آن تمام می شود برای آن عضو امر تغذی و آن جذب و امساک و تشبیه و الصاق
و دفع فضل از عضو است کذا فی القانون و شرحه للفاضل الجیلانی و بالجمله قلب معطی مطلق است نزدیک معلم اول و اخذ قوت
از کبد نمی کند خلافا للاطباء و عظام نزدیک طائفه اطبا و فلاسفه غیر معطی اند برای اعضا و این امر ظاهر است و تلخیص
ذلک القول علی ما فی روضة الجنان اینکه هر یک ازین اعضا برای آن فی نفسه قوت غریزیه است که تمام می شود برای
آن امور تغذی از جذب غذا و امساک و الصاق و تشبیه آن و دفع فضل و با این پس بعض اعضا می رسد بسوی آن قوت
از غیر آن بعض و بعض اعضا چنین نیست و نیز بعض میرساند قوت را بسوی غیر و بعض نمی رساند اول عضو قابل معطی است

وآن دماغ وکبد ودل اندزیراکه دل عطامی کند هریک را ازهردو اول قوت حیات وحرارت غریزیه وروح حیوانی را وقبول
می کند قوت مدرکه را از دماغ وقوت غاذیه را از جگر ودوم عضو قابل غیر معطی است مثل گوشت که قبول کند قوت حس را از دماغ
وقوت حیات را از دل وقبول می کند غیر گوشت ازان قوتی را سیوم عضو غیر قابل غیر معطی است وآن استخوان است نزد یک
اهل تحقیق چهارم عضو معطی غیر قابل است ودر وجود آن خلاف است **قال** فی مباحث الاطباء ثم قالوا کل الاعضاء
المفردة تحدث عن المنی الا اللحم فانه تحدث عن مستانة الدم والشحم فانه من مائیته ودسومته یرد
علیه ان القلب عضو لحمی فیجب ان یتکون من الدم وتصریحهم وتکیهم خلاف ذلک لانهم قالوا انه
یتکون فی بدو الفطرة من المنی **قال المترجم** بعد ازان گفته اند که جمیع اعضای مفرده حاصل میشوند از منی مگر گوشت که حادث
می شود از متانت خون وشحم که از مائیت ودسومت خون پیدا می شود واردمی شود بر آن اینکه قلب عضو لحمی است پس واجب
است که مخلوق باشد از خون وتصریح در کتب طبیه خلاف این است زیرا که ایشان قائل اند بانکه قلب متکون ومتولد می شود در
ابتدای خلقت از منی **جواب** می گویم که این اعتراض از امام را نیست وجواب آن در نفیسه مذکور است که اول عضو که مخلوق شده
نیست آن قلب بشکلیکه اکنون موجود است بلکه مراد این است که اول عضو مخلوق فضای قلب است که آن فضا در وسط منی
می باشد وخزانه روح میشود بعده لحم او پیدا می شود از اول دم طبعی که بسوی او رخنه میشود وبرین کلام از ناظرین نفیسه اعتراضاتی
چند انگیخته میشوند ومجملا باظرین آن مولوی غلام ضامن اند که اعتراض کرده اند که معنی این عبارت بر من هنوز مشکوک است
که قضا وتجویف وچیزی محدود وبچیزی تعین وتحدد آن متوقف است بر وجود محدود وآن اگر لحم است پس باید که قبل از فضا پیدا
شود ومخدور تاخر خلق قلب از لحم باقی ماند واگر محدد آن عضو است منوی پس همان عضو قلب است نه فضای آن عضو اطلاق
عضو بر فضا ازان قبیل است که آسمان بگوید وجوف آن مراد گیرند واین اطلاق صحیح بود انتهی بحصله وسید هاشم گفته که امام ادعای
اجماع برین کرده که قلب اول عضو متکون است وفضا عضو نیست انتهی وموضع الایرادات در شرح موجز گفته که ایراد از فضا اگر
مکان خالیست پس خلا محال است بداهة واگر مراد ازان مکان پر از روح است پس آن قلب بالبداهة نیست وشارح در منیه گفته فالمراد
بالقلب من قولهم ان اول ما یتخلق هو القلب هو الفضاء الذی هو مجمع الروح انتهی **حقیر میگویم** وبنابر تصریح حکیم علی جیلانی وتابعیز
او که ازان شریف الاطباء است تغشیه این فضا از غشیه دل که داخلی است شده تا از تفرق محفوظ ماند ودرین صورت اطلاق
عضو بر فضای مغشی علیه از غشا صحیح است علاوه ازین شارح را ممکن است که در جواب شق ثانی اعتراض موضع الایرادات بگوید
که تسلیم کردیم که فضای مملو روح قلب نیست بالبداهة مگر مرا مضر نیست زیرا که قلب در ان حالت بشکل موجود فی الحال نیست تا ایراد
بر وی وارد شود آری اطلاق قلب بر ان بالمجاز باعتبار مایکون است وبعض اکابر در انوار الحواشی بجواب این ایراد این منیه را شارح
نقل کرده اند که مراد از قلب بقوله الغشاء الذی یحیط بجوف القلب وهذا الغشاء اول عضو یتکون فهذا الغشاء فاعل للارواح والکبد والدماغ
وی فرمایند که بتسمیه غشائی قلب وفضای آن بقلب از قبیل تسمیه اشرف اجزای شی باسم کل است مثل قوله برای الانسان در قول حق تعالی
فتحریر رقبة الآیة **حقیر میگویم** اگر وجود این منیه هم نه باشد تا هم ایرادات مورده بیکار اند حالا نقل عبارت فاضل جیلانی
می نمایم که هم موید جواب شارح است وهم جواب اصل اعتراض بطرز دیگر است قال الفاضل الجیلانی فی شرحه للکلیات والمراد
بکون القلب اقدم فی الخلقة ان الطبیعة تعین اولا فی النطفة مضغة صنوبریة لمکان الروح الحیوانی فتغشیه علی هذا الهیئة بحفظه عن التفرق
غشاء یصیر من اغشیة القلب الداخلة واجزاءه للحمیته تتخلق بعد مدة مدیدة ولذا قالوا اول عضو یتخلق هو القلب واول عضو یکمل

للجنين هو السر مع ان معنى قولهم ان الاعضاء المفردة مبدأ تكونها عن المنى سوى اللحم والشحم والسمين ان جميع افرادها يجب ان يتكون منه بخلاف هذه الثلثة فانه يجب ان يتكون كل فرد منها عن المنى وهذا لا ينافي كون كثير من افراد اللحم مثل لحم القلب والكلية من المنى والكلف شحمها والكلام تام على انه لا مانع لتقدم تكون لحمية القلب من الدم على خلقة الاعضاء المفردة الاخرى من المنى اى من المنى الذى صار علقة ثم مضغة انتهى وتبع تلميذه المدعو بسيد محمد هاشم فى حاشيته على شرح الموجز للكرمانى وقال ان قوله من الموجز الا اللحم رفع لايجاب الكلى فكانه قيل ان جميع افراد كل من الاعضاء المفردة متكونة عن المنى الا اللحم والشحم والسمين فانه ليس بحيث يتكون جميعا عن المنى سواء كان البعض افراده متكونا منه كالقلب او لا فالمنفى ان جميع الاعضاء المفردة بجميع انواعها واصنافها متكونة وليس اللحم كذلك فان جميع اصنافها ليس من المنى ولا يلزم من قوله بانه يتولد من متين الدم ان جميع اللحم كذلك فانها ليست قضية محصورة بل ادخال الكل فى الاول وتركه فى الثانى يشعر بذلك فيكون لحم القلب من المنى كما علمت فلا تدافع هذا قال فى مباحث الاطباء ومنها سوال اخر لم صار موضع القلب ايسر مائلا الى علو وما موضع الكبد ايمن الى اسفل ما قال المترجم ايضا ازين جا سوالى ديگر بهم است بچه سبب گرديد موضع قلب جانب چپ فى الجملة مايل بطرف بلندى وموضع كبد جانب راست مايل بپستى تمام جواب چونكه قلب رئيس مطلق است واحتمال صدمات نمى دارد ازين وجه درجاى اعدل ومحفوظ در اضلاع صدر باقتضاى حكمت الهيه مخلوق شد وگردانيده شد مايل بطرف چپ تا كه بعيد شود از جگر پس باشد براى جگر فضاى واسع ومكان متسع قال فى تحفة البيان القلب هو مركب من لحم صلب وليفات وغضروفات ومن غشاء وشرايين كثيرة وشكله مخروطى كشكل الصنوبر ومنكوسة راسها الى اسفل البدن وقاعدتها الى اعاليه وموضعه وسط الصدر وراسه مائل الى جانب الايسر فلو كان فى جانب الايمن الذى فيه الكبد كانت الحرارة اكثر مما ينبغى فى جانب الايسر ولتوسعة مكان الكبد الذى هو اشرف من الطحال الذى وقع فى الايسر لحصول الغذاء لبقاء الشخص انتهى قال فى شفاء الاسقام وانما خلق فى وسط الصدر لان مبدأ الحيوة بشرفه يجب ان يكون فى احرز المواضع واكرمها واحرزها تنور الصدر والعظام المحيطة به سور حصين والاغشية والعضلات وقاء قوى والرئة المكتنفة بالقلب فراش وطى وهى تمنع من ان تلقاه عظام الصدر من قدام انتهى قال فى القانون وقد وضع القلب فى الوسط من الصدر لانه اعدل موضع واميل يسيرا الى اليسار ليبعد عن الكبد فيكون للكبد مكان واسع واما الطحال فنازل عنه وبعيد وتنيز اگر قلب وكبد هر دو در جانب يمين بودى شق ايمن گران تر شدى وجنب تقرر حركات گشتى وتنيز فراحمت بعرق اجوف كه بسوى دى آمده است رسيدى وتنيز قلب از بخره غذائيه متضرر شدى وهمچنين اگر هر دو جانب يسار بودى لهذا قلب در جانب يسار مائل بعلو وكبد جانب يمين مايل بپستى موضوع شد كه هر دو شق مساوى الوزن باشند وكبد از قلب بعيد باشد تا كه قلب از بخره غذائيه وتنيز از حرارت كبد متضرر نشود وتفصيل فوائده على ما قاله الشيخ فى القانون وشارحه الفاضل الجيلانى ان توسيع القلب المكان للكبد اولى من توسيعه للطحال لان الكبد اشرف درعاية المصلحة اوفق فاماله الى اليسار توسيعا لمكان الاشرف اولى من اماله الى اليمين توسيعا لمكان الاخس ومما قصد من المنفعة فى اماله القلب عن الكبد ان لا يجتمع كله وهو القلب والكبد فى شق واحد فان الكبد لكونه فى الايمن يصير الجانب الايمن ليستفيد عنه الحرارة الطبيعية فيقوى بها فلو جعل ميل القلب اليه ايضا صار الشق الآخر غير محفوظ بالكلية وكان الافراط فى شق والتفريط فى شق آخر فلما اميل الى اليسار قليلا استفاد هذا الجانب منه الحرارة والقوة فصار الجانبان متعادلين وليعتدل الجانب الايسر فانه لو لم يكن الكبد فى الجانب الايمن صار هذا الجانب ابرد كثيرا ولميل القلب اليه ليستفيد حرارة يعتدل منهما الجانبان واذ الطحال نفسه غير حار جدا وليقل مزاحمة القلب للعرق الاجوف الجانى اليها امكنا

بعض الامکان فان ہذا العرق یاتیہ من ذلک الجانب قریبا منہ فلو لم یکن یمیل اسفلا الی الیسار لزاحم العرق فی بعض الصور

یحتاج فیہا الحرکۃ الشدیدۃ انتہی قال فی مباحث الاطباء ومن ادعی تدریس القانون فعلیہ

ان یبین تشریح المفاصل وخصوص القدم من ذلک الکتاب قال المترجم وکسیکہ مدعی تدریس قانون باشد

لازم است بر وی اینکہ بیان کند تشریح مفاصل و خصوص قدم از ین کتاب جواب حقیر میگویم چون بیان تشریح

مفاصل و سیما خصوص قدم از کتاب قانون از مقامات عویصہ الفہم است و متعذر و مشکل است حل آن لہذا بعض اطبای

مشہورین دگر پاموی عذر رنگ کردہ اغماض نظر و غض بصر از جواب ایراد مذکور بعذر تطویل کتاب نمودند و اگرچہ بعض اطبا

مشہورین اتحال مضایقین شرح جیلانی می نمایند و ماخذ او شان شرح جیلانی است و مدار گوپاموی در ایراد جواب باین

ضیاء الاطباء کہ ماخذ او شرح قرشی است تاہم ہر دو صاحب سکوت بی محل نمودند و کوچک ترین اطبا ہم حل عبارت شیخ

در تشریح خصوص و ہم بیان تشریح مفاصل قدم نکردہ و این فوائد خصوص بیان نمودہ از ان حل عبارت شیخ نمی شود و مہما امکن

از ایراد ات واغلاط خالی نیست و بالجملہ چون خود بی خبر و خفتہ است کی مورد را بیدار کند نعم ما قیل ؎ خفتہ را خفتہ کی کند بیدار

و این ہیچدان باختصار و ایجاز تشریح عظام قدم و توضیح و حل عبارت شیخ در فائدہ خصوص از قانون کہ ظاہرا غایت سوال

صاحب رسالہ عربیہ ازان است بقدر عبارت قانون و حل آن از شروح و غیرہ کہ برای اطبا و علمای زمانہ و طلاب علم

انشاء اللہ کافی خواہد شد می پردازم و چون حل ہر مقام کہ کافی و وافی بود در یک کتابی نبود لہذا بمشقت تمام جمع نمودم و امید

از خداوارم کہ ثواب و منافع این حل کہ بطلاب عائد حال شود دران مثاب شوم و از دعای خیر این حضرات مستمر

نیک شوم قال الشیخ الفصل الثلثون فی تشریح القدم اما القدم فقد خلق آلۃ للثبات ترجمہ مع شرح فصل سے ام

در تشریح قدم و این آخر فصول متعلقہ تشریح آنہا در تشریح قدم است لکن قدم پس تحقیق کہ پیدا کردہ شدہ آلہ برای

ثبات و استقرار بر مکان در وقت انتصاب و ممکن باشد کہ محتاج الیہ از افعال بسوی قدم و جعل شکلہ منطاولا الی القدام

ترجمہ مع شرح دگردانیدہ شد شکل قدم انسان مایل بدرازی بسوی قدام زیرا کہ انسان در راست قامت است سوای

باقی حیوانات و انتصاب بر ہر دو قدم اوست و بدن او مایل است بسوی قدام لیعین علی الانتصاب بالاعتماد علیہ

ترجمہ مع شرح تا کہ اعانت کند بر انتصاب بر اعتماد بر قدم و نہ گردانیدہ شدہ دراز بسیار تا کہ ثقیل

و مزاحم از حرکت نباشد بلکہ گردانیدہ شد درازی آن قریب از سبع قامت تا کہ جامع باشد درمیان

جودت ثبات و خفت و خلق لہ الاخمص و پیدا کردہ شد برای قدم اخمص و آن بفتح میم چیزی است

کہ بر زمین نہ رسد در منتخب اللغات است اخمص میان پاے است کہ بر زمین نیاید و آن تقعیر پست

در انسے قدم برائے چند فوائد مذکور کما قال الشیخ فی الجانب الانسی یکی ازان لیکون میل القدم عند الانتصاب

وخصوصا لدی المشی الی الجہۃ المضادۃ لجہۃ الرجل المشیلۃ لیقاوم بما یجب ان یشتد من الاعتماد الی

جہۃ الاستقلال بالرجل المشیلۃ للنقل لیعتدل القوام ترجمہ مع شرح تا کہ باشد میل قدم نزدیک قیام

وخصوصا نزدیک رفتار بسوے جہت مضادہ برائے جہت پاے برداشتہ تا کہ مقاومت

کند بچیزیکہ واجب است آنکہ شدت کردہ شود از اعتماد طرف جہت استقلال بسبب پاے برداشتہ برای نقل تا کہ معتدل شود

قوام بدانکہ این کلام شیخ چیستا و مدعا نیست کہ فہم آن مشکل و عقدہ مالا ینحل است کہ حل آن از امثال عقل اشکل و مہما لہ یک از شراح

تقریر فاضل آملی

بقدر خود تشریح کرده اند و سعی بعض آنها مشکور شده است و منجمله آن شراح فاضل آملی است که بر توجیه خویش افتخار کرده و نزد خود گوی سبقت از سابقین خود ربوده سائی حل عبارت شیخ شده گفته که و بعض النسخ واقع است فیمتدل ای القوام این عبارت شیخ است مراد اینکه پیدا کرده شد خمص تا که باشد بسبب آن برای نرسیدن خمص بین راسیل قدم نزدیک مشی بسوی جهت مفاده برای جهت که مقتضی باشد پای برداشته میل بدن را بسوی آن جهت تا که مقاومت کند میل حاصل بسبب خمص میلی را که اقتضا کرده است آن را پای برداشته و اعتدال قوام شود و انما قال بما یجب الخ زیرا که میلیکه مقتضی شده است آن خمص مقاومت وحده این میل را نمی کند بلکه باعتماد قدم بر طرف انسی و پوشیده نیست که هرگاه حاصل شد میل برای قدم بر جهت استقلال آن بوجه قیام آن میل شدید خواهد شد بوجه آن چیزیکه مقاومت کند دیگر را و قوله بالرجل بالکسر بر وجهیکه تقریر کردم والمشیلة بفتح المیم اسم مفعول است من شال الابل ذنبه یعنی برداشت شتر دم خود را و للنقل متعلق است بمشیلة انتهی ترجمه عبارته بالفاظها و صاحب فیوض جلیله ترجمه اش بمحصلها چنان فرموده اند که مراد شیخ از این عبارت آنست که خمص آفریده شد تا بسبب وی بجهت انکه بر زمین نمی رسد میل قدم نزد رفتار بجهتیکه مضاد جهت قدم مرفوع که مقتضی میل بدن بآن جهت است باشد پس این میل حاصل با خمص مقاوم میلیکه پای مرفوع مقتضی آن است گردد و قوام معتدل شود و فائده قول وی بما یجب ان یشتد من الاعتماد الخ آنست که میل حاصل با خمص مقاوم میل حاصل بر رفع پای دیگر بدون اعتماد قدم بر طرف انسی نخواهد شد تحصیل این مقاومت بعد استقلال قدم بمیل پای مرفوع بیشتر و بالغ خواهد بود پس قول وی للنقل متعلق است بالمشیلة که منقول است از مجرد شال الابل ذنبه اذا رفعه باز صاحب فیوض جلیله فرموده که وارد می شود برین توجیه اول بمثل تقریر ایراد سیوم بر قول قرشی و تفصیلش علی ما افاده صاحب الفیوض هناک بقوله تقریر مذکور مسوق است در منفعت خمص در انسی قدم در حال مشی آن و حال انکه مفهوم از کلام شیخ منفعتش هم در انتصاب قدم دهم در رفتار هر دو جریانی دارد اگرچه در حال رفتار ظهور این منفعت ابلغ است حقیر میگویم جواب این ایراد اول خود از عبارت صاحب فیوض میشود بتخصیص ذکر فایده در رفتار بوجه ظهور بودن آن در حال مشی و ثابت شد در حال انتصاب بطریق اولی ثابت خواهد شد و همچنین سکوت بنظر اولویت و ظهور باحکامی اذهان ناظرین از شان مصنفین بعید نیست و نه موجب ایرادی شود هذا باز صاحب فیوض جلیله فرموده دوم اینکه از این تقریر انچه صراحة منفعتش مفهوم می شود خمص پای موضوع است نه منفعت خمص پای مرفوع اگر ضمناً و دلالة الزامیة حقیر میگویم برای آملی می رسد که بگوید که تسلیم کردم این را لکن خود از کلام شیخ ضمناً معلوم میشود پس تتبع متن شارح را ضروری است فتامل باز آملی تقدیر عبارت باحتمال دوم بیان کرده و جایز است اینکه باشد تقدیر عبارت شیخ و پیدا کرده شد خمص بسبب بودن میل قدم بسوی جهت مضاده برای پای برداشته تا که مقاومت کند این میل بسبب آنچیزیکه واجب است ایکه سخت کرده شود یا استوار گردد شود از اعتماد و اولی برین تقدیر اینکه خوانده شود لیقاوم بر بنای صیغه مجهول یعنی انچه باشد این میل مقاوم با انچیز واجب است که شدت کرده شود از اعتماد تا که مفرط نباشد دران صاحب فیوض جلیله تقریر این احتمال بحصله چنین فرموده اند که تقدیر کلام چنین باشد و خمص آفریده شد بجهت انکه قبل از خلق وی در حال رفع یک قدم و ثبات دیگری میل موضوع بضد جهت مرفوع بود تا بخلق خمص میل قدم موضوع بسوی انسی شود چنانکه میل مرفوع بسوی انسی بود و هر دو میل بسبب موجب شدت اعتماد مقاوم بدیگر شود بعد ازان گفته که برین احتمال سزاوار آن است که لیقاوم بصیغه مجهول خوانده شود انتهی باز آملی گفته و اگر حمل کرده شود میل بر اعتماد بهر آینه مستقیم شود

ایرادات بر تقریر آملی و جوابات

من غیر تکلف وہمچنین گفتہ است صاحب زبدہ زیرا کہ او تابع شیخ شدہ است در اکثر مباحث بنا بر انچہ یکہ ظاہر می شود
از کلام وی وگفتہ این جا کہ از منافع جمص اینکہ باشد اعتماد و قدم نزد در رفتار رجبت مضادہ برای پای برداشتہ لکن صاحب
زبدہ زاید نکردہ براین تقریر و درین صورت باشد معنی قول شیخ لیقاوم تا بجب الخ تا کہ مقاومت کند باین پای برداشتہ را
باز فاضل آملے گفتہ این چیزی است کہ میسر شدہ برای من انتہی ترجمہ کلامہ بالفاظہا و وقتیکہ این را دانستی پس بدانکہ اولی اکتفا
در حل عبارت ایجاد و احتمال کردہ پس انچہ در فیوض جلیلہ مذکور است بعبارتہ و از آنست انچہ فاضل آملے در توضیح این عبارت
سہ احتمال کردہ و مہذا در آن ہم دو احتمال بیکے دوم مذکور اند از غلط کاتب است وحقیر میگویم و پوشیدہ نماند کہ تقریر آملے
خالی از تعقید و اغلاق نیست و مہذا در حل عبارت شیخ چنانچہ باید و شاید عاریست و منجملہ آن فاضل قرشے در محصلش
می گوید کہ رفتار تمام می شود مگر بر داشتن یکے از دو پا و وضع وی بر زمین وضع و رہست نزد ارادہ انتقال از جائی بجائی از ثبات
پائی دیگر بر زمین تا بدن بر زمین منتصب بماند و ظاہر است کہ نزد برداشتن یک پا بدن بسوی ضد جہت ازین پای مرفوع
مایل شود چنانکہ مشاہدہ می شود این میلان بسوی ضد جہت مرفوع وقت برداشتن جسم ثقیل از طرفی و تقعیر جمص موجب
میل بدن است بسوی جہت جمص کہ آن جہت پای مرفوع است و بنا بر این ثابت شد کہ رفع پای چپ مثلا مقتضی میل
بدن بسوی پای راست و وجود جمص در پای راست مقتضی میل بدن بسوی پای چپ خواہد بود و ہمین حال است بعینہ
نزد رفع پای راست و وجود جمص در پای چپ و در این صورت ہر یکی از ین دو میل متقاوم بدیگری خواہد شد و تقاوم ہر دو
میل موجب بقای بدن است بر انتصاب و ازین است کہ ہر کس کہ قدمش جمص ندارد بدنش نزد رفتار و رفع ہر یک پا مایل
بضد جہت پای مرفوع میشود و بدنش منتصب باقی نمی ماند اگر گوئی کہ میل جسم بسوی ضد جہت جزو مرفوع ازان وقت لازم
خواہد آمد کہ این جزو مرفوع با خود دیگر غیر مرفوع التصالی دارد منفصل از و نبود چنانکہ نزد برداشتن طرف چوبی انمنعے مشہود است
و اما وقتیکہ جزو دیگر از او متصل باشد چنانکہ در پای مرفوع بہ نسبت موضوع مشاہدہ است این میل بضد جہت مرفوع لازم نیاید
بلکہ بعین این جہت مرفوع ہمہ جسم میل خواہد نمود چنانکہ در رفع یکی از دو دعامہ سقف بسوی دعامہ مرفوع میل میکند بسوی
ضد جہتش گویم آری اعالی بدن را بہ نسبت ہر دو پا نسبت سقف است بسوی دو دعامہ و نزد برداشتن یکے از دو پا
نسبت از آلت یکے از دو دعامہ است از ان مگر در ایجاد حال است یکی حال سقف در عین از آلت یکی از دو دعامہ و شک
نیست کہ در این وقت رفع جز سقف کہ موضوع بر این دعامہ بود سقف بسوی دعامہ دیگر میل خواہد نمود و ہمین حال
مشبہ بہ پای مرفوع واقع شدہ دیگری حال سقف بعد از الت یکی از دو دعامہ و در این ہنگام سقف بسوی دعامہ مرفوع
مایل خواہد شد چنانچہ مشاہد است و چون بدن بر پای مرفوع در حال رفتار تا مدتی باقی نمی ماند لہذا این حال را مشبہ بہ نمیتوان
گفت اگر گوئی کہ نزدیک انحراف یکی از دو دعامہ حال اولی متحقق نمیشود بلکہ ہنگام بار سقف بسوی دعامہ منطبہ میلانی می نماند آرے
حال اولی وقتے متحقق مے شود کہ جزوی از سقف از ین دعامہ مزیلہ بر دارند و ہر گاہ این حال متحقق نشد پس چرا پائے
مرفوع را بدعامہ کشیدہ شما تشبیہی باشد گویم کہ رفع یک پا حاصل نمے شود مگر بتقلص عضل رافع وی بسوی فوق و این
مستلزم رفع بعض اجزای بدن است پس مشبہ بہ در حال مشے واقع در حال اولی دعامہ مزیلہ است و بس انتہے ترجمہ
عبارتہ علی مافی الفیوض حقیر میگویم بر این تقریر وارد کردہ اند چند ایرادات اول فاضل محقق بہائی در کشکول بعد
نقل این توجیہ وارد کردہ کہ کلام این شارح غیر منطبق است بر کلام شیخ زیرا کہ کلام شیخ ظاہر است در اینکہ تقعیر جمص

تقریر فاضل قرشے با ایرادات و جوابات

موجب میل است بسوی جهت مضاده برای جهت پای برداشته و کلام این شارح صریح است بر اینکه موجب میل است بسوی جهت پای برداشته و دلیل شارح بر این تا آخر کلام برای او باسی نیست و اگرچه ممکن است خدشه پس باید که تامل کرده شود دوم فاضل آملی شارح قانون گفته که این تقریر فاضل قرشی راجع میشود بتعسف بسوی وجه ثانی که ذکر کردیم وقتیکه قول شیخ لیکون را بر انچه در وجه ثانی آورده ایم محمول کرده آید سیوم شارح مذکور گفته که قول خود را که تقعیر اخمص موجب میل بدن است بسوی ضد اخمص از قول شیخ از انجا اخذ کرده است چهارم شارح مذکور گفته صواب آن است که می گفت وهی جهته الرجل المشیلة پنجم از صاحب فیوض است که در عبارت شیخ در فائده اخمص میل قدم بضد جهت پای مرفوع و تقاوم درین میلین مذکور است نه میل بدن منطبق است ششم نیز از صاحب فیوض است که توضیح فاضل مذکور از حل عبارت شیخ بما یجب ان یشتد من الاعتماد علی جهته الاستقلال ساکت است و حال آنکه این عبارت سزاوار آن نبود که از توضیحش سکوت نموده آید هفتم از صاحب فیوض این که تقریر مذکور مسوق است در منفعت اخمص در انسی قدم در حال مشی آن و حال آنکه مفهوم از کلام شیخ منفعتش هم در انتصاب قدم و هم در ارتفاع هر دو جهانی دارد حقیر میگوید یم در صورت تسلیم قول محقق ایراد اول قوی است اگر قرشی کلام شیخ را مسلم دارد و هرگاه حسب عادت خود تعرضی بر توجیه و فائده اخمص بعد اصلاح بیان کرده باشد فالا و تفصیله سیاتی من تقریر الخجندی و در انجا تاویل کلام شیخ نیز مذکور خواهد شد فانتظره و جواب ایراد ثانی صاحب فیوض جلیله داده اند که این تحکم بحت است چه از تقریر قرشی حمل لیکون الخ بر غایت خلق اخمص پیدا نیست تا که گفته آید انچه گفته بلی توضیح عبارت شیخ بما یجب ان یشتد الخ دران مذکور نیست و جواب از ایراد سیوم صاحب فیوض داده که این ماخوذ است از قول شیخ لیقاوم چه از معنی تقاوم مفهوم است که خلق اخمص در انسی قدم موضوعه مثلا موجب مقاومت میل بدن است بسوی انسی با میل قدم مرفوعه که مستلزم میل بدن است بسوی وحشی حقیر میگوید یم که این ایراد آملی مطابق ایراد اول صاحب فیوض است که درین کتاب ایراد پنجم است که تبعا للآملی بر قرشی گفته است و محصلش همین است که در قول شیخ میل قدم مذکور است نه میل بدن الا انکه بجوابش گفته شود انچه خود صاحب فیوض در ایراد اول خود بر قرشی گفته بقوله مگر اینکه گفته شود که میل قدم بسوی ضد جهت پای مرفوع ازان مستلزم میل بدین جهت است لهذا فاضل مذکور بنای توضیح عبارت منقوله بر میل بدن نهاد و بما سیاتی فیما بعد و جواب از ایراد چهارم صاحب فیوض داده اند که در کافه نسخ قرشی که بنظر این همچیدان رسیده بجای موضوعه مرفوعه است پس ایراد مورد بجا است حقیر میگوید یم البته آملی را می بایست که در نسخ دیگر قرشی رجوع میکرد تا الزام اخذ نسخه غلط و ایراد بر وی رفع میشد و انچه محقق بهائی از شرح قرشی در کشکول نقل کرده در آن هم لفظ رجل مرفوعه مذکور است حقیر میگوید یم که ایرادات ثلثه صاحب فیوض ضعیف اند اما جواب از ایراد پنجم با وجود انکه مذکور شد ضعیف است بتصریح فاضل خجندی فیما یاتی بعد و اما جواب از ایراد ششم اینکه عدم تعرض قرشی بمقام سهل را موجب اعتراض بر او نیست زیرا که از عادت قدیمه اکثر مصنفین است که تا مقدور در حل عبارات اختصار می کردند از حل بعض مطالب ظاهره بالکای اذهان صافیه سکوت می نمودند بخلاف متاخرین بوجه نقصان اذهان طالبین زیادات و توضیح و حل جمله عبارات می نمایند و اما جواب از ایراد هفتم فقد وقفت قبل کرده و من جمله آن فاضل سامری بمصداق اینکه گوساله پیر شده گاو نشود تقریری از زبان سحر بیان خود کرده روح سامری را خوش نموده چنانچه فاضل آملی در توصیف او گفته لکن سامری پس نیافهم توضیح او برای تشریح تا اینجا انچه لایق نقل باشد ذیرا که اکثر کلام او از قبیل مهملات است بالنسبت متن مگر انچه

تقریر سامری

افاده کرده است درین موضع صاحب فیوض جلیله گفته پوشیده نیست بر ناظرین که این توجیه دیگر است برای خلل جمع
مطلقا نه جانب انسی و توضیح عبارت شیخ را دران دخلی نیست انتهی لهذا فاضل آملی گفته که اکثر کلام وی در حل متن از قبیل
مهملات است بالجمله آملی از سامری نقل کرده که جهت تقعیر برای جودت ثبات قدم شده و این برای اینکه هرگاه که قدم داشته شود ملاقی
زمین خواهد شد بجوانب آن نه بکل آن و بدان استقرارش بر زمین اجود و حملش برای ثقل بدن ابلغ خواهد شد و مایل نخواهد شد بدن بجانب
قدم منتقل بازآملی گفته هرگاه سامری ایجاد کرده از سحر خود در حال این موضع در توجیه آن نقل کردم اورا قیاس کرده شود بر این
غیر این حقیر میگوید گفته آملی اینجا بمقتضای اینمصراع شاعر است سه قیاس کن ز گلستان من بهار مرا + بآملی گفته هر آینه مطلع
شدم بر حاشیه آن برای شکل دیگر گفته تقدیر کلام تا که باشد میل بدن بسوی جهت مضاده برای ضد جهت پای برداشته صاحب
فیوض گفته یعنی تا تقعیر در انسی قدم مایل شود بجهتیکه مضاد ضد جهت رجل مشیله عین جهت رجل مشیله است و با آنکه بر این تقدیر
در عبارت شیخ اصلا قرینه نیست مگر خبط معمائیست که مطلب آسان را به تقریر معقد بیان کردن کار عاقل نیست لهذا فاضل
آملی گفته و این مثال آن چیزی است که نقل کرده میشود که مردی شکایت کرد نزد طبیب از گوش خود پس گفت طبیب که در کدام از هر دو
گوش خود درد داری پس بجواب آن دراز کرد دست است خود پس پشت خود و گرفت گوش چپ خود را و بود طبیب بسوی جانب
مریض پس گفت طبیب او را که اگر گوش خود را اندکی باین طرف میلی دادی کفایت کردی زیرا که معنی کلام این است تا که باشد میل قدم
طرف جهت پای برداشته و نمی داند عاقل را که تعبیر کند از اینمعنی بچیزیکه تعبیر کرده بآن و بالجمله حقیر میگوید چنانچه سامری بعد دعای حضرت
موسی علیه و علی نبینا مخبط شده بمصداق اینکه الا سماء تنزل من السماء این هم مخبط گردیده است لهذا اکثر تقاریر وی مخبط اند چنانچه
فاضل علامه شکایت اینمعنی اکثر نموده هذا و من جمله آن سعد الدین فارسی است که تقریرش محمود بن مسعود در تشریح قانون نقل کرده
که برداشت پا هرگاه بود بجهت مایله بسوی وحشی احتیاج شد بسوی میل نزدیک وضع بر زمین پس اعتدال انتصاب و حسن
قوام خواهد شد و این حاصل نمی شود مگر با خمص برای مقاومت او در جهت و وضع حقیر میگوید تقریر بذا هم قریب تقریر
سامری است و مشابه آن در عدم ایضاح و خبط و من جمله آن تقریر فاضل خجندی که شارح مذکور تقریر او نقل کرده گفته
که پیدا کرده شد برای هر دو پا خمص و آن تقعیریست که یافته شود در جانب انسی آن تقعیر یکه مقابل میشود پای دیگر را موافق
هر یک از هر دو پا برای چند فوائد یکی از ان اینکه مشی تمام نمی شود مگر برفع یکی از دو پا و نهادن آن جائیکه اراده انتقال از ثبات
پای دیگر باشد تا که ممکن شود بقای بدن راست غیر مایل بسوی جانبی و نزدیک رفع یکی از دو پا ضرور است که مایل شود
بسوی ضد جهت پا چنانچه وقتیکه بردارم یکی از دو جانب جسم ثقیل پس خواهم یافت این جسم را که مایل خواهد شد بسوی ضد جهت
اینجانب پس همچنین وقتیکه رفع خواهم کرد پای راست را مثلا پس بدن ازین جانب مایل خواهد شد بسوی ضد جهت آن که آن
جانب ایسر است و هرگاه چنین خواهد شد پس نزدیک میل بدن بسوی جانب چپ موجب خواهد شد تقعیر خمص اینوقت میل
بدن را بسوی جهت پای برداشته و آن جانب یمین است و اینوقت تقاوم هر دو میل خواهد شد و بدن بر انتصاب و استقامت
خود باقی خواهد ماند و برای همین سبب شخصیکه خمص او مفقود باشد پس بتحقیق او مایل میشود در حال مشی از نزدیک بر دوشتن
پا بسوی ضد جهت او و بسوی همین اشاره کرده شیخ بقول خود و خلق له الاخمص فی الجانب الانسی الی قوله عند الانتصاب
و در بعض نسخ است عند القیام و خصوصا در حالی المشی از برای اینکه میل آنوقت اتم است الی الجهة المضادة لجهة الرجل المشیلة
یعنی میل بسوی جهت مضاده برای جهت پای برداشته لیقاوم یعنی تا که مقاومت کند خمص میل بدن را بسوی جهت مضاده

پای مرفوع داشته باید که ان یشتد من الاعتماد الی جهة الاستقلال بالرجل المشیلة یعنی برای ارتفاع رجل مرفوعه ما خوذ است
از قول او شان شال الابل فخذه ای رفعه فیعتدل القوام یعنی راست شود و قد و باقی ماند بر کل انتصاب پس ساقط نشود بسوی
جانب مضاد برای پای مرفوع داشته بسبب میل بدن بسوی جانب مضاد و اینوقت یعنی نزدیک بودن خمص بر زمین جانب
قوله لیکون میل القدم خصوصا لدی المشی الی الجهة المضادة بجهة الرجل المشیلة صحیح است که تعلیل باشد برای قول شیخ و خلق لها
الا خمص فی الجانب الانسی زیرا که خلقت خمص در جانب انسی مقتضی میل قدم بسوی جهت مرفوعه می شود و اگر می بود بدل این قول
شیخ لیکون میل القدم الخ لیکون میل البدن الخ هر آینه اولی بود و هر آینه صحیح میشد تعلیل برای قول شیخ لیقاوم الخ و ممکن است
که گفته شود تقدیر کلام لیکون میل البدن الی الجهة المضادة یعنی تا که باشد میل بدن بسوی جهت مضاده برای ضد جهت پای
برداشته و اینوقت کلام صحیح خواهد شد زیرا که میل بدن بسبب خمص اولی است از میل قدم انتهی ما ارد نا ترجمته بعد تصحیح العبارة
بقدر الامکان لکون النسخة التی کانت عندنا مملوة من الاغلاط حقیقه میگویم این تاویل و تقریر و توضیح عبارت شیخ از خجندی
موافق تاویل قرشی است مع التوضیح والتیسیر و قد عرفت ما فیه و ما علیه فتذکر و من جمله ان فاضل الثانی حکیم علی جیلانی
است که در حل این عبارت تقریری سلیس و بیانی نفیس گفته که از تقاریر مذکوره اسلم از خدشات است و اگرچه صاحب
فیوض جلیله این امر را بطور انکار تسلیم فرموده گفته اند و از ان است تقریر فاضل جیلانی و آن اسلم تقاریر و اجود آن است
گو بظاهر دلش از غبار خدشه پاک نیست مگر صاحب فیوض بلیله تصریح بآن خدشات تقرموده تا به اسمان نظر دیده
می شد و نزد اینحقیر تقریر مذکور خالی از خدشات نیست و آن اینکه باید دانست که خمص اگر در قدم نبودی میل قدم هنگام نهادن
بر زمین بسوی همه اجزایش مستوی بودی بخلاف انکه جزوی ازان مقعر کرده شود چه در انصورت لامحاله قدم از جانب این
جز سبک گردد و بدان میلش بجانبی که ازان چیزی ناقص و مقعر نشده رود و چون این را دانستی بدانکه چون قدم راست را
مثلا در رفتار بر زمین نهادی لامحاله بجهت حصول تقعیر در جانب ایسر ش میل وی بجانب یمین که بعینها جهت مضاده
پای مشیله الیسر است خواهد ماند تا اینکه اگر یسری را بر زمین نهند حالش حال قدم اولی خواهد بود ای در میل قدم بسوی جانب
یمین برای وجود خمص در یسار و فائده این تقعیر مقاومت میلین است یعنی تا پای موضوعه بسبب وجوب شدت اعتماد و ثقل
بر طرف ایمن که در ان خمص نیست بسبیل استقلال که بسبب ضیق محل اعتماد و بعدش از وسط میل ضروری است مقاومت
پای مشیله که برای ثقل بدن از جای بجای مرفوع شده و رفعش مقتضی میل بدن بجهت وی و موجب اشرافش بر سقوط بسوی
وی گشته نماید و حاصل کلام اینکه در اکثر جوامع موافق کتاب منقط یعنی این شرح که من بیان نمودم هنگام ثبات بر پای واحد میل
بدن بجهت مخالفت که آن جهت خمص که وجودش نزدیک چیزیکه اعتماد تمام بدن بر وی است و آن ثقل پای مرفوع و ثقل
نصف بدن از الت بدن بجانب خمص پای موضوع است می باشد و بالجمله میل بدن نزد ثبات بر جهت وشیه ثقل
پای مشیله و ثقل نصف بدن بسوی جهت انسیه و آن خمص خواهد شد و لهذا بجهت منع زوال و حصول اعتماد از وضع پای
مرفوع گریزی نمی باشد چنانکه در مثل اینوقت بر عصا و امثال وی اعتمادی می نمایند پس بوضع مشیله حال میل و ثقل منعکس
می شود و همچنین انقسام بارد تقاوم میل یکی بدیگری در هنگام رفتاری اقتدا و امشی بدان تمام می گردد انتهی ترجمه عبارة
شرح الجیلانی علی ما فی الفیوض مع ایراد بعض التوضیح و من جمله آن موضع الایرادات است که در شرح قانون گفته ترجمه عبارت
لفظ چنین است یعنی میگویم گردانیده شد اخمص در طرف انسی از قدم زیرا که حرکت بدن بسوی قدام مایل است بسوی

تقریر فاضل جیلانی

ایراد بر شرح قانون

یکی دو جانب امنی یمین نزدیک برداشتن پای چپ و یسار نزدیک برداشتن پای راست لکن میل باشد در جانب وحشی
از دو جهت پس اگر گردانیده شود خمص در این جانب هر آینه ساقط خواهد شد پا نزدیک میل بسوی او و نه خمص اگر باشد
در جانب وحشی از دو قدم هر آینه خواهد شد اتصال دو قدم در جانب انسی نزدیک انتصاب مشکل بر سطوح غیر مستویه و هر آینه
نخواهد شد احتوای دو قدم بر اشیای نائیه مثل احتوای آن اینوقت انتهی حقیر میگوید فیه مافیه من وجوه عدیدة اما اولا
از تقریر وی بالاجمال هم حل عبارت شیخ نمی شود تا به تفصیل آن چه گفته آید و این امر از منصب شارح از بس بعید است
مگر چون خود بوجه وقت مضمونش با وجود مدعی بودن الهام و کرامات مطلب شیخ نرسیده چه جاکه بتفصیل نکات وی رسد
گفته انچه گفته و لغم ما قیل سه اوخه پیشتن گم است کرا رهبری کند و ثانیا قول وی زیرا که حرکت بدن بسوی قدام الخ اگر مسلم داشته
شود لکن قول وی لکن میل مے باشد در جانب وحشی از دو جهت غیر مسلم است زیرا که عبارت شیخ کا ستعلم تفصیله صریحا
دال است که در خلق خمص در انسی میل قدم ثابت مے زمین در جانب وحشی میل قدم مرفوع در جانب انسی وقت نهادن این قدم
مرفوع بر زمین چنانچه در هنگام انتقال در رفتار روی مے دهد بالعکس مے شود پس قول وی لکن میل می باشد الخ غلط و مخالف تصریح
شراح قانون و صاحب فیوض و غیره است و ثالثا قول وی پس اگر گردانیده شود خمص در این جانب حقیر میگوید اشاره است
ازین بسوی جانب وحشی بار گفته هر آینه ساقط خواهد شد پا نزدیک میل بسوی او حقیر میگوید اولا انتساب این توجیه بسوی
خود با وجود یکه از قرشی بجای خود نیست و ثانیا در بیان این توجیه با وجود سرقه قاصر است و ثالثا این توجیه در صورت
فقدان خمص مطلقا زاید مرتب می شود اگرچه فاضل قرشی جریان این بر تقدیر فقدان خمص مطلقا و نه بودن آن در جانب وحشی
هر دو گفته جایکه گفته چون النسان را در بعضی از حالات نادری از قیام و انتساب بهر یک پا ناگزیر است و بر این تقدیر اگر خمص بود
و یا در جانب وحشی قدم بودی بدن بسوی ضد جهت این پا یعنی بجانب وحشی مایل مے شد و بر زمین افتادے زیرا که دران جانب
پای نیست تا بوضعش از سقوط بازماندی بخلاف آنکه در انسی قدم بود چه درین فرق است و اگرچه میل بدن جهت خمص خواهد بود
اما از خوف سقوط ایمنی حاصل خواهد شد زیرا که پای مشله را در هنگام میلانش بجهت خمص بر زمین خواهد نهاد و بدین سبب
جهت رفع خدر از سقوط او قوف تا مدت احتیاج بر یک پا بلا دغدغه حاصل خواهد شد در رابعا قول وی و نیز خمص اگر باشد
الی قوله غیر مستویه حقیر میگوید این هم فائده برای وجود خمص مطلقا در پا است نه در انسی چنانچه بر خبیر پوشیده نیست تتمم
تفصیله من الکامل و اکمل الصناعة و خامسا قول وی هر آینه خواهد شد الی قوله اینوقت حقیر میگوید این فائده هم متعلق بنحو
خمص مطلقا است چنانچه در فیوض جلیله وغیره بالتصریح مذکور است نه در انسی قدم چنانکه زعم کرده هذا و من جمله آن صاحب
فیوض جلیله که در حل این عبارت شیخ گفته بعبارته اما تقریر و توضیح منفعت اول از منافع اربعه بحسب فهم ناقص انکه فائده
خلق خمص در جانب انسی آن است که بدن نزد رفتار که بهر داشتن یکے از دو پا اولا و نهادنش بر زمین و قرارش بران ثانیا تمام می شود
بر حال انتصاب بدون میلان بسوی جانبی از جوانب اربعه باقی ماند و این امر حاصل نمے شود مگر وقتیکه میل قدم نزد انتصاب
و ثباتش بر زمین و خصوصا نزد رفتار بسوی جهتیکه مضاد جهت پای مرفوعه از زمین است باشد و این میل بجهت مضاد جهت
خلق خمص در جانب انسی در هر قدم ممکن نبود چه اگر کف پا برابر از همه جا بر زمین رسیدی میل قدم باحدی از جانب یمین و یسار بش
حاصل نشدی و چون قدم از جانب انسی خالی شد بدن بجانب وحشی که مضاد جهت پای مرفوعه که آن جهت انسی وی است مایل
خواهد شد زیرا که از حسیات و مشاهدات است که میل شیای خالیه از یک جهت نزد انتصاب و قرارش بجانبیکه از ان خالی

می باشد و وقت رفع این میل بجانب یمین موضع خالی و چون دانستی که در خلق اخمص در انسی میل قدم ثابت بر زمین و در جانب وحشی میل قدم مرفوع در جانب انسی و در وقت نهادن این قدم مرفوع بر زمین چنانکه در هنگام انتقال و رفتار رود می جهد بالعکس می شود و این هر دو میل با یکدیگر متضادتین است و بین دو میل متضادتین تقاوم و اعتدال قوام حاصل میشود چه میل قدم که در اثر شدت اعتماد بر جهت استقلال گریزی نیست بر جانب وحشی مقاوم و مزاحم میل پای مرفوع برای انتقال و رفتار که بسوی انسی است خواهد شد و این اعتدال قوام است بنا حقیقی میگویم اگرچه تقریر توضیح و تفصیل تقریر فاضل جیلانی تا بعضی زیادات ماخوذه از تقریر فاضل شیخی است لاانه اجاد فیما افاد بذاته لکن تقریر مشتمل بر دو فائده در تقعیر مخمص مطلقا در کامل الصناعه بنظر احقیر نگذشته که ذکری خالی از فائده نیست یکی آنکه هرگاه قایم شود انسان بر شیء محدب یا مائل لازم شود او را متمکن شود از زیرا که اگر قدم ممتلی غیر متقعر خواهد بود هر آینه متمکن قدم خواهد شد بر موضع محدب ثابت نخواهد ماند و ساقط خواهد شد و نخواهد شد تمکن آن نیز از مواضع مستویه تمکن جید دوم اینکه باشد قدم خفیف پس سهل شود حرکت آن حقیر میگویم این تقریر گو موضح تقریر شیخ نیست و نه متعلق بفائده خلق اخمص در انسی قدم است لکن از پس مفید است برای حل فائده آتیه پس فائده مذکوره از کلام شیخ متعلق بخلق در انسی قدم است و دیگر فوائد متعلق اند به پیدایش اخمص مطلقا نه در انسی قدم کما قال الشیخ و ایضا لیکون الوطی علی الاشیاء الناتئة متانیا من غیر ایلام شدیدة و این فائده دوم است ترجمه مع شرح و نیز باشد وطی برای اشیای نتوء دار نده حامل بغیر درد شدید چه تحدیبات این اشیاء در تقعیر قدم در آید و الوطی فی اللغة پامال کردن و بسوی فائده سیوم شیخ اشاره کرده بقوله و لیحسن اشتمال القدم علی مایشبه الدرج و حروف المصاعد ترجمه مع شرح و تا که نیک باشد اشتمال قدم بر آنچه که مشابه درج و زوائد اشیای بلند باشند و درج بفتحتین جمع درجه ای پایهای نردبان کذا فی الغیاث و حروف مصاعد ای زوائد اطراف آن چنانچه در جبال و اشجار است زیرا که اگر اخمص منهدم بر آنها نشدی اشتمال و استمساک جید نگشتی حکیم علی گفته که این فائده برای خلق اخمص مطلقا یعنی برای بودن قدم ذات تقعیر است نه برای بودن اخمص واقع در جهت انسیه زیرا که این را با او تعلق نیست اگرچه فائده اول نافع برای ثانیه هم است چنانچه پوشیده نیست و برای همین مقدم کرده است شیخ اورا و چهارم ازان فائده قرشی ذکر کرده است و آن اینکه بسبب اخمص قدم را خفتی و سبکی حاصل شود و بدان در سرعت دویدن گرانی نه باشد و همین وجه است مختار صاحب تحفه حقیقی میگویم این فائده چهارم در کامل الصناعه نیز موجود است فتذکر قال الشیخ و قد خلق القدم مولفة من عظام کثیرة لمنافع منها حسن الاستمساک والاشتمال علی الموطو علیه من الارض اذا احتیج الیه فان القدم تمسک الموطو علیه کالکف یمسک المقبوض و اذا کان الاستمساک منها ان یتحرک تارة الی هیئة یجود بها الاستمساک کان احسن من ان یکون قطعة واحدة لا تشکل بعدة اشکال و منها المنفعة بکل ما کثرة عظامه ترجمه مع شرح تحقیق پیدا کرده شد قدم مرکب از استخوانهای کثیره برای منفعت ها بعضی از ان حسن اشتمال و استمساک است بر موطو علیه یعنی پامال کرده شده از زمین وقتیکه احتیاج شود باین زیرا که قدم گاهی مسک میکند موطو را مثل کف که مسک میکند مقبوض را و هرگاه مستمسک آماده شد باینکه متحرک شود بسوی شکلیکه جید باشد بسبب آن استمساک نیک خواهد شد از انکه باشد یک قطعه که متشکل باشکالے بعد شکلے نه باشد و بعض آن منفعت مشترک است برای کل شی که کثیر العظام باشد بدانکه فائده کثرت عظام این است که اگر کدامی آفت بجزوی از اجزای آن کثیر العظام وارد شود بجمیع آن عضو عام نشود لهذا بحسب مساس حاجت قدم از بست و شش عظام مخلوق شد ند زیرا که در صورت ترکیب قدم از ما دون این عدد بعض منافع حاصل نمیشد و در صورت زیادت فضل غیر محتاج الیه لازم خواهد آمد شیخ فرموده عظام قدم بست و شش اند اول کعب که بسبب او اکمال متصل با ساق گشوده شود دوم عقب که بسبب او عمده ثبات است سیوم زورقی که بسبب او اخمص است و چهار استخوان برای رسغ اند که بسبب آن

اتصال با مشط میشود یکی از ان عظم زوی مثل مسدس از جانب وحشی موضوع است که بسبب آن عظام بیکدیگر
وبنج عظام برای مشط اند و آنکی گفته چهارده عظام برای اصابع اند این است تقسیم عظام قدم بالاجمال والتفصیل فی القانون
وشروحه وفی الکامل للمجوسی والفیومی الجلیلة من شاء الاطلاع فلیرجع الیها وصاحب خلاصة الحکمة خلاصة التشریح وغیره وتفصیل وتشریح
فائدة اولی در خلق عظم ورانسی قدم کرده اند قانون است نکرده اند بلکه تعرض بدان نموده اند ملا سدید گازرونی نیز در شرح خود بر کلیات
قانون در حل این عبارت حسب عادت خود سکوت کرده و بالجمله در تشخص خود انچه دید نیز عام یافهم نشد نمودم بذا قال فی

مباحث الاطباء البحث الثامن فی الارواح قالوا الروح جسم لطیف بخاری یتکون من لطافة
الاخلاط یرد علیه لم یجوز ان تکون الروح من الهواء المستنشق وحصول الموت بالخنق یدل علی هذا

قال المترجم بحث هشتم در ارواح گفته اند که روح جسمی است لطیف که متولد می شود از لطافت اخلاط واردی شود بران جواب بدانکه این
اینکه چرا جایز نیست که متکون شود روح از هوای مستنشق وحصول موت بخفه کردن گلو دلالت می کند بران جواب بدانکه این
اعتراض قدیمی است چنانچه فاضل نفیس در شرح موجز نیز آورده وگفته که اگر روح از هوای مستنشق متولد شدی چنانچه جالینوس وابو تصریح
کرده لازم آمد که قوی از فقدان غذا ضعیف نشوند وهم از مضعفات دیگر مثل استفراغ وریاضت وتعب وسهر مفرط ضعف
قوی نشود زیرا که مدد روح بسبب بقای استنشاق باقی است وهمگاه روح باقی ماند قوی نیز باقی خواهند ماند زیرا که روح
موضوع یا محل قوی است ودر ایراد لفظ محل از شارح نه لفظ موضوع اشاره است باینکه محل عام است از ماده وموضوع
بتصریح شارح مواقف وغیره وقتیکه محل قوی شد حال هم قوی خواهد شد لکن هوا منفذ ومبدد روح است بسوی جمیع
اعضا چنانکه آب منفذ غذا است بسوی آنها انتهی مع التوضیح وموقع الایرادات در شرح موجز بر این اعتراض کرده که در تنقید
هوا برای روح بسوی اعضا نظر است زیرا که روح جسم است در غایت لطافت محتاج در تنقید بسوی مبدد ومنفذ نیست
بخلاف غذا زیرا که کثیف غلیظ است ضرور است برای او از منفذ ومبدد تا باشد نفوذ وجریان آن در ضائق انتهی وجواب
داده اند ازین بعض اکابر در انوار الحواشی که روح اگرچه لطیف است لکن اکثر مختلط می شود بابخره غلیظه وریاح کثیفه متولده در ابدان
زیرا که بدن کم خالی میشود از اینها پس برای همین لطیفی می شود نفوذ روح در مجاری پس احتیاج شد بسوی منفذ الطف ازین بکثیر
وآن هوا است وعجب است ازین قائل که قدح میکند بر کلام شارح این جا پس اختیار می کند وهی گوید فی مابعد که حق نزدیک من
اینکه هوا اضطراری می شود بسوی او مگر برای تعدیل واصلاح وبدرقه وتنقید روح واین نهایت است انتهی **حقیر میگوید** سوال وجواب
هر دو غیر جید اند اما سوال ردی است اول بوجه مخالفت وشهادت قول قائل چنانچه صاحب انوار الحواشی بدین تصریح فرموده اند وثانی
اگر قطع نظر ازین کرده شود نیز ضعیف است زیرا که هوا معدل روح است وبتصریح کافة اطباء وسلطان الحکما ابن سینا این تعدیل تمام
می شود بدو فعل که من جمله آن ترویح است واین تعدیل را افاده می دهد استنشاق ازریه ومسام مناخس نبض که متصل بشریانین اند
وچون جسم روح بسیار لطیف حار المزاج سریع النفوذ در اعضا است زیرا که بدو میس هر دو می باشند بالفعل بالغ از نفوذ وسرعت آن تنگ و
نیست که جوهر لطیف وحار کثیر وسریع الحرکة سریع میشود استحالة آن بسوی ناریت بوجه مناسبت جوهر خود واین مودی بسوی
اشتعال وخروج از استعداد آثار نفسانیه که سبب حیات است میشود ومع هذا باعث تحلل نفس حی هر طب بخاری میشود لهذا ضرور
شد برای بایان از جسم بارد معدل ومقوی ومصلح هر نفس لکن نه بافراط والا مطفی حرارت روح خواهد شد بوجه سرعت قبول وی برای
اطفاء ومهد مناسب جوهری در لطافت وخفت باشد والا باعث تکدر روح خواهد شد وموصوف باین صفات هوای

دیگر نیست پس احتیاج بسوی او شد صرح به العلامة فی شرح الاظهر من القانون و وقتیکه این را معلوم نمودی پس بدانکه اگرچه
روح حامل لطیف زیادت بمراتب از هوا لکن بی هوا تعدیل و تقویت و اصلاح او نخواهد شد و هوا مصاحب روح خواهد شد و چون
بحسب قاعده مقرره اطبا فعل جید بر جسم و عضو از اعتدال بمزاج آن میشود و بگاه روح بی هوا بوجه عدم تعدیل و سوء مزاج حادث قابل افعال
نمی ماند پس قابل نفوذ هم نخواهد ماند که نفوذ هم من جمله افعال روح است پس نسبت تنفیذ روح بسوی هوا بادنی ملابست است و اطلاق
تنفیذ روح برای هوا باین سبب است زیرا که روح هرگاه بی تعدیل هوا خود منطفی می شود پس نفوذ روح که بر وجود آن متفرع است کی خواهد
گشت و بدیده ما قاله الشیخ فاذا وصل الیه ای الی الروح صدمته البواره و خالطته منه عن الاستحالة الی النارية الاعتقانية المودية الی سوء
المزاج الذی به یزول عن الاستعداد لقبول التاثیر النفسانی فیه الذی هو سبب الحیوة والی تحلل جوهره الجاری الرطب انتهی و بالجمله مصاحبت
هوا با روح هوا را منفذ گفته شود بعلاقه مصاحبت و بعد غرضه از تحریر اینمقام حقیر را ضرورت رجوع مطالعه بسوی کتاب ثالث
قانون و شرح آن در تشریح ریه برای حل مقالے افتاد از آن معلوم شد که شیخ معترض بر جالینوس است بودن وی قائل باستحالة هوا
و قائل است که هوای معدله معدل تبرید است برای حرارت قلب و این هوا ممد روح است بجوهریکه اغلب در روح اوست
یعنے هوا و چنانچه آب بانفراده غذای عضوی شود همچنین این روح نیز و هر یک از هر دو غاذی و منفذ و مبذرق است لکن آب پس
برای غذای بدن و هوا برای روح و هر دو برای هر دو اما بمعنی بودن هر دو جزء غاذی یا مبذرق منفذ و فاضل حیلانی و نه بمقام
گفته که روح جوهر لطیف است از جنس بخار مستولد می شود از خون دارد بر لطیف ایسر قلب زیرا که صور مرکبات از قوی و نفوس احاله
نمی کنند اجرام بسیطه مثل هوا و غیر آن را و احالة میکنند ماده مخصوصه را و ماده تخصص مے شود بمزاج خاص و محل آن باین صفت
جوهر مرکب است نه بسیط و این دم است که استحالة میشود بسوی جوهر بخار لکن روح هوائی پس یافته میشود لطیف برای روح حیوانی
و مبذرق برای آن و حامل حار غریزی بسوی جمیع بدن پس منزله استحالة آن بسوی باطن ایسر بسوی جوهر روحی منزله استحالة خون است
در جگر و منزله قبول آن قوت دماغ برای تعدل مزاج منزله خون است در عروق وقت قبول آن استعداد برای بودن آن
غذای حقیقی و چنانچه دم تقسیم می شود بسوی اعضا پس میشود گوشت و عصب و غیر هر دو همچنین مے شود روح بسوی هر دو
از آلات حواس و محل قوی که تخیل و فکر و ذکر است و بسوی آلات عضلات محرکه بالاختیار می شود روح نفسانی خاصته انتهی پس
ازین بیان معلوم شد که روح هوائی لطف روح حیوانی است و آن روح غالب الهوائیت است باطلاق روح بر آن باعتبار
مجموع مختلط است و یا باعتبار عدم مفارقت وی و اطلاق هوای بودن بر آن باعتبار غلبه آن است پس چنانچه بر این روح اطلاق
هوائیت است و آن منفذ روح حیوانی صرف است همچنین این هوائی منفذ نیز صرف نیست بلکه مجموع مختلط از روح و هوا است و اطلاق
هوا بر او و با عتبار ماکان است یا باعتبار غلبه هوائیت بر او بدانا ظهر لی و لعل المنصف لقبلة و المجادل المتعصب یرده و اما جواب پس
نفس حقیر از قبول آن آسیب بر زدار د بوجوه عدیده اما اولا تسلیم نمیکنم اختلاط لخره غلیظه و ریاح کثیفه متولده در ابدان در روح حیوانی
که از شرایین نافذ میشود و در قلب پیدا می شود بوجه کثرت حرارت و ثانیا اگر تسلیم کنم که روح مختلط با بخره غلیظه و ریاح کثیفه میشود لکن هوای
منفذ نیز خالی از مخالطت بخره مائیه کثیره بتصریح شراح قانون اینجا و از دیگر مختلطات مغلظه کثیفه منفذ جوهر آن نمی شود پس همچنین هوای آن
منفذ لطیف بلکه الطف خواهد شد اگر قائل از جانب مجیب بگوید که ما تسلیم نمودی که روح مختلط با بخره غلیظه و ریاح کثیفه می شود و بود
هوا منفذ روح از مسلمات اطبا است و خود هم بر همین قائل نقل از [illegible] و ایشان بر [illegible] هوای مختلط است زیرا که
هوای چگونه از اختلاط خالی می باشد فما یرد علی المجیب یرد علی المورد گوئیم نسبت تقدیما علیها بالقا بوجوه دیگر میگوئیم نه بوجه لطافت هوا

از روح و نه بنفوذ حقیقی از قائل ام چنانچه مجیب گفته بذاتها نثار روح بی مخالطت ادخنه حار لطیف از بهواست و بعد مخالطت احرار بهوا
خواهد شد و هوا بهر طور برودت موجب تقل و کثافت می شود پس همچنین بهوائی کثیف کی منفذ الطف خواهد بود
و یویده ما قاله الفاضل العلامه ان الهواء روان کان حارا لکنه بالقیاس الی مزاج الروح بارد و بعد الان الروح الذی فی ابدانا مزاجها حار علی
بلبان فی ارنبه الاعضاء فاذا اکتسفت از دادت حرارتها بذلک ای بسبب اختلاط الاجزاء الدخانیه المتولدة عند تولد الروح الیه
من شبانها التحلل و ان الهواء بارد بالقیاس الی مزاج الروح الخالی عن الاجزاء الدخانیه کان بالقیاس الی الروح التی تختلط بها تلک الاجزاء
الحارة ایرد و در العام از تقریر مجیب معلوم می شود که هوا منفذ روح مختلط بالجزء کثیر غلیظه و یاح کثیفه است میگویم اولا کلام اطباء در مطلق
روح ست نه در روح کذائی و ثانیا حرارت روح باعث تحلیل آنها خواهد شد و حاجت منفذ ندارد مگر وقتیکه حرارت و لطافت آن زاید
از اندازه باشد و این باطل است بتصریح کافه اطبا اگر قائل از جانب مجیب بگوید که فعل تنفید موقوف بر حرارت نیست بلکه بر اعتدال قوام است
و شک نیست در اعتدال قوام روح کذائی باختلاط گوئیم اولا در اعتدال قوام آن و تنفید از و کلام ست آری اعتدال مزاج خواهد شد و همین
است آنچه خود مجیب از فاضل جیلانی در انوار الحواشی نقل کرده بقوله بان تعدیل هذا الهواء للروح لیس بان یجعله ابرد بما کان علیه فی اصل
مزاجه بل بان یرده الی مزاجه الاصلی من المزاج الحار الحاصل بالاحتقان الذی لولاه احترق کذا افاد الجیلانی و ثانیا مجیب معترف تنفید هوا
لطیف برای روح کذائی کثیف ست پس لامحاله زاید الحرارت خواهد شد از روح نزدیک مجیب پس ایراد بحال خود ماند و خاصه گاه آنکه
حاره در شدت قبض بدن روح و مانع روح از اشتعال آن میشوند و این امر بنا بر اینکه از روح هوا کثیف باشد و روح از ان لطیف باشد
حاصل نمیشود همچنین هوائی مختلط لطیف از روح مختلط بالجزء و ریاح نخواهد شد و تسلیم یکی و منع دیگری منع مجرد غیر لایق قبول است
و یویده ما قاله صاحب انوار الحواشی فی حل قول شارح الکرمانی برده منعه نقلا عن الجیلانی و فی بعض النسخ برده و منعه الی ان قال
و بهذا البیان یندفع استبعاد حصول التروح من الاهویة الحارة فی شدة القیظ مثلا و بان هذا الهواء لم یبق علی حرارته الاصلیة بل بحاورة
الهواء المائیة و فی انطته لها صار باردا بالقیاس الی المزاج الاصلی للروح الغالب علیه الهوائیة و الناریة و ساد ساگر تسلیم کنیم ما این پس
چرا ممکن نشود که همچنین روح مثل روح محتقن که حرارتش زاید می شود بواسطه اختلاط اجزای دخانیه متولده از طبخ روح که نسبت آن نسبت خلط
فضلی ست بسوی بدن کما صرح به الکرمانی تبعا للاطباء من الاقاصی الی الادانی این روح کذائی هم بوجه عدم خلوص جوهروی مثل آن روح بسوی
خارج خارج شود چنانچه او نافذ در مجاری بدن نمیشود همچنین این هم و آن روح بتصریح کافه اطبا خارج باستصحاب هوا تحریک قوت
دافعه بر نفس بسوی خارج میشود نه نافذ در اعضا که غرض شارح نفیس ست و ایراد مورد بروی ست و این را تنقیه میگویند که فعل دوم
تعدیل ست قال الشیخ و التنقیه بصدوره عند رد النفس قال شریف الاطباء بان تنقبض الحجاب الرئیه و الشرائین فتدفع تلک الابخرة مثل ما
برق الاجواد یمتلئ هواء بالانبساط و یقرع بالانقباض انتهی و این تنقیه باستصحاب هوا و تحریک دافعه برای بخار دخانی دهوائی متسخن که در صورت
بقای آن باعث تسخن و احتراق روح و تنگی مکان خواهد شد میشود کما قاله الآمدی و بالجمله چنانچه ابخره دخانیه متولده از طبخ روح تمیز از قوت
ممیزه در قلب می شود همچنین هوای متسخن متمیز شود و اخراج این بر نفس میشود و صرح به الشیخ و العلامه و جرت قبقری بر نفس
رجوع بسوی خارج میشود و قد صرح به واحد بعد واحد و مراد از روح روح حیوانی دانر نفوذ آن در اعضای دماغ و کبد و دیگر اعضا
بواسطه آلات ست پس مندفع شد آنچه گفته شود از جانب مجیب که اگر روح نافذ در عضوی مختلط بریاح کثیفه و مختلط بالجزء غلیظه
و طبیعت مضطر شد بسوی اخراج چنین روح بر نفس بسوی خارج لامحاله همچنین روح را اولا در مجاری بنفوذ احتیاجی
خواهد شد من بعد بر نفس خارج خواهد شد و نفوذ باستعانت هوا نزد مورد مسلم است چه فساد این روح ضرور نیست که در عضو بعید

از حنجره و قصبه ریه باشد پس چنانکه ولایا استعانت هوا در ین مجاری نافذ شده تا باین عضو رسیده بود چنین هنگام رئیس رجعت نتوانی
نیز از ین عضو ولایا استعانت هوای منفذ در ین مجاری نافذ شده خارج خواهد شد و بذا ظاهر شد و لعل
الحق لا یجاوز زعیمه نحن احق بالاتباع مگر چونکه بعض اکابر فرموده اند لهذا بموجب قول قائل من اذا قالت حذام فصدقوها فان القول ما قالت حذام
درست است ثم قال الکرمانی و انچه نزد ایشان بر تولد روح از هوای مستنشق دلالت میکند این است که هرگاه کسی تا مدت حبس نفس میکند هلاک
می شود و نیست برای این سبب مگر انعدام روح بسبب انعدام مادهٔ او که آن هوا است و جواب اینکه روح حار بسیار است پس در حال
احتباس هوا که نسبت بآن بارد است مزاج روح حار خواهد شد و روح محترق خواهد گشت و موت لازم خواهد آمد زیرا که در روح این قوت
استعداد قبول قوت حیات باقی نخواهد ماند پس هلاک شدن مخنوق بسبب انتفای مادهٔ او نیست بلکه بسبب انتفای مصلح اوست
و می دانم که بعض اطبای مشهورین چرا در جواب این ایراد عبارت شیخ از ادویه قلبیه که شراح بمناسبت مقام نقل کرده اند نقل کرده
بقوله قال الشیخ فی الادویة القلبیة انما یکون الحکام و اتباعهم قد اتفقوا علی ان الفرح و الغم و الخوف و الحزن و الغضب من الانفعالات
الخاصة بالروح الحیوانی بلکه میگویم که نقل این عبارت در مقام بیکار است ثم قال ثم قال الشیخ فی کلیات القانون کما قد یتولد من کثافة
الاخلاط الی قوله هو الروح حقیر میگویم که ایراد ثم اینجا غلط است ثم قال و ما قال جالینوس من انه یتولد من الهواء المستنشق
هو فاسد لانه یجب حینئذ ان لا یضعف القوی عند عدم الغذاء لان الاستنشاق موجود و الهواء المستنشق حاصل فیصل مدد
و یقوی و متی قوی الحامل قوی المحمول و الصورة الحالة فیه انتهی حقیر میگویم بعض اطبای مشهورین این عبارت را بتصرف
روی خود از شرح کرمانی نقل کرده اند قال الفاضل الکرمانی و لو کان الروح متولدا من الهواء المستنشق لزم ان لا یضعف
القوی من عدم الغذاء مع بقاء الاستنشاق لان مدد الروح یکون باقیا و متی کان الروح باقیا کانت القوی ایضا باقیة لان المحل
کلما و متی قوی المحل قویت الصورة او الکیفیة الحالة فیه انتهی حقیر میگویم برای بعض اعاظم سید هاشم درین کلام است بوجوه عدیده اولا اینکه
بجا نیز است که ضعیف شود بدن بوجه فقدان غذا و برای همین ضعیف میشوند آلات نفس پس قادر نمی شوند بر جذب هوای کافی برای
تولید روح و ثانیا اینکه جا نیست که تولد روح از هوا مشروط باشد بتعاقب غذا از بدن تا پیدا کند بدن خون را از غذا و روح را
از هوا و ثالثا تسلیم نمیکنم که بقای محل مستلزم بقای حال است مثل جسم ابیض که باقی می ماند بعد زوال بیاض آن خصوصا حال آنکه
وی نزد یک ایشان از جنس کیفیات اند انتهی حقیر میگویم اگرچه این ایرادات قوی اند چه اعتراض اول ماخوذ آن منهیه شارح
است علی ما نقلها عنه صاحب انوار الحواشی بانه یجوز ان یکون الضعف فی حال قلة الغذاء او عدمه بسبب قصور اعضاء التنفس
عن الاستنشاق لنقصان الحرارة الغریزیة لعدم وصول المدد بالرطوبة الغریزیة الذی یحصل من الغذاء فان نقصان بوجب نقصان
التنفس و الاستنشاق الذی هو مدد الروح و لعدم وصول بدل ما یتحلل من الروح لضعف القوی البتة و علی تقدیر بقاء القوة
کما کانت یجوز ان یکون الضعف و عدم ظهور آثار القوة لعدم مساعدة الآلات البدنیة بفقدان بدل ما یتحلل انتهی لکن علی ما ظهر لی جواب
هر یک ایرادات ممکن است اما از اول پس ضعف بدن باینمرتبه که قدرت بر جذب هوا نماند و بعد مدت مدید و عرصه بعید خواهد شد
غالبا که قبل این مدت در صورت ضرورت داعیه بسوی بدل ما یتحلل مفارقت موت یا موت خواهد شد و هرگاه قبل ازین ضعف بدن و قوی می یابم
همه جذب هوا و استنشاق آن بسهولت می شود و مشاهده برین دال است در فقراء و محتاجین که اکثر آنها از گرسنگی نجات نمیشود پس
لازم شد که وجهی برای آن نیست مگر عدم تولید روح بسبب فقدان غذا که گفته شود آنچه برین حقیر از رب قدیر منکشف شده که عدم
تحلل مستلزم ضعف بدن خواهد بود از خلا استفراغ اعضا که لازم است و خواهد بود در کل حال منافی و مضعف بدن و قوی است

والا لازم آمدی با اینکه تولد روح مشروط بتعاقب غذا نزد جالینوس و اتباع او بوده لازم آمدی که از فقدان غذای یک روزه تولد روح نشدی و موت لازم آمدی چنانچه در حبس هوا می شود و لیس فلیس و اما جواب از سیوم اینکه قوت محل مستلزم قوت حال است اگرچه قوی نزدیک اطبا از جنس کیفیات اند زیرا که وقتیکه آب گرم زاید خواهد بود مقدار حرارت آن کاو کیفا زاید خواهد بود و مراد از محل محل مطلق است خاص آن چنانچه موده گان کرده و این محل مطلق یعنی ثوب غیر مقید محتاج بیاض نیست آری ثوب ابیض بخصوصیت بیاض که محل خاص است بعد از زوال آن جسم باقی نمی ماند و این مذا من ذلک علاوه ازین محل عام است از موضوع و غیر موضوع و اگرچه ارواح محال قوی موضوعا اند و قوی کیفیات و اعراض مگر ارواح در ماهیت و حقیقت خود محتاج بقوی اند همچنین ثوب مطلق محتاج در حقیقت و ماهیت خود بسوی بیاض و سواد نیست آری ثوب ابیض مفتقر در وجود خود بسوی حال است و این وقت محل بمعنی ماده است نه موضوع پس ایراد بعض اعاظم وا رد نخواهد شد زیرا که کلام در موضوع است نه در محل بمعنی ماده فضلا عن المحل المقید هذا من سوانح تحریر الکلیل و الانظر الی من قال بل الی ما قیل و کوچک ترین طبیبان در صیارالاطبا گفته میگویم که تسلیم نمیکنم که تکون روح از هوای مستنشق است زیرا که وقتیکه هوا نفوذ کند در میت و اگرچه بکدامی صورت باشد و برسد بسوی دل مستلزم آید که پیدا شود در آن روح و زنده گردد و این محال است حقیر میگویم از وی تعجب است که وجود شرایط و ارتفاع موانع را کان لم یکن انگاشته و زبان ایراد بر چنین متطبب از اکابر این فن که متفق علیه فضل و کمال است بی فهم مرام وی کشاده و ندانسته که این حکم هم مثل دیگر احکام طبیه مختص ببدن انسان حی است میت علاوه ازین بتصریح ابن ابی صادق در شرح مسایل ابن جنین و فاضل جیلانی در شرح قانون گرم کردن دل هوا را باعتدال باعث تکوین روح حیوانی بر مذهب جالینوس فی التابعین او بست زیرا که ممتنع است اینکه عمل کند یکی از دو ضد در دیگری از ان منفعل نشود مگر اینکه انفعال هر واحد ازین هر دو انفعال صلاح است نه فساد و استضرار حقیر میگویم گرم کردن دل هوا را متعلق بحرارت غریزیه است که در میت مفقود است و بتصریح فاضل جیلانی اینجا مراد از حرارت غریزیه حرارت موجوده بالفعل خاصه بحیوان است که از نشان وی این است که باشد آله برای قوی در افعال زیرا که چیزی نیست از قوی که فعل کند بغیر این حرارت و این روح نزد یک جالینوس حامل حرارت غریزیه بسوی جمیع بدن و آن حامل جمیع قوی تهاند انتهی نزد یک جالینوس است و حمله در بدن میت مفقود است همچنین دیگر شرایط تولید روح نفسانی و غیره از هوا الذکر حمله در بدن میت مفقود اند لا نطویل الکلام بذکرها و بالجمله ایراد یکه دال بر کمال جهالت وی است وارد کرده هذا قال فی مباحث الاطباء البحث التاسع فی القوی قالوا قوة البصر موضعها التقاطع الصلیبی لئلا یری الشیء الواحد شیئین یرد علیه فعلی هذا یلزم ان یسمع الصوت الواحد صوتین لان قوة السمع لیست موضوعة فی موضع التقاطع بل فی العصبة المفروشة فی کل واحد من الاذنین و الضابط بیان الفرق بین القوة الباصرة و بنطاسیا علیک لازم قال المترجم بحث نهم در قوی گفته اند که قوت بصر موضع آن تقاطع صلیبی است تا شی واحد دو شی مرئی نشود وارد میشود بر آن اینکه بنابرین لازم آید که در صوت واحد دو صوت مسموع شوند زیرا که قوت سمع موضع میت موضع تقاطع بلکه در عصب مفروش است در هر واحد از هر دو گوش و نیز بیان فرق در میان قوت باصره و حس مشترک بر تو لازم است جواب بدانکه این اعتراض قرشی است که در شرح قانون گفته که هرگاه محجم النور مقرر شد که شی واحد دو شی مرئی نشود لازم آید که شی واحد دو مرتبه مسموع شود زیرا که قوت سمع در هر دو گوش است و در ان مجمع السمع نیست و نیز قرشی خود جواب داده که البصر مثل مربع بصر نیست زیرا که ادراک سمع از جنس ادراک است زیرا که منطبع نمیشود شبح صوت در حاسه سمع چنانچه منطبع میشود شبح مبصر در حاسه بصر و چنانکه قوت لمس متکثر است برای حصول آن در جمیع جلد و اکثر لحم و اعشیه همچنین قوت سمع چون از جنس لمس است باوصف حلول در دو موضع

اگر محسوس آن واحد بود مضایقه نیست وملا نفیس گفته این جواب نافع نیست زیرا که نقل خواهم کرد این کلام را بسوی حاسه لمس وخواهم گفت که لازم خواهد آمد برا اینکه مدرک شود شی واحد بحاسه لمس اشیای کثیره برای تکثر قوی لمس باعتبار محال آن انتهی وبعض شراح قائل بنچه ازین ایراد شارح جواب داده علی ما نقل عنه که مطلبش این است که مراد قوشی اینکه صحیح نمی شود مقائسه ابصار بسائر احساسات زیرا که حصول شیخ امر واقعی است پس نزد یک تعدد مشاعر متعدد خواهد شد وجود وحصول آن پس وجود ملتقی ضروری است تا که متحد شوند در او دو شیخ حاصل بخلاف سمع وسایر حواس که محسوسات آن کیفیات متجددة الحصول در حاسه غیر قارة الاجزا ممتنع می شود اجتماع آن در وجود بلکه یافته می شود اجزای آن بر سبیل تجدد پس حاصل میشود هر یک ازین محسوسات از مشاعر خود بانفعال مشعر از مشاعر بسوی حس مشترک بر سبیل استمرار وتعاقب غیر قارة الاجزا واین حصول تا زمانیکه منفعل شود حاسه ازان است پس برای امتناع اجتماع اجزای محسوسات در وجود احتیاج نیست بطرف وضعیکه مجتمع ومتحد شود تا اینکه ملتقی باشد وادراک میکند نفس این محسوسات را بآله مشاعر خود نزد یک وصول محسوسات در حس مشترک بر سبیل حساس انها حرکت وزمان انتهی وشریف الاطبا بر این جواب وارد کرده که تسلیم کردم که محسوس سمع غیر قارة الاجزا است لکن در بودن محسوس لمس غیر قارة الاجزا تامل است ونیز اگر باشد عدم قرار اجزا موجب برای عدم تعدد هر آینه باشد حرکت واو متدرجه نیز دیده شوند واحد نزد یک اختلال ملتقی وعدم اتحاد آن در حوالی انتهی وممکن است که منع کرده شود قول شارح لایجدی ینفع زیرا که بر مذهب حق که ابصار بانطباع است شود از تعدد مرائی تعدد مرئی خواهد شد لهذا وجود ملتقی ضروری شد بخلاف سایر حواس ومنجمله آن لمس وسمع که بانفعال است وارد بیان این اصل سوال وجواب هر دو ساقط نیز می شوند کذا افهم سمن بعض الحواشی لبعض الاعاظم علاوه ازین حقیر میگویم اگر قائلی از جانب مجیب بگوید بانیکه ممکن است که گفته شود در جواب ایراد ملا نفیس که لازم خواهد برین تقدیر که شارح ازین چه مراد گرفته اگر مراد وی این است که مدرک شود شی واحد بتمام حاسه لمس جمیع بدن اشیای کثیره در زمان واحد پس ظاهر البطلان است واگر مراد وی اینکه مدرک شود شی واحد بر سبیل بدلیت باعتبار تعدد محال اشیای کثیره پس جایز است بمنع مفید بانقض نیست زیرا که هوای حامل صوت معاد رهر دو گوش بغیر تقدم وتاخر زمانی می رود لهذا مدرک معا می گردد اگر یک سوراخ گوش چنان بند شود که هوای حامل صوت باو نرسد ودر سوراخ گشاده برسد پس در ان علی سبیل البدلیت وصوت مسموع خواهد شد همچنین انفعال حاسه لمس از ملموس علی سبیل البدلیت مضر نیست گوییم مراد شارح اینکه در وقتیکه هر دو گوش واو صحیح باشد صوت واحد دو صوت محسوس باوجود تعدد گوش نمیشود بخلاف وی قوت لامسه است که باعتبار تعدد قوت تعدد ملموس میشود وحاصل ایراد اینکه تعدد شی واحد مبصر چنانچه لازم می آید در ابصار بوجه تعدد محال وآن جلیدیه است همچنین در لمس است پس سزاوار است که لازم کرده شود این تعدد در سمع نیز بر بنای قیاس قوت لمس وبالجمله جواب این جواب قوشی دافع ایراد نیست ونقض بروی قوی بود لهذا صاحب انوار الحواشی فرموده اند که این اعتراض از شارح قوی است حاضر نیست هنوز برای من جواب آن پس انچه شریف الاطبا در حاشیه خود نقل کرده مسکت ناظر است اگرچه مناظر نباشد واز اینکه جواب داده ازین فاضل کاشی بدو وجه ذکر کرده یکی ازان سید زاهد در حاشیه خود بر شرح هیاکل تقریری با ایضاح وتصرف جید اینکه صورت منطبعه در هر دو جلیدیه متعدد می شود بتعدد محل زیرا که محل از مشخصات است چنانچه ثابت شد پس اگر متحد نشود صورت در ملتقی هر آینه مرئی خواهد شد شی واحد دو شی بوجه تعدد مبصر بالذات واین صورت بخلاف سمع زیرا که مسموع بالذات هوای متکیف بصوت است وهو شخص واحد است جوهر اجزای فرضیه آن متحد اند در حقیقت وکیفیت صوتیه ومتعدد نمی شود زیرا که قوت سامعه محل او نیست پس خواهد شد مسموع شی واحد

و بالجملة تعدد در احساس میشود متعدد محسوس بالذات نه از تعدد آلهٔ ادراک و آن در اینجا منتفی است بخلاف بصر و قیاس کن بر این هشتم که ادراک
می کند بدو نرا نمره را که واحد همچنین پس و شاید که مراد مصنف نیز از قول خود آن اوراکها الخ آنچه گفته یعنی اینکه حاسهٔ منفصل میشود تموج
هوا و آن واحد است متعدد می شود پس متعدد می شود ملموس و مسموع این است آنچه مخطور می شود به بال و حق تعالی عالم است
حقیقت حال حقیقتی میگوید که انفعال حاسهٔ لمس از هوا اگرچه بطبیق جواب ممکن است لکن خالی از تقصیر نیست زیرا که ملموسات بسیار اند
بر آن این جواب مطبق نمیشود و صاحب وضعة الجنان در جواب آورده بقوله اقول الصوت علی ما حققناه قایم بکل الهوا المجاور
للبدن و تمام هذا الهوا المتصل یتکیف بکیفیة الصوت و یدرک تلک الکیفیة کل من السامعین فیجب اینکون هناک احساسان
بالاذنین کما ان فی الشامة یشم و یدرک الکیفیة المشمومة القایمة بالهوا المتصل بتمامه و یدرک کل من الزائدتین اللتین بالآلة الشم
و لما کان الهوا متصلا واحدا متصفا بالصوت او بالرایحة لم تتعدد الصوت و الرایحة و اما الابصار فتعلق بالصورة الحاصلة للبصر عند
المباصرة فلو تحقق الابصار بانطباع الصورة فی الجلیدیة رؤی الشیء الواحد شیئین و بالجملة الفرق بین ادراک البصر و ادراک السمع بما
حققناه امر ظاهر انتهی **حقیر میگوید** که این جواب مطابق جواب منقول شریف الاطبار از حاشیهٔ شرح میاکل است فقط اختلاف عبارت
است پس نسبت اینجواب که صاحب وضعة الجنان بسوی خود نموده عجیب است و نیز جواب دیگر از این ایراد صاحب وضعة الجنان
نقل کرده بقوله و اجیب بوجه آخر هو ان الفرق بین ابصار بین انا نعلم باختبار حال الاحوال ان حضور الصورة المتعددة عند الباصرة
یستدعی تعدد المرئی بخلاف السامعة فان اختبار حالها یستدعی ان لا یوثر تعدد الصورة و وحدتها فی وحدة المسموع کما یظهر فی
فتح احد الاذنین و سد الآخر فلو کانت فی الجلیدیة قوة لوجب تعدد المرئی و اللازم منتف فکذا الملزوم فظهر صورة الاستدلال و اندفاع النقض
حقیر میگوید که این جواب مسکت خصم نیست و مع هذا دلیل بروی مفقود است پس اولی در مقام آنست آنچه فاضل جیلانی در شرح
خود در تشریح عصبهٔ نوریه گفته و آن اینکه احساس بصر از قبیل انطباعات است در آئینه بخلاف حواس دیگر زیرا که ادراکات حواس
دیگر از قبیل تغیرات مزاجیه یا تفرقیه و توابع آن مثل عود بسوی اتصال است و تادی این انفعالات بسوی دماغ است و محتاج نیست
بسوی فضل مساحت برای ارواح حامل آن بلکه کافی میشود آنچه نفوذ می کند روح در مسامیکه در اعصاب که آلات این حواس اند بخلاف
روح حامل برای اشباح مرئیات زیرا که فاسد می شود این اشباح اگر نفوذ کند این روح در مسام پس احتیاج شد بسوی اینکه باشد برای
این روح مساحت معتدبه پس برای همین مختص کرده شد عصبهٔ نوریه بتجویف ظاهر و تعدد و تغیر در ملموس مثلا موجب تعدد و تشخص
ملموس نمی دانند چنانچه در موضع خود ثابت شده و چنانچه آئینه ها اگر متعدد شوند بلکه واقع شود انکسار در آئینه انکسار یکه
تمییز شود با وجود قسم متعدد و خواهد شد انشباح شخص همچنین حال بصر است اگر تعادی شود از بصر صورت مرئی هر آینه خواهد دید شخص واحد
دو شبح مماثل را پس برای همین متخیل می شود هر دو صورت منطبعه در هر دو جلیدیه نزدیک موضعیکه گفته شود برای او مجمع النور و یوند
هر دو شبح واحد مدرک باد راک واحد و باید دانست که بصر چنانکه ادراک میکند ادراک واحد از شبح واحد نزدیک ممکن است ادراک
دو شبح از دو شخص متماثل متساوی حاضر نزدیک خود بغیر اینکه باشد درمیان هر دو احساس ترتیب مانی از تقدم و تاخر فیما بین هر دو
و اجزای هر دو و این امر شاهد و مسلم است و شرط نیست در ابصار اینکه ادراک کند مبصر ابتر تیب اجزای آن مثلا اینکه ادراک کند ابتدا
جزئی پس جزئی متصل آن چنانچه شرط کرده می شود ترتیب در حروف و بیانات در ادراک مسموعات منتا شرط کرده می شود اینکه ادراک کند
از زید اولا از پس الف و آن پس یاء خاصة تا اینکه شنیده شود لفظ زید برای اینکه قوت سامعه ممکن نیست ادراک اصوات و حروف مثلا
و برای همین وقتیکه ضرب کرده شود انگشت مثلا بر جسمی سماعت خواهد کرد از صوت واحد را گویا ضرب کرده شده بیک انگشت

ولکن نیست سامعه را که سماعت کند و صوت و نالهٔ او را این امر مفروغ شده در موضع خود ولکن اینچه گاهی خیال کرده شود اینکه سماعت
کرده می شود دو صوت مختلف در وقت غنای مغنی بدو لحن مختلف معاً پس آن وهم است که پیدا شده از اینکه سامع هرگاه بوو عا
بدو لحن پیش و قتیکه سماعت کرده کدامی چیزی را از هر دو یاد کرده لحن غمگین او را در خیال خود دانسته که غنا خواهد کرد باین غنا پس هرگاه
سماعت کرد صوت دیگر را از مغنی دیگر عارض شد برای او حال مذکور پس توهم کرد که سماعت کرده دو صوت را معاً با وجودیکه سماعت
کرده هر دو را بترتیب و آنچه یکی از دو را بین این وهم را سهل است انچه ذکر کرده ام از استحالهٔ آوازهای متعدده از ضرب اصابع متعدده معاً بتنی
واحد هرگاه مهمد شد این پس میگویم اگر ببر از هر چشم بسوی حس مشترک شبح هر آینه ادراک خواهد کرد دو شبح را از صاحب شبح واحد خواهد شد
چهار مغز واحد مثلاً و قتیکه حس کرده شود بلمس واحد و قتیکه احساس کرده شود بصر دو و باین مختل شود امر معاش آن بنا خلق
کرده شد بوضعی که متحد شوند نزدیک او دو شبح متساوی از شخص واحد از دو چشم تا لازم نه آید فساد مذکور ولکن جا سمع هرگاه ممکن
نبود او را ادراک دو صوت معاً در زمان واحد بغیر اینکه باشند در میان هر دو ترتیب زمانی متقدم و متاخر پس اگر باشد متساوی از هر دو
گوش صورت آواز واحد متعدد باشد بسبب او آواز رسیده از هر دو گوش نخواهد بد شد شبهاء در اینکه مدرک آواز واحد است یا دو آواز
چنانچه همین حال است در لمس پس اگر گرفته شود متعدد اشخاص قوت ملمس با عتبار تعدد محال آن پس آن هم مدرک نخواهد شد بقوت لامسه
که در عضو واحد است مثل آنگاشت نرمشلاد و حرارت بلکه ادراک نخواهد کرد قوت لامسه حرارت دیگر و برودت را مگر قبل آن یا بعد آن
و برای همین احتیاج نشد بسوی خلق وضعی مثل مجمع النور تا متعدد نشود نزد یک حس مشترک صوت سمع واحد و ملموس واحد
و و قتیکه تدبر کنی در اینکلام ظاهر خواهد شد برای تو سقوط بحث کذ ذکر کرده است آن را قرشی در شرح خود و شبایه که بود از قدما و تا امروز
منسوب کرده این بحث را علامه دوانی در شرح خود برای هیاکل بسوی نفس خود و بعده قرشی ذکر کرده برای این بحث جواب ضعیف
از بحث و نقوض کرده شد آن جواب بنقل کلام بسوی قوت لامسه انتهی ما اردنا ترجمتها بالفاظه و شریف الاطباء در حاشیه خود عذر
عدم بیان این جواب بوجه ممنوع بودن بعض مقدمات طویا نموده و شاید که بهمین سبب صاحب انوار الحواشی ذکرش نفرموده اند
و بعض اطبای مشهورین بعد تغیر و تصرف قلیل برائی انتساب حسب عادت خود این جواب را بسوی خود منسوب کرده اند و برین
ایرادات غیر جید کوچک ترین اطبا آورده و بالجمله انچه وارد می شود بر این جواب علی ما یخطر بالبال بوجوه عدیده اند اولاً اینکه مدار
این جواب بر مذهب انطباع است و ثانیاً ادراکات حواس دیگر را از قبیل تغیرات مزاجیه یا تفرقه و توابع آن گفتن نیز خالی از منع نیست
و ثالثاً عدم ادراک دو لحن مختلف ممنوع است و رابعاً از استحالهٔ سماعت آوازهای نهج واحد بضرب طبل بغیر تقدم و تاخر استحالهٔ سماعت
دو لحن مختلف آواز لازم و قت توجه و خیال سامع لازم نمی آید و قیاس یکی بر دیگری قیاس مع الفارق است و خامساً بقیاس
بالا در عدم ادراک دو صوت مختلف در زمان واحد جای کلام است و مشاهده خلاف این دال است آری ادراک اصوات متعدده
مختلفه در زمان واحد ممنوع و خلاف مشاهده است و سادساً مراد نفیس ابن عوض اینکه چنانچه شی واحد علی سبیل البدلیت مدرک
اشیای کثیره باعتبار تعدد اشخاص قوهٔ لامسه می شود همچنین لازم آید که صوت واحد باعتبار دو گوش دو صوت مدرک شوند پس لیس کک
پس اگر شریف الاطباء صاحب انوار الحواشی این ایرادات مراد گرفته باشند پس اگرچه بعض این قوی اند لکن جواب جمله ایرادات ممکن
است اما جواب از اول اینکه مذهب انطباع مورد ریب است از دیگر مذاهب قوی و مختار شیخ است لهذا بنای جواب برین فاضل کاشی نموده
پس مرین امر فاضل جیلانی مفروض نیست و از ثانی اینکه ادراکات حواس دیگر هرگاه بانفعال اند پس خالی از تغیرات مزاجیه و تفرقه و توابع آن
نخواهد شد کلا یخفی و از ثالث و رابع و خامس اینکه امتیاز این دو صوت مختلف در دو لحن مختلف و قتیکه سامع متوجه و عالم بان شود

اگر چیزی بچیزی شود پس بوجه علم سامع از مسموع و توجه نفس است والا تمیز نخواهد شد و از سادس اینکه اگر علی سبیل البدلیت شی واحد
اشیای کثیره بتعدد محال شود تا هم حاجت مجمع النورین نیست و قد مر وجهه فتذکر پس اگر بچشم ارادت دیده شود و بگوش شنوا اصغا نمود آید
این جواب بهتر است که از ان اصل ایراد و جواب قرشی و نقض کرمانی بر جواب وی مندفع میشود هذا ما ظهر لی الآن و لعل الله یحدث بعد ذلک
امرا و انچه موارع الایرادات در شرح موجز گفته که برای من اشکال عظیم است و آن اینکه اگر باشد ابصار بانطباع هر آینه واجب خواهد شد
اینکه مدرک گردد شی واحد دو شی زیرا که در هر دو جلیدیه دو شبح است یکی از یمین ناظر و دیگری از یسار آن زیرا که شبح واقع است در رطوبت جلیدیه
از هر عین پس ادراک خواهد کرد هر دو را قوت باصره که در ملتقی است از هر دو جانب زیرا که هر دو شبح متحد می شوند نزد ملتقی زیرا که قوت
ادراک در آنجا است نه اینکه موقع اشباح است زیرا که شبح واقع نمیشود مگر در جسم شفاف صقیل مثل زجاج و بلور و ملتقی چنین نیست
پس قول آنها باتحاد شبحین نزد یک ملتقی قول فاسد است و اگر باشد ابصار بخروج شعاع پس لازم آید از آن جواز رویت بوقوع خطوط
شعاعیه بر مبصره بر استقامت بوجه بودن خطوط خارج از مجمع النورین بسوی مبصر بر وضع انخنا پس قیکه جایز شد این جایز شد
رویت اشباح از انانیب منحنیه و چنین نیست پس ثابت شد اینوقت که قوت باصره نیست نزدیک ملتقی بلکه حق نزدیک من اینکه
قوت بصر نزدیک موقع اشباح و آن رطوبت جلیدیه است و ظن واقع در اینکه لازم آید اینکه دیده شود شی واحد دو شی زیرا که برای شبح
در رو جلیدیه دو شبح اند پس این ظن فاسد است زیرا که نفس و قوت مدرکه وقتیکه ادراک خواهد کرد شی واحد را بدو آله در زمان واحد
و مکان واحد بنهج واحد نخواهد شد ادراک دو ادراک و وقتیکه واقع خواهد شد شامل در این امور واقع خواهد شد تمیز در میان دو ادراک
پس دیده خواهد شد شی واحد دو شی چنانچه دراحول است بوجه وقوع اختلاف در محل ادراک اینوقت پس مختلف خواهد شد مسقط
دو شبح اینوقت برای زوال حدقه یکی از دو عین بالبسوی بالا یا بسوی یمین و یسار انهی کلامه الا فی فرقه حقیر میگوید که فیه نظر من وجوه
عدیده نترک منها ما هو بالسقم الاجلی و بین منها ما هو الاخفی اما اولا قول وی واجب اینکه ادراک کرده شود الخ منافی قول آنی وی است
که هر دو شبح متحد میشوند نزد ملتقی و ثانیا قول وی نه اینکه موقع اشباح است اگر مراد وی اینکه اولا بر آن شبح واقع میشود پس غیر مسلم است
و نه مراد حکمای قائلین بانطباع است و اگر مراد وی اینکه شبح آنجا متادی نمیشود و جای وقوع شبح بتادی ثانیا نیست پس باوجودیکه
موافق حکما است چه ملا نفیس گفته من ان قوة الابصار موضوعة فی الموضع المشترک لیکون للعینین موضع واحد یتادی الیه الشبحان فتحدان
هناک موافق قول گذشته قبل و نیز است که هر دو شبح متحد میشوند نزد ملتقی و ثالثا قول وی بفاسد بودن قول حکما باتحاد شبحین فاسد است
و بنا بر او بر فساد زعم اوست و بدانکه در شرح تجرید علامه قوشجی و دیگر شروح تجرید و شروح موجز و غیره مذکور است در تاویل کلام قائلین بمذهب
خروج شعاع و همه ناقل از امام رازی اند که شی مرئی وقتیکه مقابل میشود شعاع بصر را مستعدی شود برانیکه فایض میشود بر سطح آن از مبدا
فیاض شعاع که باشد این شعاع قاعده مخروطه که راس وی نزد مرکز بصر است لکن قائلین اینمذهب نامی نهند حدوث شعاع بسبب مقابله
برای عین بخروج شعاع از عین بمجاز بقیاس بتسمیه حدوث صور در مقابل آفتاب بخروج صور از ان بسوی انچه مقابل آفتاب میشود
و این تاویل باوجودیکه دافع شبهات مورده بر این مذهب است چنانچه از امام منقول است دافع شبهه وی که می آرم نیز میشود
پس بدان رابعا که قول وی بوقوع مبصر بر استقامت باطل است بوجه عدم مقابله و خامسا این هم باطل است انچه گفته بخروج
خطوط از مجمع النورین بسوی مبصر بر وضع انچنانچه خروج شعاع از هر دو عین میشود والکتب الکمیه شاهدة علیه و هرگاه مقابله شرط
است پس خروج خطوط منحنیه باطل است علاوه ازین قول وی از مجمع النورین غلط است چه مجمع النور واحد است نه دو کما هو و سادسا
انچه بر مذهب اخرا کرده بر رویت اشباح از انانیب منحنیه باطل است بوجه عدم مقابله رای بامرئی و سابعا هرگاه قوت ابصار نزد این

اضافه بعضهم قوله
بانا باطل فرضنا
وارد الاشکال
وهکذا
فی الحاشیه ۱۲ منه
بسط فیه علی
سلم الله الباری

موید هم موافق قائلین اینمذهب در ملتقی است فادراک در آنجا پس آنچه گفته بقوله پس ثابت شد ثانیا باطل است و ثالثا آنچه از مذهب
مختار خود و رفع ایراد بودن شی واحد مرئی بدو شی نموده که شی واحد است باطل است بالبداهة چه شبح متعدد می شود بتعدد رطوبت جلیدیه
که محل شبح است و قاسما آنچه گفته مکان و احد است ظاهر البطلان است چه رطوبت جلیدیه که محل شبح است متعدد است بوجه بتعدد و محل
زیرا که آن رطوبت در هر دو چشم است و عاشرا آنچه در آخر این مبحث گفته باوجود تنافی وی از حق اول وارد می شود بروجوه عدیده
محصلش اینکه ابصار بخروج شعاع و انطباع نیست بلکه قوت لامسه احساس میکند کیفیت ملموس را بملاقات نه بانتزاع شبح مبصر
در جلیدیه و این اگرچه مخالف مذهب جمهور است لکن حق است نزد آنکس که برای او بصیرت در امور است حقیر میگوید فیه اولا هرگاه
احساس این مثل قوت لامسه است و شی محسوس متعدد و محل متعدد نمی شود پس چرا شی واحد و احد مرئی میشود این جا و ثانیا اگر
شرایط ابصار یافته نشوند باوجود احساس کیفیت ملموس در چشم از حار و بارد شی مرئی شود چه قوت لامسه در اعمی و غیر اعمی برد و
یافته می شود پس اینقول صاحب بصیرت نیست بلکه غیر بصیر است و ثالثا کدام استحاله را بانتزاع شبح مبصر قایم کرد تا ادعای دعوی
بلا دلیل نموده و رابعا اگر بچنین میگفت که ابصار می شود بخروج شی از بصر بسوی مبصر و ملاقات آن پس احساس میکند بمبصر
مثل احساس بدملموس مضایقه نداشت کما فی روضة الجنان نه اینکه قوت مدرکه عین قوت لامسه است کما زعم هذا و التفصیل
یلیق بموضع آخر و بالجمله غرض از نقل کلام موضع الایرادات جابجا برای آگاهی مزخرفات وی برای ناظرین کتاب است و استیعاب
قول و رد اقوال مختار وی آنجایش اینکتاب ندارد و تضییع اوقات جداست و آنچه در جواب این ایراد کوچک ترین اطبا
گفته قابل نقل نیست و فرق درمیان حس مشترک و قوت باصره اینکه باصره مثل شامه وغیره ادراک بکنوع می نماید و حضور
محسوس نزد باصره ضروری است بخلاف حس مشترک چه ادراک او مشروط بحضور باصره نیست چه گاهی ادراک باغیبت شی
مبصر میشود که آن را تخیل میگویند و اینوقت ادراک جمله محسوسات میکند چه مدرکات تمام حواس ظاهری باین قوت متادی
می شوند و حواس ظاهری بیک نوع مخصوص و مدرک هر واحد آنها نوع واحد است چه مدرک لون مدرک رائحه و طعم از حواس
ظاهری نمیشود و حکم به بودن مزعفر ملاپو شیرین نه بطعم حلو و لون زعفرانی است متعلق بحس مشترک است و علامه قطب الدین
شیرازی و صدر الدین تلمیذ رئیس المتاخرین دلیل بر وجود حس مشترک آورده اند که انبیا و اولیا بلکه مبرسمین و نائمین می بینند صور
محسوسه را و می شنوند آواز ها و تمیز می دهند بعض آن را از بعض و نیست اینها امور معدومه چه عدم صرف مدرک نمیگردد و متمیز نمی شود
بعض آواز ها از بعض پس لابد موجود اند لکن نه در خارج و الا می دیدند و هر که سلیم الحواس بود می بیند پس باقی ماند اینکه مدرک باد راک حواس باطنیه باشند
و نیست مدرک آن عقل چه بودن امور مذکوره جسمانی و نه حواس دیگر چه بصر نابینا معطل است و همچنین سمع نیز فرض میکنیم کلام را و اعمی و نه مدرک
این امور خیال است چه اگر مدرک بودی مخزن روی مشاهد بودی و لیس کذلک پس ثابت شد که مدرک این امور حس مشترک است و فی هذا المقام ابحاث
شتی و ایرادات علیه لا تخفی تفصیلها فی شروح التجرید و الحواشی علیها و شروح النجاة و شروح عیون الحکمة للامام و الهدیة السعیدیة قال فی التجرید و شارحه
القوشجی فی اثبات الحس المشترک که من مشاهده میکنم قطره نازله بسرعت خط مستقیم و شعله نجوالة بسرعت خط مستدیر و نیست چنین مگر برای آنکه
برای من قوتیست غیر بصر که مرتسم میشود در وی صورت قطره و شعله و باقی می ماند بر آن قلیل بر وجهیکه متصل شود ارتسامات بصریه متتالیه بعض آن با بعض بحیثیکه
مشاهد شود خط برای یقین اینکه ارتسام نیست در بصر نیز در زوال مقابله و بسوی این توجیه اشاره کرده و مع بقوله لرویة القطرة خطا و الشعلة دائرة برین هم
ایراد در شروح تجرید و سعیدیه و غیره مذکور است و شیخ در عیون الحکمة مزیف نموده و لولا ما لما کان اذا احسنا بلون العسل ان نحکم بانه حلو و انا لم نجد فی الوقت
حلاوة و امام در شرح عیون الحکمة این کرده و سه حجت بر بطلان حس مشترک آورده و بالجمله دلایل مذکوره حکما بر اثبات حس مشترک مختل اند

لا نطول الکلام بذکر جمیعها و تفصیل المطلب من الکتب الحکمیة قال فی مباحث الاطباء اذا کان وراء الجسم الشفاف جسم کثیف
ینعکس شعاع البصر کالمرآة یرد علیه ان الهواء جسم شفاف و یکون وراءه جدار و لا ینعکس البصر قال المترجم و نیز گفته اند
که چون مقابل جسم شفاف جسمی کثیف باشد منعکس میشود شعاع بصر چنانچه در آینه وارد می شود بر آن اینکه هوا جسم شفاف است و می باشد مقابل
دیوار و منعکس نمی کند بصر را جواب حقیر میگویم تفصیل این کلام موقوف است ببیان چند امور تا حقیقت حال منکشف شود اول در ترجمه
این مقام ازمه جم چند لحن واقع شده اول در ترجمه لفظ وراء در هر دو جا که بمعنی خلف است در هر دو جا ترجمه وی مقابل نموده است قال فی الغیاث
وراء بفتح و مد بمعنی پس و عقب و جانب پس است دوم منعکس لازم است نه متعدی پس ترجمه این مقام چنین باید نمود و قتیکه باشد پس جسم شفاف جسم
کثیف منعکس خواهد شد شعاع بصر مثل آینه وارد می شود بر آنکه هوا جسم شفاف است و باشد پس آن جدار منعکس نمی شود بصر دوم اصل
مسئله این است که انعکاس بصر می شود مگر از جسم شفاف صقیل و قتیکه پس پشت آن جسم کثیف باشد و بهمین سبب قوس قزح حادث میشود قال
القوشجی فی شرحه للتجرید قد شهد الامتحان و التجربة بان الشعاع اذا وقع علی صقیل کالمرآة مثلا ینعکس منه الی شیء آخر وضعه من ذلک الصقیل کوضعه مما
خرج عنه الشعاع فزاویة الانعکاس کزاویة الشعاع علی ما ذکر فی المناظر فاذا وقع صقیل فی مقابلة الرائی انعکس شعاع بصره عنه الی وجهه
وجهه و لا شعور له بالانعکاس فیتوهم انه یراه بالاستقامة کما هو المعتاد فیحسب صورة وجهه منطبعة فی المرآة و اذا کان الوجه قریبا من المرآة و الخطوط
المنعکسة قصیرة یظن ان صورة قریبة من سطح المرآة و اذا کان الوجه بعیدا منها و الخطوط المنعکسة طویلة یحسب ان صورة غائرة فی عمقها انتهی
حقیر میگویم صاحب وضة الجنان برین اشکال وارد کرده که اگر رویت بانعکاس شعاع بالتساوی زاویه شعاعیه و انعکاسیه باشد لازم آید
که مختلف نشود صورت مرئی بصغر و عظم بتفاوت قدر آینه ها بالعظم و صغر مع تساوی بعد آن و تالی باطل است پس مقدم مثل آن و در بیان
لزوم گفته و قتیکه منعکس شود شعاع از سطحی که برای او بعدی معین است که بسوی پیشانی است فوق آن و بسوی ذقن زاویه مقدره معینه
واجب خواهد شد اینکه منعکس نشود از ین سطح شعاع دیگر بسوی آن و الا لازم خواهد آمد عدم تساوی هر دو زاویه شعاع و انعکاس و بیان آن
از برهان هندسی نموده که بخوف تطویل ذکرش نمی کنم و بعد بیان برهان گفته پس سطح آینه ها برابر است که صغیر باشد یا کبیر منعکس نمی شود
شعاع مگر از نقطه معینه ازان بزاویه معینه پس ثابت شد لزوم و لکن بطلان تالی پس مقدم و می بینیم روبهای خود را در آینه های صغیره صغیر
از انچه می بینیم آن را در آینه عظیم فتخیل و تفکر حقیر میگویم برای مانع میرسد کلام در بطلان تالی چه صغر مفرط با فراط که مودی بشکل نباشد
در آن کلام نیست و الا در آینه های صغیره و کبیره وجوه برابر مرئی می شوند هذا سیوم صاحب هدایة الحکمة و شارح آن فاضل میبدی گفته قوس قزح
حادث نمیشود مگر از انعکاس ضوء نیر اکبر ای آفتاب و اجزای رشیه صغیره صقیله متقاربه مستدیره و صورت حدوث آن این است که هرگاه
یافته شود خلاف جهت آفتاب اجزای رشیه مذکوره بر وضعیکه منعکس شود شعاع بصر از هر یک ازین اجزا بسوی آفتاب و باشد پس این اجزا
جسم کثیف از کوه و ابر مظلم باشد آفتاب قریب بافق و پس پشت ناظر کنم بسوی این اجزا و منعکس شود شعاع بصر ازین اجزا بسوی آفتاب
پس دیده خواهد شد در هر جزء ازین اجزا ضوء آفتاب سوای شکل آن و وجهش اینکه صقیل که منعکس می شود شعاع بصر ازو هرگاه صغیر نباشد
خواهد شد مرئی بسوی لون و منور خواهد شد نه بسوی شکل آن پس این هر بهیئت قوس یعنی کمان روشن کم از نصف دائره خواهد شد و بحسب
بلندی آفتاب کم خواهد شد و پیدا نمی شود این کمان مگر وقتیکه پس اجزای رشیه جسم کثیف باشد تا مثل آینه شود زیرا که در شفاف دیده نمی شود
چیزی و قتیکه پس پشت شفاف باشد و رنگهای قوس قزح بحسب آفتاب و رنگهای ابر مختلف می شود انتهی و مثل این بعض فضلاء هندیه
تحریر کرده اند که قوس قزح آنچیز است که دیده شود شبه کمان بالای افق و سبب آن وقتیکه یافته شود در خلاف جهت آفتاب اجزای
بخاریه لطیفه شفافیه صافیه رشیه بهیئت استدارت و باشد پس پشت آن جسم کثیف مثل کوه و ابر غلیظ کدر و باشد آفتاب قریب

۱ آنچه الکسر و سکون ۲ بمعنی و بالف و تا و قاف ۳ آنچه این صیغه اسم الة است از رویة بمعنی اسباب دیدن یعنی آن چیزی که بدان دیده شود ۴ یعنی آن جسم که بر روی آن صقیل یا متحرک باشد مفتوح آن یا را یا الف تشکل کنند ۵ آنچه شفق کسانیکه و آنچه سیم بمعنی سیمان و فتح الف و ضم ذال معجمه و واو و نون ساکن بر وزن مفعل گویند خطا است چرا که تا این اصلا نیست که در مقام لام فعل الف شود بلکه زائده است و وزنش بالفتح و الف غیر ممدوده مفتعل بر وزن مفتعلن گردان ۶ الینا ۷ یعنی بر بیان صاحب سلم العلوم

از اقی دیگر پس چنانکه ادبار کند انسان بر آفتاب نظر کند بسوی این اجزای صقیله خواهد شد آفتاب در خلاف جهت نظر پس منعکس نخواهد شد
صورتها در این اجزا بسوی آفتاب برای بودن این اجزا صقیل پس مودی خواهد شد صورت آفتاب سوای شکل آن برای بودن آن
صقیل پس دیده خواهد شد قوس قزح و مختلف خواهد شد رنگهای آن بحسب اختلاف صور آفتاب در رنگهای آن انتهی و شفاف در
غیاث اللغات بفتح و تشدید چیزی لطیف که از پس آن چیز دیگر را توان دید چنانچه آب و شیشه و بلور و غیره و درش بفتح اول و تشدید
شین بمعنی چکیدن آب و اشک و آب زدن و باران انداختن ابر و جهانگیری و لطائف و برهان و مراد از اجرای رشته در اینجا نفس
آب است و صقیله بروزن فعیله بمعنی شفیفه در قاموس است صقله جلاه فهو مصقول و صقیل و جلا علی مافی الغیاث بالکسر بمعنی زدودن یعنی
از زنگ پاک کرده روشن ساختن انتهی صقیل کامیر علی مافی منتهی الارب زدوده و شمشیر صقال بالکسر زدودگی آهن است و زدودن آینه و شمشیر
و جز آن و زدودن علی مافی الغیاث بالضمتین زنگ از چیزی دور کردن و صاف و روشن کردن آئنه و تیغ و غیره از مدار و مواد و کثیف
پس صیقل بتقدیم یای مثناه تحتانیه بر قاف که مشهور است غلط است و مناسب مقام نیست چنانچه بعضے از علمای لکهنو در رساله
قوس قزح خود نوشته اند نزیرا که صیقل بالفتح تیز کننده شمشیر و زداینده آن صیاقل و صیاقله جمع آن کذا فی منتهی الارب و آن معنی در مقام قوس قزح
مناسب نیست بر کذا یفهم من رساله بعض العلماء و تفصیل این مقام در رساله مولوی معنی محمد الله سلمه الله و مولوی نیر احسن علی محدث در رساله قوس قزح
مذکور است حقیر میگوید یم معنی صقیله نزدم در قوس قزح روشن و شفاف است نه بحیثیتیکه جسم شفاف غایت مرتبه لطیف باشد که مرئی
نه بود و شرط صقیل برای انعکاس بصر است صرح به الامام فی شرح عیون الحکمة فی تحقیق الکلام فی الهباله و الا معنی صقیله که نقل کرده ام در این مقام
چسپان خوب نیست و صاحب غیاث اللغات گفته که این فقیر در عمری و شش سال خود از عکس ماه قوس قزح بوقت شام دیده است
مگر آن سفید بود چهارم شفاف و منه للشف اطلاق کرده می شود بر دو نوع یکی آنچه برای او رنگی نه باشد اصلا مثل هوا و اجرام فلکیه و آن
حاجب اورائی خود اصلا از ابصار نه اند دوم آنچه برای او رنگ بسیر باشد مثل آب صافی و آن نیز حاجب از ابصار کثیر جب نیست اول را
ابیض نمی گویند زیرا که عادم کل الوان است و ثانی را ابیض مجازا میگویند زیرا که برای او رنگ فی نفسه است و برای همین رویت آن ممکن است بخلاف هوا
که آن کامل الاشفاف است منعکس نمی شود شعاع در و بخلاف آب و برای همین قارورهٔ مملو از آب محرق می شود بانعکاس شعاع آفتاب
نه قارورهٔ مملو از هوا و برای همین دیده می شود کوهها در آب نه در هوا صرح به العلامة الفاضل الاقسرائی قال الفاضل القوشجی فی شرحه للتجرید
فی بیان شروط الابویة که مرئی مصمت باشد یا از ذات خود یا از غیر خود کثیف باشد یا مانع برای شعاع از نفوذ در ان اگر گوئی واجب است بر این که جسم
لطیف مثل آب و شیشه مرئی شود بوجه عدم منع شعاع از نفوذ در آن و تجربه شاهد خلاف و ست گویم بعض اجسام لطیف در غایت اند
که مانع شعاع اصلا نمی شوند و آن مرئی اصلا نه اند مثل آسمانها و کره اثیر و هوای صافی و بعض این مشابه از لطافت نه اند بلکه برای او خطی است
از طرف لطافت و کثافت و آب و شیشه از این قبیل است و مثل این جسم بوجه لطافت خود حاجب ماورائی خود از ابصار نیست و بوجه کثافت
خود مرئی است پس از این بیانات معلوم شد که جسم شفاف نه لطیف فی الغایه صقیل اے روشن باو یگانه شرائط برای انعکاس بصر کافی و ضروری
است و چونکه هوای صافی لطیف فی الغایه است که مانع و حاجب ماورای خود از ابصار نمی شود و بوجه شدت لطافت خود مرئی نمیگردد
و در شرط رویت است بودن مرئی کثیف و یا غیر مضیء و هرگاه هوای صافی کثیف نیست و نه مانع نفوذ شعاع در اجسام ماورای خود و نه صقیل
پس از همچنین هوا اگر عقب آن جسم کثیف باشد انعکاس شعاع نخواهد شد بلکه نافذ گشته بر دیگر اجسام ماورائے او خواهد رسید پس ایراد مورد
بر وارد نخواهد شد اگر گوئی که تسلیم کردیم که بصر از همچنین شفاف که ماده اقتباس است منعکس نمی شود لکن باید که در روشنی مطبوع شود چنانچه در ابصار
بسبب آنکه بانطباع قائل اند لازم آید که شبه در هوا منطبع شده بنظر آید گویم اولا انطباع چنانچه در آینه بر مذهب محقق نمیشود همچنین در همچنین

جسم انطباع نمی شود تا ورود ایرادات کثیره گردد قال فی شرح التجرید العلامة القوشجی وذلک لوجوه احدها ان صورة الوجه لو انطبعت
فی الصقیل لانطبعت فی موضع معین ولم تتغیر عن موضعه بزوال شئ ثالث کما ان الخط اذا اخضر لانعکاس الصفرة الیه فان ذلک
اللون یلزم موضعا واحدا وقد اجیب عنه وثانیها لو انطبعت الصورة فی المرآة لانطبعت امامی سطحها فکان یلزم ان یراه فی سطحها الظاهر کسایر
سایر النقوش المنقوشة فی ظاهرها بناک للکنا نری الصورة المرئیة فی المرآة غایرة فیها بحیث تقرب ممن یقرب منها وتبعد ممن یبعد عنها وامامی
عمقها وهو باطل اما اولا فلانه لیس للمرآة ذلک العمق واما ثانیا فلان الصورة المنطبعة فی عمقها لا یمکن ان یری لکثافة جرم المرآة وقد اجیب ایضا
وثالثها لو کانت الصورة المرئیة فی المرآة منطبعة فیها لکنا اذا رأینا الجبل العظیم فیها لانطبعت صورته فیها فکان وذلک محال لاستحالة انطباع
العظیم فی الصغیر وقد اجیب عنه ایضا وبالجملة چون این مذهب غیر جید است لهذا صاحب روضة الجنان این مذهب را تضعیف تعبیر کرده است
هذا والتفصیل فی شروح التجرید والهدیة السعیدیة وشرح الامام لعیون الحکمة للرئیس وروضة الجنان وثانیا در انطباع هم شرط بودن جسم
شفاف و لون است زیرا که فاضل قرشی در انتصار مذهب خود در رویت گفته که نیست برای قایل که بگوید که رطوبت جلیدیه هم شفاف است
پس انچه دران شبح باشد دیده شود از جهت دیگر زیرا که اگر شفاف بودی ممکن نمیشد اینکه منطبع شود شبح در آن قطعا زیرا که شبح منطبع نمیشود الا در چیزی
که در رو رنگی باشد و ما نحن فیه یعنی چشم می نیم که بستان را در آب و نمی بینم که بهار را در هوا زیرا که آب را رنگ است و بچشین هوا را وقتیکه حاصل شود در و انچه
دانچه که افاده دهد در رنگ را شبح در رو دیده می شود پس هم ای همین حادث می شود هاله و قوس قزح وغیره انتهی و فاضل آملی مثل این گفته
و در شرح خود آورده که سوار کشتی اکثر خیال خود در هوای دریا می بیند و این بسبب شدت مخالطت آب است که صعود کرده است بتبخیر انتهی
حقیر میگوید وسید قول قرشی و آملی است انچه صاحب روضة الجنان در مذهب اصحاب انطباع آورده بقوله توضیحه انه کما ان القوة الباصرة
بحیث اذا قابلت جسما ملونا مضیئا ارتسم صورته فیها فلک هے بحیث اذا قابلت جسما صقیلا ارتسم صورتها علی الباصرة مع صورة مقابل ذلک
الجسم الصقیل ویرتسم فی جزء ارتسم فیه صورة المرآت مثل مقابلة المرآت للمبصر بحیث یتساوی زاویتا الشعاع والانعکاس من الخطوط الشعاعیة
الموهومة المفروضة المستقیمة باز گفته و برین تقریر ایرادات وارده بر این مذهب از شبح که در روضة الجنان وغیره مذکور اند وارد نخواهند شد و شرط
تلون در انطباع هم معلوم شد و قوس قزح و هاله نزدیک قومی از حکما امر حقیقی و نزدیک بعض امر خیالی است و ازان قوم سکندر نیز است
و هر یک بر مدعای خود دلیل می آرند و خلاف آن نقض میکنند و حکیم ارسطاطالیس و اصحاب او منکر قول شعاع و مبطل بدلایل اند بر مذهب
انطباع و مذهب ثالث آورده اند تفصیل اینمقام در کتب علمای اعلام در شفا و شرح عیون الحکمة للامام و شروح تجرید و حواشی آن در روضة
الجنان وغیره مذکور است و اینقدر مذکور شد برای حل اینمقام کافیست و بالجملة ایراد وارد بر مذهب کسانیکه قایل اند برویت بخروج شعاع
وارد می شود و محقق بهبهانی در کشکول قائل بانطباع صوت در صقیل شده است دلیلی بر و آورده بقوله فی ان رویة الوجه مثلا فی الصقیل هل هو
بالانعکاس عنه او بالانطباع فیه والدلائل من الجانبین لا یخلو من خدش حقیر میگوید که فی الواقع دلایل اینمقام در ابصار بخروج شعاع و بانطباع
مملو از ایرادات فریقین اند و اگرچه ارسطو که معلم اول است قائل بانطباع شبح شده و شیخ پیروی او نموده و مهما امکن در رد فریق دیگر کوتاهی
نکرده لکن تا هم تمام نیست لهذا امام رازی قول هر دو فریق را تاویل نموده قایل بجر کیفیت ابصار شده و من بهنا قیل علم السر غیب بازی نیست
درک آن کار فخر رازی نیست ثم قال ولکاتب ان یعرف دلیل علی انه بالانطباع لا بالانعکاس وهو ان التجربة شاهدة بروئیة المستوی فی المرآة
معکوسا والمعکوس مستویا مثلا الکتابة ترئی فی المرآة معکوسة ونقش الخاتم یری مستویا وهذا یعطی الانطباع کما یرتسم الکتابة من رقعة علی اخری
فیری معکوسة ونقش الخاتم فیری الختم مستویا ولو کان بالانعکاس لرئی علی ما هو علیه اذ المرئی بالانعکاس هو ذلک الشئ بعینه الا ان الرای یتوهم انه یراه مقابلا
کما هو المعتاد تامل انتهی حقیر میگوید که فیه ما فیه لا یخفی علی النبیه و ستعلم ما فیه من وجوه عدیدة و بعض فضلای معاصرین فرد کامل در کاملین افاده فرموده اند

که گاهی نظر بر آئینه افتاده بازنے گردد و درک خود شخص محاذی می نماید چنانچه آفتاب بر آئینه می تابد و بسبب مانع بودن جیوه ای سحاب و انسداد مسامات بر وز و ظهور بجانب دیگر آئینه نمی کند بلکه بجانب شمس برمیگردد و گاه است که در سایه و ظل مقابل می تابد کما هو المشاهد پس همچنین نظر هم نموده بعد وقوع آن بر آئینه بطرف خود نا ظر میگردد و این جا است که در آئینه که از شیشه آتشین مصنوع باشد گاهی انعکاس شمس و نظر اقوی می باشد و در ظل آفتاب زیاده تر می تابد بلکه گاه است که احراق هم می نماید همچنین صورت هم بزرگ معلوم می شود و آن قرینه شدت تاثیر نظر است بر درک و ایضاد ر آئینه آتشی همچنان بجانب مخالف اثر آفتاب میگردد که احراق می نماید همچنین نظر هم قوی میگردد که بواسطه آن حرف جلی و مثال کلان معلوم می شود علاوه آنکه انطباع در آئینه خالی از استبعاد نیست زیرا که بظاهر امری بدون ظل منطبع معلوم نمی شود و ولوج ظل در آئینه معقول نیست بدو وجه اول اینکه ظل امری است عدمی اعنی عدم ضیا پس تحصیل وجود او در خارج مستلزم اجتماع ضدین خواهد بود دوم اینکه در حصول ظل لابد است که روشنی آفتاب باجزای دیگر بر یک جهت جسم کثیف بتابد و اطراف آنرا از هوا و غیره روشن سازد و بمقدار جثه فرو بره حائله روشن سازد بلکه مقابل آن جثه از جانب مخالف تاریک بماند و همان تاریکی عبارت است از ظل کما لایخفی و پر ظاهر که در مشاهده آئینه این امر شرط نیست بلکه هر چند ضیا بجانب پشت نباشد یا باشد لکن معارض آن روبروی شخص معلوم ضیای متحقق باشد پس باز هم صورت در آئینه منطبع می شود پس احتمال حصول ظل در آن بعید خواهد بود چه تحقق ظل بدون انکه روشنی از جانبی بتابد و در جانب مخالف آن معارض آن نباشد متحقق نخواهد گردید مگر اینکه گفته شود که در هر مقام وقوع ظل در انطباع صورت ضروری نیست زیرا که پر ظاهر که ظل صورت بر بصر نمی افتد حالانکه صورت مبصر در آن منطبع می شود و فیه انه لا یستقیم علی القول بخروج الشعاع من البصر کما هو خیرة الریاضیین دون الانطباع کما هو مسلک جماعة من الطبیعیین و یمکن شه حصول صورة القاتل فی بصر المقتول بعد القتل کما یدعیه جمهور حکماء الفرنج بل فی بعض ما تنیط علیه القصاص و تقتص ممن نجد صورته مطابقة کما فی بصر المقتول من الصورة و بالجملة جزم باحتمالی غرابة المقام عالقیة عن منه العنوس فی بحار الحج و مانعة عن زیادة الخوض فی هاتیک اللجج و قد بقی بعد خبایا فی الزوایا و التفصیل موکول الی علم المناظر و المرایا انتهی ما اردنا نقله و تفصیله فی حاشیتنا المتعلقة بحیث یزیل بهاء الشبهة ترکت ذکرها و اوردت فی هامش الکتاب لتکون بصیرة لاولی الالباب و چون تحقیق این مقام دقتی دارد و از طلب جدا است و این ایراد خالی از خلط بحث نیست لهذا بعض اطبای مشهورین با وجود بودن استاذ گروهی از اطبا که هر یک بجای خود کوس علم و عمل فن طبابت می نوازد و ادعای علم و فضل می دارد و امر را امتحد خود مے سازد بجواب این ایراد کلام ارشاد فرموده اند که ترجمه اش بالفاظه این است که تو بدان شرط انعکاس بودن جسم شفاف باین جهت که باشد محسوس غلیظ سخت یا نرم مثل آب و آئینه سوای مین پس این وقت منعکس نخواهد شد چنانچه منعکس مے شود از آب حوض و دریا و آئینه و هوا در نهایت رقت است باین حیثیت که نمی شود محسوس دیده شده نه بگذر کردن خود بر ابدان آنچه یکچنین باشد نمی شود انعکاس از و گر و قتیکه پس پشت آن جسم غیر مظلم مثل مین باشد

تتمہ حاشیہ متعلق صفحہ ۹۳ سطر اول از آخر استقرار یافتہ از آنجا تعزیہ و برزیدہ چہارم آخر استقرار معلوم است کہ ظل ہمیشہ موافق ذی
الظل در توجہ بجانب جہتی مخصوص می باشند مثلاً کسیکہ مشرق رو یہ باشد لابد است کہ ظلش ہم چنین باشد و اگر بالعکس پس بالعکس چنانچہ ہر گاہ ظل
بجانب یمین و یسار حاصل میشود تصدیق اینمعنے بوضوح می انجامد و اگر ظل روبرو حاصل میشود پشت سر آن ذی ظل بالبصری میشود و روی ظل سوی
ہمان جہت می باشد کہ اصل ذی الظل متوجہ بآنست پس للجرم بحرم مشف آئینہ اصل مبصر خواہد بود و اذلا و سطحی الیس کما لا یخفی حاصل ذی عین توہم نشود کہ اصل مثلاً مشرق رو بود
پس اگر ہمان اصل بعینہ مشاہد باشد پس باز ہم مشرق رو یہ خواہد بود حالانکہ بآئینہ مغرب رو یہ می نماید زیرا کہ اختلاف جہت مبادے نظر است و الا چیز
دیگر حاصل نشدہ کہ جہت او مخالف جہت اصل باشد بلکہ از ابتدا ہمان شخص مشرق رو یہ است و لیس الا غایت الامر اینکہ از بسکہ از مدتی
مدیدہ و عرصہ بعید در اذہان ارتسام کلے دارد کہ در آئینہ ظل حاصل میشود پس بتخیل تعدد تخیل تعدد جہت می شود و اگر بداند کہ موجود ہمان
اصل است و بس ہرگز تبدل جہت را تجویز نخواہند کرد و موید آنست اینکہ یمین مشرق رو یہ محاذی یسار مغرب رو یہ می باشد و بالعکس حالانکہ در آئینہ
یمین و یسار ناظر منظور الیہ موہوم متغیر می شود بدلیل اینکہ باستقرار معلوم است کہ ناظر ہر عضو خود را متحرک خواہد ساخت پس البتہ از شبح موہوم
ہم ہمان عضو متحرک خواہد شد بعدم افارق و ہر گاہ ناظر یمین را حرکت میدہد دست محاذی آن از صورت متحرک میشود نہ مقابل دست چپ ناظر
پس معلوم شد کہ دست محاذی راست راست و چپ محاذی چپ و این در صورت اختلاف جہت محال الوقوع است پس بوضوح انجامید
کہ تخیل اختلاف جہت از قبیل خطای حس است و ایضا موید آنست اینکہ مطرح نظر حدقہ یمینی ہمین صورت مخیلہ میشود و بالعکس اینکہ یسار باشد و بالعکس
و توہم نشود کہ انعکاس مقتضی الطباق یمین بر یسار است و بالعکس عند التعکس زیرا کہ مراد از انعکاس انقلاب در جہت قہقری است و بس نظر کہ در آن
تبدل و تغیر یمین و یسار نمیشود و اگر در ما نحن فیہ فی الجملہ فرق معتبر مسلم ہم شود پس قطعاً فرق وقتی اعنی اختلاف مصداق یمین و یسار نخواہد بود چنانکہ
در شخصے اتفاق می افتد کہ متوجہ مشرق باشد و دفعۃً بجانب مغرب رو گرداند بلکہ اختلاف اطلاقی و فرق اعتباری خواہد شد با وجود اتحاد مصداقی
و عدم تبدل محل او چنانکہ در ماری تحقق میشود کہ دور او داشتہ باشد از یک روی خود متوجہ مشرق شود مثلاً و ادبر مسافتی قطع کردہ از روی دیگر خود
بجانب مغرب راہ رود و بالجملہ مطرح نظر حدقہ خاص مبدا نظر ہمان حدقہ خواہد شد نہ اینکہ تغیر پذیرد و بالجملہ سطح خارج از حدقہ خاص بر مقابل خود از جرم آئینہ
می تابد و بتخیل صحیح سطح متصل و احد مثل صراطی مستقیم از مبدا تا مطرح پیمودہ میشود و باز از مطرح بمبدا ہمان نہج منقلب میشود و مبدا را مطرح و مطرح را
مبدا یسار یعنی مطرح مبدا ایمن مبدا مطرح ایمن است و بالعکس و از اینجا توان دریافت سر توہم انقلاب حروف مستقیمہ در آئینہ و استقامت منقلبہ
و بیان آن اینکہ زید مشرق رو یہ ہر گاہ بر کاغذی حرفی مستقیم حسب رواج نگاشت اعنی از جانب یمین خود پس آنحرف مقابل او کہ مغرب رو یہ است
مستقیم است و چون قرطاس را منقلب ساخت پس آنحرف بالنسبت خود زید منقلب و از جانب چپ او در سطح مخالف قرطاس واقع شد پس
ہمان نہج در آئینہ منقلب معلوم خواہد شد بطوریکہ مبدا آن یسار شبح مخیلہ باشد اعنی مصداق یسار اصل ہر چند کہ یمین اعتباری ہم ہمان فرض
نمودہ شود و اگر زید حرفی منقلب نویسد در سطح موافق خود از قرطاس پس ہر گاہ قرطاس را منقلب خواہد ساخت و محاذی آئینہ البتہ آنحرف
در سطح مخالف بسبب انقلاب قرطاس مستقیم خواہد شد و مبدا او یمین زید خواہد شد و در آئینہ ہم مستقیم خواہد نمود و مبدا آن از جانب یمین
مصداقی و یسار اطلاقی شبح مخیلہ خواہد شد پس منقح گردید استقامت شبح نقش خاتم و مہر در آئینہ نہ بہ سبب آنست کہ در مہر منقلب بود و چون
در آئینہ منطبع شد مستقیم گردید مثل قرطاس اما اولا پس از آنجہت کہ بطلان الطباع در آئینہ در ما سبق بالاعزید علیہ منقح شد و اما ثانیا پس
بمنع اقتضاء الطباع انقلاب را و اما ثالثا پس بآنجہت کہ اگر اقتضای مزبور مسلم ہم شود پس بمقتضی آن در مہر انقلاب است نہ استقامت
بیان اینمعنے آنکہ در الطباع منقلب مستقیم و مستقیم منقلب خواہد شد و خاتم و قتیکہ مستقیم بود حروف منقلب بود در مہر و بروی زید ہر گاہ
او مہر را منقلب ساخت حروف مستقیم گردید بوقت منقلب ساختن و آنرا محاذی آئینہ کردن پس اگر در آئینہ الطباع می بود لازم آید

حررہ سید علی احمد صاحب سلمہ اللہ تعالی موسوی لکھنوی

تا شود مثل آئینه پس اینوقت منعطف خواهد شد نور بصر و برای همین انعطاف دیده می شود انگور در آب کثیف و باهم
می گوئیم که بودن پس پشت آئینه جسم کثیف تا منعکس شود منوط از آئینه چنانچه استفاده کرده می شود از قول تو لازم نیست
بلکه بدون این منعکس می شود شعاع از آئینه برابر است که پس پشت آن جسم کثیف باشد یا نه و این امر معلوم و مشاهد است
برای انعکس که برای او عقل سلیم و فهم مستقیم است انتهی ترجمه الفاظه الشریفه حقیر میگویم مختل است بوجوه عدیده ترک منها ما هو بالتأویل
احری و ذکر منها ما هو بالسقم اجلی اما اول شرط انعکاس بودن جسم شفاف محسوس غلیظ سخت قرار داده فیه اولا این شرط رویت
مرئی است نه انعکاسیکه در ان صورت رائی دیده شود که کلام موجود در آن است قال العلامة القوشجی فی شرحه للتجرید فی شروط الرویة و منها ان یکون
المرئی کثیفا ای ملقا للشعاع من النفوذ فیه الخ فتذکر و ثانیا انعکاسیکه باعث رویت رائی میشود بی شروط مذکوره سابقا نمی گردد و ثالثا این
هم شفاف بتصریح ایشان است و هم محسوس و غلیظ است و آن را انتشا گردیده و از ان این انعکاس نمی شود قال المحقق الطوسی فی التجرید والارض
باردة یابسة ساکنة فی الوسط شفافة و حقیر میگوید این را بر تشفیف ارض علامه قوشجی آورده که این موجب حکم می شود که خسوف واقع نگردد
اصلا زیرا که اگر نفوذ شعاع آفتاب در ارض بودی پس کدام چیز حاجب نور از ارض از قمر است و شاید که این از طغیان قلم است پس باطل است
بتصریح محقق بهائی در کشکول که ارض بسیط شفاف غیر مانع از رویت است نزد یک مرکز نه سطح ظاهر از ان مانع از رویت سطح ظاهر غیر شفیف
است انتهی حقیر میگوید ازین جواب محقق جواب ایراد مذکور بر بعض اطبای مشهورین نیز میشود هذا و اما ثانیا شرط انعکاس جسم شفاف
لین قرار داده فیه اولا در آب صافی گاهی نفوذ شعاع نیز میشود و گاهی انعکاس از ان پس واجب است که بیان کند که عدم انعکاس شعاع
وقت نفوذ است و بالعکس صرح به صاحب وضة الجنان نقلا عن الشیخ و ثانیا تلون آب برای انعکاس و رویت ضروری است و قد ذکره و ثالثا علی ما قیل جایز باشد که منعکس نشود شعاع از سطح آب و باطن آن بلکه منعکس شود از قعران و آن جسمیست که صقیل شده است بسبب
آب مثل قعر انهار پس وقتیکه آب صافی خواهد شد نفوذ خواهد کرد شعاع در ان و خواهد رسید بسوی قعر آن و منعکس خواهد شد و وقتیکه کدر خواهد شد
نخواهد رسید شعاع بسوی قعر آن و منعکس نخواهد شد در آن شعاع و رابعا علی ما ذهب الیه القرشی والآلی در آب و هوای رطب ملون
شفاف انطباع میشود نه انعکاس فتامل و اما ثالثا در جسم شفاف غلیظ سخت آینه را شریک کرده فیه اولا بلور هم درین امر شریک است
باوجودیکه صوت در آن مرئی نمیشود و ثانیا شرط صقیل بودن فروگذاشت کرده و لابد منه و اما رابعا انعطاف نور بصر در هوا اینکه انبات
رقیق باشد و ورای آن جسم غیر مظلم مثل زمین باشد تا مثل آئینه گردد قرار داده حقیر میگوید فیه مائیه من وجوه عدیدة اول اینکه
بظاهر ازین تصویر قوس قزح نموده و دران هوای رقیق غایت مرتبه نیست والا قوس قزح مشاهدی شده و ثانی شرط بودن اجزای رشیه
صقیله و دیگر شرایط مذکوره انجا ترک فرموده و لابد منها و سیوم ایراد مورد را این تقریر موید است نه دافع آن و چهارم اگر ازین
تصویر غیر قوس قزح مراد گرفته پس این را اسهو نموده که هوای لطیف هرگاه مانع نفوذ شعاع و حاجب رویت جسام ماورای خود نمیشود
باعث انعکاس شعاع و رویت مثل آئینه نخواهد شد قال القوشجی بعض الاجسام لطیف فی الغایة بحیث لا یمنع الشعاع اصلا فهو لا یرى
اصلا کالسموات و کرتی الاثیر و الهواء الصافی پنجم مظلم خلاف است پس این غیر مظلم جناب موصوف اگر جلی اراده فرموده هم مثال برین مطابق نمشل نخواهد شد و هم
شرط انعکاس که مشروط است بوقوع جسم کثیف یا مظلم ورای شفاف مفقود خواهد شد و اگر از ان عام از جلی و شفاف اراده فرموده
دائره مناقشه وسیع خواهد شد علاوه برین شرط انعکاس از تشفیف صیقلی وقوع جسم کثیف و مظلم است هیچ جا بر مظلم نه غیر مظلم پس لفظ
غیر بر لفظ مظلم بی معنی است اگر گوئی از غیر مظلم قابلش شاید کثیف اراده کرده باشد گویم این اراده هم صحیح نیست چه کثافت بسبب
عدم نفوذ نور دروی موجب ظلمت میشود نه اینکه غیر مظلم گردد اما ساوسا قول وی و برای همین انعطاف الخ در بیان این مسئله

تقصیر کرده چه در رد بدیه سعید یه مذکور است که دانه انگور در آب بقدر یک آلوی بخارا دیده میشود وقتیکه باشد قریب در سطح آب زیرا که شعاع بصری نفوذ میکند در مستقیم منعطف معاد جدا می شوند و شعاع بوجه قرب بر دو اسطح آب در تفصیله فی الهدایه السعیدیه واما سابعا آنچه گفته که انعکاس شعاع از آئینه بدون بودن پس پشت آن جسم کثیف میشود الخ حقیر میگوید اولا انعکاس مورد مستفاد نمی شود کما زعم چه مورد میگوید که چون خلف آن شفاف جسمی کثیف باشد منعکس می شود شعاع بصر چنانچه در آئینه که اول شیشه او باعث انعکاس شعاع نبود و هرگاه او صیقل شد و قلعی کرده شد باعث انعکاس گردید هذا وثانیا آئینه شیشه را نمی گویند بلکه آینه عبارت است از جسم شفیف که در پس وی قلعی باشد و آن را زدوده صاف نمایند پس بوجه آن صیقل میشود و از شفاف خود که باعث نفوذ شعاع بوجه غایت لطافت خود می باشد می گردد بسوی کثافتی پس پس پشت آن نیز جسم کثیف است یا نیمغ و اگر این کثافت حاصل نشود و شفیف مثل شیشه ماند پس درین شفاف دیده نخواهد شد چیزی فاضل میبینی گفته که در شفاف دیده نمی شود چیزی وقتیکه پس پشت شفاف شفاف باشد و موید این است آنچه صاحب وضة الجنان گفته ان الصیقل نما یودی شیء المرئی لو کان وراءه جسم کثیف و الافلا یودی اصلا بل ینفذ فیه الشعاع من غیر انعطاف ویری ما وراءه کما فی الزجاج الافرنجی پس صیقل بودن شیشه کافی برای رد وجه مرئی نمیشود بی انکه قلعی کرده شود که از پس آن کثافتی که مانع نفوذ شعاع و باعث انعکاس آن باشد حاصل شود آری زدودن آئینه که آن را صیقل گویند برای رفع نشانهای وی که مانع تشفیف او باشند می باشد و قلعی باعث انعکاس و ثامنا آنچه گفته که این امر معلوم و مشاهد است برای آنکس که برای او عقل سلیم و فهم مستقیم است اغرب و اعجب از همه است و منشای جهل جناب موصوف اینکه از ماهیت شیشه های آئینه واقف نه اند و این شیشه های شفاف را که عوام آینه های گویند آئینه ها فهمیده و درین شیشه ها اشیا از پس آن مرئی میشوند و این بمقتضای شفیف بودن آنهاست و این امر دیگر است کلام مورد در انعکاس شعاع بصر است و آن بدون شرائط مذکوره کما عرفت مرارا در اجسام شفاف که پس پشت آن جسم کثیف و صیقل نباشد چنانچه در آئینه غیر ممکن است و بالجمله چون جناب حوم از اصل مسئله این جانا واقف اند فرمودند انچه فرمودند و من بهنا قیل چون ندیدند حقیقت ره افسانه زدند و هرگاه حال اینچنین کس از اکابر فن در بیان این جا چنین است پس انچه گویا موی گفته لایق اعتبار و اعتماد نیست بقوله جوابه ان انعکاس شعاع المرئیات انما یکون فی شیء شفاف تخیین لا تخلخل فیه و ایضا یشترط فی انطباع المرئیات انیکون شدید الرطوبة المائیة ولذلک لا یری شعاع الاشیاء فی الهواء الصافی و یری فی الهواء المائی کما یشاهد فی الهالة و قوس قزح انتهی حقیر میگوید ماخذ این تقریر رساله ضیاء الاطباء است زیرا که قائل این تابع کوچک ترین اطباست و این تقریر با وجود قاصر بودن وی از دفع ایراد مورد فیه مافیه من وجوه عدیدة اولا اینکه انطباع امر آخر و انعکاس امر دیگر و متعرض ایراد بانعکاس کرده نه بانطباع ثانیا اشباح مرئیات در اجسام شفاف صیقل دیده میشوند گو رطب نباشند چنانچه آئینه ثالثا اینکه در شی شفاف متخلخل هم اشباح دیده می شوند مثل آب زیرا که آب بنسبت آئینه متخلخل است رابعا اینکه سخونت و عدم تخلخل امر بسیط مبهم و الفاظ مبهم غیر معین را آوردن قبیح است خامسا اینکه شرط عمده در انعکاس بصر که صیقل بودن اجسام است ذکرش ترک نموده و انچه در ضیاء الاطباء قول قرشی را در شرح عصب دماغی بتائید بیان خود بغیر انتساب بسوی قائل حسب عادت قدیمی خود کو چک ترین اطبا مثل بعض اطبای مشهورین که امر شرح جیلانی می آرند و انحال می نمایند آورده که نقش سابقا نموم باوجود تقصیه بیان نقل برای انحال اگرچه فی نفسه صحیح است لکن این جا مورد بانعکاس ایرادی سازد ثالثا انطباع و این هذا من ذلک و نیز انچه این قائل بعد نقل قول قرشی گفته که می گویم که شبح منطبع نمی شود در جسم شفاف مگر انچه برای او رنگی باشد الخ میگویم اولا انچه گفته از وی نیست بلکه انحال نموده و آن از شرح قرشی است و ثانیا ایراد مورد بر انعکاس است نه بر انطباع و این هذا من ذلک

وبالجملة چون فرق میان انفکاس و انطباع بهم رسید اندیشه باصل جواب این ایراد رسید پس ابتدا از اول یعنی بعض اطبای متاخرین تا آخر کوچک
ابدال کوچک ترین اطبا در ین مغلطه افتاده اند لهذا قال فی مباحث الاطباء قالوا القوة الغاذیة هی التی تحیل جسما
آخر الی مشاکلة الجسم الذی هی فیه وتخدمها الهاضمة یرد علیه لا یبعد ان یتحد الغاذیة والهاضمة
والفرق بین فعلهما عسیر ومن ادعی فعلیه البیان قال المترجم وگفته که قوت غاذیه آنست که می گرداند جسم

آخر را بسوی مشاکلت جسمیکه این قوت در آن است وهاضمه خادم غاذیه است وارد می شود بر آن اینکه بعید نیست که متحد بود
غاذیه وهاضمه وفرق میان فعل هر دو عسیر است وبر مدعی بیانش لازم جواب اکثر اطبا مثل جالینوس وابو سهیل مسیحی وضیا
کامل وغیره از اطبای متاخرین فرق نمی کنند در بیان هر دو وانچه فرق بیان نموده اند مفید ظن غالب نیست فضلا عن الیقین لکن فرق
در میان هاضمه معده وکبد وعروق ومیان غاذیه ظاهر است زیرا که هاضمه معده حاصل میکند کیلوس را وهاضمه کبد کیموس را
وهاضمه عروق رطوبات ثانیه را آری در میان هاضمه اعضا وغاذیه اشتباه است از برای اینکه از ین هر دو یعنی هاضمه اعضا وغاذیه
صورت عضویه حاصل میشود وغایت فرق که در میان هر دو بیان نموده اند اینکه هاضمه آماده میکند غذا را برای اینکه باشد جزء بدن
بالفعل وغاذیه می گرداند غذا را جزء بدن بالفعل وبیانش اینکه جاذبه عضو تا قتیکه قدری خون یعنی رطوبات ثانیه که باعتبار
ماکان خون است جذب کرده وماسکه امساک ا نموده پس برای خون صورت نوعیه است که هرگاه خون عضو شد از ان اینصورت
باطل شد وآن صورت نوعیه که برای عضو است حاصل گردید پس اینجا کون وفساد یافته شد پس کون فعل غاذیه است وفساد فعل
هاضمه وحاصل نمیشود کون وفساد مگر بنقصان استعداد ماده برای قبول صورت دمویه وحصول استعداد در ماده برای قبول
صورت عضویه تا اینکه زائل شد اول یعنی صورت دمویه وحادث شد ثانیه یعنی صورت عضویه پس دیرین دو حالت اندکی
سابقه وآن تزاید استعداد است برای قبول صورت عضویه دوم لاحقه وآن حصول صورت عضویه پس حالت اولی فعل هاضمه
است وثانیه فعل قوت غاذیه کذا فی شرح الموجز للکرمانی وشرح التجرید للقوشجی وروضة الجنان وغیرها بدانکه درین جا ودر دلائل فرق
در میان هر دو ابحاث شتی وجوابات از آنها اندمن شاء الاطلاع فلیرجع الی شرح العلامة وشروح القانون والمباحث المشرقیة وشروح
التجرید وشرح المواقف والمقاصد وغیرها وبرین دلیل فارق که مذکور نمودم هم در رسیده سعیدیه وشرح تجرید قوشجی وروضة الجنان وشرح
هدایة الحکمة فاضل میبذی وحاشیه نفیسی وشروح قانون وغیره بحث است وآن اینکه جایز است که حصول هر دو حالت بقوت واحد باشد
زیرا که اگر معتبر شود تعدد این حالات ومستدعی شود هر یک از انها قوتی جدا را هر آئینه خواهد شد قوی اکثر از مذکورات زیرا که غذا
برای او استحالات کثیره اند موافق مراتب هضوم بعض آن استحاله در کیف است وبعض آن استحاله در صور نوعیه وهرگاه جایز شد اینکه
باشند این استحالات کثیره بقوت واحد که آن هاضمه است پس جایز شد اینکه باشد استحاله بسوی صورت عضویه باین قوت یعنی انها پس
باشد این مبطل برای صورت دمویه ومحصل برای صورت نوعیه چنانچه بود مبطل برای صورت غاذیه ومحصل برای صورت دمویه انتهی حقیر میگوید
مبنای این فرق بر بنای فاسد مقرره حکما است که از واحد صادر نمی شود مگر واحد واین باطل است وچرا جائز نباشد که این همه
افعال منسوب بسوی نفس باختلاف شرایط وآلات نزدیک حکما وبسوی طبیعت مدبره نزدیک اطبا باشد قال الفاضل الجیلانی
فی شرحه للقانون اما انها متحدة فی الواقع وفی النظر الفلسفی او متغائرة فلیس هذا موضع بیانه وقد اومانا الی انها بالآخرة یؤول الی النفس التی
تفعل جمیع الافاعیل باختلاف الآلات وبالجملة فرق در میان هر دو متعذر است هذا قال فی مباحث الاطباء قالوا ان البدن مرکب
من العناصر والمتداعیة الی الانفکاک فلا بد لها من حافظ وهو القوة الحیوانیة یرد علیه ان النباتات

ولیک ۱۲ ابدال ۱۲ ابدال ۱۲ ابدال

ایضا کذلک ولا حاجة الی تلک القوة فیلزم ان لا یکون الحیوان محتاجا الی تلک القوة قال المترجم گفته اند که بدن مرکب

است از عناصر که مقتضی انفکاک اند پس ضرور است مروی را حافظی از آن قوت حیوانیه است و اردوی شود بر آن اینکه نباتات هم چنین اند و حاجت

نیست مر ویرا بسوی این قوت پس لازم می آید که حیوان هم محتاج این قوت نبود جواب بدانکه نشای اعتراض متعرض عدم فهم وی معنای

قوت حیوانیه است زیرا که وی چنانکه حافظ عناصر است از انفکاک معدا عضا است برای قبول قوت حس و حرکت که در نباتات مفقود است

و نیز معد است برای قبول قوتهای متصرفه در غذا بتصرف حیوانی برای بقای شخص و نوع چنانچه فاضل کرمانی در شرح موجز گفته و چون قوتهای

نفسانیه که با نها حس و حرکت ارادیه است و قوت متصرفه در غذا بتصرف حیوانی در نباتات ضرورتی ندارد و آنجا فقط ضرورت حفظ عناصر

و تغذیه و تولید مثل است لهذا آنجا فقط نفس نباتی که آن مبدا حفظ عناصر و اعتدال و نشو و تولید مثل است متعلق شد و چونکه اطبا از نفس ناطقه ذاهل اند

افعال آن را که حکما بوی منسوب می سازند بدوشان بسوی قوت حیوانیه منسوب می نمایند و لیت عدم تعلق نفس ناطقه به نباتات و عدم کفایت نفس

نباتی در انسان چیزی است که سابقا بیان نموده ام یعنی بعد نباتات را اعتدال حقیقی و قرب انسان از سائر انواع و عدم نیل مبدا فیاض بحسب استعداد

قوابل و بدیدا قلناه کتبهم المشحونة بذلک و کفاک شاهدا علیه ما قاله القرشی فی الموجز و الفاضل الکرمانی فی شرحه القوة الحیوانیة هی القوة التی تعد الاعضاء لقبول

النفسانیة و هی قوة تحس و تحرک الارادیة و لقبول القوی المتصرفة فی الغذاء التصرف الحیوانی اما لبقاء الشخص و لبقاء النوع و بعضهم جعلوا القوی النفسانیة علی

القوی التی تصدر عن النفس الناطقة المتعلقة بالبدن حتی تکون شاملة للقوی الطبیعیة ایضا و لا یصح لان القوة التی تسمیها الاطباء حیوانیة و غیرها مما یصدر عنها

افاعیل مختلفة تنسبها الفلاسفة الی النفس الناطقة عندهم مبدا الکمالات التی هی التغذی و النمو و التولید و الادراک و الحرکة الارادیة و یسمونها لذلک نفسانیة فعلیة

بلا ان یکون القوة الحیوانیة معدة للاعضاء لقبول القوی النفسانیة الی ان قال و یدل علی وجود هذه القوة ان العضو المفلوج اذا لو کان میتا لتعفن و فسد

و بالجملة غرضه ما یعرض لابدان الموتی قال الفاضل الکرمانی فی شرح قول القرشی اعدال الامزجة فمزاج الانسان ابعد النفس الناطقة التی خلق اشرف و اکمل و الانجل فی

افاضة المبدا بل بحسب استعداد القوابل الی ان قال فمزاج النبات لکونه قریبا من الاعتدال الحقیقی قربا ما تفیض علیه نفس ما مبدا لحفظ العناصر

و الاعتداد و النشو و تولید المثل و مزاج الحیوان لکونه اقرب عنه تفیض علیه نفس ما مبدا لما ذکر فی النبات و الحس و الحرکة الارادیة و مزاج الانسان لکونه

اقرب الی الاعتدال الحقیقی من الکل تفیض علیه نفس ما مبدا لما ذکر فی الحیوان و المتعقلات و ما یتبعهما من الکمالات انتهی ما اردنا نقله و کفاک تائیدا علیه

ما قاله الآملی فی شرح قول الشیخ الفصل الرابع فی القوی الحیوانیة اقول انما تعرض لبیان هذه القوی لانها هی التی اثبتها الفلاسفة و لا هو ایضا فی شئ من مصنفاته

لمتابعة الاطباء عنده و لذلک قال یعنون بها و دون ان یقول هی کذا کذا و اما حمل الاطباء علی اثباتها انهم لما رأوا ان البدن الحی یستعد بها لا یستعد به

المیت و لم یکونوا قائلین باثبات نفس مجردة لیحکموا ان ذلک بسبب تعلقها بالبدن فلم یثبتوا ان البدن فیه قوة معدة لقبول افعال القوی انتهی فالقول بها لهم

علی ما قلناه و یعضده ما قاله الفاضل الجیلانی جهلا بالنفس المجردة و احوالها و ان علاقتها کافیة فی حفظ البدن من الفساد فلا حاجة الی توسیط تلک

القوة و لذا لم یثبتها الفلاسفة و قد زعموا ان لقوة الحس و الحرکة و سائر افعال الحیوة مثل التصرف فی الغذاء فی بدن الحی لیس الا الاستعداد لها

فلا بد من قوة تفید الاستعداد المذکور و هو ما قوة حیوانیة هذا و جواب بعض اطبای مشهورین و کوچکترین اطبای وی گویا موی این جا چندان

تام نیست تأمل شاید مفید شود هذا قال فی مباحث الاطباء و القوة النامیة هی التی تزید فی الجسم زیادة فی اقطاره

الثلثة الی ان یبلغ الی کمال النشو علی تناسب طبعی یرد علیه ان السمن ایضا کذلک لانه یزید

بالطول و ایضا یحتمل ان یکون هناک قوة واحدة تختلف احوالها بالقوة و الضعف

و قد یحصل من الغذاء ما یزید علی المقدار المتحلل کما فی سن النمو ثم یتطرق الیها شئ

من الضعف فیحصل ما یساویه کما فی سن الوقوف ثم یتزاید ضعفها فلا یقوی علی تحصیل

مایساوی المتحلل وذلک فی سن الانحطاط الی اخر العمر فلا حاجة الی القوة الاخری غیر الغاذیة قال المترجم

وگفته اند که قوت نامیه آنست که بسبب او متزاید شود جسم در اقطار ثلثه یعنی طول و عرض و عمق تا اینکه برسد بر کمال نشو و بالیدگی بر نسبتی طبیعی و وارد می شود بر ان اینکه و قتی هیچ نیز همچنان است زیرا که زیاده میکند طول را و نیز احتمال است که باشد اینجا قوت واحده که مختلف شود احوال این بقوت و ضعف و گاهی حاصل میشود از غذا آنچه که زائد کند بر مقدار متحلل چنانچه در سن نمو است پس ازان متطرق شود نسیان آنچه می افزاید ضعف پس حاصل شود آنچه مساوی آن بود چنانچه در سن وقوف است پس متزاید شود ضعف آن پس قوی نگردد در تحصیل آنچه مساوی متحلل بود و این در سن انحطاط ما باشد تا آخر عمر پس حاجتی نباشد بقوتی دیگر غیر غاذیه **جواب** بدانکه اول در نزدیکی گاهی زیادت جسم در طول میشود بخم نامیه که در وی همیشه زیادت در اقطار ثلثه میشود و ثانیاً نامیه نمو میکند در اقطار ثلثه بر نسبتیکه مقتضی باشد نوع آن شخص و آن تناسب که مقتضی باشد نوع انسان در زیادت اقطار و اشخاص انسان تصویر فاضل جیلانی اینکه طول شخص پنج امثال عرض آن و هفت امثال عمق آن باشد و سمن نیست بانبساط پس بر و انتفاض نخواهد شد و ثالثاً زیادت در سمن نمیشود مگر در اعضای متولده از خون و مائیت او مثل گوشت و پیه سوای اعضای اصلیه که پیدا شده اند از منی مثل استخوان و غیر ها علی ما قاله الفاضل الکرمانی و رابعاً اینکه نامیه در جمیع اعضا شخص واحد نیست بلکه برای آن فرد مستعده اند موافق تعداد اعضا و همچنین مبادی سمن و اوان در کل من امور واحد بعد دنه اند پس کافی نشدند در انتفاض تعریف صدق آن بر سمن بعض اعضا و توهم آن از حق اینکه دخول غذا در میان اجزاء و ضم غذا بسوی آن که در نامیه میشود مخرج سمن است و زیادتی در اقطار ثلثه لازمی است برای تمام تعریف نه احتراز کذا فی الهدیة السعیدیة و ان قوت نامیه غیر قوت غاذیه است نه واحد چنانکه مسور زعم کرده و ایراد نموده بر رد بسعیده و غیر هند کور است زیرا که شیخ رئیس و شراح کلام وی گفته اند که غاذیه غذا را گاهی مساوی متحلل وارد میکند چنانکه در سن وقوف زیرا که بدن غیر محتاج است درین سن مگر بسوی بدل متحلل و گاهی کم چنانکه در سن انحطاط بجهة ضرورت موت و گاهی از ید چنانکه در سن نمو زیرا که حاجت درین وقت بسوی دو امر است بدل متحلل و زیادت و نمو نیستو مگر در حالتی که وارد از متحلل زیاده باشد و این ضرور نیست که هرگاه وارد زیاده باشد نمو یافته شود چنانکه در سن بعد ازان که در سن وقوف باشد وارد از متحلل زیاده میشود مگر نمو نمی شود زیرا که نمو آنست که بتناسب طبیعی در جمیع اقطار باشد تا که نشو بحد خود برسد و بعد ازین نمو نمیشود اگرچه چنین باشد چنانکه قبل وقوف ذبول نمیشود اگرچه هر آن باشد چنانکه در صبی ضرول و ذبول میان ذبول و هزال این است که ذبول مقابل نمو است و هزال مقابل سمن فاضل کرمانی گفته پس ازین ظاهر شد که هر واحد ازین دو بدون دیگری یافته نمیشود پس گاهی هست سمن میشود و نمو نمیشود چون سمنیکه در سن انحطاط باشد که درین امید ذبول است و گاهی نمو میشود و سمن نمیشود چنانکه هزال در سن نمو همچنین گفته اند اما بسا و لکن بر سبیل قلت است آنگونه که غاذیه و نامیه واحد است زیرا که امام گفته که مشابه بحق این است که نامیه غاذیه است بشرط اینکه وارد ازید از متحلل باشد زیرا که فاعل در اصل فاعل در زیادت است سما حسب هدیه سعیدیه گفته اند که استبعادی نیست که باشد قوت در ابتدای امر قوی پس باشد وافی به ایراد بدل ما یتحلل و زیادت بران معا و بعد ازین ضعیف شود پس قادر نشود از زیادت پس باشد در ابتدای امر غاذیه و نامیه معا و بعد ازین غاذیه فقط و جوابش فاضل علامه داده که تفنن افعال دلیل بر تفنن قوی است بموجب قاعده مقرره که از واحد صادر نمیشود مگر واحد بدانکه در هدیه سعیدیه مذکور است که اصل این قول فاسد است زیرا که جایز است صدور اکثر از واحد باعتبارات و جهات چنانچه اعتراف این می نماید خصوصاً نزد یک تعدد آلات و قوابل انتهی و علامه از کتاب شفا آورده گفته که غاذیه وقتیکه منفرد و قوی باشد فعل آن زواید متحلل زائد باشد پس در عرض و عمق اعضا زیادت ظاهر خواهد کرد از طول بخلاف نامیه که آن طول را زیاده خواهد کرد از عرض و زیادت طول مشکل است و محتاج است بفعل قوی بسبب تنفیذ غذا در اعضای اصلیه از عظام و اعصاب و تنفیذ در اجزای آن برای نمو در طول و زیادت در عرض بسبب تربیت لحم و تغذیه عظم میشود پس کلام شیخ دلالت میکند بر تغایر فعل هر دو زیرا که در صورت قوت غاذیه سمن خواهد شد و دلیل بر ین حصول فرد بعد است بعد وقوف نمو نیست این قوت

ونمیحاصل میشود بدون فرض ی درسبی جزو ل پس اگر نمو هر من از قوت واحد بود ی تخالف یکی از دیگری نشدی و مساقته کرده است
برین فاضل کرمانی از جانب امام در منیه تنصیص و شریف الاطبا آنرا بحسب عادت قدیمی خود بادنی تغیر سوی خویش منسوب کرده
من شاء الاطلاع فلیرجع الی انوار الحواشی و بالجمله چون فرق درمیان غاذیه نامیه عسیر بود لهذا فاضل جیلانی در منیه شرح خود
بجواب این اشکال انچه از شفا و نجات نقل کرده کفایت ناظر خواهد کرد و گرچه مسکت مناظر نباشد و آن اینکه اشکال کرده می شود در
تغایر غاذیه و نامیه بامکان بودن هر دو واحد بالشخص یا بالنوع و استناد اختلاف افعال در ظهور و عدم آن باختلاف شرائط
در تحقق و عدم آن باین طور که گفته شود کذا و نمو هر دو از افعال قوت واحد اند لیکن تحقق نمو مشروط بتوفر رطوبت است و در ابدان
شبان چون منتفی میشود این توفر پس نامیه واقف می شود مع بقای طبایعه دیگر از افعال آن که اغتذا است و او مشروط
بتوفر رطوبت در جسم نمیست و این اشکال منحل میشود بآن چیزیکه گفته است شیخ در شفا و در نجات نیز که من قائل بوجود قوتی از قوای ملمیه
و بوجود شئی انچه در غیب از من باشد نمیشوم مگر وقتیکه دلالت کند مرا بر وجود امری که تابع این شئی باشد پس بوجود قوت ها منه قائل نمیشوم
تا بنگامیکه واقف بر وجود نهم در بدن نشوم پس وقتیکه جزم کنم بوجود آن مضطر خواهم شد برای این قول که برای انسان قوت ها منه است
و همچنین قول ما در هر قوت است از قوی بعد اضطرار برای او پس قول بوجود قوت نامیه مع جزم بعدم نمو درین حال بعید از من
فائده است و اگر چه درین شک است باین که گفته شود فرق است بوجود قوت بسبب وجود اثر آن و فرق است بانعدام آن بعد بودن
آن موجود بوجه توقف فعل آن و در هر دو مقام تفصیل است مگر اینکه این ابحاث شنایع در مرتبه علم طبعی باشد لکن در نظر فلسفی حکمت
اصلیه پس کلام انچه ذکر کرده ام که این اسما یعنی هاضمه دافعه و سامعه و باصره و غیر این کل اسامی اند و صادر می شود از نیها این افعال
مختلفه باختلاف شرائط و آلات و غیر هر دو و این قوت واحده نفس است که مسمی است نزد اطبا بطبیعت و قوت مدبره برای
بدن هذا غایة ما قالوا فی هذا المقام و الله اعلم بالمرام **قال فی مباحث الاطبا** قالوا المنی کان متشابه الاجزاء
فی الطبیعة و القوة المولدة یفیض کل جزء منه بعضو مخصوص یرجح علیها ان فعل المصورة علی هذا المذهب کان

ترجیحا بلا مرجح **قال المترجم** گفته اند که منی متشابه الاجزا می باشد در طبیعت و قوت مولده آماده و مستعد میکند بر جزء از ان بعضو مخصوص

وارد میشود بر ان اینکه فعل مولده و مصوره بر ین مذهب ترجیح بلا مرجح لازم آید جواب اسطو قائل است که منی متشابه الاجزاست در حقیقت
و طبیعت زیرا که جدا نمیشود مگر از تمیز فقط امتشابه الاجزاست و ترجیح بلا مرجح لازم نمی آید زیرا که مولده مهیا می کند هر جزء را برای عضو مخصوص
تا فعل مصوره در بعض صورت عصب و در بعض صورت استخوان مثلا ترجیح بلا مرجح لازم نیاید و فاضل جیلانی صورتش بیان کرده که این قوت در رحم
جدا میکند موضوعات قوی مختلفه از منی طائفه طائفه پس میگیرد هر طائفه غالبه دم جزء لیسیر از طائفه غالبه دم جزء لیسیر و از طائفه غالبه دم جزء لیسیر پس دور اخلاط میکند بحسب مزاج استخوان الاعسر
این برای شریان و همچنین برای کبد و دماغ و سائر اعضا و قرشی در شرح قانون گفته که این اعتراض بعینه بر مولده وارد میشود زیرا که
اختلاف فعل او با وجود تشابه اجزا هم ترجیح بلا مرجح است و فاضل علامه جواب داده که فاضل کرمانی در شرح خود نقل کرده که این
اختصاص بسبب اختلاف امزجه منی است در قرب و بعد از جرم رحم پس خلط میکند اجزا را این قوت بتمیز بحسب عضو پیدا هاشم
در حاشیه خود بر تنصیص گفته که برای مناقش است که بگوید که این اختصاص جائز است که آماده کند اجزای منویه را برای قبول صورت
عضویه پس احتیاج بسوی قوت مولده نشود و مصوره کفایت کند مگر اینکه گفته شود که این اختلاف امزجه از قرب و بعد رحم قلیل و ضعیف
است پس کفایت بدون فعل مولده نخواهد گردید بدانکه این ایراد وجاب بر مذهب بقراط که قائل بودن منی متشابه الاجزاء است هم جاری
میشود چنانچه فاضل قرشی تصریح کرده لکن چون مورد این ایراد فقط بر مذهب اسطاطالیس وارد کرده بنای جواب هم بر کرده شده

نزد خواجه نامی شرح اشکانی و حواشیه بدانکه این بحسب تاویل حکماست والا فاضل غیاثی از تجرید محقق طوسی علیه الرحمه نقل کرده که صوره
نزدیک من باطل است برای استحالة صدور افعال مرکبه از قوت بسیطه که شعور ندارد و مؤید است این را قول الله تعالی و یصور کم فی الارحام
کیف یشاء و اگر گفته شود که حق تعالی قادر است بر گردانیدن قوت بسیطه که برای آن شعور نباشد منشا برای افعال پس بعید از صواب
نخواهد بود انتهی و تفصیل این مقام علی ما فی شرح التجرید للعلامة القوشجی فی شرح قول المصنف والصورة عندی باطل الاستحالة
صدور الافعال المحکمة المرکبة عن قوة بسیطة لیس لها شعور اصلا هکذا و الغزالی بالغ فی ذلک حتی البطل القوی مطلقا و ادعی
ان الافعال المنسوبة الی القوی صادرة عن ملائکة موکلة بهذه الافعال یفعلها بالشعور والاختیار و یرد علیه انا لا نسلم ان
المصورة قوة واحدة بسیطة بل یجوز ان یکون وحدتها بالجنس کما ان المغیرة واحدة بالجنس مختلفة بالنوع و لو سلم فلم لا یجوز بعد
ان یکون صدور هذه الافعال عنها بحسب استعداد المادة فان المنی انما یحصل من فضلة الهضم الرابع فی الاعضاء تفضلة یهضم کل
عضو انما تستعد بصورة تلک العضو لکن الانصاف ان تلک الافعال المتقنة المحکمة علی انتظام المشاهد من الصور العجیبة والاشکال
الغریبة والنفوس المؤتلفة والالوان المختلفة وما رووا عنها من حکم و مصالح قد تحیرت فیها الاوهام و عجزت عن ادراکها العقول
والافهام و قد بلغ المدون منها کما علم فی علم التشریح منافع خلق الانسان خمسة آلاف مع ان ما لم یعلم منها اکثر
مما قد علم کما لا یخفی علی ذی حدس کامل حما لا یکاد یذعن العقل بصدورها عن القوة التی هی امر مصورة و ان فرضنا کونها
مرکبة و کون المواد مختلفة بل نحکم ان امتثال تلک الامور لا یمکن ان تصدر الا عن حکیم خبیر قدیر و صاحب بدیهة سعیدة یقتضیها بانیکه
بناکرده شود این کلام محقق بر نفی آن چنانچه مذهب اوست پس اشکالی نیست و یا انیکه بناکرده شود بر مذهب فلاسفه قائلین
بقوت مصوره پس خواهد شد قوت مصوره الهی برای نفس نباتی که فایض میشود بر نطفه قبل فیضان نفس حیوانی بر نفس نباتی
انتهی هذا و التفصیل فی شروح التجرید والهدیة السعیدیة وغیرها **قال فی مباحث الاطباء** و قال
بعض المتقدمین انه متشابهة الامتزاج فیلزم علی هذا ان یکون المولود ناقص الخلقة
من نطفة من هو کامل والمشاهدة لیست کذلک لان المولود یکون تام الخلقة من الاب الناقص
فی بعض الاعضاء مثل الید والعین والاذن فتفکر **قال المصنف** و بعضی از متقدمین گفته اند که منی متشابه
الامتزاج است پس بر مین مذهب لازم می آید اینکه مولود ناقص الخلقت بود از نطفه کسیکه ناقص الخلقت باشد و مشاهده خلاف
این هست زیرا که مولود می باشد تام الخلقت از پدریکه ناقص بود در بعض اعضا مثل دست یا چشم یا گوش **فتفکر جواب**
بدا نکه قائل این مذهب بقراط و گروه آنست شیخ در فصل ثانی از مقاله یازدهم از حیوان شفا گفته که جزیی که داعی شد بانچه قول
بقراط و گروه او را امور تلثة اند **اول** عموم لذت برای جمیع بدن و گر خروج منی از جمیع بدن بود ی لذت بعضو خارج بود
دوم مشاکلت کلیه زیرا که اگر هر عضو ارسال نمی کرد حصه خود را آمینه مشابهت موافق عضو واحد بود ی **سیوم** مشاکلت عضو
پس بعضو ناقص الخلقت والدین یا عضو ذی سامه یعنی نشان روی از خال وغیره و نشان سیاهی یا زیادت و قدح کرده
ارسطو و باطل کرده این مذهب را به یازده وجوه و شیخ همه را تزییف کرده فرموده لکن انچه ذکر کرده است بقراط از حدیث لذت بعض
تسلیم نمی کنم عموم آنرا و این ظاهر است فاضل علامه گفته بلکه این در اعضائی منی است نه غیر و این بسبب سیلان منی
در اوعیه آن و احداث دغدغه بسبب مقارنت از لذع حرارت منی و تفریه آن بجهة یکه لذع کرده و گویا که منی جلا میکند اولا و تفریه
میکند ثانیا باز شیخ گفته که مشاکلت کلی را تسلیم نمیکنم زیرا که مشابهت والد بجمیع بعیدست یعنی پس بالجمله در هم می شود و اگر تسلیم کنم

این را الیس تسلیم نمی کنم این را اگر سبب آن ارسال هر عضو باشد چیزی از منی زیرا که جائز نیست که سبب آن آلاتی غیره برای تمام
خلقت باشد ولکن بمشاکلت ناقص برای ناقص چنانچه بقراط ادعای او کرده پس ظاهر البطلان است زیرا که می بینیم نابینا را که پیدا
می کند بنیاد دست و پا بریده پیدا می کند تمام الخلقت را و بجواب ایراد دیگر که مورد تحریر کرده اند شیخ رئیس است و آن قوی و معتبر بجواب
است مگر اینکه بتاویل ابعد چنانچه شیخ گفته شود اول اینکه ارسال منی برای هر عضو غیر مسلم است و ثانیا چرا جائز نباشد که قوت مغیره
اماده برای تمام خلقت سازد اگر تسلیم مشاکلت کرده شود و چون این جواب بر بنای مذهب بقراط نمی تواند شد بلکه شیخ معارضه برو
کرده و اعتراض شیخ بودن آن خلاف مشاهده برین دال است لهذا اعتراضیکه مورد از شیخ نقل کرده بحال خود ماند و آنچه بعض
اطبای مشهورین بجواب این ایراد من غیر تدبر کلام شیخ نوشته اند که در انسان ناقص الخلقت یا مقطوع العضو قوت مفصله
صرف میکند غذای این عضو را بسوی عضو باقی و در مقابل خود و قوی می شود این مقابل بآن غذا پس لازم نه آید برین مذهب اینکه
باشد مولود ناقص الخلقت مثلا در انسان یک چشم منصرف شود غذای این چشم مفقود بسوی چشم دیگر یا عضو قریب آن و غذا گیرد
چشم مفقود را آن پس وقت احتیاج تصرف کند قوت مغیره و اشیین بدو و حاصل شود مطلوب انتهی حقیر میگویم
فیه ما فیه من وجوه عدیده اول اینکه از غذا چه مراد گرفته آید هر غذائی که غذا باعتبار ما یکون بعد مهضوم خواهد شد پس این غذا در عضو
صغیر ناقص کل و بار برای چشم دیگر خواهد شد و این غذا بوجه استحاله آن بسوی فساد جزء آن نخواهد گردید و اگر از غذا دم فقط گرفته پس
اولا آن غذا نمی شود و ثانیا انهم درست نمی آید و بتعلم تفصیله و ثانیا انهم در انکس که مالغ و ناقص العضو حدیث باشد مسلم است
و در غیر آن چنانچه بآن تصریح فاضل کرمانی کرده و بتعلم تفصیله غیر مسلم است و ثالثا در عضو ناقص کبیر در اول از همچنین غذا اسهال
کبدی تصریح سم قندی و کرمانی عارض خواهد شد و در آخر بوجه قلت شهوت نقصان خون خواهد شد و بتعلم توضیحه ایضا و رابعا
اگر از غذا منی مراد گرفته پس درین اطلاق اگرچه بعض اطبا متفرد نیست لکن تولد نطفه باستمداد خون طمثی از منی ابوین می شود و این
منی غذای عضوی می شود چه جا که غذای عضوی منصرف بسوی غذای عضو ناقص گردد کما زعم و خامسا قول وی پس
وقت احتیاج اخ بخلاف این عنایه است و سادسا ازین توجیه اولا لازم می آید که عضو ناقص الخلقة الاولیه تام الخلقت
گردد و الوجود بخلاف و سابعا انهم قیل و قال بقراط مدعی مشاکلت ناقص مر اصل ناقص است و ازین جواب با اینکه در جمیع
زمان جزئیات مشاهده است توجیه قول قائل بما لا یرضی به قائله لازم می آید زیرا که مخالف خواهد گفت که بهر تقدیر یکه
باشد مشاکلت کلی عضو ناقص بناقص غیر مسلم است و بالجمله چون جناب معلوم از مضمون اصل مذهب بقراط و ایراد شیخ و جواب وی
بطور معارضه بتسلیم مذهب وی واقف نشدند لهذا فرمودند آنچه فرمودند و بدانکه بر مذهب بقراط نیز تصریح شیخ حاجت بسوی قوت مفصله
اثر الطبیعه قوت مغیره میگویند داعیست قال الفاضل الجیلانی فی شرح قول الشیخ و ذلک من معنی متشابهة الاجزاء او متشابهة الامتزاج
اشاره الی اختلاف مذهبی ارسطو و بقراط و ان المنی المختلط علی ای تقدیر یحتاج الی هذه القوة حتی تفصل اجزاءه و یعد هذا التفاوت
الامر جزئی تدبر انتهی و بتدبر این رساله نیز پس حقیر میگویم آنچه بوضع الایرادات در شرح خود بر موجز گفته که بعض نزد وی اینکه منی قوتیکه متشابهة الامتزاج
خواهد شد پس احتیاج بخواهد بسوی مغیره او لی در آن نیز که جزو از اجزای منی جدا شود و از عضو ضعیف و در آن استعداد است بهر آنقول صورت این عضو خارج را یکه تاثیر
حرارت غریزیه در آن زیرا که حرارت غریزیه وقتیکه تاثیر خواهد کرد تحلیل خواهد نمود طوبات ما که در دست و تشبه خواهد شد باقی بعضو انتهی بخلاف نقل
لما مر و تعرف و نیز خالف معقول است زیرا که اگر تفصیل بسوی حرارت غریزیه منسوب کرده شود لکن غیر بسوی حرارت منسوب نخواهد شد زیرا که از شان حرارت
تفریق تفصیل است نه ترکیب و تدبر در کلام شیخ و فاضل علامه هر دو امر متعلق باین قوت مذکور حیث قال و نوع تفصیل القوی الی التی الی الکیفیات المزاجیه الاجزاء

المنی متکیف بالمزاج علی المذهبین سواء کان المنی متشابهة الاجزاء او متشابهة الامتزاج فیتم جمیعا ای هذا النوع ملک القوی ای الکیفیات
المزاجیة المختلفة بواسطة تبخیر بیخ مخالبها یتجذب بحسب عضو عضو فتحص العصب مزاجا خاصا الی ان قال العلامة هذه القوة تفارق الاثنین مصاحبة
لمنی وهی تفصیل القوی التی فی المنی فتجذبها بحسب عضو عضو الی ان قال ان المغیرة تعد مواد الاعضاء والمصورة تشبهها صورها انتهی تفصیلش بنابر
نقل صاحب انوار الحواشی از اوستاد علامه یعنی جناب الد ماجد حقیر که بجواب این ایراد ارشاد فرموده اند اینکه در تصویت نیز چاره از تغییره اولی
نیست زیرا که اجزای حاصله در هر عضو گاهی مجتمع نمی شوند در منی بلکه متفرق پس ضرورست از قوتی که جمع کند این اجزا را و تبخیر دهد تا بیخ آنکه
لایق بمزاج این عضو باشد و نیست این مگر مغیره اولی انتهی حقیر میگوید هم اگر موافق الایرادات بگوید که چون تبخیر کافة الاطباء حرارت
غریزیه آلیه میدانند پس تفصیل و تفریق بالذات فعل حرارت باشد و جمع بواسطه قوت جاذبه و ماسکه و غیره باشد درین صورت
ضرورت بتجویز قوت مغیره نیست بحرارتش گفته آید که اصل مصدر افاعیل بتوسط قوی و آلات نفس ناطقه بدنیه ست و از خواص این حرارت غریزیه
ست و درین جا از نفس نفیس ام واز آنچیزین هم نشنیدیم ام بتصریح فاضل کرمانی مراد اند مگر چون علل بر نجات بعد الوقوع قایم کردن تلک اصول
مقرره شان خراب نکردند بمقتضای اعتقاد و ادب بجناب حضرات شان ضرورست پس فاعل بالذات تفصیل و تفریق و جمع قوت مغیره است
اور اصل گردانیدن نسبت تفصیل بسوی حرارت غریزیه بالذات کردن و جمع بواسطه آلات ممنون یا بسوی دیگر قوتها کردن خالی از ترجیح بلا مرجح
نخواهد بود باز اغایة جهدی فی اصلاح کلامهم و الله اعلم بمرامهم و ازین تحقیق ایراد دیگر موافق الایرادات نیز وارد نخواهد شد جانیکه گفته میگوییم
واجب نیست در تفصیل جوهر منی در امشاج بدان اینکه محتاج باشد بسوی قوت دیگر غیر غاذیه زیرا که طبوبات ثانیه می باشد خلاصه آن غذا
برای اعضای اصلیه و آنچه جدا می شود از اعتدای آن پس آن مادهٔ منی ست و قریب خواهی دانست که غاذیه برای آن چهار خادم اند قوت
جاذبه برای غذا و نیز ماسکه برای آن و هاضمه دافعه برای فضل پس بعید نیست که مندفع شود مادهٔ منی بواسطه قوت دافعه اعضا بسوی انثیین بمعونت
قوت جاذبه و محتاج بسوی قوت دیگر سوای هر دو نشود انتهی حقیر میگوییم کما عرفت سابقا کار این قوت باندفاع مادهٔ منی تمام نمیشود کما زعم بلکه
این قوت تفصیل و تمییز بحسب مزاج عضو عضو مینماید و این امر از دو اقسام تمام نمیشود و بالجمله چون حریص بر ایرادات ست من غیر تدبر بر آنچه بخاطرش
میگذرد ایراد می نماید آنچه جوابش گویا موی داده به تبع کوچک ترین اطباء دنیا و الاطباء بزیادت بسیکه اجماع است بر اینکه طبیعت قاسم غذا و مدبر بدن است
و اینهم معلوم ست که فعل طبیعت بغیر شعور نمیشود پس گاه گاه طبیعت باعضا تقسیم غذا میکند بسبب عدم شعور بر آن عضو که ناقص یا فاقد است غذا نیکه
مشابه مزاج این عضو ناقص ست تیز مهیا میکند پس این فضول این غذا که طبیعت آنرا برای آن عضو ناقص میکرده منی که مشابه مزاج این عضو ناقص
است متولد میشود پس واجب است که باشد از بدن ناقص الخلقة و لذا تمام الخلقة با قتضای طبیعت نوعیه شخصیه فاندم انتهی حقیر میگوییم این توجیه
تحمل است بوجوه عدیده اول اینکه بتصریح فاضل جیلانی طبیعت عدیمة الشعور نیست بلکه و طبیعت شعور و عدم شعور هر دو معتبر نیست
و طبیعت قوت مدبره بدن است من غیر اعتبار هر دو و مراد از نفس همین ست و مسمی و متفاوت نفس بحسب اسم و ثانیا تسلیم نمکنیم این را که طبیعت
بر آن عضو ناقص مقطوع غذا مهیا کند و آن نصیب اعضا شود و بعد هضوم اربعه منی مشابه عضو ناقص گردد غایت ما فی الباب در اوایل طبیعت بر آن عضو ناقص
گذرد پیدا خواهد کرد و چون اعضا از یکدیگر محتاج خود زیاده خواهند یافت نصیب عضو مقطوع را دفع خواهند کرد و اسهال کبدی پیدا خواهد شد و چون دم از هضم ثانی
میشود و منی فضول هضم رابع پس بکجا این امر خواهد شد و نیز اگر قائل شود باستمداد فی الاسباب و العلامات و شارحه الکرمانی فی سبب القیام الکبدی او قطع عضو
کبیر مثل الید و الرجل ان الطبیعة تولد الدم علی عادتها و تصبه الی کل واحد من الاعضاء و لیس لها شعور بنقصان بعض منها فالدم الذی کان ینصب الی العضو
المقطوع یصیر الی ما یحاذیه و یکون کلا علیه فیدفعه الی ما یحاذیه الی ان یرجع تهقری الی الکبد فیدفعه الی الاعضاء الباقیة علیها و ثانیا اگر تسلیم کنیم
این را در بعض زمان که از تاب تا نقص الخلقة و لذا نقص الخلقة بوجود نه آید لکن تسلیم نمیکنیم این را در کل زمان چنانچه دلیلش مقتضی ست زیرا که وجود

حکیم محمد هادی حامد

اتحاد الیل چنانچه قیام کبدی الطول زمان کم میشود همچنین انجا هم آری و شبکه عضو مقطوع انکس که باقی باشد و در ابتدای زمان مبادرت کند
و لطفه هم قایم گردد آنوقت این امر شود زیرا که فاضل کرمانی در شرح خود گفته و هذا النوع من القیام یقل بطول الزمان لان الطبیعة تشعر بذلک
تنقص عن تولید الدم لان الاعضاء المجاورة للعضو المقطوع یکثر الغذاء و عندها فیقل اقتضائها للغذاء و یقل المشغول لتناول الغذاء فیقتضی
الدم و الاعضاء هر گاه بمذهب القراطمی تشابه الامتزاج از هر عضو منفصل میشود و در شخصی پیدا ناقص الخلقة بود پس بسیرش بمقتضای آن
باید که ناقص الخلقة متولد شود و لیس کذلک و جوابش اینکه طبیعت نوعیه تخصیص مقتضی این شد بچند وجوه و مخدوش است اما اول پس اقتضا و قصد
طبیعت اگرچه از وجود نوع وجود اشخاص است چنانچه از وجود اجناس وجود انواع کما صرح به الفاضل الکرمانی فی شرحه للموجز فی حل قولهم
متصرفة فی الغذاء لاجل بقاء الشخص پس مقتضای نوع انسان اگرچه مقتضی خلقت ناقص معلوم نباشد لکن آنرا ایجاد نمی نیست تا آنها
تعلق بطبیعت نوعیه باشخصه عجیب است انکس را تغایر هر دو معلوم نیست که اطفال آنرا می اندوزند و ثانیا هر گاه مزاج نوعی مقتضی تولید خلقت انسانی عند طبیعت
شخصیه و مزاج شخصی موجب خلقت فرد شخصی بسر موافق پدید و خلقت و هیئت شد پس چرا مولود تمام الخلقة از پدر ناقص الخلقة متولد می شود و ورا العاً
هر گاه انکس ما هر از مذهب القراطمی نبود گفت انچه گفت زیرا که هر گاه داعی شد القراط و گروه او را بر مذهب خود مشاکلت عضو بعضو ناقص الخلقت الدین
الخ و آن تعلق باعضاء و مزاج و طبیعت شخصی و الدین دارد پس طبیعت نوعیه را دخل در جواب دادن از قبیل دخل نامعقول در امر معقول است
و شما را این جواب در سان چیزیست که قائل بآن راضی نیست هذا **قال فی مباحث الاطباء البحث العاشر فی الافعال**
التنفس فعل یصدر من اعضاء التنفس فبیان القوة المصدرة لهذا علیک لازم قال المترجم بحث دهم در افعال التنفس +

فعل یصدر من اعضاء التنفس پس بیان قوت مصدره برای تنفس لازم است جواب حقیر میگوید تحقیق تفصیل این مقام موقوف است بر
بیان چند امور اما اول از انچه بالاجمال از ان حقیقت تنفس و حاجت بسوی تنفس و حرکت تنفس و غیره معلوم میشود انچه شیخ در کتاب ثالث از قانون
و فاضل قرشی و فاضل جیلانی و فاضل مولوی کلیم الله و غیره گفته اند اینکه تنفس تمام میشود بدو حرکت یکی حرکت انبساط که جاذب نسیم باردست و حرکت
ثانیه حرکت انقباض که دافع برای هواست گرم میشود بمجاورت دل مسموح بخالطت اجزای محترقه از روح و بدو دفعه یعنی و سکون در میان دو حرکت اول از هر دو
وقوف ظاهر و میان آخر انبساط و اول انقباض و ثانی از هر دو وقوف باطن و میان آخر انقباض و اول انبساط و تعرض نکرد شیخ در قانون تعریف تنفس را
زیرا که مفهوم او بدیهی ست زیرا که او جذب هواست از خارج بدن از طریق بینی و فم و حنجره و منفوذست در داخل حرکت جناب و سینه اولا و حرکت
ریه ثانیا و لازم نیست از اتمام تنفس بدو امر متضاده اینکه باشند از اجزای حقیقیه چنانکه در نبض است زیرا که حرکت تنفس ارادی ست ممکن ست که
متغیر از مجرای طبیعی باشد و حرکت نبض طبیعی صرف است و غرض از تنفس این ست که ریه هوائی باشد و را برکند و دلرا و کبد را و اتصفیه کند از شوائب
ردیه برای انصباب قلب در قاموس انصباب اصل و مرجع انتهی ظاهر است که اصل هوای قلب هوائی که است پس انتفاع برای ادنی ملابست بدلکه دانسته شد
بالاستقراء که هوا مستنشق بانبساط واحد از ریه و اعضاء صدر مجتمع دانی است برای انکه نگیرد از دو دان بانبساط و ترویح حاصل کند از چند مرتبه که اقل آن
در انسان صحیح نجربته و اکثر آن بازده مرتبه است منتهی پس همیشه دل میگیرد و از انصباب هوا بکبد را در میکند بخار دخانی را بسوی آن انصباب تا انکه
گرم میشود این هوا بمجاورت گرمی دل و روح و بخار دخانی را مثبوث از وصفا بسبب آمیزش بخار دفع شده از دل و صلاحیت نمیدارد این هوا برای
استمداد نبض در قاموس است فواد نبض ای بالسکون و تحرک و گلکتف شرح الشهاب علی القاموس خواه و متوقد کالمشهور جمع شهاب و فتح جیم بدلیل سحق خال تفسیر
بحرکت قلب ست و فیه بافیه زیرا که مستند قلب است نه حرکت آن پس محتاج خواهد شد ششم بسوی اخراج آن بانقباض و استنشاق هوا سوی بار
دیگر بدل آن بانبساط قلب بالتبع بحرکت اجسام ملتفه ای محیطه از جناب و عضلات زیرا که بر آمیزش حرکت ذاتی نیست و نفس دیگر علم هوا سوی اعضای مذکوره
گرم است و نزدیک اطبا گاهی خارج گاهی این جمله است ای چهار امور اند دو حرکت و دو سکون چنانچه در نبض که نزد یک عامه حرکت انبساطی است و نزد یک

طبا اصطلاح حاصل است بنحو معلوم ای اینکه نبض حرکت است از اجزای اسبوه و حرکت و وقوف و سکون و حرکت تنفس معتدل الطبعی عادی تمام میشود بحرکت حجاب و مشتمل باعانت حجاب و اگر محتاج شود بسوی زیادت قوت برای تنفس داخل میشود هوا اگر بمشقت تا احتیاج شود بسوی قوت نفس تا خارج شود نفخه پس مشارک خواهد شد حجاب در موضوعات عضلات صدر کل آن تا اعالی آن اولا و بعض سافلان آن فقط پس حرکت سافلان مخروطیست تنفس عادی و گاهی قایم میشود حجاب مقام جمیع عضلات صدر در تنفس عضو خفی و وقتیکه اضطر شود بسوی آن و مستطل میشود تمام اعضا تنفس از حرکت چنانچه در سکته و کیفیت آن چنین نوشته اند که حجاب باختلاف در میان متاخرین آن عضلیست واحد است یا دو یا سه عضلند و وقتیکه منسرخی شود منبسط خواهد شد شش و پر خواهد شد جوف صدر را و داخل خواهد شد هوا و وقتیکه منقبض خواهد شد منقبض خواهد شد شش و صغیر خواهد شد حجم آن و خارج خواهد شد هوا و این کل آن تا زمانیکه نفس خالی از آواز باشد یعنی جاکه با او تکلم باشد و اگر صوت خواهد شد پس چاره از عضلات حنجره نخواهد شد و اگر احتیاج خواهد شد بسوی صوت حروف تالیف کلام نخواهد شد چاره از عضل لسان بلکه عضله زیرا که عضله سبب حرکت خود تقطیع هوائی خارج بنفس بر اقدار مختلفه متناسبه برای حرف حرف خواهد کرد و تفخیم در لفظ بحروف تفخیمیه هذا و اما آنچه علامه از مسیحی نقل کرده باحسن ترتیب و زیادت تحریر از کتاب موسوم بحرکت صدر ریه از فاضل جالینوس در بیان تحرک نفس و تحقیق قول متنفس اینکه مذاهب اطبای یونان در حرکت تنفس شش اند یکی مذهب استفلنا وس و آن اینکه صدر متحرک است و ریه ساکن و بر حجب بعض معاندین صناعت اینمذهب ایراد نموده و شیعه استفلنا وس جواب وی داده و مسیحی نیز جواب داده دوم مذهب ابناوس است و آن اینکه متحرک ریه فقط است و صدر ساکن و جالینوس بر استدلال وی نقض کرده سوم مذهب ارفلیس است و آن اینکه ریه و صدر هر دو متحرک اند بر سبیل مد و جزر یعنی اینکه صدر وقتیکه منبسط میشود منقبض میگردد ریه و بالعکس و بر استدلال این جالینوس رد نموده و از نقض بعض معاندین صناعت مذهب جواب داده و مسیحی بعد جواب نقض جالینوس تحقیق خود بیان نموده چهارم مذهب اوفلانس است و آن اینکه هر دو متحرک میشوند بحرکت مذکوره لکن حرکت ریه تابع حرکت صدر است و این مختار فاضل جالینوس است هذا و التفصیل فی شرح العلامة و اما ثالثا انچه علامه در بیان حاجت تنفس گفته اینکه ارواح نفسانیه و طبیعیه اده آن روح حیوانی است و اطبا مختلف اند در ین روح پس مشهور از فاضل جالینوس است که روح متکون است از هوای مستنشق و از متاخرین ابو سهل مسیحی تصریح کرده در کتاب خود در تنفس که ارسطو و شیعه آن می بینند که متکون است از بخار دم لطیف آن و از متاخرین شیخ رئیس و ابن ابی صادق هر دو قائل اند بانچه ارسطو گفته و بر جمیع تقادیر قلب محتاج است بسوی هوای بارد تا اینکه پیدا شود از ان روح یا اینکه مصالح میشود بسبب هوا مزاج روح حامل قوی زیرا که قبول و استعداد روح بر اکثری بهتر مزاج است که متفق شود بلکه بمزاج مخصوص و استقرار این مزاج بر انچه روح بر ان مزاج است نمیشود مگر بورود هوا بسوی قلب غیر اینکه این هوا اعانت میشود برای آن در امر کلی استحالة آن از برودت متبخین یا بجاور دریا بمخالط از بخار رطوبتی حاصل در قلب نزدیک انش روح دوم استحالة آن الخ صفا بانچه مخالط هوا میشود از ادخنه و اینوقت زائل میشود از هوا اصلاح روح پس طبیعت محتاج میشود بسوی اخراج آن و استبدال آن بادخال هوا در استنشاق میباشد بانبساط ریه بتبع انبساط انچه محیط ریه است و اخراج هوا میشود بانقباض ریه بتبع حرکت انچه محیط ریه است و مجموع این دو حرکت برای صدر و ریه نام داشته میشود در عرف طب تنفس و لکن نزد یک عوام پس تنفس عبارت است از حرکت انبساط فقط پس تنفس مثل نفس است در ترکیب هر دو از دو حرکت و دو سکون و مغایرتی است از نبض بدو وجه یکی آنکه محرک تنفس ارادی است و محرک نبض

طبیعی محض است دوم حرکت تنفس خارج بر به و صدر است و حرکت نبض خارج تقلب و تبرا این است بدانکه اطبا اختلاف نموده اند در تنفس محرک
تنفس پس تفصیلش اینکه بعض آنها رفته است بانکه قوت طبیعیه است و دلیل آورده اند بر این بعض که حرکات ارادیه باطل میشوند بنزدن و ذهول و غفلت
و حرکت تنفس بخلاف این است پس صادر میشود از قوت طبیعیه زیرا که افعال آن باطل نمیشوند در کدامی از این احوال و آن مطلوب است
و بعض اطبا رفته اند که قوت ارادیه است بدو وجه یکی آنکه صدر تمام نمیشود حرکت آن با عصاب و عضلات و حرکات آنها از دماغ است پس اراده ی
و محرک صاحب اراده است دوم آنکه معنی نیست برای حرکت ارادیه مگر اینچه باشد برای ما یان شعور بآن و حرکت تنفس چنین است چه برای
ما یان قدرت بر ترک آن مسلک آن بزمان طویل است و این مختار فاضل جالینوس و صاحب کامل و ابو سهیل مسیحی در کتاب تنفس از کتاب وی است
و حق این است که حرکت است از طبیعیه و ارادیه و این مختار شیخ است در قانون جائیکه ذکر کرده تنفس را در کتاب سیوم از کتاب قانون بدلیل تفاوت
تنفس در احوال مذکوره و این بخلاف فاعل نبض است زیرا که نیست برای او قوت ارادیه بالجمله فاعل تنفس در قوت ارادیه است تا اینچه محقق
طوسی خاتم الحکما طاب ثراه در جواب مسئله مستفسره در این باب ارشاد فرموده و قضیکه کدامی از علما از او ستاذ الحکما سند العلما محقق علو سی
علیه الرحمه سوال نموده که شیخ فرموده در فرق هم از کتاب قانون کلام کلی است در تنفس تمام میشود بدو حرکت و دو سکون که در میان و حرکت
میشود بر مثال اینچه امر است در نبض مگر حرکت تنفس ارادی است ممکن است که متغیر شود از مجرای طبیعی و نبض طبیعی صرف است پس قضیکه باشد امور در تنفس
اینچه گفته شیخ که حرکت ارادیه است پس نا یم واجب است که تنفس نکند زیرا که اراده برای نا یم نیست و نیز تسلیم نمیکنیم که اینچه ممکن باشد که متغیر شود باراده
از مجرای طبیعی باشد ارادی انتهی ترجمه با قاله السائل بقدر الحاجة و جواب این خاتم الحکما تحریر فرموده که حرکت تنفس ارادی است باین معنی که
متعلق میشود باراده از حیثیت وقوع هر نفس در زمانه که ممکن بشود تنفس را در تقدیم آن بر این زمان یا تاخیر از آن بحسب اراده تنفس لکن حرکت
اراده تنفس متعلق نمیشود باراده از حیثیت احتیاج ضروری بسوی آن پس طبیعی است از حیثیت حاجت بسوی مطلق تنفس و ارادی است
از حیثیت امکان تغیر تنفسات جزئیه از اوقاتیکه مقتضی است آنرا حاجت و میباشد وقوع تنفسات در این اوقات بر مجرای طبیعی لکن قول سائل
که اراده نیست برای نا یم پس غیر مسلم است زیرا که اراده غیر شعور باراده است و غیر متذکر اراده و شعور بآن ست نا یم و ساهی و فاقد میباشد
حرکات اراده یه لکن مدرک نمیشوند باراده حرکات و اگرچه برای آنها شعور باشد بحرکات لکن آنها متذکر این شعور نمیباشند و برای همین حرکت محرکی میشود
اعضا را بسبب ملال خود از بعض اوضاع و می خارند اعضا را نزد حاجت بسوی حک و یا نمی دارند اکثر اینها را و لکن قول سائل که تسلیم نمیکنیم که هر انچه متغیر
باراده باشد از مجرای طبیعی باشد ارادی اگر اراده کرده قائل که ارادی از بعض وجوه یکه باشد چنانچه بیان کردم پس حق است کذا فی شرح العلامة
و شق ثانی را در شرح علامه نیافتم و این یا از سهو ناسخ است و یا ترک آن بوجه ملحوظ است و آن اینکه اگر اراده کرده قائل که حرکت تنفس ارادی از کل وجوه است
پس باطل است و سوق کلام امجد در شرح خود از فاضل جیلانی نوشته که ما تقسیم کردیم حرکات را بر انحای شتی پس یکم تنبیه میکنیم که حرکت یا عرضی است
یا قسری یا ارادی یا طبیعی و این قسمت برای بسائط اقسام حرکت عارضه جزای اجسام بسیطه کلیه و برای همین میگویند حرکت طبیعیه حرکت مستقیمه
است یا بسوی مرکز و یا بسوی محیط یکم تنبیه میگویند جسم یا متحرک است بذاته بالانحیا یا بالتبع بحیثیتیکه صحیح نباشد از و سکون و متحرک بالطبع بالتبع است و نام
داشته میشود متحرک بالطبیعه مع باراده قصد و نام داشته میشود متحرک نفس فلکی و یا متحرک لا بذاته که ذاتی النجاة و این قسمت عام است از حرکت بسیطه و غیر آن
و حرکت مرکبه برای آن انواع کثیر است و حرکت ابدان ما الیه زمره و قبول تمام اقسام خود داخل است در حرکات تسخیریه که مسخر میشوند طبایع آن حرکات باذن باری
طبایع که صادر میشوند از این طبایع این جرکات منقسمه که متحیر میشوند عقول حکما در فهم آنها و عاجز میشوند طبایع از ضبط انها چنانچه گفته این را محقق طوسی
پس غرض شیخ اینکه حرکت تنفس میان تمام حرکات بدنیه که بطبیعت صرف است بعضی مذکور است تسخیریه ممکن نیست تغیر آن باراده مثل حرکات نبضیه که
ممتاز و جدا میشوند از این بمعنی امکان تغیر آن احیانا از مجرای طبعی پس حرکت تنفس گویا که مرکب است ترکیب ثانی از طبیعیه تسخیریه که آنهم حرکت مرکبه

است با حرکت ارادیه صرفه بخلاف نبض که آن حرکت حرکت است ای طبیعیه تسخیریه که ممکن نیست که تغییر نشود از مجاری خود مثل حرکات نمو بغیر فرق
در میان کبر و پس نبض حرکت طبیعیه نیست بمعنی مذکور و بر فاضل قرشی که ابداع مذهب جدید نموده ایرادات عدیده کرده هذا و التفصیل یطلب
من شروح القانون و بالجمله حرکت تنفس یا طبیعیه است علی ما قال بعضهم و یا ارادیه است علی ما قاله المحقق الطوسی یطلب تراه و یا تسخیریه است و الحق هو الاخیر
پس انچه در یتیمه تقسیم انبعض اطبای مشهورین واقع شده حیث قال التنفس تنهم بحرکتین و تقتضیهما علی مثال علیه
الامر فی النبض الا ان حرکة التنفس ارادیة یمکن ان یغیر بالارادة عن مجراه الطبیعی و النبض طبیعی لا تغیر فیه الا تقصیر نیست و انچه گوچک ترین اطباء گوچک
ابدال می گوید اموی در انجا بیان کرده قاصر و عادم مفید بر اناظرین بلکه موجب اخلال است که در ریه قوتی هست که جذب میکند بوجه آن هوا را و دفع میکند
آخر الامر دانسته شد که قوت مصدره صورت ندیست زیرا که بعض حیوان مثل ماهی تنفس نمیکنند زیرا که برای او تنفس نیست با وجودیکه برای او دل هست و
محتاج است برای ترویح قلب انتهی **قال فی مباحث الاطباء البحث الحادی عشر فی احوال بدن الانسان قال الشیخ**
الصحة ملکة او حالة تصدر عنها الافعال من الموضوع لها سلیمة یرید علیه شکوک منها انه جعل الصحة من
الکیفیات النفسانیة لان الملکة و الحالة کیفیاتها و مقابلها المرض و لیس المرض منها اذا جنسه سوء المزاج و
سوء التراکیب و تفرق الاتصال و لا شیء منها بکیفیة نفسانیة قال المرجح بحث یازدهم در احوال بدن انسان و گفته است
شیخ صحت ملکه او حالتی که صادر میشود عنها الافعال من الموضوع لها سالمه یعنی که واقع میشود بران شکوک اول انکه صحت
از کیفیات نفسانیه قرار داده زیرا که ملکه و حالت از کیفیات نفسانیه اند و مقابل آن مرض است و مرض از کیفیات نفسانیه نیست چرا جنس مرض سوء مزاج
سوء ترکیب و تفرق اتصال و چیزی ازین کیفیات نفسانیه نیست **جواب** میگوییم که اینجا معترض از تفصیل اعتراض قاصر شده و دعوی بدیهی را
بلا دلیل آورده و ظاهر است مضمون این قدری دیده باشنده و باشد و بتفصیل آن نپرداخته و این اعتراض صعب ترین اعتراضات است و ادراک آن بیشتر
و ذکریش در اکثر کتب طبیه مبسوطه یافته نمیشود تا بمختصرات آن چه رسد اما تفصیل این اعتراض بنا بر نقل بعض علما این است که شیخ در فصل اول انبه قانون در
حد صحت گفته که الصحة ملکة او حالة یصدر عنها الافعال من الموضوع لها سلیمة و گفته در فصل ثانی از قانون مذکور یاس شفا لها ملکة فی الجسم الحیوانی
یصدر عنها الافعال الطبیعیة و غیرها علی المجری الطبیعی پس امام رازی گفته در گردانیدن صحت و مرض از کیفیات نفسانیه اشکال است
زیرا که مرض مقابل صحت است و آن نیست از کیفیات نفسانیه زیرا که مرض نفس سوء مزاج است پس ظاهر است که از کیفیات محسوسه است پس اگر گردانیده
شود مرض عبارت ازان چنانچه گفته شود حمی حرارت غریبه است خواهد شد مرض از کیفیات محسوسه و اگر گردانیده شود عبارت از بودن کیفیت غریبه
متاخره خواهد شد از باب مضاف و اگر گردانیده شود عبارت از اتصاف بدن خواهد شد از قبیل انفعال و لکن امراض ترکیب پس عبارت از مقدار
یا عدد و یا شکل یا انسداد مجری محل یا فعال باشد و چیزی ازین نیست از کیفیات نفسانیه زیرا که منافرت از قبیل مضاف است و اتصاف بدن بحرارت از
مقوله انفعال لکن تفرق اتصال اگر عارض است داخل نیست در مقوله ها پس نیست چیزی از صحت و مرض از کیفیات نفسانیه پس
صحیح نخواهد شد گردانیدن حال یا ملکه جنس برای هر دو **حقیر میگوییم** این ایراد بتغییر یسیر در شرح مواقف و شرح تجرید قوشجی و غیره نیز مذکور است
و جواب ش بتصریح بعض فضلا این است که نیست مرض نفس سوء مزاج و ترکیب و تفرق اتصال بلکه هیئت نفسانیه است که عارض میشود از عروض
این امراض چنانچه تصریح کرده است باین شیخ در فصل ثانی در قانون بقول خود و بالجمله الامر ض ثلثة اجناس جنس منها سوء المزاج و
جنس منها سوء التراکیب و جنس منها تفرق الاتصال ثم کلام مبدا انکه چون باین قول شیخ منافاتی ندارد و مع هذا التفصیل طلب است لهذا
میگوییم که فاضل آملی در بعض مقام گفته که اگر گفته شود که انچه گذشت از شیخ در تعداد اجناس امراض صریح است در انکه مرض نفس سوء مزاج
و ترکیب تفرق اتصال است و این صحیح است که مرض تابع سوء مزاج و غیره است تفحص آن و در میان هر دو منافات است

وجواب ازین بدو وجه است اول اینکه این تتبع مفی او گرفته شود وان بر جمع یعنی امراض اند که در اینجا مشوش مسوی مزاج و جزء
همین گفته شیخ بعد این و کل مرض متبع واحد منها نسب الیه یعنی هر مرضی که رجوع شود بسوئی از نیها و حاصل شود از و نام او شته شود
باو دوم اینکه اطلاق کرده شود مسوء مزاج بر حالت متبدل مزاج اخص بسوء مرض قبل این که مستقر باشد و جالینوس نام داشته
این حالت را حدث و بر حالت مذکوره و قتیکه مستقر شود و این حالت مخصوص ست باسم مرض باز گفته و بنا برین باشد مراد شیخ در اینجا یعنی
در تعداد اجناس سوء مزاج و سوء ترکیب و تفرق اتصال این احوال مستقره و مراد شیخ در نیمقام از این قبیل استقرار ست و شک نیست که شش بعد
استقرار تابع قبل میشود پس منافات مرتفع شد پس مرض در حقیقت هیئت نفسانی ست که متوسط می شود در میان این سه سوء مزاج و امثال
و انچه گفته می شود الحمی حرارة غریبة پس بر سبیل تجوز ست اگر فرض کنم حمی را اسم برای مرض و تحقیق این ست که حمی هیئت نفسانی ست متوسط
می شود در میان حرارت غریبه محرقه فعلی و الا پس حرارت اسم ست برای سوء مزاج تتبع برای مرض انتهی کلامه و سید الاطباء الله تراه جوابش
بدین طور داده اند که مرض اطلاق کرده می شود باشتراک صناعی و حقیقت و مجاز بر امور پنجگانه از ان حالت و ملکه ست که صادر می شود از ان افعال
از موضوع لها غیر سلیمه یا پس مرض باین اعتبار از امور نفسانیه ست دوم امر وجودی ست دوم بران چیزیکه سبب حدوث این حالت باشد
از سوء مزاج و سوء ترکیب و تفرق اتصال زیرا که گاهی اطلاق کرده می شود باسم سبب بر سبب بعلاقه سببیه سیوم اینکه گفته شود که در شمار
آن از اجناس مرض مسامحه ست باعتبار اینکه مرض منقسم می شود بسوی این اجناس بالعرض پس اقسام حقیقت حاصل اند از سوء مزاج و سوء ترکیب و
تفرق اتصال پس تمام مرض حالات ثلثه اند لکن هر گاه بود اینها اختلاف و انتشار متصل همین امور ثلثه ذکر کرده اند آنرا در اقسام مرض مسامحه
زیرا که بعد منفصل سه گردانیدن متصل هم معتبر ست در تقسیمات حقیر میگویم این جواب امریست انچه در شرح تجرید تو شجی مذکور ست
که جواب بعد تسلیم بودن تضاد حقیقی در میان صحت و مرض اینکه در تقسیم مرض بسوء مزاج و سوء ترکیب و تفرق اتصال تمام ست و این
انچه گفته شود که این امور نوعات اند اطلاق کرده می شود بران اسم انواع و این مثل اطلاق صحت باعتدال مزاج مستدل است باینکه وجود یکی از موسسات
ست باز گفته چهارم اینکه اکثر اطلاق کرده می شود مرض بران چیزیکه مترتب شود بر این حالت از افعال غیر سلیمه و هیئات متقیحه و محسوسه
باطلاق سبب بر سبب پس قول شیخ الحمی حرارة غریبة باعتبار معنی رابع ست انتهی ما اردنا ایراده بعضی علما گفته که اگر تسلیم کنم حمی را
با وجود بودن آن اسم مرض نفس حرارت است پس کدام مانع نیست در میان بودن حرارت غریبه از کیفیات نفسانیه زیرا که منافات نیست
در میان بودن آن از کیفیات محسوسه از کیفیات نفسانیه بر سبیل جواز بودن شی واحد زیر دو جنس مختلف به دو اعتبار مثل حرکت که از مبصرات
و ملموس ست پس حمی باعتبار اینکه حرارت است از کیفیت محسوسه ست باعتبار اینکه مختص به ذوات نفس ست از کیفیت نفسانیه ست و انچه گفته شد
که تفرق اتصال امر عدمی ست داخل زیر کدامی مقوله نیست و اینکه مراد من کیف نیست از کیفیات نفسانیه پس میگویم در جواب آن که تفرق اتصال
باعتبار اینکه عدم اتصال ست امر عدمی ست لکن در نفس الامر نظر بر اینکه امر موجود محسوس بانواع احساس ست پس امر عدمی نیست پس این و امراض
ترکیب باعتبار اینکه مختص به ذوات نفس ست از کیفیات نفسانی نیست انتهی کلامه حقیر میگویم که این تحقیق از
شرح علامه ماخوذ ست و چونکه علامه درین بحث بسط و تفصیل زاید کرده که متعلق باین امور و چندان نیست لهذا برای اختصار ذکر نکردیم اگر گوئی که فاضل
کرمانی در وجه تخطیه صاحب جوهر لفظ هیئت نکیفیت در تعریف صحت گفته که بعض از اقسام مرض داخل نماند زیرا که مقدار داخل مثل
صغر قلب عدد مخل مثل بودن انگشتان دست چهار مثلا از کیفیات اند و مخل باز مقوله وضع و مصلش اینکه بعض اقسام مرض از حد مرض خارج
اند و قتیکه گرفته شود کیفیت در حد مرض چنانکه در حد صحت گرفته شد پس میگویم که این قسم هم داخل در امراض و کیفیات نفسانیه اند زیرا که
این امراض کیفیات مختصه به ذوات نفس اند و از کیفیات نفسانیه چنانچه فاضل جلالی در حاشیه شرح مواقف در کلیات قانون بکواین

نقریر گفته که مرض اینجا کیفیت حاوثه از اختلال عدد و مقدار و وضع است نفس عدد و مقدار و وضع تا گفته شود که کمیت است که کیفیت و دوم اینکه بر تقریر بعض علما اگر این مرض بر یه مقوله داخل کرده شود وجه و اعتبار مضائقه ندارد زیرا که جائز است که این امراض از کمیات باشند باعتبار نفس عدد و اکمیات باعتبار بودن آن از کیفیات عارضه بسبب حدوث اختلال عدد نهاد و کوچک ترین اطباء و منیا را الاطباء تابع وی گویا موی چون اهل اعتراض نفهمیدند در جوابش گفته اند آن المقابل للصحة المرض فهو ایضا من مقولة الکیف لان المرض هیئة فی بدن الانسان مضادة للصحة و قیل فی حد المرض هیئة و الهیئة اعم من الکیفیة و المرض المطلق الذی بغیر القید من الکیفیة النفسانیة انتهی و فیه ما فیه غیر مفید لدفع الایرادات الاتی من خلل و زلل من وجوه لا نطول الکلام بذکرها و نظهر للناظر بادنی تامل و آنچه بعض اطبای مشهورین بجواب این ایراد نموده اند محصل آن منع هیئت بودن ظهور شده و ظاهر اکه ارتصه باطل نیست و تضییع اوقات در رد آن که اکثر تقریرات اینجا اهل است بهتر و مناسب نمیدانم و چون ناظرین این رساله را جوابات تحقیقی این ایراد بخوبی منکشف شدند لهذا ترک ایراد آن کردم

قال فی مباحث الاطباء منها لم قدم الملکة علی الحالة و یکون الصحة اولا حالة او کیفیة غیر راسخة تو تکون الملکة ای راسخة

قال المترجم دوم اینکه مقدم کرده است ملکه را بر حالت و حال آنکه می باشد صحت اولا حالت ای کیفیت غیر راسخه بعد ازان ملکه میگردد و آن کیفیت راسخه است

جواب فاضل علامه جواب این شبهه بوجوه عدیده داده و گفته که ملکه اشرف است از حالت زیرا که صحت راسخه اشرف است از غیر راسخه و لهذا مقدم کرده اند بعضا و در تعریف صحت و برای اینکه اتفاق کرده اند که ملکه صحت است لکن حال پس اختلاف کرده اند درین که صحت است و تقدم متفق بر مختلف جایز است و برای اینکه مقصود اصلی از صحت بودن آن ملکه نه حالت پس مقدم کرده شد مطلوب لذاته و موخر کرده شد مطلوب لالذاته و برای اینکه صحت ملکه اصلی است و بودن حالت اصلی نیست زیرا که صحت نمی شود حالت مگر نزد یک وجود اسباب که ضعیف باشد استعداد بدن برای قبول آن پس مقدم کرده شد اصلی بر چیزیکه اصلی نیست و ثابت انتهی کلامه علاوه ازین شیخ در تعریف صحت قدر مشترک که آن جنس است مثل کیفیت نفسانیه آورده و در تردید میان صحت بودن آن ملکه یا حالت گفته زیرا که صحت گاهی حالت می شود مثل صحت طفل و ناقه و گاهی ملکه صحت جوان و چون که فرق میان حالت و ملکه بعوارض و امتهار است تصریح فاضل جیلانی در منیه شرح کلیات قانون که حقیقت هر دو واحد است و آن کیفیت مختصه بمیت بذوات نفس و ثبات و رسوخ و عدم رسوخ هر دو امر خارجی اند که نمیگردانند حقیقت هر دو را مختلف انتهی پس تقدم یکی بر دیگری می ایراد وارد نخواهد شد

قال فی مباحث الاطباء منها هذا التعریف لا یخلو عن اضطراب فان قوله یصدر عنها الافعال یدل علی ان مبداء الافعال هو تلک الحالة و قوله من الموضوع لها یدل علی ان مبداها هو الموضوع و لا یکون المسند الیه الفعل بحسب الواقع الا احدهما

قال المترجم سوم اینکه این تعریف خالی از اضطراب نیست زیرا که قولش صادر میشود ازان افعال دلالت میکند بر آنکه مبدء افعال این حالت است و قولش من الموضوع لها دلالت میکند بر ان که مبداء آن همان موضوع است و مسند الیه فعل بحسب واقع نخواهد شد مگر یکی از هر دو

جواب چنانکه صحت مبدء فاعلی است همچنین موضوع مبدء قابلی است پس نا نیست میان گردانیدن هر دو مبدء را چنانچه فاضل سابق گفته که صحت فی الحقیقة سبب سلامتی افعال نیست بلکه سبب برا بودن موضوع آن مصدر بسلامت افعال است و برای همین غیر شیخ بها یصدر الافعال گفته نه عنها انتهی و فاضل علامه در گردانیدن هر دو مبدء اشاره فرموده که درین عبارت لطیفه حکمیه است و آن اینکه قوای جسمانی صادر میشوند افعال ازان مگر بشرکت موضوعات آن پس مسخن نا است نه نایت لکن نایت علت است برای بودن نار مسخن و فاعل جزء افعال نهایه حیوان است نه قوت محرکه لکن قوای محرکه علت اند برای قادر بودن حیوان بر فعل پس معنی قول یصدر عنها الافعال من الموضوع لها اینکه صحت علت است برای بودن بدن مصدر بر افعال سلیم پس معنی مصدر

عنها ای صلوا شود لسبب صحت از موضوع آن واین دقیقه واجب الرعایت است هذا قال فی مباحث الاطبا منها ان
التسلیم هو الصحیح فالتعریف دوری **قال المترجم** چهارم اینکه تسلیم همانست که صحیح بود پس تعریف دوری شد **جواب**
این صحت را اصل در کتب مطوله مثل شرح قانون از علامه مشرح مکتوب جز از کرمانی باین تقریر مذکورست که تعریف شی بسلامت تعریف شی
بنفسه اولست زیرا که هر دو متلازمان اند و تعریف شی بچیزی که مساوی او در معرفت و جهالت باشد جائز نیست لکن سقم مرض باو نی تغییر بیان کرده
تقریرش اینکه علم صحت موقوف است بسلامت و سلامت موقوف است بر علم صحت پس دور یعنی توقف الشی علی نفسه لازم می آید و این محال است و جواش
اینکه مساوات هر دو آنوقت لازم می آید که هر دو مساوی در علم و عدم علم شوند یعنی هر دو واحد باشند لکن هرگاه صحت مصطلحه نظری است و غیر معلوم و
از نا نمیدانند مگر اطبا و سلامت لغوی مغایر صحت اصطلاحی و معروف و معلوم هر یک از خواص عوام است پس تعریف شی بچیزی مساوی در معرفت
و جهالت نخواهد شد و دور لازم نخواهد آمد زیرا که در مفهوم صحت لغوی ملاحظه افعال نیست چه جا که سلامت آن ملحوظ باشد و صحت لغوی بمعنی انتظام
و بودن احوال مکمله بنحوی تندرست شدن علی مافی التاج مرادف مساوی سلامت است که معنی درستن است یقال سلم الامر خلص و نجا من الآفات پس
ایراد وارد نخواهد شد هذا خلاصة ما فی شرح العلامة و حواشی النفیسیه پس آنچه بعض طبائی مشهورین سلامت لغوی را مرادف صحت مصطلحه طبی و نیز
مخالف آن نگفته اند غلط است هذا **قال فی مباحث الاطبا** و ایضا بیان التقابل بین الصحة و المرض و لزوم الحالة الثالثة
فی ایه صورة علیک لازم **قال المترجم** و نیز بیان تقابل میان صحت و مرض و لزوم حالت ثالثه در کدام صورت بر تو لازم است
جواب فاضل نفیس بن عوض در شرح موجز گفته که بر مذهب جالینوس در میان صحت و مرض تقابل تضاد است لهذا جالینوس در میان
هر دو واسطه ثابت می کند و بر مذهب شیخ تقابل عدم و ملکه است پس واسطه نیست قال فی مفرح القلوب و بالجمله بطریق شیخ تقابل میان
صحت و مرض تقابل عدم و ملکه است و میان تقابل مذکور واسطه نمی باشد زیرا که خروج از نفی و اثبات غیر ممکن است کما لا یخفی اما نزد جالینوس
و صحت و مرض تقابل تضاد است و میان این تقابل واسطه لازم ثم قال ان المتقابلین این دو چیز اند که جمع نیایند در شی و جایز است وجود آن
چار قسم است مذین متضایفین متقابلین بایجاب و سلب متقابلین بعدم و ملکه و حصر ما ایجابا بنا بر آن است که گر هر دو تقابل موجودی اند نظر کنم که آیا
یکی بر دیگری موقوف است یا نه اگر نیست مذین گویند زیرا که تعقل سواد مثلا موقوف بر بیاض نیست و اگر هست متضایفین نامند چون ابوت و بنوت
زیرا که یکی بی دیگری تعقل نمی شود و اگر یکی وجود دارد دیگری باید دید که اگر عدمی عدم امر وجودیست از موضع قابل تقابل بعدم و ملکه گویند چنانچه
عمی و علم و جهل زیرا که معنی عمی عدم بصر است از آنچه شان وی است که بصیر بود کذلک جهل عدم علم است از آنچه شان وی است که عالم بود پس چوب
سنگ را اعمی و جاهل نتوان گفت و اگر عدم امر وجودیست مطلقا بدون تقیید از موضع قابل تقابل را ایجاب و سلب گویند کالفرس
و اللافرس اما تقابل بین الضدین نمی باشد پس بحذر این صور اربعه تقابل نماید صاحب مفرح القلوب گفته و حق بطریق شیخ است
زیرا که جذام و برص و جرب و غیر آن از اعراض که در اکثر بعض افعال صاحبان آنها بسلامت میباشد شک نیست که آنها مرض اند و بالاتفاق
در کتب قدما باسم مرض مسمی آمده پس اگر چنین احوال را حالت ثالثه گوئیم نه مرض لازم آید که وجود مرض یافته نشود مگر بندرت
هذا ظاهر لفساد **حقیری گوید** و مثل این در جعل موجز و غیره موجود است ثم قال و پوشیده نماند که مخالفت اعم از تضاد است
زیرا که تضاد که بینهما غایت خلاف بود چون حار و بارد و سواد و بیاض و از اینجا مذهب شیخ و جالینوس روشن شود که شیخ در صحت
و مرض تقابل عدم و ملکه میگوید و جالینوس تقابل ضد پس نزد شیخ حالت ثالثه موجود نیست و نزد جالینوس ثابت لکن ان
یصطلح حتی ما ذکره نا نقله و تفصیلش این است که بر مذهب فاضل جالینوس چونکه تقابل تضاد در میان صحت و مرض است پس واسطه
ثابت خواهد شد و بوجه جواز ارتفاع متضادین مثل حمرت که در سواد و بیاض نیست و بر مذهب شیخ که به تقابل عدم و ملکه قابل است واسطه

ثابت نخواهد شد پس ممنوع بصرف دعوی ای انسان خالی از هر دو نمی باشد نهایت مگر برین تعریف هر دو ایراد مشهور در حاشیه شریف الاطباء موجود اند محصلش اینکه چنانچه بر جالینوس ایراد مذکور وارد می شود که اکثر عالم صحیح و مریض نباشد بلکه در حالت ثالثه همچنین بر شیخ وارد می شود که اکثر عالم مریض باشد زیرا که کم است که یافته شود انسان که جمیع افعال آن سلیم باشد و بجواب این گفته که شاید که هر دو الزام کنند و گویند که این استبعاد مجرد است و اکثر عادت و عرف مخالف هم موجب تحقیق میباشد و دلیل برین اینکه اکثر افراد ما بین جمیع افعال انها سلیم میباشند انتهی و بالجمله نزد یک شیخ تفسیر صحت بسلامت جمیع افعال است و تفسیر مرض بر فرض ایجاب کلی این عام از نیکه جمیع افعال در و ما دون باشند یا بعض آن علی ما فی بعض الحواشی لبعض الاعاظم للشیخ الکرانی و تفصیل زاید در شروح قانون و شروح موجز و حواشی نفیسیه موجود است من شاء فلیرجع الیها **قال فی مبحث الاطبا** البحث الثانی عشر فی الاسباب قالوا الاسباب البادیه ما یکون خارجة یرد علیه فهم قد عدوا العوارض النفسانیه مثل الفکر والوهم وغیرها من الاسباب البادیه مع ان النفس لیست بخارجة کالشمس والهواء البارد **قال المترجم** بحث دوازدهم در اسباب گفته اند که اسباب بادیه آن است که خارج باشد وارد می شود بر ان انیکه ایشان شمار کرده اند عوارض نفسانیه مثل فکر و وهم و غیر آن را از اسباب بادیه با انکه نفس خارج نیست مثل شمس و هوای بارد **جواب** این اعتراض مبنی است بر مغالطه معترض یا مغالطه دادن او زیرا که تعریف اسباب بادیه آن نیست که معترض گفته یعنی آنکه خارج باشد بلکه اسباب بادیه آنرا گویند که بدنی نباشد چنانکه صاحب موجز گفته و مراد از بدنی بودن آنست که خلط و جزء حقیقی نباشد پس غیر بدنی یا از اشیائی محیطه بدن باشد چنانکه حرارت شمس و برودت هوا یا از معاد مثل ضربه و سقطه یا از تمادی حالات مثل امتلاء و ادویه یا از عوارض نفسانیه مثل غضب و فرح کذا قال السدیدی فی شرحه للموجز و معترض از قول خود که نفس خارج نیست مثل شمس و هوای بارد چه مراد گرفته یا اینکه نفس خارج بدن نیست پس غیر مسلم است بتصریح شیخ و فاضل کرمانی که غضب و فرح موجب تپ اند و وارد می شوند بر بدن از جهت نفس و نفس غیر بدن است یا اینکه نفس مثل آفتاب و هوای بارد نیست نسبت بدن بلکه از بدن تعلقی دارد پس از تعلق او به بدن لازم نمی آید که داخل بدن یا عین بدن شود علاوه ازین معترض شمس و هوا را سبب بادی تصور کرده حال آنکه بتصریح فاضل کرمانی سبب بادی حرارت شمس و سخونت است بتصریح شیخ موجب در سر می شود و برودت هوا موجب آبریزائی عصب بتصریح فاضل کرمانی میگردد و این هر دو وارد می شوند بر بدن از جهت اجسام خارجه از بدن پس چنانچه حرارت و برودت متعلق به بدن در هر دو سبب خارجی است همچنین نفس متعلق بدن از بدن خارج است **حقیر میگوید** نفس غیر است بر بدن و داوری ای آن و قوتهائی که او صمیمیت و مقدار همچنین نفس مغایر است مزاج را و این مبحث مدلل در کتب علم مکمل است من شاء فلیرجع الیها پس انچه گفته که معترض طبیبان بعد بیان معانی نفس و مغایرت آن مر بدن را کلام کرده خالی از ملازمت نیست و همذا بمغایرت آن در دنیا و الا بصار قایل شده و این خالی از تحامل و تهافت نیست و دافع ایراد و قامع اعتراض است انچه شارح جدید موجز در شرح قول قرشی لان السبب اما ان لا یکون بدنیا گفته ای نه خلطی و نه مزاجی و نه ترکیبی باشد بلکه باشد معنی غیر ازین نفسانی باشد یا غیر آن انتهی پس در سبب نفسانی فکر و وهم و غیر و داخل اند **قال فی مبحث الاطبا** قالوا الاسباب الضروریة ستة احدها الهواء المحیط بالابدان یرد علیه شکوک منها ان بعض الحیوانات کالسمک وغیرها یعیشون ویسکنون فی باطن الماء ولا یتنفسون مدة مدیدة وبعض الانسان المریض بالربو متعذر الشاقة کقفراء الهند وایضا کل **قال المترجم** گفته اند که اسباب ضروریه شش اند یکی از انها هوائی که محیط باشد ببدان وارد می شود بر آن شکوک اول انکه بعض حیوانات مثل ماهی و غیره زندگی می نمایند و ساکن میباشند در باطن آب مدت مدیده و بعض انسان مریض بربو مثل قفراء الهند و ایضا کل **جواب** میگویم شبهه اول را در فوائد شفائیه مولع الایرادات نیز آورده است و جاهل است یا متجاهل که مراد از تنفس در

بودن این اسباب ستّه بنسبت بدن انسان است وکلام طبیب مختص ببدن انسان است والا بیطار خواهد شد اگر کلام در ابدان حیوانات کند
وانچه کوچکترین طبیبان در رد این جواب گفته که این جواب بنا بر عناد و عاجزین است مبنی است بر عدم علم او از موضوع طب پس تقاضی بمضار
بودن هوا بنسبت ماهی و عدم ضرورت آن بنسبت منفادع و نهنگ که تعیش در آب می سازند چنانچه مورد دموع الایرادات انتساب
این ایراد بسوی خود در شرح موجز کرده وارد نخواهد شد و اما جواب شبهه ثانی اینکه معنی ضروریه بودن این اسباب ستّه اینکه انسان را
مادام الحیات از آن تقصی ممکن نیست گوئیم که این اسباب برای افراد انسان متفاوت الاستعمال و در ضروری بودن مختلف باشند شلا حار المزاج
استعمال آب و هوا زیاد خواهد کرد و بنسبت بارد المزاج و قوی الشهوة چند مرتبه بمقدار کثیر استعمال ماکول خواهد کرد و بخلاف ضعیف الشهوة
و آنانکه معتاد شرب آب زیاد اند زیاد خواهند نوشید و آنانکه معتاد شرب آب قلیل اند کم خواهند نوشید و آنانکه رطوبات فجه در بدن دارند که آن
جزء بدن بعد هضوم شوند آنها تا ایام معتده بصبر بر عدم اکل و شرب خواهند کرد و این امر در بعضی حیوانات هم مشاهد است چنانچه خرس
اکثر ایام تغذیه نمیکند و آنانکه حبس نفس اعادت کرده اند تا مدت استنشاق هوا نمیکنند و هوائی قلیل که از سیاپای خفیه شان داخل بدن
آنها می شود برای تروح آنها کافی می شود چنانچه مرتاضین و غوطه خوران دریا و قس علی هذا علاوه ازین میگوئیم که منفعت ریه علی ما
فی القانون و شروحه استنشاق است ای جذب هوا بحرکت نباطیه یه که تابع است برای حجاب و باقی عضلات منفعت استنشاق هیئا
کردن هوا است برای قلب و جمع کردن ریه هوا را برای قلب اکثر از محتاج الیه در بضعه واحد تا که باشد هوا آماده در تجاویف ریه و منافذ
آن نزدیک غوص حیوان در آب یا برای آواز طویل که مانع او باشد از گرفتن و همچنین نزدیک احتیاج بسوی تنفس صعدا نفس قرأت که محتاج
است بسوی تطویل زمان نفس و این ممکن نیست اگر هوا آماده نباشد و همچنین نزدیک اکراه استنشاق برای نتن یا غیر آن از بخار
ودخان و حر و برد و غیر آن و چون مقدار زمان عدم نفس در بین قلیل می باشد و بحسب عادت و مشقت ازین امور بوجه بینکه
و تنفس از ده رامدخل است لهذا تغییر در نفس و عدم آن بار اده ممکن است پس وارد نخواهد شد انچه معترض وارد کرده که بعض انسان
مرتاض الخ علاوه ازین چنانچه تنفس از دهان باعث تروح میشود همچنین از مسامات هوا بمروح داخل بدن میشود گوئیم که کفایت آن مثل
کفایت اول نیست و انکار دخول و خروج هوا و بخار از مسامات انکار بدیهت است والا احتیاج ثمار در سرما و تروح باکش در گرما و صدوث
حمی یوم سدیه و یوم تشفیه نمی شدی و در ضیاء الاطبا بجواب این کوچک ترین اطبا گفته و تابع او گویا بسوی شده که اسباب ضروریه مثل هوا
و غیر این تسلیم نمیکنم که حکم آن کلی است بر همه حیوان بلکه ضرورت آن در اکثر حیوان که غالب بر ان هوائیت باشد نه مزاج حقیقی است
زیرا که بعض حیوان غالب شود بر و اجزائی نار مثل سمندر که آن تغذیه از نار و زندگی در آن میکند و قتیکه از آتش بیرون می میرد
و همچنین بعض حیوان غالب بر و آب می باشد مثل ماهی و گهریال که آن هر دو غیر محتاج اند بسوی هوا انهی تحقیر سلیم
فیه افیه بین وجوه عدیده اما اولا بر انسان جزائی هوائیه غالب اند و الا امکان او هوائی شدن با وجودیکه امکان انسان در زمین است و اما ثانیا بر سمندر
اجزائی نار یه غالب اند و الا امکانش کره نار بودی و اذ لیس نلیس و ثالثا علیه هوائیت بر انسان از معتدل مزاج حقیقی با وجودیکه مزاج انسان
خارج از معتدل حقیقی است بدن ناقص این حقیر نمی آید رابعا مزاج تمساح بصریح اطبا گرم و خشک و همچنین مزاج بعض اقسام ماهی مانند گورسم
و مار ماهی و حیری و اربیان که بهندی جینگا نامند و بهسه که در بهند و بنگاله بهم میرسد بتصریح صاحب مخزن گرم و تر اند و سمکه رعاده بتصریح
وی گرم و خشک است پس مائیت بر مزاج این اقسام بحسب گفته وی غالب نیست و خامسا مسلم بعض اقسام ماهی حتوی و ریاتهم حشیش میباشند
اگرچه اطلاق بر آن مجازا باشد مثل ستفنور و سادوسا و سار بیانش معلوم شد که هر حیوان بحسب غلبه عنصر از عناصر چهارگانه مثل هوا یا آب بر مزاج
آن غالب آن غالب ضروری آن غالب برای او مفید و بر این ایرادات چند اند اولا اینکه چون غالب بدن انسان هوائیت پس بنا

مایان سته ضروریه زمین باشد یا آن اشیا که بر آن غالب اضیت باشد نه آب و هوا و سمک ر عادة تعیش در نار سازد و بعض اقسام ماهی
که در دریا تعیش میسازند بوجه مزاج بودن آنها گرم و تر در هوا تعیش میسازند و این دلیل ظنی و ثانیا این مزاج غالب انسان و حال خالی نیست احتیاج
از اعتدال است یا نه در اول علاج مزاج منحرف بضد می شود پس در ین صورت بعکس قول سه اقسام سمک مثلا تعیش در آب انسان میسازند و در صورت
ثانی مشاهده خلاف این دال است و ثالثا اگر این حکم موافق گفته وی کلی در کل حیوان نیست پس چرا از موضوع مطلب بدن انسان و انسان هم
بعض حیوان است خارج شده کلام در غیر آن نموده تا مور د تشنیعات و الزامات شده بالجمله از اول یعنی از بعض طبایی مشهورین تا آخر که یک
ابدال کوچکترین طبیبان یعنی گویا موی آنچه از ذهن ناقص خود جواب آید می آید هند در آن دفاتر اغلاط می بشند مگر آنچه نقل جواب از
کتب طبایی سازند در آن خدشات کم می باشند اگرچه در نقل آن عبارت هم بوجه تصرف خود از خطا ایمن نمی باشند هذا **قال فی مباحث**
الاطبا منها الهواء حار کیف یبرد الروح **قال المترجم** دوم اینکه مزاج هوا گرم است چگونه برودت بروح می رساند
جواب اگرچه هوا حار است مگر نسبت حرارت غریزیه و روح بسیار کم است خصوصا آنوقت که حرارت روح بسبب حبس و اختلاط ابخره
و دخانیه حاره متولده از طبخ روح و استعمال مسخنات زیاده شود و نیز هوای محیط بابدان بسبب اختلاط ابخره مائیه و ارضیه بارد شده پس این
برودت عرضیه برای تبرید روح کافی خواهد شد همچنین گفته است فاضل کرمانی و تفصیلش اینکه این جواب مشتمل است بر دو وجه چنانچه فاضل
علامه گفته که کلام شیخ مشتمل بر دو جواب است از دخل مقدر و آن اینکه هوا گرم است پس چگونه تبرید روح خواهد کرد و جواب آن از دو وجه است
یکی از ان اینکه قول ما الهواء حار نیست مگر بر بعض هوائے مطلق لکن آن هوا که محیط بابدان ما است پس لازم نیست که گرم باشد زیرا که مخلوط
شده از ابخره مائیه کثیره **دوم** از ان اینکه هوا اگرچه گرم است لکن بقیاس مزاج روح بارد است زیرا که روحیکه در ابدان ماست
مزاج آن گرم است بنا بر چیزیکه ظاهر شده در مزاج اعضا پس هر گاه مخلتط خواهد شد زیاده خواهد شد گرمی او بسبب حبس و آمیزش ابخره دخانیه
متولده از نزدیک پیدایش روح و برای اینکه هر گاه هوا بارد است بقیاس مزاج روح خالی از اجزائی دخانیه پس بقیاس روح مخلتط از روح خواهد شد
نهاوحشتم سیوم چون هوا از بسائط عنصریه است و طبع آن حار است نه مزاج آن چه او از کیفیت مزاجیه خالی است پس آنچه مترجم
گفته مزاج هوا آه سهو است و نسیان است و افسوس است که مترجم از علم این امر نیز جاهل است کاش ترجمه موافق اصل نمودی تا در مغلطه نه افتادی
قال فی مباحث الاطبا منها قالوا ان المشرقیة خیر من المغربیة و نحن نری انها حین هبوبها تقوی الدم و اضافتکسر
الاعضاء و تجعل القوی و سخة بخلاف المغربیة **قال المترجم** سیوم اینکه گفته اند که هوای مشرقی بهتر است از هوای

مغربی و حال آنکه می بینیم که هنگام وزیدن هوای مشرقی خلوت می شود مثل تکسر اعضا و میگرداند خمها را چرک دار بخلاف مغربی
جواب حقیر می گویم که این ایراد مشهور است و جواب این ایراد موقوف است بر بیان چند امور **اول** اینکه هوای مشرقی
و مغربی معتدل فی نفس الامر نیست کما قاله الفاضل العلامه ملکه باعتبار ریاح شمال و جنوب زیرا که مهب هر دو میان جنوب و شمال است
پس مطلع آن در میان هر دو خواهد شد **دوم** اینکه هر دو معتدل اند بر طبیعت شهر یکه گذر میکنند هر دو بران زیرا که آفتاب مختلف نیست
فعل آن در طول پس خواهد شد هر دو مساوی در برائی مزاج شهر و اهل آن و آن موضع که بر آن هر دو هوا گذر کنند و در نفس امر هر دو معتدل
اند زیرا که مشارق مختلف اند باختلاف عروض پس ریح مشرق هر بلد بر طبیعت عرض مشرق آن خواهد شد و آن عرض نفس بلد است
قاله القرشی و زیفه العلامه **سیوم** اینکه حکم این ریاح نیز مختلف باسباب اضیفیه باعتبار بلاد میشود که منعطف آن جبال و بحار اند و چون
بحار در مشرق هندوستان کثیر اند لهذا هوای مشرقی انجا کثیر الرطوبت است و همین سبب بلاد مشرقی مثل کلکته و بندر هوگلی و مرشد آباد
و عظیم آباد و غیره و چون بحار انجا بکثرت خصوصا در کلکته سوا بمگالیان و دیگر کسان مالوفین از آب دهوای آنجا اکثر مسافرین متردد ین

آنجا و نیز بعض ساکنین را نقصان می سازد و وجه عدم نقصان هوا با کثرت ساکنین آن بلاد نزد حقیر وجوه عدیده از اول تا لوث بودن آنها
از قبیل وسعت فضای آنجا و ق تقرر عندهم ان المالوف قلیل ضرر امن غیر المالوف زیرا که بوجه مذکور مناسب و طبایع آنها از آب و هوای آنجا خوگر شده مثل
ثانیا چنانچه مشاهده میشود ثالثا ساکنین آنجا اصلاح آب و هوای آنجا بنسبت ابدان خود می سازند چنانچه مردمان عظیم آباد مثلا استعمال افلفل سرخ
و دخن سیاه و زنجبیل بکثرت و اخلاط و خارجا می نمایند و با وجود یکه حکام عالی مقام آنجا که مقام صدر بالفعل کلکته است تصفیه آب و هوا خواهند
نموده اند و همیشه درین باره اهتمام بلیغ بعمل می آرند معهذا از کثرت و با و دیگر امراض خلاصی ازان نه و بر آنها همین شاعری در هجو کلکته گفته است

سه فرسخ و داد و بیش و سه سال ✦ انبوه تحفه های کلکته ✦ آب شور و زمین سراسر شور ✦ شور فرمانروای کلکته ✦ فوج مذرور و شکسته دلان
لشکر های کلکته ✦ پاره از زمین مفرخ بود ✦ که بر او شد بنای کلکته ✦ و سوای این اکثر امراض سوداوی آنجا بوجه غلظ آب و هوا و تولید
فضول ملیخولیا سوداویه یا بلغمیه از سوء هضم و استحاله آن بسوی فضول سوداویه مثل دار الفیل و جرب و قوبا و امراض طحال و سلعه و غیره
و از تولید فضول مختلفه حمیات مختلفه وغیره دیده می شوند چنانچه این حقیر را بهر گاه اتفاق سفر بوجه خبر علالت جناب والد مرحوم و طلب آن
مرحوم شاه آباد بجهتی گرفتار شدم و آنجا رسیده بمرض جرب گرفتار شدم و بعد معاودت از آنجا که تخمینا سفر آمد و رفت و ختم سفر بده و نیم ماه شده
باشد بقدر تکمیل کشیدم که در ستاسال ازین مرض که آنرا باصطلاح عوام مرض مبارک می گویند نجات یافتم و چون آب آنجا شور است اکثر
ضرر میرساند اگرچه بالفعل بساعت رسیده که حکام عالیمقام آنجا بذریعه نل ها آب شیرین از دریای شیرین از مسافت دور آورده بهر خانها
رسانیده اند که اندک تکلیف عام رفع گشته والا قبل ازین آب تحفه و شیرین آنجا نایاب بود و سوای چند تالاب معایب سمی گشت لهذا اکثر
ساکنین آنجا قبل ازین در ایام تبر سکال آب مطر را جمع در حفره های عمیق می نمودند و آنرا می نوشیدند پس درصورتیکه حال هوای آنجا بنحویست که
آنجا از امراض خالی نیست فما ظنک بغیر المالوفین منه **چهارم** حکم آنها بودن هوای مشرقی بهتر از مغربی چه هبوب هوای مشرقی بوقت اکثر اوقات
نهار مصاحب حرکت آفتاب است و هبوب مغربی اکثر نهار مضاد بحرکت آفتاب است پس این حکم هم کما عرفته الامور مطلقا نیست **پنجم**
با اینهمه اگر تسلیم اعتدال او در ین بلاد کرده شود پس چه اجائز نباشد که تحرک او جاع و تکسر اعضا و سخ کردن زخمها منسوب بسوی
حرکه لطیف آن بوجه مصاحبت آفتاب و تسهیل حرارت لطیفه آن این هوا را بسوی اعضا منفعیه کرده شود و ازین لازم نیاید که ریح مشرقی
فی نفسه معتدل نباشد چنانچه ریح معتدل مے گویند و حدوث بثور و دمامیل و خراجات وغیره را منسوب بسوی حرکه لطیف ریح کنند که سهل
مواد سیکند و میمانند **ششم** انکه این حکم اعتدال مختص بلاد بخارا و مصر و کرمان وغیره باشد و ایشان تصریح نکرده اند و انکه در بهار تسلیم
بهر بلد از اقالیم سبعه معتدل و بهتر از مغربی است **هفتم** چنانچه خریف اینجا مطیبست و در فصل تبر سکال مے شود و در ربیع اینجا حرارت
زائد از ربیع آن بلادی شود و شتائی اینجا اصح الفصول است و ساکنین هندوستان در فصل شتا خصوصا در لکهنؤ علیل بسیار کم میشوند
حتے در بیت الشفای یونانی که مجمع مرضائے لکهنؤ است در فصل شتا عشر عشیر بیماری فصل ربیع و خریف می شود بالجمله چنانچه اختلاف فصول
اینجا بفضول آنجا بوجه اختلاف اسباب ارضیه و سماویه است همچنین در هوای مشرقی قیاس باید نمود و بالجمله حکم باعتدال آن بوجوه مذکوره
آن بسیار کلام است که معارض او را اسباب ارضیه و سماویه مذکوره در کتب کافه اطبا نباشد و این امر در حیز خفاست و تفصیل این بر ناظرین کتب
قویم پوشیده نخواهد ماند و چون تفصیل ایراد مطالب و مقاصد این باب خروج از باب است و اغلب که از مقصود اصلی که درین رساله اختصار
است سودی بسوی اطناب که باعث ملال خاطر ناظرین است خواهد شد لهذا ازین امر در گذر کردم و بسوی بعض این جوابات باختصار
بعض علمای شهر مین نیز اشاره کرده اند ظاهری مع اختلال عالی و ضیق مجالی و کوچکترین اطبا گفته که ریاح مشرقی بوجه سخونت
و یبوست عرضی پیدا کنند در قریح ریم را بوجه تخالف مزاج انسان پیدا میکند کسل و تکسر اعضا بوجه انزاج عرضی همی تغییر میکنم

اولا او جه یبوست این هوا با وجود مرور آن بر بحار و بودن کثرت بخار در بلاد مشرق کما عرفته سابقا غیر مسلم است ثانیا تولید
از حرارت و رطوبت است نه یبوست چنانچه زعم کرده ثالثا کسل وغیره میگردد از حرارت و رطوبت هوا که باعث غلظ هوا و جمود و شوارض
می شود نه از حرارت و یبوست آن کما زعم و بالجمله توجیه وی از ایرادات چند در چند خالی نیست لانطول الکلام بذکرجمیعها و کلام
گوپاموی نیز در جواب این ایراد قابل نقل نیست هذا قال فی مباحث الاطباء منها ان الشرقیه تسخن الماء والمغربیه
تبرد الماء مع انها تهب بالصیف بعد زوال الشمس وشدة قیظها وتحرق الابدان وتجفف الماء لشدة حرارتها +

قال المصحح چهارم آنکه هوای مشرقیه گرم می سازد آب را و هوای مغربیه سرد می سازد و آنکه می وزد در گرمابعد زوال
شمس و شدت حرارت و می سوزاند ابدان را و خشک می کند آب را بسبب شدت حرارت خود جواب حق آنست که گویم که این چنین هوا
که باوصاف کذائی نوشته اند متخلخل و لطیف خواهد بود و موید است برای این قول شیخ در قانون در اختلاف هوای فصل خریف بقوله قال
قابل ما بال الخریف یکون لیله ابرد من لیل الربیع وکان یجب ان یکون هواءه سخن فاجاب الشیخ عنه بقوله لان الهواء اشد
تخلخلا یکون قبوله للحر والبرد اسرع قال الآملی فکما انه یقبل السخونة من الشمس عند کونها فوق الافق سریعا کذلک یقبل البرودة عند غیبوبتها
من الماء والارض سریعا پس این هوا باعث تخلخل آب اولا خواهد گشت و ثانیا بمجاورت هوای محیط از اختلاط اجزاء مائیه وارضیه مر
خواهد شد و ثالثا ظاهر شده است و مقرر نزد یک اطباست که هوای متخلخل همچنین آب متخلخل قبول تبرید زاید از غیر لطیف و متخلخل
خواهد کرد و چنانچه آب مطبوخ لطیف می شود همچنین از هوای مغربی و هوای محیط بابدان این آب هم لطیف خواهد گشت و چنانچه در آخر روز
آب در طرفی که در سقوف مکانات کربلائی معلی نهاده میشوند و سرد میگردد همچنین این آب از هوای مغربی سرد خواهد شد و کافی است
برای شهادت ایجا آنچه شیخ الرئیس که متفق الفضل والکمال نزدیک کل است در قانون بعد عبارت مذکور فرموده همچنین آب
شدید التخلخل واللطافت ای میباشد قبول او برای حرو برد بزودی و برای همین وقتیکه گرم کنی آب را و پیش کنی او را برای اجماد خواهد شد
اسرع از روی جمود از آب بارد بهر چند نفوذ تبرید در او بسبب تخلخل که حاصل شده اورا بسبب تسخین انتهی ترجمه کلامه و ابو ریحان بیرونی که معاصر
شیخ بوده تلمیذ او چنانچه فاضل مسیحی گفته علی ما افاده العلامة اعتراض کرده برین کلام که من وقتیکه شنیدم این کلام را پر کردم دو
ظرف را یکی از آب گرم و دیگری از آب سرد و پیش کردم هر دو را برای اجماد پس یافتم آب بارد را که بسته شد قبل زوال گرمی از آب گرم پس
این چه شیخ گفته صحیح نخواهد شد و جواب این فاضل علامه وغیره داده اند که نیست آنچه گمان کرده صحیح زیرا که غرض شیخ اینکه اجماد آب گرم
وقتیکه سرد شود اسرع است از اجماد آن آب که گرم نباشد قبل زیرا که سخن استفاده کرده بسبب تسخن رقت و تخلخل را که هر دو معلی خواهد شد
بر سهولت انفعال و برای همین وقتیکه نهاده شود آب در بلاد گرم در آفتاب قبل غروب آن تا اینکه گرم شود و لطیف گردد پس وقتیکه
بنهند آنرا هوای سرد می بود سرد بسیار انتهی و بالجمله هر گاه هوای مغربی که خود لطیف و متخلخل است اولا بسبب کیفیت حرارت خود آب را لطیف
و متخلخل خواهد کرد و این آب بمجاورت هوای بارد این جا و نیز بوجه تبرد این هوا از اختلاط اجزاء مائیه وارضیه که بارد اند آب را سرد خواهد نمود
هذا ما ظهر لی والله یحدث بعد ذلک امرا و آنچه بعض اطبای مشهورین فرموده اند که مغربیه خشک زاید است در بلاد پس
برای شدت خشکی خود شدیدی شود احتراق او در اواسط نهار و اگرچه در اواخر نهار قلیل الحر بود بلکه بارد و مبرد آب و نسیم این مگر توجه
قلت مخالطت اجزاء مسخنه دران یخ مشرقیه زیرا که کثرت اختلاط اجزاء دران موجب او است گرمی است البته و سیلان مواد انتهی
اقول اولا معترض مدعی است و مشاهده برین دال است که هوای مشرقی آب را سرد میکند اگرچه بسبب آن سخن رقیق
نباشد و عبارت مذکوره در جواب شیخ خلاف این است که هوای مغربی مبرد آب آخر نهار است و ثانیا این هوا هر گاه سرد شد پس مشرقی

ل
بقوله الخ متعلق
بقوله قال
قابل ما الخ
بقوله قال
الآملی الخ
بقوله قال
العلامة الخ
بقوله قال
بعض اطبای
مشهورین الخ
بقوله قال
المصحح الخ

نخواهد شد و کلام موجود در سرد نمودن آن آب بهبوب او بعد زوال آفتاب است و این هذیان و لک و ثالثاً سکوت او از وجه تبرد آن
اگرچه ظاهر است لکن از وجه تبرید آن و تبرد آب سکوت بی محل بلکه محل مقصود است هذا و آنچه گویا موی گفته که هوای مغربی لطیف شدید
الغوص است برای خلوص آن از بخره کدره رطبه پس وقتیکه ملاقی خواهد شد بسطح آب مبرد آب خواهد شد پس برای همین دیده می شود
در ایام برشکال که مبرد آب نمی شود چنانچه مبرد آن در شدت صیف می شود انتهی حقیر می گویم فیه مافیه ین وجوه عدیده اما اول
اینکه اکثر در ایام صیف هنگام وزیدن هوای مغربی گرد و غبار بسیار میباشد حتی هوای تند و طوفان هوا می شود پس حکم بخلوص آن
از کدورت در حیز کلام است و اما ثانی اینکه این هوا در صورت اختلاط شدید الغوص نخواهد شد و اما ثالث پس از وجه تبرد آن سکوت
کرده و آنچه نوشته آن مثبت این نیست زیرا که غوص آن دلیل حرارت او خواهد بود باز وجه تبرد آن چیست مگر اینکه گفته شود آنچه گفته ام
قد ذکر و اما رابع پس در برشکال اکثر حبس هوا می شود پس اگر هوای مجاور را سرد می شد البته این هوای مغربی سرد شده هر دو باعث سردی
آب مثل سرد بودن آن در زمان صیف میشد و لیس کذلک هذا و بالجمله چون بعض اطبای مشهورین هرگاه واقف از جواب تحقیقی این ایراد
نشد پس گویا موی در چه شمار است و نعم ما قیل جائیکه عقاب بریزد از پشه لاغری چه خیزد هذا و کوچک ترین اطباء رضیا الاطباء
بجواب این نوشته که ریاح مشتقی بوجه حرارت خود گرم می کنند هوا را و مغربیه بوجه هبوب آن بر کوه ها و قلت تاثیر آفتاب در آن مبرد آب
می شود انتهی حقیر میگویم اولاً مشاهده دال است که هوائی تند در ایام گرما مشابه بسموم در احراق و تجفیف که آنها هوای مغربی
می گویند می ورزد پس حکم تبرید آن خلاف است و ثانیاً تصریح کافه اطباء خلاف این است کسی به برودت هوائی مغربی قائل نشده بلکه
هر دو تصریح فاضل تستری یا معتدل در حر و برد اند یا از مشرقی مغربی مائل به برودت است و یا بالقیاس بریاح جنوبی و شمالی معتدل
اند بتصریح شیخ و ریاح شمالی بارد و مع هذا آن مبرد آب نمی شوند و ثالثاً تبرد این هوا علی تقدیر تسلیم مثل هوای شتوی
یا مائل آن نخواهد شد تا مبرد آب گردد و آنچه گفته یا برای اینکه می وزد نزدیک آخر نهار و در شب اکثر پس خواهد شد در نهار گرم و در شب
بارد و بوجه قلت هبوب ریاح مغربی در حر روز موجب تعدیل روز نخواهد شد پس برای همین میباشد در روز گرم موجب خنکی ابدان و خشکی
آب و بوجه کثرت هبوب آن در شب بارد و مبرد آب می شود و ازین ظاهر می شود و از بی آن انتهی حقیر میگویم فیه مافیه ین وجوه عدیده
اما اولاً اگرچه هوای مغربی در شب بوجه عدم تاثیر حرارت قلیل الحر شود لکن هرگاه هبوب آن مابین وقت روز خصوصاً بعد زوال
آفتاب بلکه در هندوستان اکثر چنین میشود لیست پس آن وقت وجه تبرد آب چیست و ثانیاً قول وی و بوجه قلت هبوب ریاح الخ
باوجود یکه مخالف قول سابق وی یا برای اینکه الخ است مخالف تصریح و مشاهده نیز است و اما ثالثاً پس در صیف هم اکثر شب هوای
مغربی گرم می وزد آن وقت وجه تبرد آب چیست و اما رابعاً دلیل مذکور جاری بر هوای مشرقی نیز میشود که شب وقتیکه وزد حرارت آن
کم شود و مبرد آب گردد لیس کذلک و اما خامساً هوای مغربی وقت گرم یعنی دوپهر در صیف هرگاه می وزد آن وقت هم مبرد آب و باعث حفظ
ثلج از زیادت تحلیل آن میشود و آب برف زاید دران سرد می گردد و مشاهده برین دال است بخلاف هوای مشرقی که برف زاید دران
تحلیل می شود و آب برف هم خوب سرد نمی گردد پس چاره برای دفع این ایراد دلیل تاویلی که کرده ام نیست و آن اینکه این هوا بوجه
لطافت و تخلخل خود که از حرارت برای او حاصل شده اولاً هوای مجاور را بدان مایان و آب را لطیف می نماید و از سردی آن
و سردی انچه از نزدیک خود سرد می شود و هر دو زاید سرد می شوند زیرا که لطیف متخلخل قبول تسخن و تبرد اسرع و اکثر از غلیظ لطیف میباشد
و بهمین سبب هوای مجاور زاید سرد می شود که باعث ابقاء و حفظ ثلج از تحلیل زائده و باعث تبرد آب می شود و هوای مشرقی با وجود
حرارت بوجه اختلاط انچه از غلیظه رطبه ازین نواحی حاصل می است و چون خود غلیظ است لهذا احرازیکه دارد آنقدر نیست که دارد غلیظ بعد لطافت

آب جوانی مجاور ابدان مایان نخواهد شد و باعث گرمی خود محدث تعفونت آب و تحلیل بدن و تسهیل نفوذ و اتصالات اوجاع
قدیمی و وسیع ترویج خواهد شد **هذا** ما ظهر لی و العلم لله تعالی **و** اجتهادی احسن من هذا **قال فی مباحث الاطبا**
و ثانیهما ما یوکل و یشرب یرد علیه انهم قائلون بضرورة الماء و قد رأیت رجلا ترک الماء و یاکل الطعام المالح الحلو
و الحریف و قد شهد ذلک الرجل مولانا محمد محسن سلمه الله تعالی **قال المحترم** دوم از سه مقدمه
ضرور به خوردنی و نوشیدنی است و وارد نمی شود بر ان اینکه بعضی از قائل اند بضرورت آب و بدرستیکه دیده ام مردی را در بلاد ما
که همش علی محمد خان است ازده سال آب را قطعا ترک کرده و میخورد طعام نمکین و تیز و حریف را و خوب قوی و توانا است
جواب انچه معترض مشاهده خود بیان کرده اغلب که صحیح باشد بلکه بترک آب چه موقوف است بعضی از مزاجین ماکول و مشروب
را بالکلیه ترک نموده اند چنانچه در احوال نانک شاه معتقدین او نقل مینمایند و همچنین نسبت بعض فقرای صوفیه منقول است چنانچه
در باره نانک معتقدین او می گویند که او الاطعام را تا پنج ترک نموده بعد ازان رفته رفته تارک مشروب شده تا اینکه بر هوا کفایت
کرده و استعمال کدامی چیز از ماکول و مشروب نمی کرد **و ثانیا** بر صورت تصدیق این احوال برای این وجوه دیگر محتقدات
اوشان اند که ذکرش اینجا مناسب نیست اما وجوه آن اعلم طب انچه برای من این حقیر از مبدء فیاض حقیقی منکشف شده اند اینکه اسباب
ستة ضروریه نخصص بنوع انسان اند اگرچه برای بعض افراد ان نباشند زیرا که حکم کلی مغایر حکم جزئی است چنانچه در موضع خود ثابت شده
و یا اینکه این قاعده هم مثل اکثر قواعد طب اکثری است پس باعتبار اینکه اکثر افراد انسان را تقضی از ین اسباب ستة ممکن نیست حکم کرده شد
بضروری بودن این اسباب بر انسان که نوعه مخصص است و اطلاق او بر واحد و جمع و مذکر و مونث می شود زیرا که ثابت شده است
که للاکثر حکم الکل و انکار این امر انکار بدیهی است مثلا میگویند که جمیع اوبان حار اند یا انکه روغن کاهو و کدو حار است و میگویند که
جمیع شیرین حار است با وجود یکه ترنجبین شیرین در اول و دوم سرد و آخر آن تر است و میگویند جمیع ترش بارد است حال آنکه عرق گوگرد حار است
و همچنین دیگر قواعد را قیاس باید کرد که اکثریه اند پس در صورت تصدیق این حال همچنین تاویل باید کرد و با نضمام تاویلات لاحقه و سابقه
چندان بعد این حال از اصول مقرره اطبا نخواهد شد زیرا که آنانکه رطوبات فجه مائیه در بدن خود میدارند تا ایام معتده بترک استعمال آب
ممنوع می توانند زیرا که حاجت آب از ین رطوبات روا می شود بلکه بعید نیست که بر ترک غذا هم قادر شوند زیرا که بلاغم فجه صلاحیت تغذیه هم
میدارند و قد مر تفصیله بالمنع **و ثالثا** بر تفصیل تذکر **علاوه** از ین آنسته ضروریه مشروب است خواه از آب باشد یا از دیگر مایعات و بالجمله ضروری
در تعیش ماکول و مشروب بخصوصیت افراد چنانچه فاضل جیلانی بدین تصریح کرده مگر چونکه اصنیاف آب بدرجه کمال است و
موافق طبع و مفید تنفیذ غذا و تبرید معده وغیره می کنند لهذا احتیاج و ضرورت باو زاید است نسبت بدیگر مایعات پس ترک آب از وجوه مذکوره
تا ایام معدوده در صحت و علالت و تبدیل آن بدیگر مایعات مناسبه شیر وغیره که از مایعات اند و حکم مشروب می دارند منتقض تامه نیست
پس ایراد موضع الایرادات در شرح موجز که شخصی را دیدیم که استسقا شد او را حکم کرد طبیب از امتناع شرب آب و آن عاوت او شد در
حالت صحت و زنده ماند بر این حالت تا دو سال انتهی وارد نخواهد شد هذا غایة جهدی فی تاویل الکلام و الله اعلم بالصواب و الیه المرجع و المآب
لا تجد هذا فی غیر هذه الرسالة **قال فی مباحث الاطبا** قالوا و هو یؤثر فی البدن اما بکیفیته فقط و هو الدواء المعروف
او بمادته فقط و هو الغذاء المعروف او بمادته و کیفیته و هو الغذاء الدوائی و هما مشکوک منهما لو کان تاثیر الدواء بمجموع الکیفیة
لم یمکن تبدیل قدح من الماء الکثیر من تبریدیة شعیرة من الکافور لان جسم الکافور کلما ازداد عظما ازداد کیفیته و الکافور بخالطه
اجزاء مائیة و اجزاء هوائیة تخالف الماء فانه لیس کذلک **قال المحترم** و گفته اند که ماکول و مشروب تاثیر میکند در بدن

ع بدانکه ابخار متصعده از سطوح مختلفه مختلف میشود بحسب اختلاف ان سطوح در تقرح و تعفن و ان ابخار متصعده از سطوح متقرحه و متعفنه
مضر است بصحت و ابخار متصعده از سطوح غیر متقرحه و غیر متعفنه مضر نیست بصحت و ابخار متصعده از سطوح متقرحه و متعفنه
بحسب اختلاف تقرح و تعفن مختلف میشود و ابخار متصعده از سطوح متقرحه و متعفنه بحسب اختلاف تقرح و تعفن مختلف میشود
و ابخار متصعده از سطوح متقرحه و متعفنه بحسب اختلاف تقرح و تعفن مختلف میشود

یا بکیفیت خود فقط او آن دوا را صرف است یا بمادهٔ خود فقط و آن غذائی بحص است و یا بمادهٔ بکیفیت هر دو و آن غذائی دوائی است

و اینجا چند فتکوک اند اول اینکه اگر می شود تاثیر دوا بمجرد بکیفیت لازم میآید که باشد تبرید یک قدح از آب اکثر از تبرید کافور بقدر یک جو جسم

هر گاه زائل خواهد شد از روی جسمیت زاید خواهد بود در بکیفیت آن و مخالط میباشد اجزائی ناریه و هوائیه بکافور بخلاف آب که چنین نیست

جواب چنین می گویم جواب باین بوجوه چند داده اند اول آنچه بدان فاضل آملی تصریح کرده که مراد شیخ از فعل بکیفیت فقط

در دوائی صرف و از فعل بعنصر فقط اینکه فعل آن اکثر بعنصر فقط می باشد نه اینکه آنچه فعل کند بکیفیت خود فعل نکند بعنصر خود مثلا و آنچه

فعل کند بعنصر خود فعل نکند بکیفیت خود مثلا زیرا که فعل اکثر اوقات از دو و سه می شود دوم آنچه فاضل جیلانی گفته که نکته درین

این است که فاعل بکیفیت خود فقط امن غیر بدخلت از دیگر از عنصر و ماده بوجهی از وجوه در بدنی از ابدان و وجود آن اکثری باشد بلاشک

مثل او دیه بصرف بخلاف فاعل بعنصر و فاعل بصورت نوعیه چنانچه ترتیب ظاهر خواهد شد در ذیل بحث و کلام شیخ در فصل چهارم از مقاله اولی

از کتاب قانون آگاهی بیابد ازین معنی و من بیان کردم این را در آنجا و حکیم علی در منهیه بشرح خود اینجا گفته که این تقیید برای اهتمام است

زیرا که نظر طبیب بسوی فاعل بکیفیت فقط اکثر است انتهی و این حقیر را در قول اول او تامل و تردد است و سیاتی تحقیقه منی فانتظر سیوم

مراد از فعل دوا بکیفیت این نیست که مورد نهیده و ایراد کرده بلکه علی ما افاده الشریف فی شرحه للقانون فعل او دیه علی الاطلاق بصورت

نوعیه است مگر آنکه هر چه فعل او بمجرد صورت است آنرا فاعل بجمله جوهری گویند و هر چه فعل وی بواسطه کیفیت است آنرا فاعل بکیفیت نامند

و ممنوع نیست که فاعل بصورت فاعل بکیفیت هم باشد لیکن فعل وی غیر فعل آن است لامحاله چنانچه تخم تنیا اسهال میکند بصورت و تسخین

می نماید بکیفیت حاره و تابع قرشی شده فاضل کرمانی و تصریح کرده که مراد اینکه دوا تاثیر میکند در بدن بصورت نوعیه بتوسط کیفیت مزاجیه

غالبه و بمعاونت صورت نوعیه برای کیفیت مزاجیه غالبه درین اثر زیرا که تاثیر دوا اگر بمجرد کیفیت بودی لازم آمدی که تبرید قدح آب اکثر

باشد از تبرید یک جو کافور با وجود یکه مخالط شده کافور لاجزائی ناریه هوائیه و آب چنین نیست و مولع الایرادات در شرح موجز بدین قول

چند وجوه وارد کرده اول اینکه آب عادی است برای انسان پس تاثیر آن غریبی نیست بنسبت بدن بخلاف کافور دوم آنکه بدن مرکب است

از عناصر اربعه پس چیزی که چنین خواهد شد مجانس آن خواهد بود و بدن از او متاثر خواهد شد سیوم کافور لطیف است متشابه است جوهر او بجوهر

روح و برای همین کافور می پردوقتیکه بحفاظت نداشته شود پس تبرید آن میرسد بسوی نفس روح و اطفا میکند حرارت غریزیه را

بخلاف آب انتهی و سید هاشم بدین قول وارد کرده که بحث در کیفیت مزاجیه است و آب در کیفیت مزاجیه نیست و جواب این شبهات

صاحب انوار الحواشی چنین داده اند که هر دو شبهه اول از مواخذات لفظیه اند زیرا که اگر وضع کنم مکان آب آب تر یا خرفه را آن چیز را که

غیر معتاد برای انسان اند و مرکب از عناصر اربعه پس سخن چه خواهد گفت و از شبهه ثانیه لازم می آید که بدن متاثر نشود از هوای گرم

و از آتش زیرا که هر دو لطیف اند پس بهمچنین شبهه ثالثه مندفع است اگر وضع کنم مکان کافور افیون را که لطیف نیست و ازین جواب شبهه

سید هاشم که کلام در کیفیت مزاجی است و آب کیفیت مزاجی ندارد نیز مندفع میشود انتهی ترجمه کلام شریف **محقر میگویم** که شبهات مذکوره

قطع نظر ازین جوابات اگر آنها را خالی از مواخذات قابل تسلیم کرده شود تا هم درست نه اند اما اولی پس باین وجه که طفل اهل شیر میشود

و آن بارد است و مهذا تبرید کافور ضعاف مضاعف شیر است پس معلوم شد که صورت نوعیه شیر بتوسط کیفیت مزاجیه مقتضی است تبرید

تبرید نیست چنانچه در کافور است و نیز کلام می کنم در استعمال آب بعد طعام که معتاد آب بیدان نیست آنوقت هم تبرید یک جو کافور

اضعاف مضاعف تبرید آب است و اما ثانیه پس او هن از نسج عنکبوت است زیرا که هر گاه کافور مرکب از عناصر اربعه است و مجانس بدن

لغذائی باید که بدن بوجه مجانست متاثر از کافور نشود و از آب که بسیط است و بدن که مرکب است بوجه مخالفت بدن از آن متاثر گردد

گردد ولیس کمثله شیء فانه شبهه تامه پس اگر شیء لطیف اند مثل باد او ورد وجوهر او شابه بجوهر روح است و معهذا مطفی روح نه پس این
فعل از کافور مختص بصورت نوعیه بواسطه کیفیت مزاجی غالب بمعاونت صورت نوعیه است **علاوه** ازین تبرید کافور بصورت نوعیه
بواسطه کیفیت مزاجیه بادعارضیه است و تشابه آن بجوهر روح باعتبار لطیفه هوائیه است که حدت رائحه و عطریت آن بر آن
دال است و تحلیل آن از اجزائی ناریه است که مرارت بر آن دال است پس فعل تبرید کافور از صورت نوعیه بواسطه کیفیت مزاجی غالب
شد بخلاف آب و جواب شبهه سیدنا تمام اگر بعدم جواز نزاع مثالی داده نشود قوی است اگرچه در ترجیح الارواح به برودت مزاجی
آب هم قائل است مگر این نزد حقیر ضعیف و باطل است و سیاتی بیانه و اگر کلام کرده شود در کیفیت مزاجیه و بجائی آب آب تبریز العین
و بجائی کافور افیون گرفته شود هر آئینه از تاویلات خالی است و انچه فاضل نجندی جائی به برودت و رطوبت آب در درجه
چهارم قائل شده و بر مذهب مختار خود آب را در درجه چهارم رطب گفته و منکر برودت آن در درجه چهارم شده پس برای حقیر
درین شبهات چند اند اول انکه آب بتصریح کافه اطبا بسیط است و او از کیفیت مزاجی خالی است پس قولش مخالف جمیع
است دوم انکه آب عدیم الرائحه است و عدیم الرائحه از عناصر بسیط است چنانچه خود فاضل مذکور در مسلک رابع بیان کرده که جمیع
بسیطه فی نفس الامر عدیم الرائحه میشوند زیرا که تمام عناصر فاقد اند برائی جمیع کیفیات تابعه مزاج مثل طعوم و روائح و الوان
سیوم انکه تصریح مرخ بما سبق ناقض است بقول سابق وی زیرا که در فصل اول از مسلک عاشر گفته که آب کرن مخصوص است از جمله ارکان
بسیطه و بالفراده داخل میشود در انچه خورده میشوند و آن عدا می بسبب بساطت و برائی همین میرنمیسازد و منعقد بطبع نمیشود
پس ازین بیان معلوم شده که بر مرخ نسیان غالب است تفکر **قال فی مباحث الادویة** منها ان الماء
لا نفعال فما معنی للتاثیر من حیث المادة **قال المترجم** دوم انکه از شان ماده انفعال است پس معنی تاثیر من حیث
المادة چه باشد **جواب** بدانکه این ایراد ضمنا و جوابش مرر بحاد در شرح فاضل کرمانی موجود است الا تقریر ایراد انکه ماده قابل
است و تاثیر فعل است پس صحیح نخواهد شد قول قرشی اویتر بحاد ته اما جواب آنکه ماده در حقیقت قابل است نه فاعل لکن ماده
هرگاه مقبول کرد صورت عضو را و اخلاف متحلل و زیادت در قطار ثلثه بر نسبت طبعیه کرد نام داشته شد فعل اگرچه در حقیقت انفعال است
اگر گوئی غذا هم فاعل کیفیت خود است پس چرا موثر بماده خود است گوئیم غذا اگرچه مسخن بدن است بعد استحاله او بخون مثلا لکن
این گرمی در مصطلاح اطبا معتبر نیست بلکه معتبر از تسخین مثلا انست که صادر شود از کیفیت شی و نوع شی باقی ماند و هنوز تحلیل
نشود بسوئی نوع دیگر بخلاف غذا که بعد شدن وی خون گرمی بدن بسوی خون منسوب است و نوع آن بعد خون شدن باقی
نمیماند و در شرح فاضل مرائی مثل این کلام موجود است و شارح جدید موجز معنی نا شیاده فقط گفته که حاصل شود از شی که
مستعد باشد بسبب بدن جزء بدن و ظاهر نشود از و کیفیت که نه بود مثل این قبل این در بدن نه طلق زیرا که غذا می بدن میشود است
و آن غذائی صرف است انتهی و بالجمله کیفیت معتد به پیدا می کند و آن کیفیت حادثه غیر معتبر است **قال فی مباحث الادویة** منها
ان الدواء الغذائی کالمخ اذا صار ما فقد خلع صورة المخ و یستحیل ان یبقی الکیفیة التی توجبها صورة بعد زوالها لاستحالة
وجود المعلول بدون العلة **قال المترجم** سیوم انکه دوائی غذائیه مثل کاهو وقتیکه خون میشود پس غلط می نماید صورت
کاهو را محال است که باقی ماند کیفیتی که موجب آن صورت است بعد زوال صورت بجهت استحاله وجود معلول بدون وجود علت
جواب بدانکه ملا نفیس گفته که خس ترک میکند صورت خود را و میگیرد صورت عضو را و با و میکند بدن پس باعتبار اول غذا
است و باعتبار دوم دوا و بدانکه این اعتراض از فاضل قرشی است در شرح قانون و جواب آن از فاضل نفیس و جواب آن

در زبدة النکات شرح قانونچه و در حواشی نفیسی موجود است و ما حاصل آنرا در شرح خود گفته که من وقتیکه خون شد پس ترک کرده صورت خود را و محال است که باقی ماند کیفیتی که مقتضی شده است آن را صورت خون بعد زوال صورت آن برای استحاله وجود معلول یعنی کیفیت مزاجیه مع عدم علت یعنی صورت نوعیه گوییم که شیخ گفته که اجزای دوائیه در غذای دوائی باقی میماند بر صورت خود پس صادر میشود از اجزای دوائی بعض آنچه صادر می شود از کیفیات و هر گاه که این خون جزو عضو شد پس جائز است که این اجزا باقی ماند و التصاق بعضو باشد چنانچه در متحلل میشود نه بسبب ضعف قوت در التصاق بلکه برای زیادت ماده و جائز است که صورت این اجزا منخلع شود و کیفیات آن باقی ماند نظیر آنکه شخصی که معتاد اکل اغذیه لطیفه است اعضائی اولین میشوند و شخصی که معتاد اکل اغذیه صلبه باشد اعضائی او سخت و غلیظ می شوند اما جواب استحاله وجود معلول بدون علت پس شناخته شد در حکمت انتهی **حقیر میگوید** درین قول اشاره است بانکه اگر بقای کیفیت بدون صورت غیر ممکن است در کیفیات بسائط پس مسلم است لکن در مرکبات یعنی اغذیه و ادویه مثلا پس امر بالعکس است پس جائز است که زائل شود صورتهای آن و باقی ماند کیفیات آن زیرا که صورت در اینجا تابع کیفیت است پس از زوال صورت زوال کیفیت نمی شود و فاضل جیلانی همائی بجواب این اعتراض کرده که عدم بقای کیفیت بالشخص مانع النوع نمی شود و نیست در مرکبات عنصریه آری مخدوش است در بسائط عنصریه و ملا نفیس ازین جواب داده که تاثیر مرکبات اگر بجز در کیفیات شدی لازم آمدی که تبرید آب اکثر شدی از افیون زیرا که در افیون مخالط شده است اجزا رمانیه و برای آن تبرید است بر قول شما و اجزای مانیه در هوائیه و سخن اندوان کنت فی ریب بعد ذلک فلیرجع الی شرح القانون و الموجز و حواشی شرح الکرمانی للموجز

قال فی مباحث الاطبا قالوا الماء لا یغذو قال صاحب الکامل الماء یغذو غذاء یسیرا فما التوفیق بین القولین

قال المترجم گفته اند که آب غذائی شود و صاحب کامل گفته که غذائی شود قلیل پس تطابق بین القولین چگونه خواهد شد **جواب** بدانکه فاضل همایانی از شارح موقف نقل کرده که مشهور میان اطبا است که بسیط غذائی حیوان نمیشود و دلیلی بر و نیست بلکه درین اشکال است زیرا که گاه جذب میکند آب بسوی ذات خود و این آب جزو او می شود پس چرا جائز نباشد تبدل او در حیوان و جوابش داده که برای قائل است که بگوید که این آب صرف نیست لکن قبل انجذاب او بسوی گاه پس بسبب آمیزش او بکل و کلن بعد انجذاب پس بسبب آمیزش او با چیزهائی که داخل گل است و چون گاه جسم کثیف است پس بچه طور آب شفاف لطیف جزو او خواهد شد انتهی **حقیر میگوید** که برای قائل است که بگوید که قیاس نبات که مراجش بعید از اعتدال حقیقی است بر انسان که مزاجش قریب باعتدال حقیقی است قیاس مع الفارق است پس چرا جائز نباشد که آب غذائی نبات شود نه حیوان فضلا من الانسان فتامل باز فاضل مذکور گفته و مثل این نیز یافته می شود در انسان چنانچه مشاهده میکنم در شوربا همی گوشت که اگر غذا کرده شود آنچه در شوربا از آب صرف است هرگز حاصل نمیشود با وسیری و قوت چنانچه حاصل میشود از شوربا انتهی **بدانکه** ملا نفیس گفته که شوربائی گوشت غذائی دهد بدن را و اگر غذائی بودی از انچه در دوست از اجزای گوشت لازم آید که تقویت و تغذیه از اکل اندک از اجزای گوشت می شد و چنین نیست یعنی اجزائی گوشت در کاسه مرقه تخمینا زیاده از یک لقمه نخواهد بود پس اگر من کنم تناول لقمه تا هم حاصل نمیشود قوت مثل قوت حاصله از مرقه باز فاضل مذکور گفته که بچه طور بعض حشرات الارض از خاک غذا میسازند پس جواب داده شد بانچه مذکور شده در آب و نبات و اگر گفته شود که هوا غذائی روح میشود پس با وجود یکه غیر متفق علیه است قادح نیست زیرا که مراد از غذا در قول اطبا که بسیط غذائی نمی شود غذائی بدن است نه غیر و انچه صاحب کامل الصناعه گفته که آب غذائی دهد غذائی قلیل پس بوجه مرقه است انتهی و درین چند ایرادات اند که مولع الایرادات در شرح موجز و شرح تشریح الاطباء خود بر نفیسی وارد

وا ذکر وه اما ایراد موارد الایرادات پس سه اند اول اینکه آب مخلوط در مرقه مفید تغذیه نیست بلکه مفید است برای تنفیذ اجزای گوشت
زیرا که گوشت بسبب غلظ آن ممکن نیست نفوذ آن در مسالک ضیقه تا برسد بسوی اعضا دوم اینکه غذا بالفعل وجب است که مشابه
بمتغذی باشد در قوام پس مرقه گوشت خواهد شد غذا بعد اندفاع مائیت از گوشت از طریق بول وعرق وغیره تا گوشت تمام شود
وخبز اعضا گردد وسیوم اینکه شیء باوجودیکه مرکب است جزء بدن از اعضای طفل نمی شود مگر بعد انفصال مائیت از شیر مثل وهم
غاذی برای جنین انتهی حقیر میگوید که مشاهده وتجربه اطباء دال است برین که اگر یک پاؤ گوشت تحفه ملایم بطبخ که مهرا شده باشد
خورده شود وهمراه آب هم برای تنفیذ دو دیگر فواید آن نوشیده شود تا هم آنچه از شوربای گوشت مذکور تغذیه از آنقدر گوشت حاصل
میشود ازین حاصل نمیشود پس ایراد بر تجربه ومشاهده کافه اطبا نمودن خالی از سوء فهم نیست علاوه ازین امر صورت نوعیه بوجه ترکیب
بعض بسائط مرکب وحصول مزاج ثانی ازان فوائد متر تبه از مبدء فیاض جهان فائض میشوند که قبل از ترکیب خاص آن بسائط
نمی باشد وانکار این امر انکار بدیهت است مثلا اگر قورمه پخته بالفراده با بیخ پخته بالفراده ممزوج نموده خورده شود وترکیب داده بلعاب
خورده شود پس آنچه تغذیه وتقویت از بلعاب حاصل می شود از قورمه با بیخ پخته ممزوج حاصل نمی شود ودلیست این امر ودلیل آن ارجاع
آن فوائد حاصله از مرکب است که حاصل شده است از صورت نوعیه مرکب وآن صورت نوعیه مرکب مقتضی این آثار است اگر گوئی که تاثیر
غذا بماده است فقط نه بصورت نوعیه گویم اگرچه صورت نوعیه را اعتبار نکنند لکن بتصریح رئیس الحکما ابن سینا گاهی فعل فاعل بجوهر
تشبیه بدن هم می شود چنانچه در خمر ومراد از کیفیت یکی از کیفیات چهارگانه است وعمل بکیفیات ثوانی بتصریح فاضل جیلانی که
مسمی است به توانی مزاج مثل تفریح وحراق وتحمیر وجذب وبریق ولون وغیر ذلک خارج نمی کنند فاعل بجوهر را از اطلاق بخلاف
عمل بکیفیات اول اربعه که آن عمل بکیفیت است نه بجوهر انتهی علاوه ازین حقیر میگوید درجه زیادت تغذیه وتقویت مرقه وبیخ
که غذای حقیقی آنست که تمام متحلل از جواهر اعضای بدن وبدل آن باشد صریح به بسیار کندی وعمل غذا از لحوم وغیرها نمی باشد
بی تولید فضول گوارا لحوم وزرده بیضه مرغ بدل متحلل از دیگر اغذیه زاید وفضول کم شود ودر لحوم نیز تفاوت قلت وکثرت فضول
میباشد پس هرگاه استعمال لحم صرف خواهم نمود چون جرم آن کثیف است اولا قوتهای بدنیه تلقی وقبول آن متثقل خواهند شد
که در مرقه وبیخی اند نخواهند نمود وثانیا بوجه ضرورت قوت قوی در هضم این چنین لحم تاخیری وکلالی رو خواهد داد وثالثا اجزای لطیفه
آن بدل متحلل بدن خواهد شد واجزای کثیفه غیر قابل بدل متحلل از وفضول خواهند شد که از راه امعاء براز مثلا دفع خواهد شد
وچون اکثر طبائع ناس بسوی اکل طعمه مختلفه از قوی وغلیظ ولطیف وسوء ترتیب اکل مثلا حریص اند مذاقه تهای بدنیه بالآخر
ضعیف خواهند شد وچون در مرقه وبیخی فقط اجزای لطیفه لحمیه می باشند وجرم کثیف گوشت نمی باشد لهذا بران قوای ضعیفه
قوای ضعیفه تقویت وتغذیه آن بوجه تلقی طبیعت وقوای بدنیه وسهولت هضم زاید خواهد شد وطرق اخذ آن مختلف است از
اسفیدباج ملطف غیر ملطف پس غیر ملطف از سایر اسفیدباجات بتصریح سمرقندی در اغذیه المزنی مائل است از اعتدال بسوی حرارت بقدر
آنچه واقع شود دران از توابل وابازیر جاره وآن از اغذیه سرماست وتقویت آن برای ابدان وغذای آن اکثر از سائر طبیخ
است وزیادت می کند خون ومنی را وتقویت می دهد بدن را وترطیب آن می کند ونیک میکند رنگ را وکسب بسیار می کند
فربهی وبخشی را واسفیدباج ملطف وآن شوربا پس بتصریح او غذائی صالح است در اکثر احوال واوقات وجمیع اسنان ومزاجها
وطبیخی نیست برای صحیح سلیم معتدل المزاج اوفق ازان زیرا که بسخن کثیر ونه مبرد است ونه برای او طعم قوی از حرافت وحموضت
وغیره است که کسب کند برای خون کیفیت رديه انتهى هذا ما ظهر لی ولعل الله يحدث بعد ذلك امرا وفوق در سیالکوٹ کیفیت

بسیط مرکب علی ما افاده الکرمانی اینکه اولی تابع صورت بسیط است و برای همین باطل می شود به بطلان صورت و کیفیت مرکب
متبوع صورت مرکب است و برای همین صورت باطل می شود بتغیر کیفیت و باقی میماند ببقای آن انتهی و آنچه برین کلام موقع الایرادات
در شرح موجز خود وارد کرده که غیر مسلم است زیرا که چنانچه متبدل میشود صور تهائی بسائط بوقوع تغیر در کیفیات آن همچنین
متبدل میشود صور تهائی مرکبات بوقوع تبدل امزجه ولکن تغیر مزاج طفل بسوی جوان و جوان بسوی کهل و کهل بسوی
شیخ پس باوجود و ببقائی صورت هائی بسائط است زیرا که آب گاهی گرم می شود باوجود بودن آن آب و هوا گاهی سرد می شود باوجود
بودن آن هوا پس نیست فرق اصلا **حقیر میگویم** فیه ما فیه من وجوه عدیدة اما اولا لما اراد شارح کرمانی از کیفیت تابع و صورت
متبوع کیفیت اصلی و صورت نوعیه است و کیفیت اصلی در آب نیگرم باطل نمیشود بلکه صورت برودت او می رود و همچنین کیفیت
اصلی هوا سرد نمی رود و ثانیا تغیر مزاج طفل الخ در کیفیات بسائط نیست بلکه بهر گاه اعتدال موافق قول او تبعا لکافة الاطبا
در معنی عدل فی القسمة اینکه متوفر شود بر ممتزج بدن باشد یا عضو از عناصر بکمیات و کیفیات آن قسطیکه سزاوار او باشد را عدل است
و نسبت پس این تغیر که بر ممتزج که بدن یا عضو است خواهد شد و آن بسیط نیست و ثالثا اگر تسلیم کنیم که تغیر در کیفیات بسائط و تغیر
مزاج طفل است الخ لکن میگویم که مراد از صورت صورت نوعیه است و از تغیر مزاج طفل بسوی جوان الخ تغیر صورت شخصیه یعنی صورت
جسمیه شخصیه می شود نه نوعیه و نشائی صدور افاعیل صورت نوعیه است نه جسمیه شخصیه و قد خفی هذا علی الامور و هذا باز رجوع می کنم بسوی
مطلب اصلی و میگویم که علاوه ازین کلام میکنم کسیکه معتاد بشرب آب نباشد یا کم می نوشد یا تارک آب بوجهین الوجوه شده باشد
پس در آن هم شوربا مقوی و غاذی زاید از لحم صرف ملی یابم و هدم نفوذ گوشت مهرا باستعمال آب برای تنفیذ غیر مسلم است و زاید
مندفع میشود از طریق بول و عرق نه جمله آن و هر گاه این تقریر نفیس و بیان سلیس را دریافتی پس بدانکه ایرادی که صاحب انوار الحواشی
از شریف الاطبا آورده اند بانیکه آب معین است برای تنفیذ و غاذی اجزائی لحمیه لطیفه باب اند زیرا که قبل از اختلاط آب
کثیف لوند قدرت ندارد طبیعت بر غذا گرفتن از انها کما ینبغی و وقت اختلاط آب و تلطیف قوت هاضمه طبیعت قادر میشود
بر اعتذا چنانچه قادر میشود بر اعتذائی غذائی یابس هر گاه مخلوط شود با آب تا انیکه گفته پس بنا بر این آب معین اعتذا است
نه غاذی انتهی وارد نخواهد شد **حقیر میگوید** و جوابات ایرادات ثلثه موقع الایرادات و نیز جواب این ایراد شریف الاطبا
بعض اکابر در انوار الحواشی نیز داده اند اما تقریر جواب ایراد شریف الاطبا علی ما فی انوار الحواشی اینکه هر لحم کثیف الاجزاء
نیست بلکه بعض آن مثل لحم حولی از ضان متوسط است و میان لطافت و کثافت پس سزاوار است که قادر شود طبیعت
بر غذا گرفتن از ان بلا معونت آب چنانچه قادر شود بر غذا گرفتن از شوربا یا کم بمرتبه قلیل **حقیر میگوید** که بر اینکه شریف الاطبا
است که بگوید که لحم حولی از ضان اگرچه چندان کثیف نیست الا بمرتبه مرقه یا مماثل آن نخواهد رسید تا اعانت آب نکند و قیاس
بمرقه نموده شود آری اعانت آب در استعمال لحم مطبوخ از حولی ضان بقیاس لحم جاموش و بقر کثیف اند کم خواهد شد و این
امر مفید مدعای شریف الاطبا و مضر مجیب خواهد شد پس محصل قول شریف الاطبا این است که لحوم کثیف اند و آب معد است
و قبل خلط آب لامحاله هر لحم کثیف است گو در کثافت لحوم مختلف باشند بعضے کثافت زاید دارند و بعضے کم و این امر مسلم
نزد یک اطباست و در مجاری لمنیقه وقت نفوذ اجزائی لحمیه کثیفه امری است ظاهر و تنفیذ آب نیز ظاهر است پس اگر گوئی
محصل ایراد اینکه فاضل شریف معونت آب در تلطیف اجزائی کثیفه لحمیه مقصور کرده بود چیست قال کانت کثیفة قبل
خلط الماء مهما پس امور گفت که هر لحم کثیف نیست مثل ضان حولی و اینقدر ربما انقص کلیت مقدمه کبری کافی است و

واگر کبری جزئیه یا حمله گرفته شد مطلوب نخواهد شد باقی ماند آنچه موجد از حدیث قدرت طبیعت بر بن قسم لحم بدون خلط آب او
از تحته نقض نیست بلکه کلامیست مفید و مطلوب وارد نخواهد شد چه گوئی او لا لفظیکه دال بر کلیت این حکم باشد موجود تبلغظ
کل نیاورده و ثانیا بفرض تسلیم بر لحم قبل خلط باب کثافت دارد و آب معین تنقیه می شود و برای همین شریف الاطبا گفته
که جوب مشویه غذا میدهند اکثر و قتیکه مائیت قبل آن یا بعد آن نوشیده شود نه افتکر نیه و اما تقریر جواب ایراد اول مولع الایراد
از صاحب انوار الحواشی اینکه نافذ در مسالک تنگ و اصل بسوی اعضا طوبت ثانیه است نه اجزای گوشت که باقی بر صورتهای
خود اند و اگر تسلیم کرده شود پس شارح منکر بودن آب مغذ نیست انتهی حقیر میگوید که مولع الایراد است میرسد که بگوید که از
مسالک تنگ عروق سماة ماساریقا مراد است و از اعضا امعا و اجزای کبد زیرا که تبصریح شیخ او ورد الغذا علی المعدة انهضم
الهضم التام الی ان قال ثم انه بعد ذلک یجذب لطیفه من المعدة و من الامعاء ایضا فیدفع فی طریق العروق المسماة
ماساریقا و هی عروق دقاق صلاب متصلة بالامعاء کلها فاذا اندفع فیها صار الی العرق المسمی باب الکبد و نفذ فی الکبد فی
اجزاء و فروع الباب التی طلعت داخله متصغرة متضائلة کالشعر ملاقیة الفوهات لفوهات اجزاء اصول العرق الطالع من حدقة
الکبد المسمی بالاجوف و لن ینفذه فی تلک المضائق فینا الافضل مزاج من الماء المشروب فوق المحتاج الیه للبدن فی الاعتدال
فان البدن لا یحتاج الی الماء الا یسیرا فاذا تفرق فی لطیف هذا العروق صار کان الکبد بکلیتها ملاقیة بکلیة هذا الکیلوس
وکان لذلک ظلما نفیه اشد و سرع و ج بنطبخ و رطوبت ثانیه و رین اعضائی مذکوره متولد نمی شود اگر گوئی از مسالک ضیقه اراده
ماساریقا و همچنین از اعضا امعا و اجزای کبد یعنی عروقش با وجود عموم هر دو لفظ نمودن و حقیقت گذاشتن و بمجاز رجوع کردن
بلا قرینه صارفه از معنی حقیقی کار معتقدین و مقلدین که قلاده در رقاب خود ها دارند بوده است موزون را ازان چه کار آری در مقام
خطابت که مقدمات دلیلیش بحسن ظن بسوی قائلش مسلم دارند میتوان کرد و هذا لیس بمنه گوئیم هرگاه مسالک تنگ ماساریقا اند
و در اعضا امعا و اجزای کبد در قانون موجود است و نه مجاز بودن این منصوص است پس برای موزون اراده برای ایراد کافست
هذا الا اینکه بجواب او گفته آید که اراده معنی خاص و فرد خاص با وجود عموم لفظ دال است بر اطلاق کل بر خبکه از یکی قسم مجاز است
قال و اما تقریر جواب از ایراد ثانی اینکه بعید نیست که بعض اجزای آب با بعض اجزای گوشت موجود در شوربا شود رطوبت ثانیه و جزو
اعضا و الا منعقد شود بعض آن و مندفع شود بعض دیگر از طریق بول و غیره آن انتهی حقیر میگوید که برای او میرسد
که بگوید بی تولد رطوبت اولی رطوبت ثانی شدن خلاف نص کافه اطبا است و اما تقریر جواب از ایراد ثانی اینکه شارح نمیگوید
که حال مائیت شیر و خون غذا دهنده برای جنین مثل حال مائیت شوربا در بودن آن مغتذی است انتهی حقیر میگوید
برای او میرسد که بگوید اگرچه شارح قائل باین نیست لکن هرگاه مائیت این اشیا بفرض تسلیم مجیب غاذی نمی شود مگر اجزائی
غیر مائیه پس شیر و خون همچنین اجزای لطیفه گوشت در مرقه غاذی میشوند نه مائیت با اجزائی لحمیه شوربا با وجودیکه شیر مرکب است و آب
بسیط پس قول نفیس بن عوض تغذیه زائد شوربا بوجه مائیت نه گوشت تحکم بحت است اگر گوئی قیاس مائیت شیر و خون که
مرکبات طبیعت بر مائیت شوربا که از مرکبات صناعی است مع الفارق است و القیاس مع الفارق لایجوز مع انه بجوز ان
یکون تغذیه مائیه الاسفیداج مع الاجزاء اللحمیه بواسطه صورته النوعیه الفائضة من مبدء المصدر گوئیم و یکون غیر غاذی
مائیت شیر و خون ممانعتی ندارد که غاذی اجزای لطیفه گوشت در مرقه اند نه مائیت مرقه هذا ما ظهر لی و لعل الله یحدث بعد
ذلک امرا و قد عرفت توجیه هذا الایراد علی ما انضلج فی قلبی و وصل الله فکری فتذکر و آنچه کوچک ترین اطباء جائی برای

ز کلام بعض اطبای مشهورین گفته که آب صرف غیر معضو بدن میشود بقیاس و تجربه و لما قیاس اینکه ممکن است که متحلل شود و از بدن
انچه بدخل آن باشد اجزای مایه و شود آب مقروب بدل ازین پس شود جزء از جوهر متغذی و لکن تجربه اینکه شک نیست از عدم
تفرقه و حیوان نبات و حیوان و در امر ترکیب چنین که کاه سبز میشود بعد زردی خود از فقدان آب و سبزی کاه نیست مگر بحسب حال
تحلیل اجزای کاه از وصول آب و همچنین است حال حیوان و انسان از شرب آب حقیر میگوید ضیاء الدین وجوه عدیده اول اینکه
آب بسیط مقابل ذی مزاج است علی ما افاده الکرمانی فی الحاشیه علی شرح للموجز فاضل علامه و غیره تصریح کرده اند که بدن اغتذا
نمی کند آب زیرا که بسیط است و غذا بسیط نیست پس نتیجه حاصل شد از شکل ثانی که آب غذا نیست زیرا که اگر کفایت میکرد بسیط
بودن وی غاذی هر آینه احتیاج نمی شد در ترکیب بسوی عناصر اربعه و بطلان تالی دلالت میکند بر بطلان مقدم و برای اینکه
متغذی جسم مرکب است و غذا شبیه بمتغذی می شود پس واجب است که باشد مرکب تا که قایم شود مقام انچه متحلل شده از ان و شبه
بر صحت این دعوی اینکه آب منعقد بطبخ نمیشود و سیر گرسنه را نمی کند و از شان غذا است که سیر سازد و منعقد بطبخ شود و این احکام
مختص بمین آب اند که باستعمال می آید و همین بسیط است پس انچه فاضل قهرائی در جواب گفته و لعله اعتمد علی الماء الذی عند ناس
بسیط غلط است و اگرچه تسلیم کرده شود که این آب بسیط نیست بمعنی اینکه بسیط صرف نیست لکن تا هم منعقد بطبخ و باعث شبع
از جوع و غیره نمیشود و ثانیا اینکه مدخل در اجزای بدن رطوبات اند نه آب و آن رطوبات بعد هضوم حاصل می شوند و نیز از
اغذیه که مرکب اند و آب بسیط است و بالجمله ازین قیاس مذکور قیاس منهم و عقیم و توان نمود و ثالثا انچه گفته لکن تجربه اینکه
ضعیف است چه اولا قیاس نبات بر حیوان و انسان کا اول بعید از اعتدال حقیقی و ثانی قریب و ثالث اقرب بآن است قیاس
مع الفارق است و نیز ظاهر است که از اتحاد و ملزومی در بعض لوازم یا ملزوم آخر اتحاد در سایر لوازم لازم نمی آید تا اینکه هر دو ملزوم اصلا بود باشند
و ثانیا در نبات هم آب صرف غذا نمی شود بلکه با گل وغیره لکن قبل انجذاب آب بسوی نبات پس باختلاط با گل و بعد انجذاب پس بوجه
اختلاط آن باشیای داخله در نبات زیرا که نبات جسم کثیف است بحیثیکه طور شود آب شفاف لطیف جزء او صرح به بعض شراح الموجز
و صاحب انوار الحوشی و رابعا اول قول او اینجا مخالف تصریح وی است در ضیاء الاطباء و موافق تصریح بعض طبای مشهورین
است پس ازین عنادی با این بعض و خرافت وی ظاهر است حیث قال فیه قلنا المراد من الاول ان الماء بصرفته لا یتغذی
و المراد من الثانی ان الماء اذا امتزج من الاشیاء الاخر یتغذی و غذا بسیر افظهر اتفاق القولین حقیر میگوید اولا ایراد وی
اینجا مخالف قول سابق بیست متذکره و ثانیا در غیر ضیاء الاطباء قائل شده که صاحب کامل تغذیه آب صرف قائل است نه آب ممزوج پس انچه
در صرفته است کما اعترف به ههنا و نقل عبارة الکامل تغذیه الماء الصرف ههنا ک پس ازین تخالف معلوم گشته که قوت حافظه وی
معدوم شده و ثالثا از قیاس و تجربه خود آب صرف را غاذی انجا گفته و اینجا مخالف او آورده و رابعا مقام فظهر التوفیق بین القولین
فظهر اتفاق القولین آورده مگر چون مراد او عبارت از بیان اطفال مکتب هم کمتر است این تحریر من باب دیگر است و بالجمله مع وجود
و خرابیات و تالیف وی انیقه قلیل اند که بعض بیان آورده شوند مگر جای بجای برای تنبیه اذهان ناظرین نقل کرده شدند
و انچه بعضی از اطبای مشهورین در زمانه خود و گویا موی و خود صاحب ضیاء الاطباء و شین شرح موجز کرمانی و غیره تبعا للفاضل
العنایتی در وجه توفیق گفته اند که آب صرف غاذی نمی شود و آب مختلط مع غیر خود مثل صرفه غذای بسیری و هر چنانچه صاحب کامل
گفته به منافات در هر دو کلام مرتفع شود و این کوچکترین طبیبان در رساله خود که برای رد رساله جواب مباحث الاطباء بعض
اطبای مشهورین موضوع کرده منع نموده که صاحب کامل تغذیه آب صرف قائل است و قول نقل کرده و اگرچه در فهم معنی این قول

قول خطا نکرده لکن بسکوت از جواب نموده و حقیر میگوید که حکم تغذیه یسیر مرقدار متبوع و تابعین خلاف نص کافه اطباست و بنحوی
در جواب رفع این منافات از تائید بعلام بر قلب این عبد همیشه ای الام خطور میکند این است که مراد صاحب کامل از تغذیه یسیر مرقه
غذائی یسیر نیست زیرا که در مرقه آب صرف نیست بلکه مجموع مائیت گوشت و آب باو میدهیم پس تغذیه و تقویت او یسیر نیست بلکه
کثیر است زیرا که حقیر خود در ایام نقاهت بر خود و بر متعلقین خود استعمال کرده و کنانیدم و از ان نفع کثیر در زمان یسیر یافتم که قاعده
اصلی عود نموده پس خلاف تجربه و مشاهده و قاعده صاحب کامل نگفته چنانچه فاضل غیاثی و تابعین او فهمیده اند پس مراد صاحب
کامل نزد حقیر از تغذیه آب صرف غذائی مصطلح اطبا نیست بلکه از تغذیه غذا معنی لغوی یعنی پرورش علی ما فی الصراح و البحر
مراد است زیرا که صاحب کامل در باب بست و نهم از کامل در صناعه گفته که از اصناف اشربه آب است و منفعت آن منفعتی است که
ذکر کردیم و انچه قبل ازین ذکر کرده این است که آب ترطیب بدن می کند و خلیفه عوض ما تحلل از جوهر رطب می شود و تغذیه غذا
و ایصال آن باعضا میکند و اینجا گفته که نمیرسد بسوی بدن از آب چیزی از غذا و آینده هم در فوائد آب عذب خالص گفته
که تبرید و ترطیب بدن میکند و از مقامی که استدلال میاورند که صاحب کامل تغذیه آب قایل نشده و کوچک ترین اطبا حوالت آن
کلام کرده پس نسخه صحیحه حقیر موجود است عبارتش اینکه اما المارقانه لما کان بارد ارطبا یغذو غذا از نزر او ذکر قوم انه لا یغذو
البته فلذلک صار تغیره للنبض تغیر الیسیر پس نفی مطلق تغذیه چنانچه از قوم واقع شده بجائی خود درست نیست زیرا که تغذیه آب
صرف بمعنی غذائی لغوی یعنی پرورش بدن موجود است از انکه جفاف بدن چنانچه از فقدان شرب آب می شود از شرب آن نمیشود
گو ترطیب جوهری اغذیه درین ترطیب نباشد لکن از ترطیب خالی نیست زیرا که کسانیکه شراب معتدل مینمایند بدن مشابه بخصب میشود
و کسانیکه تقلیل شرب آب می نمایند جفاف عارض حال شان میشود و مویدست این را انچه فاضل جندی گفته که آب حفظ میکند رطوبات
اصلیه را بدن و میگرداند نضارت لون و تبرید بدن و ترطیب آن میکند تا انیکه گفته که کم کردن از آب مجفف بدن و مضعف شهوات جمیع
حواس و محدث سهر و ذبول و شتاب کننده پیری است انتهی این اعتراض است صاحب کامل بر قوم علی ما ظهر لی اگر گوئی که این تاویل را
است لفظ ندر چه هرگاه مراد از غذا معنی لغوی است و آن تمام در آب است باز ایراد لفظ ندر معنی ندارد حقیر میگوید که این تغذیه بنحوی
مشابه تغذیه مصطلحی و بعض افعال است و از تغذیه مصطلح بمراتب کم لهذا تعبیر بلفظ ندر باین مشابهت است هذا و اما جواب آن که از و
منافات و توفیق فیما بین القوم و صاحب کامل گرد و اعتراض مخالفت رفع شود علی ما سنح لی اینکه از تغذیه غذا مراد قوم اینکه زیاد شود
و آن بحسب عرف اطبا در ماکولات و مشروبات غذائیه یافته می شود و چون ترطیب آب و اخلاف عوض تحلل از بحر و شاید ترطیب غیر
نیست و ترطیب غذا غیر زیری و جوهری بدن است و آب بوجه بساطت غذائی بدن که مرکب است نمیشود لهذا قوم منع تغذیه آن
مطلقا بحسب عرف خود کرده اند و درین صورت منافاتی نیست هذا قال فی مباحث الاطباء البحث الثانی
فی العلامات قالوا سرعة الانفعال عن الکیفیة کانت لدلیل غلبتها یرد علیه ان الشیء لا ینفعل عن شبیهه و انما ینفعل عن ضده
قال المستحث بحث سیزدهم در علامات گفته اند که سرعت انفعال از هر کیفیتی که باشد دلیل غلبه آن است وارد میشود بر آنکه
انچه شبیه شی منفعل نمی شود از شبیه خود بلکه از ضد خود جواب شیخ در قانون در رفع این اعتراض و فاضل آملی در شرح
آن گفته اند که مراد از شبیه شی آن است که کیفیت او و کیفیت انچه شبیه باو دست در نوع و طبیعت واحد باشد ای باشد هر دو شبیه باو جزو
اتحاد نوعی متساوی هر دو در حالت اعتدال و خروج از اعتدال پس سخن شبیه با ضد نیست بسبب تخالف هر دو در نوع و طبیعت بلکه دوشی گرم که یکی
از دیگری زیاده گرم باشد متخالف اند زیرا که غیر سخن بضد پس سخن با دو است پس مشابه نخواهد شد زیرا که از شرط تشابه بعد اتحاد نوعی اتحاد در

طبیعت است ای تساوی در مقدار کیفیت و اگر هر دو متشابه نخواهد شد پس منفعل خواهد شد غیر آهن از آهن باین وجه که گرم است بقیاس آهن نه باین وجه که گرم است و منفعل خواهد شد از زاید سرد و سرد باین وجه که گرم است بقیاس سرد و پس خواهد شد انفعال بالحقیقت همیشه از مقدار نه از شبیه مگر اینکه یکی از هر دو یعنی آهن مثلا بیشتر زیاده کننده کیفیت غیر آهن خواهد شد و امانت خواهد کرد قوی تر آن کیفیت را که راست نیست اگر این اگرچه غیر آهن است بقیاس و مگر اینکه غالب مد و سخونت است والا آهن نمیشد و دیگر و آن ابرد ناقص خواهد کرد کیفیت غالبه آن را که سخونت است و وقتیکه چنین شد خواهد شد استحاله او بسوی چیزیکه نمو میدهد و زیاده میکند و کیفیت او اصل قول شامل در اینجا این است که غیر آهن بالقیاس یا اینکه سخونت در او اکثر باشد یا برودت یا هر دو مساوی باشند و بر تقادیر منفعل خواهد شد از چیزیکه آهن او را بدواز دوست مگر اینکه بر تقدیر اول انفعال او از آهن موجب زیادت سخونت خواهد شد و انفعال او از ابرد موجب نقصان سخونت خواهد شد و بر تقدیر ثانی خواهد شد انفعال او از ابرد موجب زیادتی برودت و انفعال از آهن سبب نقصان برودت و بر تقدیر ثالث انفعال آن از هر واحد موجب زیادت درین کیفیت خواهد شد و مجمل ازین کلام دفع خلل مقدر برآورده و فاضل علامه تریف آن کرده و فاضل قرشی این جواب را ضعیف بدو وجه گفته و قضیه مشهوره را که شی از شبیه خود منفعل نمیشود از مشهورات کاذبه شمار کرده چون رساله گنجایش آن ندارد بنابر اختصار تحریر نکردم من شاء الاطلاع علیه فلیرجع الی شرحه و بالجمله علی ما افاده الفاضل البهبانی این جواب بتحریر است برای این قاعده که شباهت واجب است که در دو امر باشد که آن نوع و طبیعت است لیکن در نوع پس آهن مشابه ابرد نیست در نوع بلکه آن هر دو نوع مختلف اند لکن وجوب تساوی هر دو در طبیعت ای مقدار کیفیت پس برای اینکه در آهن با وجود اتحاد نوعی هر گاه یکی ازین هر دو زیاده گرم از دیگر خواهد شد پس هر دو مختلف خواهند شد پس از انفعال از دیگری مجبور لازم نخواهد آمد زیرا که اراده کرده ام از ما یسخن المزاج الحار آن چیزیکه احر باشد از مزاج و قوله فیکون الذی لیس بآهن ای مزاج حار مفروض مثلا فیما نحن فیه بقیاس آهن از و بارد است پس منفعل خواهد شد باین وجه که بارد است بقیاس قوای ادویه نه باین وجه که حار است فی نفسه فیه نزاع نیست که منفعل شود نهان حار المزاج جدا از دوای گرم و غذای گرم که هر دو در نفس الامر بقیاس این بارد اند پس انفعال بوجه مخالفت خواهد شد لکن حصول اثر انفعال پس اولیست برای جنس مزاج که فی نفسه حار است پس اگر حار است منضم خواهد شد حرارت او بسوی حرارت مزاج انسان پس شدید خواهد شد حرارت مزاج او اگر بارد است کم خواهد شد حرارت مزاج او و کما قاله الشیخ و نفعل ایضا عن الابرد منه و عن البارد عنه ای عضو مفروض حار بدو جزء که آهن نیست از دوای حار بسه جزء مثلا منفعل خواهد شد و آن اگرچه بارد نباشد فی نفسه مثل دوای حار بجزء واحد اثیر دوای حار بجزء واحد زیرا که دوای مذکور بارد است بنسبت او بجزء واحد پس منفعل خواهد شد از جهت تخالف و منفعل خواهد شد از بارد فی نفس الامر الا ان احدهما ای دوای مفروض گرم بسه جزء مثلا نیمی کیفیته و بین اقوی مافیه ای حرارت مزاجیه و الاخری ای ابرد و باقی نقیض کیفیته و برای همین می بینی مردمان هندرا مثلا غذا میکند بانمذیه بسیار گرم و مداومت میکند بران و صحت آنها بآن اغذیه محفوظ می ماند و مردمان صقالیه از اغذیه بارده غذا می کنند و صحت آنها بآن محفوظ می ماند و اگر تبدیل غذا یکی ازین غذای دیگر ازین بسا زوال صحت او شود و علاوه ازین حکم تسخین دوای گرم بسه جزء برای عضو بارد مفروض و از زیاده حرارت و امانت از کی نیست بلکه وقتیکه حار مدار و مهار معتدل باشد قال فی مباحث الارطبا قال المنطق حرکة و هیئة للشیء این ضعیف اسبط راح علیه لا یجوز ان یکون حرکة بالذات او یکون حرکة فی الکم فتحقیق المقام علیک لازم قال المترجم گفته اند که نفس حرکت نوعیه است برای شی این اند می قبض و بسط دارد می شود بران انکه چه جایز نیست که از قبیل حرکت این باشد یا کمی چنین تحقیق معلوم بر تو لازم است

است جواب بدانکه نبض بر تعریف شیخ حرکت اوعیه روح است که مرکب از انقباض و انبساط است برای تدبیر روح بجسم و در حرکت نبض
اختلاف کثیر واقع شده که حرکت نبض از کدام مقوله است از مقولات اربعه مشهور که حرکت در آن مقوله ها بالذات واقع میشود
یکی از ان مقولات مقوله این است و حرکت در آن ظاهر است زیرا که اکثر اجسام منتقل میشوند ازین بسوی این بر سبیل تدریج و
است این حرکت بنقله دوم مقوله وضع است یعنی هیات حاصله برای شی بسبب نسبت اجزای آن بسوی بعض و نسبت آن بسوی
خارج و حرکت در آن اینکه متغیر میشود جسم از وضعی بسوی وضعی بر سبیل تدریج و این حرکت گاهی میشود بالحرکت اینیه برای جسم
مثل نهوض از قعود بسوی قیام زیرا که آنجا هو حرکت اندکی اینیه دوم وضعیه زیرا که ناهض از قعود بسوی قیام منتقل میشود ازین
بسوی این و گیر چنانچه منتقل میشود از وضعی بسوی وضع دیگر گاهی این حرکت میشود بالحرکت اینیه برای اجزای جسم نه برای جسم مثل
حرکت افلاک محویه زیرا که فلک محوی وقتیکه متحرک میشود بر استدارت پس آن مفارق این و مکان خود نمی شود یعنی سطح باطن فلک
حاوی بسوی اوضاع دیگر آن و گاهی نمیشود بالحرکت اینیه اصلا مثل حرکت فلک اعظم زیرا که نسبت برای او مکان نامتصور میشود برای ادویا
برای اجزای او حرکت درین پس متحرک خواهد شد بر مرکز حرکت وضعیه سیوم مقوله از الکم است و حرکت در آن انتقال جسم است از مقداری
بسوی مقداری مثل تخلخل و آن اینکه زاید میشود مقدار جسم سوای اینکه زاید شود بسوی او غیر او و تکاثف و آن اینکه کم شود مقدار جسم سوای اینکه
جدا شود از و جزو و ممکن است امکان تخلخل و تکاثف تحقیقین و تحقق هر دو منبه است بر وجود هر دو اینکه آب وقتیکه بسته شود متکاثف و متخلخل
می شود حجم آن پس وقتیکه گداخته شود متخلخل و از حجم اول میشود نیز بتحقیق تخلخل اینکه ظرف وقتیکه پر کرده شود آب و مضبوط کرده شود سر آن و جوش کرده شود پس
نزدیک علیا متصدع میشود ظرف نیست این مگر بسبب اینکه غلیان موجب تخلخل و زیادت در مقدار آب است باین حیثیت که وسعت نمی کند
آنرا ظرف پس متصدع میشود ظرف لامحاله و مثل نمو و آن از زیادة حجم اجزای اهلیه است برای جسم بسبب آن چیزیکه منضم میشود بسوی او و جسم
اوقاریه بسبب طبیعیه و در بودن نمو ذو قبول حرکت در کم کلام است که لائق نیست باین مختصر چهارم از ان مقوله کیف است و حرکت در ان
نام داشته می شود باستحاله و آن اینکه شود آب سرد گرم بتدریج و بالعکس و چنانچه شود جسم بعض اسود بتدریج و بالعکس و چنانچه شود انگور ترش
شیرین و سبز مرغ پس موضوعات برودت و حرارت بعاض و سواد تحیل شوند بتدریج درین کیفیات با وجود بقای ذات هریک کذا فی
الهدیة السعیدیة و حرکت نبض باتفاق اکثر اطبا حرکت در کیف نیست و در ثلثه بواقی از مقولات اختلاف است جمهور طبا باین رفته اند
که نبض حرکت در این است زیرا که آمنا تعریف نبض بانبساط مذکور کرده اند النبض حرکة مکانیة یتحرک بها القلب والعروق الضوارب بالانبساط
والانقباض لتعدیل الحرارة الغریزیة وانمار الروح الحیوانی والنفسانی و فاضل علامه آملی گفته که از قول شیخ همین ظاهر میشود
و تصریح کرده باین امام رازی و انبساط و انقباض مشعر اند برای اینکه حرکت مستقیم است از وسط بسوی محیط و انقباض بالعکس و
فاضل نفیس گفته که این مذهب جمهور است و استدلال آورده اند بر این که حرکت اینیه است که در و تبدل ایون متحرک می شود باین طور
که البته در هر آن در این و گیر بوجه تبدل ایون عرق نزد یک بانبساط و انقباض و ملا نفیس این را رد کرده و گفته که ظاهر است که تبدل نمیشود
مگر بسبب برای عرق نه در مجموع عرق من حیث هو مجموع و بنا بر این لازم آید که نباشد حرکت وضعیه در وجود مگر حرکت فلک اعلی زیرا که در مکان
نیست پس نخواهد شد حرکت او حرکت مکانیه لکن آنچیزیکه در مکان باشد و از و خارج نشود بسبب حرکت بسوی مکان دیگر بالکلیه لکه تبدل
باشد بسبب آن حرکت ایون آن مثل حرکت حی لازم آید که حرکت حی اینیه باشد و بر این تقدیر ایرادات چند در حواشی نفیسیه موجود اند و جواب
آنها صاحب انوار الحوشی داده اند خود هما بات نفیس که بعد ازین گفته و همنا موضع تدبر شاه است بسوی اینکه این تقدیر خالی از ایراد نیست
و ترجیح گفته که نبض حرکت فی الوضع است و حرکت در کیف و کم نسبت ازیرا که ایرادیکه از حرکت نبض مراد دیگر حرکت آب طبیعی منتسبه است و جواب

وانقباض از مقوله کیف نیست پس حرکت همین هر دو بگیرد طور از حرکت کیف خواهد شد لکن جماس حرکت شریان از عوارض مقوله بسوی قوه بلکه بسوی بروادت پس اینجا اصلا نیست و نه حرکت در کم است زیرا که انبساط و انقباض نزد یک قرشی مثل قیام متعود است برای انسان پس چنانچه درین هر دو حالت متحرک در کم نیست پس همچنین است نبض اینجا و قرشی گفته و جائز نیست که حرکت مکانیه باشد چنانچه شهرت است زیرا که هر متحرک به حرکت مکانیه ضرورت است که خارج باشد از مکان خود و شریان در حالت انبساط و انقباض از مکان خود خارج نمیشود بلکه مکان آن قسم میشود نزد یک انبساط و تنگ میشود نزد یک انقباض زیرا که مکان مسطح باطن است از جسم حاوی که مماس سطح ظاهر است از جسم محوی و مراد از جسم حاوی آن عضو است که در و شریان است و از جسم محوی شریان مراد است پس نیست حرکت نبض مکانی پس باقی ماند که حرکت او وضعی باشد و وارد کرده شده است بر این سه ایرادات دو ایراد از سید باشم و سیوم از ان از شریف الاطبا است و جوابات آنها در حاشیه انوار الحواشی موجود اند من شاء الاطلاع فلیرجع الیها و فاضل علامه بر قول قرشی اینکه متحرک بحرکت مکانیه واجب است که نزد یک حرکت خود از مکان خود خارج شود ایراد کرده که حرکت مکانیه حرکت اینیه است پس در حرکت اینیه تغیر این ضروری است لکن تغیر مکان غیر لازم است زیرا که میشود مثل حرکت ماشی و گاهی نمی شود مثل متحرک بحرکت کوزه و در حواشی نفیسی تزئیف ایراد علامه موجود است و فاضل قرشی گفته که شریان قتیکه منبسط شود بعد انقباض خود یا منقبض شود بعد انبساط خود متغیر نمی شود مگر نسبت اجزای بعض بسوی بعض بقرب و بعد و این مراد است از وضع این جا و برین تفسیر فاضل علامه ایراد کرده که این صحیح نخواهد شد مگر وقتیکه باشد حرکت در وضع مغایر آنچه ذکر کرده لکن چنین نیست و برای تائید کلام خود عبارت شیخ از اوسط جرجانی نقل کرده و محصل ایراد علامه علی ما افاده صاحب انوار الحواشی اینکه حرکت وضعیه برحسب تصریح شیخ و اوسط عبارت است از حرکت مستدیره مثل حرکت کره بر مرکز نفس خود و حرکت مستدیره همین حیثیت که خارج نشود کل بحرکت از مکان خود پس بنا برین نخواهد شد حرکت قایم و قتیکه قاعد شود و بالعکس باز حرکت وضعیه و حرکت شریان در انبساط و انقباض بسبب بودن آن مثل حرکت قایم و قتیکه قاعد شود از حرکت وضعیه بلکه از اینیه است برای تبدل اینون متحرک و بهیات آن و خروج آن از مکان خود و معتبر در وضعیه نیست عدم تفارق متمکن از مکان خود بلکه معتبر در ان تبدل نسبت اجزای آن بسوی اجزای مکان اوست این است مفهوم از کلام علامه و شارح در منیه و حق این است که تحقیق مصنف در وضعیه به تغیر اجزای بعض یا بعض قربا و بعدا برای ادخال حرکت شریان قبضا و بسطا و تحقیق شیخ حرکت وضعیه مستدیره تا خارج شود حرکت وقت قیام غیر جید است بلکه وضعیه عبارت است از مجموع نسبت بعض اجزا با بعض قربا و بعدا و همچنین نسبت آن بسوی خارج پس داخل شد درین حرکت مستدیره جسم بر مرکز او و حرکت قایم و قتیکه قاعد شود و بالعکس و کره مدحرجه و اضطرار ثبوت کل در مکان خود داخل تعریف وضعیه نیست چنانچه توهم کرده بلکه برای تحقیق مادر مثال حرکت وضعیه غیر اینیه است چنانچه تصریح کرده باین صدر الدین شیرازی حقیر میگویم که فاضل جیلانی گفته که ظاهر میشود از کلام شیخ که نبض حرکت وضعیه است برای شیخ نه دلین تا انکه گفته که نبض نزد یک شیخ حرکت در وضع است زیرا که روح حیوانی متحرک میشود در شریان ملازم برای او و برای خون پس آن انبساط و انقباض که جاری می شود مقام نمو و ذبول است انتهی و این مفتاح بران رفته که حرکت در کم است زیرا که شریان بوقت انقباض متکاثف می شوند و بوقت انبساط متخلخل و فاضل آملی گفته که تسلیم نمی کنم که اجزای شریان تخلخل و تکاثف می شوند در انبساط و انقباض بلکه بحال خود اند و تفصیل این علی ما قاله صاحب انوار الحواشی اینکه حرکت در کم منحصر است در نمو و تخلخل و ذبول و مقابل هر دو و ظاهر است که در انبساط تخلخل شریان نمی شود و نه نمو البته و همچنین در انقباض ذبول و تکاثف شریان نمیشود بلکه تخلخل هوائی مالی برای تجویف در انبساط و تکاثف آن در انقباض می شود و

ولازم نمیست این تخلخل جوہر شریان و تکاثف آن در زمان اقطار طولاً و عرضاً و عمقاً و نه نقصان بمین طور پس بنظر این وی منتفع
است کہ از تخلخل نمیگوید نزدیک خروج ہوا اور تکاثف نمیگوید پس مستقیم نشد انچہ بسوی اورفته نجم الدین ابن مفتاح کہ حرکت نبض کمیت
زیرا کہ حرکت کم بر دو نوع است تخلخل و تکاثف و شک نیست کہ شریان نزدیک انبساط خود تخلخل مے شوند در جوہر خود بمعنے اینکہ اجزای او مستقیم
میشوند و نزدیک انقباض متکاثف میشوند اجزای وی یعنی مجتمع میشوند پس نبض نزدیک او حرکت کمی است از اوعیہ روح ای حرکت تخلخل
یا تکاثف ازین اوعیہ انتہے کلامہ و ابو سہیل مسیحی گفتہ کہ حرکت نبض بانی الوضع است یانی الکم و ہمین مذہب را موافق الایرادات در شرح
موجز اختیار کردہ و صاحب کلیات ہمراہ طبیب ہمہ کہ مخالف جمیع است اختیار کردہ چنانچہ گفتہ وحق آنست کہ ظاہر شدہ برای من کہ حرکت نبض
واقع در مقولہ این و کم و کیف معا است اما اینکہ حرکت نبض واقع در مقولہ این است پس برای ظہور تبدل مکان عرق نزدیک انبساط و انقباض
یکدیگر تفسیر مکان مکدر مے نہ بہی کہ باشد درین و مراد نمی گیریم از حرکت مکانیہ مگر تبدل ایون و امکنہ برای متحرک آری بر مذہب کسی کہ قائل
شدہ است کہ حرکت قایم بقتیکہ قاعد نشود و بعکس حرکت شریان وضعیہ است وحق این است کہ چنین صحیح نیست زیرا کہ کل تغیر وضع حرکت وضعیہ
نیست والا کل حرکت اینیہ حرکت وضعیہ باشد و لیس کذلک بلکہ لازم آید کہ حرکت اینیہ موجود نباشد و اما اینکہ واقع در مقولہ کم است پس برای
اینکہ تخلخل و تکاثف در روظاہر است قطع نظر از دخول ہوا و ان و خروج ہوا از ان زیرا کہ نزدیک سخونت روح و احتیاج طبیعت بسوی جذب
نسیم شبک نیست و تخلخل جوہر روح من غیر انضمام خارجی زیرا کہ فعل سخونت تخلخل است و ہمچنین تکاثف روح نزدیک جمود آن برای
احتیاج طبیعت بسوی اعتدال و اما اینکہ حرکت در مقولہ کیف است پس بسبب سخونت شدیدہ نزدیک حاجت بسوی نسیم بارد و عود
ازین حالت بسوی حالت طبیعیہ بسبیل تدریج و مراد نمیگیریم از حرکت فی الکیف مگر مثل این استحالات تدریجیہ انتہے کلامہ **لحقیر**
میگویم انچہ برین مذہب وارد می شود ایرادات چند کہ بر ناظرین پوشیدہ نیست و صاحب شمس باز عہ گفتہ کہ حرکت نبض قسریست
بقیاس طبیعت شریان و طبیعیہ است بقیاس طبیعت عام برای بدن زیرا کہ نفس حیوانیہ اگرچہ شاعر است لکن صدور حرکت نبض از نیست
از جہت آنچیزی کہ شاعر است انتہی کلامہ و بالجملہ اختلاف کثیر در حرکت نبض واقع است و قائل ہر مذہب بطور خود دلیل مے آرد و مخالف
رد آن میکند و للناس فیما یعشقون مذاہب و تعریف نبض بحرکت وضعیہ بنا بر مذہب قرشی است و این مذہب از دیگر مذاہب بظاہر قوی
معلوم می شود چنانچہ فاضل جیلانی گفتہ کہ از قول شیخ ہمین ظاہر مے شود کما مر سابقا و شارح جدید موجز ہم گفتہ کہ جماعتی و از ایشان
است قرشی رفتہ اند بسوی اینکہ حرکت نبض وضعیہ است و ہمچنین مفہوم است از کلام شیخ زیرا کہ ہرگاہ کہ شریان منبسط و منقبض شد معاً خواہد
بود امی او تبدل نسبت اجزا بسوی انچیزی کہ داخل در او است و خارج از و ست و این حرکت در وضع است نہ در این زیرا کہ درین خروج از مکان
ضروری است و شریان از مکان خود باین حرکت خارج نمیشود تا اینکہ گفتہ اگر گوئی کہ اگر باشد خروج از مکان خاصہ لازمہ برای حرکت مکانیہ
لازم باشد کہ حجر ساکن در آب متحرک باشد بحرکت مکانیہ و اینکہ باشد آب متحرک بحرکت کوزہ از داری بسوی داری ساکن و ہر دو لازم
باطل اند گوئیم لزوم لازم اول بر زعم تو لزوم آن غیر مسلم است زیرا کہ مراد از خروج از مکان خروج متحرک است و دلالت میکند برای این
سیاق کلام و سنگ بانچیزیکہ وصف کردی متحرک نیست و لازم ثانی غیر باطل است زیرا کہ کلام در متحرک بالذات است و آب متحرک
بحرکت کوزہ غیر متحرک است بالذات بلکہ ساکن است و حرکت آب بالعرض تابع حرکت مکان است کہ آن کوزہ از مکان خود کہ میت است خارج
شدہ انتہی و ازین کلام سنقع میشود اعتراض کوچک ترین طبیبان کہ بر حجر واقف در آب متحرک تعالی الفاضل الاقسرائی وارد نکردہ و نیز منقع
میشود ایراد بر آب متحرک بحرکت کوزہ کہ کوچک ترین طبیبان گفتہ و عجیب ہر اینکہ نہم کلام فاضل جیلانی از انہمین بنسبہ از محاکات کوبران ایراد کردہ
و بالجملہ چنان باعین سخط تکاپوی بعض اطبای مشہورین ہم بینداچہ بعض موصوف بقل سازند خواہ نہ باشد خواہ نہ غایت آن اینست کہ

وطرفه تر آنکه در رد بعض موصوفین بانچه در ان رساله میگوید مخالف آن در ضیاء الاطبا اختیار میفرماید یعنی در اینجا حرکت نبض را وضعیه اختیار کرده
ودر آنجا رد آن کرده باز بتسلیم جدید گفته که گفته نمی شود که متحرک بحرکت وضعیه واقع میشود بر اجزای هریک از اجزای آن فروع از مکان پس چگونه
شما گرد انیده اید خروج را خاصته برای حرکت انیه زیرا که میگوئیم وضعیت حرکت باضافت بسوی کل بکیفیت کل بودن اوست آیا نمی بینید
که حرکت فلک بالاتفاق وضعیه است وباوجودیکه حرکت بروج وکواکب انیه است پس اگر گفته شود که تغیر نسبت از اوصاف حرکت کمیه است
پس بچه سبب منع کرده شد بودن او حرکت کمیه گوئیم بسبب عدم ازدیاد شریان وعدم نقصان او وبانبساط وانقباض زیرا که حرکت کمیه ازدیاد
است در مقدار یا نقصان او وتغیر نسبت لازم اعم است برای آن پس لازم نیامد از وجود تغیر نسبت وجود حرکت انتهی وچون این کلام
جامع ومفید نمایند برای انمقام بود لهذا برای بصیرت ناظرین نقل کرده شد هذا ولولا مخافة الاطناب لفصلت غایة الاستیعاب وفیما
ذکرنا کفایة لاولی الالباب وان شئت التفصیل لبالغ فلیرجع الی المطولات **قال فی مجامع الاطبا** قالوا اجناس الحرکة
عشرة یرد علیه ان النبض حرکة وهذه الاجناس بعضها داخل فی حده وبعضها خارج عنه وهو المأخوذ من زمان السکون ومن لمس
الشریان ومن مقدار القوة ومن قوامه ومما یحیط به من الاوعیة **قال المحشی** وگفته اند اجناس ادله نبض نزد اند وارد میشود

بر ان اینکه نبض حرکت است واین اجناس بعض از ان داخل اند در نبض وبعضے خارج از ان واین است که ماخوذ است از زمان سکون
ولمس شریان واز مقدار قوت واز قوام آله واز انچه حاوی آن است واز وزن **جواب** فاضل علامه فرموده که سیجی گفته برای
ما اعتراض است ذکر کردیم او را بر جمله اطبا در حد نبض وآن اینکه هرگاه شے برای او حد باشد وبرای او افراد پس سزاوار است اینکه باشد
این حد شامل بر جمیع افراد خانکه در حق انسان است که حد او صادق است بر هریک از افراد او واطبا هرگاه حد کردند نبض را وگفتند انه
حرکة مکانیة الخ تقسیم کردند نبض را بسوی اصناف که بعض آن خارج از حد او ست وبعض آن داخل وبنابرین باشد اصناف نبض سه
یکے ماخوذ از کیفیت حرکت دوم ماخوذ از استواء واختلاف سیوم ماخوذ از عدد نبضات ولکن ماخوذ از لمس شریان وانچیزیکه شریان با و محیط
است واز قوام شریان پس خروج او ظاهر است وهمچنین خروج ماخوذ از زمان سکون سوائے اینکه بگوئیم که سکون عدم حرکت است یا صدق آن لکن بچه طور
خواهد شد صدقی یا عدم شی داخل در شے ولکن ماخوذ از مقدار قوت پس خارج نیز است زیرا که قوت فاعل حرکت است وفاعل شے غیر شے میشود
ولکن ماخوذ از وزن پس آن عبارت است از نسبت زمان حرکات وسکنات وزمان غیر حرکت است پس اگر گفته شود اصناف مذکوره هرگاه برای او
دلالت بود بر احوال قلب وبود بعض آن اصناف که ممکن نبود ادراک آن مگر بحرکت مثل صلب ولین وقوی وضعیف داخل کرده شد در نبض
گوئیم همین نیست لکن اول پس واجب است باین جهت که نبض داخل در نبض باشد لکن ثانی پس ادراک آن لازم است برای ادراک حرکت لازم
غیر ملزوم است پس ثابت شد بچیزی که ذکر کردیم خروج اصناف مذکوره از نبض واین مطلوب است این است ترجمه کلام سیجی بالفاظها بنابر
نقل علامه باز فاضل علامه گفته ودرین نظر است زیرا که این اعتراض برای سیجی نیست بلکه وارد کرده اند او را بر حد نبض وجواب
داده اند بچیزے که معنے او این است که قلب هرگاه رئیس مطلق ومنبوع حیات بود محتاج شدیم برای معرفت آن بچیزی که دلالت کند بر
احوال آن خصوصا حرکت نبض بسبب دلالت او بر احوال قلب نبضها وسکون لازم برای احوال قلب وموضوع ومحرک که ضرورت هر دو را
آله وقوت پس حرکت مثل جنس است واجناس مذکوره بمنزله فصول پس نبض صلب حرکت است که باشد آله در آن غیر مطاوع ولین حرکت
است که باشد با و آله مطاوع ومتواتر حرکت است که باشد با و زمان سکون زائد نبض حار حرکت است که باشد با و لمس شریان گرم وقیاس کن
بر ابرین ومختلف حرکت است که باشد آله با و یعنی لمس شریان متلے وخالی حرکت مضاد است نبض قوی حرکت است که باشد فاعل آن
قوی وضعیف خلاف آن وبنابرین خارج نخواهد شد چیزی از اصناف خارج از نبض وقول سیجی بچه طور متصور شود حد شے یا عدم آن داخل در نبض

گوییم جناب تسلیم تو کہ نبض غیر نبض است و سکون داخل در نبض است و قول وی فاعمل شیئا فیہ آن میباشد گوییم مسلم است لکن وی متذکر نگشتہ اند کہ نبض قوی صاحب قوت است بلکہ آنچیز است کہ باشد محرک او آنچہ ذکر کردم یعنے صاحب قوت و قیاس کن ہر ین در لازم غیر ملزوم و بودن زمان غیر حرکت بنابر آن چیز کہ ذکر کردم و اما اینکہ لازم آید کہ نبض داخل باشد در نبض پس ایشان غیر لازم است باز فاضل علامہ ہر سہ از ذات خود داده و گفتہ کہ حق در اینمقام این است کہ اجناس مذکور جناس اولہ نبض اند نبض نفس آن چنانکہ توہم کردہ اند جمیع اطبا و این برائے اینکہ شیئے واحد محال است کہ برائے او باشد در مرتبہ واحدہ اکثر از جنس واحد و نیست اجناس اولہ نبض بہر طور کہ باشد بلکہ این اجناس عالیہ اند فقط بنا بر چیزی کہ در بافتی در قول جنس ماخوذ از بطاء وغیرہ و زیر مختلف و برائے بودن این اجناس برائے اولہ نبض نہ برائے نبض نہ گفت شیخ کہ اجناس نبض چنین و چنان اند چنانکہ گفتہ آنکس کہ توہم کردہ کہ این اجناس نبض اند بلکہ شیخ گفتہ آن اجناس کہ مے شناسند ازان اطبا مال نبض را برائے تنبیہ بر نکتہ این اجناس اولہ نبض اند نہ برائے نبض زیرا کہ دلیل اند بر احوال نبض و دلیل غیر مدلول است انتہی ترجمہ کلامہ الشریفہ و این کلام تفصیل قول فاضل نفیس بن عوض است کہ تبعا للعلامۃ گفتہ بقولہ ولا یرد النقض بان النبض حرکۃ و ہذہ الاجناس بعضہا داخل فی حدہ و بعضہا خارج عنہ و ہو الماخوذ من بلس الشریان و ما یجیء من قوامہ و من زمان السکون و من مقدار القوۃ و من الوزان للانہا لیست اجناسا للنفس لنبض بل للادلۃ و الدلیل غیر المدلول و بعض طلبائے مشہورین در اینجا گفتہ اند ان الدلیل مغایر للمدلول و غیر مدلول پس اعتراض کردہ بران کوچکترین اطبا کہ این عبارت قویم است زیرا کہ مدلول آنچہ برائے او دلیل باشد و غیر مدلول بالعکس است یعنے برائے او دلیل نباشد و وقتیکہ چنین شد معنے عبارت صحیح نخواہد شد لکن اول یعنے دلیل مغایر مدلول است پس صحیح است لکن ثانی ای دلیل مغایر غیر مدلول است پس سقیم است و برائے او معنی نیست و اگر مراد از غیر مدلول بدیہی است ای مغایرت دلیل برائے مدلول بدیہی است محتاج بسوی دلیل نیست پس لازم است کہ باشد بدون واو عاطفہ زیرا کہ واو عاطفہ مفید اینمعنے نیست انتہی **حقیر گوییم** ہر دو این منہج صواب بعید رفتہ اند مگر روش کوچکترین اطبا از راہ صواب ابعد از بعض اطبا است زیرا کہ برائے بعض اطبا ہمین قدر کافی بیود کہ میگفت و الدلیل غیر الدلول او ان الدلیل مغایر للمدلول و آنچہ در معنے این عبارت کوچکترین اطبا گفتہ و ایرادات کردہ چون داخل در علوم ادبیہ ندارد گفتہ آنچہ گفتہ زیرا کہ معنے عبارت بعض اطبا این است کہ دلیل مغایر است برائے مدلول و دلیل غیر مدلول است پس عطف واو عاطفہ فی قولہ و غیر مدلول بر مغایر است نہ بر مدلول چنانچہ زعم کردہ و کلام طویل آوردہ بالجملہ چون ہر دو از علوم ادبیہ ناواقف اند مگر بتاخیر از تقدم زائد ناواقف است لہذا اول تطویل بلا طائل کردہ و ثانی ایرادات بیہودہ آوردہ علاوہ ازین آنچہ گفتہ و اگر مراد از غیر مدلول الخ قولی است عجیب و ترددی است غریب و بالجملہ افسوس از تضییع اوقات انکیس و صرف کتابت و اتلاف مداد و قرطاس و منکیر حقیر است باز آمدم بر مطلب خود کہ قول ملا نفیس لانہا متعلق است بقول وے لایرد تقریر جواب اینکہ از ترجیح بعض اجناس اخذ نبض لازم نمی شود و اعتراض بر ما آری لازم آید وقتی کہ بگوییم کہ این اجناس نبض اند و اما وقتیکہ بگوییم کہ این اجناس اولہ نبض اند پس خروج آن از نبض مضر نیست زیرا کہ دلیل غیر مدلول است پس وقتیکہ خارج شود شیئی از مدلول یعنے نبض لازم نہ آید کہ خارج شود از دلیل بلکہ جائز است کہ باشد شیئی جنس برائے دلیل نبض و داخل در و و عرض عام برائے نبض و خارج از **وقال فی مباحث الاطبا** قالوا النبض مولف من الانبساط و الانقباض اقول ہذا التکیب یحتاج الی ان یکون خارجیا او ذہنیا فعلی الاول یلزم ان لا یکون اجزاء الشیء الخارجی مجتمعۃ فی زمان واحد و علی الثانی یلزم ان یکون النبض من الموجودات الذہنیۃ و ایضا یلزم ان یکون للشیء الواحد اجناس اکثر من واحد فی مرتبۃ واحدۃ و ہو محال **قال المحشی** و گفتہ اند کہ نبض

مرکب است از انبساط و انقباض میگوییم که این ترکیب خالی نیست از اینکه خارجی باشد یا ذهنی بنا بر اول لازم می آید که بنا شد
اجزائی شتی خارجی مجتمع در زمان واحد و بنا بر ثانی می آید که باشد نبض از موجودات ذهنیه و نیز لازم می آید که باشد برای شی واحد اجناس
اکثر از واحد در مرتبه واحد و این محال است جواب حقیر میگوییم که این بحث اساس مشتمل است بر چند بحث اما اول اینکه ممکن نیست که
حرکت نبض مرکب باشد از انبساط و انقباض زیرا که مولف از دو شی ضرور است که متغایر زمان باشد و زمان انبساط غیر زمان انقباض
است صح به الفاضل الآملی دوم اینکه ترکیب خالی نیست که خارجی باشد یا ذهنی در اول اجتماع اجزا غیر حاصل است و هر گاه زمان
انبساط که متغایر زمانه انقباض است مجتمع مع در زمان نخواهد شد ترکیب خارجی مفقود شد و اگر ترکیب ذهنی مراد گرفته شود خواهد شد نبض از
موجودات ذهنیه حال آنکه از موجودات خارجیه است سیوم هر گاه اجناس نبض ده اند پس لازم آید که باشد برای شی واحد اجناس
اکثر از واحد در مرتبه واحد و این محال است هذا هو الظاهر من تقدیر المورد فی ایراده و وجه استحاله بودن اجناس کثیره برای شی
واحد در مرتبه واحد یعنی اینکه هر یک ازین اجناس مساوی باشند در عموم برای دیگر باین حیثیت که نباشد این اجناس مندرج در دیگر
ولکن در مراتب متعدده بانحاء که مختلف باشند در عموم مندرج بعض آن در بعض مثل اجناس عالیه و سافله و متوسطه پس مستحیل
نیست بلکه واقع است و وجه استحاله تعدد اجناس در مرتبه واحد انچه در کتب میزان است اینکه هر گاه مستحیل شد تعدد فصول برای
لزوم توارد علل مستقله بر شی واحد و برای اکتفای هر یک از انها در تحصیل جنس مستحیل شد تعدد اجناس برای استحاله تحصیل فصل واحد
اجناس کثیره متعدده صح به صاحب انوار الحواشی جوابی انچه امام ذکر کرده و آن اینکه نبض واقع است بر حرکت و این ثابت شد
و منطق که حد ضرور است که ذکر کرده شود در اجناس قریب پس مقارن کرده شود بفصل پس اگر گفته شود که انبساط حرکت مستقیم است
و همچنین انقباض و آن نوع از حرکت مکانی است و اسم نوع دلالت میکند بر جنس قریب متضمن پس میگوییم این وقت باقی ماند
شک بدو وجه یکی اینکه انبساط و انقباض در تعریف نبض از شیخ بقوله النبض حرکة من او عیة الروح مولفة من انبساط و انقباض
لتدبیر الروح بالنسیم اگر دلالت کردند بر حرکت مکانی متضمن وجب است که دلالت کنند هر دو بر مطلق حرکت نیز بوجه بودن آن جزء
از جنس و این مانع است از ذکر حرکت بوجه تکرار چنانچه حیوان هر گاه دال است بر جوهر بالتضمن جایز نیست که در حد انسان گفته شود
انه جوهر حیوان ناطق دوم اینکه انبساط و انقباض قیدیکه گردانیده شدند بالحرکت جنس قریب متعین شد قول شیخ من او عیة الروح
که باشد فصل پس خواهد شد فصل سابق بر جنس و این غیر جایز است باتفاق اهل صناعت صح به الآملی و این هر سه اعتراض بر
تعریف شیخ وارد می شوند اما جواب از اول و ثانی علی ما صح به العلامه و صح به الآملی اینکه ترکیب بر دو قسم است خارجی و ذهنی و در ترکیب
خارجی ضرور است از اجتماع اجزا معا در زمان ولکن در ترکیب ذهنی مثل حرکت معروضه در مسافت پس لازم نیست اجتماع اجزائی آن در
زمان و ترکیب نبض ذهنی است برای ترکیب ابعاد و حرکت که هر واحد از ان در زمان دیگر است انتهی و لازم نمی آید از ذهنی بودن تعریف
نبض مصطلح بودن نبض لغوی از موجودات ذهنیه چنانچه بظاهر توهم می رود آری تالیف نبض مصطلح یا ذهنی است یا اعتباری پس
نبض لغوی را اگر مورد از موجودات خارجیه قرار داده است پس مسلم است و مضر او نافع مورد نیست و اگر نبض مصطلح را از موجودات خارجیه
قرار داده است و آن مولف از انبساط و انقباض است پس غیر مسلم است و از ان نفی بودن نبض لغوی از موجودات خارجیه لازم نمی آید
و کسے از اطبا بودن نبض مصطلح از موجودات خارجیه قایل نشده تا ایرادی وارد شود و قباحتے نداشته بودن ترکیب همچنین نبض از
موجودات ذهنیه هذا ما ظهر لی و لعل الله یحدث بعد ذلک امرا و قیل از اطبای مشهورین در جواب این اعتراض نوشته اند
که مرکب خارجی بر دو قسم است یکی از ان قار الذات مجتمع الاجزاء و یکی غیر قار الذات مجتمع الاجزاء مثل حرکت و آواز پس چنانکه گفته شود

شود برای اول موجود خارجی همچنین گفته میشود برای دیگر چنانچه گفته میشود برای حرکت وصوت که هردو از موجودات خارجیه
اند زیراکه هردو موجود اند بحسب اجزائی خود در زمان خانه مانی الباب اول موجود در زمان واحد است وثانی در دو زمان وبا اینهمه
میگوییم که حرکت بحسب وجود خارجی اگرچه موجود در زمان واحد نیست لکن بحسب وجود ذهنی موجود در زمان واحد است وازین لازم نمی آید
که از موجودات خارجیه نباشد زیراکه از موجودات خارجیه است باعتبار معروف واز موجودات ذهنیه است باعتبار تعریف انتهی

حقیر میگوییم که جوابش خالی از خدشاتی چند نیست اول اینکه از قول خود که حرکت از موجودات خارجیه است آیا مطلق حرکت
را از موجودات خارجیه قرار داده پس کلام مورد دران نیست واگر از حرکت حرکت انبساط وانقباض نبض مراد گرفته پس این مخالفت
بتصریح فاضل علامه وسابقا زیراکه در تالیف او استجماع اجزا معا شرط است واین شرط را برای جواب دادن ترک کرده وچون حرکت
انبساط مخالف انقباض است استجماع در زمان واحد ممتنع است دوم اینکه کلام مورد در نبض معروف است وتعریف نبض بر اوصاف
است ودر ان تالیف از دو حرکت متضادین معتبر است پس چنانچه تالیف معتبر در تعریف نبض ذهنی یا اعتباری است همچنین نبض
معروف بالفتح والا لازم آید که معروف بالکسر شامل معروف بالفتح نباشد پس چنانچه در تعریف انسان حیوان ناطق میگویند انسان معرف
بالفتح وحیوان ناطق معرف بالکسر است ودر هر دو واحد فقط فرق اعتباری اجمال وتفصیل است همچنین نبض معرف بالفتح وتعریف
وی که معرف بالکسر است واحد انه پس قول وی وبا اینهمه میگوییم الخ ساقط است علاوه ازین **حقیر میگوییم** بجواب اصل ایراد مورد
گفته شود که ترکیب بغایر تالیف است وشیخ لفظ مولفه آورده — ومرکبه نگفته دور تالیف وترکیب را واحد دانسته فاضل جیلانی
گفته چونکه مناسبت درمیان حرکات است شیخ گفت مولفه زیراکه تالیف استعمال کرده می شود در مناسبات وترکیب عام است
ازاو وهرگاه یافته نمی شوند دو حرکت متضاده معا باوجود یکه از عمل مادیه نبض اند پس تالیف نمیرود اعتباری است انتهی ومعهذا
حیر مورد بر ترکیب ذهنی وخارجی نبض ایراد بر سر دو شق من غیر تخصیص است کما عرفته سابقا از اعتبار تالیف اعتباری نبض و

حقیر میگوییم از اعتباری بودن تالیف نبض مصطلح لازم نمی آید که نبض لغوی از موجودات ذهنیه باشد چنانچه
بظاهر گمان یونانیین وملورد میرود زیراکه نبض در لغت من نبض بالکسر نبضا ونبضانا اذا تحرک العرق ماخوذ است آری اگر تحرک
عرق در نبض محسوس نبودی چنانکه بعض یونانیین بر بطلان حرکت عرق دلائل آورده لازم آمدی که نبض از موجودات نباشد
ونیست چنین وآن چیزیکه دلالت میکند بر وجود حرکت شریان مشاهده ووصف آن باموری وجودیه مثل عظم وصغر وطول وقصر
باوجود آنکه آنچیزیکه وصف کرده میشود بامر وجودی پس آن هم وجودی ست پس انکار وجود مطلق حرکت چنانچه ازین
واقع شده باطل است بوجوه عدیده مذکوره در شرح علامه وعبارت فاضل جیلانی این جا ببعضی از اطبای مشهورین بترک
نام قائل او نقل کرده وحسب عادت خود بسوی خود منسوب کرده اند وانچه گویا موی اینجا گفته پس مختل است بوجوه عدیده لا
تطول الکلام بذکرها وانچه دیگران الا طباند کورست اقول هذا التکیب لا یخلو من ان یکون خارجیا او ذهنیا بل مولف اعتباری
علی ما یهم هذا الاعتراض **حقیر میگوییم** ازین بیان مناسبت او بعلوم ادبیه نیز معلوم میشود بالجمله دفاتر اغلاط می دارد لهذا
بطور مشتی نمونه از خروار یکا هی برسبیل الخاطر این رساله ایراد کرده شد اند والجواب از اعتراض سیوم اینکه اجناس مذکوره اجناس
برای نبض نه اند بلکه اجناس عالیه برای آن اند وقد عرفت تفصیلها فتذکر پس از مورد عجیب ست که با وجود یکه تصریح کرده قبل
ازین که این اجناس عشره اجناس اولیه نبض اند اینجا مغالطه داده آنها را اجناس نبض قرار داده ایراد نموده واین باطل است وهباء
منثورا علاوه بر کثیرین تقضین بحقیقت مثل حیوان که بر انسان وفرس محمول می شود واگر اجناس متفق اند در حقیقت بودن انها

میان جنس عالی بگذارد که متدرج نمی شود زیر کلی دیگر اندراج ذاتی در ما فوق مثل جوهر و مقولات تسعه عرض کذا فی انوار الحواشی
و ما جواب از اعتراض چهارم اینکه تعریف رسمی است نه حدی و ممنوع منع و غایت آن واگر تسلیم کنم که حدیست بنا بر اینکه تعریف بعلل
چار گانه حدیست پس تسلیم نمیکنم که حد تام است تا جواز اخلال جنس قریب بنا شد صرح به الفاضل الاملی **قال فی حاشیة الطباطبائی**
و فیها ان الحرکة الانقباضیة ای یحس فیها وجه یعرف هذه الحرکة والسکون الذی بعده والنسبة التی بینهما و بین الانبساط
و ما المواد من السکون الذی یستدل بزمانه **قال الرحیم** و نیز حرکت انقباض محسوس نمی شود پس بچه وجه شناخته
خواهد شد این حرکت و سکون که بعد آن است و نسبتی که میان آن و میان انبساط است و مراد از سکونی که استدلال او رده میشود
بران آن چیست **جواب** بدانکه در محسوس بودن حرکت انقباض اختلاف است اکثر اطبا مثل ابن سینا و بعض گرده ارسطو طیس
و اقل قلیل فرقه اند که چیزی از حرکت انقباض محسوس نیست چنانچه فاضل علامه و تبعه ابدان تصریح کرده و دلیل بر مدعا خود آورده اند که
حس لمس احساس نمیکند مگر آن چیز را که قریب و مماس او باشد نه آنچیز را که بعید و مفارق او باشد و اگر نه لازم آمدی که ادراک شود اشیای
بعیده از حس لمس و حرکت انقباض لازم است او را جدائی شریان از اتمانگستان پس نفس آن محسوس نخواهد شد چه جا که حرکت آن محسوس
شود و ضعیف کرده اند که هر چه محسوس را عدم ملاقات آن برای حاس لازم نیست بلکه گاهی هر دو متلاقی می شوند بحرکت ماس بسوی
ماس و باقی رفته اند که آخر انقباض غیر محسوس است زیرا که شریان جدا نمی شود از اتمانگستان و قریب مرکز میگردد لکن اول آن محسوس
است در چهار جنس یعنی قوی و عظیم و صلب و بطی و استدلال آورده اند بر این که شریان هر گاه منبسط شود در آن حالیکه قرع کننده است
برای انگشتان حادث خواهد کرد در ان انغماز را پس هر گاه منقبض خواهد شد زایل خواهد شد وجب انقباض آن پس عود خواهد کرد بسوی
وضع طبیعی خود پس معاوده خواهد شد شریان و انقباض خود مسافت این انغماز را پس خواهد شد شریان مدرک برای انقباض در مسافت
پس اگر نبض قوی خواهد بود حدوث انغماز اکثر پس ملاقات انگشتان برای شریان در انقباض در مسافت اطول خواهد بود
و همچنین اگر نبض صلب خواهد بود پس نفع احساس از سلسل محاله اکثر خواهد شد از انغماز آن از لین و لکن عظیم پس برای اشراف
دار تفاع آن و انچه بران است از جلد و گوشت معاوق و مزاحم خواهد شد برای زیادت انغماز انگشتان و همچنین بطی زیرا که زمان
ملاقات انگشتان برای شریان طویل خواهد شد اگر چه مسافت کم باشد و هر گاه چیزی نباشد ازین و باشد نبض ضعیف صغیر لین بطی
یا معتدل درین چهار پس ممکن نیست احساس بانقباض صرح به الاملی و منسوبی ازین مذاهب شیخ اشاره کرده بقوله و عند بعضهم
ان الانقباض تدریجی امافی النبض القوی فلقوته و امافی العظیم فلاشرافه و امافی الصلب فلشدته و امافی البطی فلطوله
و حرکته و فاضل طباطبائی جالینوس احساس بحرکت انقباضیه کرده است زیرا که فاضل علامه از مقاله اولی از قسم ثانی از نبض کبیر کتاب
جالینوس نقل کرده که من تصفح و تتبع کردم کلام قدما را و مشاهده کردم مقرین را از قدما با در اک حرکت انقباضیه مساوی برای منکرین
از ادراک آن شمار و بزرگی قطع کردم امید را و مایوس شدم از ادراک آن و اقرار کردم بانکه غیر محسوس است زیرا که حاسه لمس من گواهی داد بر ترک
باین و با وجود این مع طلب کردم بوجهین که بود م ادبی گرفتم نزدیک تمام شناخت آن پس گفت معلم من که انقباض غیر محسوس است زیرا که
لمس احساس نمیکند آنچیز را که از وجدا و بعید باشد بلکه آنچیز را که او را و قریب باشد جالینوس گفت هر گاه سماعت کردم این گمان کردم بسبب
این شبهه صحت آنچیز که گفت معلم من پس نمودم غافل از انقباض تا مدتی من بعد زمانه واقع شد و نفس من این و فکر و مواظبت یعنی همیشگی بر امر
در خلال این مدت بآن چیز که عارض شد بتدریج از التهاب آن نزدیک دوام حمای آن پس اشراق کرد برای من نور صانع که دلالت کرد ما
بر حق و دلالت ظاهر و بسوی خلاصه همین اشاره کرد شیخ در قانون بقوله قال جالینوس و لم ازل اغفل من الانقباض مدة ثم لما زال التهاب الحس

متے خلفت بشے منہم بعد بین بحکمۃ تم تفحت علی ابواب من النبض ومن تعدد تعدد لو کوک ادراکی وفاضل علامۃ تفسیر این قول جالینوس ومن تعدد تعدد ای ادراک محمد بن ذکریا رازی فاضل کردہ کہ ممکن است تعدد ادراک باحساس او بنبض از کی واکثر باشد وآن بقلت استعمال مرکبات تاسخت نشوند و بکثرت استعمال رطوبت وسب گرم نازم شوند وسہل باشد ادراک بحرق نزدیک قرع دعود از تفرق بسوئی اتصال نزدیک انقباض بعدہ فاضل علامۃ ارجالینوس مثلہ کثیرہ نقل کردہ کہ خلاصہ اکثرش فاضل آملے بیان کردہ کہ تلاقی احساس متلاقیہ گاہی بطور مصافحہ میشود وگاہی بطور مداخلت واقوی وصلب مداخل ضعف والین میشوند مثل آن ظرف پر آب وجسم صلب پر دہ وملاقی شوند انقوت پس بنیم صلب اکہ داخل مے شود ظرف پر آب را پس نزدیک مفارقت آن ترجح میکند اجزائے مضغوطہ بسوی موضع خود پس اگر این اجزائے متراجعہ در جسم حساس شنا ادراک کردہ خواہد شد برجوع آن بسوی موضع آن پس بجائے او میدارم کہ جرم لین پر آب انگشتان از وجرم صلب ع ق ضارب شک نیست کہ نزدیک حرکت عرق قریب خواہد شد بعد ازان بعید پس میگویم کہ ملاقات عرق برائے دست گاہی میباشد بطریق مصافحہ چنانچہ در نبض حامل وگاہی بغمز قوی چنانچہ در نبض قوی عظیم وصلب پس آن غائر ومداخل خواہد بود زیرا کہ پس درینصورت ہرگاہ مفارق خواہد شد رگ انگشتان را جوع خواہند کرد اجزائے انگشت مضغوط بوجہ قرع رگ بسوی موضع اصلی خود شک نیست کہ این تراجع محسوس است وفاضل قرشی برین حجت جالینوس ایراد کردہ وفاضل صحیح ازان جواب دادہ وبرآن فاضل علامہ نظر کردہ وبرستدلال فاضل جالینوس علامہ ایرادی جدا نمودہ من شاء التفصیل فلیرجع الی شرح العلامۃ این است بیان متعلق بنتاخت حرکت انقباض علی ما ہو اصح فی زبرہم وبرگاہ جالینوس قائل ادراک حرکت انقباض نبض شدہ سکونش ہم نزد او محسوس خواہد بود اما نشاخت نسبت درمیان حرکت انبساط وانقباض پس ہرگاہ کہ ادراک انقباض خواہد شد آن مدرک نسبت انبساط وانقباض را ہم ادراک خواہد کرد وہین مسئلہ مختلف فیہ است بتصریح شراح قانون فاضل آملی گفتہ جمہور فتہ اند کہ حرکت انبساط اسرع است زیرا کہ حاجت بسوئے جذب ہوائے بارد با وجود اعتدال مزاج شدید تر است از حاجت بسوئے دفع بخار دخانی وہرگاہ حرکت انبساط سریع خواہد شد زمان انقباض طویل خواہد شد وگفتہ شدہ کہ ہر دو متساوی اند زمان بسبب تساوات مسافت ومحرک ضعیف آن ظاہر است وقرشی گفتہ کہ انقباض اسرع است ونیست انچہ تمسک کردہ باو قرشی مستحق نقل واستدلال زیان سکون کہ می آرند سکون حقیقی است کما علمت فیما قبل وآن تصریح قوشی مصنف شہ نیست متواتر وآن زمان قصیر است کہ محسوس شود درمیان دو قرع وآنرا متواتر میگویند وگفتہ میشود آنرا متدارک متکاثف نیز ومتقاوت ضد آن وآنرا متراخی وتتخلل میگویند ودرمیان ہر دو معتدل است پس این زمان بسبب انچہ مدرک میشود از امر انقباض پس اگر گوئیم کہ انقباض مرکب نیست صلب خواہد شد سکون عبارت از امور اربعہ یعنی سکون مجیطی ای خارج دوم انقباض سوم مرکزی ای داخل چہارم اول انبساط زیرا کہ آن محسوس ست ہذا والتفصیل فی القانون وشروحہ **قال فی مباحث الاطبا** وایضا بیان کیفیت المطرقی والغزالی والواقع فی الوسط وذو الفترۃ والفرق بین المطرقی والغزالی وبین الصلب والممتلی فعلیک بالاتمام **قال المترجم** نیز بیان کیفیت مطرقی وغزالی وواقع فی الوسط وذو الفترۃ وفرق میان مطرقی وغزالی ومیان غزالی وواقع فی الوسط ومیان صلب وممتلی بر تو لازم است **جواب** بدانکہ ذو الفترۃ منبضے است کہ ساکن شود جائیکہ قوی حرکت باشد قال الکرمانی وذلک اما بین اول الانبساط وآخرہ او بین اول الانقباض وآخرہ او قبل السکون المرکزی او بعدہ فیتصل السکون آخرا وقبل السکون المحیطی او بعدہ فیتصل بسکون آخر وانما یظہر ہذہ الفترۃ بعد ثبات نبضات اربع او اکثر من ذلک وسببہ اما اعیار القوۃ علی الاستراحۃ بالسکون وقت الحرکۃ او عارض مفاض نیصرف الیہ الطبیعۃ دفعۃ فیترک فعل النبض کما فی الفزع المفرط ہذا والتفصیل فی حواشی الفصیلی وشروح القانون پس انچہ در نتائج حسینیہ ذو الفترۃ بطائی مہملہ واقع است غلط است نبض مطرقی علی ما فی الموجز ونبض لکمانی نبضی ست کہ قرع دو برگشت دارد واکتفا ماسل نشود وآن پس قرع دیگر دہد وجہ تسمیہ بمشابہت حرکت او بحرکت مطرقہ است وقتیکہ ضرب کردہ شود بآن سندان وآن بالفتح یکی از آلات آہنگران است کہ ازان آہن میکوبند کذا فی لبہمندی نہائی گویند کما قال شریف الاطبا پس مطرقہ بازگشت میکند پس قرع

میکند بسندان را بغیر اراده قارع قال فی تحفة البیان وهن ذلک النبض والتقرعتین ویقال له المطرقی لان حرکته کحرکة المطرق بقرعتین یقع قرعته الاولی علی الاناملی والثانیة علی نفسه ثم یقع قرعته اخری من غیر ان یحس فیهما انبساط المنقبض وانقباض المنبسط وغزالی در تصحیح شیخ نبضے مختلف است در جزو واحد وتفکیک بطی باشد پس منقطع شود فاضل جیلانی گفته ای از بطو یا از حرکت پس سرعت کند ودر تسمیه بمطرقی غزالی اینکه غزالی یعنی آهو میجهد بدیر یا بنطو که گمان کرده شود سکون آن وهو اجتماع قلیل پس فروی آید سریع وواقع فی الوسط نبضے ست که متوقع باشد در آن سکون پس واقع شود حرکت وذو الفترة نبضے ست که متوقع باشد در وحرکت پس یا شد سکون قال فی تحفة البیان وفرق میان غزالی وواقع فی الوسط اینکه غزالی لاحق میشود حرکت ثانی را قبل انفصال حرکت اولی بخلاف واقع فی الوسط زیرا که حرکت لاحق در وی در زمان سکون وانفصال حرکت اولی است وستعلم تفصیله وفرق میان غزالی وواقع فی الوسط علی مافی مفرح القلوب اینکه قرعة ثانی در غزالی لاحق میشود قبل انقضائی قرعهٔ اول یعنی هنوز بعض اجزائی رگ از قرع اول فارغ نشده باشند که بعض دیگر از اجزایش قرعة ثانی کنند حاصل آنکه اجزائی رگ درین نبض مختلف میباشند در سرعت وبطو او تقدم وتاخر قرع میکنند بهر کیف که باشد پس بعض اجزائی که نخست قرع کرده اند پیش اینکه بعض دیگر از اجزایش فارغ از قرع شوند ثانیا قرع میکنند بسرعت پس بخوف قرع ثانی قبل انقضائی قرع اول جایز باشد نظر باختلاف اجزای عرق بخلاف واقع فی الوسط که قرع ثانی او نمیشود مگر بعد از انکه سایر اجزائی وی از قرع اول فارغ شوند انتهی وعلی مافی رسالة الفروق تصحیح فاضل سمرقندی اینکه مشترک اندر هر دو در هیئت حرکت انبساطیه در نبضے وبعد اند در زمان حرکت برای اینکه نسبت حرکت در غزالی بزمان انبساط در نبضه واحد است لکن در هیئت آن در واقع فی الوسط پس در زمان سکون است انتهی وتصحیح شیخ اینکه در غزالی لاحق میشود قرعة ثانیه قبل انقضائی قرعهٔ اولی ولکن در واقع فی الوسط پس باشد نبضه طاریه در زمان سکون وانقضائی قرعه اولی وتفصیل این فرق تصحیح جیلانی اینکه اختلاف سرعت وبطو در غزالی در اجزائی انبساط واحد است پس لاحق میشود در او حرکت سریعه ثانیه حرکت بطیه اولی را قبل انقضائی اولی وهر دو از انبساط واحد اند وهمچنین در هر نبضه ولکن واقع فی الوسط پس لاحق میشود در او حرکت سریعه ثانیه حرکت بطیه اولی را قبل انقضائی اولی وهر دو از انبساط واحد اند وهمچنین در هر نبضه ولکن واقع فی الوسط پس لاحق میشود در او حرکت سریعه عارضه نبضه سابقه را بعد انقضائی انبساط بالتمام بسوی زمان سکون محیطے ودر زمان انقضائی حرکت اولی لکن نبضه اولی بالتمام پس نسبت میل این حرکت از مرکز بسوی محیط وبالعکس بلکه حرکت دیگر ست که حادث میشود برای امر مجوز بسوی آن حرکت وفرق درمیان نبض غزالی ومطرقی تصحیح نجیب الدین سمرقندی اینکه هر دو مشترک اند در اختلاف واقع در حرکت انبساطیه ودر هیئت حرکت وبعد اند در اینکه غزالی منقطع میشود بعد البطاء در سرعت میکنند ومطرقی برابر ست که در نبضه متلاحق باشند از جزء سقیاس بنابر انچه گفته شد بنبضه واحد پس حرکت دران منقطع نمیشود بلکه متصل بے شود پس عقب آن حرکت دیگر میشود اقصار ازین بزبان واقربازان بسبب انست بغزالی بدانکه چون اکثر سوالات فروق در اصل رساله عربیه یعنی مباحث الاطبا ونیز این رساله مترجمه یعنی نتایج حسنیه بایراد چند سوالات از رساله فروق الامراض سمرقندی بود ند لهذا جهد بلیغ کردم که اکثر اجوبه ازان رساله دهم مگر چون نسخه خمسه نجیب الدین سمرقندی ملک تقصیر ناقص بود ودر شهر لکهنؤ که از غارت وتاراج کتب خانه هائی انجا هم غارت شده اند لهذا به تفحص تلاش بسیار دو نسخه دستیاب شدند که یکی ازان هم ناقص از آخر ویکی تمام بود مگر هر دو نسخه را غلط بسیار یافتم ونسخه صغیر هم غلط بود طرفه مضمون اینکه در اغلاط عبارات نسخه ها متفق بودند لهذا در تصحیح عبارت سترجم جد وجهد بلیغ کردم واکثر جا در ترجمه بحسب ذهن ناقص خود گمان ویقین غالب تحریف نساخ تصرف مناسب کردم مهذا بوجوه بالا اگر ناظرین رساله هذا اغلاطے ترجمه دریابند ورساله فروق صحیح یابند حقیر را معاف فرموده تصحیح ازان فرمایند که معذور لام والعذر عند کرام الناس مقبول ودر ضمن الاطبا که بکثرت اطبا هم تبرک نام کتاب وقائل اکثر از فروق الامراض سمرقندی نقل کرده اند مگر این رساله را هم از تصرف بیهوده وغلطی کاتبان اکثر

اکثر جا نیافتم هذا و فرق درمیان صلب و ممتلی بعد شناسائی هر دو در عدم اغماز نزدیک هیچ عبد الندهر دو که ممتلی زائد میشود در عرض و بسا اوقات ناقص میشود طول آن و صلب دقیق است و بسا اوقات طویل میشود و زمان انقباض در ممتلی قصیر است بهم صلب قال السمرقندی علاوه ازین در ممتلی احساس در داخل تجویف شریان ازید از مقدار طبیعی میشود و لین میشود و هم صلب که او عاصی الغمز و سخت میشود تا اینکه بقوت غمز منغمز خواهد شد هذا قال **وفی مباحث الاطبا** قالوا اصول الوان البول خمسة یح علیها ان ارادوا بالالوان البسیطة فینبغی لهم ان لا یدخل الاخضر منها لکونها مرکبة و ان ارادوا اعم منها فیلزم ان یکون العدد اکثر من الخمسة **قال المترجم** و گفته اند اصول الوان بول پنج اند وارد می شود بران اینکه اگر مراد بالوان الوان بسیطه است پس سزاوار است که نه داخل کرده شود اخضر دران زیرا که مرکب است و اگر مراد اعم ازان است پس لازم می آید که عدد زاید باشد از پنج **جواب** بدانکه فاضل سمیعی اصول الوان بول چهار بر عدد اخلاط گفته و بعض اطبا علی ما نقل عنه شریف الاطبا و گفته اند و اخضر را فاضل کرمانی گفته که مرکب است **مجواب** این شریف الاطبا گفته اقول و به نستعین که ترکیب منافی بساطت نزدیک آن شخص که قائل باصالت خمسه است نیست زیرا که اصل نزدیک او لون است که زیر او انواع باشند خواه بسیط باشد خواه مرکب پس نزدیک تحقیق برجوع خواهد شد و بسوی نزاع لفظی زیرا که آنکس که قائل شده است باصالت اربعه میگوید اصل آنچیز است که بسیط باشد از الوان و قائل باصالت خمسه میگوید اصل آنچیز است که بسیط باشد و باشد در غایت خلاف بالنظر خود هنتی **حقیر میگوید** که شریف الاطبا این جواب را باقدر تصرف بسوی خود منسوب نموده و این امر از عادات قدیمی او بعید نیست کما لا یخفی علی من طالع تصانیفه و کتب المطولات حال آنکه صاحب مفرح القلوب این را ذکر کرده است بقوله و حصر در پنج بنا بر اصول الوان است اگرچه در فروع زاید اند مثلا ارزق هم لون است لکن وی نزد اطبا و حضرت معدود شده و گک دیگر الوان منشعبه ازین پنج گانه از ترکیب رنگهای اصلی پدید می آید بسیار است تا اینکه گفته و آنچه گفته شده از پنج بودن طبقات مزبور موافق قول شیخ و اکثر اطباست و اما سمیعی گفته اصول الوان بول چهار اند بر عدد اخلاط اربعه و اخضر از مرکبات است و صاحب ذخیره لهذا البول سبز اورا مرکب شمرده و بالجمله چون به تعمق نظر کنند نزاع لفظی ست زیرا که نزدیک شیخ هم اصل آنست که لونی باشد همچون جنس که در وی انواع الوان یافته شود قطع نظر ازان که لون مذکور مرکب باشد یا نه و برین تقریر الوان اخضر را اصل توان گفت زیرا که خضرت نیز درجات دارد و نزد سمیعی اصل عبارت است از لون بسیط و شک نیست که در نصوصیت بساطت الوان حسب عمل و اخلاط محصور بودن در چهار نفی ثبت ان النزاع لفظی لا غیر انتهی و بجواب این بعض اطبای متاخرین گفته اند که میگویم که مراد به بساطت اولا الوان بول نسبت بسوی غیر آن است پس شک نیست که الوان خمسه نسبت بسوی غیر آن قریب به بساطت اند لوجه شدت تمایز در بعض آن ها غیر آن زیرا که بوضوح ترکیب در آن گردانیده نداورا مرکب انتهی **حقیر میگوید** اولا پیشتر بتصریح سمیعی اصل الوان بول دو اند سفید و سیاه و بواقی از الوان حاصل می شوند بترکیب از هر دو بر انحای چند دنانیا قبل ازین تسلیم کرده که اخضر در حقیقت مرکبست و انچه گفته که اخضر مرکب است از زردی و سبزی غلط گفته زیرا که بتصریح اطبا اخضر مرکب است از زردی و سیاهی چه فاضل جیلانی منجمله آنها در شرح قانون گفته که طبقات خضرت مرکب اند نفس الامر از زردی و سیاهی و صرح صاحب انوار الحوت ایضا بان الاخضر ایضا مرکب من الصفرة و السواد و ثالثا از جواب تحقیقی این ایراد که وارد کردم غفلت کرده و انچه در شیاء الاطبا نوشته که مراد از اصول الوان بول مفردات آن اند که حکم کرده شود بآن بر احوال بدن من غیر نظر بسوی حقیقت که مرکب اند در حقیقت یا نه و آن شیخ اند صفرت و حمرت و حضرت و بیاض و سواد و بعد این بیان کرده اند الوان مرکبه ارادة کرده اند مرکب از طبقات بول الوان مذکوره و گفته بعلوله قطع نظر از بودن آنها مفردات و حقیقت یا مرکب و ازین است رنگ شبنیز یا له گوشت تازه و لون

نیستی دارد جوانی و لون حمری و آن مرکب است از الوان اربعه بحاری میشود و او سواد چنانچه شیخ گفته در قانون **انتصویر میگویم** غیر ممیزه اول و درین صورت فرق در الوان مرکب و بسیط معلوم میشود ثانیاً انکه چنانچه شیخ گفته در قانون موجود نیست مگر انکه در شرح جیلانی مثل این موجود است فی شرح قول الشیخ و من الوان البول الوان مرکبة قال الشارح ظاهره انه اراد بالمرکبة المرکبة من الطبقات المذکورة مع قطع النظر عن کونها مفردات فی الحقیقة او مرکبة و اقتصر علی الاقسام الاربعة من الالوان المرکبة لکثرتها و هی الاصفرة بالمسالة و الزیتی و الارجوانی و الحمری و هو الذی عبر عنه بقوله احمر یحری فیه سواد انتهی **وحقیر میگویم** این جواب کافی و وافی برای دفع این ایراد نمیشود تا برای خود مفید تصور کرده نقل کرده و ثالثاً شما مورد و معنی بسیط کلام کرده مجیب در جواب خود از آن سکوت کرده هذا **قال فی مباحث الاطبا** و ایضا الفرق بین الحمرة التابعة للبلغم و بین الحمرة التابعة للحرارة و بین البول الخاثر و الغلیظ و بین ابوال درجات الدرد و بین رسوب علل الکبد و الکلیتین و بین رسوب هضم المعدی و هضم العروقی لازم البیان **قال المجیب** و نیز فرق درمیان حمرة تابعه بلغم و میان بول خاثر و غلیظ و میان بول درجات درق و میان رسوب امراض کبد و گرده و میان رسوب هضم معدی و کبدی و هضم عروقی لازم البیان است **جواب** بدانکه فرق درمیان حمرت تابعه بلغم و حمرت تابعه حرارت چون در رساله فروق سمرقندی بوجه کثرت اغلاط قابل ترجمه نبود لهذا ترجمه آنرا کردم اما اولاً بالاجمال نگارش میشود که حمرت بلغم میباشد ضعیف مائل بسوی بیاض غیر مشرق و میباشد ثفل آن کثیر غلیظ بوجه کثرت و غلظ بلغم و نیز قوام بول بوجه غلظ بلغم غلیظ یا مائل بسوی غلظ خواهد شد و حمرت تابع حرارت رنگ آن مشرق مائل بسوی زرد اگر صفرا باشد خواهد بود والا حمرت قانیه اگر دم باشد خواهد بود و در حمرت صفراوی و در اول قوام بسیار کم بسوی غلظ بلکه مائل بلطافت و در ثانی مائل بسوی غلظ خواهد بود و در بلغمی بعد نضج قوام مائل بسوی غلظ خواهد بود و فرق کرده خواهد شد بتقدم غلظ زاید در بول قبل نضج و در قسمین آخرین اگر بوجه احتراق و شدت حرارت لطیف مواد تحلیل شده کثیف اکثف شد باقی ماند در آن قسمین هم بول در سوب غلیظ خواهد بود و احتراق به نسبت سابق قلیل خواهد شد و حمرت مائل بسواد خواهد گشت و معهذا التهاب و سورش بول خواهد گشت هذا و اما ثانیاً بتفصیل صاحب مفرح القلوب اسباب بدنیه احمرار بول اقسام اند یکے آنکه لون وی بالطبع سرخ بود و آن خون است دوم آنکه حمرت در آن عارض شود خواه حدوث حمرت دران بسبب عفونت باشد خواه بواسطه تراکم و اجتماع و احراق و انچه سرخی دران موقوف بر عفونت بود بلغم است زیرا که بلغم چون عفن میشود گاهی رنگ سرخ میکند حمرت در بول و قلت حدوث حمرت از بلغم عفن بنا بر انست که بلغم عفن بالطبع ابیض اللون است و از ابیض بطبع تولد حرارت کمتر باشد و هر گاه از بلغم عفن که بالعرارت است لون احمر متبعد باشد از بلغم غیر عفن صلا احمرت موجود نتواند شد اما انچه سرخی در آن بر عفونت موقوف نبود بلکه موقوف بود بر حالتی دیگر که محمر بود چون تراکم و اجتماع و مانند آن صفرا است زیرا که صفرا چون متراکم شود و متکاثف گردد بول را سرخ میسازد بلکه سیاه چنانچه در بیرقان مرئی است و ثابت شده که ماده رطب اصفر چون متکاثف گردد بنا بر علت نفوذ ابصر در سرخ مینماید پس اگر شدید التکاثف شود سیاه محسوس میگردد **سیوم** آنکه ماده محمره اگرچه خون نباشد اما از خون حاصل شده باشد و آن سودا است و سودا چون اصل او خون است حمرت در آن باقی است و بول را سرخ میگرداند و فرق درین حمر تها گفته شود و خون کسی را اختلاط او در بول محمر میشود دو گونه است یکے آنکه استحلای خون در تمام بدن شده باشد پس در بول نیز بیشتر آید **دوم** آنکه در بدن استحلا نبود بلکه خاص در بول خون بیشتر ممزوج شود بسبب قروح مجاری بول و مانند آن یا بسبب ضعف جگر یا گرده که خون از نهایت متمیز نشود کما ینبغی و فرق درین اصناف حمرت آنست که انچه از سودا بود سرخی وی از سیاهی میزند و غلظت در قوام بول بیشتر میباشد و انچه از صفرا بود خواه بنا بر تراکم باشد خواه بنا بر احراق سرخی وی روشن

روشن می شود و در بدن اشتعال مفرط میباشد و غلظت در قوام کمتر و زبد اگر کند احمر باشد پس اگر بول کثیر المقدار همین آید بی شرب آب کثیر نشان آن بود که صفرا محترق نشده است بلکه متکاثف گشته و طبیعت آنرا بشر صفرا منع میکند بلکه آنرا بول شدید الحمرة کثیر المقدار در یرقان دلیل نیک باشد و بشر بر قوت طبیعت بود و اگر بول اندک آید و شدید الحمرت بود نشان احتراق غلط صفرا بود و ضعف قوت لازم و بیست لهذا گفته اند که بول سرخ کموت مائل که قلیل المقدار بود در یرقان اسلم نباشد اما حمرت که از بلغم محض باشد یا کبودت میشود و مائل بسفیدی و قوام او اگرچه غلیظ می بود مگر از غلظت بول سوداوی کمتر میباشد اما حمرت که از خون باشد قوام بول مزآن نسبت به بلغمی کمتر بود و نسبت بصفراوی بیشتر و سرخی او خالص تر باشد مگر احتراق در آن افتاده باشد پس اگر خون و تمام بدن غالب بود همه علامات با امتلای دم هویدا بود و اگر قرحه مجاری بول بود قیح و جزآن از لوازم قرحه پیدا باشد و اگر از عدم تمیز خون بود از مائیت بول و اکثر شبیه بغسالة گوشت می باشد پس اگر ضعف در کبد است آثار ضعف او نمایان باشد و بول بی قوام آید و اگر ضعف در گرده باشد آثار آن ظاهر شود و بول با قوام آید و اگر در هر دو ضعف باشد آثار ضعف هر دو دلالت کند بر آن و بول البته بی قوام بود زیرا که قوام بول موقوف است بر قوت کبد کما لا یخفی انتهی و فرق درمیان بول خاثر یعنی کدر و غلیظ است که شیخ در قانون ذکر کرده که غلیظ القوام گاهی شفاف میشود مثل سفیدی بیضه مرغ و غرسی السمک که در آب گداخته شود و مثل روغن و رقیق القوام گاهی کدر میشود بسبب مخالطت اجزای ارضیه غریبه و بوجه این اجزا تنفیذ بصر نمی شود و شفاف زائل میگردد مثل آب کدر که بدانکه صاحب مفرح القلوب گفته که فرق در کدر غیر غلیظ و غلیظ خیر کدر است که اگر بول مختلف الاجزا بود و مع ذلک مع الاز شفافیت بود آنرا کدر گویند و عام است که کدر غلیظ باشد یا رقیق و الاول هوالاکثر و همچنین عام است که غلیظ کدر بود یا صاف پس هر غلیظ و کدر نیز نسبت عموم و خصوص من وجه حاصل است و مثال غلیظ و صاف بیاض بیض است زیرا که او غلیظ است بنابر تعذر خرق و صاف است بهر اینکه مانع نمیشود بصر را از نفوذ در جوهر لیکن کدر ممکن نیست که صاف باشد لما بینهما من التضاد و کذا غلیظ امکان ندارد که رقیق بود بعلت تضاد و ایضا بدانند که کدر رقیق میشود و رقت او بغایت نمی باشد انچه کدر را ارضیت لازم است و چون ارضیت با آب جمع آید شدت رقت در آن اصلا تحقق نماید انتهی و بدانکه سمرقندی گفته خاثر و غلیظ هر دو مشترک اند در قوام لیکن وجه اند هر دو در قوام بحقیقت و این وقتیکه باشد قوام آب غلیظ القوام بمخالطت مغلظ و اینچه باشد غلیظ فی نفسه فرق کرده می شود درمیان هر دو که خاثر وقتیکه ترک کرده شود در آب جاری و یا ترک کرده شود بعد انکه بول کرده شود جمیع اجزای مختثر بول از بول سبب بسوی اسفل بول پس مختلف میشود قوام آن بخلاف غلیظ که آن مشابه میشود و جمیع احوال خود مگر اینکه مستحیل شود یا فاسد گردد انتهی و حقیر میگوید علی ما فی البحر مختثر بضمتین بمعنی متبرشدن مائع است و آن نقیض رقت است و گاهی اطلاق کرده می شود بر تکدر نیز از باب حسن و نعت از ان خاثر است انتهی و چون فرق درمیان خاثر بمعنی کدر و غلیظ غیر کدر ظاهر بود از ان سمرقندی در گذر کرده و خاثر بمعنی غلیظ و غلیظ بیان نموده و چون خثورت بول و اصطلاح اطبا از اختلاط غلظ در بول حاصل میشود پس لامحاله بوجه تسفل خود در بول وقت سکون قلیل آن خواهد شد بخلاف غلیظ فی نفسه که متساوی القوام خواهد بود هذا و فرق درمیان ابوال دق علی ما یستنبط من کتب القوم اینکه در کلیات مقرر شده است که رنگین شدن قارورة از اختلاط مادة ملونة و حرارت اوست و چونکه تب دق سانح و از مادة خالی است پس اگر تب دق خالص خواهد شد خواه ابتدا عارض شود اگرچه بسبیل ندرت بود خواه بانتقال از حمی یوم یا حمیات مفرطت و اورام خالی از مادة خواهد شد و رنگینی قارورة نخواهد شد و در حمیات ثابت شده است که قارورة اکثر حمیات یوم سفید شفاف بنضج معتدل در لون و قوام میباشد پس همچنین قارورة مدقوق هم سفید و شفاف میشود الا قدری رقیق و باید هیئت خواهد شد بسبب تنویر حرارت و اگر دق با تب دیگر خلط مرکب خواهد شد یا در آلات بول و کبد و سعده فساد خواهد شد لون و قوام

قاروره بحسب غلظت تغیر خواهد شد و این قاروره که گفته شد درجه اول رقت خواهد شد و هرگاه رقت از درجه اول منتقل شده بدرجه بول خواهد رسید بدل دهانت و صفایح ظاهر خواهد شد چنانچه شیخ در جمیات قانون در علامات بول نموده و دهانت بول برای فم و بان و صفایح بسبب قبض سطوح بسیب فتاق رطوبت خواهد شد و هرگاه رقت بدرجه رقت خواهد رسید و بان عضایق خواهد شد آنوقت ظهور صفایح و دوبان زیاده خواهد شد و از تدویب اعضای اصلیه غلظ و قارده هم خواهد رسید

فاضل سمرقندی گفته چه فرق است درمیان بول حال بر نوع اول از رقت و حال بر نوع ثانی و حال بر نوع ثالث مشترک اند جمیع آن در حقیقت و در بول غیر اینکه در بول جمیع آن مختلف است بجهتی و آن بحسب شدت و ضعف آن و فرق موجود بسبب معرفت کیفیت استدلال برای هر احد از ابوال بر بول خود بنابر آنچه گفته بعضی اطبا اینکه بول رقت میباشد زیتی اگر در نوع اول میباشد زیتی در لون خود و در ثانی در قوام و در ثالث در هر دو میگویم اگر باشد طافی بالای مائیت رغوی پس اول است بوجه سهولت گذاختن لطیف از اعضا از حرارت آنچه فوق است از اعضا و لطافت مثل گوشت زیرا که متفرق میشود اجزای آن از حرارت بجوهر اعضای رطوبت بسیار غیر گرفت آن پس وقتیکه مخالط بعد این شود و مثل دانه زرده سفید از عرق میباشد و آن از این نوع است و اگر مخالط مائیت شود چیزی مشابه برادة آهن پس آن نوع ثالث است و آن آخر انواع است زیرا که اصلیست از اعضای بدن و آن آخر انهاست انتهی ترجمه کوچکترین طبیبان در رساله ضیاء الاطبا از بعض طبا نقل کرده که بول در رقت زیتی میباشد بسبب ادراز یت فقط در لون و سم و اجزای قاروره است خواه در کل آن باشد یا در بعض آن بنحوی که در سم و اعلای قاروره فقط باشد پس آن در جه اولی است زیرا که حرارت تب در رقت بول بسبب تذویب اعضا از تجسم و سمین فقط خواهد کرد و نخواهد رسید بسوی مدرکه غلیظ کند قوام را یا باشد حرارت شدیدتر از این و عمل کند و مافوق این از اعضا مثل لحم پس متفرق شوند اجزای آن از حرارت و مخالط این شود جدا این در بول خلط دهنده یا این دو سوت در کل اجزای قاروره بآنچه طافی فقط یا که مختلط شود بر آن و آن درجه ثانیه است یا باشد حرارت زاید از این بنحوی که نفوذ کند و تاثیر کند در اعضای اصلیه مثل عظام زیرا که این حرارت خواهد گذاشت آخر انها را و مختلط خواهد گردید به بول کما قال و مهذا باشد رسوبت آن در اسفل قاروره و آن درجه ثالثه است انتهی حقیر میگویم تصریح شیخ در کلیات قانون این زیتی سه صنفست باینکه تمام بول سم باشد یا اعلای آن فقط یا اعلای آن فقط و تصریح فاضل جیلانی عدم ذکر وسط با عدم ملهوست با شیخ گفته و نیز زیتی یا در لون فقط باشد چنانچه رسل خصوصا در اول یا در قوام فقط یا در هر دو چنانچه در علل کلی و کمال سهل و آخر آن و بالجمله بعض اطبا ازین کلام استنباط کرده که چون سهل را دق لازم است علامات قاروره سهل را بر دق تطبیق کرده گفته آنچه گفته و مصرح ترازین آنچه صاحب غنیه آورده که بول مشابه زیت در جمیع اجاده مذمه بر بوست سریع و مذمه است با تقال آن بسوی دق و تقیکه خفت ترین جمیع اشباه بحنین فرموده فخر الاطبا رازی منصوری و بالجمله این علامات بانضمام علامات مخصوصه کتب طبا باعث تعیین رقت خواهد شد و فرق میان سوب هم اینکه در کبد و گرده اینکه سوب غیر طبیعی علی ما افاده الجیلانی و غیره پانزده قسم است شش بر اخلاط و آن صفایحی و نخالی و گرسنی و دشتی و شبیه بریتج احمر و زریتج شبیه بصفرا و دیگر و آن لحمی و دسمی و مدی و مخاطی و شبیه بقطع غیر منقوع و دموی و شعری و علقی و مادی فاضل جیلانی گفته این تسهام باستقراء حاصل شده اشیخ گفته از اخلاط قشوری شبیه بقشر مترمس یعنی رقیق الجرم سفید و بعضی سرخ اند سفید دلالت میکند بر اینکه از قروح یا جرب یا کامل مثانه است و سرخ دلالت میکند بر اینکه از کلیه است و تصریح فاضل جیلانی این در دلالت اکثریه است زیرا که ممکن است که جدا شود از عرق مثانه جسم سرخ و از عشائی کلیه جسم سفید و لیکن اقل است و تصریح شیخ از اخلاط اقل عرضت انتهی و مذکور قبل و انخز در قوام پس اگر باشد چنین احمر مشابه بگرسنه پس میباشد از اجزای جگر که محترق شده اند و گاهی از دم محترق جگر میباشد و گاهی از گرده میباشد و فرق درمیان این هر دو اینکه چون حمرة هر گرده متکاثف است پس قشر منفصل از گرده شدیدتر میباشد باتصال و مخاطی قشوری منفصل از کبد و خون محترق در آن مشابه مشتوبیچ یعنی کمی نیست او بدرجه ضعف اتصال و قابل برای نفخت زیرا که جوهر جگر بسبت گرده تخلخل است تا که ممکن شد نفوذ کیلوس و سر هم آن نیست همچنین گرده و انچه شدید الضرب بسوی رزینی باشد پس از گرده است و انچه از جگر است مائل بقسمه و صاحب فرح القلوب گفته اکنون بدانند که در بودن سوب کرسنی از خون و چیزی از خلط است یکی از اطراق دوم محترق مشتمل هم جگر میباشد احتراق در جگر از هر آنست که اگر انعقاد دم از انجماد بود شدید بسیار او سیگرد و نیابر شد تکاثف و انعقاد خون خالی نیست از اینکه بسبب جمود و نیابا بسبب احتراق و خون جمودی شایان کرسنی بودن سوب نمی تواند بود و احتراقی متحقق شود اما تقیید احتراق خون در جگر بهر آنست که چون خون در غیر جگر بوده گرده و آن نیز شدید الاشواء

السوداء میگردد و سوداوی خون در سوداوی که غیر کبد بسوخته شود و عدم آن و آن تقدیر که اندر مجاورت گردد است که خون با دهد که در جگر است تغیر المائیت میباشد
بسبب حمیت او قریب بصفرت میشود و بیجا چون دیر احتراق میپرسد سوداوی شدت گردد بلکه با بلغم سخت میباشد چنانچه صفراکه بسیوزش و سرخی میشود و سیاه و فرق هر سه قوم
گرسنه این است که آنچه از کلیه بود شدید الاتصال میباشد و کثیر المیه بخلاف آنچه از کبد باز احتراق خون در کبد بود که شدید الاتصال و کثیر المیت نمیباشد بلکه مایل پرشود
بهفرت غایت آنکه دموی سهل التفرقت است نسبت کبدی و بیلیفرق بینهما و ایضا دموی قابل انحلال و ضمحلال است بخلاف کبدی و بدینهمه کبدی نسبت آنچه از کلیه
بود مایل بسیاهی میباشد و اما حال آنچه از گرده بود متملق میباشد گاهی شدید الضرر بصفرت میشود و ذلک عند عدم افراط الاحتراق و گاهی شدید الضرر بصفرت نمیباشد
و ذلک عند افراط الاحتراق انتهی تصریح فاضل سمرقندی مشترک اندرهر دو و حقیقت وجه الفرق بین هر دو بدلول خود کلیوس است لال بهر دو فکه سوداوی کبدی میباشد خیلی زیاده
کلوی مایل بسبزروی و بسا اوقات کبدی میباشد سیاه و بول ما اونضج نمیشناسد و در ثانی نضج و تمام فرق حاصل میشود بانقضاء اعراض کبد و باقی اعراض کلیه و فرق
میان سوء مفردی و مرکبی بنا بر نقل کبیر طبیب از حاوی کبیر تصنیف نجم الاطباء محمد زکریای رازی آنکه دلالت میکند سوء بر احوال معده بر اکثر است که قاصر شود
بگرد از احاله غذا یا اکثر آن بسبب ضعف خود بسبب عدم استحاله قوت مغیره یا ضعف آن از قوت اسکه یا زیادت غذا و مقدار بر مقتضای طبیعی یا سبب خروج غذا از کبد یا جلوگیر
غلیظ بود پس منفعل نشود یا رقیق باشد بسیار پس منضبط نشود غذا در کبد پس ضعیف شود قوت اسکه کبد بلکه پس سوی محدب کبد جلب مائیت پس ظاهر شود سوء معدی
و قاروره و آن سوء غلیظ خواهد شد و بول مشابه بول خمر و وقتیکه حرکت داده شود قاروره مکدر شود و بول شفاف نباشد و وقتیکه ساکن کرده شود از تحریک سوء آن
رسب شود فی الحال و سوء آن مشابه الشعیر باشد و لکن سوء دال بر مضم عروق پس لطیف متصل تریق شفاف خواهد شد و وقت حرکت منتشر خواهد شد در بول و بول
مائع نفوذ بصر نخواهد شد حقیر میگوید اول جواب این سوال در رساله فروق از همه قندی است پس عدم تناسب سوی ادوار غایت او است چنانچه آگاهی دادم قبل ازین بامضمون
مگر چون نسخه او که دستیاب جلالشده تا غلط بود لهذا احوالها کمن تصحیح و تلخیص او کرده میگویم قال اسمه قندی ما الفرق بین الرسوب الدال علی مضم المعدة و بین الرسوب
الدال علی مضم العرق قد انکر بعض الاطباء ان الرسوب الدال علی مضم المعدة و الازی لم نکر علیل قال و کتابه الکبیر المعروف بالحاوی ینفی ان نظر کیف یصح و لاله البول
مطلقا علی المعدة و لم یذکر فی صحة ذلک شیئا و الاعلی عموم صحته و اقول علی حسب ما یلیق بکتابنا فی ذلک اذا کانت الکبد سویة فما وزالیها من الغذاء الا آتی من المعدة
تغیر منقلب مع من نوع الغذاء الی نوع الاخلاط فاحکام الغذاء الذی فی المعدة یطلب و یثبت له احکام التغیر الخلط و علی هذا وجود سوء فی البول یدل علی حال المعدة
مستبعد و زهد حجته من بعض ان قال و ما کیف یدل الرسوب علی احوال المعدة فهو یجوز ان یقصر الکبد عن احالة کثیر من الغذاء او من احالة اکثر الغذاء او لکبد ما الضعفها
لعدم استحالة قوتها الغیر او لضعف الامساک عن قوتها الماسکة و اما لزیادة الغذاء فی ذلک علی احتمال الطبیعی او لخروجه فی الکبد بان یکون غلیظا فاضلا او رقیقا جدا
فلا ینضبط الغذا فی الکبد فضعیف اذن القوة المذکورة عن الکبد عن استفادة و یوصل الی محدب الکبد صافیا للمائیة فیظهر الرسوب المعدی فی اقدار و قوالی ان قال الرسوب
یکون غلیظا و یکون لبول منه شبیها بابوال الحمیر و لیس لها شفاف و اذا درک کدر البول من غیر شفاف فیه و یمازج جزاءه لکن من یقلع ثم لیس عرسوبیتی امسک عن تحریکه بالجملة
رسب شبه لطیفه صفوة الکبد و لیس بسوء بل الشعیر و اما الرسوب الدال علی مضم العرق فیکون لطیفا متصلا شفافا و اذا درک تنتشر الرسوب کله فی البول مع ذلک
لا یمنع نفوذ البصر فیه انتهی و ثانیا اگر قائل گردد که سوال بخانه قابل استفسار و تقریر نه جواب لهذا لائق تحریر اما سوال پس ضعیف و قوی سوء بعض مستوی اقسام المس
متساوی الاجزا مستدیر الشکل نخواهد شد و اضعف مضم معده سوء مضم معده خواهد شد پس وقوت بول سوء شبیه بقطع خمیر منقوع خواهد شد کما قال الشیخ و لکبد اشتباه
در آن نه تا نوبت استفسار فرق آید فاضل علامه گفته که این سوء خواهد شد قطع کبار غلاظ سفید الوان لغیر اشراق بلکه مثل لون خمیر منقوع و شبیه السبتنا و لات
چنانچه باشد از استعمال لبن و عین بسیب داخل و آن ضعف معده و علت زیرا که این لازم است که جید نضج مضم کلیوس پس قادر نخواهد شد بر احاله خلط پس خارج خواهد
بر کلیوسیت خود و بسط کلام اینکه بدل قوم و لون و سوء است او فاعل بر اقوام معده و برای لون کبد و برای سوء مضم قحت و الا اینکه معده فاعل قوام است
پس بر اینکه معده مخیل است برای کلیوس پس هرگاه فعل آن قوی خواهد شد قابل قوام خواهد شد و مخلط خواهد شد غذا بمشروب خلطا تاما فی نزدیک این قوی خواهد شد
کبد بر احاله کلیوس پس هرگاه فعل آن قوی خواهد شد قابل قوام خواهد شد و مخلط خواهد شد معده غذا بمشروب خلطا تاما فی نزدیک

این قوی خواهد شد کبد بر احاله کیلوس و تغیر آن بسوی صورت خلطیه خواهد شد فعل آن متشابه و هرگاه معده قوی نخواهد شد قوام کیلوسی مختلف باقی خواهد ماند پس هرگاه در کبد نفوذ خواهد کرد و آن قابل احاله نیست فعل کبد را و متشابه نخواهد شد بلکه لطیف از آن قبول احاله کبد بر اتم وجه خواهد کرد و غلیظ عصبیان از احاله و فعل کبد خواهد نمود و بر جامی خود باقی خواهد ماند زیرا که هرگاه که معده بر احاله آن قوی نشد جگر هم بر احاله آن قوی نخواهد شد زیرا که حاله کبد لطیف است از احاله معده و اگر چنین نبود احتیاج نشدی بسوی معده زیرا که جگر جوهر آن مرصاد است و معده جوهر آن عضو لحمی عصبی است و بالجمله معده کثیف است از جگر بلکه در میان هر دو نسبتی نیست پس محال است تحیل از احاله کبدی لطیف است از احاله معده پس هرگاه غذائی نماند بسوی جگر خاص خارج خواهد شد در بول ادرای سفید که قبول احاله نکرده اند در جگر مشابه بخمیر نتهی و همچنین تصریح کرده بختیار فاضل آملی و دیگر شراح قانون پس آنچه بعضی اطبای متاخرین تعذر توسر این بدلائل ضعیفه قائل شده اند ضعیف است و لا فرق منقول و مرجوب که حکیم بن طبیبان الی حاوی کبیر رازی یا سمرقندی و در صورت بودن این فرق در حاوی هم پس بر قائل است که بگوید که من از ان رضی آنرا ام اگرچه قول قائل باعتبار علوشان بمصداق این شعر است

بیت اذا قالت حذام فصدقوها ۔ فان القول ما قالت حذام

زیرا که تصریح شیخ و دیگر ائمه این فن در بول مشابه بول خلاف این است زیرا که شیخ در حمیات قانون گفته که بول حمار مثل سمن دانب باکدورت و غلظ از خارج میشود پس تصریح شیخ در کلیات قانون در البول آنکه بول الحمار و ابوال الدواب و کانه بالملح مشوبه میل علی فساد خلاط البدن و اکثره علی خام و قد یدل اذا دام علی التغیر پس این بول بر صداع کائن یا مشرف دلالت میکند و میشود حدوث و آن از فساد خلاط بدن که اکثر آن خام است که عمل کند در و حرارت پس پیدا کند ریح غلیظ را و نیز شیخ در فصول مستفاده افاده کرده بول عسر صداع بعضی است که در و چیزی از زردی است علاوه ازین فاضل علامه اسحق بن سلیمان اسرائیلی نقل کرده که بول غلیظ که مستقر نشود و صاف نگردد دلالت میکند بر ریح نافخه غلیظه که مخالط شده باشد نفل را که شوران آرد و بزاید و منع کند آنرا از سوء و برای همین دال است بر صداع حاضر یا قریب بحضور پس آنچه گویا موی هم بتباع نقل کرده حکیم بن طبیبان بمثل بقول نقل کرده که در سوء معدی بول غلیظ مشابه بول حمار مستقر نشود کلاست مخالف تصریح آئمه فن پس توفیق بین الاقوال صعب حصیر میکنیم ممکن است که در جمع توفیق بین الاقوال گفته شود که این علامت همراه علامات دیگر موکد و محصل شناخت مرض حادث خواهد شد مثلا اگر علامات سوء هضم معدی از حبشا حامض و ثقل بطن و ثقل نبض و انضاط آن و نفخ و قراقر و غیره با این بول یافته شود موکد بر تخمیر لبن خواهند شد و اگر این قاروره با انتقای این علامات یافته شود و ثقل در راس ضعف دماغ و علامات امتلا و سخنه و نبض مریض یافته شوند موکد و محصل بر حدوث صداع خواهند شد و بعد ازین ندارد که از فساد مضم معدی خلاط غلیظه خام و ریاح پیدا شوند و تبخیر و ضعف دماغ باعث حدوث صداع بود غایة ما فی الباب انکه اگر سوء هضم زاید باشد بسوء تخمیری در قاروره یافته شود و اگر چندان زاید نباشد بول غلیظ مثل بول حمار و امثال آن یافته شود و انچه در منافات آن گفته شود که بول در حالت سوء هضم معدی عدیم النضج مائی میشود بتصریح شیخ بحوالش گفته آید که این امر آنوقت خواهد شد که ماده غلیظه ملونه در وی آمیزد و در آن وقت آمیزش این امر غیر مسلم است و رقت و شفافیت و لطافت سوء هضم عروقی نسبی است که نسبت بول مشابه بول خمار دارد و نسبت بسوء هضم عضائی خواهد بود و کلام ما منطبق بر سوء طبعی محمود است پس منافاتی ندارد چنانچه بالظاهر توهم کرده میشود و اولی و احسن نزد این حقیر فقیر و قتیکه در کلام اکابر منافاتی باشد اینکه حمل بمحامل نیک کرده تاویل کرده شود و رفع منافات و توفیق کرده آید و شان این اکابر فهمیده است از نیکه نسبت غلط بسوی احدی کرده آید و خلاف اعتقاد باین اکابر و خالی از سوء ادب نیست و چون که حکیم بن اطبا از ازمی این قول نقل کرده و در رساله خود نام مهل ناقل و کتاب او فروگذار میسازد چنانچه اکثر جوابات سوالات فروق از رساله سمرقندی نقل کرده نام او جا بجا نوشته مهذا احتمال انکه شاید رساله ناقل باشد لهذا برای تصحیح نقل بسوی حاوی کبیر رجوع نمودم چونکه این کتاب ضبطی و نظامی ندارد در جائی که عذر شده افتم دیدم صدق آن این مقام نرآمد و بالجمله این کتاب را مثل کشکول فخر الاطبا از جمع کرده است و بر آمدن این مقام مطلوب و بسی از اتفاقیات است و کتاب غریب و مهذب است لهذا اضبط کامل الصناعه هم شکایت این امر کرده حیث قال فاما کتابه المعروف بالحاوی فوجدته قد ذکر فیه جمیع ما یحتاج الیه المتطبب الی ان قال و لا ذکر ما ذکره من ذلک علی ترتیب

ونظام ولاسیما جملہ من جہات اتہا لیم ولاجزاء بالمقالات و الفصول علی شبہ علمہ ومعرفتہ بصناعۃ الطب وتالیف الکتب ہے ان قال والذی یقع ببالی من امرہ والتوہم علی ما یوجبہ القیاس من علمہ ومعرفتہ فی ہذا الکتاب احد حالتین اما ان یکون وضعہ وذکرہ فیما ذکر من جمیع علم الطب لیکون تذکرۃ لخاصتہ یرجع الیہ بحفظ الصحۃ ومداواۃ الامراض عند الشیخوخۃ وقت الہرم والنسیان او خوفا من الآفۃ یعرض للکتبہ ہے ان قال فعلی جمیع ما ذکرہ تعلیقا یعود فیہ ہے ان قال وجاء الموت قبل تمامہ ہے ان قال حتی قد عجز اکثر العلماء عن نسخہ وانشائہ الا الیسیر لیعذر الرجوع عن ہے شواہد این مقام رکت متعذر کردم ومطابق قول شیخ یافتم کہ بول مشابہ بول حمار صداع کاین یعلل دلالت میکند وآنچہ صاحب حاوی یاسمر قندی گفتہ اترش نافیہ ملکہ وبعض تصانیف ہے کہ منجملہ آن منصوریست واونیز از ذکر آن عاری است وبر امیر ابی صالح منصور ابن اسحاق تالیف کردہ وحسبا کامل الصناعۃ ہم نسبت این کتاب بسبوی رازی کردہ مذکور ست کہ لکن قوم پس تحقیق آن دلالت قطعیہ میکند بر تخلف بعض خاتر ودلالت میکند بر اختلاط ردیہ فجہ وعرق وق بادرات کہ عمل میکند مرا تا اینکہ گفتہ بول شور کہ مثل بول حمیر باشد ودلالت میکند بر صداع وتخلاط عقل وہمچنین ست در غنی ومجوسی وکامل الصناعۃ و وترویح الارواح وغیر ذلک فقد بر قال فی مبحث الاطباء ومنہا اسولہ فرق الاصحاب وذہنہا لمناسبۃ المقام مزاد التحقیق

فعلیہ بیانہا یلیق ما الفرق بین الامتلاء حسب الکیفیۃ وبین سوء المزاج الساذج قال المتر جم ایجاز سوالہا فرق امراض اندیا ذمزاج

آنرا بنا بر مناسبت مقام اول جہ فرق ست میان امتلا حسب کیفیت وسوء مزاج ساذج جواب بدانکہ ساذج معرب ساذہ ست کہ بہائی فارسیست مشدد موزج کہ معرب موزہ ست بتبدیل خالی شدن او از حروف زلاقت کہ آن بائی موحدہ تحتانیہ وزای معجمہ ودال مہملہ وفا ولام ونون ست باوجود یکہ بای ست در کلمات ہرگاہ زیادہ می شوند بر سبیل وجوب کہ ازین حروف خالی نشوند وآن در اصل گیاہا وشاخہا اند کہ بر پشت قایم باشند بغیر انبکہ بر ہے او بیخ باشد پس استعارہ کردہ شد برائی ہر چیزیکہ اعتماد کردہ شود در ان خلود مزاج ساذج گاہی بمعنی مفرد میباشد مقابل آن مرکب وگاہی میباشد بمعنی دوم یعنی کیفیت فقط ای حالی از نیکہ موضوعی بکمیت خود باشد اگرچہ اہم غالب باشد پس شاگوئیا کہ ازماد خالی ست ومقابل وبادی بدانکہ سوء مزاج گاہی غالب میشود در آن کیفیت فقط واوست مبدء بدان موسوم ست بسوء مزاج ساذج وگاہی غالب میشود باکمیت واوست یا اینکہ فقط بکمیت خود باشد پس ہر موسوم ست بسوء مزاج مع مادہ یا ہر دو پس موسوم ست بسوئی مزاج مادی پس این فرق ست ومیان معیت ونسبت وگفتہ شد کہ سوء مزاج ساذج آن ثابت ست کہ بمجرد کیفیت ایست او ہر برابر ست کہ آن مادہ باشد یا نہ پس آنچہ بامادہ ست نوعی از ساذج ست وماد قسیم اوست بنا بر آنچہ مفہوم میشود از سکوت در عرض بیان وگاہی گفتہ میشود کہ سوء مزاج مع مادہ نیست کہ غالب باشد در وکیفیت بکمیت عاریست کہ مساوی ہر دو باشد یا بکی بخلاف مادہ کہ پس تحقیق آن ہر دو در غالب میشوند عاریا واذیت میدہند عاریا ہذا ما حققہ الفاضل السمرقندی فی مقامین شیخ در قانون فرمودہ کہ سوء مزاج ساذج تغیریست کہ بلا مادہ باشد وحدوث این مزاج تصریح شیخ در کلیات قانون حدوث کیفیت در بدن تنہا ست من غیر کیفیت بدن ازان کیفیت لیس بنفوذ خلط وبراو غلط تصریح فاضل ہیلانی مخالط ست یا خلط یعنی مادہ سمیہ عام یا سم خاص شیخ مثالش حرارت مدقوق وبرودت خفر مصروع وشاج مادہ وحوالہ امثال ہر واحد الا محرر شاذ کردہ بر کتاب ثالث ورابع قانون کرد وحکیم علی در اینجا اشارہ بہر یک در شرح خود افادہ کردہ اند الا لاطول الکلام بذکر مثالہا وتصریح شیخ امتلا بر دو قسمت امتلا حسب اوعیہ وامتلا حسب قوت یعنی تقسیم کردہ اند امتلا را بر قسم تصریح فاضل یکے بانیطور کہ اذیت من جہۃ الکمیت فقط باشد آنرا امتلا حسب اوعیہ گویند یا من جہت کیفیت فقط وآنرا امتلا حسب قوت گویند یا از جہت کمیت وکیفیت ہر دو باشد وآن امتلا حسب اوعیہ وقوت اوست شیخ امتلا بر قسم اول کردہ وگفتہ کہ امتلا حسب اوعیہ آنیکہ خلط وارواح اگرچہ صالح در کیفیت خود باشد لاازاید در مقدار خود شوند تا اینکہ پر کنند اوعیہ را وتجاوز کنند آنرا الا آنکہ شیخ گفتہ وامتلا حسب قوت آنیکہ اذیت نباشد از اختلاط بسبب مقدار آن فقط بلکہ بسبب رداءت کیفیت آن باشد پس آن ہر کند قوت را بسبب رداءت کیفیت خود نہ بسبب کثرت مقدار آن وحکیم علی در شرح این قول گفتہ یعنی ضرور ست کہ اذیت واقع شود کم کیف باشد وبا این ہم ضرور ست کہ اذیت واقع بسبب کیفیت باشد یا بسبب کمیت یا ہر دو پس شیخ گفتہ ہمان بر دو قسم ست کہ ذکر کردم ومراد شیخ بقولہ ہمان ہر دو قسم ست کہ ذکر کردم ہمین ست کہ ما تقریر میکنیم کہ این تاویل بظاہر ہم مجلس تکلف کہ

کرده میکند و خلاف عبارت شیخ است و بارد نیصورت در سوء مزاج مادی نخواهد بود و اگر در امتلا بحسب کیفیت و کم و کیف فرق بیان
خواهد نمود و هذا من عجیب غایة العجب تا اینکه شیخ گفته لکن هرگاه امتلا بحسب قوت سوء مزاج باشد عروق شدید الامتلاء خواهد شد حکیم علی اینجا هم تاویل کرده که
مراد از سوء مزاج آنکه اذیت آن برای غلبه کیفیات اخلاط باشد فقط سواء مقدار آن اگرچه غالب نباشد و فاضل هم گفته ای حاذا اول یعنی امتلا بحسب اوعیه
حکیم علی موافق مدعای خود هر جا تاویل کرده چنانچه در قول شیخ در علامات امتلا جمله گفته انجی موضع ارواح و اخلاط بسبب طبیعیه مطلق امتلا بر است
که بحسب اوعیه قوت باشد حقیر میگوید چنانچه علامه در آخر گفته باز بیان کرده بدلیل اینکه ذکر علامات مختلفه و مشترکه نفع نمیدهد بالجمله ضرورت داعیه
بسوی این تاویلات بسوی او دو وجه اند اول اینکه اکثر اطبا تقسیم کرده اند امتلا را بقسم امتلا بحسب قوت و امتلا بحسب اوعیه و امتلا بحسب هر دو لهذا فاضل علامه
گفته که اخلاط هرگاه باشند ردی الجوهر پس لامحاله ردی الکیفیت خواهند شد و عکس آن نخواهد بود و بر این عبارت کیفیت علم است و رداءت جوهر را شیخ تقسیم
امتلا کرده بر قوت و غیر قوت و اشتمال کلام آن بر بین سه تقسیم امتلا بسوی سه رتبه سیمی موجبه دوم اینکه حکیم علی سوء مزاج مادی را از امتلا خارج کرده و
تخلفات چند در چند بر اخراج آن آورده که مستعلم و علت من قبل و تابع او بعض اطبای مشهورین شده باز حکیم علی در شرح کلیات گفته که امتلا از
امراض اوعیه است و او دو قسم دارد یکی آنکه زیاده شود مقادیر طوبات و حجم آن مستحیل یا بکثرت ماده که اینها دیگر غیر زیادتی در کیفیات آن بعتداد امتلا و دوم اینکه زیاده
شود کیفیات و کمیات هر دو و ابعاد هر دو و عما یا بکیفیت فقط ایذائی محسوس از مرشد رازی نقل کرده و تیکه زیاده شود بحیثیکه در تجویف عروق و شرائین است
از خون و روح و اخلاط بحفظ نسبت خود که قبل زیادت بودن شنهد و بدن سلیم و صحیح باشد نام میدارند طبا این حالت را امتلا بحسب اوعیه و وقتیکه
زاید باشد بر مقدار یکه وافی باشد طبیعت بحفظ و ترویح آن نام میدارند طبا این را امتلا بحسب قوت انتهی حقیر میگوید چنین فهمیده که رازی در صورتی
در تعریف امتلا بقوله امتلاء جرم بنی وقتیکه باشد انچه در تجویف گمانست کثیر تا اینکه تمدید کند و انتفاخ کند در گمان پس طبا این حالت را نام داشته اند
امتلا بحسب تجاویف و وقتیکه باشد در آن گمان ایداز مقدار که محتاج الیه باشد برای تغذیه بدن تا اینکه باقی وارد از چیزی را که
صرف نکند آن را بسوی اغتذای بدن بنا بر عجز از احاله آن غلبه آن بر آن پس طبا این حالت را بحسب قوت میگویند و هر دو حالت
مولد امراض اند انتهی باز فاضل بیلانی گفته و بساغ برای قسم ثالث نیست زیرا که زیادت کیفیات فقط من غیر زیادت کم امتلا آن بعینه از
سوء مزاج مادی است و گردانیدن او از امراض امتلا که از امراض ترکیبیه است باطل است حقیر میگوید که خلاف اطلاقات آن سابقا
دریافت کردی فتدبر و جواب قول او گردانیدن آن الی انشاء الله تعالی خواهی دانست باز حکیم علی گفته و او عینه نزدیک طبا عام است
از اینکه حاوی شی ساکن باشد یا شی متحرک و لکن نملی معده از غذا پس سمی به امتلا نیست چنانچه رازی در شکم گفته که گاهی گفته شود امتلای
معده از طعام و شراب نیست این امتلا که قصد آن میکنند طبا و فاضل جیلانی در شرح خود بر کلیات قانون در شرح قول شیخ و اعلم ان المزاج
مع المادة قد یکون علی جهتین وذلک لان العضو قد یکون مستغنیا فی المادة مبتلا بها و قد یکون تارة المادة مقبلة فی مجاریه و بطونه
گفته انما قال المزاج مع المادة و مزاج مادی نگفته برای ایمار اینکه این اقسام که ذکر کرده شد نزد نیست کل آن از اقسام سوء مزاج بلکه اینکه حادث
شده است از اجتماع مافی المجاری و البطون از اقسام سوء ترکیب اند نه سوء مزاج و ایراد این کلام تطفلا است برای ذکر مواد موجبه مرض و
غرض از ان اظهار حال ایراد مواد برای امراض است برای اینکه باشد باسارت مزاج یا باسارت ترکیب و شاید که در شیخ بلفظه قد بسوی عدم انحصار جهات
و اسباب آن در مذکورات و بما کان متباسها و خلتها و بعالم یکن شاره است بسوی تقسیم دیگر برای مرض بالماده زیرا که کل از هر دو هم یکون تو یما و قد لا یکون
انتهی پس سوء مزاج ساذج تغیر مزاج است بسوی کیفیت ساده می شود و بدن متکیف بنفوذ خلط متکیف باین مزاج تغیر یابد از این خلط یا فته نمی شود
بخلاف امتلا بحسب القوت و بحسب الاوعیه پس هر دو از جنس جدا اند اصل از جنس مزاج و امتلا از جنس سوء ترکیب زیرا که امتلا امراض مادیه است که قابل
یا اینکه بهر دو از جنس مزاج اند لکن اول غالبا تغیر خلط نا فته می شود و در امتلا بحسب قوت تغیر مزاج از غلبه کیفیت خلط می شود و در امتلا بحسب اوعیه تغیر مزاج بحسب مقدار خلط

میگردد و کما تمال الکثر الاطباء بالجملہ پس در ہر دو کدام اشتباہ نیست تا حاجت بفرق افتد آری در سوء مزاج مادی و متملا نوعی اشتباہ است پس
فرق در میان آن ہر دو لکن بر معنی شیخ پس در امتلاء او عیہ قوت از دیاد بہر دو میشود و متملا از امراض او عیہ است و سوء مزاج مادی از
سوء مزاج است و نزد حکیم علی جیلانی زیادتی کیفیات من غیر زیادتی کیفیات اخلاط اصلا فقط سوء مزاج مادی است تحقیر میگویم با وجود خلاف معنے
نسوء مزاج مادی کما عرفت و تحقیق فاضل سمرقندی سوء مزاج مادی آنکہ اذیت او بکمیت و کیفیت سوء و باشد تا ہم اگر اینمعنے را تسلیم کردہ شود پس
زیادتی کیفیات فقط من غیر زیادتی کمیات اصلا غیر مسلم است زیرا کہ تکمم کیفیات بکمیات میشود خود تصریح این امر فاضل جیلانی جائیکہ در رفع ایراد کاتبی
کہ مزاج غیر معتدل را بسوء اقسام زاید از اقسام شانزدہ گانہ خارج کردہ نمونہ کہ اعسر ہضم ساقط است زیرا کہ کیفیات تابع مواد و کمیات اند مثلا
حار وقتیکہ مزوج آن بحرارت غریبہ شدید زیادت پس آن بعینہ خروج بارد است بقصان و قسام منحصل شدند انتہی آری اگر از زیادتی کیفیات وحدت
و نیزی آن مراد گرفتہ باشد لازم اور ازیادتی کمیات نیست لکن فرق در میان ہر دو بے امتلاء و سوء مزاج مادی بتفسیر فاضل جیلانی و بتقسیم قوم کہ امتلا
بالقوت زیادتی کیفیات اخلاط را میگویند من غیر زیادتی کمیات مشکل است و ہمچنین بر اطلاق سوء مزاج مادی بر تحقیق سہرندی کہ اذیت بکمیت کیفیت ہر دو باشد
و بتفسیر استلا باقسام ثلثہ نزد یک قوم و بدوم نزد یک شیخ اشکل است اگر آنچہ در قلب این مبحث حضرالانام تبائید رب علام خطور میکند این است کہ گفتہ شود کہ اینچنین
امتلا موجب امراض خواہد شد بدون سبب سابق و سوء مزاج سبب لاحق امراض خواہد شد زیرا کہ طبیب ہر دو در تعریف متملا گفتہ ہوائی متملی البدن من غلط
من الاخلاط الاربعۃ و شرف الانسان علی العلۃ انتہی و در صورت بعد ندارد کہ این مرض حادث را باعتبار اینکہ سبب لاحق کہ باعث سایۂ مزاج بدن است آنرا
سوء مزاج شمارند و باعتبار اینکہ باعث اولی آن متملا است از امراض او عیہ شمارند زیرا کہ تصریح این جمیع علی ما فی شرح القانون و فی شرح الجیلانی ایضا
سوء مزاج اطلاق کردہ میشود بر حالت تبدل مزاج از صحت بسوی مرض قبل استقرار و حالیتوس انحالت را حادث میگوید و وقتیکہ حالت مذکورہ مستقر شد یعنی آنرا
حادث و امتلا و سوء مزاج مثلا مرض حادث شد پس بنحالت مستقرہ مرض است اگر گوئی کہ در متملا بحسب قوت بتصریح شیخ تولید مرض قبل استحکام دلائل پس
این متملا بسبب سابق مرض نخواہد شد گویم آری لہو سہو نحن بصدد انحال نخواہد شد اگرچہ در نفس الامر حادث شود چنانچہ بتصریح آن علامہ کردہ و چون نفس مرض حادث شد شیخ میگوید
مرض محکم کردہ پس این کلام شیخ بظاہر منافی تاویلات جیلانی است و بنحالتیکہ گفتہ امی متملا بحسب قوت پیدا نمیکند مرض متملا بس استحکم شنیدی دلیل آنرا
بخلاف قسم اول زیرا کہ ظاہر میشود در آثار متملا او لا پس تعمیل کردہ میشود بسوی تدبیر قبل حدوث مرض و این قسم مشکل است استدلال برین قبل حدوث مرض حقیر
میگویم کہ در اینجا اذیت من حیث الکمیت نخواہد شد پس چہ فرق در میان سوء مزاج مادی و این متملا بیان خواہد کرد زیرا کہ ہر دو محدث مرض قبل استحکام
دلائل خواہند شد و تحقیر میگویم بعد ندارد اگرچہ این مرض از امراض او عیہ شمار بر آن اطلاق سوء مزاج لغوی کردہ شود زیرا کہ سایۂ مزاج عام است کہ
از سوء مزاج و سوء ترکیب و تفرق اتصال شود و ممکن است کہ گفتہ شود کہ بودن متملا بحسب او عیہ از امراض او عیہ سلم است لکن بودن متملا بحسب قوت از امراض او عیہ
پس غیر مسلم است زیرا کہ آن سوء مزاج باعث عجز قوت بدن و ضعف آن میشود و بنا بر ہمین متملا بحسب قوت میگوید و ہمین مضمون از شرح علامہ بادنی تدبیر
دریافت می شود تفصیل آن اینکہ فاضل علامہ در شرح خود گفتہ کہ اگر گفتہ شود کہ اخلاط نزدیک زیادت مقدار خود چنانچہ ایذا می دہند او عیہ را بتمدد
و تفرق اتصال ہمچنین قوت مدبرہ بدن را غم می کنند و نزدیک تغیر کیفیت آن چنانچہ ایذا دہند قوت را بوجہ سوء مزاج ہمچنین ایذا می دہند
او عیہ و قوت پس نباشد نسبت یکی از متملا بسوی او عیہ و دیگری بسوی قوت اولی را عکس نکفتہ شود انچہ مسیحی گفتہ است در کتاب خود مسیحی نافی و آن اینکہ اخلاط
نزدیک زیادت مقدار خود ایذا میدہند او عیہ را از دو وجہ یکی از جہت تمدد دوم از جہت سوء مزاج و ایذا میدہند قوت را بوجہ واحد و آن غم است و
نزدیک تغیر کیفیات اخلاط ایذا میدہند قوت را بر ابر است کہ گرم شود یا سرد و ایذا میدہند او عیہ را بلذع اگر گرم شود نا اخلاط و ایذا می دہند
قوت را بتعذیر اگر سرد شوند زیرا کہ ضعیف می کنند حس آن را و کم میشود الم و بر ای ہمین نسبت کردہ شد متملا بحسب زیادت مقدار بسوی او عیہ
بتغیر کیفیت بسوی قوت زیرا کہ میگویم اخلاط نزدیک زیادت مقدار بچہ طور ایذا او عیہ را بسوء مزاج و فرض اینکہ نسبت اخلاط باقی

بر حال خود والامی بود قسم سوم پس اینوقت اذیت بزیادت مقدار بر اعراض او عیه مثل اذیت آن بر اے قوت از وجه واحد است اول تمدید و ثانی تحمر و نرمی یک تغیر کیفیت ایذا خواهند داد اعراض او عیه و قوت را مثلا بسبب سوء مزاج بر اینست که بارد باشد یا حار زیرا که سوء مزاج مولم بذاته است و همرگاه چنین خواهد شد خواهد شد اذیت کیفیت برای او عیه مثل اذیت آن برای قوت و باز سوال عود خواهد کرد و آنچه گفته که این امر اصطلاحیست پس در صورت نزاع نخواهد شد میگویم سوال از نسبت تخصیص اصطلاح است و علامه از خود جواب داده که نسبت اتصال بسوی او عیه بسبب زیادت مقدار مافیها صحیح و مناسب است بخلاف سوء مزاج زیرا که اتصال از تغییر کیفیات نمی شود و بسبب همین نسبت اتصال بسبب زیادت مقدار بسوی او عیه کرده شد و نسبت تغییر کیفیت بسوی قوت اگر در اتصال قوت بسبب تغییر کیفیات کلام کرده شود می گوییم این تسمیه مجازیست و آن عدم احتمال قوت است بسبب رطوبت کیفیت خلاط و اتصال او عیه تحقیقیست آنتی ترجمه کلام العلامه و حق نزدیک حقیر این است که اتصال او عیه نزدیک طبا بهر سه قسم سوء مزاج مادی مترادف اند و کتب قوم باین امر شاهد اند و شاید که برای همین فاضل علامه در شرح قول شیخ الامتداد علی وجهین اے قوله القوة گفته که ثنائیتی تو که سوء مزاج بر دو نوع است ساذج بسیط و مقدم کرد شیخ کلام خود را در علامات و آله بر سوء مزاج ساذج برای تبسط آن بسبب مادی پس هم گاه که بود دال بر مادی دو نوع بعضے از ان نیست که دلالت میکند بمادی مطلقا و بعض آن دال است موافق خلط خلط و بدا اول عالم نسبت تا مقدم کرد شیخ کلام مر آنچه دال است بر اول و موخر کرد کلام بر آنچه دال است بر ثانی و باقی هم مثل این گفته و اتصال مطلقا از سوء مزاج مادی گفته پس فرق کردن میان هر دو تکلفات و تمحلات چنانچه ذخیلانی واقع شده بحکم بحث تعسف سخت است اگر گوئی چرا قوم باتحاد سوء مزاج مادی و اتصال قائل شده اند و چرا بعض با خلاف هر دو قائل شده اند وجه اختلاف و توفیق میان هر دو چیست تحقیر میگویم باید دانست تا ان شاء الله که موفق خیر است قوم که قائل باتحاد شده اند شاید که دوش این باشد که در اتصال بسبب القوت تمدید او عیه ضروریست و غیر ضروریست و ضعف قوت از ان پیشتر و اما سوء مزاج بحوالی از کثرت حرارت ظاهر میشود پس سوء مزاج او گفتن بیاست و اتصال او گفتن مجاز بسبب انکه مرض حادث در او عیه است گو بزیادتی مقدار مادی الا او عیه نباشد هم می تواند شد و اما اتصال او عیه که در آن کمیت خلاط زاید میشود و مراد از سوء مزاج مادی گفتن شاید پیش نزد قوم این باشد که چون در وقت قوت و حرارت غریزیه از زیادتی مقدار خلط و میاشیا نضج و هضم و انتفاع او غیره بخوبی نخواهد شد و مضر شده است که طبیات عالم زیر تصرف یکی از دو حرارت اند یعنی حرارت غریزیه و غریبه و تصرف بر اے غالب است پس از اینجا نی سبب ضعف قوت قوت غریزیه خواهد شد انواع سوء مزاج حادث خواهند شد و بسا نکه اتصال از جدا از سوء مزاج مادی ننمایند چون نزد او شان مرض حادث اولا و او عیه است و در اتصال بحسب قوت هم زیادتی حجم خلط از تحلل میشود و مراض او عیه از جنس مراض کبد اند و سوء مزاج از جنس مزاج و هر دو در نسبت معایر یکدیگر اند و در سوء مزاج مادی زیادتی مقدار خلط بهر حال ضروری نیست و حدوث سوء مزاج اولا از مرض او عیه نمیشود بلکه مرض تجاویف مثل صرع و سکته و قوت دماغی از انصباب مواد بسوی تجویف قلب حادث میگردد لهذا از امراض تجاویف بیشمار ند از سوء مزاج و چنانچه الصداع عرق بوجه اتصالی او عیه از امراض تفرق الاتصال است نه از او عیه یکه باعتبار محل حدوث آفت در او عیه و اکثر تصرف افعال از امراض حادثه از او عیه و قلت تصرف و قلت حدوث امراض تفرق اتصال در از امراض تفرق الاتصال نمی شمارند بخلاف این باسوء مزاج مادی نمی شمارند و بالجمله دللناس فیما یعشقون مذاهب فلا ظهر لی مع اختلال حالی و شتت بالی و سخیمة ذهن حسن عبیه و سلم من الزلل ادیه هذا قال فی مبحث الاطبا ما الفرق بین الصداع الکائن لضعف الدماغ و بین

الصداع الکائن لنقص جرم الدماغ بین و بین صداع جرم الدماغ و ورم اغشیته **قال المترجم** چه فرق است میان در سر که بسبب ضعف دماغ بود و میان در سر که بسبب نقص جرم دماغ بود میان و رم دماغ و ورم اغشیه دماغ **جواب** فرق انست که آن در سر که بسبب ضعف دماغ باشد از ادنی سبب هیجان می آید و فعال دماغی ماؤف میشوند و حواس که سوء بحه از نقص جرم دماغ باشد بتصریح فاضل سمرقندی تابع باشد این نوع را بیداری و جفاف بینی و نقص فضلات دماغ و فساد تخیل و حواس بقدر نقصان جوهر دماغ و اکثر این نوع می باشد پس امراض حاده و فعال بتصریح خود باسباب و علامات گفته که صداع حادث از ضعف دماغ هیجان آن از ابخره متصاعده از غذا نزدیک منفذ آن و اصوات و روائح می شنود

ورم وگرمی وسوزش وبوجود آمدن درد فعال وما عدا آن از تفکر وتخیل محفوظ ودرکات اراده میشود واز علامات مخصوصه آن اینست قبیکه ضعیف البلغ
آب سرد بنوشد صداع حادث شود وصداع که از نقص حرم دماغ بود وآنرا باعجفه میگویند علامت آن حدوث او از استفراغ کثیر خاص مثل زله
یا عام مثل استفراغات کلیه مفرطه ازقی وسهال ومصه وحقن زیرا که مفرط استفراغات موجب حرارت ویبوست خواهد شد وهم ازسهر جمع
وغیره می شود واز تکرار این اسباب زیادتی صداع می شود انتهی ودوم نفض دماغ وعظام اختلاف است درمیان اطبای متقدمین متاخرین
شیخ وصاحب هدایه وصاحب کامل بحدوث آن قائل شده وجالینوس جزم بحدوث ولاحدوث هردو نکرده وبوحنا بن سرافیون جزم بلاحدوث
او کرده وتابع شده واصاحب تلخیص وزکریا در فاخره وبعض متاخرین وشیخ بطلان دلیل لاحدوث وابن سرافیون کرده بوجوه عدیده وفاضل
علامه جواب آن وجوه داده وملا نفیس بن عوض ازان جواب داده وفاضل سهرندی شریف الاطبا ازان جواب داده اند من شاء الاطلاع
فلیرجع الی شرحی الاسباب وشرح العلامه والمطولات وبالجمله علی ما قال الفاضل الکرمانی ورم هرگاه که درنفس دماغ خواهد شد نبض عظیم
خود موجی خواهد بود وحرارت قوی وحس الم شدید ووجع صعب وقهر دو چشم خواهد شد واگر ورم درغشائی صلب خواهد شد این اعراض
قلیل خواهند شد ونبض منشاری خواهد شد وهرگاه ورم درغشائی رقیق خواهد شد این اعراض متوسط خواهند شد ونبض هم عبلات خود
موجی خواهد شد بسبب تمدد این غشاء وفاضل سهرندی در رساله فروق گفته که ورم دماغ وغشیه آن مشترک است درحقیقت مرض در وجوب اختلاط وتپ
ومفارق است درمحل ودلیل اما درمحل پس ظاهر است واما بدلیل پس ورم دماغ باشد بالاودر ابتدای حدوث با ثقل وغور پس وقتیکه تمام شود
حدوث آن زائد میشود واختلاط عقل وتکدر حواس میشود از ابتدای حدوث آن وهمچنین باقی افعال نفسانیه ونبض میباشد موجی با اوتپ کم وبعضی
منکر ورم دماغ اند بمباشرت تحقیق آن میکنند ولکن ورم غشیه پس میباشد وجع در ابتدای آن شدید وخس ومی باشد مائل بسوی ناحیه وقحف ومیباشد
نبض درین نوع صلب وبسا اوقات منشاری وتپ میباشد تیز تر ومتاخر میباشد درین نوع اختلاط از دردزمانه اکثر دمی باشد اختلاط با وقل
وبعض اطبای شهرین ایجاد ایراد مورد دو نسخه غلط من غیر تدبر اختیار کرده اند یکی مقام ضعف دماغ نصف دماغ ومقام نقص حرم دماغ نصف حرم دماغ
ومهند الطول طویل تا ویلات رکیکه فرموده اند وکجا بهترین طبیبان را آن کرده اند لاطول الکلام بذکر تقریر ما قال فصحاء الاطباء الفرق بین
الوجد الکائن عن المواد المنحدرة الی العین فی العروق التی تاتیها من داخل القحف وبین الکائن عن المواد التی تنحدر الیها فی العروق التی تاتیها
من خارج قحفه قال المترجم چه فرق است میان رمدی که حادث شده باشد از مواد منحدره بسوی چشم از رگهائیکه برپیده اند از داخل قحف ومیان رمدی
که حادث شده باشد از مواد که منحدر شده بسوی چشم در عروقی که ثابت شده اند از خارج قحف جواب بدان اولا که ترجمه غلط است وثانیا اینکه اعراض
عین علی ما صرح به القرشی فی الماجز گاهی اصلی می شوند وگاهی بشرکت واقرب مشارکات براعین دماغ وجب وعده اند تا اینکه گفته ودلالت میکنند
برحجابی لکن خارج پس تعدد جهه چگونه وکثرت مفرت وجعن ولکن داخل پس علامت آن اینکه ابتدای درد از غور عین میباشد شارح سهرندی گفته پس اگر ماده
گرم باشد یافته شود عطسه وخارش در بینی واگر ماده بارد باشد احساس کرده خواهد شد سیلان باردو موافق غلبه اخلاط علامات مختصه هر خلط که در کتب
مذکور اند یافته خواهند شد وقرشی در بدگفته که نشان تعرف ماده در که در سر متولد شده باشد ثقل وتقدم صداع بر سدت وانچه درحجابین متولد شده باشد
علامت آن اینکه انتفاخ بسوی جفن سابق بر مدت باشد انتهی واما وجوه اشتراک وافتراق علی ما صرح به سهرقندی اینکه هردو در مجمع میباشند ودر نیکه منصب شدن از چشم
بسوی چشم دو محل نصیب وآن چشم است ومشترک اند هردو در سبب وآن جواز بودن هردو از جمیع اخلاط ومغترق اند هردو در دلیل ودر طریق لکن در طریق
پس گفته شد ولکن در دلیل پس بغدر دخل تابع باشد اورعطاس معذی بوجه غدغه وحکه بینی گاهی تابع میشود او حکه بینی نزدیک میل چربی از ماده بسوی
او ومیباشد مائل در بینی برای آن دلیل بر بین وبر نوع مامه متصفر میشوند آنها از بندش بغماد ای قابض ولکن میخد غارجی پس تابع میباشد او وانتفاخ رو وگاهی
او وبی تمدد در گاهی خصوصا آن که متصل صدغین وجه اند میباشد گاهی ملتحمه درین نوع ظاهر الاستلاء بخلاف نوع اول ومنتفع میباشد از بندغرغره قیه وقبضه

قال فی مبحث الاطباء ما الفرق بین الانتشار لاتساع العصبة وبین الانتشار لاتساع الثقبة قال المترجم
چه فرق است میان انتشار که حاصل شود بسبب اتساع عصبه و میان انتشار که حادث شود بجهت اتساع ثقبه جواب انتشار شیخ مبحث است در
شش از امراض اما اتساع است و فاضل جیلانی گفته که گفته میشود بر این مرض سل بعین نیز و اهمال کامله طبایعی انتشار و اتساع عبارت ماکه هر دو متراد
اند و گفته شده که انتشار سعت حدقه است فقط یا سعت ثقبه که آن جزء او یا شرط او و گفته میشود بر ای این اتساع یا انتشار و گفته شده که انتشار تبدر روح
است بسبب سعت حدقه از مقدار طبعی و اتساع تبدر روح است از سعت حدقه و ثقبه و فاضل سمرقندی گفته که انتشار اینکه شود ثقبه عنبیه اوسع از انچه در طبع موافق اخلاط
مراتب سعت ممکنه دران و بسا اوقات اتساع میرسد الی سواد ازهر و بیاض منتشر میشود نور و متخلخل میگردد و بوجه ضرورت خلاء خارج نمیشود بخط مستقیم
بسوی مرئیات بلکه واقع میشود در جوانب طبقات چشم بعین و بسا متفرق شود و چون گرد از قوه میکه بوجه آن مصلحیت شود در انطباع شبح بسوی انچه مقابل
است از طبیعت هوا پس تا نخواهد اندازه بهتر مستدیر و اتساع نزدیک سمرقندی اینکه متسع شود عصبیه مجوفه یا سعت حدقه و این مصطلح از مخترعات اوست
وصاحب تذکره الکمالین گفته که محدثین از اطبا نسبت میکنند انتشار را بسوی عصب حدقه و قصد شان درین علاج عصب است نه حدقه زیرا که علاج عصب مخالف
علاج اتساع حادث عنبیه است زیرا که استعمال اضمده و اکحال در اتساع کثیر النفع است بوجه سرعت وصول اثر و بسوی ثقبه بخلاف انتشار و فرق در حقیقت درمیان
هر دو اینکه اتساع حادث میشود در عنبیه و انتشار در نور پس اتساع عرض است و انتشار عرض علما جواب فرق مسئول از مورد اینکه در اتساع عصبه ظاهر میشود نور منتشر در
اجزای چشم چه بوجه سلامت طبقات خارج نمیشود نور بلکه متفرق میشود در چشم و در اتساع ثقبه ظاهر نمیشود در اجزای چشم از نور اثر اصلا تا اینکه گمان میشود بر
آنکس که ملاست است که چشم سیاه شده زیرا که نور خارج خواهد شد بر استقامت و لابث نخواهد شد در چشم بوجه اتساع ثقبه کذا فی شرح الاسباب و اهلاک الغواص الغفیر

قال فی مبحث الاطباء ما الفرق بین سدة العصبة وبین زوال الماء بعد اشتراکهما فی زوال البصر قال المترجم چه فرق است میان
سده عصبه و میان زوال ماء بعد اشتراک هر دو در زوال بصر جواب اینکه صاحب اسباب و علامات و شارح کرمانی و سمرقندی وغیره اینجا گفته اند که فرق درمیان سده
عصبه و آب اینکه یکی از دو چشم من غیر تعیین و قتیکه غمض کرده شوند متسع خواهد شد حدقه چشم دیگر در آب و قتیکه نباشد در عصبه بمجوفه سده دیرا که هر چیکه در آن میشود
از حدقه چشم منعضه برگشت خواهد کرد بسوی چشم دیگر پس متسع خواهد شد ثقبه عین مفتوحه و قتیکه آب قلیل باشد روح متسع نباشد از نفوذ بسوی چشم دیگر پس و قتیکه
بند کرده خواهد شد چشم دیگر منصرف خواهد شد روح از دو بسوی چشم مفتوحه ملازم خواهد شد او در اتساع ثقبه چشم دیگر که اینکه آب بسیار غلیظ باشد اینطور که مانع خروج روح
باشد تا منع کند روح و اتساع حدقه پس آب را پس اینوقت استدلال تمام نخواهد شد ای استدلال بتفرقه درمیان اینکه علت فقط آب است یا آب با اوساط است
حاصل نخواهد شد و فائده از استدلال بتفرقه این است که معلوم شود که قدح نفع خواهد بخشید یا نه و ظاهر است که قدح در آب غلیظ غیر ممکن است و تسمیم نخواهد شد ثقبه
چشم دیگر مفتوح در سده و این اتساع بسبب اندفاع روح است که بود در چشم بند بسوی چشم دیگر بقوت پس و قتیکه رسید سده حدیدیه از دو چشم از پس ثقبه نفوذ نخواهد کرد
روح چنانچه و قتیکه باشد سده جهت امین پس و قتیکه بند کرده خواهد شد چشم یسر مندفع خواهد شد از ان پس خواهد یافت سده از پس نفوذ نخواهد کرد بسوی امین و متسع
نخواهد شد حدقه و همچنین و قتیکه بند کرده خواهد شد چشم امین متسع نخواهد شد حدقه از چشم یسر و قتیکه نفوذ کند بسوی او از روزنه یکه مرجع مکند بسوی چشم پس متسع نشود حدقه
آن باقسام هذا و التفصیل فی شرح الاسباب و الحواشی علی شرح الکرمانی و بالجمله علی ما قاله الفاضل النجدی فی الفرق بین السدة و النزول اینکه از دو چشم و قتیکه
بند کرده شود متسع شود حدقه چشم دیگر در آب و متسع نشود سده و این اتساع بسبب اندفاع روح چیکه بود در چشم بند بسوی چشم دیگر بقوت پس و قتیکه رسید او را سده
در پس از نفوذ نخواهد کرد هذا قال فی مبحث الاطباء ما الفرق بین الانتشار لاتساع العصبة وبین زوال الماء بعد هذا الاشتراک قال
المترجم چه فرق است میان انتشار بسبب اتساع عصبه و میان زوال ماء بعد اشتراک هر دو در زوال بصر جواب این سوال ظاهر است جواب سابق و بیان مشهور زیرا که در انتشار
امری نیست دیرا که انتشار بسبب اتساع عصبه مجوفه در دو سعت حدقه میشود و حدقه شفاف معلوم میشود و بخلاف نزول ماء که آن مرض سدیست و بسبب نزول ماء سعت
غیر سبب است که او سعت میشود حدقه و ثقبه عنبیه بسیار بلکه بضیق قوی تصریح خمندی و سمرقندی پس محل این مرض محل انتشار است و در زوال ماء اتساع

عصبیه نمیشود و در نزول آب در عصبیه شک نیست و در غلظ معلوم میشود که در عصبیه ثقیل است و در سفید و ثقیل شبهه نیست لکن در غلظ خالی شبهه نیست و کسیکه از اینجا
و بهاب نزول آب و علامات هر دو واقف است بر فرق کردن در شوار نیست علاوه بر این علامات مذکوره نزول آب در اکثر اقسام دیگر نیز میشود بخلاف استرخاء
التبس علیه کیفیت این امر مفتوح است **قال فی مباحث الاطبا** ما الفرق بین البواسیر فی الانف و بین السوطار فی الانف **قال المترجم** چه فرق
است میان بواسیر و میان سرطان بینی **جواب** اشتراک هر دو در محل و در مرض نمایوت و در مادهٔ است و افتراق هر دو در نفس نمایوت است بسبب آنکه زیادتی سرطان
بسیار است و زیادت بواسیر عدیم است نیز برآنکه زیادت سرطان زیادت در حجم و سعی است و زیادت بواسیر بسوی معلق است از جنس تالیل و سرطان بافیده و شق مضموم است و
بواسیر چنین نیست پس این فرق دلیل است مع ابی الفاضل اسمر تعدی **قال** فی تحفة البیان و فرق میان بواسیر و سرطان آنکه بواسیر شبیه بسر علل است و سرطان
واکثر شبیه بمعلق و اکثر طویل تا آنکه خارج میشود از بینی و از حنک و اگر باشد از منسابین و عدم سیلان باشد قبل حدوث آن در دماغ اعراض سودا وی و در تبدل السنه بحدوث
باصابه میباشد پس زیاده میگردد و پدید میکند در حنک سختی بر آن سرطان است و سبیل در علاج آن نیست مگر بداغ **قال فی مباحث الاطبا** ما الفرق بین
الانخاء العارض من اخراق و فرق الشبکة الدماغیة بین ما یعرض من اخراق غیرها کعروق الدماغ **قال المترجم** چه فرق است میان رعافی که عارض شود باخراق
عروق شبکه دماغیه میان آنچه عارض شود بسبب اخراق عروق قشر آن **جواب** عروق دماغ متفرق اند در جمیع دماغ و متفق اند در خروج خون از بینی و بسا اوقات
متفق میشوند هر دو در سبب و مختلف میشوند در مبدء خروج و چون فرق از حیثیت دلیل است که خارج بوجه اخراق عروق شبکه تابع میشود و بسا اوقات ضعف حواس قوهٔ
نفسانیه یا مادهٔ روح نفسانی و بر دماغ و این قسم شبکه کثیر شود و خون خارج ازین عروق لطیف تر صافی میشود و لکن خارج از عروق دماغ پس تابع میشود از سیدگی و این
بسبب خشکی و نقصان رطوبت دماغ و قلت غذای دماغ است و وجود حرارت غریبه موجب عفن مثل خلط الزوج و خون خارج ازین نوع میباشد مائل بسوی
سفیدی و قوام آن غلیظ تر از متقی و در شقاء الاسقام مذکور است که رعاف از انفجار اورده شبکه و شرائین میشود و علاج آن مشکل است و اکثر آن
میشود از ضربه و سقطه یا غلیان مفرط که تیز کند خون را و متقدم او میشود در دو سر شدید و التهاب و سوزش و میباشد در شریانی جمندگی خون
قوی و میباشد خون رقیق اشقر **قال فی مباحث الاطبا** ما الفرق بین الوجع الذی فی النفس و بین وجع العصبة **قال المترجم** چه فرق است میان وجعی که در نفس و در نفس دندان باشد و در دی که در عصبی که تحت اوست **جواب** متفق اند هر دو در حقیقت
و محل و صع اگرچه مختلف اند در قرب و مجانبت و بسا اوقات متفق می باشند هر دو در سبب و متفرق می باشند هر دو در دلیل بسبب آنکه آنچه
شروع کننده از دندان بنحو طرف آن باشد پس در نفس دندان است و باشد باین شبهه بضرس و ضرر و اگر باشد در شروع کننده بسوی
اصل بن پس بسا اوقات می باشد در وجعی باشد در دندان شریک می باشد درین حنک پس وجع در عصبه سن است و مؤکد می شود
برین سلامتی از تاکل صرع بشهر قندی و در شقاء الاسقام مذکور است در دندان که باورم لثه نباشد و لمس ایذا ندهد خصوصا لثه هایل
یعنی سست مستعد برای انصباب مواد باشد پس فاید نماید و قلع نمی دهد بلکه گاهی ضرر بوجه انصباب مواد کثیر می نماید تا اینکه گفته و اگر لثه
سلیم باشد و حساس و ممتد و طول دندان باشد پس مرد در آن است و این وقت قلع مفید خواهد شد خصوصا اگر دندان مثقوب بود
زیرا که دلالت می کند برین که مادهٔ مجتمع در اصل دندان است و قلع مستفرغ این مادهٔ خواهد شد و سالم خواهد ماند و غایتها مجاور برای این دندان
و اگر در دو عمود بهتر شد و آن بین دندان است از گوشت و مصب پس مرد در عصب است پس قلع گاهی نافع خواهد شد بوجه وجدان مادهٔ بواسطه
تحلل و گاهی نافع نخواهد شد **قال فی مباحث الاطبا** ما الفرق بین الخوانیق العارضة للعضلة و بین ورم
الحنجرة **قال المترجم** چه فرق است در میان خناقی که عارض باشد بسبب عضله و ورم حنجره **جواب** شریک اند هر دو
در حقیقت ورم عرضی و آن ورم است و در سبب برسبب آنکه جائز است که مادهٔ بوجه ورم عضله تورم کند حنجره را و متفرق اند
هر دو در مکان ورم و در شدت دلیل که ورم اگر باشد در عضله پس در جمیع باو قطعا خواهد شد اگرچه ثقیل و ممتد باشد و اگر باشد در حنجره پس در جمیع او خواهد

واگر باشد در جهت قدامی آن کافی باشد برای وقوف آن ادراک بحس وباگر در جهت خلفانی باشد پس وقوف بر آن میشود بمزاحمت غذای فرورو بعد نفوذ آن از اعلای مری بسبب مجاورت قصبه برای مری بسرفه اجرام آن وبسا اوقات یافته میشود با او تعسر نفس و باشد یسیر و نه چنین ورم حنجره است زیرا که تعسر نفس مع وشدید میباشد وظاهر نمیشود ورم تردیک کشادن دهان میباشد در کثیر صریح عبد السمر قندی بدانکه خناق امتناع نفوذ نفس است بسوی ریه و دل با امتناع بلع یا تعسر هر دو وسبب آن یا ورم در عضل حنجره است وآن ورم یا در عضل خارج برای حنجره است پس ظاهر میشود برای حس وآن اسهل است یا در عضله داخله پس تنگ میکنند نفس را بسیار وآن کمی است یا در عضل مری عالی خارج یا داخل وممتنع میشود بلع در ورم مری اکثر و نفس در ورم حنجره اکثر کذا فی شفاء الانتقام **قال فی مباحث الاطباء ما الفرق بین السدة فی قصبة الریة وبین السدة فی عروقها وبین السدة فی شرائینها**

قال المترجم چه فرق است درمیان سده که در قصبه ریه باشد ودرمیان سده که در عروق ریه باشد یعنی آنچه در شرائین آن **بعد جواب** جمیع آنها در سده وماده ساده مشترک اند در ایجاب عسر نفس و در ملازمت ثقل بجمیع آنها واین اشتراک در دلیل عام است وفرق کرده شود در دلیل بوجهی دیگر از برای آنکه سده اقسام قصبه ریه منقصل میشود از سده عروق و شرائین قصبه ریه در شدت عسر نفس و سرفه و نفث و سهولت انچه نفث میشود و گفته شد که صاحب این نوع از سده ممکن نیست او را استیفای نفس آن سوای اینکه منتصب شود و میگوییم که سده اقسام قصبه ریه میباشد زمانه انبساط با این کمتر از زمان انقباض پس اگر طویل شود زمانه انبساط بطول قصیر منقطع می شود نفس برای وجود مانع که آن سده است در اول طریق هوا پس نفوذ نمیکند تمام هوای داخل که در حالت سعت قصبه نفوذ میکرد بوجه تنگی راه آن پس کم میشود و منقطع می شود زمان انبساط بوجه پر بودن مکان باقی بعد سده از سبب دخول هوا بوجه هوا و تنگی انچه باقی مانده از سده پس نفوذ نمیکند هوا بسوی قلب یک دفعه بلکه کم و برای همین منقطع میشود نفس و لکن زمان انقباض پس طویل میشود بر این بوجه کثرت انچه باقی مانده از مجاری بعد سده اقسام کشاده و بوجه حاجت بسوی خالی کردن مکان برای هوای داخل و حال اینکه سده مانع است پس انقباض طویل خواهد شد و لکن حال در سده شرائین پس بعکس است انچه ذکر کردم از علت و میباشد با او عسر نفس و سرفه کم و نفث معدوم و اگر نفث باشد پس باندک و یا در آخر آن و لکن سده او رده پس تنگی نفس در و بسیار قلیل میباشد زیرا که فائده او رده در نفس کم است و بسا اوقات میباشد من غیر تغیر نفس یافته میشود و با ثقل کم و ظاهر نمیشود عسر نفس و ثقل مگر در زیادت رفتار از معتاد و یا بالا رفتن و بر فرو بان یا در حالت نفس آن صاحب علت از غضب و باشد با این نوع سرفه کم من غیر نفث کذا قال السمرقندی و کوچک ترین اطبا انچه از رساله فروق بلخصه آورده بقوله هکذا هو ان سده اقسام الریة یکون فیها عن السدة شدة عسر النفس و السعال و النفث اکثر و سهولة ما ینفث و ایضا ان فی الفروق قال بعضهم ان صاحب سدة قصبة الریة لا یمکن استیفاء نفسه دون ان ینتصب و لیس کذلک من سدة عروقها و شرائینها اما السدة فی شرائینها فیکون معها عسر النفس اقل و سعال قلیل بلا نفث فی آخره او نفث یسیر و اما سدة الاوردة فعسر النفس فیها یکون قلیلا جدا **قال فی مباحث الاطباء ما الفرق بین آفة النفس لفضل صدر الداخل وبین آفة النفس لفضل الخارجة قال المترجم** چه فرق است میان آفت نفس که بسبب عضله داخل صدر باشد و میان آفت نفس که بسبب عضله

مارج بود جواب بتصریح فاضل نجیب الدین سمرقندی هر دو مشترک اند در حقیقت و آن آفت که حادث است در
نفس و جدا اند هر دو بجعل و گاهی متفق می شوند هر دو در سبب و جدا می شوند در دلیل زیرا که آفت نفس برای ضرر فضل صدر
داخل تابع می شود و اضر نفس در زمان انقباض آن و آفت فضل صدر خارج تابع او می شود ذات نفس و وجود در
در ارتباط و این جا یک سوال صاحب مباحث الاطبا از رساله فروق ایراد کرده که ترجمه ترجمه اش نموده و هو اهذا
ما الفرق بین نفث الدم الخارج من فوهات الشرائین المتصلة باقسام قصبة الریة وبین
الذی کالانصداع عرق فیها و جواب این سوال در شروح قانون موجود است محصلش اینکه دم منفوث
از جوهر لحم ریه زبدی میباشد بوجه اختلاط هوا با خون زیرا که هوا در ریه کثیر و متحرک است و برای اینکه غذای ریه
غایت لطافت و رقت است و نیز لحم ریه متخلخل است مداخلت هوا در و کثیر می باشد و خروج خون در او مسترسل نمی باشد و خالی از
وجع بوجه عدم حس ریه می باشد و نیز خون کم بمقدار از خون عروقی می باشد و انچه دم خارج از قصبه ریه می باشد زبدیت
آن قلیل میباشد و برمی آید متنخع و صفرة قلیل و خون خارج یسیر میباشد و احساس درد در موضع جراحت بوجه حس سطح بوجه ملامس
هوا نزدیک دخول و خروج آن می باشد و خون منفوث از عروق ریه زبدی نمیباشد و تحقیقه باشد از انفتاح فوهه عرق و
می باشد سخن بوجه عدم اختلاط هوائی متردد می باشد عروقی اشد لقوام از دم منفوث ریه و مشابه میباشد بخون بوجه بعد
زبدیت هذا والتفصیل فی شروح القانون و فاضل سمرقندی در رساله فروق نوشته که هر دو متفق اند در حقیقت و بسا اوقات
متفق می شوند در سبب و آنکثرت لزوم دگاهی جدا می شوند در سبب و در دلیل و لکن در سبب پس خارج از فوهات خارج میشود
نزدیک کثرت از خون و استلای عروق و شرائین و لکن خارج از عروق نزدیک انصداع پس خارج میشود همچنین با مقارنت بعض
اسباب بادیه مثل آوار عظیم و دشیه و خارج می شود به تیزی خون و جراحت رگها و لکن فرق از دلیل پس خارج از فوهات
شرائین می باشد رقیق تر بقوام و گرم تر بمزاج و ناصع تر بسرخی و عقب انقباض خارج میشود و هر گاه اتلاف ناقص میشود بفصد منقطع می شود
خون و لکن خارج از خروج برای انصداع پس آن اغلظ بقوام می باشد و حمرت آن قانی یعنی مائل بسیاهی می باشد و می باشد
خروج آن عقب انبساط اکثر بوجه استلای ریه و مجاری آن بهوا و انفتاح موضع مصدوع پس کثیر می شود خروج دم از آن نکر
خارج از فوهات شرائین پس خارج میشود و پس انقباض بوجه انضغاط و انصار و انقصال فوهات باقسام و فوهات باقسام
باقی میمانند کشاده برای نفوذ هوائی خارج از آن و این فرق است درمیان خارج از فوهات شرائین و درمیان خارج از شرائین
بوجه للانصداع آن نیز و نیز اگر باشد دم خارج از عروق بوجه انصداع از رقت دم و حدت آن بسیار زیاده دلالت میکنند
بر آن حال بدن در زیادت سخونت بدن و بعمل انتهی و همچنین مترجم برای ثبوت تصرف یا نسیان یک سوال دیگر مباحث الاطبا
را در ترجمه فروگذاشت نموده و آن اینکه ما الفرق بین السعال الآفة فی القصبة وبین الذی لآفة فی اقسامها والذی لآفة فیها
وستمرقندی در رساله فروق این سوال را چنین آورده ما الفرق بین السعال الحادث لمادة فی قصبة الریة
وبین الحادث لمادة فی اقسامها والحادث لمادة فی عروقها و امر سهل اما جواب این سوال
علی ما صرح به السمرقندی اینکه مشترک اند جمیع این اقسام در حقیقت دو در ماده و لکن افتراق آن پس در مکان
ماده است و در دلیل به آن اینکه کاین برای ماده در قصبه میباشد خفیف قریب از تنخع و بالغت که احساس کرده شود از
خروج آن از قرب و نمی باشد با او عسر در نفس و اگر باشد پس کم و لکن حادث برای ماده در اقسام قصبه پس می باشد

بخلاف این نیز یا که سرفه با او شدید می باشد در خروج نفس و آن از مکان بعید تر و عسر نفس قوی و نیز اگر باشد برای مادهٔ
رگهاست پس جدا میشود از سعال برای مادهٔ در قصبهٔ و اقسام آن قلت سرفه و عدم نفس و اگر یافته شود در نفث پس قلیل و بعید
نضج مادهٔ و فرق کرده میشود در جمیع این اقسام و درمیان حادث برای مادهٔ در سینه بطول زمان احت از سعال و از غیر نفث و بالجمله
فرق درمیان جمیع این اقسام بشدت سرفه است و آنچه بعید باشد مادهٔ آن و عسر نفس و قلت مرات سعال و عسر نفس و آنچه متعلق
باشد بمجاری نفس و شدت سرفه و آنچه تنگ باشد از مجاری و کم بودن سرفه و آنچه کشاده و وسیع باشد از مجاری و کثیر می شود
مرات سعال و آنچه قریب باشد مادهٔ آن و عبارت آنیده رسالهٔ فروق بوجه بودن غلظ زائد ترجمه اش نکرده شد

قال فی مباحث الاطباء ما الفرق بین ذات الجنب و الابهر و ورم غشاء الکبد قال المترجم چیز فرق
است میان ذات الجنب جانب است و ورم غشای کبد **جواب** مشترک اند هر دو در حقیقت و آن ورم است و در سبب و آن
خلط است و در بعض دلائل مثل تخس و انجذاب چیز گردن و جدا اند هر دو بجمل و بعض دلیل ها لیکن جدائی هر دو بجمل پس دانسته شد
و لکن فرق باقی دلیل ها پس در ورم غشائی کبد میباشد مرکب از دو جمع ناخس و ثقیل و متغیر می شود با او بول و رنگ بدن و بسا اوقات
عارض میشود و برای اصحاب آن عسر بول و یافته نمی شود درین آنچه یافته میشود در اصحاب ذات الجنب از باقی اعراض آن مثل عسر
عسر نفس و اگر عارض خواهنده شد پس کم و لکن ذات الجنب پس تابع میشوند او را این اعراض بکمال خود و میباشد رنگ بدن و بول بکمال صلح گذا قال المترجم

قال فی مباحث الاطباء ما الفرق بین نقص الهضم لنقص القوة المغیرة و بین نقص الهضم لنقص المادة

قال المترجم چه فرق است درمیان نقص هضم که بسبب نقصان قوت مغیره باشد و میان نقصان هضم بسبب نقصان مادهٔ
جواب سمرقندی در رسالهٔ فروق نوشته که هر دو متفق اند در حقیقت و در سبب پس موجب برای یکی موجب برای دیگر میباشد
و متفق اند هر دو در آله یعنی معده و جدا اند هر دو در دلیل بوجه اینکه نقصان هضم بوجه عدم تغیر تابع می شود او را طول مکث غذا
در معده و اثقال غذا در آن و ترش بودن غذا در معده اگر آنچه بقیه از حرارت طابخه باشد و وجود نفخ و قراقر فساد غذا بسوی ضرر
عفونت و درین نوع میباشد ریاح در معده اکثر و لکن تابع برای کمی امساک پس استدلال آورده میشود بر او بقصر زمان بقای غذا در
معده و کمی اشتمال آن بر او حال حصول غذا در معده و ترک آن و عدم تغیر آن بسوی نوع فاسد و وقتیکه منحدر شود از معده پیدا
می شود از او ریاح در امعاء نفخ اکثر و قراقر **قال فی مباحث الاطباء ما الفرق بین عدم الشهوة لاستوخاء**
فم المعدة و بین الذی لشدة برودة

قال المترجم چه فرق است درمیان عدم شهوت بسبب استرخاء فم معده و درمیان عدم شهوت بسبب شدت برودت معده **جواب**
مجتمع اند هر دو در حقیقت و محل و جدا اند بسبب دلیل لکن بسبب پس دانسته شد لکن دلیل پس آن اینکه عدم شهوت تابع برای استرخای فم معده واقع می شود و قلی و لازم نیست
او را تغیر هضم از حالات طبیعیه بسا اوقات تابع می شود او را فالج بودن بعض اعضا و بسا اوقات متقدم می شود او را ضرر دماغ
یا میباشد با او و لکن تابع برای برودت معده پس نمیشود دفعی بلکه کم کم می باشد شهوت در اول حدوث آن قوی متغیر می شود
با او هضم و کم می شود پس علل بی شهوت مگر وقتیکه مفرط شود و می باشد برز با او شدید الاختلال و لازم نمی شود او را تغیر دماغ
بلکه بسا اوقات میباشد دماغ و افعال آن سالم مگر اینکه مشارک ضرر معده دماغ باشد در اینصورت ضرر دماغ متاخر
از ضرر معده خواهد بود صرح به السمرقندی فی رسالة الفروق و او را اسباب و علامات سمرقندی و شرح آن از
کرانی مذکور است که نقصان شهوت و بطلان آن میباشد برای سوء مزاج گرم که در فم معده است و علامات آن با مغ

دخانی که مشابه باشد برائحه گل سیاه و تشنگی و کراهیت باضمه گرم بالفعل و استراحت بسوی شرب آب سرد و یابرسوء مزاج
بارد مفرط فی الغایه که عارض شود برای جمیع اجزای معده زیرا که اگر برای فم معده فقط عارض بود پیدا شود شهوت کلی آب سرد
خواهد شد جگر مجاورت و مساقط خواهد کرد شهوت او موت آن خواهد نمود و تمر قندی اینجا گفته که علامات سوء مزاج بارد
مذکور شدند و آن جا گفته علامت آن ضعف مضم است و بطو نزول طعام از معده و تغیر طعام بسوی ترشی و ارونع ترش و
نرمی بطن ای برازو انتفاخ آن و کثرت شهوت معدی اگر گوئی که تمر قندی در اسباب و علامات در تقصان و بطلان شهوت بردد
سوء مزاج بارد برای جمیع اجزای معده گفته و وجهش آنجا شارح کرمانی آورده و در رساله فروق فم معده چنانچه صاحب مباحث گفته
نه معده چنانچه مترجم ترجمه کرده و میان هر دو منافات است **حقیر میگویم** چون عروض سوء مزاج فم معده اولا در رساله فروق مودی
بسوی جمیع اجزای معده خواهد شد و همچنین سوء مزاج جمیع اجزای معده در اسباب و علامات مودی بسوی فم معده بالآخر خواهد شد
لهذا منافات ندارد باگر مقام دیگری گفته شود **هذا قال فی مباحث الاطباء ما الفرق بین عدم الشهوة لعدم**
امتصاص العروق المتصلة لفم المعدة و بین الذی لاستر خاء ما قال المترجم چه فرق است درمیان عدم
شهوت بجهت عدم امتصاص عروق متصله بفم معده و میان عدم شهوت بجهت استرخای معده **جواب** هر دو مشترک اند در حقیقت
و محل و جدا اند در سبب و دلیل و فرق اینکه اول می باشد قوت حساسه در و موجود و برای همین قعقیکه تناول خواهد کرد مریض
بعض منبهات شهوت یابد غدغه مثل اشیای ترش یا قبض یا اشیای قابض مقوی پیدا خواهد شد شهوت آن و می باشد
برای این در بعض اوقات شهوت ضعیف و این نزدیک ترین چیزی از فضل طحال سوداوی ترش بسوی فم معده که قبض
کننده است طبعا برای این منفعت نبخ این در عدم قوت حساسه و بدانکه بطلان امتصاص می باشد یا برای نبودن مقتضای
وارد کردن غذا یا برای وجود مانع و فرق کرده میشود درمیان هر دو باعراض موجب ای هر واحد از هر دو لکن اول آن
عدم مقتضی پس موجب آن میباشد عام برای بدن جمیع آن زیرا که اگر بعض بدن سلیم باشد هر آئینه متصل خواهد شد مقتضای آن
برای فم معده و اگرچه این اقتضا ضعیف باشد و این حال موجب ای عدم اقتضا یا اینکه باشد از جانب انچه ضعیف شود قوتهای طبیعی
متصرف در آن چیزیکه برای آن حاصل شود اقتضا چنانچه میباشد در امراض مزمنه محلله برای قوی و حرارت غریزیه و یا اینکه باشد از جانب
انچه بازدارد این قوی از اقتضا و مایل کند طبیعت متصرفه را در قوی بسبب دفع شاغل که حاجب بسوی دفع آن شدید تر است تحصیل
ملائم چنانچه در امراض انما دو آلام شدیده رود دهد و فرق کرده می شود درمیان هر واحد از این بخواص آن که بیان کردم آن را بر اصول آن
این است در عدم مقتضای لیراد و لیکن در حال وجود مانع و آن انچه مانع شود بوجه آن باعث احساس جوع پس یا عام باشد بجمله بدن یا
پس اگر باشد اول پس یا اینکه در وصلاحیت غذائیت باشد پس محتاج نشود طبیعت با او بسوی اقتضای چیزی یا نه لکن او ل پس
چنانچه باشد در حال امتلا از اخلاط صالح جیده و دلالت میکند بر این دلائل امتلای نبض و حسن حال قوت و عدم فساد بول بسوی صحیح
از دلائل امتلا از اخلاط فاسده و وجود شواهد امتلا و اگر باشد ثانی و آن عموم مانع برای بدن یا عدم صلاحیت تغذیه چنانچه در امتلا
از اخلاط فاسد میباشد پس محتاج خواهد شد طبیعت یا بسوی اصلاح آن اگر ممکن باشد یا بسوی دفع و اخراج آن و استدلال
آورده می شود بر این بدلائل امتلا از این اخلاط و وجود دلائل خلط غالب مثل تمدد و ثقل و احساس باعیاء خفیف میشود این امتلا
بعد استفراغ بتجویع باشد یا بریاضت و طویل نمیشود و عدم شهوت با امتلا چنانچه طویل می شود با سده و اگر نباشد مانع عام
برای جمله بدن پس چنانچه باشد در سده و اتع بعروق متصل برای فم معده و استدلال آورده می شود بر این بعدم علامات

مذکوره در هر دو نوع استلذاذ آگاه شدن شهوت بعضی منبهات مذکور آن دو تیکه تناول خواهد کرد مر بعض چیزی را منضم
خواهد شد بهضم معدی تمام و کمال آن بسا اوقات احساس کرده خواهد شد باسهال ثقل در جانب معده با فروغ آن از غذا
و لیکن دلائل استرخای فم معده پس و انتهی باآنچیز که تقدم شد و موکد است این را در معرفت انفراق عدم دلائل مبطلات اختصاص و
عدم تنبه شهوت باآنچه ذکر کردیم و بسا اوقات تابع این می شود و فالج در بعض اعضا چنانچه ذکر کردیم می باشد و باغ با این صورت است
ترجمه ما قاله السمرقندی بعد تصحیحه بقدر الامکان کما هو عادتنا من الاول الی الآن **قال**
فی مباحث الاطباء ما الفرق بین الذرب و زلق الامعاء و المعدة قال المترجم چیست فرق
در میان ذرب و زلق امعاء و زلق معده **جواب** مشترک اند هر دو در خروج غذا با اسهال و در عضو یعنی در سبب خروج غذا
و همچنین در سبب جدا اند در حقیقت بوجه اینکه خارج در ذرب می باشد متغیر فاسد و در زلق بحال خود غیر متغیر تا اینکه تمام کرده اند
در باب ذرب آنچه فاسد میشود از غذا در معده و نفوذ نکند بسوی جگر بوجه سدد ماساریقا یا دفع کند او را معده بوجه منافرت آن
برای غذا و گاهی جدا میشوند بکان خارج پس میشود مبدأ خروج غذا در ذرب جمله بدن چنانچه در مدقوقین و مسلولین الی آن قال
لکن فرق بحسب دلیل اینکه خارج از بدن با سهال هرگاه خواهد شد بحال خود غیر متغیر بسوی نوع فاسد پس زلق است و هرگاه
متغیر شود بسوی نوع فاسد پس آن ذرب است و فرق میان ذرب از معده و میان آنچه از جمیع بدن است اینکه ثانی میباشد
خروج آن بدور خود بخلاف اول و نیز خارج از معده طویل نمیشود مکث آن بعد ورود غذا بسوی آن پس خارج از جمیع بدن
انتهی ترجمه ما قاله السمرقندی بقدر ما اردنا ترجمته و ذرب در بحر الجواهر محرکة اسهال معدیست گفته شد انطلاق
بدن متصل است و گفته شد که منهضم شود طعام در معده و معاو نفوذ نکند در جمیع بدن بلکه مستفرغ شود از اسفل فقط باستفراغ
متصل و زلق علی مافی البحر عدم لبث طعام است در امعا کذا قال الشیخ نجیب الدین السمرقندی و قرشی گفته
که آن نقصان یا بطلان منهضم معدیست و نام داشته شد بزلق زیرا که لازم اوست **قال فی مباحث الاطباء ما**
الفرق بین ورم لحم الکبد و بین ورم غشائها قال المترجم چه فرق است میان ورم لحم کبد و ورم غشای
آن **جواب** بتصریح سمرقندی هر دو مشترک اند در حقیقت و در بودن هر دو در عضو رئیس و در سبب آن ماده است و جدا
اند هر دو باجزائی عضو مألوف و در علت عضو و در دلیل بوجه اینکه ورم گوشت می باشد با او در دو تقل عمد و بول فاسد
برازنرم و نبض نرم و لکن ورم غشائی آن پس میباشد در رو در ناخوش بول صالح و بسا اوقات نبض میشود با او بول اگر باشد
ورم قریب از مصعد قسم اجوف از جگر نازل بسوی کلیه بوجه مزاحمت و تنگ کردن ورم قریب مصعد برای مصعد نبض می باشد
با او سخت و برازنه ممکن نیست که نرم شود مگر اینکه ورم از جهت مقعر باشد پس دافع میشود آنچه داخل شود بسوی آن از باب
والا بعد نفوذ خلاصه غذا بسوی جگر نرم نخواهد شد بطن مگر اینکه صحیح شود انتهی **قال فی مباحث الاطباء ما الفرق**
بین الیرقان لسخونة العروق و بین الذی لسخونة الکبد قال المترجم چه فرق است در میان یرقان که
از سبب گرمی رگها باشد میان یرقان که بسبب گرمی کبد باشد **جواب** مجتمع اند هر دو در حقیقت مرض و در سبب و آن خلط اصفر
و جدا اند هر دو بسبب حدوث آن از وجه و دلیل برای اینکه جگر سالم میباشد با اول و میباشد بول نضیج حسن القوام و براز اکثر اوقات
میباشد و براز اکثر نقل اصفر بدبو غیر المس و معدوم میباشد با او و دلائل سخونت جگر و تشنگی مثل تی صفراوی و این نوع حادث
میشود کم و بسا اوقات میباشد غیر عام بجمله بدن و لکن ثانی پس عام میباشد جمله را و حادث میشود دفعة و معدوم میشود با او بل

نضیج و تابع او می شود اعراض سوء مزاج حار جگر و متقدم میشود در گیتی بول و بین نوع بر حدوث یرقان بمرت و بسا اوقات
متقدم میشود و انصباغ بقل و بست آن کذا قال السمرقندی و بدانکه آنچه یرقان از سوء مزاج حار عارض جگر خواهد بود پس جگر بواسطه
خواهد کرد کیلوس را بسوی صفرای غیر طبیعیه و خواهد رسید این صفرا بهمراهی خون از عروق به تمام بدن و جمی سوء نوعی خواهد شد
و علامات سوء مزاج حار جگر از شدت تشنگی و مرارت فم و زردی چشم و رو و اطلان شوت طعام و تدبیر متقدم و قی صفراوی
و شدت زردی بول یا سیاهی آن و کف زرد با ای بول یافته خواهد شد و چون تعای گرمی عروق بالفراده من غیر گرمی
جگر و سائر بدن تا مدت ممتد بعیده است زیرا که حرارت از کیفیات ساریه است و عروق از کبد روئیده اند لهذا در اول زمان آنچه علامات
سمرقندی در رساله فروق افاده کرده خواهند بود و بعد آن آنچه بسبب علامات افاده کرده خواهد شد یعنی سخونت بدن در لمس
و سخافت آن و قتیکه عارض شود جمیع بدن را پس برای خروج صفرا بقی در بول برای عروض یرقان کم کم کذا یعلم
من الاسباب و العلامات و شرحه هذا قال فی مباحث الاطباء ما الفرق بین البول من الجسم
الکلی و بین الذی فی عروقها و غشائها قال المترجم چه فرق است درمیان ورم گوشت گرده و ورم گها
و غشای آن جواب فاضل سمرقندی گفته لیکن اشتراک جمیع آن پس در حقیقت ورمیه و بسبب ورم و در عضوانی آن
کلی است لکن فرق بدلیل اینکه ورم حادث برای گوشت کلی میباشد در دبا او کم کم و بسا اوقات بند میشود دبا او بول یا کم
میشود و لکن ورم رگها پس بند میشود با او بول و میباشد در دا و مرکب از ثقل و نجس و میباشد غائر لکن ورم غشیه پس میباشد
در و با او ناجس و بند نمی شود بول انتهی ترجمه کلامه و اما تفصیل علامات و ارام کلوی از حاره و بارده و موافق امکنه آن آنچه
در قانون موجود است اینکه شیخ فرموده و اورام حاره در گرده گاهی مختلف میشوند در باده پس بعض آن از خون غلیظ و بعض آن
از خون رقیق صفراوی میشوند گاهی مختلف میشوند موافق مکانهای خود پس بعض آن در جرم گرده میشود و بسوی جانب تجویف و بعض جانب
غشاکه مجلل است برای گرده و نیز بعض آن بسوی جهت مجری بسوی بالا و نیز گاهی اوقات در هر گرده می باشد و گاهی اوقات در یک گرده و نیز گاهی
اوقات ورم جامع میباشد گاهی اوقات جامع نمی شود در اول یا اینکه منفجر شود نزدیک انفجار بسوی مثانه و آن امجود جمیع است یا بسوی امعا
تا اینکه گفته علامت ورم حاجی لازم بافرات و هیجانات غیر منظوم گویا که آن در اوائل ربع است صغیر نمی شود و بعض در ابتدای
نوبه آن مثل صغر آن در ابتدای سائر نوائب است و نمی باشد تپ با بره و اطراف خصوصا هر دو دست و پا و میباشد اقشعرار مخالط
بالالتهاب و احساس ثقل و ثقل نزدیک ناحیه گرده همیشه تا اینکه گفته دوره اج می شود و ساکن خصوصا و قتیکه دبیله باشد لکن از در
و قتیکه ورم در جرم گرده باشد لکن و قتیکه نزدیک غشا و علاقه باشد عظیم و شدید خواهد بود در دو مانع انتصاب سرفه و عطسه خواهد بود
و مشکل خواهد شد نصیبه که نه باشد جائی استقرار ورم در و بر هاد و و قتیکه مستقی شوند باشد در دخفیف تر از انچه باشد نزدیک انفجار
معلق برائی گرده تا اینکه گفته حمی شدیدی میشود و سودی بسوی اختلاط ذهن و قی مره و متصل میشود و در دبسوی هر دو هر دو خصیه
و قبض شکم میگردد و بول سفید میشود پس ریزناری پس هرج تا اینکه گفته و نشان ورم جانب یمین یا یسار گرده سهولت اضطجاع
بر جانب متورم و نیز اشتداد در دبسوی ناحیه جگر در ورم گرده یمنی و بسوی شانه در گرده یسری و به نبودن هر دو علامات تابع ورم
هر دو و وقت شدن ورم دبیله ثقل عظیمی میشود تا اینکه گفته علامات ورم بلغمی ثقل و تمدد و قصور در افعال گرده و عدم صفوشت و ثقل
رو و چشم و تمام بدن و بودن منی طرب رقیق تا اینکه گفته علامات ورم صلب ثقل شدید من غیر رجع کثیر و وقت حقنه من خدر آن و خدر
در کمین و ساقین و هزال و نحافت اعضای حافظه و بول رقیق عدیم النضج میشود هذا و التفصیل فی القانون و شرحه و قال فی

مباحث الاطباء ما الفرق بین تقطیر البول لضعف ماسکة المثانة والذی لشدة دافعتها قال المترجم چه فرق ست میان تقطیر بول بجهت ضعف ماسکه ومیان انچه بسبب شدت دافعه باشد جواب قال السمرقندی فی الاسباب والعلامات سبب تقطیر البول یا حدت بول است پس میباشد استرسال او ومولم واجتماع وثقل آن غیر محتمل پس خواهد شد برای او حالتے درمیان استرسال واحتباس وآن تقطیر است یا برای انکه کل قلیل آن بوجه شدت ایذائی او وحدت او مستدعی دفع آن باشد پس دفع خواهد کرد اگرچه بالاراده نباشد وعلامت آن سوزش وزردی بول وعلامات غلبه مرار وتقدم تناول اغذیه وادویه گرم ست واکثر می رسد بجوانان مالی ان قال ویا ضعف هضم مثانه وبرودت مزاج آن چنانچه عارض میشود برای مصروعین ومشائخ یا استرخای عضله محیطه بمثانه پس ضعیف شود بسبب این قوت ماسکه وقاذف نشود بر امساک کل قلیل که حاصل شود یا اینکه مجتمع شود کثیر پس تحلل کند لاجل این یا ضعیف شود دافعه پس عصر نکند بول را اگر کم وعلامت آن خروج بول بلا سوزش وعدم تشنگی وسفیدی رنگ بول وتقدم تدبیر بارد الی ان قال وگاهی پیدا می شود از اسباب عسر تقطیر پس هر دو مرکب میشوند ومی باشد عسر بالقطر انتهی وچون عبارت رساله فروق در نسخ موجود نزدیک حقیر این جا بسیار غلط بود لهذا ترجمه اش نکرده شد بدانکه اگرچه جمله سوء مزاجات مختلف خارج از اعتدال وقتیکه زاید شود مضعف قوی اند لکن تخصیص ضعاف بعض ازین بعض زاید واکثر است پس ضعف دافعه از برودت اکثری است واز حرارت کم ومی باشد حار را حدت بول وبارد با رطوبات مرخی یا ممدد لکن علاماتیکه سبب آن برودمزاج است پس سفیدی بول یا غلظ ورقت وکثرت حاجت بسوی قیام قبل این وکثرت استحمام واحساس برد وخلو سائر علامات سبب لکن علاماتیکه سبب آن حرارت باشد پس حدت بول والتهاب ودضعف دافعه خروج بول از عمر بسهولت می شود وانچه ضعف ماسکه باعث تقطیر خواهد بود پس اغلبکه با او استرخای عضله باشد پس علامات سوء مزاج بارد ورطب ضعف ودرد بغیر حفر واحساس بخیریکه از باطن است که بجانب بسوی عصر نشود وعمر مخرج آن گردد وهکذا الفهم من اتقانون قال فی مباحث الاطباء ما الفرق بین سدة فی المجاری العالیة علی الحالبة وبین الذی للسد فی المجاری السافلة قال المترجم چه فرق ست درمیان سده در مجاری عالیه بر حالبه ودرمیان انچه برای سده ست در مجاری سافله جواب هر دو مشترک اند در حقیقت وسبب وآن سده ست وجدا اند بمکان آن وبدلیل وآن اینکه حادث بجهت سده مجاری عالیه فارغ میشود از اومثانه پس نمیرسد بسوی آن وخالی می شود مثانه برای این از ثقل وتمدد بخلاف انچه از سده مجاری سافله باشد زیرا که مثانه آنجا یافته میشود پر واحساس کرده شود باین ثقل وتمدد در مکان مثانه صرح به السمرقندی وبعض اطبای مشهورین چون باخذ این جواب در کتب قوم را یافتند واز ماخذ این سوال نکرده اند لهذا فرمود نمیگویم وقتیکه یافته شود در مجاری عالیه بر حالبه ودرمیان انچه برای این سده ست در

بودن از سدها و جدا نه سبب دلیل لکن در سبب پس دانسته شد ولکن در دلیل پس اول تابع می شود او را تمدد بدن و تقل و انتقاخ خود مت
آن و با بجمله علامات استسلاق آن از خون که معلوم اند از نبض و غیر یافته شود و راحت پیدا بد صاحب آن بفصد و سپس او قات معاب
فصد اقلاع تب می شود بخلاف ثانی که پیدا شد تب بالا و تیز و متغیر می شود بدن در او و لا غر میگردد و پیدا شد بول اکثر بسیار اوقات پیدا شد
مائل بسوی رقت و پیدا شد گاهی بتخلیع و در اولی بول اصفر و اکدر صریح به السمر قندی و تفصیلش اینکه در اول علامات غلبه دم از حرکت بدن
در رو و هر دو چشم پر شدن رگها تمدد و انتفاخ بدن و غیره علی ما قاله الشیخ خواب بود و دوم ثانی کسل و تهوع و تقیر عه بیاض و نگمه بزاق و امثال
آن در بلغم و محل و بس و عظ طحال و سوداویت مزاج در سوداوی علی ما فی غایة الفهوم فی مدبیر الجسوم خواهند بود و صاحب تقاسیم حسنیه در اینجا بک سوال
مباحث الاطبار کرار سالهٔ فروق است ترجمه اش از سهو یا وجی دیگر نموده و بهذا الفرق بین السبعین و الربع **جواب**
مشترک اند بر دو در حقیقت و نوائب و گاهی مشترک می شوند در سبب ای جواز حدوث سبع از بلغم و جدا نه بر دو با جوا لیکه لا حق
پیشوند یا از کمیت ده زیرا که ماده سبع اقل است از ماده ربع و از این منتزع می شود فرق از جهت دلیل برای اینکه نوبه سبع شدید الحرارة
نیست و قلیل متفق میشود در زمان اخذ هر دو سبع در ساعت واحد و اکثر مختلف میشود و پس میباشد اخذ یکی در ساعت واحد و اخذ
دیگری از غیر این ساعت و همچنین است ترک ای اینکه باشد ترک یکی در ساعتی که ترک نمیکند سبع دیگر در آن ساعت بلکه یکی
از دو دلیل فارق میشود از دیگر پس میباشد نوبه سبوم سبع موافق نوبه اولی ربع و حکم آن حکم آن دور رابعه نمی شود و مثل این
اختلاف و کم متعلق می شود ابتدای هر دو معا و اگر ابتدا کند معا پس لازم نیست که ماده در هر دو برابر در کم و کیف باشد و علی هذا
اختلاف هر دو در احکام می باشد و اتفاق ربع دلیل واضح بر تصحیح فرق است قال السمرقندی **حقیقه میگوییم** چون عبارت
سمرقندی اینجا بوجه ابهام موهوی مرام بخوبی نیست و بهذا در صورتی نوبه های ربع و تب مرکب از دو سبع موافق می شوند لهذا میگوییم
که ترکیب بسطوری شود یکی ترکیب مشابکت و تواقی است یعنی اینکه هر دو تب که از ان ترکیب یابد معا شروع شوند دوم ترکیب مباعدت
و جوار است باین طور که شروع کند یکی تب بعد اقلاع دیگری سیوم بر سبیل مداخلت و طرز است باینطور که داخل شود یکی از تب دیگری
در اثنای تب قاله الشیخ فی القانون پس در ترکیب اول و ثالث حاجت فرق در میان دو سبع در ربع نیست زیرا که در اول ترکیب در یک
یوم واحد هر دو تب سبع خواهد آمد و پنج یوم ترک خواهد نمود و ثانی هم گاهی تلاحق تب دیگر بغیر تخلل زمانی می شود و گمان کرده
می شود که حمی واحد است در آن هم ایام ترک این تب پنج یوم خواهند بود آری در این حمی تشکل خواهد بود تعرف اینکه حمی واحد سبع است
یا مرکب از دو سبع و چونکه ماده هر دو تب از نوع و صنف احد است اصعب اقسام تعرف اول و بعد آن ثانی خواهد بود لکن بر طبیب
عالم و مجرب که قیاس شدت و خفت تب سبع واحد و مرکب از دو سبع و نسبت هر دو بداند و از دیگر اعراض و غیره عالم باشد که در یک
تب ناقص و در تب مرکب شدید خواهد بود و نیز معاودت تب بعد خفت آن و نیز بعد خفت اعراض شدت آن که دال بر ترکیب
اند خواهند بود اگر از این همه عالم باشد بر علم ترکیب تب و افراد آن دشوار نیست لکن در زمانه ما که اطبا در ای ظهور خود
علم این امور را انداخته اند اگر در آخر هم دریابند غنیمت است اما در ترکیب تب از دو سبع و دو ربع بر ترکیب سوم در بعض
صور فرق در بعض نوائب می باشد و در بعض صور فرق در نوائب نمی باشد اما اول اینکه مثلا روز شنبه تب سبع اول آمد
و چهارشنبه تب سبع دیگر آمد پس تب اول سبع روز جمعه و تب دوم بروز سه شنبه خواهد آمد و همچنین اول بروز پنجشنبه و ثانی بروز جمعه
و اول بروز چهارشنبه و ثانی بروز پنجشنبه و اول بروز سه شنبه و دوم بروز چهارشنبه خواهد آمد و مثلا تب ربع روز شنبه آمد بعده بروز
سه شنبه خواهد آمد بعده بروز جمعه و دوشنبه و پنجشنبه و یکشنبه و چهارشنبه و شنبه خواهد آمد پس سه شنبه و جمعه و پنجشنبه و چهارشنبه

وشنبه موافق ایام نوائب تپ سبع خواهند بود پس اگرچه درین شهر اتفاق خواهد بود لکن تپ ربع برحال خود خواهد ماند همیشه
الا انچه در بعض صور فرق درمیان نوائب تپ سبع مرکب و در ربع نخواهد بود انیکه تپ سبع مثلا اول ماه بروز شنبه آمد ثانی بروز
سه شنبه پس تپ اول باز بروز جمعه و ثانی بروز دوشنبه و اول به پنجشنبه و ثانی بیکشنبه و اول بچهارشنبه و ثانی بشنبه و قس
علی هذا خواهد آمد و در یصورت نوائب این مساوی نوائب ربع خواهند بود چه تپ ربع اول بروز شنبه آمد بعده باز دیگر بروز شنبه
تپ دویم خواهد آمد و همچنین بروز جمعه و دوشنبه و پنجشنبه و یکشنبه و چهارشنبه و شنبه و قس علی هذا خواهد آمد در یصورت در نوائب
هر دو تپ در ایام فرق نخواهد بود بخلاف صورت اول در آن بعض ایام نوائب فرق خواهد بود و بالجمله فرق کرده خواهد شد بانیکه ماده تپ
سبع اغلظ از ماده ربع خواهد بود و بوجه این تپ شدید الحرارة نخواهد بود علاوه ازین علامات ربع مغائر تپ سبعین در اعراض خواهند بود
و اگر ترکیب در ربع دوگانه سبع خواهد بود و در آن نیز فرق نوائب خواهد بود چه از ترکب در ربع علی ما قاله الشیخ دویم خواهد گرفت و یک
یوم ترک خواهد نمود بخلاف سبعین که در آن دویم خواهد گرفت و چهاریم ترک خواهد نمود و اگر احد سبعین بسباعت احد باشد
تا هم زمان ترک این و سبعین مختلف خواهد بود چه زمان ترک این تپ چهاریم و سبعین و دویم ترک خواهد نمود و قطع نظر ضرورت
بوجه اختلاف علاج می شود و هرگاه علاج اصناف حمی خمس و سدس و سبع و غیره بتصریح شیخ قریب است از علاج ربع بلغمی پس جائی بخ بدیرنی
نیست نزد یک عالم فروق و چون اعتماد و اشتغال در ترکیب حمیات در مقامات اشتباه بر تصریح شیخ بر نوائب نباید نمود بلکه باعراض و
دلائل پس و در اگر ترکیب و شوار نخواهد بود و بذا ما ظهر لی و الله یحدث بعد ذلک امرا و انچه بعض اطبای متاخرین از مباحث الاطبار
سوال فرق درمیان ربع و سبع نقل کرده اند حاجت بفرق ندارد و کلام کدام یک ترین اطبا و تابع وے
گویا در فرق هم ناقص و ناتمام است هذا قال فی مباحث الاطباء ما الفرق بین القرحة
الساعیة و النار الفارسی قال المترجم چه فرق است درمیان قرحه ساعیه و نار فارسی جواب قال المترجم متفق
مختلف اند هر دو در حقیقت و مشترک اند هر دو در سبب مادی و آن مره صفرا و جدا اند هر دو در حقیقت بوجهی ازان یافته میشود فرق
در دلیل بوجه انیکه قرحه ساعیه اکال است بر جلد فقط و نار فارسی برای جلد و ما دون جلد آن اگذاشت برای انیکه ماده قرحه ساعیه خفیف
و رقیق تر از ماده نار فارسیه است و برای همین تجاوز نمیکند لطیف جلد را تا که تقرح او کند و این فرق است از سبب انتهی مترجمه عباة رسالة الفرق
علی مباحث الاطبار و الآن قال المترجم ترجمه مانی رساله الفروق حیث قال المترجم چه فرق است درمیان سهر که
از پس باشد و میان سهر از مواد لازمه جواب قال المترجم مندی این هر دو مشترک اند در حقیقت و جدا اند و بسبب
بوجه انیکه حادث از خشکی تابع است او را انقصان رطوبت منحدره بسوی منخرین و بسوی اعلای خنک و قلت رطوبت
چشم و لبسا اوقات متقدم میشود او را ابخرة که موجب این باشند مثل امراض سوداویه و حمیات محرقه و باجوف فکر متعب
برای دماغ مجفف برای رطوبات آن یا برای هم که فعل کند مثل این و گاهی میباشد بیداری برای خلو معده از غذا پس سخر انجره تر
لازمه باشد و قریب است که ذکر خواهم کرد فارق آن و یا برای انیکه نیابد بطبیعت از غذا که فعل کند در آن یا در معده یا در
تمام بدن و متوجه شود بقوتهای طبیعیه و حرارت غریزیه بر آن زیرا که خواب ضروریست و اگرچه طبعی نباشد و این برای استراحت
قوی و طلب مضمسم پس هرگاه یافته خواهد شد مانع ازین برای مقاومت طبیعیه مثل درد و مانند آن منتفی شود بمقتضای
برای این مثل عدم غذا عارض خواهد شد بیداری و وقوف بر فرق درمیان هر واحد ازین موانع و مقتضیات بحجت و وسیله
از ما تقدم از اسباب موجوده است و لکن سهر حادث از مواد لازمه پس استدلال آورده می شود بدلائل علیه آن

طبیعیه وبسا اوقات میباشد باین اعلام که موکد او باشند ولکن غالب بدن بس استدلال آورده می شود براین بر اصل و
تغیر او از حالت طبیعیه بسلوی انچه مناسب باشد حال مواد غالبا در رنگ و قوام و تغیر بون سخنه بسوی تمک او وادیت یا خلص از
حمام و تغیر انکه عرق وبسا اوقات عقب او می شود خارش در جلد و لکن انچه در معده باشد بسا اوقات تاج او می باشد فساد هضم
و شدید می باشد با وبیداری بوجا غذیه میجزه لاذعه بوجه مخالطت آن با غذیه مثل سیر و فلفل و خردل و مشابل آن و مثل شراب تیز مزاج
انتهی ترجمه کلامه بدانکه سهر افراط در بیداری خروج از امر طبعی است و سبب آن یا اختیاری است و یا عرضی و یا مرضی در هر دو
کلام نیست و مرضی یا از سوء مزاج بارد یابس سابق مفرط برای دماغ است و علامت آن غفت سر و حواس و خشکی چشم و زبان و منخر
و عدم احساس در سر گیری است یا سوء مزاج حار یابس بس سابق است و علامت آن علامات خشکی با سوزش راس و تشنگی
است و یا سوء مزاج بارد یابس یا سوداوی است و علامات آن غلبه علامات سوداوی یا سوء مزاج حار یابس یا صفراوی و علامات آن
غلبه علامات آن و یا رطوبت بورقی است در دماغ و علامت آن تری منخرین و رمص عینین و احساس ثقل بسیو سرعت انتباه
و وثوب و گاهی سهر سبب آن تب و درد سر با امتلا و سوء هضم می شود و علامات آن مع بود سبب است کذا قال السمرقندی فی
الاسباب و العلامات مع ایزاد بسیر قال المترجم چه فرق است درمیان سکته و سبات جواب این هر دو مرض مجتمع میشوند
در ماده در بطلان فعل حس و حرکت ارادیه و جدا اند بصحت نفس و شدت آن در سبوت و عدم این در سکوت و بطلان و تهای
حساسه از آلات حساسه و متحرکه در سکوت وجود هر دو در سبوت و برای همین رقتی که عنف کرده شود در بیدار کردن سبوت و
ایلام آن آگاه میشود و احساس نمیکند بخلاف سکوت قال السمرقندی قال المترجم چه فرق است میان سکته که باشد از ماده
ساده بطون دماغ و باشد از ورم دماغ جواب هر دو مشترک اند در تحقیق و جدا اند در سبب و کیفیت جوب حکم از وورد در
دلالت بر هر واحد از دو لکن جدائی هر دو در سبب پس ظاهر است برای انکه این همه هست از آن ورم لکن فرق و میان کیفیت جوب
هر دو از هر واحد پیش سکته سدیه حادث میشود از زیادة غلظها و از ورم بسبب زیادت حجم را و لکن فرق در سبت قلیل پیش سکته
حادثه از سده بیا شد دفعی و در ری قلیل قلیل موافق زیادتی در ورم و منع آن از نفوذ روح نفسانی بسوی بدن و نمیا شد
در سده بسکته بل در ریه تابع او می شود همی و مقدم می شود او را و نسبا بقلیل بخلاف سدیه کذا قال السمرقندی قال المترجم
چه فرق است میان سبات جمود جواب هر دو مشترک اند در حلل یعنی دماغ و در بودن علیل هر دو سبات لکن جدا اند هر دو در
و سبب و محل یعنی آن جزء که پیدا می شود در و آفت از دماغ زیرا که آفت در سبات محل آن جزء مقدم است و در جمود جزء موخر لکن
جدائی هر دو در سبب پس سبات از برودت سابق و مادی پیدا می شود و جمود از هر دو پیش سابق و مادی پیدا می شود و ازین انتسم
میشود فرق در میان هر دو از قبل حقیقت و لکن فرق بحبت دلیل انکه چشم صاحب جمود کشاده می باشند و صاحب سبات بند
صاحب جمود باقی میماند بر شکلی که بود قبل جمود بخلاف سبوت و مفاصل سبوت سلس میباشند از مفاصل صاحب جمود قال السمرقندی
فی رسالته سماها بالفروق و انچه در اسباب و علامات نیز فروق سمرقندی گفته که چشم صاحب جمود باز شارح کرمانی بران ایراد کرده
که این فرق اکثری است نه کلی و نیز دیگر فروق درمیان هر دو اند که شارح اسباب بان تعرض کرده یکی انکه سبات متقدم او میشود
بوم ثقیل پیش تمرج میکنند ازان بسوی استغراق و جمود میباشد دفعی دوم انکه سبات ممتد میشود بمدت طویل و جمود بمقتضی میشود
در مدت کم سیوم نبض در سبات میباشد نرم و درین علت سخت چهارم انکه مسبوت ممکن هست که نهائش کرده شود و کلام کند از انچه
صاحب شرح اسباب فرق درمیان علت جمود و سکته بیان کرده که صاحب این علت یعنی جمود در حلق آن چیزی داخل

نمی شود بخلاف مسکوت با اینکه مراد از سکته سکته اصطلاحی گرفته نه یرا که باطلاقات دیگر حاجت فرق ندارد و معهذا
خلاف سیاق و سباق است پس بریں فرق برای این حقیر در وقت تحصیل اینکتاب شبهه عویصه که لنشغل بالمامول فکار نمی شود
عارض گشته و از اوستاد علامه جناب والد مرحوم سلطان الحکما مسیح الدوله حیوة الملک ما تعالی بالسنة طلاب پرسیده و اکثر اکابر این فن استفسار
کردم و از کسی جواب بسماعت نحیف نرسیده چه جای که شافی باشد و آن اینکه سده در سکته می باشد تمام در جمیع بطون دماغ
لهذا حس و حرکت و افعال در آن باطل می شوند و نوبت اشتباه او بمیت می رسد لهذا فرود برای ادراک این امر در شرح قانون
فاضل علامه و شارح اسباب کمالی نیز بتبع وی و دیگران آورده اند و سده در علت جمودی باشد تمام در موخر دماغ فقط پس
چه وجه است که در حلق مسکوت چیزی داخل شود نه صاحب جمود علاوه از ین جمود چنانچه از سودا میشود سکته نیز
چنین تبصریح قرشی از سودا میگردد علاوه از ین صاحب اسباب علامات بایجار تریاق کبیر و مثرود لیطوس و غیره برای
مسکوت در علاج حکم کرده بهمین یکه لبلب شارح در حلق مسکوت چیزی نرود باز ایجار بیکار گردد و معهذا با وجود حریص
بودن شارح باتباع ایرادات بهر جا عدم تعرض وی آنجا دال است یا بر سهو و غفلت وی و یا بعدم اعتبار فرق مذکور
پس اگر مراد شارح اینکه بوجه ابطلان حرکات ارادی در صاحب جمود در حلق چیزی داخل باراده نمی شود پس در مسکوت
بطریق اولی است و اگر مراد وی اینکه باراده و غیر اراده بکدامی حیله و صورت بوجه صلابت و عدم مواتات مری و حلق در
حلق او چیزی داخل نمی شود پس اولا غیر مسلم است و ثانیا بفرض تسلیم سبب آن سده است و آن در مسکوت در تمام
بطون دماغ و در صاحب جمود در بطن واحد و معهذا هر گاه در میت تازه ایجار چیزی در حلق او بحیله ممکن است پس عدم
امکان آن در حی خواه مسکوت بود خواه صاحب جمود در فهم ناقص این حقیر نمی آید و اگر کسی مدعی جواب دادن این شبهه
باشد جوابش بدلیل تا بحال کتب معتمده نوشته نادیده شود **قال المترجم** چه فرق است درمیان ورم دماغ
و ورم عشیه آن **جواب** این سوال در رساله عربیه بتر جمه وی گذشت مترجم از سهو باز این سوال را اضافه نموده
این عجب سهو است که با وجود تکرار انظار در وقت تسوید و تبییض و کانچی و پروف و غلطنامه هم بران متنبه نشده
قال المترجم چه فرق است درمیان صداع بحرانی و غیر آن **جواب** اول حادث می شود بعد نضج مواد علت و
وجود نشانهای بحران سنذ روه وجود علامات والدالم نزد میل سوداوی بجهت عالی و حدوث آن در یوم باجوری
و اقلاع امراض بانکی آن بوجه بحران قاله السمرقندی **قال المترجم** چه فرق است درمیان لقوه تشنجیه و استرخائیه
جواب قال السمرقندی هر دو مشترک اند در حقیقت و آن فساد شکل کی از دو شق وجه در داده و محل لکن اشتراک
هر دو در حقیقت پس انچه جائز می شود از اغلاط که محدث لقوه استرخائیه شوند می باشد از و حدوث لقوه تشنجیه اصلا
لکن در محل پس آن عصب است که آمده است بسوی عضل وجه لکن انچه بدا میشوند هر دو پس آن کیفیت حدوث هر دو است تا مده
اگرچه واحد و محل آن واحد است برای اینکه ماده در لقوه تشنجی مالی است برای عصب ماند در آن مداخل برای نفوذ و ابدان
و عرض آن و برای همین متخلص میشود بسوی جهت مبدأ آن برای قصر آن و برای همین تابع میشود این نوع را
الجواب جانب صحیح بسوی جانب مریض و آن فرق است بدلیل تا اینکه گفته یا نته میشود حس در لقوه
تشنجیه و این فرق است نیز بدلیل و لکن لقوه استرخائیه پس ماده در او ساده است برای منافذ روح از عصب پس
برای همین مانع میشود از نفوذ حس در عضو پس معدوم میشود حس این وقت تا شنج علیل و برای همین طویل میشود این تشنج برای تحلل قوت

ارادیه محرکه از ضبط آن پس ثقیل و متعلق میشود بجانب صحیح پس جذب میکند جانب صحیح را بسوی خود و بسا اوقات میشود نصف جلد از جهت علیل مستر خلی و پلک بالا منطبق و نصف جلد بر باطن فم ساقط در بقعه استر خائیه فتح نشنجیه بلکه میباشد جلد در این موضع متمدد منجذب بسوی بالا تا اینکه باطل میشود با او استرخاء رود و ممکن نیست این نوع را اطباق پلک بالا از چشم مأوف انتهی و فاضل سمرقندی در اسباب و علامات گفته که لقوه عامی است که در او منجذب میشود بسبب آن شقی از رو بسوی جهت غیر طبعی پس متغیر میشود هیئت طبعیه و زائل میشود جودت التقای هر دو لب و هر دو پلک از شق و سبب آن یا تشنج یکی از شق است پس میکشد جانب دیگر را بسوی نفس خود و علامت آن شدت یعنی سخی جلد پیشانی در این جانب و تمدد آن و قلت ریق و بزاق و اینکه ممکن نباشد بند کردن یکی از دو چشم که در جانب صحیح است الی ان قال و یا از استرخای شق و علامت آن فرو هشته شدن و ضعف حرکت آن شق و کمی تمدد جلد و انحدار پلک زیرو فرو هشته شدن غشای جنگ در اینجانب و اشک جاری میشود از این جانب و ریح واقع میشود در آن و اینکه میباشد با او کدورت حواس انتهی ماردنا ترجمته **قال المترجم** چه فرق است در میان بر جسم دو در میان و بیله چشم **جواب** این هر دو مشترک اند در محل و آن بلیقه قرنیه و در مرض و آن قرحه و در سبب و آن ماده قرحه اکالیه است جدا اند هر دو در دلیل و آن اینکه ثبوت قرحه عمیقه ضیقه است و دو بیله قرحه عمیقه واسعه و آن قرحه با بین و سعت و سخ یعنی چرکی از بودن با کثرت حشاشیه است و دقیقه کمنه میشود و سائل میشود و رطوبت چشم از آن میباشد در و با بیله کم از در و با ثبوت قاله السمرقندی **قال المترجم** چه فرق است در میان دو دی که از دو کاحس و بلغ بود و در میان دو دی که از ریاح باشد **جواب** تصریح سمرقندی لکن اشتراک در میان هر دو پس و حقیقت در محل است لکن فرق پس از جانب سبب و دلیل است لکن در سبب پس دانسته شد و لکن در دلیل پس آن با اینکه عارض برای ذکا حس میباشد سمع با او سلیم غیر مأوف و همچنین حواس و آنچه عارض میشود از ریح پیشگامی سمع با او ثقیل میباشد و باقی حواس سلیم و احساس کرده می شود با او تمدد و متقدم میشود او را سبب که دلالت میکند بر او دو منتفع میشود صاحب آن باد و یه مخلله و بسا اوقات یافته میشود با او در دیا در سر یا در گوش و ساکن میشود و احیانا و بائع می شود و احیانا تا انتهی در تحفة البیان در علامات مذکور است لکن ریحی از ان پس مستمر نمی شود زمانی دی و طنین بلکه عارض میشود زمانی و ترک کنند زمانی دیگر و میباشد با تمدد خفت و سماعت میکنند مثل آواز در خمها و لکن کاین از نفس گوش پس باحس ذکا می باشد انتهی **قال المترجم** چه فرق است در و دندان که بسبب خشکی بود در میان دی که حاصل شود از رفتن آب دندان **جواب** هر دو مشترک اند در حقیقت و محل و سبب یعنی عدم رطوبت جدا اند در رطوبت زائله برای اینکه رطوبت اولی رطوبت دندان است که بسبب آن تماسک آن می باشد و برای همین تا بع میشود زوال آن فساد آن و دیگر رطوبت میشونه است بر سطح آن و فرق در میان هر دو در دلیل است و آن اینکه در عارض برای حس بانیس میباشد نزدیک و دائم عضو بر آن دی میباشد با او سن فاسد متغیر و بسا اوقات شدید میشود سفیدی آن بوجه شدت پس آن در تیره پذیرفته میشود و اجزای دندان برای این و لکن در مرض بوجه ذهاب آب سن که سمی است بلعی پس تا بع میشود زوال آن مرض چنانچه میشود نزدیک تناول اشیاء ترش و با این همه می باشد جوهر سلیم نقی قاله السمرقندی قال فی شفاء الاسقام و گاهی میباشد در دندان با خشکی و علامت آن متحرک شدن دندان و لاغری آن انتهی **قال المترجم** چه فرق است در میان بوریحی و بلغمی **جواب** مشترک اند هر دو در حقیقت عسر نفس و در ضیق مجاری نفس و جدا اند هر دو در کیفیت عروض ضیق از ریح و بلغم برای حدوث ضیق برای مجاری نفس حادث از ریح میباشد بجهت آن برای سیر زیرا که مکان این ریح فضای سینه است پس وقتیکه فراهم خواهد شد ریح آنگاه خواهد کرد مجاری هوا را در آن پس متمنع خواهد شد برای این انچه محتاج الیه دل است از هوای مروح اخراج انچه خارج میشود از بدن بسبب استنشاق هوا

طبیعت بسوی تضاعف انفاس تا برسد تمام حاجت واین ربو غیر حقیقی است لکن حاوی از بلغم پس خواهد بود
وقتیکه حامل شود بلغم در اقسام قصبه ریه پس تابع او خواهد شد سرفه شدید و نفث ثقیل بخلاف ریحی پس اگر
یافته شود با او سرفه پس قلیل خواهد بود بغیر نفث و بسا اوقات تابع او میشود تمدد من غیر ثقل قاله السمرقندی
قال فی تحفة البیان واما الربو فهی حالة ردیئة لایجاد النوائع معها عن نفس متواتر مثل النفس الذی یحاول
المخنوق او المکروب او یحرک حرکة قویة یزداد عندها الاستلقاء والاضطجاع کنفس المنتصاب وسببهما واحد وکلک
علاجهما ایضاً واعلم ان قال انکمان الربو من رطوبات وکیموسات غالبة فی القصبة دل علیه وقوف شئ و
ثقل فیها مع تمخ واحساس ضیق فیها وکلک احساس نفث من مکان قریب الی ان قال وخیر المادی ان یکون
معه سعال ومع عدمه یودی الی الاستسقاء اللحمی ویموت او ینام العلیل فیختنق فی نومه ویموت الی ان قال
ویدل علی البخاری والریحی نفخ فی نواحی الصدر مع ضیق النفس وازدیاده واستفاضه بسبب النافخ ودوام النفخ
وشدة العطش وعظم النبض قال المترجم چه فرق است میان شوصه وذات الجنب جواب هردو مشترک اند در اکثر
دلائل ودر حقیقت وآن مرض مادی وجداند مجل وآن اینکه ذات الجنب گفته میشود بورم غشائی مستبطن بر اعلی
اضلاع وشوصه بر ورم عضل که در اضلاع است وبعض از ناس انکس است که نقل میکند هم ذات الجنب را بسوی شوصه ومیگرداند
ذات الجنب را از شوصه حقیقی وار شوصه غیر حقیقی وبعض از آن استعمال میکنند هم شوصه را بر ذات الجنب وهم ذات الجنب
را بر شوصه وکل این غیر صارست بعد معرفت حقیقت وخواص شوصه ولکن فرق از جهت دلیل اینکه درد در ورم غشا
ناخس ومیل آن بسوی باطن میباشد وگاهی بسوی اعالی منجذب می شود بالا وترقوه وگاهی میباشد متسفل وحساس
کروه می شود بدرد در ضلوع خلف ومیباشد سایر دردها مشترک در ذات الجنب شدید تر از آن در شوصه ونبض
می باشد منشاری ولکن شوصه پس آن ورم عضل ست پس اعراض مشترکه در آن خفیف می باشند واعراض مشترکه
سرفه وعسر نفس وتب ست مگر تب مختلف می شود وحال آن در هر دو موافق مقدار ماده مورمه وعفونت آن و
درد می باشد در شوصه متمدد دائل بسوی مزبانی ومی باشد بطهر ونبض در آن شدید الصلابت انتهی ما قاله
السمرقندی در تحفة البیان مذکور ست که اگر معروض ورم عضلات سینه داخلی وخارجی باشد مسمی بشوصه ست
واگر معروض ورم حجاب مستبطن برای اضلاع یا حجاب خارج بمشارکت جلد یا بغیر مشارکت جلد باشد اول ذات الجنب
خالص ست ودوم غیر خالص زیرا که ذات الجنب حقیقی می باشد با تب وضیق نفس وبسا اوقات خالی می باشد
ورم حجاب خارج از تب وتنگی نفس تا اینکه گفته وعلامات ذات الجنب خالص پنج اند اول تب لازم دوم درد ناخس
زیر اضلاع سیوم ضیق نفس چهارم منشاریت نبض پنجم سرفه وعلامات غیر خالص اینکه اگر ورم در غشای خارج بعد مشارکت
جلد باشد مدرک بلمس وغمز خواهد شد واگر بغیر مشارکت آن باشد مدرک ببصر خواهد گردید وبسا اوقات منفجر بخارج میشود
وموجب نفث نمی گردد واین انفجار گاهی بالطبع وگاهی بصناعت می باشد ونمی باشد اعراض این صنف از تب و
درد ناخس وتنگی نفس وسرفه وصلابت نبض ومنشاریت آن مثل اعراض خالص بلکه بسا اوقات میباشد با اوجب تب
ورم وغیر آن موانع مذکوره یا بسبب دیگر مانند نفث نزلی وعلامات غیر خالص اینکه وقتیکه احساس کنی موضع درد
را با نگشت خود احساس خواهد کرد علیل بدرد پس آن غیر خالص ست وورم خارج ست از استخوانها وعلامات شوصه

انیکه اگر ورم در عضلات خارجه باشد میباشد بالا و درد و ضربان محسوس از خارج سینه و اگر هم باشد در عضلات داخلیه
از عضلات باسطه پس احساس درد و ضربان از داخل نزدیک استنشاق خواهد شد و اگر ورم در عضلات قابضه از
عضلات داخله باشد پس احساس درد و ضربان نزدیک رو نفس خواهد شد و داخلیه می باشد با تپ شدید بدانستی ما
ارد نا ترجمه بدانکه فاضل سمرقندی گفته که ذات الجنب و شوصه و برسام نزدیک بعض اطبا مرادف اند و اختیار
کرده است این را شیخ و تابع او شده علامه قرشی و صاحب غنی منی و غیره و بعض ازان گفته که حقائق مختلف اند و اختیار
کرده است این را مصنف یعنی سمرقندی و سید جرجانی مگر انیکه گفته وقتیکه ورم عضلات داخله در اضلاع باشد مسمی
بشوصه است و وقتیکه در غشائی مستبطن باشد مسمی به برسام است و وقتیکه در حجاب حاجز باشد مسمی بذات الجنب
و مصنف می بیند که ذات الجنب دو قسم اند یکی خالص و آن ورم غشا است الخ **قال المترجم** چه فرق است
میان ورم ریه و ذات الجنب **جواب** بتصریح سمرقندی مشترک اند هر دو در حقیقت اعنی ورم و در سبب و آن
اخلاط و در بعض دلائل لکن در محل پس دانسته شد و لکن بدلائل پس درد در ذات الریه احساس کرده میشود
در سینه و می باشد ثقیل و تنگی نفس با او شدید و نبض موجی و سرفه اکثر و لکن ذات الجنب پس درد در روناس
می باشد و در پهلو و سعال کم و بسا اوقات شدید و نبض منشاری **قال المترجم** چه فرق است درمیان
عطش که بسبب ریه باشد و میان عطش که بسبب معده باشد **جواب** بتصریح فاضل سمرقندی مشترک اند هر دو
در حقیقت و جدا اند بمکان بسبب و فرق درمیان هر دو از جهت دلیل آنیکه عطش حادث از ریه ساکن از آب
سرد فی الحال می شود و منقطع نمیگردد و انتفاع آن بهوای بارد اکثر از انتفاع آن باب سرد می شود و همچنین
با ضمده بر سینه و نواحی آن و می باشد با این نشانهای سوء مزاج ریه موجود از سوء تنفس و سرفه و مانند هر دو و لکن
صاحب عطش معدی پس انتفاع اکثری آن می باشد از آب سرد که مبرد معده آن شود از موافقت پس مقاومت
سبب عطش آن میکند و بسا اوقات ضماد کرده شود به مبرد معده برای تبرید و گفته شد که صاحب عطش از قبل
ریه منتفع می شود از هوای سرد و استلذاذ سے گیرد و اکثر از انتفاع آن از آب سرد و صاحب عطش معدی بالعکس
است و بدانکه ریه برای آن حس نیست بغیر از بارد و رطب پس احداث عطش از حرارت ریه نخواهد شد بجز انیکه تجاوز کند
حرارت از ریه بسوی فم معده و این وقت حاصل خواهد شد شعور و بنا بر این صاحب عطش از حرارت ریه ساکن نگردد و
عطش آن بدون آب و اگرچه انتفاع آن از هوای بارد در قلع سبب عطش ابلغ از آب باشد لکن نیست تسکین هوا برای
عطش او مثل تسکین آب تا انیکه اگر همیشه باشد سخونت ریه تا انیکه نرسد هوا در اصلاح آن پس آب خواهد رسید انیکه تسکین
کند عطش معده اگرچه نرسد بسوی اصلاح مزاج ریه **قال السمرقندی** فی الاسباب والعلامات والکرمانی فی شرحه
و فرق انچه عطش حادث شود از حرارت سینه و ریه و انچه حادث شود از معده و دلیل انیکه تسکین آن باستنشاق هوای
بارد اسرع است از استعمال آب سرد زیرا که تاثیر هوای در هر دو اسرع بوصول است و بالعکس آن معدے
تسکین آن از آب سرد اسرع است از هوای بارد و تسکین معدی از هوا و صدری و عطش که از ریه باشد از آب بجهة
مجاورت هر یک از دو عضو برای دیگر است پس هرگاه سرد خواهد شد یکے از هر دو سرد خواهد شد دیگر لکن تسکین آب
بارد برای عطش دل اکثر و اسرع است از تسکین هوا برای عطش معده کثیر زیرا که معده وقتیکه سرد خواهد شد از آب سرد

سرد خواهد شد دل بجاورت ولکن دل پس نخواهد رسید سردی آن بوجه هوای سرد تا اینکه برابر شود برای کیفیت
معده بلکه گاهی باغذ تسکین آب بمص برای حرارت دل اکثر از تسکین آن برای حرارت معده زیرا که این خواهد رسید
بسوی معده کم کم پس غالب خواهد شد حرارت آن بر مقاومت بردل **قال المترجم** چه فرق است میان
اسهال کیلوسی که پیدا شود بسبب سدهٔ ماساریقا و میان اسهالی که بسبب ضعف جاذبه کبد باشد **جواب** مشترک اند
در حقیقت و آن نوع خارج وجدا از هر دو در سبب لکن در سبب پس معلوم است لکن در دلیل پس خارج بوجه عدم جذب
یافته میشود با اواعراض آفت جگر از تغیر رنگ بدن بوجه فساد خون متولد در جگر ناقذ دران بسوی جمیع بدن و متغیر
می شود حال بوا و حاصل کلام اینکه بطلان جاذبه جگر یا ضعف آن نمی شود مگر حال اینکه حاصل شود از تغیر برای جگر انچه
تابع او شود اعراضیکه تمام شود بوجه آن فرق و نیز این نوع از اسهال نمی شود دفعی و بسا اوقات میباشد پس امراض
کهنه یا عاده با ضعف قوی و تابع او میشود کمی شهوت و فساد هضم از معده بخ اسهال سدی که آن خالی از مذکورات میشود
و حساس کرده میشود در و ثقل در شکم و می باشد شهوت معده بحال خود و بسا اوقات شهوت اکثر بوجه شدت حرارت
بدن و تقاضی بدن معده را با وجود ممانعت سده و وقتیکه خارج میشود اسهال درین نوع خارج می شود کامل
در نضج کیلوسی قاله السمرقندی و در شفاء الاسقام در فرق میان اسهال کبدی و ماساریقی مذکور است
که در کبدی متغیر می شود با او رنگ و بول و سبب کبدی یا از ها ضمه است الی ان قال یا از جاذبه است
پس جذب نمی کند از کیلوس مگر انچه قادر بران باشد پس میباشد خارج کیلوس کثیر تا اینکه گفته یا بوجه ورم و سدد است
پس نفوذ نخواهد کرد مجذوب و مشارک او خواهد شد اسهال ماساریقی و فرق کرده میشود درمیان هر دو بعلامات
امراض جگر در بول و رنگ و عدم آن و باینکه ثقل اکثر است در کبدی و میل بسوی پهلو و بسا اوقات ظاهر نمی شود
در ماساریقی ثقل وقتیکه سدّه یا ورم نزدیک اطراف ماساریقا از جهت امعا باشد زیرا که نخواهد رسید بسوی کبد
انچه باعث ثقل آن شود و تابع این نوع می شود لاغری و خشکی در بدن زیرا که نخواهد رسید بسوی بدن از
عصاره غذا چیزی که برای او قدر است و اسهال سدی می باشد بهاد و ار خصوص وقتیکه در جگر باشد انتهی
و در اسباب و علامات سمرقندی و شرح آن از کرمانی مذکور است گاهی می شود خلقه بوجه ضعف جگر از جذب
پس منبعث نخواهد شد خلاصه کیلوس از معده و امعا بسوی جگر پس مخدر خواهد شد با ثقل و علامت آن اسهال سفید در
رنگ است بوجه وقوف کیلوس در ماساریقا و اینکه ضعیف شود بدن با او و کم شود خون در رگهای بدن و زرد شود
رنگ یا سفید تا اینکه گفته و گاهی حادث میشود از سده که عارض شود در عروق معروفین بجذاول و آن جذاول ماساریقا
شعب متفرع انداز باب متفرق در جرم جگر وقتیکه نفوذ نکند عصاره غذای جید بسوی جگر بلکه نفوذ کند ازان انچه رقیق
باشد و منجذب شود انچه باشد غلیظ بسوی امعا بمنزله انچه باشد در استسقای حادث از سدّه و تابع این نوع میشود
لاغری و خشکی در بدن زیرا که نخواهد رسید بسوی بدن از عصاره غذا چیزیکه برای او قدر باشد **قال المترجم** چه فرق
است در میان اسهال خون که بسبب سده کبد باشد و میان اسهال خون که بسبب ضعف قوت مغیره باشد **جواب**
بتصریح سمرقندی هر دو متفق اند در حقیقت دم خارج از اسفل و در مبدء آن و آن عضویکه خارج میشود ازان و جدا اند هر دو
در سبب خروج و در دلیل و آن اینکه خارج برای سدد می باشد سرخ غلیظ یا سیاه محترق و میباشد رنگ بدن و آن

طبعی واحساس کرده می شود با او ثقل ولکن حادث از ضعف قوت متغیره پس میباشد رنگ آن غسالی وقوام آن رقیق مائی ورنگ بدن با او پژمرده ومبسا اوقات تابع او میشود تهیج اجفان ومیباشد با این خالی از ثقل ومتغیر میشود با این تفصیل بول اسهال استحقیر میگویم اگر بجای متغیره ممیزه بود بهتر وموافق تصریح اکثر اطبا غیر فاضل محمدی ست که از ضعف متغیره قائل اسهال غسالی است حیث قال وفی الحقیقة السبب فی الاسهال الغسالی هو ضعف القوة المغیرة او الممیزة التی فی الکبد انتهی استحقیر میگویم که از متغیره بتصریح امام حدوث صورت عضویه میشود وفعل آن تمام میشود بسه امور زیرا که آن غاذیه است یکی تحصیل دوم الصاق سیوم تشبیه واز ضعف اول هزال بدن واز ثانی استسقائی لحمی واز سوم برص حادث میگردد بتصریح کرمانی پس ممیزه بهتر است زیرا که فعل تمییز مائیت از خون متولد در جگر بتصریح شیخ مشترک است درمیان قوت دافعه در جگر وقوت جاذبه اگر دده پس وقتیکه ضعیف خواهد شد هر دو یا یکی از این من غیر تعیین تمییز مائیت از خون نخواهد شد انتهی ماارده نا رجمته پس بول وبراز غسالی خواهد شد وبول سرخ نخواهد شد بتصریح کرمانی زیرا که طبیعت اینجا مجتهد در تمییز است پس خون خارج شده یا الاختلاط به براز نخواهد شد تا که رنگین کند حقیر میگویم وهمچنین بول نیز سرخ اسهال دموی بتصریح کرمانی زیرا که در عروق قوت ممیزه چنانچه در جگر است نیست وبالجمله بتصریح وی ضعف جگر مجملا باعث اختلاف غسالی میشود وتفصیلش در شرح کرمانی مذکور ست ویویده ماقاله الشیخ والبراز والبول شبیهان بمزاج اللحم یدلان فی اکثر الامر علی ان الکبد لیست تتصرف فی تولید الدم قلا تمیز مادته من الکیلوس ولا صفرة من المائیة وهذا فی اکثر الامر دلیل علی ضعف الکبد ودر اسباب وعلامات مذکور ست که علامت ضعف ماسکه وهاضمه بول واختلاف غسالی وتهیج در وقت خون وعلامت سدد کبد ثقل در موضع جگر بلا وجع تمددی است پس اگر سدد در جانب محدب باشد بول با این رقیق خواهد شد واگر در جانب مقعر باشد براز طب خواهد بود حقیر میگویم که از تصریح نکرده که از سدد کبد اسهال سرخ غلیظ یا سیاه محترق میشود مگر تابع انفتاح شده همچنین اسهال میباشد پس سدد کبد سبب سابق آن گرفته شود وانفتاح سده سبب لاحق آن گرفته شود قال الشیخ فی اندفاعات الکبد قد تختلف الاندفاعات فی جوهر ما یندفع وقد تختلف بالسبب الذی یندفع فاما جوهر ما یندفع فقد یکون شیئا کیلوسیا وقد یکون مائیا وقد یکون صدیدیا وقد یکون بدمیا وقد یکون اسود رقیقا واسود کالدردی واسود سوداویا وقد یکون منتنا وقد یکون غیر منتن وقد یکون اما خالصا الی ان قال وقد یکون شیئا غلیظا اسود وهو جوهر لحم الکبد واما السبب الذی له یندفع فربما کان ورما انفجر او سدة اندفعت انتهی قال فی الکتاب الشافی فی القیام الکبدی والنخاز شبه الدردی لدبیلة انفجرت او سدة انفتحت او احتراق شدید انتهی قال المترجم چه فرق است میان اسهال خون که بسبب شکافتن دبیله کبد باشد ومیان اسهال خون که بجهت سده کبد باشد جواب مشترک اند هر دو در حقیقت خارج وآن خون است ودر عضو مریض وجدا اند هر دو در سبب ودر دلیل وآن اینکه خارج از دبیله میباشد مختلف پس خارج میشود قیح وخون مختلط وصدید وبالجمله مثل آنچیزی که خارج میشود از قروح ومتقدم این میشود دلائل ورم منفجر لکن خارج از سده پس نمیشود قبل او از علامات ورم ومیباشد با ثقل وخفیف میشود بانچه خارج از خون میشود قاله السمرقندی قال الشیخ فی الدبیلة اذا انفجر حدث ناقض مستطلق قیحا ومدة او شیئا کالدردی وحدث ذلک خفقانا وانحلالا من الثقل المحسوس والنفجاره یکون الی ناحیة الامعاء ویخرج بالبراز واما الی ناحیة الکلی فیخرج بالبول واما الی القضاء الذی فی الجوف فیحدث خفقانا وضمورا ولا یشاهد استفراغ فی البول او براز قال المترجم چه فرق است درمیان یرقان که بسبب امتلاء وتمدد مراره باشد ومیان یرقان که بسبب

سده مجاری مراره باشد **جواب** لکن افتراق هر دو سبب پس یرقان موجب آن سده مادهٔ است دریکی از مجاری مراره
که منبعث میشود نخود مره بسوی آن و ازان لکن حادث از امتلا پس موجب آن کثرت از مره مندفعه است بسوی
مراره وضعف آن از دفع اخراج آن ولکن فرق از هر دو از سبب دلیل اینکه حادث برای امتلای مراره قلیل میشود
با او انصباغ برازکم کم و منقطع نمیشود رنگ آن ازان بلکه مزور است از اندفاع شی از مراره بسوی امعا زیرا که مانعی نیست
سوای تنگی مجری و تنگی آن غیر مانع است بالکلیه وضعف قوت دافعه از امتلا مبطل فعل نیست واگر باطل شود پس باقی اجزا
وقوف از سبب کثرت اندوزاید میشود ثقل با امتلا بر سده ولکن حادث از سده پس معدوم میشود با او رنگینی بول و فضله
منقطع میشود برازکم کم و حادث میشود یرقان و یافته نمیشود با این اثقل چنانچه یافته میشود با امتلا قاله السمرقندی فی
رسالة الفروق **حقیر میگویم** قولش تفصیل طلب است اینجا قال فی الاسباب والعلامات والفاضل الکرمانی فی شرحه
واما السدة تحدث فی المجری الذی فیه یجذب المرارة المرة الصفرا من الکبد وعلامته ان یکون مع قی المرة مرارة فی الفم و
ثقل بسیر فی الکبد وان یبیض البراز قلیلا لان ما یبقی من المرار فی کیس المرارة نصب اولا فاولا الی الامعاء ویصبغ البراز
حتی تنفد ای یخدم الی ان قال السمرقندی واما السدة فی المجری الذی فیه یدفع المرارة المرا الی الامعاء وعلامته ان یبیض
البراز دفعة یسیر خروجه ویر بما یحدث معه قولنج ولا یکون معه قی المرارة اما وجه سفیدی بول اگرچه بتصریح موثوقی در ینمقام بنظر
حقیر نگذشته چنانچه سمرقندی گفته بلکه بظاهر توهم عکس این میشود هرگاه انصباب صفرا بوجه سده مجرای مذکور از
کبد بسوی مراره نشد آن صفرا مختلط بمائیت گشته بسوی آلات بول خواهد رفت وموجب رنگینی بول خواهد شد
لکن ممکن است که گفته شود در وجه سفیدی بول که صفرا بوجه انسداد مجرای مذکور هرگاه از کبد بسوی آن نرفت
پس در بدن محتبس خواهد شد وبوجه لطافت منصب بسوی مجرای بول نخواهد شد مگر قلیل که باعث تلون
ملیت نخواهد شد هذا **قال المستر حم** چه فرق است درمیان سختی طحال که بسبب ورم باشد ومیان سختی
طحال که بسبب بیج باشد **جواب** مشترک اند هر دو در صلابت وجدا اند هر دو بسبب ودلیل پس سختی اورم
مندفع می شود طحال با او یحس ومنفجر نمی شود بخلاف حادث از بیج زیرا که طحال با او منفجر مے شود در جوهر
خود وطحال مندفع نمی شود وبسا اوقات قرقره نزدیک غمز مے شود بخلاف اول وبسا اوقات تابع ثانی
فساد رنگ بدن می شود بخلاف اول کذا قال السمرقندی فی رسالة الفروق **حقیر میگویم** در ترجیح الارجح
فاضل خجندی واسباب وعلامات فاضل سمرقندی مذکور است که اکثر ادرام طحال سخت اند وبرای آن انواع
است چنانچه سوداوی صلب ازان اعراض آن انتفاخ بطن است وسختی شدید در طحال وخروج آن از موضع خود که
مدرک بحس اکثر کثیر باشد از ظهور عظم جگر متورم باین زیرا که طحال اسفل موضع است از جگر وبسا اوقات ممتد
میشود ورم بسوی چنبر گردن وتصریح سمرقندی درین نفس منقطع در وسطی باشد بوجه مزاحمت حجاب و
نیز اذیت شدید بوجه طعام میشود ونیز تغیر رنگ بسوی تیرگی وفساد هضم وانحلال طبیعت ونبض شریانین حلقوم سریع
میشود تا اینکه ظاهر برای حس بصر میگردد وبدن مهزول موافق عظم طحال مے شود ونفخه طحال که آن را ورم ریحی
نیز تصریح شریف الاطبا در حاشیه شرح اسباب که مسماة بفوائد شریفیه است می گوید اعراض آن تصریح فاضل
خجندی تمدد زیر جانب یسار با ورم غیر صلب که لاطی شود نزدیک غمز شدید وبسا اوقات می شنوده قلیل نزدیک

غمر بین ورم قرقره او بها او قات می آید آرفع هذا **قال المترجم** چه فرق است میان سیلان منی که بسبب رقت باشد
و میان سیلان منی که بسبب ضعف ماسکه بود و میان این هر دو و میان سیلان منی که بجهت تشنج اوعیه باشد **جواب**
لکن اشتراک جمیع آنها پس در حقیقت سیلان و در مبدء خروج منی و آن مضمور بض است و لکن افتراق هر دو پس
در سبب است و دانسته شد و در دلیل و آن اینکه خارج بوجه تشنج میباشد با او انعاظ و میباشد منی خارج ازاو نضیج فکر
و منی خارج بسبب ضعف قوت ممسکه میشود بغیر انعاظ و غیر شهوت و خارج میشود منی رقیق و لکن فرق در میان آن چیزکه
خارج میشود رقیق بوجه ضعف تغیر و در میان سائل بوجه ضعف قوت ممسکه پس بعد اشتراک در رقت جدا اند هر دو بسبب
و دلیل و افتراق هر دو بسبب معلوم است و لکن بدلیل پس خارج بوجه ضعف تغیر خارج میشود کثیر متشابهة الاجزاء در رقت
بطی میشود اوقات خروج آن و لکن خارج بوجه ضعف ممسکه پس متغیر میشود حال او در نضج و رقت زیرا که آن در رقت
رقیق زاید میشود و بطی نمی شود اوقات خروج آن کذا قال الفاضل السمرقندی فی رسالته سماها بالفروق حقیر میگوئیم
بتصریح سمرقندی در اسباب و علامات چنانچه سیلان منی از کثرت مولدات آن میشود از حدت و حرافت او نیز میشود و
فارق در میان هر دو کثرت خروج منی و استوای قوام در اول و احساس بحدت نزدیک خروج آن و سوزش بول در ثانی و
چنانچه سیلان منی بهر دو سبب مذکور میشود از استرخای اوعیه منی و برد مزاج آن و ضعف قوت ماسکه و از تشنج و تحدد که عارض
عضل اوعیه میشود و منی بوجه عصر سائل گردد نیز میشود و فارق در میان هر دو رقت منی بوجه عدم حرارت ملطفه و انزال
آن بلا وفق بوجه استرخاء و سایر علامات برد مزاج در اول و انزال با انعاظ در صرع و در تو تر ذکر که مسمی بفریسموس است در تشنج
و تصریح کرمانی وجه سیلان منی نزدیک نزع و مفارقت روح تشنج اعضا و مجاری و انقباض آن است و بوجه تشنج عضو متشنج
منضغط میشود بسوی حرکات منکره پس متحرک میشود قوت دافعه برای این دو دفع می کند منی را نزدیک وقوع تشنج در اوعیه
بگمان واقعه اینکه دفع میکند بودی دیگر را که آن تشنج است چنانچه وقتی عارض میشود نزدیک تا دی معده از بودی سوء
طعام هذا **قال المترجم** چه فرق است در میان تب محرقه که بسبب صفرا باشد و میان تب محرقه که بسبب بلغم باشد **جواب**
تصریح سمرقندی در فرق اتفق اند هر دو در حقیقت و آن تب و در محل سبب و جدا اند هر دو در سبب و آن معلوم است و
در دلیل و آن بوجه شدت التهاب و تشنگی و حدت ملمس حرارت و سیاهی زبان و زردی رنگ و بول و رقت قوام آن و
تلخی دهن در اولی میباشد و التهاب و حدت و تملط بول و ملوحت دهن در ثانی میباشد انتهی قال التشیخ فی الحمی المحرقة وهی
المسماة فاوسوس ان المحرقة علی وجهین محرقة صفراویة یکون السبب فیها کثرة الصفوة المرارة فی داخل العروق البدن
کلها و فی العروق التی تلی نواحی القلب خاصة او فی عروق نواحی فم المعدة او فی الکبد و اما بلغم و تکون من بلغم ملح قد عفن
فی العروق التی تلی نواحی القلب کما قال البقراطی فی ایذیمیا الی ان قال علاماتها اللزوم و خفقان الفسرات و شدة الاعراض
من خشونة اللسان و من اصفراره اولا و من سوداوه ثانیا و من اهتباس العرق الاعند البحران و شدة العطش الی ان قال الحرارة
فی المحرقة فی اکثر الامر لا یکون قویة فی الظاهر قویتها فی الباطن و یکون التکسر فیها اخف منه فی غیرها و الکائنة من الصفرا
اشتد فیها الاعراض الردیة من السهر و القلق و الاحتراق و اختلاط الذهن و الرعاف و الصداع و مرارة الصفراء
و صفرة العینین و استطلاق البطن بالصفار المحضة و سقوط الشهوة **قال المترجم** چه فرق است در میان حمی خمس
و سدس و بیع که از مادهٔ بلغم باشد و آنچه از مادهٔ سوداباشد **جواب** تصریح سمرقندی لیکن اشتراک پس در حقیقت است و لکن

افراق هردو پس وسبب است ودانسته شدودر دلیل وآن انچه تابع این میشود ازاحکام هردو مادهٔ یعنی بلغمی وسودا کوشل
بودن رنگ زجاجی بدون سفیدی بول وحباس تشعیره در بلغم وکدورت وغلظ بول وبسا اوقات میشود بول با او
سرخ وتیرگی بدن وتوحش نفس وثقل متکرر مرضف در اوائل نوبه وکمودت بول وبیاض در سودا وبیت انتهی وقال
النجدی ویجب ان یکون سواد باخارج العروق لانها لو کانت داخلها لکانت لازمة وللابد وان یکون فیها ما هو غلیظ
ارضی انما یخرج من افواه العروق فی نزه قسطا محدثا لها واذا کان کذلک جاز ان یکون منها ثمن ومنها ما هو تسع وعشر
وهو اکثر وبالجملة علی ما قال الشیخ والنجدی تتولد من سودا مجانسة لمادة الربع لکن مادتها اقل واغلظ فیکون تعفنه
فی زمان بعید اکثر وحدتها یکون من سودا بلغمیة ومادة ارذلک یسیمون امثال هذه دوارة اسلے ان قال النجدی ومن
علامات هذه الحمیات یشهد بصحتها وقوع الدور فی اوقاته علی النسبة المتقدمة ولا یقع فیها بین النوب نوبة من حمی اخری وانظر
الی مادتها یوصف من السودا من الاصناف المذکورة فیعالج کل صنف لعلاجه حقیر میگویم چون تبصیح سمرقندی
در سهاب وعلامات ونیز تبصیح شیخ وغیره حمی خمس وسدس وسبع من قبیل حمی ربع دائره است پس علامات آنها اقرب
بحمی ربع خواهد شد واختلاف فاحش فقط در نوبها خواهد گردید ودر دیگر علامات تفاوت چندان نخواهد بود لهذا بتفصیل علامات ربع
حادث اولا وانتقالا انچه سمرقندی افاده کرده بیان مینمایم وازان افراق حادث از مادهٔ بلغم وسودا منکشف ناظرین خواهد بود قال
السمرقندی وعلامتها ان تبتدی بنافض یسیر فی الادوار الاول وتکسر شدید ووجع فی المفاصل وصغر فی النبض وتفاوت واضطرار
واذا سخنت یکون حرارتها فوق حرارة المواظبة ودون حرارة الغب الی ان قال ویدل علیها السن والمزاج والوقت والتدبیر
المتقدم وقلما تحدث ابتدارا لکن تحدث فی الاکثر بعد الحمیات الاخری العفنیة لاحتراق الاخلاط وترمدها فان کانت عن
احتراق السودا الطبیعیة کانت علاماتها تلک العلامات المذکورة وان کانت عن احتراق البلغم یستدل علی ذلک ببحدوثها
عقیب المواظبة وبلین النبض وقلة اللهب وعلامات بلغمی المزاج وان کانت عن احتراق الدم فیستدل علیه بعلامات غلبة
الدم وبحدوثها بعد المطبقة وان کانت عن احتراق الصفرا یستدل علیه ببحدوثها بعد الحمی الصفراویة فالعطش والالتهاب
والبول فی هذه الحمی یکون مختلفا حقیر میگویم انچه شارح اسباب اوقات اختلاف بول بیان کرده است علی ما سیاتی صاحب
قرة العین بسبکة اللجین آن را رد کرده توجیهے از نزد خود جید وارد کرده چه گفته که بر قول شارح انطباق دلیل مصنف بر دعوای
او نمیشود وغرض مصنف اینکه بول در مطلق حمی ربع متلون بلون معین نخواهد شد بلکه اختلاف رنگ آن موافق اختلاط
محترقه که آن ماده او اند خواهد شد انتهی وتفصیل آن علی ما افاده السمرقندی اینکه قول مصنف وان کانت من احتراق الصفرا
الی قوله والالتهاب علامت حمیز برای قسمی است که جدا کند او را از غیر خود وقسمی مشتمل است بر دو قبیله زیرا که دران اجمال و
تفصیل هر دو است پس باجمال خود علامت ربع مطلق است وتفصیل آن برای صنف صنف ازان وآن ماخوذ است از قول
مصنف والبول فی هذه الحمی یکون مختلفا پس اختلاف آن ای تلون آن بوجه رنگ ماده است که پیدا شد سودا ازان باجمله
علامت است برای ربع مطلق وهرگاه تفصیل کرده شود استخراج کرده شوند ازان علامات که بر رنگ ازان مختص اند یکی از
اقسام چهارگانه زیرا که ضارب بسوی سیاهی علامت است برای سوداویه وبسوی سفیدی برای بلغمیه وبسوی سرخی
برای دمویه وبسوی زردی برای صفراویه پس مراد از اختلاف اختلاف در رنگها است بسبب مقتضای طبایع سوداویه وبلغمیه
نظر را تمام کرد براجمال آن گمان کرده که علامات از قسم اول است وتاویل کرد اختلاف را باختلاف در رنگها که پیدا میشوند بسبب مقتضای

اوقات چهارگانه و گفته و تفصیل آن که در ابتدا امر رقیق عدیم الطعم میباشد و بعد آن رنگین میشود برنگ مادهٔ که پیدا میشود و سود ازان پس مختلف میشود حال آن و در انحطاط میباشد سیاه غلیظ بوجه اندفاع سود او انحدار آن بابول و این قاعده است و صحیح نمیشود تعلیل مصنف برای انعکاس بحسب اوقات علاوه ازین معنی نیست برای توسیط علامات مختصه در میان علامات عامه انتهی بلغم قمری گفته و نبض میباشد صلب بوجه یبوست سود او چون حمی خمس و سدس وغیره از سودای بلغمیه بتصریح شیخ و سمرقندی اکثر و ازدیگر کم میشود لهذا اشتباه نیز کم خواهد بود و علامات غلبهٔ بلغم بر مزاج اینکس از تدبیر متقدم و سخنه و سن مریض و قلت لهب و همین نبض بنسبت سوداوی وغیره و سفیدی بول و رنگ بدن وغیره مذکور در کتب قوم در بلغمی و علامات غلبهٔ سوداوی صلابت نبض و سیاهی رنگ بدن و بول وغیره در سوداوی خواهد بود فاحفظه فانه تصونک عن الخلایط **قال المترجم** چه فرق است میان تعقد عصب و در میان سلع **جواب** هر دو مشترک اند در تزید حجم و شبیه اند نزد یک حس و جدا اند هر دو بحقیقت و دلیل لکن در حقیقت بس ظاهر است لکن در دلیل پس تعقد عصب الزم بموضع خود غیر متبرز از دست و وقتیکه غمز کرده شود متحرک نمیشود و اگر متحرک شود پس قریب است که باشد حرکت آن کم بسوی موضع عصب بخلاف سلع که آن متبرز است و مندفع میشود از غمز کذا قال السمرقندی فی رسالة الفروق و بتصریح شریف الاطباء در حاشیه بشرح اسباب و علامات گاهی منعقد میشود عصب پس مشابه سلع میگردد و از سلع نیست و مفارق سلع میشود باینطور که زائل نمیشود از هر جهت و نه طولا بلکه بمین و یسار انتهی و فاضل سمرقندی در اسباب و علامات گفته که گاهی منعقد میشوند اعصاب نزدیک کدک لاحق اعصاب میشود و عقد آن مشابه سلع میباشد در نتو و قبول آن برای غمز و مفارق او میشود که تعقد زائل نمیشود از هر جهت مثل سلع بلکه زائل میشود بمین و یسار **قال المترجم** چه فرق است در میان فساد غذا در بدن ناقه که سبب اخلاط علیکه در معده باشد و میان فساد غذائی ناقه که بسبب اخلاط در تمامی بدن باشد **جواب** متفق اند هر دو در حقیقت و آن فساد است و سبب فساد جدا اند هر دو بمکان خود و دانسته شد بدلیل بوجه اینکه خلط فاسد بوجه خلط آن در معده تابع او میشود و غثیان قبل اکل و بعد آن و تابع او میشود قی متغیر الطعم خلط یا اسهال کیلوسی و مصاحب آن چیزی خواهد بود که رنگ آن رنگ کیلوس خواهد شد و بسا اوقات با این بقیه مرض خفیف خواهد ماند و تحقق آن از نبض و بول و خروج آن از حال طبیعی خواهد بود و گاهی متغیر خواهد شد رنگ بدن بسوی رنگ خلط سود پس موکد صحت فرق خواهد شد کذا قال السمرقندی حقیر میگوید که در فساد غذا از اخلاط معده تضرر معده اولا سبب نوع فساد خواهد شد و این امر بر طبیب خبیر پوشیده نیست و همذا استقراء و اسهال کیلوسی موکد فساد خواهد شد و اگرچه استقراء اکثری دلیل علت نباشد لکن همذا باعث زوال شدت مرض خواهد شد و گاهی بسبب خروج خلط باعث فساد که عامی نباشد زوال مرض نیز خواهد شد و در فساد غذای ناقه بسبب اخلاط عام در بدن تحقق آن از نبض معاودهٔ و سخنه و سایر علامات دالهٔ بر امتلای عام حسب نوع نوع خلط که علامات هر یک مشرح در موضع خود اند خواهد گشت فارجع الیها ان شئت زیادة التفصیل فلیرجع الی علامات الامتلاء فی القانون و شروحه **قال المترجم** چه فرق است در میان عرق بدن ناقه که بسبب ضعف حرارت غریزی باشد یا بسبب کثرت غذا باشد **جواب** لکن جمع در میان هر دو پس در حقیقت است لکن وجه فرق از سبب و دلیل است لکن از سبب پس دانسته شد و لکن از دلیل پس حادث برای ضعف حرارت غریزیه میباشد با او شواهد یکه موجب ضعف میشوند و آن امور اند یا سوء مزاج مضاد یا مخالف یا متقدم او شود در سنی که مقتضی شود برای این و طویل خود و تابع او میشود و تغیر سحنه از تهیج هر دو چشم و هر دو قدم و بسا اوقات میباشد عرق با این که به الرائحهٔ مائل بسوی و بخبر از عفونت و نمیباشد بول با این خبر فیضم حیشه و سحنه بحال خود و متساوی میشود در ضعف و هضم نزدیک قلت غذا و کثرت آن و لکن حادث بوجه کثرت

اکل پس کثرت ضرور است که ضعیف شود با او حرارت باضافت بسوی اینکه زاید باشد بر اکل نگر فرق در میان هر دو کی اینکه اول کمی است در ذات حرارت و ثانی کمی است در فعل آن و این فرق و سبب است و بر فارق از جهت کثرت غذا دلیل آورده میشود بر حال آن از نضج در بول و صحت بول و صلاح حال سحنه و متقدم این میشود زیادت در مقدار متناول و لکن بر مضاد بحسب قوت یعنی انچه حادث شود از ضعف حرارت غریزی که ضعف آن مستلزم ضعف قوی است پس یافته میشود در این نوع بول غیر نضج و گفته شد که تهیج بلک بالا تابع کثرت غذا است و تهیج بلک اسفل تابع کمی حرارت غریزیه است انتهی ترجمه ناقله السمرقندی مع توضیح یسیر و تصحیحه بقدر الامکان کما هو عادتنا من الاول الی الآن **قال المترجم** چه فرق است در میان نبض منتظم دوری غیر منتظم دوری **جواب** در ترجمه ایجاز از مترجم بمقتضای بشریت سهو واقع گردیده قال السمرقندی فی رسالة الفروق ما الفرق بین النبض المنتظم الدوری و المنتظم غیر الدوری و جواب وی تصحیح سمرقندی هر دو مشترک اند در حقیقت انتظام و بعد از ان هر دو بامر زاید برین و آن اینکه منتظم دوری انچه باشد در وعدد نبضات مختلف زائد از دو یا از جنس واحد یا از دو یا از اکثر تا اینکه منتهی شود بسوی نبضه از نبضات پس عود کند بمثل نبضه سابق که از ان ابتدای او باشد پس متصل او شود نبضه از نبضه ثانیه پس متصل ثانیه از ثالثه باشد و همچنین جمیع نبضتین تا اینکه متصل شود بسوی نبضه که بود بر آن شهادت حس در مره اولی پس عود کند بعود ثانی سالک مسلک اول و ترتیب مذکور پس گویا که خواهد شد انتظام آن در دور آن و لکن منتظم غیر دوری پس بوجه بودن اینجا عبارت فروق غلط بسیار ترجمه اش نکرده شد و بنظر این حقیر نبض منتظم غیر دوری در کتب است اولا نگذشته و نه غیر منتظم دوری چنانچه مترجم گفته بلاحظه حقیر در کتب قوم گذشته و اغلب که غلط باشد زیرا که عدم انتظام مخالف است مر انتظام دوری را پس ظاهر اعنی غیر منتظم دوری درست نباشد و شاید که مثال منتظم غیر دوری ما الطن چنین باشد که دو نبضه قوی باشند و دو نبضه ضعیف باز عود کند بسوی ضعیف و همچنین اگر در یک تنفس واحد دو نبضه قوی باشد و دو سریع عود کند بسوی سریع و همچنین یا اینکه در جنس کثیر باشد مثلا اینکه دو نبضه سریع باشند و دو طویل و دو قوی و دو لین و عود کند بسوی طویل یا قوی و قس علی ذلک و بالجمله عود کند خلاف نبضه سابق که از ان در ابتدا شروع کرده پس منتظم دوری بر اصطلاح سمرقندی عود بمثل شروع ضروریست بخلاف منتظم غیر دوری که در ان عود بمثل شروع نخواهد شد بلکه بمخالف آن و عود منتظم نخواهد شد الا در شروع انتظام ضروریست هذا تحقیر میگوییم این بر اصطلاح سمرقندی گفته شد و لکن نزد یک شیخ و توابع او و شراح کلام او بمثل علاوه فضل آلی تمیز دوی نبض منتظم که او جنس منتظم و غیر نظام است منقسم بر دو قسم است منتظم علی الاطلاق و منتظم دوری و منتظم دو قسم دارد منتظم مطلق حافظ مقدار واحد و منتظم مطلق حافظ نسبت واحد و منتظم دائر قسم دارد تفصیلش در شرح علامه و بیائی مذکور است قال الشیخ و اما الجنس المأخوذ من الانتظام و غیر النظام و هو ذو نوعین مختلف منتظم و مختلف غیر منتظم و المنتظم هو الذی لا اختلافه نظام محفوظ محدود بدور علیه و هو علی وجهین اما منتظم علی الاطلاق و هو ان یکون للتکرر منه اختلاف واحد قال الآملی کان یکون السرعة مثلا فی کل نبضة مثل ثلث سرعة النبضة التی تجاورها ثم تستمر علیه قال الشیخ و اما منتظم بدوره و هو ان یکون له دور اختلافین فصاعدا مثل ان یکون هناک دور آخر مخالف له الا انها یعودان علی ولائها کدور واحد و هو علی ما قال الآملی مثل ان یکون السرعة فی کل نبضة مثل ثلث سرعة النبضة التی تجاورها ثم تستمر علی ذلک عددا ثم یصیر سرعة کل نبضة مثل نصف سرعة التی تجاورها ثم یعود علی ذلک عددا آخر ثم یرجع الی الدور الاول و کل دور یقتضی عددا ما یتجدده الدور الآخر قال الشیخ و غیر المنتظم ضده ای هو الذی یتحرک الفرق فیه کما یتفق من غیر ان یحفظ نظام ما ذا قال فی حیاة الاطبا المبحث الرابع عشر فی العلی بقول کما قال ابن سینا تختلف بالمثل المرض یعالج بالضد

ملاحظات و توضیحات

یرد علی المسئلة الاولی ان وجود الاعتدال الحقیقی محال فلا یجوز ان یکون بدن من الابدان خارجا عن الاعتدال فاذا ورد علیه المثل وجب
ان یقوی تلک الکیفیة فاذا زادت تلک الکیفیة لم یبق المزاج علی ما کان علیه بل یمیل الی الحالة التی الکثر خروجا عن الاعتدال وهذا یلزم
ان یکون صحة المحرور والشاب یحفظ بالاغذیة الحارة والمبرودة والشیخ بالباردة وذلک باطل ویرد علی المسئلة الثانیة ان هذا معالجة الامراض
قد یکون بالمثل کالتریاق للسم الافعی والسقمونیا للصفراء والتفریح بالمسهل بالمسهل ووضع العضو المشلوج فی الماء البارد قال الشیخ
بحث نجارد هم در طب علی بقول کلی گفته اند که صحت محفوظ میماند بمثل و مرض معالجه کرده میشود بضد وارد میشود بر مسئله اول
که وجود معتدل حقیقی محال است پس ضرور است که هر مزاج خارج باشد از اعتدال پس وقتیکه وارد کرده شود بر آن مثل او وجب است
که قوی گردد این کیفیت پس چون زائد شود این کیفیت باقی نماند مزاج بران که بود بل مائل شود بسوی جانبی که اکثر است
از روی خروج و نیز لازم می آید که باشد صحت محرور بعوان گاه ما از اغذیهٔ حاره و صحت مبرود و شیخ به باردهٔ و این باطل است
وارد میشود بر مسئلهٔ دوم این که معالجه بسا است که میشود بمثل تریاق برای زهر مار و سقمونیا جهت صفرا و اسهال
باسهال و قی بقی و وضع عضو مشلوج در آب بارد **جواب** بدانکه این اعتراض بر مسئلهٔ اولی در شرح قرشی موجود است
و ابن ابی صادق جواب آن داده است که ابدان صحیح از دو وجه بیرون نیست یکی آنکه در حاق وسط اعتدال که لائق نوع او است
باشد و حال این مردم حالت صحت هیچ وجه منسوب بذم نیست دوم اینکه از اعتدال مذکور انحراف قلیل یافته شود لکن ازین
انحراف از حد صحت بر نیامده باشد و حال این مردم حالت صحت خالی از ذم نباشد و به محروریت و مبرودیت متصف بود چون
این متحقق شد بدانکه مراد ازین قاعده که گفته خذ الصحة تحفظ بالمثل صحت معتدلان است نه صحت منحرفان و شک نیست که
معتدل البدن اگر در حالت اعتدال غذای معتدل استعمال نماید آن غذا محدث کیفیتی زاید نخواهد بود لان من شان الغذاء
المعتدل ان لا یزید کیفیته زائدة علی مافی البدن بخلاف منحرفان از حاق وسط که حفظ صحت آنان تبدیل و استعمال مخالف
بود تا بقاء آن حالت حاصل شود بی زیادتی و انحراف پس تدبیر این مردم مرکب بود و تدبیر او یکی تدبیر حفظ صحت دوم
تدبیر تقدم حفظ و هذا خارج عن تلک القاعدة زیرا که قول اطبا در مجرد حفظ صحت است و آن قاطبة بی مشاکلت نمیشود پس
محرور مزاجان و مبرود مزاجان که مادهٔ نقض آورده اند موصل بمدعی نباشد زیرا که ایشان بعلت انحراف از درجهٔ صحت مستکمله
مطلوبه خارج اند و طالب دیگر و نوعی بر ین جواب ایراد کرده که صحت نامه مراد ابن ابی صادق نادر الوجود است و حکم آن کالمعدوم
است پس حفظ صحت در طب ساقط الاعتبار شد و مراد از مشاکلت آنست که چون غذا وارد بدن مجم المزاج شود و از حرارت غریزی
منفعل شود و بهضم آید و استحاله بخون نماید خون مذکور صالح بود جهت بدل ما تحلل و مشاکل بدن باشد پس رطوبتی از آن غذائی مائل
به برودت که وارد بدن محروری میشود برودت زائده از حرارت طبیعیهٔ بدن زائل میشود و خون مائل بحرارت که مشاکلت دارد به بدن
محرور از ان غذا حاصل میشود و بدل ما تحلل شده حافظ صحت وی میگردد و شک نیست که ازین شخص اگر غذای حار خورد غالب است
که از حرارت بدن محترق شود یا فاسد گردد و صالح التغذیه نماند و همچنین حال مبرود را بضد آن تواند دریافت پس مراد از مشاکلت
و مشابهت در غذا و بدل باعتبار آنوقت که غذا جزو و عضو بالفعل شود نه قبل آن کذا فی مفرح القلوب ثم قال الاولی عندی فی دفع هذا
ایراد طالب سدید نیست زیرا که مراد مستدل از معتدل مزاجان آن نیست که معترض گمان کرده بلکه آنکه زیادتی کیفیات در آنها معتد به
نبود و احوال ایشان موسوم نیست و گرمی و سردی در مزاج آنها یکسان است و ظهور از دو نه چنین مردم نادر الوجود اند بخلاف محروران و مبرودان
که تدبیر آنها در مرض مساویست با استعمال مخالف الا در اول تعدیل قلیل کافی خواهد شد و در ثانی کثیر لهذا علاج مرض بضد گفته اند و

مهذا از بدت وجود معتدل مزاجان فی امکان تحقیق وجود دلازم نمی آید تا قاعده حفظ صحت پیدا نگردد و مهذا اگر در مشاکلت اغذا
حصول غذا بالفعل مراد گرفته شود چنانچه سدید گفته پس علاج مرضی نیز باید که مشاکلت باشد چه اگر غذای گرم بدن صاحب مرض بارد
بعد انکسار حرارت از برودت بدن مشاکلت پیدا خواهد کرد پس تدبیر صحت و مرض مهرد یکسان خواهد بود و قاعده علاج المرض بالضد
اینوقت منتقض خواهد شد انتهی و شریف الاطبا ازین جواب داده که علاج امراض بغذا نمیشود بلکه بدوا و اجزای دوائیه باقی بیمانند
بحصور تهای خود تا اینکه صادر میشود از ان انچه صادر میشود از کیفیات علاوه ازین این علاج مستعمل بر بدن صاحب مرض بارد انوی
است بحرارت بانحطور که حرارت آن باقی میماند بعد انکسار آن از برودت مزاج و حاصل نمیشود و در او مشاکلت بخلاف حار مستعمل در حفظ
صحت مزاج بارد پس آن بعد انکسار مماثل بدن آن میشود پس خواهد شد تدبیر صحت و مرض مثل چنانچه گمان کرده انتهی و چون نزد یک
فاضل قرشی شبهه مذکور در شرح او خالی از جواب بود در قاعده اولی در موجز تفصیل کرده تا تحرز از شک وارد اینجا شود حیث قال کل
صحة ارد نا حفظها علی حالها اورد نا علیها الغذا الشبیه فی الکیفیة فان ارد نا نقلها الی ما هو الافضل بهما اورد نا الضد و مراد از صحت
قابل الحفظ صحت تامه است و امحت قابل النقل صحت مبرود و مخمور مراد گرفته علاوه ازین جواب تحقیر میکویم که مورد از تحول
خود و قتیکه وارد کرده میشود بران مثل او چه مراد گرفته اگر مراد این است که جسم ذی کیفیت و قتیکه بران مثل او وارد کرده شود قوی
میشود کیفیت آن یعنی تیزی این کیفیت قوی و شدید میشود پس غیر مسلم است زیرا که هرگاه قدری از آب نیگرم مثلا وارد
کرده شود کیسوی اضعاف مضاعف از آب نیگرم مساوی بران او در درجه شدید نمی شود تیزی کیفیت او و نه قوی میگردد گرمی او
انکار این امر سکابره است اری زیاده میشود کیفیت نیگرمی بحسب مقدار بسبب ازدیاد مقدار محل آن مثل سواد در جسم اسود عظیم پس اکثر
اکثر است در سیاهی که در سواد صغیر است بحسب مقدار نه بحسب اشتداد کیفیت سواد صرح به الفاضل الکرمانی و ابرلوکه و بدین یعنی از شرام
قانونچه و جواب آن شریف الاطبا داده لانطول الکلام بذکر کلامها و اگر مراد از مثل مماثل آن در سخونت گرفته اگرچه کیفیت سخونت
این مثلا زاید باشد از جسم محمور پس بالتحقیق در بصورت جسم وارد سخن خواهد بود و اینچه میکه بر وارد شده پس بفعال من حیث الملفت
خواهد بود و قصر را بهمچنین وارد خواهد گشت زیرا که مراد قاعده قائله اوشان است لا تفعل عن شبهه آنکه باشند هرد و شبیه با وجود اتحاد
نوعی متساوی هر دو در اعتدال و خروج از اعتدال و این وارد است بر جسم محمور یعنی سخنین احرست از او پس مثل او نخواهد شد
زیرا که شرط اتحاد نوعی اتحاد در طبیعت است ای تساوی در مقدار کیفیت و قد مر تفصیله سابقا فتذکر پس انچه متوهم میشود از
انحراف مزاج حار باستعمال او و بیسخنه پس بسبب عدم مراعات سخونت است پس اگر سخونت اغذیه و ادویه و امثال سخونت دارای حدت سوء مزاج
نخواهد شد و بقاعده اطبا الصحة تحفظ بالمثل منتقض نخواهد و اینکلام مختص است و بیحم لائق اگرچه مرض مثل قدری مثلا حار باشد لکن محمور
و مبرود و منحرف المزاج از اعتدال بیحم لائق پس تصریح ابن ابی صادق یا ابنها ازین قاعده خارج اند یا اینکه مراد از غذا وارد در اینجا غذای
بالفعل مراد گرفته شود چنانچه سدید گاذرونی گفته و تابع او فاضل جیلانی شده پس در محمور حفظ صحت بما یشبهه خواهد شد و در مبرود از
جمیعه یا حفظ صحت اینها مرکب از دو تدبیر خواهد بود و علی ما صرح به ابن ابی صادق و تبعه الکرمانی یکی حفظ صحت و دوم تقدم بالحفظ پس غذای دوای
مضاد که وارد کرده میشود برای تعدیل مزاج خواهد شد لوجه مضادت اولا ازین باب تقدم بحفظ صحت و ثانیا ازین صورت خواهد بود تاثیر بدن در
اکتساب آن مثل صورت بدن تاجر بدن گرد و خواهد شد یا باب حفظ صحت و این بمشاکل میباشد نه بغیر و بالجمله قاعده حفظ صحت بمثل منتقض شدنها هو المنبهد من کلامهم بحسب اهم و انچه مسود بر قاعده قائله علاج المرض بالضد بظاهر از نزد خود وارد کرده که تریاق برای لسع افعی علاج بمثل است و او
نمیشود و جواب اول اینکه فعل تریاق بکیفیت معتبر نزد یک اطبا نیست تا ایراد مورد وارد شود بلکه بصورت نوعیه و خاصیت است

تفصیلش اینکه شیخ در کتاب پنجم قانون فرموده که فعل میکند تریاق این افعال را بخاصیت خود که تابع است برای مزاج بسائط بتبدیل
کیفیت میکند بروح و حار غریزی را و استعانت میکند بصبیت بسبب این بر مضادات بارده و حاره و فاعل علامه در شرح قول شیخ و الفاعل
بالجوهر هو الذی بفصل بالصورة النوعیة الحاصلة بعد المزاج آنه فرموده باید که بسط کنم قول را در اینجا و بگویم که می یابم در متمرجات اکمال و
اوضاع و افعال را که مقتضی نیست آنرا مزاج او و نه آنچه حادث شده است از مزاج آن یافته میشوند این افعال بر صور تهای خاصه بانواع
از متمرجات محفوظة الصفات متشابهة الاحوال بر مرایام مثل قوت جاذبه برای حدید و مقناطیس و برای کاه و رکهارا و تریاقیت که بسبب این
مقاومت سموم حاره و بارده میکند پس این افعال اگر میباشد بسبب مزاج آن نه نفع میکرد از سموم حاره بلکه بارده حقیر میگویم در این کلام
است زیرا که مرر تریاق در مضرسم بیش تصریح اکثر اطبا و کثرت نفع او در مضرسم وی برای دوار المسک و قلت منفعت تریاق در مضرسم بیش
تصریح جمیع شیخ کما سیاتی فیما بعد منافی این قول است و نیز مرر وی برای مجذوم و محرور ادل دلیل بر فعل او بکیفیت است علاوه این
قول اطبا بتضدید سموم بحاره و بارده اظهر و اقوی است باثبات مدعا ما با عتبار مومن کیفیات در سموم نیز نزد یک اطبا اگر اینکه گفته شود علی ما اشعر
که چون تاثیر بکیفیت در تریاق مغلوب است و اکثر و ابلغ نفوس بخاصیت است لهذا اطبا تاثیر کیفیت را در موثر نمیدانند و یا اینکه تریاق
نزد یک بعض مرکب القوی است بصبیت تصرف جزء بارد در مقام حار و حار بمقام بارد کند و نفوس از این وجه باشد چنانچه در رودر و عن گل و
غیر ها است هذا و چون بیش قریب در رجه چهارم حار است و کیفیت مزاجیه میدارد و عدم نفع تریاق در مضر آن و نفع وی در زهر ها با وجود کثرت تجربه
اطبای متقدمین و عدم تساوی حرارت او بحرارت بیش منافی نیست و بدون اینکه اثبات تساوی حرارت هر دو امور دنمایند مضر مجیب نخواهد شد
هذا و ان لم یکف المناظر لکنه یفحم المناظر از فاضل علامه گفته و این قوت حادث میشود در مرکب مذکور بالتبع برای استعداد مزاج آن پس
فایض شود بر و این از واهب الصور پس فیضان این از مرکب بسبب جودت و اختصاص قابل است باین اثر بسوی غیر آن بسبب استعداد
تام که حاصل شده است بسبب مزاج آن و موجب برای این اختصاص ممکن نیست بیان آن در این فن انتهی دوم آنکه تاثیر سموم هم من حیث الکیفیت
معتبر نیست تا مضادت ثابت شود و ایراد مورد وارد گردد زیرا که تصریح شیخ در رساله فصول مستفاده و محلبی او تاثیر سموم در بدن انسان نه از
بروودت و نه از حرارت آنهاست اگرچه بعض آنها حار اند مثل سم افعی و افربیون و بعض این بارد مثل سم عقرب و افیون بلکه تاثیر و
انفعال آن برای بدن انسان بین جهة خاصیت مفسده برای بدن انسان است و دلیلش اینکه فعل آنش و حرارت اقوی است از تمام
اشیا زیرا که آتش از عطاس مفرد است و اگر پیش کند انسان بعض اعضای خود را بنار و استعمال کند دماغ داودن و غیر آن را عارض نخواهد شد
فی الحال آنچه عارض میشود از سم افعی که آن منتشر میشود در بدن فی الحال و نیست آتش چنین و شی حار ضرورست که تابع باشد اورا عظم
نبض و حرارت مفرطه لمس و حادث نمیشود برای آنکس که گزیده است او را ما این بلکه صغیر میشود نبض او و سرد میشود جسم او و متحلل میشود
قوت او و حادث میشود برای او مثل غشی پس صحیح شد اینکه فعل سم بسبب خاصیت مفسده است که مضادت است برای حیات و حرارت غریزی
انتهی و اما انتقاض بقاعده ثانیه باستعمال سقمونیا در تب صفراوی و اسهال باسهال و قی بقی پس انهم مذکور و جواب این هم مذکور
در کتب اطباست فاضل آملی در شرح قانون گفته که حمی صفراویه زائل نمیشود بسقمونیا از آنکه حار است بلکه از آنکه مستفرغ صفرای عفنه
است که خود مرض است و اسهال باسهال و قی بقی زائل می شوند بسبب استفراغ ماده موجب بر کامرض و این در حقیقت علاج امتلا باستفراغ
است پس خواهد شد علاج بالضد اشتی اگر گوئی علاج امراض مقصود است بمضادت فقط گویم غیر مسلم است تصریح شیخ در حمیات قانون
که گاهی علاج امراض از مضاد مرض میباشد چنانچه در دق و گاهی بر مضادت و قطع سبب اگرچه بمشاکل باشد و نیز انتقاض این
قاعده بوضع عضو مشلوج در آب بارد هم نمی شود زیرا که این علاج هم خالی از علاج بالضد نیست کما یعلم من کلام الفاضل البهبهانی فی شرح

قول الشیخ فی حفظ الاطراف عن مرارة البرودة من الناس من یعرض له ذلک منفعة کان الاولی ان یقول عرض له ذلک
السجاده وان تلقی فی الماء البارد فیکون کانه یخرج الجمد عنها و یقنع علیها فتلین و یستوی فاضل جیلانی گفته که اهل عارض میشود
برزی بعض فواکه اینکه بسته میشوند بلوت برد و متجمد میشوند پس قتیکه در آب بارد انداخته شوند و متکیف شوند بهر واحد ازین هر دو کیفیت
دیگر پس بالا میشود آب بر شبیه به نسبت عنکبوت از جمد و خشک نیست که این آب به نسبت رطوبات منجمده در فاکهه حار باعتدال است شبیه
بحار منضج پس تحلل میشوند ازین فواکه رطوبات منجمده و مائل میشوند بسوی ظاهر و منجمد میشود بسبب مجاورت رطوبات منجمده آب
احاطه کرده بر طوبات انجماد رقیق بر سطح فاکهه در زمستان وقت خیال کرده میشود که جمد خارج شده از فاکهه چنانچه شیخ گفته که یخرج الجمد
عنها و یقنع علیها استبدال جمد میکند آب پس جذب میکند آب را بسوی داخل فاکهه و خارج میشود جمد بسوی خارج فاکهه قال الشیخ
ولو انها قربت من النار فسدت فاضل جیلانی گفته ای فاسد میکند اطراف را آتش زیرا که گرمی آتش بسیار است به نسبت اطراف و محرق
اطراف است بذاته و بعض اطبای مشهورین در جواب این فرمود ند که وضع عضو مفلوج در آب بارد بوجه تسخین در غیر من مطلوبست و علاج
عضو است و آن چنانچه باستعمال مسخنات حاصل میشود همچنین بانیطریق زیرا که آب بارد حامل حرارت غریزی و مقوی وی است پس حاصل
خواهد شد غرض و بافته خواهد شد تقاضای تحصیل حرارت غریزی پس فیه مانیه من وجوه لما اولا علاج عضو مفلوج بوضع آن در آب بارد بنقل کتاب معتبر و مسلم
است و ظاهر التصحیف لفظ مشلوج بمفلوج و غیر تدبر از جناب موصوف واقع شده زیرا که کافه نسخ مباحث الاطباء و نیز ضیاء الاطباء و جز آنها گویا همه
که بملاحظه حقیر در آمده اند شاهد اند بودن لفظ مشلوج نه مفلوج و ثانیا مخالف نقل اطباست که علاج مفلوج بارد به تسخین و اصلا و خارجا ازاد هان
و کمادات و ضمادات و غیره میسازند نه باشیای بارده بالقوه فضلا عن الفعل و ثالثا ازین لازم آید که علاج دیگر امراض بارده بوجه حصر حرارت
غریزی و غیره از آب بارد بالفعل شود و لیس کذلک و رابعا حصر حرارت و غیره فعل عرض آب بارد است و بقای آن قلیل و فعال ذاتی و از تبرید و تطبیب
اطفای حرارت و تسدید و غیره همه مضر فالج اند زیرا که اسباب اکثریه فالج برد و رطوبت و تسدید و تغلیظ اند و آب بارد مضر بر آنهمه است و قال فی ترویح
الارواح لما علاجه الجمل فتلطیف بالسلغم و تحلیله و ترک الاشیاء البارده الرطبة و تناول المسخنات الی ان قال فی علاجه المفصل و ترک الماء والاماء الا صول
او ماء العسل انتهی اگر گوئی که علاج فالج سمار باشیای بارده بجلوس در آب بارد نیز میشود علی ما قاله الشیخ و قد انتفع خلق کثیر بما یقوی و یبرد و یمنع المادة و
کان اذا عولج بالحراره زادت العلة و ذلک لان المادة الرقیقة کانت تنبسط بها اکثر و کان اذا برد العضو یعود بالتبرید و یصیر مجمعا للمادة و صائرا الی العلاج
فلا یجیب الیالی و تخمیرهم انتهی قال الجیلانی و کان بعض الاطباء یشفی من هذا الفالج باستعمال انواع الاغیاء بالبارده و کان یستفاد علی بوعه کثیر اعلی ان کثیرا من
انواع الفالج تنتفع فیها بالتبرید کانت امراة بنا فالج و قد رویتها مرارا و طبیتها محتبة و کان الزمان نیسفا فاسرا محمد بن زکریا بالشرب شربة الاجاص و الخل و الکافور
فی الماء البارد فبرات و قد کان فی بعض العبارات جاءته من المقلوجین و قع علیهم المطر فزادهم گویم مسلم است لکن معتبر برای او نیست بعض اطبای معتبرین
آب بارد را در علاج فالج بارد منجمله مسخنات شمار کرده اند و این از کتب طبها بخیر اثبات نمیرسد و آنچه که حکیم طبیبان و گویا موی تابع وی گفته
که فالج عارض بالقوه و بارد بالفعل است و آب بارد بارد بالفعل و بالقوه ضد او است پس انعلاج هم بضد است حقیر می گوید که فالج بحرارت غریزی بالقوه فاضل
قرشی است و اگرچه در عهد او از عهده رفع مرض او عاجز شد لکن فاضل علامه فاضل اسلم و غیر هما بالتصریح و وجوه قابله اجرا
کردن بر جالینوس ثابت بوده مذکور کرده اند و قائل به برودت ثلج بالفعل و بالقوه شده اند من شاء الاطلاع فلیرجع الی شروح القانون

قال فی مباحث الاطباء و قالوا سوء المزاج البارد سهل الزوال فی الابتداء عسر الزوال فی انتهائه و سوء المزاج الحار عسر الزوال
فی ابتدائه سهل الزوال فی انتهائه یرد علی المسئلة الثانیة نقض بالبلق فان ابتدائه سهل الزوال و انتهائه ممتنع الزوال قال

المترجم گفته اند که سوء مزاج بارد سهل الزوال است در ابتداء و عسر الزوال است در انتهاء و سوء مزاج حار عسر الزوال در ابتداء و سهل الزوال است

در انتهاء وارد میشود بر مسئله ثانیه نقض مزق که ابتدای آن سهل الزوال و انتهای آن سهل الزوال جواب بدانکه جواب این اعتراض
بوجوه عدیده داده اند اول آنکه سوء مزاج بارد سهل الزوال است و رابتدا بنسبت ابتدای سوء مزاج حار عسر الزوال است و رابتدا
بنسبت ابتدای سوء مزاج بارد پس تقاص وارد نخواهد شد بحرارت مزق در ابتداء و مزق شیخوخت در انتهاء و قیل آورده اند بر این از کلام
شیخ علی ما سیاتی که تسخین بارد در ابتدای امر سهل است از تبرید تسخین در ابتدا لکن تبرید تسخین در انتها اگرچه مشکل است سهل است از تسخین بارد
در انتهاء دیرا که برودت بالطبع موت غریزیه است و مقاربت موت است و آما وجه عسر زوال بودن سوء مزاج بارد در انتهاء سهل الزوال بودن
آن در ابتدا تصحیح شیخ اینکه مزاج بارد ضعیف میکند قوتهای بدن را اضعاف کثیر پس انتقاع متبدا سیر نخواهد شد و چون در ابتدا قوت بسیار
ضعیف نشده پس مجتمع خواهند شد سخن خارجی و حار غریزی پس مدد خواهد کرد در دفع برودت این جواب بظاهر اقرب بتحقیق است و مثل این تقریر را
شراح موجز آورده اند اگرچه بتصریح سوال و جواب مذکور و مذکور نکرده اند مگر شریف الاطبا بتصریح سوال و جواب مذکور آورده است و معهذا معلوم
میشود که شیخ و شراح کلام وی از این ایراد غافل نخواهند و نه مخراج موجز و باجمله تلخیص جواب اینکه حرارت مزق در ابتدا عسر الزوال است
از سوء مزاج باره در ابتدا اگرچه حرارت مزق در ابتدا بنسبت انتهای خود سهل الزوال نیست همچنین سوء مزاج بارد در مزق شیخوخت سهل الزوال
است در ابتدا بنسبت حرارت مزق در ابتدا اگرچه بنسبت انتهای خود سهل الزوال نیست دوم اینکه صاحب انوار الحواشی جواب داده اند که
این قاعده مثل اکثر قواعد این فن اکثریه است پس تقاص باید سابق نخواهد شد حقیر میگویم که اگر مراد صاحب انوار الحواشی اینکه این
قاعده صادق است بجمیع افراد سوء مزق و مزق شیخوخت پس ازین جواب تسلیم اعتراض میشود و تا هنگامیکه ایراد مذکور بتخصیص
اکثریت ثابت شود حاجت بسوی این تاویل نیست و اگر مراد اینکه سوء مزاج بارد سهل الزوال است در ابتدا نه مطلقا و کلیته بلکه بنسبت
ابتدای سوء مزاج حار و همچنین سوء مزاج حار عسر الزوال است در ابتدا نه مطلقا و کلیته بلکه بنسبت ابتدای سوء مزاج بارد پس تسلیم است لکن
سیاق و سباق کلام محشی مساعد این نیست مگر اینکه تاویل کند قائل را محشی که اگر درین جواب تخصیص اکثریت است در جواب اول مختار تخصیص
بالاضافه است پس هر دو سه ثنیه الاقدام اند در تخصیص پس اول اقرب بتحقیق بظاهر گفتن نه ثانی را بعید از انصاف است بل علی هذا
ما اورده تم علیه یرد علیکم ایضا مع ان القضیه القائله سوء المزاج الحار المخ قضیه مهمله است بصورة کلیه لعدم ذکر سور الکلیه علیها
فحملها علی اکثر الافراد مناسب لذلک علی ان قول القائلین فی بیان هذه القاعدة ایضا یرجع الی ما قاله صاحب الانوار چه
درین صورت بخروج مزق و مزق الشیخوخت از تحت القاعدتین کلیت موضوع آن باطل میشود فیرجع الی الاکثر فجوابکم ماخوذ من جوابه
لا جواب علی حده فتامل سیوم اینکه گوییم بموی بر تسلیم کوچکترین اطبا گفته که مزق در ابتدا سهل الزوال است که حرارت در درجه اولی در اقصای
طوبات اهلیه بدن شروع نمیکند چنانچه در درجه ثانی و ثالث در اقصای آن رطوبات شروع میکند پس ازینوجه در آخر عسر الزوال است
بلسبب نفس سوء مزاج حار چنانچه گوییم انچه گوییم بموی گفته محصلش اینکه این قاعده قابله در سوء مزاج مختلف است نه مستوی پس درینصورت انتقاض
بر مزق مزق و مزق الشیخوخت وارد نخواهد شد حقیر میگویم این جواب مشکوک است بچند وجوه اول اینکه قوله لسبب نفس سوء مزاج
حار غیر مسلم است زیرا که سوء مزاج حار اولا لسبب قلت استعداد بدن و قلت تاثیر وی لسبب قرب حدوث وی شروع در رطوبات کثیر در اقصای
رطوبات نمیکند چنانچه در ثانی و ثالث میکند بلکه در ثانی و ثالث بتحلیل لسبب استعداد بدن طویل زمان و ضعف قوی تاثیر وی در بدن قوی میشود و طوبات بالاشرف
را تحلیل میکند پس سوء مزاج حار بحیثیت کذائی در انتهاء عسر الزوال است و ثانیا اینکه محلل رطوبات سوء مزاج حار است و این اثر از
تحلیل او متسبب شده پس نسبت تحلیل بسوی سبب فاعلی سنکردن و بسوی سبب قابلی نمودن باانکه سبب فاعلی اقوی در تاثیر از سبب
قابلی میشود از غفلت او خالی نیست و ثالثا اینکه کلام قایل درین است که سوء مزاج حار در انتهاء مثل مزق عسر الزوال است بهر سببی و جهتی

که باشد و قاعدهٔ اطبا منتقض است در آنجا تخصیص این قاعده در سوء مزاج مختلف و ستوی از کجا برآورده و سندش در کتب معتمده و محاورهٔ حقیر نگذشته و ظاهر از منشار مغالطه اش اینکه در کتب قوم در تقسیم اینجا لفظ مستحکم واقع شده اگرچه تفسیر آن عام کرده اند لکن بدون ملاحظهٔ تفسیری گمان کرده که تقسیم سوء مزاج مختلف است و لیس کذلک بلکه وجه تخصیص عام آنجا اینکه سوء مزاج زاید از سه قسم نشود قال الفاضل الاملی والمراد بالمستحکم الحاصل بالتمام سواء رسخ او لم یرسخ لانا رسخ علی ما نفی الی ان قال ولانه لو حمل علی الراسخ زاد الاقسام فاضل قهرائی گفته که سوء مزاج سه قسم است بحسب ظاهر اول سوء مزاج مستحکم و مراد بآن اینکه بدشود مزاج عضو و کامل شود این حالت در دیر است که راسخ باشد یا نه انتهی و بسبب همین امور بعض اطبای مشهورین تعمیم فرموده اند بقوله المترجم لکن سوء مزاج حار یابس پس مشکل است زوال آن در ابتدا اخواه مختلف باشد چنانچه در حمی یومی مثلا یا متفق چنانچه در دق انتهی و بالجمله علی ما قاله الشیخ سوء المزاج اضافات ثلثة لانه اما ان یکون مستحکما قال الجیلانی اراد به ما کمل حصوله اعم من الراسخ و هو الذی تمکن و صار ملکة و غیره قال الشیخ فیکون علاجه بالضد علی الاطلاق و هذا هو المداواة المطلقة قال الشیخ واما ان یکون فی حد الکون و صلاحه مداواة بمنع التقدم بالحفظ ما یریدان یکون و یحتاج فیه الی منع السبب فقط و یسمی التقدم بالحفظ مثال المداواة المطلقة معالجة عفونة تحمی الربع بالترياق و نحو المار البارد فی الغب و مثال المداواة و التقدم بالحفظ الاستفراغ فی الربع بالخرق و فی الغب بالسقمونیا الی ان قال و مثال التقدم بالحفظ مفردا استفراغ المستعد لحمی الربع بغلبة السوداء الی ان قال اما تسخین المزاج البارد فکانه صعب اذا کان قد استحکم و ربما یبقی فی المهموق فی الابتداء و بالجملة فان تسخین البارد فی ابتداء الامر اسهل من تبریده التسخین فی الابتداء لکن تبرید التسخین فی الانتهاء و ان کان صعبا اسهل من تسخین البارد فی الانتهاء لان البرودة الباقیة سوت من الغریزة و مشارفة له پس ازینکلام تعمیم سوء مزاج معلوم میشود و ثانیا اگر سوء مزاج مختلف مراد داشته شود کما زعم لازم آید که امراض مزمنه که غالبا از مواد بارده میشوند صحیح شوند و بتصریح فخر الاطبا رازی در حاوی کبیر علی ما نقل عنه السمرقندی لقوه که مرض بارد است بعد مرور شش ماه زائل نمیشود چه جاکه دورهٔ زحلیه گذشته باشد بلکه بعد یکماه زائل نمیشود چنانچه از رازی فاضل کرمانی نقل کرده و او از قرابادین قدیم نقل نموده که لقوه بعد مرور یکماه نمیرود و تحقیر میکنیم که این حکم باعتبار اکثریت است در لقوه رد یه و ماخذ این تجربه اوشان است و اثبات آنچه بدلائل خالی از خلل است و رود و ایراد ات نیست هذا و ثالثا بر ین لازم می آید که حمیات حاره دی در ابتدا عسر الزوال از انتها شوند و حال آنکه خلاف این بمشاهده می آید زیرا که اکثر حمیات ماده حاده در آخر اجابسوی عطب میشوند و در زمانه تزید خود قتل میسازند و تا انتها مهلت نمی دهند و رابعا تعمیم قاعده خلاف این میشود هرگاه تخصیصے در آن کرده آید و خامسا فی نفسه خلاف درین می بینیم زیرا که سوء مزاج بارد مختلف خفیف را در اول سهل الزوال از آخری یابم و سوء مزاج حار مختلف مثل حمیات یومیه سهل المزوال در ابتدای یابم و تعجبی از اطبای مشهورین در جواب این اعتراض فرموده اند که این کلیه در آن امراض است که رجوع او بسوی صحت ممکن باشد و تصور زوال دق در آخر از قبیل محالات است پس کلام تام است و نقض وارد نیست نه بابتدای دق و نه بانتهای آن آیا نمی بینی در کلام اطبا اعتبار زمانه چهار در امراض از ابتدا و تزید و انتها و انحطاط پس این اعتبار در آن امراض است که بسوی صحت راجع شوند و آن مرض که در ابتدا یا تزید یا انتهای او مرض بمیرد در آن این اعتبار معتبر نیست و مثل این اعتبار در کلام اوشان کثیر است تحقیر میکنیم این کلام مشکوک بچند وجوه است اول اینکه بر ین تخصیص مجیب کدامی قرینه حالیه و مقالیه بتصریح اطبا نیست دوم در دق این تخصیص من غیر تخصیص است زیرا که بسا امراض در انتها زائل نمیشوند مثل جذام قال الکرمانی فی الجذام علة ردیة لا یجیب فیها العلاج فی الاکثر قال السمرقندی فی سیاقه مدة اما من الخلط السوداوی الی ان قال و هو اقرب الی البرء اذا تلوح فی ابتداء و اما من الخلط السوداوی المحاوث من احتراق المرة الصفراء

وهذا النوع یکون مع تکامل الاعضاء وتمام القوی وابتداء الهرم وحینئذ یکون مرض مثلا اعتبار زمانه انتهاء است یعنی دق غیر مستحکم
زوال دق در انتهاء علی الاطلاق محال نیست چه در سن نمو و نشو تصریح شیخ و فاضل سدید گاه در دق ممکن الزوال است قال
صاحب الوافی الحواشی انما قال عسر الزوال لانها ممکن الزوال خصوصا فی سن النشو والنما کما صرح به الشیخ انتهی قال السدید بعد نقل
قول الشیخ وبالجملة فان قیدین البارد الی قوله او مشارفته لها وانا اقول یتبین هذا المعنی من دق الشیخوخة ومن محی الدق فان الاول
لا یکون بریحا والثانی ممکن البرء خصوصا فی سن النشو والنما والذی در امکان این امر موضع الایراد است کلام کرده در غیر مخفا است و ظاهر
وقت نظر نافع کلام است چهارم دق بتصریح شیخ گاهی منتقل از سرسام و برسام میگردد و دران شرب آب بارد باعث انتقال دی بسوی
دق شیخوخت میشود و همچنین بتصریح وی آب بارد البرء اکثر باعث نقل بسوی دق شیخوخت می شود و دق الشیخوخت بتصریح شیخ بدتر از دق است
و همذا در زمانه انتهاء معتبر است فلک فیه قال الشیخ فیه انما یعالج هذه المعالج عند ما لم یستحکم علی رجاء ان لا یستحکم وعند ما استحکم علی رجاء ان
یتاخر الهلاک قلیلا پس بظاهر اشیخ از تحکام زمانه انتهاء مراد گرفته شد انچه قول وی تصور زوال دق محال است باطل است زیرا که تصور محال
معقلی وعادی هم محال نیست فضلا عن تصور زواله ششم از نفی زمانه انتهاء نفی مطلق زمانه وکل زمان انتها لازم نمی آید زیرا که از نفی زمانه
خاص نفی مطلق آن لازم نمی آید هفتم اعتبار زمانه در مرض امر اخر و وجود زمانه در وامر دیگر و امر اعتباری است خواه موجود در خارج
باشد خواه نه ولا یقول عاقل باتحاد هما هذا واما انچه کوچکترین الطباء در وجه عسر زوال دق گفته که حرارت دق مستقر در اعضا است لکن
استقرار آن در مرتبه اولی اقل و غیر مستحکم است چنانچه در مرتبه انتهاء میشود حرارت سوء مزاج غیر این است چه آن قائم باخلاط می شود و
در انتها معتدل و قتا میشوند اخلاط پس اندفاع حرارت در انتها سهل الزوال است نفیه وجود من التخلل لا نخفی علی من اعتبر **قال**
فی حیاة الاطباء قالوا النضج عبارة عن احالة الحرارة بالجسم الی قوام ما یتهیأ للدفع یرید علیهم ان الصفرا تنضج الاشیاء
الباردة **قال المترجم** گفته اند که نضج عبارت است از احاله حرارت جسم را بسوی قوامی که مهیا شود برای دفع سهل وارد
میشود بر آن اینکه نضج صفرا با شیاء بارده میشود **جواب** بر انکه نضج علی ما فی الشفا عبارت است از احاله حرارت جسم و نمی رطوبت
را بسوی کیفیت موافقه برای مقصود طبیعت فاضل علامه گفته که این حد باطل است بدو وجه اول اینکه خارج میشود ازین نضج
خلط حار مثل صفرا پس بتحقیق اطبا اتفاق کرده اند که منضج آن بارد است دوم اینکه خارج میشود ازین نضج اخلاط بالسبه گویم در جواب اول
که منضج خلط حرارت غریزیه است لکن این اشیای بارده و حاره در نضج بلغم و صفرا پس معین اند برای طبیعت فاضل مذکور گفته که مراد
از اشیاء بارده منضج صفرا قام الحرارت اند انتهی باز فاضل علامه گفته اما جواب از ثانی اینکه این خلط حار از رطوبت نه اند پس صادق آید بر انها
ذات رطوبت تا اینکه گفته لکن نضج فضل پس آن نضج یا حتاج الیه است برای دفع نه برای تغذیه باین طور که گرداند قوام فضل صالحه
مهیا شود برای دفع سهل و این حاصل نمیشود مگر بترقیق غلیظ و تغلیظ رقیق و تقطیع لزج و مشابه آن و این هم مخصوص است نزد یک
اطبا بمنضج و فاعل این موجود نیست در و بلکه در جوهر معتدی انتهی و گویا موی بر جواب گفته که احاله حرارت در بعض مقام است نه در کل
مقام پس تعریف نضج باحالهٔ غیر جامع است پس تعریف جامع نضج چیزیست که بسبب او حاصل شود اعتدال قوام قابل فروج دفع و
نضج اصطلاحی عبارت ازین است اگرچه باشد لغة مناسب برای منضج باعتبار حرارت فی الجمله و مناسبت اصطلاح و لغت ضروری نیست
لما گفته که غیر شامل است در جمیع افراد نضج انتهی حقیر میگویم فیه اولا قول وی پس تعریف نضج الخ نضج فضول است نه مطلقا و
ثانیا قوله که احاله حرارت الخ ممنوع است چه فاضل جیلانی در شرح کتاب ثانی گفته که نضج بالحقیقة در بالاطلاق فعل حرارت غریزیه است
الخ و در پس نسبت نضج بسوی حرارت غریزیه که احاله می دهد حرارت غریزیه را بر نضج و این دلالت میکند که در نضج بارد بسبب آنچیز که تعدیل

میکند مزاج فضول را و منع میکند فضول را از الحاق معین میباشد حرارت غریزیه را بر تعدیل قوام انتهی و همین سبب است ادویه منضج
مختلف میباشد گاهی حار و گاهی بارد و این حکم که دوای منضج مسخن باعتدال است علی ما فی القانون پس اکثری است بتصریح
فاضل الثانی حکیم علی جیلانی و گرنه پس واجب نیست که دوای منضج حار بشد زیرا که ممکن نیست که منضج صفرا و سودا محترقه حار باشد کما منضج و
کتاب چهارم و رحمیات گفته لکن غلط صفرا پس نضج آن اینکه مائل شود از رقت خود و آب بارد و همین عمل میکند و برای همین واجب نیست
که منضج بارد باشد زیرا که منضج برای بلغم خصوصاً غلیظ بارد نیست بلکه گرم و سوم قول وی تعریف جامع انچ مرد و است زیرا که حرارت
غریزیه که آله طبیعت مدبره بدن انسان در جمیع افاعیل است و بسبب او نضج و تعدیل قوام اخلاط و فضول اخلاط حاصل میشود پس اورا
مهمل گذاشتن و انکار وی نمودن و چیزی غیر معین را فاعل وی قرار دادن امری است عجیب هذا و از این تحقیق جواب اصل ایراد مورد
بخوبی منکشف گشت **قال فی مباحث الاطبا** قال جمهور الاطبا ان الادویة المسهلة تجذب المادة بالخاصة کالمقناطیس
للحدید و رد و اعلی القائل بالمشاکلة لقولهم و لا یجذب الذهب ذهبا بین علیهم النقض بما جامرونی قطونا و نفیح و غیرهما فی
تسهیل الادویة لا خراج من الکیفیات الثانویة لا من الصور النوعیة و بعض الادویة الحادة التی تسهل بالملام الادویة و قد تقدم طبیعة

قال المترجم گفته اند جمهور اطبا که ادویه مسهله جذب ماده میکنند بخاصیت مثل مقناطیس بر آهن وارد کرده اند بر قایل بمشابهت
بقول خود و الا لیجذب الذهب ذهبا یعنی اگر جذب بمشابهت میشود هر آینه زر جاذب زر شود و اورا و میشود بر بشان نقض بآنچه بخار اکاسن
و بنفشه و غیر آن که اسهال میکنند بخار و ارخلاط از کیفیات ثانویه است نه از صور نوعیه و بعض ادویه حاده که مسهل بالملام اند و قد تقدم طبیعت

جواب بدانکه جواب این ایراد موقوف است بر بیان چند مقدمات تا حقیقت حال منکشف شود **مقدمه اول** در بیان سبب
اسهال و جذب دوا بدانکه نزد یک شیخ و تابعین او از شراح قانون و صاحب موجز و صاحب شفا الاسقام و غیره اسهال دوا مسهل
بقوت جاذبه نفس خلط است بنا بر خاصیت دوا نه جذب خلط مخصوص و این امر موافق مشاهده است بتصریح فاضل علامه صاحب شفا الاسقام
و صاحب کامل الصناعة و فاضل آملی و غیره در اسهال سقمونیا بر صفرا و شحم حنظل برای بلغم و خرق اسود بر سودا و ماذریون برای مائیت
بلکه اسهال میکند این خلط را فقط اگرچه خلط غلیظ باشد و این اسهال ادویه مخصوصه بخلط خلط بقوت جاذبه بخاصیت بعد ورود داخل بدن
و تاثیر آن از حرارت بدنیه است و بالجمله این فعل بعد از ارتفاع موانع در حصول افعال و انفعالات از اجسام عنصریه میشود و قتیکه دوا جاذب خلط
مخصوص میباشد قوت طبیعیه دافعه بدن دفع آن میکند بسوی امعا صحیح بر شیخ و الفاضل الجیلانی پس در صورت دوا عتراض سیکی منقول در
شرح جیلانی و دیگری مستنبط از قانون وارد نخواهد شد اولا بانکه اگر اسهال و بالقوت جاذبه باشد متحلل نشود استفراغ باختلاف بودن ادویه از
داخل بدن بخارج بدن زیرا که طبیعت بلغم هرگاه بود از شان آن تحرک بسوی جهت تردد مختلف نخواهد شد نزدیک بودن تردد داخل و خارج آن و دوم
بانکه اگر دوا و آن قوت جاذبه باشد پس لازم خلط خواهد بود بوجه جذب قوت جاذبه بر اخلاط پس هرگاه خلط بر صد سبوی او تشبث خواهد شد خلط بآن و مقاوم
نخواهد شد مثل حدید و مقناطیس پس بچه سبب دفع خواهد کرد آنرا طبیعت پس وقتیکه این را دانستی پس بدانکه انچه موضع الایراد است بر همین ممتاز الطبا
متاخرین و رئیس ماهرین بایراد اول را بسوی خود انتحال کرده حیث قال بقوله و لنا فی جذب الدوا بالخلط بالخاصیة کجذب المقناطیس للحدید نظر
لان الامر لو کان کذلک لکان جذب السقمونیا للصفرا الخارجة من الفم و الاسهال کجذبها فی داخل البدن و کذا اسهال الاغتیمون مع السوداء و
حال الغاریقون مع البلغم و لیس کذلک انتهی میگویم بایا ثبت اولا این ایراد بر شیخ جیلانی موجود است پس انتساب بسوی خود روست نیست و ثانیا
مقناطیس نزدیک مسیح ثوم حدید را اخراج جذب نمیکند همچنین بی ورود بداخل بدن جاذب صفرا سقمونیا نمیشود سیوم تصریح جیلانی این فصول است از ارتفاع
ارتفاع موانع انچه گفته ثم قال و لعل عندی ان اخراج الدوا للخلط المخصوص من بین سائر الاخلاط بالخاصیة غیر بین الثبوت فی البدن

مرارة الغريزية يجذب الخلط المخصوص ما تحقیر میکویم این قول مخالف اقوال قائلین بجذب دوا بقوت جاذبه بآن خلط مخصوص نیست کما عرفت
فیما قبل ثم قال وقد یجاوز الطبیعة لما الاشتداد علی کیفیته مضادة للطبیعة او لمادته من لدغ یتاذی منه الطبیعة فتدفعه عن نفسها او
لخاصیته فیه تحقیر میکویم اولا این هم ماخوذ از کتب است و ثانیا حال او بسوی نفس خود موافق عادات اوست و ثالثا آنچه فاضل جیلانی در رساله
باستیعاب آورده وافی کافی شافی و تفصیل قول موضع الایرادات است حیث قال ثم ان الدواء اذا ورد البدن احد طبیعته لان یقاوم علیه قوة
دفع بعض الرطوبات وهذا قد یکون مع استعداد کثیر منها ایضا للانهضام وقد یکون لغیره ولکل دواء استعداد خاص لدفع خلط غلیظ او رقیق
کما ان المقناطیس یجذب الحدید دون الذهب لاشتماله بالعکس الی ان قال ان هذا الاستعداد مختلف بالقوة والضعف بالاحوال التی توجبها مقادیر
امور موثرة فی کثرة الدفع وقلته وسرعته وبطوئه والدفع من الطرق المعتادة ومثال ذلک انتهی وترنویک قوم جوش آنکه دوا پیدا میکند
آن چیزی را که جاذب اوست پس دفع میکند آنرا و این کلام محتمل است بدو معنی یکی آنکه مولد چیزی باشد که جذب دوا بسبب آنچیز باشد چنانچه آنچه
را فاضل قرشی ضمیده دوم مولد آن خلط میباشد که مجذوب آن دوا است نه آنکه دوا سهل تحمیل شود بسوی خلطیکه دوا جذب آن کند
زیرا که این شان غذا است و کلام شیخ در اینجا صریح بانیراد است و شیخ این مذهب را منسوب بجالینوس کرده قاله الآملی و بجیلانی تحقیر میکویم
کل دوا سهل تحمیل بسوی خلط معین نیست بلکه آن اخلاط که مخالف بدوای مسهل اند تحمیل میشوند بسوی طبیعت دوای سهل پس دوای مسهل
اسهال میکند قاله ابو الحسن علی بن ربن فی فردوس الحکمة وحماعتی از اطبا رفته اند که حاصل میشود بورود دوا جذب ارق نه از دوا زیرا که
مسیت در وقوت جاذبه برای مواد بدنیه پس جذب ارق اولا فاولا میشود تا آنکه غلیظ هم جذب میشود و این جذب بضرورت خلا است
و خلا جاذب ارق است اولا زیرا که آن اطوع و رخوج است در جذب و این قول باوجود ظهور فساد آن شیخ به بطلان آن اشاره کرده بقوله
در جاذب الغلیظ الخ ای بسا اوقات دوای مسهل جذب میکند غلیظ و میگذارد رقیق را چنانچه میکند مسهل برای سودا با آنکه رغبت غلیظ
است و فاضل الباجالینوس و تابعین او گفته اند که جذب دو بمشاکلت است پس برای اشتراک هر دو در طبیعت منجذب میشود خلط بسوی دوا و او
خارج میشود با او زیرا که منسبیت علت انضمام است و قائلین بانبیطریقه گفته اند که ماهی تازه برای همین تشنگی پیدا میکند زیرا که طبیعت او مشاکل آب
است و چون این مذاهب ظاهر البطلان اند و خصوصا جذب بمشاکلت و ایراد ات خالی نه و این مذهب بجای خود ضعیف است لهذا جالینوس
ایراد ظاهر نفس خود وارد کرده جواب داده اما تقریر ایراد اینکه جذب اگر بمشاکلت بود مثلا زرزور اجذب کرد وقت غلبه خود بمقدار مجذوب
و نیست چنین بخلاف ادویه مسهله زیرا که یکدانگ سقمونیا جذب میکند مقدار کثیر از صفرا اما تقریر جواب او اینکه علت جذب مشاکلت نامیت
زیرا که شی منفعل نمیشود از مثل خود بلکه جذب متحقق نمیشود مگر وقتی که باشد درمیان جوهر جاذب و مجذوب مشاکلت من وجه پس بسبب مشاکل هر دو در
جوهر غالب جاذب باشد برای دیگر و بسبب همانیت هر دو منفعل غالب شد یکی از دو دیگری مقدمه دوم در ابطال مذهب مردوده سبب سهال دوای
مسهل و جذب بالتفصیل اما وجه بطلان مذهب جذب دوا رطوبات را بسوی معده مثلا و دفع او از آن که مستلزم تتابع انجذابات است برای رطوبات
متصله یکی بعد دیگری بضرورت خلا اینکه جذب بضرورت خلا واجب نیست که باشد در نوع آن ماده که مکان را خالی کرده با وجود یکه از شان اکثر
مسهلات است که جذب میکند خلط را که بجذب او خاص اند و شیخ رد کرده بسبوی و مذهب دیگر در قانون یکی آنکه مسهل حقیقی دوا مولد
خلا مجذوب است دوم اینکه اولا جذب رقیق میشود پس غلیظ پس شیخ بسوی رد این اشاره کرده بقول خود ولیس قول من یقول مراد گرفته
از جالینوس آنست که مولد باعث بود و بسبوی رد ثانی اشاره کرده و انه یجذب الارق اولا بشی از شیخ بسبوی توضیح اول در قانون اشاره کرده و جالینوس
مع رتبه ذا رای جالینوس باوجود رای او این اتقاد بعید باید جذبه علی ما قاله الآملی اطلاق میکند این قول را که مسهل که در آن هیئت باشد
و تشکیک اسهال نکند پیدا میکند خلط را که جاذب اوست و برای همین کثیر میشود این خلط در بدن آنکس که مسهل او نشیده باشد و آن مسهل

اسهال نکرده بسبب قلت خود یا مانع قاله القرشی والسدید وده بعد تخصیص کلام بدین غیر سمی فاضل قرشی گفته که سمی هر دو از خلط نیست بلکه دفع
میکند از اهل البیت یا عاجز میشود از دفع آن پس فاسد میکند قال القرشی ممنوع اند لان القول که این کثرت در بدن بسبب تحرک این خلط است
واستشار آن در بدن دلیل است بحالة غیر خلط متحرک که در محراوست بسوی خلط متحرک بوجه جلبه متحرک است و شیخ گفته که این قول سودمند نیست و دفع ما
ما قاله الفاضل الجیلانی اینکه دوای سمی وسم هر دو سبب برابر اند در جواز تولید طوبات باحالة نهائی ولکن تا سم بین بطلان آن ظاهر است زیرا که
لازم آید از بین باقی ماندن غلیظ تر پیدا شده ازین در بدن باخلط علیکه اراده استفراغ عادت تا اینکه منقطع شود اندفاع ازان موجود بخلاف نفس است
انقطاص جذب غلیظ وابقای رقیق ودیگر اخلاط و نیز بقای غلیظ و رقیق که اراده استفراغ آن میکند بطل انیقول است و نیز ازین لازم می آید که مختصر
شوند بعض ادویه بماده که باشد در بعض اعضاء زیرا که جاذب شیر مینیج مختص بمواد اوتار عشیه اند و محم حنظل بمواد دماغ و سورنجان بمواد مفاصل و عصب نباشد
برای قول اطبا که این دو مسهل صفراست و اما دلیلیکه مسهل بلغم و سودا اسهال هر دو خلط قبل اسهال صفرا نساز د وجود بخلاف است بآن نظر
شارح جدید موجز کرده که اثبات این امر مشکل است آری مسهل صفرا را واجب نیست که اسهال بلغم و سودا کند لکن مسهل بلغم و سودا را واجب است که اسهال
هر دو قبل صفرا کند انتهی حقیر میگوید هر گاه اختصاص اسهال و القوت جاذبه بوجه اختصاص دوا برای خلط مجذوب بمذهب اکثر اطبا حقیق آنرا
تسلیم کردی و تصریح فاضل جیلانی دوا و تلیکه وارد بدن میشود مهیا میکند طبیعت آنرا که فایض میشود بآن قوت دفع بعض طوبات تا اینکه گفته و برای
هر دو اعداد خاص است برای دفع خلط غلیظ باید رقیق چنانچه مقتضای جذب حدید میکند سوداوی دهن و شعله بالعکس پس ایراد شارح جدید بیکار است و انچه گفته
قول بعضی که در هر مسهل صفا تیست برای جذب هر خلط مگر اینکه جذب ارق اولا میشود و غلظ ثانیا پس بعید از صواب نیست و دلالتی نیست بر آن قرشی در موجز
بر انکار بقول انتهی حقیر میگوید باطل است وعقلا و نقلا مخالف است اما عقلا پس رقیق تر شرب خواهد شد و مهیا برای اندفاع خواهد شد زیرا که در نضج
اعتدال قوام ماده اویباید تا منتفع شود و اینکه غلیظ خارج پیشتر بعد نضج و منضجات رقیق مستعمل شده اند اما نقلا فکما عرفت و متعرف من نقلنا زیرا که
فاضل کرمانی و دیگر شارح موجز گفته اند که دوای مسهل سودا جاذب هوا و اوست سوداء غیر آن اگرچه رقیق باشد و همچنین مسهل بلغم و همذا مشاهد و دال است
که مسهل سودا اولا بعد نضاج تام مخرج سوداء اولا میشود از قول شارح جدید لازم می آید که در آخر شود و اما وجه اشتباه او از بعض ادویه که مخرج صفرا یا صفرا و بلغم
و سودا اند و در آن اخراج طوبات رقیقه اولا میشود پس این امر دیگر است شارح سدید گاه ذوقی در شرح موجز گفته که اخراج دوا اکثر از خلط واحد بقوت دوا
نیست بلکه بقوتهای متعدده است تا اینکه گفته مثل صبر که مخرج بلغم و سوداست و قیاس او بر غاریقون تصریح ملا سدید گاه ذوقی بر عکس بنا خواهد شد و اما وجه
زیادت اسهال مسهل بوجه مشاکلت جوهر پس چند اند اول انچه خالینوس خود وارد کرده دوم اینکه بتصریح فاضل قرائی و غیاثی اگر جذب بمشاکلت شود
لازم آید که خلط جاذب دوا باشد زیرا که مشاکلت در کثیر اکثر است سوم اینکه در مشاکل خلط است در اخراج مسهل و نیست مثل انیسون بر اسکنجبین صفرا مرجب
شفاء الاستقام بتوجه الفاضل السدید حقیر میگوید اکثر امر چنین است که مسهلات هر خلط مخالف هر خلط در جوهر خود میباشد و انچه خالینوس جواب ایراد خود داد
چون در جواب الزام جذب بمشاکلت کرده و فساد آن ظاهر است زیرا که دوا به قوته الاسهال با وجود شدت جذب خود بر اکثر طوبات بر قیه شدید للبایقه بر
طوبات اندوه و موذیه انیقول امام القراطاست الذی قرأ و تلی لهذا ایراد بحال خود باقی ماند و شیخ بوجه ظهور تعرض بآن نکرده و انچه قوم در علت اسهال او گفته اند
که دوا و قتیکه وارد میشود بدن و ملاقی میشود دوا در بدن باخلاط اولا بعد پس انچه از اخلاط مشابه بدوا مسهل است اسهال آن میکند و اگر مخالف است اولا اعانه
میکند از آنجا بسوی طبیعت خود پس اسهال آن میکند و این بعلل است زیرا که می بینم بسا قوتها را که اخراج صفرا میکند زیرا که مشابه بصفراست در قوت آن پس چه
حال است که مخرج بلغم نیست پس همین لیست که او در مسئله فصل میکنند بما هیتی که در آن است قاله علی ابن رین فی ذوق الکلیه حقیر میگوید بهم و
تعرض نکرد علی ابن رین بر اسهال و مشابه خود از حرارت و برودت زیرا که اول نیز منتقض است بسقمونیا و فلفل مثلا و ثانی بطباشیر و کافور و دارچینی
مقدمه سیوم در بیان معنی قوت جاذبه بر اخلط و آن نامه و شهره شده است بخاصیت مثل قوت جاذبه مقناطیس بر آهن و آن نیست بخاصیت

از کیفیات و مزاج و خاصیت و قوت فایضه است از وهاب الصور بسبب استعداد متمزج از مقادیر مخصوصه از اجزاء عناصر بنسب مخصوصه و همین کیفیات مخصوصه
برای اجزاء عناصر و آن تحقیق صورت نوعیه است برای ممتزج صرح بالافاضل الاتم و همچنین حال در قوت جاذبه مسهله است برای سوداء بدن و دلالت
میکند برین مقدمتا که آن مدرک غیر است در مزاج و غیر وی داخل این فعل نیست و این اجزاء صفرا از هر عضو که باشد همچنین حال است در اجزاء حجر انما
برای سوداء و مارقیون برای بلغم صرح به الافاضل اسد بدا گر گوئی اگر باشد جذب محموده بسبب صفرا مثلا بخاصیت بخلاف این فعل شدی و گاهی تخلف
میشود گوئیم علی ما عرفت سابقا این مشروط بارتفاع مانع است آیا نمی بینی که مغناطیس قوتیکه مسخ کرده شود بسبب آهن را جذب نمیکند پس جائز است
که تخلف فعل مقتضی لوجه خاصیت بشاشح صرح بالاقسر الی الفیاثی **مقدمه چهارم** در اطلاقات مسهل و ملین اکثرین قایل بتغایر هر دو اند
و اطلاق مسهل بر ملین بالمجاز میگویند زیرا که مسهل مطلق آنکه اسهال کند بتحلیل و تذویب و تقطیع بخاصیت یا بقهر آن برای طبیعت برای تحتیه
که در دست مثل تربد و شحم حنظل و گاهی جمع میشود از بعض ادویه این صفات دو یا زیاده صرح به الافاضل الفیاثی قال فی الخزن ملین یعنی
نرم کننده بطن و آن دوا را مانند که بقوت حرارت معتدله در رطوبت خود اخراج نماید آنچه در معده و امعاست از این اعم است از منفع و مرطق مانند
منقر فلوس خیارشنبر و تمرهندی و شیرخشت و مسهل یعنی اسهال کننده و آن دوا را مانند که بقوت مسهله و حرارت و نفوذ و جلا و ترقیق و تذویب و دفع
اخلاط عروق و منافذ بدن اخلاط فاسده و فضول معتد به را بجذب و اخراج و دفع نماید بطریق اسهال انتهی شیخ رئیس در مفردات قانون نوشته که
بزور لعابیه مسهل باز لاق اند لاسدید در شرح خود بر مفردات قانون نوشته که مراد از اسهال تلیین بطن است ای اخراج آنچه در امعاست اسهال مطلق
و آن اخراج آنچه در عروق است صاحب شفاء الاسقام گفته بدانکه دوائی مخرج برای مواد از جهت امعا یا اینکه اخراج او بر ای مواد بخصوصیتی باشد یا نه و او
اینکه یا مقارن باشد آنرا بآنچیزیکه معین این خصوصیت باشد یا نه و مخرج بخصوصیت بدن بغیر معاونت آن محموده است در اسهال صفرا و معین بر این خصوصیت
گاهی تحلیل باشد چنانچه در تربد پس آن بحرارت خود سخن و محلل و مهیی اده است برای اندفاع بسبب این خاصیت و گاهی بشاشه عضو چنانچه بلیله
پس آن بوجه عضویت قبض خود میفشارد مجاری و منافذ را و مهیا میکند اده را برای خروج باین خصوصیت و گاهی بشاشه تلیین چنانچه در شیرخشت
و گاهی ترطیب و ارخاء چنانچه در تربد پس آن مسخن و گاهی میباشد الیام او عیه چنانچه نمک قطعی و گاهی بشاشه تذویب مثل جاورشیر و مثال این اول و یا مسهل مینامند
و گاهی اسهال دو اهواد بدن را بوجه ازلاق و لزوجت مثل سمن غیر خاصیت که اعانت کند مثل لعاب بزرقطونا و آلوی بخارا و مثال این اخیر و چه
نام داشته میشوند ملین و گفته نمی شود بر این ادویه مسهل مگر بمجاز انتهی بعضی مسهل را عام از ملین میگویند و این مذهب مختار و فاضل خجندی است
پس نزدیک خجندی مسهل آن دوا است که وقتیکه وارد شود بدن از شان او باشد این که خارج کند اخلاط ثلثه را یا دوائی را ازان از راه معدو
و آن عام است از ملین و گفته شد ملین مختص است باشیای منعیفه و مسهل بقویه انتهی و بعید است مذهب اول در آنچه علی ابن ربن در فردوس الحکمه
گفته که اسهال بر سته مرتب است یا بجودت مثل سقمونیا و شحم حنظل و مشابه آن و یا بنفوذ است قبض مثل بلیله و یا بلزوجت مثل انجوان و غیره و یا بهم
و جلا و دو یا بملینه او در مسهله آورده و با بجمله چرا جائز نباشد که اطلاق مسهل بمجاز بر ملین کرده باشد و شیخ و تابعین او نوشته اند که فعل ازلاق که
در جاوس و اسفوذ اخراج بخاصیت نیست در فاضل آنجا در بین کلام کرده و گفته که ربوبن عمل آن بدون خاصیه یا محل نظر است و فاضل جیلانی
ازان جواب داده که مراد از خاصیت خاصیت فی حد ذاته یا بسهل آن دو لازق محتاج بسوی امر آخر نیست زیرا که فضول مایل بطبع بسوی اسفل اند پس
وقتیکه نازل خواهد شد منفی خواهند شد لاجرم انتهی حقیر میگوید که اولا کلامش در شرح کلیات بعد الشیخ منافی است بانچه در شرح
قرابادین قانون گفته که اسهال ادویه مفرده بسبب امزاجی از مزاجات مثل حرارت و برودت نیست و اگر همچنین بودی لازم آمدی که اسهال کننده جمیع
اشیاء گرم مثل فلفل و زنجبیل بلکه اسهال آن بخاصیتی است در جواهر آن مثل خاصیتی که بافته میشود در سنگ مقناطیس که بوجه آن جذب حدید میکند
و بعض از اقدمین مسهله ملین طبیعت است انتهی حقیر میگوید و در ملینات چنانچه دانستی آلوی بخارا را شمارکرده و ثانیا صاحب فردوس الحکمه آلوی

بخار او تمر سندی ایجا خاصیت مسهل صفرا و مسکن حدت آن و عابس قی و مزیل حکه نوشته است انتهی حقیر میگوید بعد رعایت توفیق وارده بهذا التوفیق
للخیر که جمله ادویه ملینه و مسهله بعد اشتراک هر یک بفعل اسهال مخرج بخاصیت در آنچه که خاصیت مغلوبست دارد کیفیات ثانویه مثل حدت و لزوجت و ارخا
و غیره و غالب اند بعضی نسبت اسهال بسوی آن تمیز میکنند چنانچه میگویند آلوی بخارا مسهل بلزوجت و از لاق است و بلیله صفریه مسهل است و انجا
که فقط خاصیت باعث اسهال میشود مثل سقمونیا انجا اسناد فعل بسوی خاصیت فقط مینمایند و کسانیکه این کیفیات را از معینات اسهال بر آن خاصیت میگویند
خاصیت را اصل قرار داده گاهی منسوب بسوی او و گاهی بهر دو مینمایند و الا نفی تاثیر بصورت نوعیه ممنوع است قال فی فردوس الحکمة
ان الادویة المسهلة انما تفعل ذلک بخاصیات فیها غیر ان منها حارا و منها بارد افالد و ارا لحار یذیب الفضول و یجذبها و البارد یجذب برفقا
الی اسفل البدن فیسهل بایجاد منک من الفضول پس قول شیخ و تابعین او تبلیین آلوی بخارا من غیر خاصیت و قول آملی بشرکت خاصیت و
کلامش در اینجا هر دو درست اند هذا ما ظهر لی و لعل الله یحدث بعد ذلک امرا پس و قتیکه این تحقیق انیق بملاحظه ناظرین گذشت ایراداتیکه مورد
دفع شده مناقشه اینکه اولا المثلثات نزدیک اکثرین و فعل مسهلات نه اند و آلوی بخارا و نفثه از مسهلات نه اند ثانیا سلمنا که انیم از مسهلات اند لیکن تاثیر اسهال آنها
نیز بخاصیت است لکن حال آلوی بخارا پس تصریح دانستی لکن تصریح اسهال نفثه بخاصیت پس در فردوس الحکمة موجود است بقوله و نفس الیابس
خاصته اسهال الصفرا من المعدة و تسکین الصداع و الحرقان ثالثا چرا جائز نباشد که آلوی بخارا و سپغول مسهل بمجاز باشند زیرا که ملین اند و
کلام جالینوس در مسهل است در انجا فعل اسپغول بصورت نوعیه ثبت و خامسا فعل مسهل بمشارکت که جالینوس گفته و سقمونیا درست است و
اسپغول و آلوی بخارا و نفثه مسهل بوجه مشارکت نه اند بلکه چرا جائز نباشد که اسهال آنها بوجه اعانه باشد چنانچه جالینوس باین نیز قائل است
تفاعل و ساوسا اسهال ادویه حاده بایلام او عیه باعث ایراد بر جالینوس نخواهد شد زیرا که بر آوست که بگوید که جذب بوجه مشارکت است و
اسهال بوجه ایلام مقدر تفصیلیه متذکر شد انها با وجود تفصیلیه که بوجوه عدیده ایراد کردم نفی فعل تاثیر آلوی بخارا و اسپغول و نفثه از صورت نوعیه و
اسهال آن بارخا که از کیفیت ثانویه است چنانچه از مورد واقع شده بوجوه عدیده باطل است اولا و ثانیا پس دانسته شد اختلاف وجوه قائلین در
اسهال آنها که بعضی بازلاق و لزوجت و بعضی بارخا و بعضی بخاصیت قائل اند و بتوفیق در میان اقوال آنها از توفیق موفق ازلی دادم و
ثالثا نیاز فعلی ما اوحی الیه فکری هو مذهبی و یستنبط من کلام اکثرهم المعتمدین فی الصناعة اسهال او بیه بصورت نوعیه غیر ممکن است زیرا که
میگویم که فعل اکثر ادویه هم بغیر صورت نوعیه غیر ممکن است و سیاتی تفصیله زیرا که فاضل قرشی در شرح خود بر قانون گفته که حق نزد من آنست
که فعل ادویه علی الاطلاق بصورت نوعیه است مگر آنکه هر چه فعل او بجوهر و صورت است از آن فاعل بجمله جوهر میگویند و هر چه فعل وی بواسطه کیفیت است
از آن فاعل بکیفیت نامند و ممنوع است که فاعل بصورت فاعل بکیفیت هم باشد لکن فعل وی غیر فعل آنست لامحاله چنانچه سقمونیا اسهال میکند
بصورت و تسخین مینماید بکیفیت حاره انتهی و باوجود تصریحات مذکوره که فعل ادویه مسهله و ملینه بی صورت نوعیه نمیشود مؤید است این را قول فاضل
خجندی نیز که او و سپه اسهال میکند بتحلیل یا تلیین یا بازلاق و یا بعصر و یا باذابت و حلایا بایلام او عیه بر بے بر تربیت خود مثل آب اشنان و نمک بقطع
و هر واحد از این تاثیر نمیکند بدین صورت نوعیه انتهی و صاحب فردوس الحکمة اسهال ادویه مسهله بحدت بخاصیت نیز قائل است و در آن صبر و سقمونیا
و ترنجبین و شحم حنظل و افتیمون و افربیون و عاقرقرحا و فرفیون و غیره را شمار کرده و اسهال بلیله صفریه نیز بخاصیت و در شرح قانون و غیره
موجود است و همچنین در مسهل بحلیله و املج او عیه و غیره مثل خاصیت در مکتب قوم ثابت میشود بلکه با وجود بیانات سابق حقیر میگوید که اقوال طبا
بتاثیر کیفیت ادویه فقط در جائی و در جائی بکیفیت و صورت و در غذا بماده فقط و در غذای دوائی و یا دوای غذائی جائز و کیفیت و جا بماده و کیفیت
و خاصیت مثل قضاح که غذای دوائی و دوائی غذا خاصیت است باعتبار غالب و عدم تاثیر مغلوب است و الا چاره از رجوع و اختلاف اقوال ادویه بخاصیت
آنها با وجود اتحاد در جمیع اسهال سوای صورت نوعیه و خاصیت مرتبه نوعی نیست و حقیر میگوید که چنانچه تعلق باوجود و تولید

چنین نیست بلکه این تاثیر را فقط باده بوجه غالب یا بوجه مستحاله اعتبار میسازند و تاثیر کیفیت را که مغلوبست اعتبار کمتر میسازند و آنجا که تاثیر هر دو یا هر سه مساوی میباشد منسوب بهر دو یا هر سه میسازند و جائیکه غالب فی الجمله تاثیر کیفیت می یابند از باده و دوای مذکوری میگویند بالعکس این هیگویند و الجمله تقدیم غالب میسازند و حقیر میگوییم چرا جائز نباشد که چنانچه اطباء در صورت تساوی ماده و تعدد محدث علت و بعض امراض برای آنها و بسیطه آن اختیار تقدیم و تاخیر است همچنین جائیکه خاصیت و کیفیت مثلاً دوای مسهل مساوی یکدیگر باشد برای اوشان اختیار است که منسوب فعل مسهل هر کرا دانند نمایند و این منافی اصطلاح ایشان و موجب ایراد تخصیص بعض منافی تخصیص نمیگردد و مثال این سبات سهری و سهر سباتی است تفصیلش اینکه سبات سهری سرسام مرکب از سرسام حار و بارد هست و آن ورم دماغ است از ماده مرکبه از بلغم و صفراء و ترکیب هر دو موجود نیست که از اختلاط هر دو متساوی حاصل شود پس اگر غالب بلغم و سبات میباشد سبات سهری نام میدارند بتقدیم اغلب و در عکس سهر سباتی میگویند و اگر هر دو مساوی باشند پس تقدیم نمیمانند هر که را میخواهند پس برای آنها جائز است که بگویند سهر سباتی و سبات سهری کذا العلم من شرح القانون پس چنانچه این مضر نیست همچنین جائیکه خاصیت و کیفیت هر دو دوا برابر باشند اگر یکی منسوب بسوی خاصیت فعل آن کنند و دیگری بسوی کیفیت و در غالب ازین امور بسوی غالب مضر نیست پس بظاهر امر برین قیاس تاثیر دوای مطلق بکیفیت نزد یک اوشان است همچنین ادویه مسهله و ملینه و غیرها که باوجود یکه بعض با بعض شاکل در کیفیات و قوتهای اولی و ثانوی اند و مهذا فعل یکی مخالف فعل دیگری میباشد و مویدش بعض انست انچه صاحب مخزن نیز گفته **هذا** و ذلک ما ظهر لی بالتفحص الکثیر الاقصی و التتبع فی غایة القصوی و یندفع به الشبهات الموردة و یظهر منه التوفیق فی اقوال الاطباء و العلم الحق عند خالق البرایا و جواب بعض اطبای مشهورین کافی و وافی برای دفع ایرادات موردة نیست و جواب کوچکترین اطبا باوجود قاصر بودن از دفع ایرادات خالی از وجوه خلل نیست لاتطول الکلام بذکر جوابهما و ما ذکرناه کاف للناظرین و شاف للمتناظرین المنصفین و هذا من خصائص هذه الرسالة لعلک لاتجده فی غیرها فتذکره

قال فی مباحث الاطباء قاوانی تحت امالة المادة و جذبها لیکن اکثر الوجع الموجود فی العضو المجذوب عنه فانه جاذب فیتعارض جذبان و جذبه یدوم علیه ان عملهم خلاف هذا لانهم یعالجون الصداع و السرسام و ذات الجنب فی وقت الوجع بالادلک بالسماء الحار و بالحمامة و الفصد **قال المترجم** گفته اند در تحت امالة ماده و جذب آن که تسکین داده شود اولا و در موجود در عضو مجذوب عنه چه درد جاذب است پس متعارض نشوند هر دو جذب دارد و میشود بر آن اینکه عمل ایشان خلاف نیست زیرا که ایشان علاج میکنند صداع و سرسام و ذات الجنب را در وقت وجع بدلک باب گرم و بحجامت و فصد جواب حقیر میگوییم که جواب این ایراد بچند وجوه است اول اینکه قاعده مذکوره در قوانین جذب وقتیکه اراده استفراغ ماده و قلع آن نماید عضو مجذوب عنه مباشد مختص است کما قال الشیخ اعلم ان استفراغ المادة و قلعها و نقلها من موضعها یکون علی وجهین احدهما بالجذب الی الخلاف القریب الی ان قال الشیخ و اذا اردت ان تجذب مادة الی البعید فلیکن وجع المجذوب عنه لیقل مزاحمته بالجذب فان الوجع جذاب و غرض از دلک اطراف و نهادن آن در آب گرم منع توجه مواد است بسوی عضو مجذوب عنه نه استفراغ مواد تمکن فیه کما قاله الشیخ و الفاضل الاملی و الجیلانی قال الشیخ و ربما لم تقدر ان تجذب و ان لم تستفرغ سهل اقتصرت علی مثل الشدید للاعضاء المقابلة او بالمحاجم او بالادویة المحمرة و بالجملة ما یلیق بالعضو ملیئا انتهی قال صاحب شفاء الاعتقام و قد یجذب من عضو شریف الی خس منه مخالف لجهة المادة و ان لم یستفرغ کما یفعل بالمحاجم و نحوه فی دلک باب گرم و ادویه مذکوره و غرض از دلک جاذب مواد و تحلل و تسکین است پس در سباب مسکنات موضع مذکوره المزاجیات من جملتها تحلل بر وفق مذهب مرضی علی ما قاله الشیخ فی الکتاب الثانی من القانون و دیگر آنست که بنشان داده شد که گرداندن قوم اعضای کثیفه تمام را مستحسن

ملک محمد اعظم

ورطوبت خود پس عارض شود ازین که شوند مسامات او سع و اند فاع فضول اسهل پس هرگاه دلک بتسخین خود مجذب از محال بعیده مواد
کرده تحلیل نمود و اطراف را دافع گرم مرطب یابخر کت او دیه مناسبه بطور پاشویه و شستم پس جذب مواد و تحلیل آن بحرارت او دیه
ورطوبت شده اماله نافع و مانع توجه مواد بسوی عضو ضعیف الهوم یعنی مرتفع خواهد شد و این مخالف قاعده نیست که ان الفاضل الکرمانی و بالجمله
علی ما قاله الافسرائی تحلیل الجذب المادة من الرأس و منه شد الاطراف و برای همین منفعتش در سرسام عقیبوه و بوجه نکایت کثیر اتقام رد کثیر است و
این تدابیر در اوائل بسبب جذب ماده الی اعلی بسوی اسفل مانع از دیاد ورم میشوند کما قاله نفیس بن عوض فی شرحه للموجز و بالجمله این تدابیر در سبب ضعیف
صداع در اوائل مزیل او میشوند کما قاله الشیخ و من الاشیاء القویة فی جذب مادة الصداع الی اسفل و لتسلیم من الصداع و لک الرجلین فانه کثیرا ما یوم
علیه المصدوع و قد یلم علی الرجل فی ذلک متی یحیل الصداع الی ان قال آقول و رجا بینا المالحار علی اطراف المصدوع و ندیم و لک بان الصداع
ینزل من رأسه الی اطراف فقط و لا یحیل معه الصداع قال الجیلانی و علاج تیاوذوق للمحجاج من صداع شدید کان به علی هذه الطریقة مشهور و ثانیا مضمضه
همچنین امراض وقت مزورت ای موجب تقلیل ماده و تحریک آن بسوی خلاف موضع ورم و بطلان حرکت آن بسوی جهت ورم است حاک الحجامة
کما قاله الفاضل النفیس فی شرحه للموجز و حجامت اکثر قائم مقام و بدل جایکه موانع فصد موجود میباشد میگردد و تفصیل این مشروح در کتب طبیه است
و نکتفی ههنا بنقل مانی ذوبس الحکمة فی الحجامة قال ان الحجامة فی النقرة یقوم مقام فصد القیفال و الحجامة فی الاحدعین یقوم مقام
فصد الباسلیق لانها تجذب الدم من الصدر و الریة و الکبد و الحجامة علی الکاهل یقوم مقام الاکحل و الحجامة فوق الحجب ینفع من منع
ینکسر لانها تجذب الضلع و یخرجه و در آبعا شیخ رئیس و مسکنات و جمع مسهلات و مستفرغات استعمال کرده و فصد و حجامت از مستفرغات اند پس خلاف
قاعده که اولا تسکین و جمع محذوب عنه باید کرد و بعد از ان تسکین ماده نخواهد شد قال الشیخ و المسهلات و المستفرغات کیف کانت قال الجیلانی
سواء کانت ضعیفة او قویة حارة او باردة علی مقتضی الحال من هذا القبیل قال الآملی ای قبیل المحللات و اگرچه تحلیل بالعرض باشد مانند مرهمات
لکن تاهم نافع خواهد بود زیرا که هرگاه مواد مستفرغ خواهد شد غلبیت بر باقی مواد غالب خواهد آمد و تحلیل آن خواهد کرد تحلیل طبعی چنانچه فاضل
جیلانی گفته هذا ما ظهر لی مع اشتغال حالی و تشتت بالی و لکن به مجوابات این ایراد بعض اطبای مشهورین تحریر نموده اند اولا اینکه اگر سبب صداع و سرسام
سرسام و مواد تحلیل باشند پس خوف از دلک نرم و تکمید بمیادات رطب و پس تحلیل آب گرم نیست زیرا که مقوی عضو و حرارت غریزیه معین بر تحلیل
مواد تحلیل موجب برای آن خواهد شد چنانچه شیخ رئیس گفته و من الاوجاع الشدیدة سهلة العلاج احیانا مثل الاوجاع الریحیة سکنها الدلک و صب
الماء الحار علیهم و عمل ایشان باین و تیره بلا حظه قلت مواد خلاف اصل نیست و لکن نرمی یک کثرت مواد پس دلک و غیره از متعلیل اگر واقع شود
از جهال و عامی پس معتمد نیست که اوشان میروند بر خلاف رای علما و اطبا انتهی بالجمله حقیر میگویم اگرچه این جواب چندان بعید از صواب
نیست لکن باز برای معترض است که گوید فیه ما فیه من وجوه عدیده و اما اولا اینکه معترض ایراد بر سرسام کرده تجیب جواب سرسام میدهد و ثانیا
در اوائل علاج صداع عرض تب و سرسام و ذات الجنب جلد اطبا به پاشویه و دلک میسازند و سبالات بکثرت شاده و قلت آن نمیکنند و این
فعل جهال و عامی نیست و وجه آن موافق قاعده اطبا نیست که حقیر ایراد کرده ام قد ذکرنا و ثالثا تخصیص علاج صداع ریحی فقط بپاشویه و دلک
و صدوث سرسام از ریح بنظر حقیر نگذشته پس علاج اوشان در صداع عرض تب بدلک و پاشویه است و مجیب جواب تخصیص میدهد بعض اطبا
مشهورین گفته و ثانیا اینکه اگرچه ظاهر اعبارات اطبا مطلق است لکن مراد بآن فرد کامل است چنانچه جواب اوشان است و آن اینکه صداع وقتیکه
شدید و مخوف باشد پس تسکین کرده شود اولا و در مسکنات خاصه مثل تخدیر تا که ساکن شود پس استفراغ کرده شود و مائل کرده شود مواد او عضو
مادون و اگر ملاحظه نکرده شود ظاهر عبارت پس شک نیست که مسکنات و جوامع و آن اماله و استفراغ و تحلیل و تعدیل مرطب و حجامت و مرهمات
و تظلیل و تکمید و غیره اند و ظاهر است که اماله از مسکنات قویه است برای اوجاع پس برابر است که بقصد صاعن باشد یا بقصد طبعین یا بحجامت و

امینا مفید میشوند بیان سر وجه تفریق کردن ماده موجوده و سواد مسام منفتحه امراک و همچنین حال است در ذات الجنب و آنچه گفته اند در بحث
امالہ بسبب آن باعتبار دیگر است و آنچه عمل میکنند و تسکین در سر قیروه بیرباعتبار آخر است پس غلطی نیست در میان اطبا و این جواب جمع میکند
بسوی اول اما حقیر میگویم بعض اطبا اگرچه در جواب براه صواب رفته اند لکن خالی از خلط جید نیست و بوجه این خلط جمله ردی شده
لائق ایرادات چند گردیده اول آنکه کلام مورد در قاعده اوشان است که جذب بی تسکین در کرده نشود و تعارض جذب بین نکرده نه آنکه
تسکین کرده شود اولا و در آنچه گاین قاعده دیگر است دوم آنکه در ذات الجنب و صداع شدید هم مخوف است و مهذا این تقریر را بیجا مدخل نیست
سوم آنچه در مسکنات ورم گفته اگرچه براه صواب رفته لکن بعض ازان جاذب و مانع توجه مواد اند من غیر قلع ماده و بعض مستدفع اند کما فصلناه فیما
قبل و قد خفی علیه جهابم آنچه گفته این ذات الجنب نمیگویم نفع این اگرچه بوجه اماله است من غیر قلع ماده پس مشترک است و بیهوده پس تفریق
بیکار است و اگر نفع امینا بوجه قلع ماده و استفراغ است پس درین هم ذات الجنب و درد مشترک است الا از درد سریحی گرفته شود پس برای اینکه تخصیص
این من غیر مخصص است ذات الجنب سریحی نمیشود چنانچه نفع دلک در سریحی میشود و غیر سریحی نیز و قد عرفته فیما قبل نمذکر آنچه جواب دیگر بعد افتخار
بسیار داده اند مواد ما اجماع اطبا بر آن نموده اند با وجودیکه نصیح این امر از کتب طبیه بنظر حقیر نگذشته و نا قل این امر از کتب اطبا اند تا مشت ما حای
شان بود با اینهمه فرق در آن مرض بحاجت گرفته اند در آن هنگام اگر حاجت اماله باشد و درد با او یافته شود پس ترک اماله خوهم نمود اولا بعد
تسکین درد خوهم نمود اماله و لکن وقتیکه یافته شود در درد و زوال نیز از مبدل و مخدر نشود بلکه از مستفرغات و مسهلات تسکین آن گردد پس
اماله و انزاج کرده خواهد شد و ازین قبیل است علاج صداع و برسام و ذات الجنب و وقت درد دلک و کماد و غیره و چون طبیب مورد خلط اسقام کرده
در تحیر افتاده و امر سهل است از کلام شیخ و منتهی ارادت ان تجذب الی الخلاف فسکن اولا و جمع المضو المجذوب عنه ای وقت اماله تسکین کرده تلیین
در درد اولا و لکن نزدیک درد پس تدبیر کرده شود بانچه تسکین درد کند برابر است که تبدیل باشد یا استفراغ و یا تجذیر پس هر دو اعتبار مختلف اند و عمل
یکی بر دیگری بعید است غایت بعد چنانچه پوشیده نیست انتهی بمجمله حقیر میگویم برای مورد است که منع کند از منعی را که از کلام شیخ فهمیده و مهذا مضمون
سابق و لاحق آن خبر داد از شده و مهذا از انچه بملاحظه حقیر جوابات بعض اطبا بعد تحریر جوابات از ایراد گذشته اند لکن حاجت باین تطویل نیست و مهذا
در کلام نیست بانچه گفته ایم گفته شود والا از وجوه قلیل جوابات مذکوره خالی نه اند فتذکر الا از حق نباید گذشت که چنین جوابات هم از حکیم صاحب
موصوف متمیت اند و گویا پیروی متبع کوچکترین طبیبان در جواب گفته و قتیکه ماده قریب عضو نیست باشد پس جواب نیست که تسکین کرده شود
درد اولا بعده انجذاب کرده شود زیرا که اعضای رئیسه متحمل انتظار تسکین درد بسبب شرافت و ریاست نخواهند شد پس جواب این است که باشد جذب
ماده باستفراغ این مواد از این اعضا پس برای همین علاج میکنند در سر و برسام و غیره را فصد و حجامت و غیر آزاد بدل تسکین وجع علاوه ازین
حاصل میشود تسکین درد بفصد و حجامت انتهی حقیر میگویم نیز وجوه من الحمل نبین منهما ما هو الاقوی و ترک منهما ما هو الاضعف او بالتبادل
احری اما اولا اینکه گرماده قریب اعضای رئیسه باوجود نکایت شدید و عدم تحمل اعضا بسبب شرافت و ریاست خود باز وجع که بحمل قوی و اگر
و ضعف اعضاست با اینکه شدید از آن قائل است بتصریح شیخ تسکین نکرده خواهد شد کدام وجع سوی این اعضا و جب التسکین است و ثانیا تسلیم
کردم این را هم مخالفت قاعده باقی است و ثالثا اینکه اول فصد و حجامت را مسکن درد تسلیم نکرده بعد از زمین وجع علاوه آنرا تسلیم کرده پس هر دو کلام
وی خالی از تناقض نه اند و رابعا اینکه ظاهر از نزد یک وی مسکن درد سوی مخدر است امر دیگر نیست و استعمال آن وقت مزوت جایز است و خامسا
از نفی وجوب جواز امکان درین امراض زائل نمیشود و سادسا دریان وجه استعمال دلک بآنرا که جذب است و هنوز اوجاع موجوده اند و استفراغ
و قلع مواد بعضو مجذوب عنه در آن نمیشود و سکوت کرده ایم فال فی مباحث الاطباء و تقصد الی علماء اطباء زماننا فی اکثر الامراض
من الاضافیة علی الاراذ و بنوا شرین و علیه الاجماع هم خلوف و کتب اسلافهم صریحة بالانکار و یستحیل الخلط الغلیظ الذی یؤدی الی ضیق

بالفضة فالتوجيه الوجيه لازم البيان قال المترجم اشتهار کرده اند حکمای اطبای زمان در اکثر امراض برنج و مونگ وارد
میشود بر ایشان که این عمل ایشان خلاف کتب سلف است زیرا که ایشان تصریح کرده اند که برنج مستحیل میشود بخلط غالب مرض بالضرورة پس
توجیه لازم البیان است جواب حقیر میگوید هم چنین است این ایراد موقوف است بر علم چند امور اما اولا پس بدانکه در طبع برنج اختلاف است شیخ حمار یاسین
گفته است و پس آن اظهر است از حرارت آن و اطبا گفته اند که احر است از گندم و بر پوست آن اتفاق کرده اند و صاحب منهاج البیان بلا دیار
در وجه ثانی گفته بعض حار در اول و بعض بارد و بعض معتدل و بعض مرکب القوی و نسته اند و صاحب مخزن گفته اند قول اقوی و اقرب بصواب
است و اقوال اول نیز درست اند زیرا که چون در آب بجوشانند و آب آنرا بگیرند و دهند که آب برنامند و اکثر بلاد و ارادین بخلط میدهند مناسب
مائل بگرمی و لیکن میباید که قبل از نضج مرده آنرا بگیرانند و خوب مالیده بچند آب شسته طبخ نمایند انتهی و فاضل جیلانی در شرح موجز بر کتاب نافی قانون
از فاضل عبد اللطیف بغدادی نقل کرده که رفته اند که گرم است و جماعتی که سرد است و این اقرب بصواب است و ثانیا برای اختلاف مردم
دریان کیفیت برنج و مذهب اطبای یونان و روم بر آن وجوه عدیده اند اما اولا پس فاضل عبد اللطیف بغدادی فرموده که اختلاف مردم و استخراج
کیفیت آن بوجه اعتدال است زیرا که آنرا کیفیت خارجه از اعتدال ظاهر میشوند بر وجدی بخلاف معتدل که موافق کثیر و مخالف کثیر
میشود و مؤثر آثار مختلفه بانضمام قوای خفیه مختلفه میشود و حقیر میگوید که نزد صاحب فردوس الحکمة و صاحب تحفه هم برنج در حرارت و
برودت معتدل است و هرگاه ظهور تاثیر معتدل از غذا و دوا که از آن اعتدال او مدرک میشود بر ابدان معتدله میگردد پس کسانیکه مزاج
آنها بسیار حار است و غذای مشتبه ابدان اینها بارد کثیر میباید مثل یمانیه و مارالشعیر پس کسانیکه از اندمار بعد تشبیه بدن آنها اگر شود و
همچنین کسانیکه مزاج آنها بارد کثیر است و حاجت تغذیه بغذای دوای حار و دوای حار میدارند پس در آن از بعد تشبیه ببرد شود بعید نیست پس بظاهر
بسوای مضمون اشاره کرده فاضل عبد اللطیف متذکر و اما ثانیا پس بهتر برنج بادرا کنی که در آن خوب میشود و بلاد هند است خصوصا پشاور و
کمون بندر سورت و نهس بریلی و عظیم آباد خصوصا مکه که در هیت از دیه با آن و بعد از هند سند و ایران و کرمان و مراغه و برنج بارنیک و سفید
هندی و سندی شیشه و بسیار اللطیف و بی الزوجت و چون در بلاد اطبا روم و یونان برنج دفوز ندارد و خوب نمیشود و اکثر ثقیل و لزج و نفاخ
و در هند بخلاف آن و سریع الهضم تر از حبوب دیگر است خصوصا در امزجه هندیان لهذا اطبای یونان و روم مذمت برنج میسازند و چون برنج
موافق طبع و مالوف هندیان است آنها استعمال میسازند و بتفصیل فی الخزن و ثالثا چون برنج را حکمای متقدمین در عهد خود قلیل الغذا
و ملهب محرور یافتند مذمت آن کردند و مؤید این است آنچه فاضل سمرقندی فرموده بقوله و زعم قوم انه یسخن ابدان المحرورین و هذا القول من فعله
تجربة و ذلک بسبب بسیط فانه اذا عملت فیه الحرارة القویة فی ابدان المحرورین ازدادت لزوجة و یبسا و یسخن مزاجه لان الاشیاء الرطبة القلیلة
الرطوبة و الیابسة سریعة التسخین و الاحتراق من الحرارة القویة کما یشاهد من حالها علی النار مثل الناطف و نحوه من الاطعمة اللزجة فهذا شخص
باکتساب الحرارة فی تلک الابدان بامداده السمنة فی العروق الماسایقیه بالزیج فی تلک المضایق بلزوجته و یحول بین المعدة و الکبد فیسخن
المحرورین بالذات و بالعرض معا انتهی و فاضل جیلانی گفته که این جیدنیست و شاید که در قدیم زمان باین جودت و حسن تغذیه نبود و مذموم
همین فاضل جیلانی گفته که برنج سوا حبوب اغذیه است انتهی آری بر بجهای لزج بی جوش چند مرتبه و تصفیه از آب غلیظ لزج خصوصا برنج اردشت
دانه هندی و سکدو و دیگر بلدان که در آنجا بر بجهای ثقیل و لزج مثل عزاز و مواضل دریائی شود و تا بیشه استعمالش جائز نیست علی ما فی التحفه و شبهه
صاحب الغرض زیرا که بالخاصیت در محرور المزاج احداث حرارت و در سریع الهضم احداث برودت میکند و از بنجیت شاید قدما و اکثر متاخرین اکثر مرضا
را ضرور و از برنج نه فرموده و مخصوص ما هم داشته اند که سکر کیفیت متضاده و در صحیحا کیفیت متوسطه شرط است و محتمل که این مخصوص بلاد هند
و غیر صحیحا شد زیرا که بعض سکر از برنج هندی موافق تر است از حبوب دیگر و بعضی از آن گندم انتهی و بعضی از آنها استعمال تا دو جمیات بیش غیر ملهل الهند

بیاز ند مخالف مزاج نیست زیرا که بتصریح فاضل سمرقندی برنج خفیف الغذا حسن الاستمرار و صالح اکثر طبیعتها و در عامه اوقات است
و چون قابل تغذیه از گندم تصریح و لیست پس برای تلطیف تدبیر نافع خواهد شد و چنانچه برای قولنج و سدد و معراست برنج صفراوی و قروح
امعاء نافع است و نزدیک فاضل جیلانی و صاحب شفاء الاسقام و صاحب تروح الارواح و صاحب مخزن الادویه و یوزه تمدن آن تمدنی محمود است
و خون جید از و متولد شود و نیز خفیف الغذا است الخ علی ما قال السمرقندی و نیز رافع تشنگی و مسکن لذع اخلاط مراری است و استعمال آب
مطبوخ آن مانند ارشعیر مسکن لذع اخلاط مراری معده و معاء است و تصریح فاضل قرشی در شامل بنقل فاضل جیلانی بحث دین خواهیای
نیکو است و تصریح جیلانی ملین طبع است و بسیار موافق برای اصحاب امزجه رطبه پس برای همین شدید المؤنث برای باشندگان هند است
زیرا که هوائی هند کثیر الرطوبت است و این بسبب کثرت بخارات زدیک اهل هند و برای همین اهل هندگان میکنند که برنج ادفق اغذیه ستند و این گمان
نسبت اهل هند صحیح است زیرا که برنج معدل است برای سوء مزاج رطب اهل هند و برای ابدان شان برای تقویت پس برای همین اهل هند و آنکس که غریب
اهل هند اند اقتصار میکنند در غذاهای خود بر برنج بدانکه موید بقول فاضل جیلانی در شرح کتاب ثانی است انچه سمرقندی بقول گفته و امامن
المبرودین و المرطوبین فیقلیسه لانتفاعه فی الرطوبات فیعیل مزاجه عن الاعتدال الی البرودة او یصیر بردا و مکان علی احد الرائین فیضر
و یوافق الاراذا کان الهواء رطبا انتهی و خامساش ذکر کرده است آنرا لیقوریدیوس طبع آن در آخر اول سرو مائل بخشکی علی مافی المخزن
و قال السمرقندی بارد فی الدرجة الاولی معتدل فی الرطوبة و الیبس غیرانه الی الیبس اقرب و خاصته غیر المقشر لان فی قشره عفوصة یبرده دون برد
العدس انتهی قال فی فردوس الحکمة الکاشی شبه العدس غیرانه اقل برد امن العدس و اذا طبخ بالخل و شی من مری قبض بعض القابض و هو
من طعام المرضی انتهی و افضل اوقات استعمال آن گرما و نیز معتدل در رطوبت و یبوست است بتصریح فاضل جیلانی و مقشر آن معتدل در تری و خشکی
و قشر آن مرکب القوی مائل بگرمی فعال و خواص تلطیف نزا عدس و نفخ آن کمتر از باقلا و اصلح جوب ماکولات است و کثیر الغذا مولد غلظ
صالح الکیموس و لکن بطی الانحدار خصوص مقشر که قشر آن را بالتمام گرفته باشند زیرا که خشکی و قوت تحلیل و جلا در قشر اوست و از اغذیه
مبارد بلدان حاره و صاحبان مزاج گرم و حمیات حاره حاده است قال السمرقندی و هو غذا خفیف جید للمحمومین و افضل اوقات استعماله
الصیف و هو صالح للمحرورین و من یحتاج الی تبرید لطیف لانه یبرد و لیس غذاء لیس بالکثیر انتهی و وجه تخصیص بچنین مزاج گرم جهت آنکه
مسکن حدت و حرارت و التهاب صفراوی خون است و جهت دوم حمیات حاده حاره نافع لما ذکر برای حمیات صفراویه با برگ خرفه و کاهو و سرنج و جو
مقشر و از خواص دیست که با وجود برودت تحریک سودا نمی نماید و هم از جهت تلین و هم از جهت قبض لطف نافع است الا هرگاه اراده تلیین طبیعت باشد
باید مقشر آنرا طبخ نمایند کذا قال صاحب المخزن تبعا للفاضل الجیلانی مع تغییر یسیر و ازاد لیس بکثیر و بالجمله چون برنج و مونگ که اطباء هند در
حمیات حاره و امراض حاده استعمال میکنند ثبوت نفخش ناتم وجه کرده شد و استحاله برنج بخلط غالب از کتاب متعلا فطه حقیر نرسیده و معهذا
این آن وقت شود که اگر بانفراده مستعمل گردد و لیس لک بلکه با دال مونگ یا مزاج و خلط مثل کهچری یا بلا مزاج مثل خشکاباد ال مونگ استعمال نمایند
و انچه بلهب جمی برنج را نوشته اند جوابش بالتفصیل گذشت هذا ما ظهر لی بالتفحص الکثیر البالغ لا العسیر و بهذه البیانات و التقاریر یظهر التوفیق
فیما بین المتقدمین و المتاخرین من الاطباء و ارتفعت المناقشة و انچه بعض مشهورین و گویا بموی بتبع کویچین طبیبان جواب این ایراد
بمضمون یومنون بالغیب بدون سند و حواله کتب معتبر تحریر کرده اند اگرچه جمله غیر صحیح نیست لکن مورد بی تسلیم خواهد کرد و کی این تقاریر
سرد خواهند شد و معهذا از تحریرات شان توفیق بین المتقدمین و المتاخرین نمیشود و از وجوه خلل خالی نخواهند بود بالجمله جواب آنکه نوشته ام
از ان غباری و خللی باقی نمانده و تاریکی از مرات قلوب شکیبین زدوده شد هذا قال فی مباحث الاطباء قال الاطباء استعمال ماء الشعیر
یاسکنجبین اضر الاشیاء و قالوا فی بعض الامراض بعصلحه بسکنجبین و تشنج ایضا الی خلط طبا فی بحث الحمیات المبلغیه و ما هذا الا

تناقض فای التوجیه التوفیق بین القولین قال المترجم گفته اند که استعمال ماء الشعیر با سکنجبین معتبر نباشد است گفته اند بعض محققان
که سکنجبین مصلح است برای ماء الشعیر و شیخ امر کرده است باختلاط هر دو در حمیات بلغمیه و نیست این مگر تناقض مجواب قال الشیخ فی الکتاب الرابع
من القانون واجود السکنجبین عندی الذی یسوی فیه السکر فی القدر ثم یصب علیه من الخل الثقیف علی الخمر قدر ما لا یعلو ویتوانی السکر فی الدهن یکما
یکشوف ثم یحمل تحت القدر جمر هادی او رماد حتی یذوب السکر فی الخل بغیر الغلیان ثم یقطر له الرغوة ویترک ساعة بلا کثیر حرارة حتی یمتزج السکر
والخل ثم یصب علیه الماء قدر اسبعین ویفعل الی القوام ثم قال الشیخ والجمع بین السکنجبین وماء الشعیر مرکب یفسد فی الاکثر لماء الشعیر حقیر میگویم
ایجاد و احتمال اند یکی آنکه هر دو ممزوج کرده یکبار بنوشیده شود چنانچه شراح کلام شیخ فهمیده اند قرشی گفته این نمیباشد دیگر آنکه سکنجبین گرفته شود
بروجه مذکور زیرا که جمع درمیان سکنجبین و آنچو میباشد کریهة الطعم پس اقبال نمیکند بدین معده و فاسد میشود و کرب می آرد زیرا که ساختن سکنجبین
بطریقیکه شیخ ذکر کرده است زبون است زیرا که ترشی او شدید لذاع و رنگ او زرد خواهد شد و کوچکترین طبیبان این توجیه را بسوی خود منسوب کرده در
جواب اختیار نموده باز بطریق استدلال عبارت شرح قرشی نقل کرده و هذا من مثله لعین بعید و حکیم علی جیلانی در شرح خود تسلیم کرده است که طریقه
سکنجبین که شیخ در اینجا بیان کرده است مخالف است اندکی آن طریقه را که شیخ در کتاب پنجم ذکر کرده است زیرا که نیست در و برابر کردن سکر و پختن مرتبه
دیگر همراه آب و ساختن ام بطوریکه در آنجا مذکور است و خوب برآمد باز قرشی گفته و اما چون گرفته شود از جلاب صافی جدید و اضافه کرده شود سبوی دیگر
قدریکه تیز کند طعم را فقط پس بدرستیکه مثل این سکنجبین چون جمع کرده شود درمیان او و ماء الشعیر بضائقه نخواهد بود فاضل ادیب اسحق بن اسمعیل طبیب
جواب داده که وجه عدم جمع نمودن سکنجبین همراه ماء الشعیر چیزی نیست که قرشی گفته بلکه عدم جمع برآنست که جمع شدن — قوای متضاد مخمر طبیعت
و محل ماء الشعیر که تملیس و انضاج است مضاد است مر فعل سکنجبین را که تقطیع و تخثین است پس حکم عدم جمع بر اطلاق است انتهی حقیر میگوید موید است آنچه در بعض
رسائل که تلامذه فاضل محمد زکریای رازی و فاضل مجوسی بالمشافهة آنچه از اساتذه خود سماعت کرده جمع نموده اند مذکور است که از اعاظم فضائل ماء الشعیر نیست
که در آن قوتیست واحد و قوتین متضادتین و در آن نیست مثل عدس که جرم آن قابض و مرقه آن مسهل و بجهت بساطت قوتش عدائی جید صالح میباشد
و لهذا هر چیزیکه بماء الشعیر مخلوط گردد ابطال منفعت آن واحد شاقوتین مختلفین در آن نماید و طبیعت در تصرف آن متحیر گردد انتهی بالفاظه حقیر میگوید هم
در صورت تصدیق روایت این کلام خالی از مناقشات عدیده نیست و شریف الاطبا بر توجیه فاضل جلیل اسحق بن اسمعیل ایراد کرده که لازم آید از این تقریر
که سکنجبین عسلی و مثال آن درست نباشد زیرا که عسل مرطب و منضج و تملیس است و سرکه در تقطیع و تخثین است و از بلاسدیدگاذرونی نقل کرده که در کلام قرشی نظر است
زیرا که سکنجبین مختلف الاخذ است بسبب مرعی عاد و مزمن و بحسب اشخاص و سن و غیر ذلک پس سکنجبین در تب صفراوی و لبنی صادق الحموضت میباید تا مانع
عفونت و مقطع بلغم و مفتح و جالی شود و بجواب این شریف الاطبا گفته که این تقریر واقع ایراد قرشی نیست بلکه موید آن زیرا که جمع در سکنجبین مع ماء الشعیر
بوجه طبخ بودن که خواهد شد و ناخواهد گشت و قبال معده بر نخواهد شد انتهی حقیر میگوید توجیه اسحق طبیب بن اسمعیل ادیب لائق قبول نیست زیرا که گاهگاه
ثابت شد که طبیعت باذن خالق خود بضرورت تصرف بر خلاف بر محل تحکم خود خواهد کرد پس حکم تحیر طبیعت از اجتماع قوای متضاده بمقام نمیتواند بود
والا قدما ترکیب متضاده و مرکبات بسبب اغراض مختلفه مذکور نکردندی و جواب اغراض بر ترکیب مرکبات متضاده بین تاویل در کتب خود مذکور
نفرموده ندی **علاوه** ازین از قوت دادن یکی از متضادین منوع کردن دیگری درین ترکیب بر طبیعت و اجتماع متضادین هم لازم نمی آید
پس حکم عدم جمع بر اطلاق خود گذرده بجای خود درست نیست اما ایراد شریف الاطبا پس نزد حقیر غیر وارد است تا وقتیکه قوت تملیس و انضاج
ماء الشعیر و عسل مساوی از کتب طبیه ثابت نکند و هذا فی خیر الخفاء و نظر بلاسدید موافق عادت قدیم او نه جدید غیر سدید است اگر نظر قرشی متعلق کرده شود
بجمع ماء الشعیر و سکنجبین بطریق قبل که شیخ مذکور کرده و قرشی بر آن ایراد کرده چنانچه شریف الاطبا گفته و اگر نظر وی متعلق باعتراض قرشی بر طریقه
اخذ این سکنجبین فقط کرده شود چنانچه ظاهر است پس ایراد شریف الاطبا واقع نخواهد شد هذا ما ظهر لی و موید استعمال ماء الشعیر و سکنجبین ممزوج است

انچه شیخ بعد ازین فرموده واذا کثر نفخها فقد یمزج للمحرورین قلیل خل خ ص لعاب غایة الفدوم گفته که خل مزبور خود بخود تقطیع خواهد کرد و بسبب بودن خود زیاده
نخواهد کرد مرارت محرور را بلکه تعدیل آن خواهد کرد و انتهی یعنی بسبب اجزای حاره لطیفه خود تحلیل نفخ خواهد کرد و بسبب برودت مزبور ازین نخواهد شد نمود
و شریف الطبا گفته قیل فیه نظر زیرا که بخلاف چیزیست که قابل او گردیده و انتهی و سکنجبین ماء الشعیر معا که مرکب و مفسد است الا لهم گفته شود
که خواص یک ترکیب غیر خواص ترکیب دیگر است شاید که سرکه بسبب شدت تبریدیه و غیره مناسب باشد با سکنجبین بنابرین حقیر میگویم اگر تسلیم کنیم این را
تاهم ربطی بکلام است که چنانچه از مزج سکنجبین مذکور و ماء الشعیر مجموعه کریهة الطعم و بد رائحه خواهد شد و همین سبب مرکب و مفسد این جمع است پس
این ترکیب زیاده خراب اناول است زیرا که بوجه امتزاج شکر در سکنجبین قدری رائحه دوست خواهد شد پس مخلص و زائد از اول شد و شامل مشهور و هو الغرا
من المطر و الوقوف تحت المیزاب بعادق خواهد آمد بلکه نزد این حقیر درین هنگام چنانچه متاخرین اطبا ماء الورد و خاص محرم میدانند مناسب است بتغییر طعم خواهد
شد و باعث تقویت شهوت طعام خواهد شد یا غربت مرض باعث خوشبوی آن و تقویت معده خواهد شد و دیگر فوائد عدیده جلیله دارد که دخل نه اند
غرضکه گلاب از سرکه بهر طور بهتر است و انچه بعض اطبای مشهورین درینجا سوال و جواب ارکیم علی جبا نقل کرده اند اولا آن سوال مجوا بلا حظه حقیر
در شرح جیلانی در مقام که بملاحظه ام رسیده گذشته و ثانیا در صورت بودن این هر دو بر آنهم این ایراد وارد نمیشود و سوال مجوب نیست اگر گوئی
مخدور لازم برای جمع او سکنجبین و ماء الشعیر جمع قوای متضاده لازم است بنابرین و صبت که باشد بنابرین امثال او گویم قیسکه تقضی شود حال و اوان
ماء الشعیر را بود که پیدا شود نفخ و شماتت اگر گویم که محتمل که هر ریح نباشد بسبب حار بودن بهتر جائز نیست جمع درمیان خل و ماء الشعیر زیرا که سرکه دفع او
برای ریح بجز حار موجب زیادتی حرارت نخواهد شد زیرا که جزو حار سرکه تعدیل او بجز بارد شده و چیزی دیگر قائم مقام او در ینمعنی نیست پس چنانچه
کرده شد جمع درمیان هر دو بضرورت و ضروریات ابا حت محذورات میسازند جمع درمیان قوای متضاده محذور قوی نیست زیرا که طبیعت از
جانب حق تعالی مسخرست بافعال درمیان قوی و صرف کردن هر قوت بسوی چیزیکه اراده استعمال آن باشد آیا نمی بینی که طبای محررین جمع می کنند
درمیان قوای متضاده در ترکیب خود نزدیک تعارض اعتراض پس منهی الجمع درمیان سکنجبین و ماء الشعیر استحبابی است پس برای همین بسیے شیخ
و غیر از اگاه گاهے حکم نمیتواند بجمع درمیان هر دو انتهی و حقیر میگوید که با وجود این قیل و قال الشاعت طعم و رائحه او در اگاه اقبال معده و تصرف طبیعت را
مانع است این توجیه کی رفع خواهد کرد دگر اینکه گفته شود که طبائع اهل بلاد بخارا و بلاد عرب بعادی استعمال سرکه بسیار اند و بوجه مالوف بودن طبائع
اهل آن بلاد سرکه و سکنجبین مذکور کریه الطعم و رائحه با کثرین نخواهد شد تا ایراد فاضل شیخ وارد گردد و اما وجه ممانعت جمع و تجویز جمع سرکه و ماء الشعیر یعنی جمع سکنجبین و ماء الشعیر در علاج تب یلتبی پس تنبه هو انذا ما اولا پس بامنع جمع مختص سکنجبین مذکور که نقل کردیم بوجه مذکور بوده شاید علی ما قاله الشیخ
یا بوجه بعض دوم تهاون طبیعت علی ما نقل عن الرازی و المجوسی و تبعه الطیبی الذی یا هنگام عدم ضرورت داعی شدید بوجه مرجوح خفیف علی ما سبق الیه وهمی
یا اظهار و تنبیه شیخ برای متعلمین که این ترکیب خاص بوجه تجربه و مشاهده اکثریه او در طبائع اکثر مردم مرکب مفسد ماء الشعیر است علی ما سبق الیه فکری یا بوجه
عدم حصول غذائے جید محمود در طبیب و تبرید ماء الشعیر کما نقل عن الرازی و ستعلم تفصیله و اما ثانیا پس وجه جمع کردن سکنجبین با ماء الشعیر اصلاح یکی با دیگری و اینکه
بتمیز طبیعت صرف فائده یکی بر محل خویش و فائده دیگری بر محل آن و یا تزیف قوت یکی از دیگرے تا اجتماع قوتے متضاده لازم نیاید و یا عدم اضداد شکر و
افساد این ترکیب خاص بعد تجربه و مشاهده اکثری بر شیخ ظاهر شده باشد که سرطبائع بعض مردم گاهی چنین نیست پس ان یعنی منع هر دو اکثری بوده باشد بخلاف
ثانی یعنی تجویز جمع هر دو بعض اوقات و طبائع بوده باشد یا بوجه عادت تمام بعض مردم کنایین انجا باشد قد علمت ان العادة طبیعة ثانیة و ثمر بهما
بعض مرضی انجا باشد و بوجه عدم طبع اصلاح معداز آن خواهد نمود و اما اداله فکری و هم به پیر و هم انکه اولا سکنجبین نوشیده میشود و عقب آن ماء الشعیر بمرور مهلت
نوشیده شود پس آنهم بوجه بالا و اکثر مرکب بهمین دو چیز است چنانچه از ازرار منقولست که شربت سکنجبین بعقب ماء الشعیر مخلط بدان چیزها نفوذ ماء الشعیر از معده قبل اتمام هضم
گردیده معدهٔ جید میان دو عمل نگردد و بر تقدیر طبیب مطلوب ازان حاصل نیاید زیرا که ماء الشعیر از معده شاید بگذرد نفوذ نموده باشد بتبرید طبیعت نماید و نیز از منقولست که

شربت سکنجبین قبل از نار الشعیر یکساعت تنبیه بر علاج و تنبیه بانی المعدة و امثاله موافق و نافع باشد بنت و یوصل الشیخ و لکن بدان که سکنجبین بکره قطع الاخلاط
ههنا بالفضول للدفع بعد ساعتین بار الکشک الرقیق المذکور او لیسیل ما قطعه و یجاوبه بعرق او ادرار پس تقضی احتیاط و دوساعت توقف در ستعمال بر وجه
کما قاله الشیخ و تبعه الفاضل الایلاقی حیث قال و الصواب ان یستقی السکنجبین اولا ثم نار الشعیر بعد ساعتین لانه لا یمکث فی المعدة اکثر من ساعتین ما توقف یکساعت
بود و علی ناقل عن الرازی و تغییر میکویم ظاهر این در کسانیکه قوت معده آنها بهضم شایی داده رقیق و لطیف ضعیف بسیار نباشد خواهد بود و ظاهر از غرض رازی
ازین بدست مذکور انیکه کی این متصور نیست والا قول شیخ است و انچه بود قسما قض کلامین بیان کرده شد الرطب آن که بشت اند مفهوم دارد اگر از تناقض ثانی مراد گرفته باشد
چنانچه بظاهر قوانین آمده دی معلوم میشود پس بعید نیست توجیه توفیق دیران هر دو قول پس جوابات آن فصل بمعرض تحریر آورده اند فتذکر و بصلح شیخ مرجع معده را بصفرا مشابه
بارد و نفاخ هست چنانچه بین که اکثر بدست نوشته اند مورد آنرا سکنجبین دانسته و خلل ران بعض اطبا اشعث ه آرد خلط او بوجوه بالا نه انیکه او مصلح او ست هذا قال
و فی جامع الاطبا البحث الخامس عشر فی الادویة المفردة قالوا کلما یؤثر فی البدن کیفیة زائدة فذلک التاثیر ان لم یکن محسوسا فهو فی الدرجة
الاولی و ان احس بذلک التاثیر و لم یضر فهو فی الدرجة الثانیة و ان اضر و لم یقتل فهو فی الدرجة الثالثة و ان قتل فهو فی الرابعة یرد علیه ان
کمیة الدواء الخارج عن الاعتدال اذا زادت زادت کیفیتها الضرریة فعلی هذا یتصور عدم الدرجة الثانیة مثلا بفعل تاثیر ذات
الثالثة فیلزم ان ینتقل من الدرجة التی فوقها و من نقص ینتقل الی الدرجة التی تحتها نعم الدواء الواحد بالزیادة و النقصان یشتمل علی
الدرجات و لم یقل به احد قال المترجم بحث با نزد ما دارد و بیه مفرده گفته اند هر انچه تاثیر کند در بدن کیفیت زائده پس این تاثیر اگر نباشد محسوس پس
آن در درجه اولی ست و اگر احساس کرده شود و ضرر ننماید پس آن در درجه ثانیه ست و اگر ضرر کند و قتل نسازد پس آن در درجه ثالثه ست و اگر قتل کند پس آن در درجه
چهارم ست و ایراد میشود بر آن انیکه کمیت دوا خارج از اعتدال قویکه زیاده شود و زیاده خواهد شد کیفیت آن البضرورة پس بنابرین هر دو در یک درجه خواهد شد
مقدار ثانیه مثلا پیدا خواهد کرد تاثیر حساب درجه ثالثه پس لازم خواهد آمد که منتقل شود از درجه بسوی درجه که ما فوق اوست بهر گاه ناقص بود مقدار شربت آن منتقل
خواهد شد از درجه بدرجه دیگر که تحت آنست پس خواهد گردید دوا واحد بزیادت نقصان متنقل بر درجات کسی قائل بآن نیست جواب بدانکه فاضل نجدی
حبیب ترویح الارواح گفته که طبا نظر میکنند در تغیرات محسوسه نه در تغیرات موجوده میگویم نشنیده که درجه ادویه چهار گانه درجه بین انسان مرکب از چهار اشیا
است و آن روح و خلط و عضو و فضا پس کل انچیزیکه وارد شود بدن از روی دوا تغیر کند فضا پس آن در درجه اولی ست و آنکه مسخن روح است
پس آن در درجه ثانیه و انچه کند این در فعل و گرم کند خلط را پس در درجه سیوم است و انچه فعل کند این فعالها پس گرم کند عضو را پس در درجه چهارم است و میباشد
بمنزله سموم و قیاس کن بر آن در بارده و رطبه و یابسه انتهی و فاضل جیلانی در رجه تعیین درجات گفته که بعض ادویه یعنی تعلق نزدیک طبا بعادت مستعمل با قدار
مختلفه بود ند و از ان آثار مختلفه ظاهر میشوند مثلا بوست عمل در عادت طبا از بابونه دو درهم و از زعفران یک مثقال و از فلفل یکدرهم و از فربیون یکدانگ
پس قصد ضبط مرتب تاثیر آن در بدن کردند پس مضطر شدند لا محاله بسوی اینکه تجربه کنند ادویه را بر اشخاص که باشد مزاج آنها قریب باعتدال پس طاهر شدند
این آثار مرتبه در مرتب حرارت پس گفتند که بابونه حار ست در اول و زعفران در ثانیه و فلفل در ثالثه و فربیون در رابعه همچنین بعد ازین هر گاه بودند کیفیات
که خارج نمیشدند از حد درجه چهارم و اراده کردند ضبط کیفیات سائر ادویه استعمال کردند ادویه را در اغراض مختلف بر مقادیر قریبه از مقادیر ادویه مانیطور که استعمال کردند
آنچیزیرا که یافتند او را کم بمقدار و آنچیزیکه یافتند او را کم بحرارت همچنین پس مرجح کردند انچه یافتند الا کیفیات آن در مرتب بعد کرد بعد تعیین مقدار مستعمل از هر واحد ازینها
پس تغیر کردند از آنچه فاضل نشود مراد ویه مشتبه نشود بر مردم احوال آن و مختلف نشود حکم آن اگرچه این تغیر ممکن ست انتهی و فاضل ایلاقی گفته که بر هر درجه
ازین درجات غرض ست که حد کرده شود آزاد و طرف افراط و تفریط و در میان هر دو وسط پس خواهد شد اینوقت هر درجه منقسم بسه مرتب بر یه
یعنی باشد در دوا در درجه واحد تفاوت بین فعل و این بوجه یکه یکی ازین دو دوا در اول دیگری در ثانی ست و این معنی قول طبا ست که این دوا
در اول درجه اولی و این در وسط آن و دیگری در ثلث آخر آن ست و همچنین بر ابر بوا قعی و وقتیکه این را دانستی پس بدان که حد بحسب درجات

خواهی ادویه شرط کرده اند اول اینکه شخص معتدل المزاج باشد از برای آنکه محرور و قتیکه استعمال دوا خواهد کرد تاثیر او در آن اسرع خواهد شد از تاثیر آن
و قتیکه استعمالش میرود کند و قتیکه چنین شد باستعمال محرور هم خواهد گذشت که این دو بسیار عادت و باستعمال این بسر رود بخلاف این پس حال او
مختلف خواهد شد دوم اینکه دوا معتدل در نوع خود باشد زیرا که بر اساس هر مزاج از امزجه انواع کائنات عرض است که متردد میشود نوع در آن عرض برای
او دو طرف افراط و وسط پس اگر یافته نشود آنچه در وسط است مشتبه خواهد شد بعض درجات به بعض درجات زیرا که آنچه واقع است در طرف افراط از این درجات
مشابه خواهد شد بآنچه واقع در طرف تفریط است از آنچه درجه مافوق اوست و بالعکس سوم اینکه ماخوذ باشد از موضع قریبه بسوی اعتدال باین وجه که حال او
بحسب مواضع مختلف میشود از این وجه در انواع آن تفاوت یافته میشود که بعض آن شیرین و بعض تلخ و بعض بسیار گرم و بعض کم از آن میشوند چهارم اینکه
بقدر عادت مستعمل باشد از برای آنکه هرگاه کمیت او زیاده کرده بشود کیفیت آن لامحاله زائد میشود مثل آهن که در نار کثیر و قلیل گرم کرده شود پس
سطح مماس بر نار کثیر آن مثل سطح مماس بر نار قلیل است مگر اینکه نار کثیر گرم میکند این او را زمان قلیل بخلاف نار قلیل که گرم میکند آهن را بزمانه کثیر
همچنین گفته است شیخ در شفا و این حق است مگر اینکه کلام در این است و قتیکه زیاده شود کیفیت بوجه زیادت مقدار آیا منتقل میشود از درجه بسوی مافوق درجه
رفته اند بسوی این اکثر متاخرین من جمله آن فاضل قرشی است که در شرح خود بر قانون گفته که کل آنچیزیکه در درجه است پس قتیکه مکرر یا کثیر کرده شود
ممکن است که منتقل شود از درجه بسوی درجه که فوق اوست حقیر میگویم پس مورد آنچه گفته که کسی قائل باین نسبت دال است بر عدم تفکر قوم
باز آملی گفته و گفته غیر قرشی که دوا وقتیکه مضاعف کرده شود مقدار آن مضاعف میشود کیفیت آن و خارج میشود از درجه خود در حرارت و برودت بسوی
درجه دیگر و هرگاه ناقص کرده میشود مقدار آن عکس میشود امر و منحدر میشود بسوی درجه زیر آن و حق خلاف این است زیرا که دوا در درجه ثانیه مثلا گفته نمیشود مگر
وقتیکه استعمال کرده شود از و مقدار مستعمل بعادت غیر مکرر و غیر کثیر حادث شود از او اثر مضر بالفعل بضرر بین پس هر دوا که در او این معنی یافته شود پس آن در درجه
ثانی است برابر است که مقدار مستعمل از عادت قلیل باشد یا کثیر و نیز از برای آنکه نسبت جزء حار بسوی بارد در هر درجه از درجات اضعف است نزد یک بعض باعتبار
که جزء حار در واقع در درجه اولی خود در بارد یک درجه واقع در درجه چهارم حار شانزده و بارد یک است و نزد یک بعض باشد حار در واقع در چهارم پنج جزء و از
بارد یک زیرا که نزد یک او زائد میشود در هر درجه بر ماقبل خود یک و نسبت بر هر دو قول در میان حار و بارد در هر جا محفوظ است و تا زمانیکه این نسبت در درجه محفوظ
است دوا خارج نخواهد شد بتکرار و زیادت مقدار بلکه خواهد بود بر آنچه بود بیشتر از آن و اگر زائد شوند اجزاء گرم بر زیادت مقدار زائد خواهد شد اجزاء بارده باین
نسبت نگفته شود اگر خارج نشود دوا بزیادت مقدار یا بتکرار بسوی درجه فوق آن درجه هر آینه قوی نخواهد شد تاثیر آن بزیادت مقدار زیرا که تسلیم نمیکنند من
را بر اینکه جواز اینکه قوت تاثیر آن نزد یک مقدار و تکرار او بوجه کثرت ماده شاید که برای انتقال بسوی درجه اعلی و اینکه باشد ضعف تاثیر دوا نزد یک عدم زیادت
بوجه قلت آن نه برای انتقال آن بسوی درجه ادنی انتهی و ملا سدید گازرونی در شرح خود بر مفردات قانون در جواب گفته اینکه نسبت جزء بارد بسوی
اجزای حار در درجه چهارم خمسة اعشار و ثالثه نسبت بیع و در ثانیه نسبت ثلث و در اولی نسبت نصف پس تا زمانیکه این نسبت محفوظ خواهد ماند در میان
بارد و حار خواهد ماند و در این درجه خارج نخواهد شد از آن بتکرار و زیادت پس هرگاه تضعیف خواهیم کرد مقدار حار در اولی مثلا خواهد شد در درجه چهار اجزاء حاره
و دوازده اجزای بارده خارج نخواهد شد از درجه اولی زیرا که نسبت نصف محفوظ است و اعتبار کن این را در زیادتی و درجات این نهایت آنچیزیست
که گفته شد در نیموذج انتهی و بالجمله اختلاف در جات بحسب نسبت اجزاء است بحسب تاثیر علی ما قاله الکرانی فی شرحه للفن الثانی من المؤجز و ان کنت
بعد هذا فی ریب و ارتیاب فعلیک بملاحظة المطولات و فیما ذکرناه کفایة لاولی الالباب و تعجب است از بعض اطباء مشهورین کار جوانان شبیه
تعرض نفرمودند فقط و جه تعیین در جات مثل آنچه فاضل جیلانی گفته است تصرف خود بر اینحال آورده اند و یک شبهه آورده اند که ترجمه آنست که
میگویم بیاشبه دیگر در رد تسمیه و اسبق اقوی از شبهه مذکوره است و آن اینکه اطباء وضع کرده اند برای دوا در درجه چهارم نیز مقدار شربت و ظاهر
است که این مقدار شربت برای قتل نیست زیرا که خارج است از دو تسعه فن و اطباء استعمال میکنند این مقدار را بعینه در ادویه خود تا فتبه

حقیر میگویم تجب است ازین طبیب مجرب که این چنین شبهه را بقدری تصرف منسوب بسوی خود نموده و نیز آنرا قوی دانسته این جا آورده
و ندانسته که استعمال اطبا عام است ورد و از نافع و ضار و ضار هم نافع بعض وجوه است و خطر نفع و تاثیر دوا نیست که استعمال نمایند و اعمی
را بوجه نفع از امری که نفع خود آنها ملحوظ میدارند بوده است و نفع آنها در آن امراض بمشاهده خود یا در تراکیبیکه یافته اند چنانچه در
امراض خبیثه مثل قشک و جذام و برص و امثال آن چه موقوف است نفع سم بمشاهده اطبا نیز آمده است پس حکم بقتل این ادویه نمیتوان کرد بمجرد
ظن است و بسا هذا اکثر استعمال مصلحات مینمایند آری قتل این ادویه بالغه درجه ابلغ برای معتدلین از اصحاء است و این هذا من ذلک و ما تمیز
مقدار ضربت برای صحیحان واجب القتل در عهد سلاطین برای امتحان که از اطبا واقع شده باشد بعید نیست و بموجب ایراد نموده و بوید بعض ما قلناه
با افاده الجیلانی فی شرحه للکتاب الثانی من القانون بقوله اعلم ان الادویة تنقسم بقسم الاول الی ما هو نافع و مضر و قد یقال ادویة جمع الدواء
والدواء انما یقال علی ما یزیل الداء فکیف یسمی الضار دواء هذا و الکلام بظاهره من قبیل المناقشة فی وضع التسمیة و للناقش ان یمنع ان لم یشترط
النفع فی تعریف الدواء و لم یؤخذ مفهومه بل الاعتبار بتاثیره فقط فی بدن الانسان سواء کان ذلک التاثیر بمنفعته او بمضرته یجانبه
تعمیم الاصطلاح فی استعمال لفظ الدواء ههنا و ایضا ان الضار فیه نفع من وجه فهو دواء و بهذا و الکلام من الامور النسبیة فانهم یریدون
ان کل ما یحفظ البدن و ینال المرض فهو نافع و ان ضر من وجه آخر هذا قال مبا حثا طبا و قالوا ان کیفیة الدواء فی حد
حاصلة من تفاعل العناصر و العناصر بصورها موجودة فی المرکبات و کیفیات العناصر تاثیرها تفعلیات فیه و هذا
شک لانه اذا کان ذلک یلزم ان یکون کیفیة الدواء موجودة بالفعل فلم صارت بالقوة قال المترجم گفته اند که
کیفیت مزاجیه دایمه حاصل میشود از تفاعل عناصر و عناصر بصورها موجود اند در مرکبات و تاثیر کیفیات عناصر فعلی است پس اگر میشود در بن
مقام شکی زیرا که اگر چنین می بود لازم آید که کیفیت دوا موجود باشد بالفعل پس چرا بالقوة گردید جواب میگویم اولا ماخذ بعض امور میتواند
سوال مثل قول فاضل قرشی است در شرح قانون و کلام صاحب تشریح الارواح است که عناصر مزاج اول ضرور است که باقی مانند در مترشح
بر صور نهائی خود چنانچه در علم اصل مقرر شده است و همچنین در مزاج ثانی و دال بر آن دو امر اند یکی حاصل مزاج ثانی بسوی عناصر
چنانچه حاصل شیر بسوی مائیت و جبنیت و سمنیت و هم در صورت عدم بقاء عناصر مزاج ثانی بصور نهائی خود لازم می آید انخلاع آن بسوی عناصر
اولی پس باشد مزاج اولی نه ثانوی انتهی و فاضل علامه گفته که اگر صور عناصر غیر باقی باشند بر حال خود هر آینه حاصل نشود از تقطیر مرکب
بر سه عناصر عناصر نیز اگر صور عناصر باطل شوند بالکلیه چنانچه بعض گفته اند و متعذر شوند جمیع نسب مزاج برای صورت نوعیه دیگر لازم شود
ازین که باشد امر مرکب از طبیعت واحد پس وقت تقطیر در قرع و انبیق امر آن مختلف نشوند و امر بخلاف این است زیرا که هر گاه
تقطیر میکنیم جسم ممتزج را منجمر میشود بعض آن بوجه مائیت و هوائیت و اجزای ناریه و ارضیه و متبدد میشود بعض آن بوجه اجزای ارضیه
در آن اند و اگر صور عناصر باطل میشدندی چنین نشدندی زیرا که در بنوقت در مرکب آب و زمین و غیر هر دو نخواهد شد انتهی و حقیر میگویم
در بن مسئله قیل و قال بسیار در کتب حکمیه و کلامیه مثل روضة الجنان و شرح تجرید و شرح مقاصد و غیر هذه مسطور است از آن گزیده نموده کتفا
به ترجمه هدیه سعیدیه مینمایم و آن اینکه خلاف کرده اند در یکه صور بسائط آیا باقی اند در مرکب تحلیل میشوند یا نه بلکه خلع مینمایند بسائط صور نهائی
خود را و می پوشند صورت مرکبه متوسطه الکیفیة بنابر این بر سه امور بسائط پس گفته اند عامه شارحیه بسوی اول و دیگران بسوی ثانی و اختلاف
کرده اند دیگران پس بعض از آنها گفته که صورت مرکبه خالفه هر بسائط مترجه اگرچه بنابر این است برای صورت هر یک از بسائط لکن آن
صورت امر متوسط است در میان صور آن بسائط و بعض از آخرین گفته که آن صورت صورت دیگر است از نوعیات نه بیت امر متوسط
در میان آنها و استدلال آورده شیخ بطلان مذهب ثانی که مزاج اینوقت نیست بلکه کون و فساد است زیرا که مزاج عنصری اگر بعد بقای عناصر

باعیان خود باوتا بدکه آنهارا التزام کند این راگویند که عناصر متوسطه یکه ممتزج و متفاعل و مستحیل میشوند و کیفیات خود را فاسد میشوند پس بیایا
میشود صورت ترکیبیه در ماده متوسطه بکیفیته و بیان کیفیات بسائط پس ضرورت از اقامت دلیل بر بطلان این دو گاهی استدلال آورده
میشود بر بطلان این دو طریقه یکی قطعه از گوشت در قرع و انبیق تمیز خواهند بسوی جسم مائی فاطر و بسوی ثفل اینه غیر فاطر پس تماشا شد که در اجزای
گوشت جزئی ست که بر اوصورت مائیه است و جزئیست که بر اوصورت ارضیه است و خلع نمی نماید بسائط گوشت صورها خود را و شاید که آنها
نگویند که در قرع و انبیق منقلب میشوند اجزائی آن پس قائل میشود صورت ترکیبیه و پیدا میشود صورتهای عنصریه پس اگر گفته شود که ظهور تقاطر
بعض اجزا و تکلس در بعض آن دلالت میکند بر اختلاف آن بماهیت زیرا که اختلاف لوازم دلالت میکند بر اختلاف ملزومات و آن متصور
نمیشود بقائی صورنوعیه گوییم که عنصر واحد گاهی مختلف میشود اجزای آن در استعداد انقلاب پس بعض اجزای آن مستعد میشوند بر انقلاب بسوی
عنصر و بعض آن مستعد میشوند بر انقلاب بسوی عنصر دیگر پس دانسته شد که اختلاف استعدادات اجزا دلالت نمیکند بر اختلاف آن بماهیت
و شاید که انصاف مقتضی شود بانیکه عناصر ممتزجه اگر منقلب شوند بوجه مزاج بجسم واحد بکیفیت متقوم بصورت نوعیه واحده بعد خلع مناصر ان
صور عنصریه پس بودن بعض اجزای مرکب تر تحلیل نا فاطر و بعض آن کلس غیر فاطر ترجیح بلا مرجح خواهد شد پس بدست حاکم است مانیکه اجزای
مرکب مختلف بماهیت اند پس صور عناصر باقی اند چنانچه مذهب مشائیه است و آنچه استدلال آورده میشود بر بطلان بقای صور بسائط در مرکب
بانیکه صور بسائط اگر باقی اند نزدیک حدوث کیفیت متوسطه و استفاده کند این کیفیت متوسطه صور زائده را بر صور بسائط مثل صورت لحمیه مثلاً
هر آئینه جائز خواهد شد انیکه پیدا شود کیفیت متوسطه و صورت لحمیه در هر جا از نزدیک انفراد آن پس در ثبات ساقط است زیرا که ملازمه ممنوع
است برای جواز انیکه باشد اجتماع و امتزاج شرط در حدوث کیفیت متوسطه و صورت ترکیبیه آری وارد میشود بر شبهه قائلین ببقای صور بسائط در مرکبات شبهه
نوعیت بر آنها از ان شبهه فرار و گریختن دشوار و آن انیکه اگر باشد صور بسائط باقی در مرکبات باشد ماده آن متقوم متصل بصور آن در حال
ترکیب و نشوند محتاج در تقوم خود بسوی صور مرکبات مثل صورت یاقوتیه و غیره پس شود صور مرکبات اعراض زیرا که برین تقدیر خواهد شد
صور حال در محل مستغنی از صور حال و آنچیزیکه مستغنی شود آنچیز از و عرض است نزدیک آنها یا آنیکه اجماع کرده اند که صورت ترکیبیه جواهر اند و آنچه جواب
داده میشود ازین شبهه قویه که ماده بسائط اگرچه متقوم متصل است بصور بسائط لکن صور ترکیبیه حال نه اند در ان بلکه حال اند در مجموع ممتزج از بسائط
و این مجموع مرکب نیست متقوم متصل بصور بسائط بلکه متقوم است بصور ترکیبیه محتاج است در تقوم خود بسوی صور ترکیبیه حال اند در محل محتاج الیه پس
خواهند بود صور ترکیبیه جواهر نه اعراض در غایت غرابت است زیرا که مجموع عناصر متضمن ست برای دوم از اول بسائط و ثانی موصف اجتماع و بسائط
متصل بصور بسائط غیر محتاج اند در تقوم خود بسوی صور ترکیبیه پس احتیاج بسوی صور ترکیبیه در اتصاف بوصف اجتماع است و آن امر عرضی
است و آن حال که محتاج بسوی او باشد محل را امر عرضی غیر محتاج الیه در وجود باشد عرض است نه صورت جوهریه پس خواهد شد صور ترکیبیه اعراض جواهر
لکن آنچه گفته میشود که آن حال که محتاج بسوی او باشد محل در وجود خود بالفعل یا تحصل آن بنوع و حقیقت حقیقیه میباشد صورت نه عرض و صورت ترکیبیه مثل
صورت یاقوتیه اگرچه محتاج بسوی او عناصر نه اند در وجود خود بالفعل لکن محتاج اند بسوی آن در تحصل آن بنوع و حقیقت حقیقیه پس یاقوت مثلاً
خواهد شد صورت ترکیبیه محصله بر اصناف انواع و حقائق جواهر نه اعراض پس نهایت سخافت است زیرا که عرض شرط نیست در حدان کما شاید و جوهر شی
بلکه معنای او حال است در محلیکه مستغنی است از وجود بالفعل و تحصیل و تمیز است در صور ترکیبیه پس بگونه شود عرض علاوه این علل که وجوه اقوال
بوجوه عدیده در کتاب خود موسوم بحل عقاد شرح جوهر فرد انتهی و بالجمله مدار ایراد صور بر تسلیم مذهب مشائیه وجوابیز بر دو است نهاد و ثانیاً در کیفیت
مزاجیه شنیده اند کی تشابه حسی چنانچه صاحب خلیط آن قائل اند و آن فیثاغورسیان و انکساغورس و بعد انکسانوس اند و درین هر سه مذهب کیفیات
عناصر باقی اند بقای آن بصورت متوسط میمانند مثل کیفین زیرا که صورت سکر است لکن حاصل شده برای مجموع آن صوریکه سکر شده اند برای

بالمزاج الثانی فالمخالفة لم اما ترکیب طبیعی کاللبن فانه مرکب من مائیة وجبنیة ودهنیة وکل مزاج یحکی فی المفردات اما ترکیب صناعی کالتریاق وغیره من المعاجین فیقدر کل واحد من اجزائه تلک المتمزجات صناعیا کان او طبیعیا انما اذا کان یمکن الوقوف علیه فقد یصدر عنه ای المزاج الذی یمکن الوقوف علی اجزائه آثار متضادة کالحرارة والبرودة کما فی الورد بنتی وشیخ وغیرهما حصول استفادة افاده فرموده که در تعریف مزاج ثانی صناعیست ودر تعریف مزاج ثانی طبیعی همچنین ودر کاسنی ودر مفردات قانون افاده فرموده که مزاج ثانی بر دو وجه است یا مزاج قوی موثق یا خواص مرموز بسبب او بالجمله مزاج ثانی علی ما فصله جمع اقسام اوائل امتزاج تحکم باشد که نار قادر بر تفریق آن نباشد چه جائیکه طبخ قادر شود مثل وهب وثانی آنیکه ضعیف از ین باشد چنانچه بابونه که آتش قادر است بر تفریق اجزای آن بتدریج بآنکه ضعیف باشد از ین که قادر شود طبخ بر تفریق آن مثل عدس وحمص آنیکه ضعیف باشد از ین مثل کاسنی وبرسیاوشان همین قسم آخر عام است وثانیا بر تعریف مرکب القوی نزد شیخ وغیره بآنکه مراد از دو اجزای مرکب القوی بتصریح شیخ علی ما قاله فی مفردات القانون آنیکه قوت آن مرکب از قوای متضاده باشد بآنکه هر جزو احد عامل حرارت وبرودت فعل کند بالفراده مثل وهمتمیز نیز اگر این ممکن نیست بلکه آن هر دو در دو جزو مختلف باشند بالفعل صاحب قوای متضاده باشد بآن تصریح وفاضل جیلانی متمیز باشد مثل اترج که طبیعت لحم آن مباین طبیعت قشر آن است وهر واحد از نها مباین طبیعت حامض وبر آن است ومثل اسپغول که مغز آن شدید الحرارت ومافوق قشر آن از اجزاء لعابیه بسیار است بشیخ گفته بالقوت قویه از فعل فاضل جیلانی گفته مثل کرنب وعدس وبابونه وهر جا از نها تشابه الاجزاء بالفعل اند وقت فعل حرارت غریزیه جدا میشوند بسوی اجزاء ذات قوای متضاده ومیباشد این مگر وقتیکه مزاج دوار خواهد شد وهر گاه مقاومت مزاج اکثر خواهد شد انفصال جزء القوت قریب تر بسوی فعل خواهد شد وشیخ درین شرط دوام کرده اول آنکه در اجزاء مختلفه باشد که فعل بعض آن در بعض فعل تام نباشد که گردانند تمام آنرا متشابهة القوة شبه تام دوم آنکه اجزاء متلازم ومتحد متلازم در اتحاد که مانع انفصال بعض از بعض است نزد یک فعل حرارت غریزیه نباشد تا انیکه حاصل نشود بعض آن در جزء عضو لازم آید که حاصل نشود بعض آخر در وزیر اگر متشابهة القوت خواهد بود فعل آن در بدن مختلف نخواهد شد واگر متلازم الاجزاء مختلف القوی خواهد بود جائز خواهد شد که مختلف نباشد تا اثر آن در بدن تا انیکه شیخ گفته پس ادویه مفرده که بر اساس آن قوای متضاده اند از ان قبیل که در وقت امتزاج قوی باشد پس بعض از ین ادویه اقوی باشد از مزاج اندکه قادر نمی شود طبخ و غسل بر تفریق آن مثل بابونه که در وقت محلله وقابضه است ودر وقت طبخ در مفردات هر دو وقت آن حد نمیشوند واین را رخوی علی الاطلاق میگویند وبعض از ادویه اند که قادر میشود طبخ بر تفریق در میان هر دو وقت مثل کرنب که جوهر آن ممتزج از اندک ارضیه قابضه واندک مائیه لطیفه جلاء دبوریه است وقت طبخ آن در آب جوهر دوریه آن متحلل میشود فی الحال وجوهر ارضی باقی میماند پس آن بسبب حل وجرم آن فائض است همچنین است عدس ودجاج وتوم وپیاز وترب واین دو بسیار رخوست واز مناسب است که قلو میشود غسل بر تفریق مثل کاسنی واکثر بقول واین دو را رخو بافراط میگویند وبالجمله علی ما قاله السید فی شرحه اللمع جزء جمیع ادویه مرکب اند از قوای متضاده مگر اطباء خاص میکنند ادویه مرکبه آنکه ظاهر شود از و اثر مختلف مثل چقندر وکرنب واین بسبب آنیکه امتزاج در ترکیب آن غیر مستحکم است بلکه رخو است وصاحب مخزن الادویه گفته که مرکب القوی آن دوا را نامند که مرکب باشد جوهر آن از چند چیز که هر یک از سر خود مزاجی خاص باشد مباین دیگری وبعد ترکیب در شیء واحد ویوشیدن لباس صورت وحد امتزاج تامی نیافته باشد که بعد ورود در بدن اجزاء آن از هم جدا شده هر یک تاثیری واحد کیفیتی خاص ننماید ومنتهای آثار متخالفه ومتضاده میگردد بعضی بسوی بعضی بسیری بحسب ترکیب وامتزاج ولطافت وکثافت مواد اجزای خود مانند مجبر وصبر وارچوب چینی ودرونج واجر وگلاب واکثر ادویه مفاذر هریه بابونه وکل ادویه بابونه نیز مثل شقاقل وهمین وبوزیدان وبوزیدان مسبوز لوا انیکه گفته نیز مزاج را قسمت او دو نوع قرار داده اند یکی اصلی ودوم ثانوی صناعی تا انیکه گفته واین ترکیب شامل کیفیت وصورت هر دو است تا انیکه گفته همچنین بحسب صورت دو نوع است یکی او اصلی ودوم فرعی صناعی ونیز هر یک بر دو نوع اند تام الترکیب قوی مستحکم ودر تمام الترکیب ذهب وسائر فلزات رشم کرده ودر قیام الترکیب ناقص ضعیف رخو غیر مستحکم ومثل آن که مذکور شد ند آورده منتهی ما ارفناه نقله لما سمعه مزج القلوب گفته پوشیده نماند که هر دو اد مزاج دارد یکی آنکه از بقاء عناصر اربعه کیفیتی میماند در آن پدید آید که متشابه بود بعناصر چهارگانه واز امزاج اولی گویند ودوم آنکه از تاثیر مزاج اولی کیفیتی دیگر در متمزج

ظاهر شود و آنرا مزاج ثانی نامند تا اینکه گفته پس هر چه بمزاج ثانوی طبعی باشد مرکب القوی نامند و آنچه صناعی بود اگر مزاج ثانی را اثر موافق آثار اجزای
مفرد اوست آن مرکب را متوافق القوی خوانند و اگر بخلاف باشد مثلا هم تسخین کند و هم تبرید یا مسهلی مفرد بود چون سرکه انگور که بی امتزاج چیزی دیگر
ساخته باشند آنرا متضادة القوی گویند و از بن کلام مستفاد شد که لفظ مرکب القوی مخصوص است باد ویه مفرده زیرا که امتزاج طبعی در صناعی صورت نبندد و لان
تحصیل من الصنعة لایکون طبعیا پس اطلاق وی بر صناعی جز این نیست که از قبیل مجاز بود و هر که را مرکب القوی گفتند همین محمول باید کرد تا اینکه گفته و در عرف
عام مرکب القوی را اطلاق نمیکنند مگر مرکبی که بقوتین متضادتین چون حرارت و برودت تکیف بود بچون کشنیز عند الاکثر و مانند آن انتهی تحقیر میگویم
این جا را نیز تتابع صاحبه شده و فیه ما فیه بعد فانظره و فاضل محمدی در ترویح الارواح گفته اطبا اراده کنند از قوای متضاده قوائی دو مرکبه و این را
مرکب القوی نامند تا اینکه گفته تعریف کرده اند دوائی مرکب را که مرکب از اشیائی متمیزه باشد که هر یک از آن مزاج ثانی باشد و ترکیب خواه طبعی باشد خواه صناعی
تا اینکه گفته مزاج باعتباری دیگر منقسم بسوی قوی مثل هندبا و خربق و بسوی اوتاد اندکه در ان کاسنی و عدس و بابونه و غیره اند انتهی و قال صاحب
بحر الجواهر و قول الاطباء ان دواءه قوة من قوی متضادة یعنی به هذا المزاج الثانی الذی هو انتهی بدانکه صاحب تحفه گفته که هر چیزی را که مزاج ثانوی طبعی باشد
مرکب القوی نامند و آنچه صناعی باشد اگر مزاج ثانی را اثر موافق آثار اجزای مفرده باشد آن مرکب را متوافقة القوة نامند و اگر مخالف باشد مثلا هم
تسخین کند و هم تبرید متضادة القوة نامند و طبیعت هادن خالق هر یک از قوای متضاده را در مکان خود استعمال نموده است و صورتیکه عالق مداشته باشد
انتهی پس از این بیانات سه امر ثابت میشوند یکی آنکه مرکب القوی و مزاج ثانی و هم است و این اظهر از کلام اکثر اطباست دویم آنکه مرکب القوی بمعنی مزاج
است و مزاج ثانی ترکیب را خواه غیر خواه پس در مزاج ثانی ذهب هم داخل است و کرنب چنانچه در غیره و در مرکب القوی ذهب داخل نیست پس مرکب القوی
خاص و مزاج ثانی عام است سیوم آنکه مرکب القوی مزاج ثانی بترکیب طبعی است قاله السید فی اتحفه و تبعه الارزانی تحقیر میگویم این مخالف اکثر اقوال
است و بیانی تفصیلیه و بالجمله فرق بین در مرکب القوی و مزاج ثانی از کلام اطبا بخوبی ثابت نمیشود لکن متفحص و متتبع همین فرق در یافت میشود که بیان و هم
تفصیلیش اینکه از کلام شیخ در مفردات قانون بظاهر فرق همین معلوم میشود که ذهب در مزاج ثانی داخل است و کرنب عدس و غیره در مرکب القوی و
از کلام قرشی و تابعین او که منجمله ایشان صاحب مخزن است تعمیم استفاده میشود که در مزاج ثانی کرنب و عدس و غیره در مرکب القوی داخل نمود از کلام
مخبذی جمله اقسام در قسم مزاج مطلق اند و از کلام صاحب بحر همین قدر ثابت میشود که مرکب القوی مراد از مزاج ثانی رخوست و مزاج موثق مثل هندبا
در مزاج ثانی است زیرا که صاحب بحر مزاج ثانی را بدو قسم منقسم نموده یکی موثق دوم رخو هذا ما ظهر لی بالتفحص فیما بین اقوالهم و الله اعلم بالحال
مرامهم و آنچه کوچکترین اطبا و فرق میان هر دو بعد رد کلام بعض طبائی مشهورین گفته که در مرکب القوی تضاد افعال ضروریست بخلاف مزاج
ثانی و در مبادی الاطبا گفته که در مزاج ثانی صادر میشود فعل مما و از مرکب القوی دو فعل مختلف کسیب در مزاج ثانی موثق متحکم است و در مرکب القوی رخو سلس
ضعیف است تحقیر میگویم اولا این هم غیر مسلم است زیرا که شیخ در فصول استفاده هندبا و تریاق و معجون طبرزد را در مثله مزاج ثانی آورده که در
جمله افعال بوجه قوی متضاده یافته میشوند ثانیا در معجون مطبوخ طبرزد ترکیب رخو سلس ضعیف است و تصریح شیخ در مزاج ثانی داخل است نه در مرکب القوی
و ثالثا تسلیم نمیکنیم بضروری بودن ترکیب موثق و متحکم در مزاج ثانی کما زعم زیرا که فاضل قرشی و تابعین او تسلیم آن نموده موثق و متحکم و غیر آن از رخو
کرده اند و قد عرفت تفصیله فتذکر و بالجمله تحقیر تفصیلی که آورده ام در بیخابر ضروری است پس آنچه بعض اطبائی مشهورین گفته اند بفرق قهری و بر عموم و خصوص
مطلق بانیکه مزاج ثانی عام و مرکب القوی خاص است فرموده اند خالی از قصه نیست و مهذا بیانیکه در اثبات این امر آورده نه خالی از منع
و مثبت این امر خوب نسبت و کوچکترین اطبا هم بر این ایرادات کرده و آنچه گویا موی گفته که در مرکب القوی ترکیب قوت دو دیگر است و هم بعضهما متضادة متخالفة
بترکیب طبیعی بیشتر صناعی پس متباق و ادویه مرکبه از مزاج ثانی اند نه از مرکب القوی تحقیر و مثال آن آنکه برده است تحقیر میگویم نیه ما فیه من وجوه عدیده
اما اولا این تعریف را ارزانی و صاحب تحفه المومنین اختیار کرده اند و این قول مخالف اکثر اقوال است و اما ثانیا این تعریف جامع نیست زیرا که تحقیر

شیخ در ین فصول استفاده در مزاج ثانی نزدیک قرشی حسب نفسه بحر شراح در کب الغلبی و است پس تعریف بے ما نه نیست نیز که در شیر کب طبی است از مائیه جیفیه و سمیه پس مرکب قوی است مفاده و تضاد افعال در ثابت است کما فصلناه من قبل و مهذا ادوی است مفرد است و ثانیا تعریف جامع هم نیست زیرا که کاسنی ترکیب طبی میدارد و شیخ آنرا در فصول استفاده از مزاج ثانی شمار کرده و بعینه کلاب و غون گل سرخ که تبرید کاینه اطباء در کب القوی داخل نموده و تعریف بدین خاج میشود اگر گوئی که مجاز سر که و گلاب و غیره را مرکب القوی میگوییم چنانچه از سر که گفته گوییم صرف دعوی نیست که بمجاز قائل شویم چنانچه این تاویل از سر که و مفرح القلوب گفته نه از قال فی مبحث الاطباء و ایضا از طبع عن التغلب یا دیا بس فی الثانیة مع انه تعلیل التعلیل فعل الحرارة قال المترجم

ذیر طبع عن التغلب یا دیا بس است در رجه دوم با انکه محلل است و تحلیل فعل حرارت است جواب انکه عن التغلب چند انواع است و یکی از اطباء و خواص جدا و مختلف افعال طبایع او محمول بر نیست فاضل جیلانی در شرح کتاب ثانی گفته بعض از ان ابتدائی است و بعض بر و بتاء و صنف دارد ذکر و انثی ذکر کاکنج است و عنبر بمعروف بحب اللبد است و انثی عن التغلب است که دقت طلاق مراد گرفته میشود و بر دو صنف است جبلی و سهلی و جبلی کاکنج معروف و بغالیه در مغربت در آن دخانه ها ساخته میشود و مرق آن مثل ورق سیب و غیر جلست تا اینکه گفته لکن قسم ثانی بر نام و شته میشود و محسن در آن قوی الکیفیت است تا اینکه گفته و آن بغ نوع است بارد در آخر و گفته شد در ثانیه گفته شد حار یابس در ثانیه گفته شد طب و مخدر از ان بارد یابس در ثانیه گفته شد بارد بر طبیعت کاکنج لکن برودت آن می رسد در رجه ثالثه از تبرید تعالی البتانی آن میرد و مقبض است و از ان جنسی است مخدر و منوم مشابه افیون در فصال لکن ضعیف از آن و از ان جنسی است قاتل و مستعمل عصاره اوست و جرم او در مراضیکه محتاج بسکون و قبض و تبرید و تجریع اند و منوم آن مست در فعل از جنون و یکشقال الی الجالیخوا و زاید آن در حدث اختلال جنون و سهو و مخدر محدث جنون و زاید از آن قاتل و ضماد از عن التغلب صید است برای اورام حاره تمام آن خواه طاهر باشد خواه باطنی و بشراب آن بر ای اورام حاره باطنه و ریشه های اصل آن شدید التجفیف و در آن صحت تحلیل اورام باطنه است تحقیر میگویم خصوصا بر ای اورام حاره باطنی بخاصیت شریفا و ضماد او بکیفیت برودت خود نافع است چنانچه شیخ در فصل آخر و در جمله مام فصل بست پنجم از کلیات قانون در شرح آن تصریح کرده اند و بالجمله خواص و افعال او بسیار است و در شرح ابیاتی کثیر موجود اند و در مخزن الادویه هم مختلف طبایع او مذکور است مختصر انکه صاحب مخزن الادویه نوشته که طبیعت بستانی آن در دوم سرد و خشک باحرارت فاعله و گفته اند سرد در اول و خشک در دوم و حق آن بارد یابس در سوم و مخدر و منوم آن شبیه بافیون و ضعیف تر از ان بستانی بلطف و سکن حرارت و تشنگی و یا قوت قابضه و رادعه و محلل اورام تا اینکه گفته و ضماد آن مبرده جهت اورام و التهابات آن و سایر عصاره و اورام حاره و شدت میدان چهار اوقیه آب آن با شکر محلل اورام باطنیه و امراض حادثه بهترین آن آنچه مستعمل است از ولایت بسرای بیده تازه فاسد شده و مستعمل خمر و برگ و عصاره آن با عرق آن با مطبوخ یعنی سلاقه آن با طلاء ضماد آن از خارج و عصاره آن نیز تنقیه و ملاسید نوشته که در تحلیل و سدع هر دو است و اندر اورام حاره زمانه تزیید استعمال کرده شیخ و نفع آن مشاهده میگردد انتهی پس ازین بیانات ثابت شد که عن التغلب بر ای اورام باطنیه بانحاصیت نافع و بر ای ادرع مبرده و آن دو بر ای تحلیل اورام حاره ظاهره و باطنی آن بحرارت فاعله آن بطور نکستان که قائل بحرارت او ظاهر است بر ای تحلیل بخاصیت علی ما قاله الشیخ و تبعه الاکمل الجیلانی و سایر شراح القانون و یا بحرارت فاعله است و علی ما فی الخزن لکن قول اول اقرب بصواب است زیرا که جزء ماده آن مخلوط بمخلص تحلیل آن حار یابس نیست و شاید که از نیوجه بعض طبایعی شهورین قائل شده اند که عن التغلب کب القوی است از ربنا موصوف که در جالینوس که جواب ایراد دین تریاق ملازمان والا آید شل این میفرمایند چنانچه اینجا نوشته اند بقوله اقول اذ مزاج هذا الدواء علی ما ینبغی المتقدمین کذا و اما علی تجربة المتاخرین المهارین نا مرکب من قوی متضادة کالورد و الهندبا و غیرهما فانه یحلل الاورام الصفراویة لما فیه من الاجزاء القابضة و یلطف الاورام البلغمیة لما فیه من الاجزاء المرة و یقع تخالف فیما بینهم حسب المزاج علی انه ینبغی ان یکون مزاجه فی الزمان الماضی فی البلاد التی کانوا مجبولون له لکن تحقیر میگویم بر ین تقدیر الطمینانی بر تحریر طبا یکقلم موقوف است و تا نهگامیکه کلام انتها بدان این تاویل بارد درست شود مزید دعوی بر ای این تاویل نیست و انچه بتسلیم بعضی و انطباق تحلیل اورام از کیفیت برودت بوجه تکثیف مسام و جمع قوت و حصر حرارت غریزیه فرموده اند بر ای اثبات این دعوی عبارت طویل آورده اند و معهذا ازین امر غافل نمانده که انچه بارد یابس بمثل این تاثیر تحلیل کند در اثبات عبیر و معهذا بین منوع بگیر گویچکترین طبا آورده است و صاحب ضیاء الاطباء تحلیل این اورام بخاصیت اد یم نفکرده و قدما بصاحب ضیاء جواب و تابع نگو یا سوی نیز

شده است اگرچه متبوع قریب بعد از تحلیل ملوه بالعرض نسبت بکیفیت منفعل قائل شده اند بنظر که بوجه برودت خود الطفای حرارت غریزیه کند شان آن بجوهره [illegible]
وقتیکه الطفای آن خواهد کرد الی آخر خواهد نمود حرارت غریزیه را که تحلیل میکند ماده رطوبت حیات و امثال آن خواهد نمود در تحلیل تشنج حقیر میگویم فیما بعد [illegible]
باو چندان نسبت که باعث الطفای حرارت غریزیه شود و ثانیاً اگر تسلیم تحلیل ابخره سابقه نمائیم که حرارت غریزیه بتحلیل [illegible] تسلیم نمیکنم که بروت این حاصر حرارت غریزیه شود [illegible]
چنانچه بعض علماء متاخرین قائل شده اند اگر گوئی که بتحلیل الی آخره و همچنین حاصر حرارت غریزیه شود و همچنین ضعف او در حرارت غریزیه [illegible]
غریزیه بوجه نسبی مساوی بودن عدم حصر حرارت غریزیه بوجود نظر باین است از عقل بعید نمی آید لازم آید اینکه سبب الاس و انچه [illegible]
و ثانیاً با و لیس کذلک و حقیر میگویم اگر گوئی عند الشباب بسبب انضج و تحلیل اورام باده شبانه و امثاله [illegible]
گردد و همچنان ترویح باعث ازدیاد لطافت و حرارت آن گردد و همچنان آب برگ عنب الثعلب سبز مروق عنب الثعلب بالفرادة اکثر مستعمل نیز نیست بلکه استعمال آن [illegible]
تحلیل آن باشد نمیشود و استعمال هم اکثر شربا و ضمادا نمیشود پس مجموع محلل بقدر حاجت خواهد شد هذا و ذلک بسبوخ و تحلیل و الا نظر الی سر قال بل و نیال [illegible]
قالوا از الاقطار یا بسرعة النافذیة و اندفاع الماء بالخاصة و حلیة [illegible] الماء اما بالصرة او الکیفیة فعلی کلا التقادیر لا یعنی خشکه لا [illegible]
البدن فیلزم ان یکون مبردا و مسخنا للبدن معا و قد علیه حال الکیفیة تفکر قال المترجم گفته اند که شوره گرم و خشک است در درجه ثانیه آن مبرد است بالخاصیت و ادمیشود [illegible]

که تبریدش آب را بالصورت باشد یا بالکیفیت بهر دو تقدیر خالی از خدشه نیست چه صورت زائل نمیشود و بر رود بدن پس لازم آید که هیچ عضو بدن شاد و هم مبرد ان سماً و بنیاً حال آنکه کیفیت است جواب حقیر میگویم که شوره علی ما قالوا نه بتبرید بخاصیت میکند چنانچه صاحب مخزن باین تصریح کرده اند ترکیب تبرید از شوره در مخزن مذکور است و سبب آن در دل کوچک چوبی شوره دریاندازند مخلوط کرده ثلث شیشه یا دو ثلث از آب پر کرده آنرا بمجمر معین در آن گودی مسجد پر سر پس آب که در شوره انداخته شود سرد میشود و بخیر گردش صبر مهیا و طاس سرد میگردد چنانچه در سرکا جنا و مالد مرحوم معین ملاحظه است سرد میشود و ما جان انگیز آلبرا سرد نمودن آب از شوره و وقت ایجاد نموده اند که در ان اوقات قلیل نسبت مطلوبه و اجزای تبرید اتفاق مشاهده حقیر و تصریح صاحب مخزن مجمد معین است و الا تبرید در صورت تاخیر زائل میشود و الله اعلم تبرید در صورت تعجیل سرد مطلوب حاصل نمیشود و بوید و اما اصل صاحب مخزن [illegible]
گردانیدن و حرکت دادن صرصر اد ان آب شوره خاصیت معین که بکمتر از آن خوب سرد نمیگردد و زیاده از آن گرم میشود و مجاز آن معروف و متداول است و این آب اندا میکنند جوشه
اسفیذ و خوشگوار است چون سرد زائل شد بمزه و ناگوار میشود و شاید بعض مزبره مضر باشد و الله اعلم آخر و معنی خاصیت افاده شیخ در مسائل معدوده انکه سطقات کاتیا تیکه مرکب
شوند حادث خواهند موادر مزاج آن و همزاج مختلف میشود باختلاف مقادیر سطقات و کیفیت اختلاط اخلاط غیر تمامی پس مزاج مهیا میکند اده را برای قبول صور و مهیات پس فائض میشود
مهیات بر ان مزاج فائض در سر اکه صور و مهیات غیر معقول بها از جانب تعالی اند ملکه قوابل گاهی حاصل میشود از استعداد برای قبول آن پس قبل بلکه مستعد شوند قوابل بر آن فائض میشود آن صور و اتمیات
صالح در اده بحسب استعداد آن بعض از اتمیات نیست که برای او نسبت بسوی کیفیات اول معهوده در سطقات و از توابع آن مثل تطیف و تحلیل است و بعض از آن نسبت که برای او نسبت بسوی کیفیات
کیفیتا و از توابع آن نیست مثل صور مرکبات و این مقبوله برای بعض آن قوی فعلیه و برای بعض آن قوی انفعالیه است پس این صنف مقبولات سه خاصیت است از آن قوت مرکبات مستعد شوند
برای آن سبب مزاج معاده آن مرکب برای قبول کیفیت ثانیه مقبول از توابع کیفیت اول از حرارت و برودت و رطوبت و یبوست نیست مزاج است بلکه مثل قوت مقناطیسیت برای جذب حدید
و جذب مقناطیس برای صفر او بر سر اکه لغم و فتیله بر سر اکه دال بر سر او الکن بر گاه این قوتها مساوی باشد نه بود تعاب قوت پس مصطلم گردند بحسب رطوبت و یبوست
بر چیزیکه بود او قبول قوت انتهی پس این خاصیت بر شوره از کیفیت اول نیست بلکه بواسطه [illegible] خود تبرید میکند بمن سبب بیمار ان بسرد شده خارج و امثال آن
حفظ الفصل میشود و این امر بعید نیست سر اکه بود بر بعید [illegible] آنچه از [illegible] شود و قتیکه سر کشته [illegible] بود خاصیت میشود و تصریح این امر شوره [illegible]
است همین فعل تبرید شوره بدن و تبقا بتبرید آنا مدید یا پس این خاصیت عمل شوره قابل مزاج کیفیت نیست بالجمله سر گاه تبرید آب شوره بخاصیت و قبل قت و گردانیدن سرد
و شیشه و آلات معین سر مطلوب از بعد حاصل نمیشود و نمیماند پس تبرید آن بدر از بعد گاه [illegible] آب خارج و صد معین خاصیت میشود و خوشگوار میشود [illegible]
مخلوط بسوده [illegible] این [illegible] مثلا بجوهات [illegible] نمیشود [illegible] این امر [illegible] است [illegible] تبرید [illegible] تصریح میکند [illegible]
و سیکنه آنرا سبوکلیه او قبول میکند بصورت نوعیه [illegible] بر او از مزاج مقبول کیفیت میبرد [illegible] انچه خاصیت است [illegible]

بجوشند لهذا ازان دگذرد حقیر میگویم چون تقریر جناب مصنوع بنحوی بود که مفاد آن عبارت از نظر ابی الهام میمانم تا ناظرین بمطالعه آن
خواهی دریافت حال سازد قوله که دوا اکثر تاثیر میکند حقیر میگوید تاثیر آب مبرد شبیه مخالف تاثیر نجاست است و مورد اغلب نیست و تاثیر قاقله صغار و کبابه وغیره مخالف تاثیر
داخلی هم نیست چنانچه زعم کرده بلکه در خارج تسخین میکند بتخین تبرید آن در داخل است گو در تسخین و مقدار آن مختلف باشد و آنچه بگمان خویش تاثیر اعصاب بر دوست
و خائیدن آن مخالف تاثیر گرمی آن در داخل دانسته و گوید چگونه طبیبان ماهر تسلیم نموده پس ازین چنین کبیر از کوچک و صغیر طبیبان نفوس است که باوجود معلوم عدم رکثر تجارب و بعول استاد
گروهی از اطبا لیست این امر دریافت نفرموده که جرم زبان ذی حس است و بواسطه رطوبت لعابیه در آبها و ادویه شیرین چون انجا اعتدال است شعور حرارت و برودت
سخونت این جزا اول مدرک میگردد و قتیکه آب بالای آن نوشیده شود برودت آب بوجه جاذبیت جرم زبان بوجه منافات ادراک محسوس میشود الا اینکه برودت کبابه وقت
خائیدن مدرک میشود پس غیر مسلم است بلکه حرارت این شیء محسوس میگردد مگر اینکه جرم زبان از اول باعث معتدل باشد و بالجمله چون جرم زبان حس و متعلم السنگ انجا بوجه تضاد کیفعال از اجزاء است
برودت محسوس شود لازم نیست که در معده چنین گردد زیرا که بسبب تحلیف آن و عدم حس و بودن آن محفوظ در داخل از واردات اوبدن که حار بوده طبیعه تحمیه تاثیر این را بتاثیر خود ساخته شد پس قیاس آن بین
قیاس سمان بزبین است او قوله و نخی میز و شوره الخ از کلامش معلوم میشود که شوره مرکب القوی است بطلان آن بنظیر تصریح از آنست بعینه بطلان آن بنظیر تصریح از آنست بعینه بطلان آن بنظیر تصریح از آنست بعینه

بمزاجیت دوائی خارج مناسب فعل و قوت آن میشود مثل فعل تربد در اسهال بمزاجیت بسیط و افتیمون بمقارنت فعل و تقویت فعل او و نخالط ادویه مبطلان فعل بمزاجیت دوائی متضاد از فعل آن میشود مثل عنصب بطیخ صرح به الشیخ فی المفردات و تاثیر نقصان و قوت فعل بمزاجیت مشکله در فاعل میشود و خلط دوائی مخالط باعث آن میگردد و دوا مرکب از عناصر اربعه است و کیفیت مزاجیه بسیطه دارد و باعث نقصان و بطلان قوت یا ازدیاد آن میگردد و این جا شوره مخالط آب مشروب شده و آب کیفیت مزاجیه میدارد بلکه بسیط است و نه نقصان و بطلان فعل و قوت آن در فاعل سوای خارج گشته پس تمثیل باین حکایت و ایراد این برای تطبیق و شواهد آنچه گفته فی قولها این که هوای گرم در گرمالیخ حقیر میگویم از شیوخ اگر این مدعی است که چنانچه هوا بحرارت حس معلوم سرد میشود همچنین تبرید شوره است غفیه مافیه من وجوه عدیده اما اولا هوا لطیف سریع القبول بحای کیفیات است بخلاف آب تاتیا لازم می آید از این که شوره سرد شود نه آب زیرا که آب بارد است نه شوره بلکه آن حار یابس بر تقدیر تسلیم قول جناب شان اخبرای باره کم می دارد و ثالثا هر چند یکه در آب مخلوط کرده مثل تدبیر سرد کردن آب شوره سرد کرده شود سرد شود بان دلیل و لیس الا سبیل و اگر غیر این مراد باشد پس بیان کند تا بر عیب و صواب آن اطلاع حاصل گردد هذا و انچه از کلام جمیلانی بر بدعای خود دلیل ورده اگر در ان بافته شود تا هم دلیل بر دعای وی نمی شود با لجمله چون مطلب ایراد جناب موصوف نرسیده در کتابی این ما ایراد وجوابش مزکور خود که ازان نقل میفرمودند و از نصب نجات می یافتند و تتبع نمودن ایراد باغ سیم می باید لهذا فرمودند انچه فرمودند از مثل این طبیب حاذق که نجمال سهاتذه اطبای دار العلم لکهنو بست بعید است و انچه کوچک ترین اطبا جواب داده اگرچه چنین جا براه صواب نرفته لکن روش وی بمثل روش شخصی است که در شب مظلم بی چراغ غیر عالم راه رود پس این هم راه راست نرفته اگرچه از بعض اطبای مشهورین تقریر جبایین بعض الوجوه کرده زیرا که گفته القرص مبرد آب بخاصیت است تا اینکه گفته مبرد آب خالص است بخاصیت نه غیران و برای تعین و تقیید که وارد بر معاده شود فعل میکند این فعل بلکه فعل میکند بکیفیت فقط زیرا که آب خالص بافته نمیشود در بدن اصلا افافهم و قریب این گفته است فتدبر یا ایها الاطبا حقیر میگویم انچه گفته که القرص مبرد آب بخاصیت است تا اینکه گفته و برای تعین الخ حقیر میگویم که لم نجد چیزی فعل میکند این فعل آیا ازان شوره مراد گرفته پس آن مخالط آب نگشته فقط تبرید باو قرار او بخاصیت است و اگر تسلیم کنم این را پس کیفیت او حاسیت باید که آب حرارت در معده کند و این باوجود عدم تصریح خلاف مشاهده است و مع هذا فعل شوره بکیفیت در باطن معده رجوع بسوی تاویل بعض اطبا خواهد نمود و از چیزیکه فرار کرده است فرار بران خواهد شد و مثل مشهور که فرار از مطر و وقوف تحت میزاب بر وصادق خواهد آمد و اگر آب مراد گرفته پس آن مبرد داخلا و خارجا هر دو است و اینکه انکار آب خالص در بدن الخ جوابش اینست که ما تبرید القرص آب خالص کرده هم غیر مسلم است زیرا که شوره چنانچه مبرد آب خالص است آب غیر خالص نیز است غایة فی الباب مبرد اول بوجه لطافت او زودی و شدید به نسبت ثانی بوجه کثافت نسبی او شود و مع هذا کوچک ترین اطبا از فرع اصل یراد مورد هر دو تقدیر چه صورت ندارد مشیوخ الی سکوت کرده و این تقریر نافع او نیست باقی ماند مبرد بودن شوره بخاصیت مورد خود مقر آنست مگو یا موی هم تاسی کوچک ترین اطبا اینجا حسب معمول خود نموده هذا ما سمح به فکری القاصر مع اختلال الحال و تشتت البال قال فی مباحث الادویة المفردة ومن اراد معرفة الدواء الخالص و المغشوش و المتشابهة فعلیه ان یعرف الفرق بین الخالص و غیر الخالص و الافتیمون و الکشوث و من لسانا الجید و المغشوش فادر هم المعدنی و الحیوانی و الغیر الجید و غیرها و الترياق الفاروق الجید و هکذا المسک و المومیا

قال المترجم و کسیکه مدعی باشد معرفت دوای خالص و مغشوش و متشابه را پس بران لازم است که بیان کند فرق درمیان افتیمون خالص و افتیمون و کشوث و من لسانا جید و مغشوش فادر هم معدنی و حیوانی و غیر جید و غیر آن و ترياق فاروق جید و غیر آن و مسک و مومیای جواب ندادند مزکوره فی کتب الادویة المفردة و یمکن ان یعطا الجواب من شاء فلیجب بالنصاف نعم الا برای علم اجمالی ناظرین این رساله خیری بجوابی دوجب اینکه ما ایدک کل الایدک طلبه

بمعرض تحریر می‌آید بدانکه بهترین افیون مائل بسفیدی و صاف است که آب زود حل شود و از آتش زود مشتعل شود و در آفتاب بگدازد و قوی الرایحه باشد گذاف التخته و علامت جودت آن تندی بو و تلخی طعم و عنوصت و ملاست جرم و جوهر و سرعت آب گداخته شدن و اجزای محاول آن متشابه و متساوی بودن یکدیگر را نباشد و چون صاف نمایند ثفلی از آن نماند و بوئیدن آن خواب آرد و چون قطعه آنرا بشکنند رنگ آن سفید مائل بسرخی و سنگین باشد و چون از آفتاب گداز تند نرم و گداخته شود و چون در آتش اندازند زود مشتعل و افروخته شود و از آن جرم بسیاری نماند و شعله آن صافی باشد و کدورتی نباشد و چون آن را خاموش کنند بوی آن تند و قوی باشد و منشوش آن بخلاف اوصاف مذکوره است و آنرا غش بما میثایا عصاره خس بری میکنند و صبر مرنیخ خل آن می نمایند و علامت هر یک از طعم و رائحه و حل نمودن در آب معلوم میشود گذاف التخم **و افتیمون** لفظ یونانی بمعنی مروارید المجنون است و آن نباتی است بسیار سرخ و فروع آن مثل خطاطیف و برگ های بسیار زیرو و گلش سرخ تیره و تخمش از خردل ریزه تر و سرخ مائل بزردی و بر نباتات و اشیائیکه نزدیک او باشند تند و تخمش شبیه بروک نصاری گویند که در حوالی وی چیزی نمی روید و طعمش تلخ و با مذک تندی و گلش سخته دانه می ماند گذاف التخته و صاحب مخزن گفته منبت آن جبال و وادیها و جزایر دریای غربی و شمالی و بهترین آن افریطشی است پس مقدسی که از جزیره افریطش و مقدس آمده رنگ آن بسیار سرخ و بسیار باریک و تند بوده و هر چند این اوصاف در آن زیاده باشد بهتر است و گفته اند آنچه را در آخر ربیع اخذ نمایند باگل می باشد و آنچه در تابستان باتخم و اکثر در هم آمیخته می آورند و گفته اند که آن تارهای بسیار باریک است مانند موئیکه شاخهای آن در اوراق و گل و تخم آن در هم شکل آمیخته سیاه شده و بعضی گفته اند که هیچ ندارد و شیخ الرئیس گفته که قوت نبات آن مانند قوت حاشاست و بعض گفته اند که از جنس حاشاست و مشتعل مشتمل تارهای مانند خیاطه و تخم آن است و منشوش بحاشای نماید و فرق بسرخی رنگ افتیمون است بحاشا و با سدالعدس نیز و فرق بسرخی و تیرگی با سدالعدس است و فرق میان افریطشی و متعدی آن که بر صعتر پیچیده باشد آن است که چون آنرا بالتدکیف دست و بو کنند آنچه بر صعتر پیچیده است بوی صعتر از آن بدو از عمل افریطشی ضعیف تر باشد مترجم صیدنه البوریحان گفته این را صعتری نامند چون بوی نسبت بسوی آن کنند و چون نسبت بجدن آن کنند جزء خالی گویند و این بون ترین انواع است و افریطشی را انطاکی نیز نامند زیرا که بیشتر از انجا بانطاکیه برند و از انجا باطراف و اقلیطشی بلام بجای را میگویند **و کشوث** گیاهی است مانند ریسمان باریک و بی برگ و ساق آن مایل بزردی و تیرگی که بخارها گیاها می تند و گل آن ریزه مایل بسفیدی و تخم آن کوچک تر از تخم ترب و مائل بتدویر و رنگ آن سرخ مائل بزردی و بعضی زرد مائل بسفیدی و بهترین آن تازه تلخ طعم آن است و قوت آن تا سه سال باقی بماند **و دهن بلسان** ماهیت آن سه نوع است خالص و مصنوع و مرکب اما خالص آنچیزی است سیال اندک غلیظ چسبنده خوشبوی قوی الرایحه تند طعم خالی از حموضت که زبان بگزد و صاف و سرخ عقیقی باشد و چون در شیر اندازند شیر را منجمد سازد و چون در آب اندازند ته نشین شود و چون در آب حل کنند آب برنگ بسر گرداند و چون بچشمی آلوده بغلبند در پرشیان زاری نماند و قوت این تا چهار سال باقی بماند و بهترین همه این قسم است و هر چه بدین اوصاف نباشد رذی و منشوش است و طریق امتحان این است که در اول طلوع شمس نیمه درخت نارنج تازه را بچاقوی تیز بشکافند و بگذارند تا شیره آن بیرون آید و بعد از آن قدری از آن شیره را بگیرند و مصنوع آن که معمول این زمان است آنست که میگیرند چوب بسلم و بسپاسه و سیمه سیاه را در هاون تر با اجزای مساوی بکوبند تا بحدی که بسرشت نماند و بعد از آن بیست تا بیست و پنج روز بر سر پس صاف نمایند و این دهن بعد از اصلی است و نیز شاخ و برگ درخت بلسان را در آب جوش میدهند و بعد از آن بدستور مقرر مرتب میسازند و این بعد از آن دهن مغشوش و می آنست که آنرا بعضی ماکثر ادویان مانند دهن حبه الخضرا و مانند بعضی مصنوعات دیگر مغشوش نمایند و بعضی بعسل و موم و روغن مورد و حناد امتیخ غش میکنند گذاف التخم **و فاذزهر** بهر سرب پاذزهر است قال صاحب التحفه السم قاتل سریع است و بمرور مجر السم نماند و مداوا طبا آرد و مجر است کافی هنگام پاذزهر حیوانی استعمال نمایند مراد از ان مجر التیس است و مولف اختیارات بدیعی انکار معدنی نموده متوجه آن نشده و این دلیل است بر عدم مطالعه کتب معتبره و از این جمله میتوان گفت که معدن کاذر بر سر از سطوخودس و غیر او قائل

ف

چین و پیچ قسم سیاه سفید و زرد و سبز و اغبر و منقط و ازرقی طلخ کی گفته که مابین زردی و سفیدی و برنگ دسمه مشابه و نموده و در دفع ضرر تجربه کرده و
ابن سنده به گوید که نزد ما مائل بسبزی و سفیدی است قال صاحب المخزن اما حیوانی است که در شیروان یافت میشود و بزهره بعض حیوان مثل بز کوهی و
گاو وحشی و میمون و بقه مانند و شبیه و شدید که نزدیک بهره آن تکون میابد و چون بطلق گرگرده شود مراد مجر التیس است که بهترین انواع آنست خصوصا از برای
که در کوهسار شاکره فارس باشد و آن با شکال مختلفه میباشد طولانی و بیضوی و مدور و بعضی بواسطه انعقاد آن بشکل انچه بر آن آویزان است مانند گفته و بدانکه حمل آنرا زیر
کنند و شیر کنند و چند روزی دیگر دوم کرده بهمان شکل باز بهری سازند و فرق آنست که چون سوزنی را گرم کنند و در آن فرو برند و دران شاهده
گردد اصلی است و اگر سیاه است جعلی است و گویند امتحان خوبی آنست که چون با خاکستر سفید خشک کف دست بالند سبز بستی کرده و چون مدتی سائیده و شیر
شیر انبه گرداند سائیده آن سرخ مائل بسیاهی باشد و سرخ و زرد آن متوسط است و اصل آن نیست کسانیکه بکرر آزموده اند زرد بدن جوهر قماش و رنگ آن
را میسازند که اصلی است مجعول و مصنوع و علامت جعلی آنکه در حوف آن نکون مائیه آنست که اکثر اغراض خوشحالی را با قوت میباشد و از میان اشتمال خرد و درد
تنها میگذرد و فاذره معدنی ماهیت آن حجر معدنی است و معادن آن مملکت خطا و جبال ختن تا نیکه گفته و بهترین آن حطائی پس قندهاری پس خراسانی پس خلجی که
خوشبو و خوش طعم و اطرش و خوشرنگ سائیده آن سفید و خوشبو کمتر باشد و زیادتی اوصاف بالا بهر قوی میباشد و دیگر انیکه چون با افیون و با آب گل نیم بسائند
تلخی آنرا زائل کند و چون گل نیم بسایند مقاربان آن بر چهره سائیده بخورند تلخی آن محسوس گردد و همچنین افیون و دیگر انیکه یکی از سموم مشروبه و بلندوعه
استعمال نمایند اگر نفع آن از زیان ظاهر شد خوب است والا خراب است و استثنای دیگر گفته اند و اکثر از آنها خالی از مبالغه نه اند تا نیکه گفته الوان بفتوه او
مشتمل اند زرد و سفید و سبز و اغبر و بری و منقط و این همه بمشابه صاحب مخزن آورده اند و الوان دیگر مانند سیاه و مابین زردی و سفیدی و برنگ زر و مائل بسبزی
و سرخ و گلابی شفتی مخطط سبز و زرد و سیاه و ابری ماون بدان الوان و غیر آنها هم بمشابه وی رسیده انتهی پس انچه ازین وصاف خالی است غیر جید است اما
امتحان **تریاق فاروق** علی ما قاله صاحب التحفه چنین است که شخصی دوای مسهل مثل مجموعه داده در حین عمل آن تریاق بقدر باقلا دهند اگر در حال
مانع از عمل او مشتور خوب است و بدستور حیوان یا بس اخراج زلال تریاق بدهند و بعد ازان افعی ماده را بگزند هر دو را نگذرند و بدستور خردی را یا حیوان دیگر را دوای
قتال داده بعد ازان تریاق بدهند آن حیوان میرد و بدستور از ابتدا خون نمیجمد یا بدستور در دهن افعی و مار کنند او را بکشند انتهی و جناب والد ماجد حقیر سلطان الحکما
بالتقاء الشریف طاب ثراه در حاشیه کتابی بخط خود فاده فرموده اند که علامت و امتحان تریاق اینست که اگر سگ یا چیزه مرغ قدری مثلا نخورانند
یا زافعی بگزانند پس تریاق خورانند همان وقت زاله سم کند و اگر شخصی را سم بنوشانند و چون بعمل آید قدر کفاف تریاق دهند اسهال به بیند و همچنین عمل میکند
در قی میشود یا غالب و اگر در دهن افعی مار زند بسیر و اگر سوراخهای ماران مار زند هم بگذارند و اگر بدهن حلکرده آب دهن برگزدم مار زند بسیر و اگر مار را قلاده
که ملوث خون جامد بود مار زند با انگشت دران حل کنند و باعتی بگذارند خون بسته مذاب شود و اگر تریاق از وصاف معری باشد تریاق مباشت
و از غایت کهنگی باین حال رسیده باکار هم نیاید و وی تا شصت سال از کمال خود است و بعد ازان حکم معاجین کبار دارد و بسم نفع میکنند و بعضی گفته اند
نفع او بحرر زین است و هم بسبز دین و صاحب قسامی گفته که هذا لیس بحق بل هو بحر و بحرین عظیم و حق این است که چون تریاق اصیل یاب است
و دعوی صاحب قسامی صحیح باشد والا تجربه این عزیز که قرشی مدار بر مسامحه گفتن را و ند تخطیه میکنند در شرح خود تجربه قدما کرده بانی تریاق بوده اند بدون بعید دارد
و بدانکه جناب مرحوم در رساله خود در جواب استفتای که موضوع و جواز ادخال تمر هندی و غیره در معقنه فرموده اند این مرد و شبهه را بسوی حکم زانی در قرابادین
قادری فرموده جواب آن ما ذمان داده اند که شارح اقراباذین قادری نظر بر تریاق مفروشته نیست بلکه حسب مشتهر الاسقام و صاحب کامل الصناعه
و صاحب هادی سیف و صاحب سعیده و غیرهم با یکدیگر اند در رساله مذکور در جواب حواله عبارات کتب مذکور فرموده اند اصاب من حمد و کسانیکه مجتهدند در طب و عصر خود و بوند
تجویز فرموده اند که محرور المزاج حموی و صفراوی و کسیکه در آشامیدنی و غلط غالب باشد بسیار مضر است و در حالت صحت چون خوردن آن بدون
دفع ضرری مهلک نیست جذام و امثال آن و بعد رفع هم علت اگر اعتیاد حبر بدشود و بسر بدیده و استعمالش مباشد تا رفع غائله آن گردد چنانچه شخصی چون

۷
۷

برای حفظ صحت توانائی شروع کرد بخوردن آن و چند روزی پی هم بخورد آخر الامر تمام بدن او مجروح شد و هیچ تدبیری سودمند نیفتاد و همان علت مرد و در ضمن
استعمالش سند بجناب مرحوم از تریاق الارواح و از این رساله نقل فرموده اند که در ضرر بیش نفع تریاق قلیل است و دوای اسک انفع جمیع است حقیر میگویم مستعلم
تفصیلیه لغت را الله تعالی فانتظر از جناب مرحوم جواب بیرادی حکیم ارزانی بر شارح اقسرائی بعدم اسهال او مذکور مرحوم اند که قدما بقوت اسهالیه آن متفطن نشده اند
چنانچه آنمرحوم قبل ازین بنقل عبارت شفاء الاسقام ثابت فرموده اند و دفع منافات بانکه شیخ قائل باسهال او مذکور و صفوات قانون نشده و شارح و افق
وعده خود در خطبه شرح نقل نکرده ام انچه نفکر کرده ام در شکتاب گرازکب معتمده و منجمله قانون ستاند فرموده اند لکن عجب نیست که شارح اعتماد بر قول شیخ و پیش در فصل اخیر
مقاله اولی از کتاب دوم در احکام مراجعت کرده بقوله و کک الراوند فیه قوة قابضة که موافق قدماست نموده باشد انتهی کلامه الشریف علیهما تحیة بر کاته و تمنا و سئوال
حقیر میگویم کما علمت سابقا مضر تریاق بحرورین بوجه کیفیت مزاجیه حاره بوجه اجزای حاره اگرچه تاثیرش غالبا بحسب صورت نوعیه باشد منافی ناتیر ش بحسب کیفیت
تسخین از اجزای حاره اگرچه تاثیرش بوجه کیفیت مغلوب بصورت نوعیه باشد نیست و همین سبب نقش در ضرر بیش کم بلکه مضر میکند و دوا المسک انفع میباشد
قال الشیخ و اما البیش فمنفعته التریاق و قلیل قدر ان یدافع بالموت حیلة و لعل دوا المسک کما زعم بعضهم انفع من الجمیع فیه و وجهش افاده فاضل جیلانی
در شرح قرابادین قانون میل ثانی انکه نفع تریاق از دو بیمیه کم است زیرا که ضرر سموم صرفه زیرا که ضرر سموم تفتین خلط و ارواح و اضعاف طبیعت است و تریاق
شدید النفع است زیرا که قوی طبیعت را بوجه تقویت صورت نوعیه بوجه تخفیف است لکن از دو بیمیه پس ضرر آنها از انواعش خروج از اعتدال است تا انکه گفته اند بیش
اگر چه کار کرده نمیشود از دو بیمیه بلکه تمار کرده میشود و اسهوم مطلقا اگر تصرف کرده اند اطباء تبه بحیات کنیز که بیش با سمیت خود قوی الحرارت است تا انکه گفته بشار
که حاد در آخر درجه چهارم است و گفته شاکیه کیفیت بیش بعین سمیت آن است زیرا که نیمه تبه حرارت قاتل است پس چگونه و قضیکه بعارض طبیعت سمیه
باشد پس ظاهر شد که بیش قاتل بصورت است مگر برای حرارت مزاجی آن مدخل تام است در اعانت برای آن طبیعت سمیه و قتل و ظاهر شد که تریاق مقاوم است
آن برای کیفیات مزاجی اقل است از فعل آن بخاصیت صورت نوعیه پس برای همین دوا المسک نحو آن انفع است کثیر در علاج بعض ادویه سمیه از تریاق و
چون دوا از قوی ترین شیاء است بمقاومت بیش اند دوا المسک کثیر است انتهی حقیر میگویم بحمد الله سبحانه انچه اکثر از نفوس خبیره وارد کرده ام از انجا
باثبات رسید تفصیلش انکه ضرر سموم علی ما مر مرة اگرچه بخاصیت است لکن کیفیت مزاجیه غالبه در ان بحاکمان فعل بخاصیت او میشود اگرچه اعتبارش بوجه مغلوب
بودن او از تاثیر خاصیت و دیگر وجوه مذکوره مذکور شود و نفع تریاق اگرچه بصورت نوعیه خاصیت است لکن نه در ادویه سمیه حاره مثلا بلکه در سموم حاره مثلا تحریر
او از کیفیت مزاجیه میشود بلکه بر شش تجربه اطبای ماهرین در سرورین مشاهده اکثر متاخرین از اطبای کاملین آمده است لهذا اگر با مصلحات مزاج خارج از اعتدال
تریاق بحسب ضرورت داعیه استعمال کرده شود آنوقت ضرر بحرورین نخواهد رسانید و بهمین وجه قدما قائل بنفع او در محرورین شده اند خاصه فی الشباب
نفع وی در سموم باردة مزاجی یا بحسب ضرورت داعیه بودن ضرورت تخلیص بدادویه مسخنه در سموم حاره با مصلحات بارده خواهد شد انتهی
بنیهم و بین المتاخرین و نحمد الله علی ذلک محمد الشاکرین و لله در میاقد ما و معلوما تنا فیما بین انچه فاضل نفیس بن عوض در شرح خود بر جزر گفته و بحسب
بصلوب است انکه بود مذکور که استعمال کردن او مذکور بوجه قبض در ذرب و سنطا یا در متاخرین از دسهال میکردند گمان کرده بعضی بتطبیق از ان که او مذکور موجود
فی زمانهما او مذکور قدیم نیست زیرا که او مذکور قدیم عالبش اسهال است و این اسهال گمان کرده بعضی از اکثر سموم و لهذا مذکور گشته عالبی متغیر شیوه بحسب او ضاع فلکیه و
گمان کرده بعضی آن غیر آن و حق این است که بوجه قبض خود عالبش است و بوجه تفتیح مسهل پس اگر مستعمل بعضی قوابض کرده شود عالبش اسهال است و همین مسهلات
زیادت اسهال میکند حقیر میگویم بالنفیس قائل ان تعمیل ان عالبش نیست بلکه انچه از شرح قرشی بر مفردات قانون آورده باشد لان لا تقرشی لا الجیلانی و کلانی شرحهما فی
او مذکور قد کان لا او لوان یستعمل فی الذرب او سنطا یا و لهما خواص مستعلمه و مر دته مسهلا و قد تشوش ذلک فی زمان جماعة من تطبیبین فظنوا بعضهم ان او مذکور الموجود الان
و بین القدیم دون ذلک قد کان بعینه الا اسهال هذا بسهل فظن بعضهم انهما و ما ذکر الحق خلق تغیر انهما بانتقال اقتضی الاجزاء السماویة فحکموا ذلک فلک کان او لم یکن او لا بحیث الا سهال
و الان مسهل و ذلک ان جاز فی حال الکواکب اتصال بعضها بعض و نحن نری ذلک و نفی الاخر ذلک و نفی الاخر ذلک و نحن نری او مذکور فی زماننا هذا مسهلا و لا بحیث الا سهال و لا تفتیح بل تفتیح است بقلت

از اشتعال اراده و حاره اسهال و ان استعمل مع موانع الاسهال حبس الاسهال و ذلک لاجل تقویته هذه الموانع لمانعیته من القوة الدافعة فیعلیها اشد کثیرا من فعل القوة المسهلة و اذا استعمل مع المسهلات ازاد اسهاله لاجل تقویته تلک المسهلات لمانعیته من القوة المسهلة انتهی **حقیر میگوید** چنانچه باطبیبات با بواسیر قبض با مسهلات اسهال نمایند بحسب اراده باشد و هذا امر یقبله العقل السلیم و الفهم المستقیم هذا **و حقیر میگوید** کسانیکه قائل بودنش مرکب القوی اند ظاهر صحیح معلوم میشود و بعید نیست که اختلاف افعال منوط بران باشد و بیدمانی در شرح القرشی و الجیلانی و فی جمیع نسخنا و ارضیه بها بقبض ثمانیه تصحیح و تحلیل و ارضیه قوة ذات تکاثف گرم و خشک و مبرد بالعرض بسبب شدت تحلیل انتهی و بیدمانی در شرح القرشی و الجیلانی و فی جمیع نسخنا و ارضیه بها بقبض ثمانیه تصحیح و تحلیل و ارضیه قوة ذات تکاثف تغلب فیه الحرارة و الحرکة القوی الاحشاء بفتح الهمزة و هو مسخن محلل لطیف جلاء منق مدر حابس للعرق و المتجلبة من الاعضاء منق بالاسترخاء منهاء ان کثرت حرارة و عصارة الابزار بیس المعدل الاستمراء قوی الاعضاء الباطنة بالجملة الزاد مفتح منفذ منه الفیضی و هو افضل و هو مرکب من جوهر هوائی لطیف بارد رخو و طعمه فیه قبض و لطافة و حدة و حرافة و مرارة یعین از بعض اطبا فاضل جیلانی تفکر کرده فیه قوة مسهلة بخریج بها الاخلاط الغلیظة الخام و الرقیق و اذا اخذ مع دردیا بس قطع الاسهال المفرط الذی من الماء الرقاق و کذا اذا اخذ مع سنبل هندی و مع بالضعف قوة مسهلة **اما مشک** پس خون منجمد است که از ناف حیوانی کوچک تر از بلاپچه هند و ترک حاصل میشود و او را آهوی ختائی آهوی مشک مینامند و در بعض مشک چهار قسم است **یکی** ترکی **دوم** تبتی **سوم** چینی **چهارم** هندی و علامت مغشوش آن از سیاهی مفرط و ثقل و کمی الخ و باید بوی آن معلوم شود و امتحان انچه در نافه باشد آنست که ریسمانی را بسوزن اول از نافه بگذرانند پس آن ریسمان را از وسط سیر بگذرانند و بگذارند و بگاه بوسیرند هر چه خالص است و الا اخلاط و امتحان انچه در غیر نافه باشد آنست که کف دست قدری از ان را با آب دهن بمالند اگر حل شود خالص است و اگر قیمه گردد مغشوش است هذا و التفصیل فی المخزن و التحفه **و موميائی** چند اقسام است و بهترین آن آنست که چون جگر گوسفند را در گرمی فرج و بارزه سنه شکسته کنند و بران بمالند الیتام یا بدوزند گفته اند امتحان موميائی اصلی آن است که همواری پای مرغ یا خروسی را بشکنند و بقدر یک دانگ از ان روغن گل حل کرده بحلق او ریزند و قدری بران بمالند اگر در عرصه یکشبانه روز جبر شکستگی پای او نموده باصلاح آرد خوب است و جید و اصلی و الا مدبر غیر اصلی و گاه باشد که در عرصه هفت هشت ساعت باصلاح آرد و دیگر انکه موميائی خوب مثل موم خالص در دست بزودی نرم میگردد و غیر آن صلابت بسیار دارد و نیز جبر کند اعضای انسان و اوجاع تقویت باه و سایر قوی در انسان تجربه نموده بهترین و ارزانی سیاه صاف براق نرم آنست که بوی بد نداشته باشد و باندک بوی تفصیل باشد هذا و التفصیل فی الرسائل المخصوصة المرضوعة لبیان الترياق و الفاذزهر و الموميائی و کتب الادویة المفردة **قال فی مباحث الاطباء** البحث السادس عشر فی الادویة المرکبة قالوا فی بیان قدر الشربة و طریقة استخراجها اذا اردت ان تتخذ دواء مرکبا و لک لکل واحد من الادویة المفردة غرض ما فاجعل نسبة مقدار الشربة لکل واحد من الادویة المفردة الی دواء اخر مثل نسبة غرضک من دواء الی دواء اخر یرد علیه ان کثیرا من الادویة المرکبة مثل النوشادر و قدر شربتها من درهم الی درهمین و وزن الادویة فی هذا المقدار لا یبلغ من دانق الی دانقین فمن این یحصل الغرض منها و انما مثلنا النوشادر و لانها یستعمل بعد الترکیب بلا فاصلة فاحتمال الصورة النوعیة ملغاة هاهنا **قال المترجم** بحث شانزدهم در ادویه مرکبه گفته اند در میان قدر شربت و طریقه استخراج آن انکه چون خواهی که در مایی قدر شربت دوائی مرکب که بهای هر واحد از ادویه مفرده اش غرضی باشد از اغراض پس بگردانی نسبت مقدار شربت هر واحد از ادویه مفرده بسوی دوای اخر مثل نسبت غرض خود از دوای بسوی دوای دیگر الخ وارد میشود بران اینکه بسیاری از دوای مرکب مثل نوشادر که قدر شربت آن از درهم است تا دو درهم و وزن ادویه در ینقدار نمی رسد از دانق تا دو دانق پس چگونه حاصل شود غرض از ان تمثیل نوشادر و آن سبب ایراد نمودم که استعمال کرده میشود بعد ترکیب بلا فاصله پس احتمال صورت نوعیه این جا منتفی باشد

جواب بدانکه این قاعده را قرشی هر دو جزیه بعبارة گفته و اذا کیست ادویة کان لکل واحد غرض فاجعل نسبة مقدار الشربة من کل واحد منها الی مقدار الشربة کنسبة الغرض منه الی الغرض فان تساوت الاغراض فخذ من کل واحد جزءا من مقدار شربة سمیا بعد الادویة تفصیلش اینکه وقتیکه ترکیب دهی ادویه باشد برای هر دو اغراض از دیگر پس اگر متساوی باشند اغراض برابر است که مقدار شربات آن متساوی باشند بوزن یا مختلف دران پس بگیر از هر واحد از ین ادویه جزوی از اجزای مقدار شربت که باشد عدد آن مماثل بعداد ادویه پس اگر باشند مقادیر شربات متساوی خواهد شد هر دو جزو از مرکب مساوی برای دیگر بوزن والا فامثال این اگر اصطبار شود بسبوسه ترکیب از شحم حنظل و سقمونیا و صبر و تربد برای استفراغ اخلاط که سهمال آن از خلاط این ادویه کنند و باشد سهمال انها برابر برای دیگر پس بگردانی هر یکی را مساوی برای دیگر بقوت مسهلة و این بشابهت حاصل نمیشود بمساوات در مقدار ادویه بلکه بمساوات در وزن بلکه بمساوات در مقدار شربت بنحو که باشد جزو هر واحد از انها در مقدار شربت تامه مثلا از شحم حنظل نصف درهم و از سقمونیا نصف دانگ و از صبر چهار دانگ و از تربد یکدرهم بعداد ادویه چهار اند پس خواهد شد ماخوذ هر واحد از انها چهار م شربت پس خواهد شد ماخوذ از شحم حنظل ثمن درهم و از سقمونیا ربع دانق و از صبر یک دانگ و از تربد ثمن درهم اگر گفته شود که این صحیح نیست زیرا که لازم نمی آید که باشد ربع جسم فعل کند ربع فعل تمام آن مگر گاهی فعل کند چیزی قطعا مثل انکه چهار مرد وقتیکه بردارند سنگ را یک فرسخ همیشه نیست که بردارد یکی از ان این سنگ را ربع فرسخ جواب آن داده شود که واجب است که گرفته شود از شربت هر واحد از ین ادویه بقدر کافی برای فعل وقتیکه منضم شود بسبوسه مقادیر بوانی دیگر برای همین وقتیکه جزو ماخوذ از جزو سمی بسبوسه مماثل بمقدار بسیار باشد زا کرده میشود مقدار خود زیرا که قدر بسیار شده میشود ضعف آن در قوت پس فعل نمیکند فعل مقصود و والی الغرض نمیشود و نیست مراد از قول مصنف سمیا بعد الادویة یعنی مماثل عدد ادویه درین ترکیب بلکه مراد آن ادویه که گردانیده میشوند در ترکیب برای فعلیکه ترکیب دهنده شامل مرکب بغرض آن مثل ادویه چهار در میان آن مکن آن ادویه که مرکب اند برای اصلاح و تقویه وغیره پس اعتبار برای آن نیست در عدد اگرچه جزو مماثل آن باشد و اگر مختلف شود پس بگیر از حدس صناعی و مقدار کن بمقدار حاجت از فعل هر واحد از ادویه دیگر و آن نسبت مقدار شربت از هر واحد از ادویه بر نسبت مقدار حاجت پس اگر بعضی از بعض ناقص کند از بعض بحسب غرض خود و سمی بمعنی مماثل است یقال فلان سمی و قتیکه هم اسم و باشد قال الله تعالی هل تعلم له سمیا ای نظیرا و در استعمال این الفاظ درین موضع نوعی مجاز است زیرا که سمی مماثل است در اسم و مراد این خاکسار نیست و مجموع مماثل برای ادویه زیرا که ربع در مثال مذکور بعضی است از ادویه مرکب بر سه مماثل اند در اسم اربعه مثل عدد سمی برای اربعه بر برای سه ثلث و برای اثنین نصف علی ما فصل فی شرح الموجز و اخذ قاعده مذکوره فواضح است و در قرابادین قانون فی کیفیة

الترکیب حیث قال اذا عرض لک ربع حوانج و لم تجد لها دواء الا مصنوعا مثل ان یحتاج الی استفراغ السقمونیا و شحم الحنظل و الصبر و التربد فتریدان تجمع هذه المشکون ذلک دواء جامعا فانظر فی ان ما مقصودک فاعمل جمیعا فی شرح قرابادین قانون نمبر ثانی منحصر در دو چیز است یکی انکه حال خالی نیست از انکه باشد حاجت بسبوسه هر واحد مثل حاجت بسبوسه هر واحد از ادویه یا باشد حاجت بسبوسه بعض مثل تربد که حاجت بسبوسه بعض بیشتر دارد از بعض دیگر مثل ضعف اقل کما قال فان کان الحاجة الیها بقدر واحد فخذ من کل واحد ربع الشربة ترکب و تصریح مثال موصوف اندکی در حکم آن وقتیکه گرفته شود از هر واحد از ادویه شربت تمامه معاکرده شود بعلیل ربع آن مرکب این نسبت فاحسن الحدس الصناعی و قدر ما یلیق بحال البعض نسبة الحاجة الی الحاجة فانه فرد علی قدر تلک الشربة الجامعة مقدار البعض بالنقص مقدار البعض نسبة الحاجة و ترکیب مذکور گفته میان کلام در غایت شمول و کمال فائده است بالتفصیل را این کلام مانخواند شرح بعض علماء قانون مذکور بوجه طول را مذکر از بعض مضار و اعلال ناظرین مذکر دیم من شاء التفصیل الیه فلیرجع الی شرح جمیلا فی علی الجلد الثانی من القانون الکبیر للامانی و متعاقبا لملک نواب حکیم علویخان تالیف موسسه الذاکر حکیم محمد حسین خان در قرابادین خود از ایراد این قاعده سکوت کرده و نکته این فصل بدست نیامد پس اعتراض مذکور بر قانون بر قاعده نیست فقط و واضح جلالا کی خود غلط کرده ساقط و مندفع شد تفصیلش اینکه اولا این قاعده و تصریح شارح جمیلا کی در کیفیت ترکیب مطلقا نه در کیفیت ترکیب معاجین یا اشربه یا غیر آن پس کلام او اینجا مناسب کلام است و مرکبات مذکوره از جوارشات است

ثانیاً ایراد یکه وارد کرده در شرح مذکور بتعیین مقدار شربت است زاد و یه مرکبه متداوله نه بکیفیت ترکیب ادویه معلقاً و مقدار شربت آن بسبب اغراض یرا که
علی الخصوص در بین ایراد انمیشود اما تفصیل این قانون و ایراد که در شرح مذکور مسطور است اینکه گذرانیده شود دهن شربت از دوای مرکب مناسب بر سبیل اصالت و مفرد اینکه کسب
شود از ان ترکیب بعد اینکه بانند یه و اخراج از ادویه مفرده شربت تمام بعد اینکه اعتنا کرده شود بهر ادویه که انداخته شود در مرکب پس اگر دوا مرکب از دو باشد گرفته شود
از هر واحد هر دو شربت واحد پس گرفته شود از جمله نصف آن یا گرفته شود از هر دو نصف شربت مانکه باشد جمله شربت واحد همچنین قیاس کرده شود دوا مرکب
از سه ادویه یا چهار باشد پس گردانیده شود ثلث جمله یا ربع آن پس گردانیده شود جمله شربت واحد هذا اما تفصیل ایراد اینکه می باید اکثر ادویه مرکبه از ادویه غیر قوته
الکیفیته بسیار که تصریح کرده اند که مقدار شربت آن درهم ست یا دو درهم علاوه اینکه اصل ادویه بدون مصلح و بدون آنچیز که سبب اخراج شود از شهد قائم مقام
ادویه بین مقدار از شربت نمیرسد وزن دانگی باوجود اینکه این ادویه مفرده مستعمل میشوند هر کدام نیم یکدرهم یکمثقال مثل معجون یا نوشدارو زیرا که شربت ادویه از مثقال است
تا دو مثقال و اصل ادویه روزن واحد نمیرسد سی مثقال با این همه که در وصلحات مانده نزاوا زیست که حساب کرده شوند در اصول ادویه آیله و نکسر میرسد بسبب مثل وزن آن
و این مواضعه تدقیق و تامل بانفع ست و همچنین ست حال سفوفات زیرا که آنها باوجود سست بودن ترکیب آنها میباشد مقادیر شربات آنها قلیل و مثیل دادم
بجوارش نوشدارو زیرا که ادویه امثال و الوان نیست که گفته شود در شان آن حاصل شود بر آن افزاجات مزاجها و صوتهای نوعیه خلط که بسا اوقات باشد صادر از آنها
تواند بسبب اصوتهای نوعیه زیرا که امثال این ترکیب و اجزا لطیف حاصل نمیشوند بر آنها مزاج در مدت قلیله میباشد یکدرزیرا که بعد ترکیب مستعمل بلا فاصل میشوند بوجود
ایمقدار شربت قریب ست از مقدار واحد از مفردات آن با وجود انضیاف مصلحات و شهد و شکر و غیر آن بسوی آن انتقی و کلام بعض اطبای مشهورین اینجا بوجوه
عدیده مختل ست بوجوه عدم وقوف ست از اصل قاعده ایراد یکه وارد کرده شد از شرح قانون خیر و تقریر کرده چگونه اطبا تابع وی گویا موی نیز واقف این ایراد و خالی از وجوه
خلل نیست لهذا از نقل هر دو قول کریمه کرده شد بالجمله قال فی مباحث الاطباء ابحث السابع عشر فی الامراض المخصوصة قالوا الصداع
الم فی اعضاء الراس و فسروا بعضهم الالم بخروج العضو من حالة طبیعیة الی حالة غیر طبیعیة و بعضهم بادراک
المنافی من حیث هو منافی یرد علیه ان تعریف الصداع منقوض طردا بالدوار و السدر و غیرهما سواء
فسروا الالم بهذا او ذاک لان المرضین المذکورین لا یخلوان من الخروج و ادراک المنافی علی انه یلزم ان یکون
الصداع من المعانی المصدریة الانتزاعیة و الماهیة الاعتباریة و لیس کذلک لانه من الماهیات الحقیقیة

قال المترجم بحث هفتادم در امراض مخصوصه گفته اند که صداع الم است در اعضای راس تفسیر کرده اند بعضی الم را بخروج عضو از حالت طبیعیه و بعض بادراک
منافی از این حیثیت که او منافی ست و ارد میشود بر ان نیکه ناقض میشود تعریف صداع بدوار و سدر و غیر هما زیرا که تفسیر کرده شود به تفسیر ان هر دو مر آنچه که بود
خالی نمیباشد از خروج و ادراک منافی علاوه از ین لازم می آید که صداع باشد از معانی مصدریه یا هیات انتزاعیه حال انکه چنین نیست که صداع از ماهیات حقیقیه ست **جواب**
اولا تعریف صداع بدوار و سدر منتقض نمیشود زیرا که تعریف صداع اطبا فقط بالم کرده که اعتراض مکور وارد شود بلکه تعریف کرده بانه الم فی اعضاء الراس و اعضاء راس
مطلق آن نیست بلکه حساس آن از آن اعضا که معروض الم صداع میشوند بتصریح قطب المحققین فی التحفة السعدیة جلد دهم سر و غشای دماغ و شرائین دوازده و شکنه
و شک نیست که دوار و سدر اعضاء راس متالم نمیشوند زیرا که دوار و سدر علی ما قاله الفاضل السهرندی حالتیست که متخیل میشود بسبب آن قوت دراکه و
قوت فعاله بارادة بسبب حرکت دوریه که حاصل میشود بر ارواح از اسباب بادی و مبدی تفصیلش انیکه فاضل سمرقندی در اسباب و علامات و تعریف آن گفته و
هو ان تخیل لصلابة الاشیاء المحیطة به او لحرکة ما یحیط به و بدنه بدوران فلا یمکنه ان یثبت و سببه ما یملا الرقیقة و یراح فی بطون الدماغ او فی عروقها فلا یمکنها ان تحلل
فتحرک حرکة غیر طبیعیة فتقابلها الروح بحرکة مضادة بتلک الحرکة الریحیة فیحدث فعان فیقع بینهما حرکة دوریة کما یری فی الزوبعة بسبب دوران الهواء فیتخیل ان الاشیاء
تدور علیه انتهی پس اسباس آفت دوار بوجه حرکت دوریه بقوت مدرکه فعاله میشود و آن از اعضاء راس نیست و صداع الم در اعضاء راس میشود و این هذا
من ذلک و همچنین در سدر هم متالم اعضاء راس نمیشوند زیرا که سادی ست دوار یا ستر زوک حال انیکه نزد یک محققین دوار مقدمه سدر ست و بالجمله دوار و سدر

سر عرض الم اعضای راس نه اند و ثانیا اگر تسلیم کرده شود که در دوار و سدر بعض اعضای راس هم متالم میشوند پس حقیر میگویم که این ایراد جزو
آن ایرادست که جالینوس و اردمیشود بلکه بر تعریف علم که جالینوس آنرا اختیار کرده و شریف المطابا در حاشیه خود شرح اسباب او کرده نیز تعریف او جامع نیست
مانع هم نیست زیرا که بر عرض صداع می آید خروج از حالت طبیعیه بسوی حالت غیر طبیعیه است باوجود یکه بر عرض الم باصطلاح او صادق نیست و جواب این ایراد حقیر
در تحقیقات شافیات تا علی شرح الاسباب و العلامات داده و ام اول آنکه جایز است که داخل شود امراض نزدیک او باسم عام و مناقشه در اصطلاح نیست دوم آنکه
دیگران بر او بیشتر هم وارد میشود زیرا که بر امراض راس سوای صداع از دود و امثال غیر جاری ادراک منافی من حیث هو منافی صادق هست و حق این است که
الم وجع نزدیک اطبا مترادف اند و تصور بسیط که بعضی بر دو سر است از اجلی بدیهیات است و تعریف صداع لفظی است نه تحدید حقیقی و این تکلفات
و قسی لازم آید که تحدید حقیقی قائل شویم و تصور الم و لذت هر دو از بدیهیات اند و تفسیر هر دو بر سبیل تبیین مسمی هست چنین گفته است شارح مواقف و مقاصد و غیرهما
بهمین سبب فخر المتاخرین و رئیس المحققین شیخ تعریض کرده که تصور هر دو بدیهی و معرف هر دو خفی است پس تعریف هر دو خطا و جزم و تصدیق بحقیقت هر دو دعوی است
و بالجمله تعریف الم بتفسیر شیخ و فاضل جالینوس خالی از ایراد نیست انتهی و نالشاه گاه تعریف الم و لذت و تحدید آن تحدید حقیقی نیست بلکه این صدر برای تبیین مسمی
است پس اگر این تعریف جامع و مانع نباشد مضایقه ندارد هذا ما استعلم تفصیله بذه الاسود و المقام فیما بعد بالبسط تفصیل فلیطالع ثم حرره و فیروزابادی گفته صداع
کعراب وجع راس است اگرچه حقیقتا منافی از معانی مصدریه است الا تسلیم میکنیم که بامیت و اعتباریست چه ادراک شی علی ما قاله الشیخ فی الاشارات هو ان یکون حقیقة
متمثلة عند المدرک لیشاهدها ما یدرک او المراد تمثل الحقیقة حضورها بنفسها او بمثالها و المراد بالمشاهدة علم الحضور و چرا جایز نباشد ادراک مصدر بمعنی بر ای
مفعول باشد الا تفصیل فی شرح المقاصد پس امر اعتباری نباشد و بفرض تسلیم اگرچه بامیت و از ماهیات اعتباریه باشد لکن هرگاه تحقق وجود الم در اعضای
راس ثابت شد بالضرورة میشود فی تحت مرض عام مثل وجع خاص تحت عام است و مرض کیفیت نفسانیه است که حامل میشود برای نفس بسبب خروج بدن از اعتدال پس
ماهیت صداع مثل ماهیت سنبر و بفرض فاضل که جود آن مختص ذوات النفس نباشد مثل انیاب اغوال نیست تا گفته شود آنچه موجود گفته بذا ظهر فی لعل تتمه
بحدیث بعد ذلک امر و بعض اطبای متاخرین اینجا عبارت شرح جمانی نقل فرموده اند که ازان و دیگر ایرادات مورده که شارح اسباب نیز آورده و دفع نموده دفع
میشود و بعض اطبای متاخرین دفع ایراد مورد بدوار و سدر نفرموده اند آنچه بجواب این ایراد کوچک ترین اطبا گفته که متالم نمیشود از ماده دوار و سدر بوجه عدم
ادراک نیز اگر ماده بر دو یافته میشود در فضای دماغ و عروق آن و آن هر دو احساس نمیکنند بآن و الم احساس است حقیر میگویم فیه ما فیه من وجوه عدیده
اولا هرگاه در هر دو مرض خروج و ادراک المنافی الم صادق است پس تعریف الم صادق است و ثانیا علامه از اعضای راس عروق را شمار کرده پس تعریف
صداع بر دو صادق خواهد بود آنچه بعد ازین گفته که ماده صداع یافته میشود بزیر غشیه و شرائین و بوجه تحدید تفرق و رد میشود این هم کلیه غیر مسلم است بر اگه
صداع چنانچه از تفرق اتصال عشیه و سوء مزاج موجع صرف نیز میگردد چنانچه گفته که ماده دوار و سدر غیر ممدد عروق و شرائین غیر موجود است پس بر همین احساس
و ادراک نمیشود حقیر میگویم اگر تسلیم کنیم که درین الم بواسطه تفرق اتصال نمیشود لکن عدم خروج و عدم احساس و ادراک غیر مسلم است چون هرگاه
کبیر اطبا از ایراد دفع ایراد قاصر شد ازین عاجز چه ایراد اینکه علاوه ازین لازم آید ایراد صاحب غنیا را الاطبا و تابع وی گوید هوی گفته که ماهیت
صداع الم است و این ماهیت حقیقیه نیست بلکه اعتباریه ای من حیث انه فی اعضاء الرأس فهو صداع و من حیث انه فی غیرها لیس بصداع حقیر میگویم
قول وی اینجا بالجمله من حیث الدلیل نمیرسد بلکه خطا و عدم ربط بدفع ایراد مشابه تقریر سلمری ست هذا و بعض اطبای متاخرین بدفع این گفته اند که مراد از ادراک چنانچه علم
و وجود بمعنی مصدری نیست بلکه حالت ادراکیه موجوده در ذهن مراد است از وجود موجود مراد است حقیر میگویم ادراک الم بمعنی وجع از قوت حسیه بلکه بسیاست
نزد ایشان چنانچه در شرح المقاصد فان قیل الحسی هو الالم و اللذة و معنی ان یعد فی الکیفیات المحسوسة دون الکیفیات النفسانیة قلنا المدرک بالحس هو الکیفیة التی یلتذ بها او یتالم
کالحلاوة و الحرارة مثلا و هذا جنس اللذة و الالم التی من جنس الادراک و القبیل فلا سبیل لظهور ان نظاهره الی ادراکها الی ان قال فلا شک ان لفظ اللذة و الالم بحسب اللغة
انما هو لمعنی دون المعقلی هذا قال فی مباحث الاطباء وعد واسوء المزاج سببا تاما للوجع یرد علیه ان

کثیرا ما یتغیر مزاج العضو الحساس کالمعدة والرحم وغیرهما وکل ما یوجب وجعا فلم یثبت علیته للوجع لتخلفه
عنه والمعلول لا یتخلف عن العلة قال المترجم شمار کرده اند سوء مزاج را علت تامه برائے وجع چنانچه میشود بسا اوقات متغیر میشود
مزاج عضو حساس مثل معده ورحم وغیر آن وموجب وجع نمیشود پس ثابت نشود علیت آن برائے وجع بجهت تخلف معلول از علت حال انکه
معلول متخلف نمیشود از علت جواب حقیر میگوید جواب این ایراد بالتفصیل موقوف است بر ایراد چند مقدمات تا حقیقت حال منکشف
شود مقدمه اول در تعریف الم نزد یکے شیخ جالینوس وجوه متعدده تعریف الم تعریف وی نزد یک شیخ اینکه الم ادراک منافی من حیث هو منافی است والم ولذت
هر دو لمسے دعقلی اند ومراد در ین جا از الم الم لمسے ست بلکه لمسے ست قال العلامة القوشجی فی شرحه للتجرید شارح المواقف والمقاصد گفته که یکے از انواع نفسانیه الم
ولذت ست وتصور هر دو بدیهی ست مثل سائر وجدانیات وگاهی تفسیر کرده میشود برائے اقصد تعیین مسمی تلخیص آن پس گفته میشود الم ادراک
منافر من حیث هو منافر ست لذت ادراک ملایم من حیث هو ملایم ست وملایم کمال شے خاص بان ست مثل تکیف بحلاوت ودسومت برائے
ذائقه وتمدد حشیت برائے انکه شے گاهی ملایم از وجهے سوائے وجهے دیگر میشود مثل دوائے کریهه وقتیکه دانسته شود که دران نجات است از تعب طویل
پس ملائم از حیثیت اشتمال بخار است وغیر ملایم بلکه منافر است از حیثیت تشتمل آن از تنفر طبیعت آن پس ادراک شے از حیثیت ملایم لذت است نه از حیثیت
منافر پس از حلو صفراوی مدرک ملتذ نمیشود بلکه متالم میگردد ومراد باوراک وصول نسبوے مجرد صورت آن پیرا که تخیل نوید
غیر لذت ست وبرائے همین شیخ گفته ان اللذة ادراک ونیل بوصول ما هو عند المدرک کمال من حیث هو کذلک والالم ادراک ونیل لوصول ما هو عند
المدرک آفته ونقص من حیث هو کذلک وتفصیل این مقام بامنع کلام در شرح مقاصد است پس ازین بیکلام دانسته شد که هر یک از الم ولذت ادراک مخصوص است
من حیث انه مضاف میشود بسوے مدرک مخصوص وآن ملایم ست در لذت منافر ست در الم ونسبوے انیمعنی اشاره کرده خاتم الحکما والاسلام العلامة
نصیر الملة والدین الطوسے در تجرید بقوله وهما نوعان من الادراک تخصیصا بالاضافة پس اعتبار ملایمت ومنافرت بقیاس مدرک نموده نه بنفس الامر پیرا که
گاهی اعتقاد کرده میشود ملایمت در چیزے واز ان لتذاذ میشود واگرچه ملایم برائے آن نباشد وگاهے اعتقاد منافرت کرده میشود در چیزے پس متالم
ازان میشود واگرچه منافر برائے او نباشد ونسبوے این اشاره کرده محقق علیه الرحمة بقوله وتختلف بالقیاس الی المدرک وبرائے همین حاصل میشود از شے معین لذت
یا الم برائے زید نه عمرو بالعکس پس هر یک از الم ولذت وعیست از ادراک عتبار کرده شد دران اضافت نسبوے ملایم یا منافی مختلف میشود بقیاس مدرک گاهے من حیث
مندفع میشود اگرچه گفته شود که مریض گاهے ملتذ میشود نسبوے حلاوت باوجودیکه ملایم او نیست بلکه مضر برائے او ست ونزد یک فاضل اطبا جالینوس ومانع رازی
وغیرهما تعریف الم خروج از حالت طبعیه نسبوے غیر طبعیه ولذت بعکس این ست برین تعریف ایرادات عدیده وارد کرده اند که تفصیل آن انشاء الله بعد ذکر خواهد شد ودر شرح
اسباب کرمانی ومباحث شرفیه در شرح مقاصد وتحقیقات شیخ ومغنی وغیره مذکور ست بالجمله امر سهل ست بیرا که ایرادات بر اصطلاح خارج از داب محصلین است وامر سهل است
بالجمله تعریف مذکور قوی دار دوبر تعریف جالینوس اگرچه بر یک دو تعریف ایرادات عدیده در کتب قوم مذکور اند که موضع تفصیل آن جا دیگر ست بدل وخروج از حالت
غیر طبعیه نسبوے طبعیه در لذت وبعکس این در الم شیخ ایراد نموده گاهی لذت حاصل میشود از غیر سابق بودن الم وحالت غیر طبعیه چنانچه در یافتن مال ومطالعه جمال
از غیر طلب شوق نه بر تفصیل ونه بر اجمال ودر همین در ادراک اخیر الیقه حلاوت اول مره وگاهی حاصل میشود این تبدل از غیر لذت چنانچه در حصول صحت تدریجی ودر رد
مستلذات از طعوم وروایح وهوات بر کسیکه برائے او غایت شوق باشد نسبوے انها وحال انکه عارض شده باشد برائے آن شاء الله سوء ادراک هذا مقدمه دوم
در بیان اختلاف اسباب وجمع علی ما فی التحقیقات الشافیات انیکه امام اطبا جالینوس در بعض تصانیف نسبوے این کرده که سوء مزاج بالذات سبب وجع ست در اکثر تصانیف خود خلافش
مشهور ست فرقه که فرق اتصال سبب وجع بالذات سوء مزاج سبب او بالعرض ست ونسبوے این فرقه فاضل محیوی واشاره کرده بان شیخ بقول خود در قانون وانما
جالینوس فانه اذا تحقق مذهبه رجع الی ان السبب الذاتی للوجع هو تفرق الاتصال لا غیر وامام ابو الولید این شنیده که سوء مزاج بالذات وامام تفرق الاتصال
بواسطه سوء مزاج ست اختیار کرده واین یا مسیحی امام ازین فرقه که مراد خصوص سوء مزاج ست نه تفرق الاتصال وشیخ اختیار کرده که هر دو مراد بالذات بالعرض اند ما

احتجاجات هریک و ایرادات بر ایشان بپس شروع قانون مذکور اند **مقدمه سوم در تفصیل مذهب شیخ و جالینوس و رازی و بیان ایرادات**
وجوهی متعلق باین دو مذهب پس بدانکه شیخ سوء مزاج را مولد بلذات میداند مطلقا بلکه سوء مزاج مختلف آن نیز مطلقا نیست بلکه مادی ساز و مولد اصلا نیست و علیس
بواسطه تفرق اتصال است و تفصیلش علی ما فی شرح التجرید للقوشجی انکه مطلق سوء مزاج دو قسم دارد متفق و مختلف و متفق مزاج طبعی است و ایشان در عضو نمانند مزاج طبعی آن
عضو و اسکمل شود و بحقیقه گردد مزاج اصلی و مختلف مزاج غیر طبعی ست که وارد شود بعضو و باطل کند مزاج طبعی آنرا بلکه خارج کند آنرا از اعتدال و مولد این دو سوء مزاج سوء مزاج
مختلف است برای همین ایلام میشود از بسیط عقرب انچه ایلام نمیشود از سنون بلکه نیست بر ای یکی هر دو نسبت بسوی دیگر بخلاف سوء مزاج متفق مولم میشود بیان انی
دلیلی است لیکن انی پس انکه حرارت و رطوبت اگر از حرارت صاحب غب ست و برای همین گرفته میشود اعضای مرطوب باوجود انکه حرارت غب محسوس است از حرارت مدقوق
و لیکن ملمی پس احساس شرط آن مخالفه ایست بر ای کیفیت حاصل و کیفیت محسوس نیز اگر بلا اتفاق از کیفیت هر دو حاصل میشود تاثیر برای حاصل از محسوس پس نخواهد شد
انجا احساس موجود آن مشروط تا محسوس قبلیکه متمکن شد کیفیت تمام در عضو و اصلی اگر کیفیت عضو و اصلی انچنانچه در سوء مزاج متفق ست پس انجا و کیفیت متخالفه اند
پس نخواهد شد فعال انفعال پس احساس بکیفیت منافی نخواهد شد لم انتهی پس یک شیخ سوء مزاج حار و بارد مختلف سازج و مادی مولم اند بالذات انجر و کیفیت
حرارت برودت زیرا که الم انفعال ست و ضرور ست بر ای او از فاعل و این هر دو کیفیت فاعلیه اند پس قبلیکه متاثر خواهد شد عضو حساس از هر دو مسالم خواهد شد
و مولم خواهد شد این هر دو کیفیت بوجه تفرق الاتصال نیز لیکن مادی بپس ظاهر شد و لیکن سازج پس جا بوجه تخالف و تفرق اجزاء و تمیز جوهر رطب از یابس صعید رطب
و سبب یابس اگر بوجه جمع و تکثیف و انجذاب اجزا جائیکه نگاه داشته شده باشد و تفرق اجزا از موضعیکه انجذاب شده باشد و لیکن رطب یابس پس این دو مولم
بالذات بجر و کیفیت خود زیرا که طوبت چیزیست که میشود جسم بان بسهل القبول و یوست عکس آن ست پس هر دو کیفیت انفعالیه اند پس مولم بالذات
نه اند بلکه یابس مولم بتفرق الاتصال ست لیکن مادی فقط پس ظاهر ست که ماده اش مولم بواسطه تفرق الاتصال ست و لیکن سازج پس بوجه جمع عضو و قبض ان
تالازم نیابد خالی از فقدان این طوبت که مالی خلل عضو بوده و نزدیک حق لازم خواهد شد تفرق در جنبیکه از ان جمع ست چنانچه عارض میشود برای گل متشقق و قضیکه خشک شود
و لیکن رطب پس مولم نیست مگر وقتیکه مادی باشد پس تفرق خواهد کرد هر دو را از قول صاحب تا نه بالم ضعیف از طوبت و یوست و اسمی بالام طوبت طوبت بمعنی
بلت ست یعنی مادی کذا خلاصة ما فی شرح الاسباب للکرمانی و السهرزوری و صاحب شرح الاقاصد بودن طوبت و یوست از کیفیات الانفعالیه فعالیه ایراد کرده اگر مراد
انکه هر دو کیفیات فاعلیه اند و مولم بالذات فاعل است پس مشکل خواهد شد گردانیدن یوست سبب برای تفرق الاتصال هرگز فاعل برای الم نمیشود پس باید که باشند
هر دو سبب برای جمع یعنی بغیر توسط تفرق الاتصال و منحصر خواهد شد سبب بین در سوء مزاج حار و بارد و لیکن سبب بالذات یعنی موثر بالطبع پس قابلی نیست بر بودن
حار و بارد که تفرق کند اتصال را انچنانچه اگر اراده کرده شود که جمع احساس آلم ست و احساس انفعال ست و انفعال نمیشود مگر از فاعل و هر دو کیفیت نزد کیفیات
فاعلیه پس مشکل خواهد شد تصریح اینجا بدیه مواضع از کتب و ملکه اطباق قوم بر انکه هر دو از کیفیات محسوسه بلکه اوائل ملموسات اند نزدیک خروج هر دو از اعتدال میباشند بر دو قسم
و ادراک هر دو من حیث هما لک الم ست انتهی **حقیر میگوید** برای تامل میرسد که بگوید اولا بمعنی انفعالی بودن هر دو کیفیت انیکه فاعل اصلا نیست
بلکه فعل آنها و نه معدست یعنی طوبت و یوست و یوست و رطوبت فعل میکند بخلاف حرارت و برودت که فاعل هر یکی از ایشان ضد خود و غیر خود اند صرح بالعلامه و الجیلانی و سائر
شراح القانون و ثانیا یوست موجب تفرق الاتصال بالذات نیست تا فاعل گردانیده شود و ایراد لازم آید گیرگاه یوست سبب تفرق الاتصال باشد اعتراف
بودن وی فاعل شده بالاتفاق از کیفیات منفعله ست بلکه فاعل این تجمع استحالا ضلا و تلاقی مطبع ست نه یوست و برین علامه ایراد خود و قوی بر و نظر کرده هذا ولکن
بودن یوست سبب رطوبت فاعلی اگر لازم آید بواسطه منافی بودن فاعل طوبت یوست سازج و مولم بالذات نیست در ایابیا پس رطب یعنی مصطلح و بمعنی
بلت و جفاف منفعله اند و فاعل اگر امراض یوست و طوبت بمعنی ثانی میشود بمعنی اولی اگر میشود بوجه سرعت انفعال خود انچه سازج بسوی مادی صریحا مانه
الاطباء و مسامدرک طوبت یوست بمعنی ثانی میشود بمعنی اولی و مسامدرک بالذات نمیشود بلکه بواسطه لازم خود ست و خشونت عارض ملموسه
بسوء بمعنی اول صریح بکافه الاطباء و شایع عارض تفرق اتصال بالذات بارد بوسیله قبض و تکثیف ست زیرا که تفرق مختلفات یعنی شان وی تفریق بالذات

سبب چنانچه ثابت شده در طبعی سوم یعنی اینجا بدانچه مراد ماست من زیرا هم بحسب مفهوم و شیخ بر بطلان مذهب جالینوس و حقیقت مذهب خود و جزء قانون آورده و تفصیلش
علی مافی شرح الاجمالی اول آنکه گوید گاهی میشود منشا به الاجزاء مضمون و جمیع بنحوی که عام میشود جمیع اجزای آن را و متفاوت نمیشود و دون تفرق الاتصال میشود
منشا به الاجزاء البته زیرا که میشود بعض اجزا سوی بعض پس این وقت وجود دارد اجزایی که انفصال نمیشود بلکه از هم گیرند آن سوء مزاج است و ظاهر است و
بر این اعتراض کرده اما آنکه تسلیم نمیکنیم که جمیع منشا به الاجزاء است بحقیقت بلکه در حس است زیرا که تفرق هرگاه که خواهد شد در سطح خواهد شد بعض آن از بعض پس تفریق
حاصل خواهد شد در دو موضع تفرق پس برای کثرت عدد تفرق و قرب بعض آن از بعض مشابه خواهد شد در حس پس گمان کرده خواهد شد بودن و منشا به آن ضعیف است زیرا که
شیخ میگوید و منشا بهست تفرق چنین نیست اوقات معنی نیست برای منع بودن تشابه جمیع در حقیقت بلکه در حس زیرا که مطلوب حاصل میشود ار شمول و جمع برای جمیع
معدوم شمول تفرق بر آن برابرست که تشابه حقیقة باشد یا حساً دوم اینکه برود فقیکه میرسد موضعی را در میکند جائیکه بعض میماند و جمع میسازد جائیکه میرسد میکند
باجمال آن جائیکه رسیده اصلا برود تفرق الاتصال از برود عام نمیشود مواضع برود بلکه مختص میشود باطراف آن پس اگر نباشد جمع موجب اثنا خواهد شد و دگر جائیکه تفرق
الاتصال است وارد کرده شد برای اینکه برای فاعل است گوید تفرق نیست در اطراف عضو فقط زیرا که در مواضع ازان تکاثف میگردد و باین مقتضی میگردد شمول را سوم در
الاحاله احساس است بمؤثر منافی دفعة من حیث هو منافی پس جمع خواهد شد محسوس منافی دفعة من حیث هو منافی و معدوم خواهد شد پس خواهد شد هر محسوس منافی من حیث
هو منافی موجع و هرگاه که نبود این لازم میشود مطلوب نیز زیرا که برای قائل است که گوید هر محسوس منافی من حیث هو منافی نیست مگر تفرق الاتصال پس برای اینکه
خواهد شد موجع بیان کرد شیخ که محسوس منافی میشود بغیر تفرق الاتصال بقول خود ایامی مثلا فقیکه احساس کرده شود سیر و معدد برای مزاج من حیث هو منافی مزاج
و باشد مثلا بیدانشود ازان تفرق الاتصال آیا خواهد شد این احساس منافی فی نفسه خواهد شد درد یا نه شد نیست گفته ایم خواهد شد درد و باعدام تفرق الاتصال پس الجمله
ذکر کردیم از وجوه ثلثه دانسته خواهد شد که تغیر مزاج دفعة سبب است برای درد مثل تفرق الاتصال و علامه در تقریر وجه سوم گفته ان الموجع هو احساس بالمنافی و کل
محسوس منافی فانه من حیث هو کذلک موجع و سوء المزاج المختلف لعارض دفعة منافی محسوس بذاته من حیث هو کذلک فهو حینئذ موجع پس آنچه از خود آورده که برای
قائل است که گوید این تمام نخواهد شد و گفته بیان کرده شود که محسوس بالذات نباشد بذاته نه انچه لازم شود از تفرق بذاته و نزد جالینوس معلوم الذات تفرق اتصال است
چنانچه از تحقیق مذهب او معلوم میشود و تفصیلش در قانون و شرح تجرید و موجبی در شرح مقاصد و غیر مذکور ست امام المتکلمین بر ابطال او جوه صدیده کرده که در شرح قانون و غیره موجود اند و غیر بر آنچه در شرح مقاصد است
میتمایم پس بعض الجمله ذکر تفرق مرادف انفصال است آن مدعی ست پس صحیح نخواهد شد بودن وی علت برای درد زیرا که درد وجودی است و جواب اینکه انفصال مرادف
برای تفرق نیست عدم الاتصال بلکه حرکت بعض اجزا از بعض پس نخواهد شد عدمی و اگر تسلیم کرده شود پس لازم الازم دخواهد شد بودن
هیئت عضو فاقد کمال لائق برای عضو و مکمل خواهد شد ادراک آن از جمیت پس خواهد شد موجع نه بذاته یعنی اینکه نیست بتوسط سوء مزاج و اگر چه باشد بتوسط
انچه لازم باشد از خروج هیئت عضویه از کمال آن و اگر تسلیم کرده شود پس مدعی لازم نیست که باشد معدوم تا ممتنع بودن آن علت برای موجود باشد
و اگر تسلیم کرده شود پس مراد بسبب این جا معدست امی فاعل برای اعدام عضو برای قبول موجع نه موجد موثر و ممتنع نیست در بنکه باشد تفرق عضو
جائیکه حاصل شود مقتضی خواهد شد درد امثل سوء مزاج و بعض ازان اینکه اگر باشد تفرق سبب برای درد در آینده خواهد شد انسان همیشه درد زیرا که همیشه نیست
در تفرق اتصال بواسطه عدم تخلخل زیرا که اعتداد نمونه نمیشود مگر بنوعی فقط اعضاء تخلخل نمیشود مگر بانفصال اجزا از اعضا گفته شده که این تفرق بوجه بودن
آن در غایت ضعف مولم نیست زیرا که احساس بالم آن نمیشود مقصد صحاح حال آنکه تفرق شده مالوف بوجه دوام آن زیرا که میگوییم هر تفرق اگر چه باشد بسیار من حیث
آن کثیر ست بسیار و اگر باشد تفرق مالوف غیر مولم هر آینه خواهد شد هر تفرق چنین زیرا که حکم امثال واحد ست و بعض ازان اینکه تفرق اگر باشد سبب بالذات
متاخر نشود از تفرق موافق زمان و لازم صاحل است زیرا که قطع عضو آلی در غایت تیزی که قطع از دو در غایت سرعت باشد احساس نمیشود و ازان الم نمیکند بعد
تمامیکه حاصل شود سوء مزاج و جواب بوجود اینکه مراد نمی گیریم بودن تفرق الاتصال سبب برای موجع بالذات اینکه نفس اعدام العلة ست باین حیثیت که الخ فاعل
نمیشود و درد ازان اصلا بلکه بمعنی انچه تدریجی محسوس از تفرق وقتیکه باشد عضو حاس بالتفات نفس سوی آن شعور بآن بخیر اینکه باشد مستمر الوجود

دشخوار اینکه درک شود از جهت بودن آن منافی برای کیفیت مخصوص پس علم بالذات است بمعنی عدم توقف بسوء مزاج اگرچه باشد بواسطه لازم مشهور از عضو
بیت عضو کمال فائق بآن عضو و انوقت جایز خواهد بود اینکه نشود ادراک او مختل قدر لازم ادراک و کند حس باشد مالوف غیر مضر باشد ادراک بدین جهت بعضو
آن منافی او تفرق بلکه من جهة بودن ان ملائم و نافع برای بدن بقای صحت و قوه و انچه ذکر کرده از لوازم استوا تفرقات احکام ظاهر الفساد است چه تفرق اقدمی
طبیعی دائمست در اجزای صغیر مالوف مترتب بوده میشود بهر آیدن اصلا کثیره و قطع عضو چنین نیست لکن قطع عضو با آنکه در غایت تیزی باشد پس اگر باشد التفات
نفس مشعور پس تسلیم نمیکنیم تا آخر الامر آن اگر بودن شعور ست پس اشکالی نیست یا نمی بینی اشخاصیکه منصرف باشد فکر او بسوء امر شریف مثل تامل در مسئله علمیه پس مثل
لعب نرد و شطرنج یا متوسط مثل استماع نغمات قوی یا قوی جدا مرعوب که با اهتمام مهم دنیوی بسا اوقات ادراک نمیکند الم جرح و عطش اکثر از موذیات همچنین مستلذات و نفس از ان
انکه اگر باشد تفرق سبب الم هر آئینه باید جراحت عظیمه قوی یا بالام از تسعه عقرب بوده بودن تفرق در جراحت اکبر و جوابش انکه لازم نخواهد آمد اگر قضیه باشد الم تسعه
عقرب نیز تفرق اتصال حاصل لازم نیست برای جواز انکه باشد انچه حاصل شود بواسطه سمیت زسوء مزاج مختلف قوی و تاثیر در جراحت عظیمه مدامه جمیع اجزاء
در رفع اصل ایراد مخدوش دیگر نیز وارد آنا اولا بسبب وجوه عدیده است اولا انکه سوء مزاج مطلقا باعث الم نمیشود چه بسوی مزاج مستوی چنانچه مفرق ست معلوم
نیست و ثانیا سوء مزاج مختلف نیز مطلقا سوء لم نیست بلکه حار و بارد موجب بالذات و یابس بالعرض بواسطه تفرق الاتصال و رطب مادی مساوی چه و قد عرفت تفصیله
فی المقدمة الثانیة و ثالثا علت بر تقسیم ادنی نزد حکما منقسم بدو قسم ست تام و ناقص و اول و قتیکه یافته میشود معلول بخلاف ثانی پس با وجود قول
مذکور بعدم بودن سوء مزاج علت تام تخلف و جواز ان یعنی چه اگر مراد ش انکه سوء مزاج مطلقا تام و غیر تام هر دو موجع میشوند پس اگر تسلیم کرده شود فنحوا به باقی من بعید
را بنا گاه اگر ادراک منافی من حیث هو منافی و نیز خروج از حالت طبیعیه بسوی غیر طبیعیه بدین تغیر معده و رحم صادق ست پس تعریف الم نزد یک شیخ و جالینوس بر او
صادق ست و اگر صادق نیست باوجود دیگر باطل ست پس صدق کلای نیست و اگر مورد نقض فرد خاص و جمع لمسے تابع تفرق الاتصال و تغیر مزاج معده و رحم گرفته
ست چنانچه مذهب جالینوس است پس بر اجالینوس مفر نیست هرگاه سبب الم یافته نشود الم نخواهد شد و برای شیخ مفر نیست زیرا که تعریف و جمع نزد یک او حقیقی
صادق خواهد آمد گو وجع تفرق نباشد و مناقشه در اصطلاح نیست و ثالثا اگر اینچنین وجع بسنیت مدرکی نباشد پس وجع مفروض نباشد پس
چنانچه ادراک منافی مولم بنسبت زید ست و جایز ست که بنسبت عمر و غیر مولم باشد همچنین جایز نباشد که سوء مزاج خفیف غیر تام باعتبار زید و هنده مولم نباشد
و نه باعتبار عمرو و حمیده و ثالثا بنا گاه سوء مزاج حار و بارد مساوی و مادی بالذات موجب الم و باعث تفرق الاتصال و رطب مادی و یابس مساوی مولم
بواسطه و میشوند و قد عرفت تفصیله فی المقدمة الثالثة پس این سوء مزاج مودی بسوی تفرق الاتصال هم شده اگر بالآخر سوء مزاج محدث تفرق الاتصال
گردد این مرجع تابع آن نیز یافته شود و بعدی ندارد و فیه یافته اگر گوئی چرا عوام او جماع همون را می دانند که تابع تفرق الاتصال باشد و میدان دال نیز بر این
ست که او جماع تابع تفرق الاتصال میشوند چنانچه جالینوس و رازی و صاحب کامل و ابو سهل مسیحی دانسته اند گوئیم ما لقد تقلناه من الشیخ فی المقدمة الثالثة
گاهی تفرق الاتصال نمیشود و وجع فقط از سوء مزاج گردد بوجوه ثلثه متذکره و ثانیا چون تفرق الاتصال اکثر مودی بسوی وجع میشود لهذا فی المتعارف
ایضا اند عوام اقتصار او جماع بوجه آن میدانند و ظاهر ست از اختلاف سبب فی الم نزد یک شیخ و جالینوس نزد یک حقیر این ست که شیخ مثل جالینوس
طبیب مجرب نبوده بلکه حکیم لهذا دلایل قائم کرده الم را تابع سوء مزاج مختلف و تفرق الاتصال بر دو گردانیده بخلاف جالینوس که متردد است رای بدین شده
اختلاف کرده کما فصلناه فی المقدمة الثانیة و چون سوء مزاج مودی سریع بسوی تفرق الاتصال میشود لهذا آثار هر دو واحد ست گو عوام تابع
تفرق الاتصال را وجع گویند سوء مزاج را پس درین کلام نیست زیرا که آنها مثل انعام اند و ثالثا می پس وارد میشود بر تعریف شیخ اولا انکه در جمله
امراض ادراک منافی بحیثیت منافی ست مثل تب و فالج و دیگر امراض مع هذا اصطلاح آنها الم گویند و ثانیا انکه درخت زقوم و جمیع اشجار مهلکه داخل
بر تعریف الم باشد و بر تعریف جالینوس هم وارد می شود اولا انکه سکران و قتیکه عضو او قطع کرده شود متالم نگردد و ثانیا بر جمله امراض صادق
می آید که خروج از حالت طبیعیه بسوی غیر طبیعیه ست **و حقیر میگوید** بجواب هر دو ایراد بر تعریف اول که الم وجع و حدث و مرض

بمرض خود یک لعنین و اطبا را دوا ندهد و مناقشه در اصطلاح نیست و ثانیاً ممکن است که بتاویل بعید گفته شود که انچنین از مزاج مقتضاء رعشیت
ادراک خارج شود و بعض داخل شود و بجواب این شیخ بگوید که این جا اگرچه ادراک منافی بکیفیت منافی است لکن بکیفیت منافی موجع که معدان
و ادراک قوت حساسه الم و وجع را گفته نشود نه اند و چنانچه وقتیکه نوشیده شود اگرچه ادراک منافی ست لکن بکیفیت منافی نیست همچنین
وقت رخصا و جبر کر اگرچه بسبب الم است ولکن بوجعی و کرالم نیست چه این وقت و جبر بکیفیت منافی موجع نیست بلکه بوجعی مفید است
و حقیر میگویم همچنین بر ای جالینوس میرسد که بگوید که در سایر امراض هم وقت قطع عضو در سکران اگرچه بتبدل حالت است لکن خروج بسوی
غیر حالت طبیعیه موجع در معدان وقوت حساسه گفته نشود نیست علاوه ازین میگویم که وارد ایرادات وقتی شود که بحد حقیقی الم
رسانند که بدیهی اند قائل شویم و هرگاه این را تعریف لفظی برای تبیین مسمی گفته شود پس وارد ایرادات نخواهد شد بنا ظهر و اصل الموجعیت بعید
و نیز امر او ممکن است که بجواب بعض ایرادات گفته شود انچه فضل سهرندی گفته اگرچه خالی از تکلف نیست بجهت کلام و مقام نیست که تعریف جالینوس و شیخ
بجز ممنوع ست فقط و جزء مشترک متروک ست باعتبار وجوب اعتبار مقسم خود بر ای اقسام آن و این جا بحث ست بر تحقیق تفاوت ای آن بظاهر کثیر
اند مثل تعریف اطبا صحت و مرض را باعتدال مزاج و خروج از اعتدال پس جزء مشترک در میان هر دو یعنی کیفیت نفسانیه متروک ست یعنی
اینکه صحت کیفیت نفسانیه ست که حاصل میشود بر ای نفس بسبب اعتدال بدن و مرض عکس آن ست و همچنین حال ست در تعریف الم بانچه تعریف کرده
شد جالینوس و شیخ پس بتحقیق هر یک از هر دو تعریف ست بجزء ممنوع فقط پس خواهد شد معنی که کیفیت نفسانیه ست که حاصل میشود بر ای نفس
بسبب خروج بدن از حالت طبیعیه بسوی غیر آن و تعلیقا بدنقض بر او بانچه در شرح کرمانی ست بعدم تمام سکران وقت قطع عضو بتعریف شیخ وارد نخواهد شد
بحالت انکس که تصور کند منافی را غیر انکه متکیف بود در و نفس بکیفیت نفسانیه چه امثال این مواد غیر داخل اند در مقسم آیا نمی دانی که معتبر در حقیقت
کیفیت نفسانیه حصول آن ست نفس با عیانها و حاصل نشد پس داخل نشد پس خارج نخواهد شد بلکه اگر فکر کنی در ادراک خواهی نمود که حال هر دو تعریف و احد ست
بوجه تصادق نوعین در هر دو تعریف خروج از حالت طبیعیه بسوی غیر آن و تعلیقا اندا خته شد بر نفس ادراک خواهی نمود منافی را من حیث هو منافی برای
نفس و بدن حصول و منافی نخواهد شد از الم شتاء عظیم با این حیثیت حاصل خواهد شد برای نفس تر دیک این کیفیت نفسانیه منافی برای این خارج
منافی حصول متاصل که آنها نام او میدارند بالجمله متصور نخواهد شد صحت یکی و مرضی دیگری و هرگاه متحقق نشد در خروج بدن از حالت طبیعیه بسوی غیر آن
و ادراک نفس منافی من حیث هو منافی سببی غیر خروج آن پس برابر ست که بگوئیم این ادراک خروج یا ادراک خواهد شد ممنوع ممیز البته و اول اولی است
لقرب علیت ثانی بعنوان حکمت و همین سبب اختیار کرد نداو را حکما انتهی و حقیر میگویم که برای جالینوس و توابع اوست که بگوید که من قائل نه ایم
بشرطیت ادراک مع الم اگرچه باشد الم نزدیک و پس ظاهر ست که سکاری و اصحاب جذر و غیر آنها وقتیکه قطع کرده شود عضوی از آنها داخل نزدیک
جالینوس و تابعین او مدتا الم پس وارد نخواهد شد نقض بعدم بالغیته تعریف بر ای هر یک ست که اصطلاح کند بلکه گمان میدارم که آن کسیکه قائل بیست و عیست
ادراک و الم مثل امام نخواهد شد فزدیک و انچه گفته ست شیخ حق و اگرچه قولش ضعیف ست و باطل کرده اور اصدر المحققین تلمیذ رئیس المتاخرین در
سفر ثالث از اسفار اربعه و آورده ام او را در تحقیقات مشاخات من شارالاطلاع علیه رجع الی السفر الثالث من اسفاره پس انچه امام گفته بقوله من
انا نجد فی انفسنا حالة سمیناها بالالم نعرف ان هناک ادراکا لغیر الملایم و لم نعلم عندنا ما تدل علی انها نفس هذا الادراک او غیره و علی الثانی هل هی معلولة
له او علة او لا اقرب ان الالم لیس نفس هذا الادراک و لا هو عنی الادراک کاف فی الصورة انتهی لیس بشیء و انچه مولی الاسیادات در بعض تعلیقات خود
جواب ایراد مشاع بسبب بر جالینوس داده بقوله اقول لا یرد النقض علی ما عرفه جالینوس بعلم حدوث الالم للسکاری و صاحب الفکر و غائبة الفکر خروج من حالة
طبیعیة بسبب غیر طبیعیة فلو کان الالم غیر خروج لما کان الالم حینئذ مخالفا لما عرفه جالینوس انتهی کلامه حقیر میگویم محتمل ست بوجوه بعید قابا و اولا لازم آید
ارتکاب تاویل سخیف که متحقق نشود وجع بر نزد جالینوس در کدامی صورت از صور نزدیک که سبب وجع نزدیک ایم بالذات تفرق الاتصال است و خروج است

لعله بالجملة ای من ادراک الخروج بالقوة علی ادراک منافی للنفس و البدن من اللازم البین بالمعنی الاخص فلا تصور هو بدونها دون الآخر ۱۲ منه

از حالت طبیعیه بسوء حالت غیر طبیعیه پس اگر باشد وجع هم از آنجا خواهد شد خروج از حالت طبیعیه بسوء حالت غیر طبیعیه یکی از اقسام الم است آنچه تعریف آن کرده جالینوس و ثانیاً تسلیم نمیکنیم که مفارق الاتصال که سبب ذاتی برای الم است نزدیک او باشد خروج مفارق یعنی بلکه منسوب بکوه خواهد شد این خروج منسوب اعلی را که تابع اوست و ثالثاً قول وی فلو کان السلم الخ مهمل است زیرا که الم لامحاله یافته میشود در مسکاری و اصحاب ذبوق قطع عضو که سر و مدرک الم نباشد و ادراک نزد جالینوس امر دیگر است از نفس الم زیرا که الم متبدل حالت طبیعیه است بسوء غیر آن تا ادراک نباشد ذلک سن سوانح قریحتی الکلیل و لا منظر الی من قال بل الی ما قیل و آنچه بعض اطبای مشهورین با وجود وضوح این تحقیقات لطیفه و نکات نفیسه بجواب اصل ایراد سوء مزاج که سبب تام برای اوجع است و قتیکه عارض خلط شد و خلط عارض خواهد شد و وجع او لا و بالذات مختلف نخواهد شد از و و این مقصود از کلام اطباست و قتیکه اطلاق مینمایند زیرا که مطلق منصرف بسوی فرد کامل میشود و لکن سبب ناقص پس اکثر مختلف میشود معلول او زیرا که ساعت آفتاب ابی سر کثیر میشود و در سر عارض نمیگردد با وجود یکه سبب اوست پس از این معلوم شد که سبب تام نیست و الا دردسر میشد پس سوء مزاج تام موجب برای درد و قتیکه عارض خواهد شد برای معده و رحم پس شک نیست بعروض وجع از ان لکن و قتیکه واجب نباشد که باشد سبب تام برای ورد متحقق نخواهد شد وجع نزدیک تحقق آن و تلخیص کلام اینکه سوء مزاج مطلق سبب وجع نیست نزدیک اطبا تا اینکه لازم آید آنچه گفتی انتهی جمیع کلامه بتمامها حقیر میگویم فیه نافیه من وجوه اما اولا فقصار جواب بر سوء مزاج تام کرده و خالی از تقصیر نیست و ثانیاً این عنایتی از کدام عبارت مورد گرفته تا ان قوله و اسوء المزاج سیاتی اللوجع دال کیسوء مزاج تام سبب تام برای وجع است و الا میگفت و عدد اسوء المزاج التام سیاتی اللوجع آری اگر این را در ترديد جواب بطور یکه شق اختیار نموده میگفت چنانچه گفته خوب بودی و ثالثاً بر آنچه مورد میشود که تسلیم نمودیم که از سوء مزاج تام تخلف وجع نمیشود دیگر از سوء مزاج مختلف ناقص وجع خواهد شد یا نه دلیل باطل است زیرا که در آنجا نیز ادراک منافی من حیث هو منافی صادق خواهد آمد پس صدع وجع در آنجا نزد شیخ صادق نخواهد آمد و بالبداهه آنرا وجع آنرا نمیگویند چنانچه وجدان باین امر دال است و اگر بوجه تخدر حس و غیره ادراک آنجا متحقق نیست پس وجع نزدیک شیخ نخواهد شد پس باین جواب چرا نداده و ثالثاً عجیب است سبب تام موجع چه مراد گرفته تا وجع تابع تفرق الاتصال مراد گرفته است پس چنانچه تفرق الاتصال سبب تام و بالذات برای وجع است همچنین سوء مزاج تام و ذاتی برای وجع میشود و تعرف هر دو بعلامات هر دو میشود و قال القرشی فلا حاجی یعرف بعلامات اسناد جاکان او دادیا و الذی من تفرق الاتصال میل علی الورم و التمدد و الوجع الثاقب و الناخس و الاکال و سیلان الدم و تقدیم سبب یاد و اگر از سبب تام موجع از سوء مزاج سبب سابق ناقص از تفرق الاتصال سبب لاحق تام بالذات مراد گرفته پس او لا این اطلاق غریب است و مع هذا خلاف مذهب شیخ است چه او هر دو را سبب تام و بالذات برای وجع میگوید فتامل و ثانیاً سبحان الله کلام مورد سوء مزاج را سبب تام برای وجع دانسته پس تاویل بعض اطبا که سبب تام تغییر مزاج معده و رحم نیست سوء سبب ناقص مطلق واجب نیست که موجع باشد بیکار است و با بحکما کاشکی عالم بودی که چه مراد گرفته است و جواب از کلام خود و چرا جواب نمیدهد بذا اول که بر اصطلاح شیخ اگر ادراک منافی من حیث هو منافی صادق است پس وجع نزدیک شیخ صادق است و مناقشه در اصطلاح نیست اگر چه وجع تفرقی که عوام از او وجع گویند نباشد یا بوجه ضعف سبب عدم قوت ادراک وجع ضعیف باشد پس این امر دیگر است و مضر بر کسیکه مورد است ندارد ظهر و لعلک لا تجد هذا التحقیق عند غیره انتهی فی غرة هذه الرسالة فاحفظه فانه من خواصها پس این آنچه گفته تمامی اطبا و تابع وی کوتاهی بجواب این گفته از واقع ایراد نیست آری خلط منوع چند اندکه بر مورد مالیشود مثل اینکه سوء مزاج مستوفی صلب مع لم نیست یا بس با العرض مع لم است مولم فقط سوء مزاج مختلف است حقیر میگویم این کلام خود خالی از منع نیست و قد عرفت تفصیل هذا المرام بالجمع الکلام فتذکر و آنچه گفته که این سوء مزاج بوجد عدم قوت خود مولم نیست حقیر میگویم نفی عدم الم مسلم است زیرا که اگر ادراک منافی من حیث هو منافی صادق است پس الم نیز صادق خواهد آمد بطور شیخ گو ضعیف باشد بحدیکه قوت الم نیست بلکه میگویند که این تغیر الم میگویند و انتهی سابقا کان مناقشة باصطلاح است و در اصطلاح شیخ میرسد که این الم که مورد هذا قال مبدأ فی الاطباء و قالوا فی بحث الفالج السبب اذا کان فی احدی قسمی مخ الدماغ فلج نصف البدن و الوجه و اذا کان فی جمیع بطن المؤخر

فالبطن لم يرد الا الراس اقول يرد عليه انه كلما احدث سبب الفالج في نصف الوجه والبدن في الصورة
الاولى فيجب ان يحدث الفالج في كل البدن والراس في الصورة الثانية فالتوجيه في سلامة الراس

قال المترجم گفته اند در بحث فالج كه سبب هرگاه باشد دريكي از دو قسم موخر دماغ مفلوج مي شود نصف وجه و بدن لهذا هرگاه سبب فالج در نصف وجه و بدن موجود باشد يعني موخر مغلوج ميگردد جميع بدن سوي سر ميگويم بموجب اين قاعده مي شود بران كه هرگاه ميسازد سبب فالج در نصف وجه و بدن در صورت اولي پس واجب است كه حادث كند فالج را در كل بدن و در راس در صورت ثانيه پس چه توجيه است در سلامت سر **جواب حقير ميگويم** اولا اين ايراد از ملا نفيس كرماني ست كه شارح خود در موضعها از فاضل قرشي دارد كرده ست پس انتساب صاحب مباحث الاطباء اين شبهه را بسوي خود انتحال ست و انتساب ترجمه بسوي خود انتحال بعد انتحال است و عبارت موضع اين ست واذا كان السبب في شعبة فالج من الاعضاء ما باتيه الحس والحركة منهما واذا كان في احدى شقي الدماغ فالج نصف البدن الا الوجه وان كان في احدى شقي البطن الموخر من الدماغ فالج مع ذلك نصف الوجه واحس بخدر في نصف جلدة الراس فان عم البطن الآخر كله فالج البدن كله الا الراس اذ لو عم لكان سكتة انتهى پس اين مقام دو اعتراض ملا نفيس وارد كرده يكي بر قول ماتن فالج مع ذلك نصف الوجه دوم متعلق بر قول لو الا الراس ست اول امور ترك كرده ثاني را منسوب بسوي خود نموده الا ايراد اول اينكه چون اكثر از اعصاب وجه روئيده اند از بطن مقدم و اوسط پس صواب اينست كه ميگفت انچه شيخ گفته انكانت الآفة في شق من بطون الدماغ عم شق البدن كله وشق الوجه واما ايراد ثاني پس اينكه مراد از راس ما فوق رقبه ست و اكثر اعصاب كه از بطن مقدم دماغ نابت اند و اين كلام مناقض ست بر آنكلام سابق و وجه من ان سبب اذا كان في احدى شقي البطن الموخر الخ **وحقير ميگويم** دفع هر دو ايراد اگرچه عسير ست لكن چون كلام شخص كبير صاحب كتاب كبير و تصانيف كثيرة كه در غلمت آن دال است كه او طب بجالينوس ثاني ست لهذا ناظر پيش نظران حقير ست پس ميگويم كه اين كلام موافق نقل و قواعد اطباء هر دو درست ست اما موافق نقل اينكه صاحب شفاء الاسقام گفته واذا كان السبب في شعبة فالج من الاعضاء ما باتيه الحس والحركة منهما واذا كان في احدى شقي البطن الموخر من الدماغ فالج مع ذلك نصف الوجه واحس بخدر في نصف جلدة الراس فان عم البطن الآخر كله فالج البدن كله الا الراس اذ لو عم لكان سكتة انتهى ما در رفع تناقض هر دو كلام قرشي كه از ان هر دو ايراد او كرماني مندفع شوند اينكه گفته شود كه در يكي از شق بطن موخر دماغ آفت مستحكم باشد كه ضرر آن ظاهر و قريب بعيد ظهور متشابه بر آفوت قوت گردد پس ازين سبب ممكن ست كه بسبار بطن موخر بطن اوسط و بطن مقدم و اعصاب هر دو بطن مانوف و متضرر شوند و طبيعت باذن الهها حمايت نصف شق كند لهذا در نصف بدن و نصف وجه ظهور ضرر شود و در نصف بدن ضرر نه ظهور آن هر دو نشود و بهمين نكته فاضل سهرندي اختلاف اقوال اطباء در عموم آفت بجميع بدن و اختصاص آن سوي راس و فالج رفع كرده حيث قال ظني ان اختلافهم في القالج في عموده لجميع البدن واختصاصه بما دون الراس مبني على ان الآفة في ذلك البطن قد تكون مستحكمة يظهر ضرر باقي القريب و البعيد ظهورا متشابها بالقوة وقد لا يكون مستحكما فما قرب منه من الاعضاء لا يظهر ضرر باقيه على الناظر وان لم يخل عن اضرار تخفى لقوة القوة فيه مع ضعف الآفة بالقياس فيما بعد منه فانه يظهر ضرر باقيه ظهورا بينا لضعف القوة هناك فان القوى اذا كلما بعدت من معدنها خارت وضعف فعلى الاول يعم البدن وعلى الثاني يختص بالاعضاء البعيدة وهو ما دون الراس انتهى **حقير ميگويم** اين جا در صورت اول ضرر ش عام در نصف وجه و نصف بدن خواهد شد و چون نزد يك شيخ و تابعين او از فاضل سهرندي آفت مستحكم نيست لهذا ضرر باعضاء وجه در نصف آن نخواهد شد و محكم ست كه اين ضرر و عدم ضرر تابع اختلاف اعصاب در مناسبت باشد زيرا كه بعض اعصاب نازل ما دون الراس روئيده ست از دماغ و بعض اعصاب سوي راس روئيده ست از نخاع كما قاله السهرندي و مؤيد ست اين را انچه خود فاضل كرماني فرموده كه اكثر اعصاب وجه روئيده اند آنرا **حقير ميگويم** كه قول فاضل كرماني در شرح اسباب ماتن ضرر بدن و وجه من غير ظهور ضرر جائي مي نهد كه ضرر آن بجاي مؤيد اين ست و بالجمله متضرر و مانوف بودن وجه بهر حال ضروري ست چنانچه فاضل قرشي گفته عدم ظهور ضرر وجه بوجه عدم قوت آفت بطن و اختلاف مناسبت چنانچه از شيخ و تابعين او واقع شده مناني كلام قرشي نخواهد شد و مؤيد اين ست انچه سهرندي در حل

قول صاحب اسباب علامات گفته فالکان ذلک الفضل بعید الخ منبت انتخاع دماغ آخر البطن المؤخر بحیث لم یعم البطنین جمیعا والتخصیص علی التقدیر
المشترک بین جزئیه کان لبعد کلیه مغلوجا دون اعضاء الوجه لان اصل الحس والحرکة فیها فاقصتان من الاعضاء الدماغیه هی سالمه من تلک الآفة وما
تمیز الیها من الاعصاب الاولی من شعب الزوج السابع من الاعصاب الدماغیه التی تاتی العضل الحرکه للسان من شعب الزوج الاول من
الاعصاب التخاعیه العنقیه التی تفرق فی عضل الرأس من شعب الزوج الثانی منها التی تفرق فی العضل القطبیه للرأس منتهیه الی اصل الاذن
وتوجهه الی العضله العرضیه وعضل الصدغ وذلک شعب کل من الرابع والخامس منها التی تفرق فی العضل المشترک بین الرأس الرقبة وشعب کل
من السادس والسابع والثامن منها التی تفرق فیها ذکرنا وفی الرقبة والصلب فان بعده کلها انما تفید تلک الاعضاء زیادة الحس والحرکة بعد ما استفادت
اصلها من الاعصاب الدماغیه **فعلی هذا** الا یرد ان الآفة اذا اختصت بمنبت التخاع لابدن یصیر تلک الاعضاء مغلوجة ایضا **ولعل هذا**
هو السر فیما قال الرازی انه لابد ان یکون الوجه مضرورا وان لم تتبین فذلک للناظر فاحفظه فانه یصونک عن اکثر المغالطات انتهی **وحقیر میگوید**
چنانچه از زوج اعصاب اکه باو فرستاده در اعضای وجه وغیره آمده اند ومع هذا زیادت حس وحرکت از اصل که متعلق بمنبت تخاع است آن بوجه
فساد منبت ناقص شده است ومع هذا اطبا این اعضا را بوجه عدم ظهور آفت مفلوج نمیگویند ممکن است که بازی وقرشی وتابعین او این اعضا را
مفلوج گویند بوجه نفس ضرر آفت وممکن است که این حضرات بطن موخر او وسطرا شمار سازند واین امر بعید نیست زیرا که در بعض مباحث چنانچه تصریح
آن خود شارح اسباب فاضل کرمانی نموده که دماغ مقسوم بدو قسم در عرض ست یکی بطن مقدم دوم بطن موخر ودران بطن اوسط اهل ست
پس ریوقت اعضائی که وجه بوجه قریب متضرر وماؤف ظهور یابند خواهند شد وبعید نیست که گفته شود دلیلیست این امر که اگر ظهور آفت در آن
مراد بود اطبا آن را سکته باصطلاح خود میگویند نه فالج **وممکن** ست که گفته شود چنانچه مفلوج بودن کل بدن مختص باجزای آن که متحرک بارادهٔ
وامکان حس آن باشد ست بدلیل اینکه امکان اینحکم نیست مگر درین اعضا بدیهیست تاوارد نشود که در اجزای بدن مثل احشا نازل میشود
شعب از اعصاب متفرق میشود دران زیرا که اطبا تشریح کرده اند که زوج ثالث از اعصاب دماغیه نازل میشود ومتفرق میگردد در احشا وزوج سادس
ازان متفرق میگردد وبشعبه بارد منحدر میشود وشعبه آن در حجاب صعود عرق سباتی بوطنا وصول خود بعضل حنجره وبواقی آن تا وصول عضل مذنب شعب
عیشوند پس صعود میکنند شعبه انان بسوی عضل حنجره وبواقی آن متفرق میشوند در قلب ریه واغشیه حجاب صدر وعضلات بارای افاده حس وحرکت پس
در صوت خصاص اعصاب بمنبت نخاع میباید که این اعضا مفلوج نشوند بوجه سلامت آن از آفت وحاصل دفع اینکه حکم مذکور مختص ست بآن جزیکه ممکن ست
انتساب بحس آن ومتحرک بارادهٔ پس سلامت اورای آن قادح نیست هذا ما قاله الشهرزوری مع تخلیص **حقیر میگوید** همچنین تصریر نصف وجه
در اول قول قرشی وعدم تصرر اس در ثانی قول وی بود اعتبار باشد آنا تصرر باعتبار شعب دوم سابع واول وثانی وثالث ورابع خامس باشد
مقدر تفصیل سابقا فتدکر وامّا عدم تضرر اعضای وجه که مراد از راس ما فوق رقبه خود شارح کرمانی گرفته بوجه اینکه اصل حس وحرکت دران خالص است
از اعصاب دماغیه وآنها سالم ازین آفت اند والا عدم تضرر باعتبار شعب اعصاب که مذکور شد غیر مسلم ست هذا ما ظهر لی مع اختلال المقام
وصعوبة الکلام وقد بدا لی بدیهی من فضله وکرمه العمیم وهو العزیز الحکیم یختص برحمته من یشاء من عباده وهو الرحیم الکریم وبالتقاط الدرر المذکورة اتضح
مناقشات کلام الشیخ والفاضل السمرقندی والقرشی والتناقض فیما بین کلامیه وانجه بعض اطبای مشهورین اکتفا واقتصار بجواب الجار
بطن موخر نفس آن ودر ثانی قول اطبا ودر قول اول بطن موخر واوسطان بعد بیان طویل کرده اند تابع وی کوچک ترین اطبا شده وحال
از تقصیر نسبت بگوینده چون بمطلب ایراد نرسیده تا بجواب پس چه رسد گفته که مراد از راس در قول اطبا الا الراس ما فوق عنین است
نه ما فوق رقبه چنانچه مفهید بعض اطبا وبیان کرده توجیه الا الراس بر سبق ما فوق رقبه غلطی کرده توجیه انتهی **حقیر میگوید**
اولا بعض اطبا که ازان مجیب اعلم ست توجیه بیان نکرده بلکه ایراد بران کرده وقد عرفت سابقا فتدکر وثانیا با وجود تخطئه تقریر

قال الکرمانی فی شرحه
للاسباب فی الاعضاء
العلوی کما ینفتح
الاعور فی الوجه
الخ وقد تقدم
بتمامه فی الساعة
الثانیة من
الیوم الثانی
من الدور
الخ

وخرافت توجیه وی بوجوه چند اطلاق راس علی مافی البحر یکی بر مافوق رقبه ست و یکی بر قحف وجدران اربعه وقعاں دماغ وانچه داخل آنست از مخ وجرم شبکی وعروق وشرائین وانچه بر قحف وجدران ست از سحاق ولحم وجلد محلل بر آن ست ودرین صورت سکته خواهد شد نه فالج پس این توجیه منافی اصطلاح اطباست وتوجیه وی مثل قول قائل که بآن راضی نباشد خواهد شد لذا قال فی مباحث الاطباء قالوا ان الصرع یحدث کثیرا من المواد البلغمیة والسوداویة بتسدیدهما بطون الدماغ تسدیدا ناقصا یرد علیه ان سرعة زواله تدل علی خلاف ذلک بل یدل علی انه لا یکون الا عن ابخرة ورياح وتشبیههم هذه الحالة فی البدن بالزلزلة فی العالم مزید الدلالة بهذا

قال المترجم وگفته اند که صرع حادث میشود اکثر از مواد بلغمیه وسوداویه بسبب تسدید هر دو بطون دماغیه بتسدید ناقص وارد میشود بران اینکه سرعت زوال نوبه دلالت میکند بر خلاف این بلکه دلالت میکند که نباشد مگر از ابخره ورياح وتشبیه ایشان این علت را در بدن بزلزله در عالم اولی دلیل ست بر این **جواب** صرع علی ما قاله الشیخ علت الیست که منع میکند اعضای نفسانیه را از افعال حس وحرکت بانصباب منع غرقام مدرب آن بخلاف سکته پس نزد معلم اول ارسطاطالیس میشود از ریاح غلیظه که بر گرد بطون مجاری دماغ را پر میکنند روح دماغ را منع میشود از نفوذ در بطون تسوی اعصاب ودلیل آورده معلم اول بر این بحدوث آن دفعة وزوال آن دفعة واین بیان محال بخار ست نظیر این زلزله ست که حادث میشود از احتباس ابخره ومزید بر دفعة زایل میشود دفعة وفاضل اطبا جالینوس گفته که سبب حدوث آن دفعة مواد غلیظه اند یا که از شنای شیاطین است وقتیکه فضای واسع میشوند در حرکت آنها در آن فضا وبمجنبین دخول وخروج اشیای طبیعیه بسهولت وسرعت میشود وفاضل اطبا محمد ذکریای رازی وعلی بن عباس مجوسی وعلامه شیرازی گفته اند که واجب نیست که تسلیم کرده شود غلبه بر ارسطاطالیس در هر وقت بلکه تسلیم کرده شود برای جالینوس ودر امر طبیعی تا بیان مر کلام افراط نقل کرده اند که اعم مرض میباشد از رطوبت که تر کند دماغ را ودانسته میشود از گوسفند که رسیده بود او را این بیماری وقتیکه دماغ او کشف کرده شد یافته شد تر از رطوبت وبرای همین عارض میشود اعم مرض اطفال را پس وقتیکه منتقل میشوند ازین سن بسوی سن رباق وفتق وغیرهما منتقل میشوند لزجه آنها بسوی حرارت ویبوست ومیشوند ارواح صاعده از دلهای آنها بسوی دماغهای آنها گرم تر پس گرم میکنند جرم دماغ را وخشک میکنند رطوبات آنرا وخشکی آن مانع میشود از انکه باشد در وخلط غلیظ رطب پس منقطع میشود مرض بوجه انقطاع سبب کذا فی القانون وشرحی الاسباب والمنعی وکشف الاشکالات **وحقیر میگوید** اگر حصر سبب صرع فقط ارسطاطالیس ابخره وریاح گفته چنانچه فاضل اطبا امام جالینوس وماموم ورازی وغیره دانسته اند وهمچنین راوند جالینوس ومویدان طبیب رازی وعلامه شیرازی رطوبت غلیظه گفته اند پس حقیر از منقول راضی نه ام بلکه بسبب حدوث آن اسباب چند اند چنانچه از متاخرین اطبا جالینوس ثانی فاضل قرشی گفته واین امر قرین بصواب ست واین اسباب موذی اند بسوی تقبض دماغ بوجه موذی از تبخار روی وکیفیت سمیه خارجیه چنانچه نزدیک گزیدن عقرب بر عضل میشود ونیز از کیفیت بدیه اعضو مشارک دماغ چنانچه از فاد منی نزدیک ترک جماع میشود وبوجه موذی از رطوبت ردیه الجوهر که مستکن در دماغ شود ویا ریح غلیظ که محتبس شود وبوجه غلظ در منافس روح ویا غلیان آن طوبات بفرط حرارت غریبه پس زاید حجم آن رطوبات شود ومتملی گردد از ان بطون دماغ ویا غلظ ساد از بلغم غلیظ یا رقیق یا دم یا صفرا اگرچه نادر باشد یا سوداء قاله القرشی فی الموجز وعلامات هریک بالتفصیل در کتب اطبا مذکور اند **اما دلیل** ارسطاطالیس بر دعای وی انکه ابخره غلیظه ساد مسالک قوت حساسه ومحرکه میشوند ودلیل بر این حدوث صرع در زوال آن دفعة ست ودلیل بر غلظ منع بودن انهما بر نفوذ قوت ست زیرا که اگر لطیف میبودند قادر بر ایجاب سده نمی شدند جالینوس این را منع فرموده که بخار غلیظ بمرتبه منتهی قادر بر ایجاب سده در بطون دماغ که مبدا حرکات ارادیه ست ومانع آن سبب قوی می باشد نخواهد شد وحدوث صرع در زوال آن دفعة مسلم ست اگر ادعای انحصار این هر دو در صرع ریحی وبخاری چنانچه ارسطوگمان کرده غیر مسلم ست چرا جائز نباشد که از اشیای رطبه باشد زیرا که انصباب

ع
حسن بیان من حیث المعنی
اوان ارسطو
بارادة وزوال
جائز نمودن
سکتة ارسطو

ع
وقتی
قبض
شود

آن در فضای واسع اسرع و اسهل بجولان و رجوع میباشد و آما دلیل امام جالینوس که مذکور شد و هموم وی و رازی و شیرازی بر شاهد و ماغ گویند باستناد و نقل قول امام الفقراط و مشی او بجواز حدوث آن از اشیای رطبه بدلیل انصباب آن الخ پس هر دو ضعیف اند تصریح فاضل شهرزوری که سیلان اسهل و اسرع نمیشود مگر وقتیکه مایسیل منه والیه اوسع باشد و بطون دماغ اگرچه اضیق آنواسع اند مگر آنچه مترشح میشود از منافذ رطوبات بسوی بطون و آن عروق شعریه اند آنچه از بطون بسوی مجاری اعصاب سائل میشود آن مسالک تنگ اند خصوصاً اعصاب محرکه ذات تعاریج اند پس دخول و خروج هر دو بسهولت نخواهد شد و آنچه حکایت از امام الفقرا کرده شد پس جایز است که استحالهٔ ریاح و آنچه غلیظه بسوی دماغ بسبب قوت حرکات صرعیه باشد پس معارض نخواهد شد انتهی و بالجمله چون جالینوس عروض صرع اکثر باطفال مشاهده فرموده است و امارات استلا مثل ثقل و کسل و انتفاخ عروق و تمدد تخن قاروره و بعض آن مشاهده نفرموده گفته آنچه گفته و چون ارسطو زوال آن و فعی و حدوث آن قسری مشاهده کرده حکم بحدوث آن از آنچه در ریاح کرده و حق این است که صرع چنانچه باطفال اکثر عارض میشود عارض میشود غیر اطفال را بسبب دیگر چنانچه علامات استلا مشاهده میشوند گاهی بدون آن نیز یافته میشود گو اکثر از استلا و رطوبات رقیقه و انواع اخلاط باشد و ازان بعض کثیر الوقوع قلیل مبدئیت مثل صفرا حادث گردد و همچنین وجه حدوث آن و فعی و زوال آن بسرعت خصر حدوث آن از آنچه در ریاح است یرا که ریاح آنچه غلیظه اگرچه اکثر انواع از خلط اند لکن بشرکت اعضا حادث میشوند در سر که حدوث آن اقل از اصلی است و اما افاقه از صرع پس تصریح شیخ یا بوجه اند دفاع خلط موجب مرض است اگر حدوث صرع از سدده خلطیه باشد یا تحلیل ریح و قتیکه سبب آن ریح باشد یا بانضاج مواد فی اگر سبب صرع تعفن دماغ باشد یا بواسطهٔ رقیقه برای دفع باشد لمنتفع و بعید نیست که این افاقه بوجه اتمام طبیعت مدبر بدن باشد و قلت تسدید و قلت موجب انسکنه مان فعل طبیعت باشد پس آنچه زاعم گمان بافاقه و حدوث صرع فقط بریاح و آنچه غلیظ کرده حاصل قریشی تائید آن در شرح خود نموده بجای خود درست نیست زیرا که بر سبیل فاعل است نگوئید که تسدید از ریح غلیظ کثیر مسلم لکن زوال این تسدید بسبب عنت بدون تلطف و انحلال آن بن قلیلا قلیلا غیر مسلم است و صرع همچنین نمیشود زیرا که فاضل مجوسی در کامل الصناعه گفته که اسباب مؤدیه بصرع یعنی صرع نیست در بطون دماغ کل آن چنانچه در سکته میشود لکن میباشد سدد در بعض بطون و در مجاری هو در اعصاب محرکه برای اعضاء خاطئ حدوث صرع برای اوکه از خلط محدث باشد برای سکته هست در کیفیت و کمیت و جوهر خود برای همین بدل در وقت نوبت صرع احساس چیزی بخیری میکند و متحرک میشود لکن در سکته پس مطلق احساس و حرکت میشود و اگر در فیلسوف از سطاطالیس این است که مجمله اسباب صرع ریاح و آنچه غلیظه اند چنانچه شیخ انمعنی را در قانون فهمیده و حیث قال لقوله او امار یح غلیظه تحتبس فی منافذ الروح علی ما یری الفیلسوف ارسطاطالیس و ریاحه حدث بالصرع پس ایراد امام جالینوس و هموم او رازی و شیرازی بحصر تخصیص صرع در ریح وارد نخواهد شد و همچنین اگر مراد جالینوس بحدوث صرع از رطوبات رقیقه باعتبار اواکثری است پس ایراد جالینوس و تابعین او وارد نخواهد شد باناظر فی التوفیق فیما بینهم بالتفصیل فی الکتب الطبیه و الغرض منه اظهار الخلوص من الاعتقاد فی شان حضرتهم و التحاشی عن نسبة الغلط الی جنابهم و الله اعلم مراجعهم کلام بعض اطبای مشهورین و گو باموی در جواب این ایراد قابل نقل نیست قال فی مباحث الاطباء قالوا الصرع حار یعرض فی الطبقة الملتحمة فقالوا انه قد یحدث من مادة بلغمیة او سوداویة و هما هی الا تناقض و تدافع قال المترجم گفته اند که رمد و رم حار است در طبقه ملتحمه بعد ازان گفته اند که گاهی حادث میشود از مادهٔ بلغمی یا سوداوی نیست این مگر تناقض و تدافع جواب بدانکه تسمیه رمد باسم لازم است یقال رمد الرجل اذا ماجت عینه و آن رم است در ملتحمه بقول مطلق حار باشد یا بارد و برای شیخ و همقندی و تابعین او و لکن قد پس اطلاق نمیکنند رمد را مگر بر رم حار حادث در ملتحمه و اختیار کرده است این جزله در تقویم البدان و فاضل قریشی در موجز و فاضل قریشی در شرح خود گفته اکثر اطبا اطلاق میکنند رمد را بر رم حار ملتحمه لکن وقتیکه در رم بارد باشد پس اطلاق نمیکنند رمد را بقول کلی بر و بلکه میگویند رم بارد چنانچه گفته نمیشود برای کشتی معمولهٔ از سنگ کشتی مطلق مگر کشتی سنگ پس واردنمیشود ایراد بر فاضل قریشی در موجز بر رمد بلغمی که در رمد موافق تعریف وی که در رم حار ملتحمه را مقسم قرار داده است

واقسام او اورام بارده نمیتوانند شد پس چرا فاضل قرشی وصاحب شفا الاسقام این اقسام را که از مقسم خارج اند ایراد کرده اند پس
اقتضا مرور بر دو قسم آخر را دخالی از تقصیر نیست و جواب این ایراد بچند وجوه داده اند اول اینکه ممکن است که پیدا شوند نفاخات از بخار
مسخنه و اد خنه مارده اگرچه بیچ حادث میشود در اکثر از مادهٔ غلیظ بارده قاله صاحب شفا الاسقام واختار والسید دوم اینکه گفته شود که
کلام این مصنف از روی تحقیق باشد بنا بر انچه شیخ گفته و هو قوله ولما کان الریح فی الحقیقة ورقانی المتحرک وکل ورم اما ان یکون عن دم او صفرا او بلغم
او ریح او مایشبه کما لا یخلو سببه عن هذه الاسباب قال السید حقیر میگویم درین جواب کلام است زیرا که در تحقیق نزدیک قرشی
ورم حار ملتحم است پس ورم ریحی مثلا مصنف بر تحقیق نزدیک نخواهد بود مگر نزدیک شیخ زیرا که در کلام شیخ ورم طبقه ملتحم مقید بحار و بارد نیست
پس سند کلام وی اینجا بیکار است زیرا که مدار ایراد مورد بر تقیید فاضل قرشی در تعریف ریح بورم حار است فقط و چون کلام شیخ خالی از تقیید است
پس مقید نخواهد شد بلکه توجیه وی مثل توجیه قول قائل بما ابرمنی بقاله خواهد گشت سوم اینکه تعریف ریح بسبب اغلب اکثر است اختاره السید والعیانی
حقیر میگویم درین جواب اعتراف و تسلیم است باینکه مورد این اقسام در ریح معروف بالفتح این جا داخل نه اند و تعریف ریح بورم حار بسبب اغلب اکثر است پس
اگر اخراج این اقسام شود ضرر ندارد و حق درین مقام است انچه ملا انیسی وجه در جواب این ایراد گفته که گذارش مینمایم اقول خود چهارم اینکه مراد از حار درین جا
اعم است که ماده حار بخود باشد مثل دم و صفرا یا بالعرض مثل بلغم عفن حقیر میگویم که این جواب سدید یا ملا سدید در ورم بلغمی ما ایراد کرده ست و بحمد الله
از سدید که این توجیه سدید را اینجا ترک کرده توجیه غیر سدید را که در جواب ثانی وارد کرده ام ایراد کرده باز ملا انیسی گفته که ریح موجب برای ورم ملتحم از قسم ثانی است
زیرا که ملتحم طبقیه است که متولد میشود از اجزای سحاق و ان غشائی صفیق حاجب است از عظم پس نفوذ نخواهد کرد در و ریح بارد بوجه غلظ خود بلکه ضرور است
که باشد ریح نافذ حار بخاری تا که ممکن باشد بر او نفوذ در جرم آن و احداث ورم و ان نیز مسلم است انکه رد ورم حار است پس مقید کرد مصنف ورم بار در تعریف بخی
و سودا وی تا که باشد قرینه برای مجاز پس گویا که اعتبار قید قرینه برای مجاز است چنانچه کشتی معموله سنگ را کشتی سنگ بجاز میگویند همچنین مدلبی و ریحی
و سودا وی را رد بجاز میگویند و بالجمله این ایرادات و جوابات متعلق کلام فاضل قرشی در موجز و خضر بن علی طبیب در شفا الاسقام اند بر ریح و ممکن است
که قرشی و صاحب شفا الاسقام در جواب بگویند که تعریف ما بطور قاعده یا و تقسیم اقسام بطور متاخرین نموده ایم و این امر بعید نیست چه متاخر شیخ رئیس در صحت و مرض تقابل عدم
و ملکه ست و واسطه در صحت و مرض متقابلین و تقسیم شیخ احوال بدن را بسوی حالات ثلثه بطور طبیعیوس است که او قائل تقابل تضاد در میان صحت و مرض است و واسطه
را ثابت میکند هذا ما ظهر لی من تفحص الکتب الطبیة والملک الاتجد هذا فی کتاب من اولی الالباب والله اعلم بالصواب پس انچه بعض اطبای مشهورین بجواب
این ایراد فرموده اند که نوعی دانی اصطلاح متقدمین و متاخرین در فرق نمی کنی در میان ایشان و واضح شود برای تو حال تدافع و تنافی پس بدانکه سند در ورم
ملتحم حار باشد یا بارد و آن برای شیخ تابعین او ست و لکن قد یطلق پس آنها اطلاق نمیکنند زیرا که اگر بر ورم حار حاوت و ملتحمه و تمام صیدانه و اورام دیگر
را که حادث شوند در آن تکدر نه رفته گاهی اطلاق کرده میشود در او جاع عین عطشا پس چنانچه یافته نمیشود در اصطلاح متقدمین تناقض و تدافع همچنین یافته نمیشود در اصطلاح
شیخ بوجه اختلاف هر دو اصطلاح زیرا که مناقشه در اصطلاح نیست انتهی ضعیف است و منشای این جهل است از امور مذکوره متذکر قال فی مباحث الاطباء

قالوا الحول قد یحدث من تشنج عضلات المقلة واسترخائها وقد یکون من نزول الطبقات او الرطوبات اقول
یرد علیه ان موضع الادراک التقاطع الصلیبی فلم یحدث الحول باختلال عضلات المقلة

او الطبقات او الرطوبات قال المترجم گفته اند که حول عارض میشود از تشنج عضلات مقله و استرخای آن
وارد میشود بر آن اینکه موضع او تقاطع صلیبی است پس چرا حادث میشود حول باختلال عضلات مقله یا طبقات و یا رطوبات جواب
حول محرکه فساد در وضع عین است که باشد بالا یا سوی چشم و غیر موضع طبعی و میل آن یا سوی جهت واحد باشد یا اکثر از ان و جهت و اندر فوق
و اسفل و یمین و یسار میباشد و اکثر از ان فوق و شمال یا اسفل و شمال است بر تقادیر ثمانیه یا کمی از چشم باشد یا در سر و بالجمله اقسام این تا

یکصد و دهی و شش قسم میرسند و تفصیلش در موارد احکام مذکور است و بسبب این استرخای بعض عضل محرکه مقله است پس مائل میشود مقله از این
جهت بسوی جهت مضادّه برای این جهت یا تشنج پس مائل میشود مقله بسوی جهت آن و از زوال چشم بسوی فوق و اسفل دیده میشود چیزها را دو چیز
و لکن زوال بسوی جانبین از همین بسیار پس ضرر نمیکند و در اغلب ضرر معتد به نزیرا که حادث میشود از و مگر اینکه دیده شود چیز مائل بسوی یکی از دو جانب موافق
زوال حدقه و علت و بیشتر دو احد دو نزدیک قائلین بخروج شعاع اینکه نور خارج از چشم است آن نیست مخروط است و آن بکمال حاد الرأس غلیظ القاعده
است و قاعده آن دائر بر سطح است و بر او مرکز است و خطیکه ابتدا میکند از جلیدیه بسوی مرکز دائره آن بهم ست محور و قوت تأثیر نور خارج در وسط آن است
که مسمی بمحور است و ظاهر است که نایل میشود در این نور نزدیک نظر بسوی چیز واحد و مخروط که ممتاز میشود بسوی مبصر پس هرگاه خواهد شد دو یکی از دو بگیرد بالعدل جمیع
کنم بصر را بر اقرب واقع خواهد شد هر دو بهم بر آن واقع خواهد شد طرف مخروط بر البعد و همچنین اگر کنم بالعکس پس متمکن از اکل شدن هر دو تا از وضع خود بسوی بالا
و اسفل خود پس امیوقت دیده خواهد شد چیز واحد دو چیز بسبب آنچه خواهد شد و مخروط غیر ملتقی بر او واحد یعنی باین حیثیت که خواهد شد یکی از هر دو بالا از موضع از دیگری
و از بدیهیست که متمثل شود بسوی ناظر که مبنی چیزی باین حیثیت مرتفع از موضع آنچه مبنی بچشم دیگر پس متوهم خواهد شد که فری دو چیز اند و اگر ممکن باشد بر بعضی اصحاب حیلول
که تکلف کند در القای دو سهم بینی مرئی هر آینه خواهد دید یک بینی و لکن نزد یک آنکس که قائل بانطباع است پس در موضع خود ظاهر شده که قوت باصره موضع آن
فضای موجود در حس مشترک است در میان هر دو عصب که بهر دو چشم امتداد دارند این موضع القای هر دو سهم بتقاطع صلیبی است و این فضا مجمع از دو تجویف عصبتین
است و قوت باصره آنجا مکوز است و مدرک او اشباح اند که میرسانند از بسوی قوت روح باصره که داخل هر دو چشم است و در ان تمثل میشوند از مرئیات و این اشباح حاصل
میشوند در روح هر دو چشم و امیوقت متحرک میشوند هر دو احد از این بسوی یسار بحرکت سریع و وقتیکه حامل شوند انی فضا جمال خواهند شد بر واحد از
دو شبح بر دو گاه پس ادراک خواهد کرد قوت باصره برای این شبح واحد و گاه نخواهد شد فضا کما مضی پس لازم خواهد شد که منطبق نشود یکی از دو شبح بسوی آخر بلکه خواهد شد
هر دو متباین پس خواهد دید قوت باصره دو شبح پس دیده خواهد شد چیز واحد دو چیز کذا قال اسحق الطبیب بن اسمعیل اللیبی و بالجمله گاه میشد ادراک چیز واحد دو چیز در اثر
کردی پس بدانکه علی ما قاله الشیخ حول گاهی بر استرخای بعض عضل محرکه برای مقله میشود و دو مقله از جهت بسوی جهت متضاد و برای مقله گاهی از تشنج بعض
عضل میشود پس مائل میشود بسوی جهت آن و بهر گونه باشد از رطوبت و گاهی از یبوست چنانچه در بعض امراض حادّه و آنچه از تشنج عضل میشود پس از تشنج عضل محرکه
میشود که اکثر حادث میشود بعد اصل ماده مثل صرع و قولنجیون و سرسام و تحران انتهی و گاهی حامل میشود حوان نوبه زوال طبقات رطوبت از موضع خود بسبب ماده غلیظه و نفوذ
غلیظه بخاریه که حامل میشوند در عروق و عودی میشوند بسوی بشکیه پس اول حرکت دهند و زائل کنند آنها را از موضع آنها و ثانی مزاحمت کنند جلیدیه را بوجه
ممکن بشکیه زجاجیه مزاحمت کند جلیدیه را و زائل کند آنرا از موضع او قاله المستعینی و فی الکرمانی و فاضل خجندی برای سبب دیگر از طبیعیا شفا تفکر در بیست بین الاعلاء
فلیرجع الی تویم الاروام و صاحب وقته الجمان و تعلیل حول بمذهب اهل شعاع و انطباع بعبارت دیگر و بیانات تهدا اسباب برا حول بیان کرده بین الاعلاء
فلیرجع الیه هذا ما قال **و فی مباحث الاطباء** قالوا ان الخناق کثیرا ما یحدث عن هوذ نازلة فی الراس و استعمال
قشر الخشخاش و الودائع شاهد لقولهم یرد علیهم ان علة امتناع الودائع فی المفارغ الثلثة مشترکة فلم یستعملوا الودائع هیهنا
دون ثمة **قال المترجم** و گفته اکه خناق گاه حادث میشود از وارد نازله را استعمال قشر خشخاش در ودائع شاهد قول ایشان است وارد
میشود بر آن اینکه علت امتناع ودائع در مفارغ ثلثه مشترک است پس چرا استعمال ودائع می کنند این جا نه آنجا **جواب**
شیخ رئیس در قانون گفته ان الادویة المخدرة یجب ان یقرب الیها فی الابتداء ما یدفع و یبرد و یکثف ای ان قال لانی ادوام یدفعها الاعضاء
الرئیسیه حکیم علی جیلانی گفته تعکیر ادویه اشاره است بسوی اینکه گاهی رعایت این استثنا نمیشود مثلا بعض ادویه اگرچه بلوته ان منصب
از دماغ باشد و خوف کرده شود از ورود میل آن بسوی دماغ مبالات نکرده خواهد شد بان و استعمال کرده خواهد شد ودائع بوجه خوف خشخاش نزیرا که اقوال
سریع ذائقه میشود از عموم علت که جائز نیست ورود وقتیکه باشد ضرر آن اکثر و مادّه چنانچه می آید آنچه موجب مرض باشد بدین بزیادت

علی ما ینبغی و ان شئت قسمت اخلاط چهارگانه و مائیت و ریح انهی و فاضل آبی گفته تران اورام حاره که از مادهٔ منصبهٔ اعضای رئیسه حادث شده باشند
استعمال ر واداع جائز نیست از برای آنکه حبس مادهٔ مذاعضای رئیسه بسیار مضرست از انصباب مگر آنوقت که خوف انصباب مادهٔ حابس او در اعضای
رئیسه کثیر باشد چنانچه انصباب بلغم بسوی حلق بحیثیتیکه بیم خناق فاضل شود پس این وقت استعمال ر واداع جائزست قال العلامه و
انما یقبل لانی الاورام التی عرف قد فعها الاعضاء الرئیسیة لئلا یستغرق فیرو علیها ان اندفعت المادة من الدماغ الی الحلق بحیث یوجب خناقا
قاتلا فوجب استعمال الرواداع بخلاف ما اذا اندفعت من الدماغ الی خلف الاذنین او من التعلب الی الابطین او الکبد الی الاربیین لامتناع استعمالهما و جواب این
ایراد انچه بعض اطبای مشهورین از حکیم علی جیلانی و علامه شیرازی نقل کرده اند و جنانچه در شرح یافته نمیشود و مع هذا خالی از ایرادات نیست
لاطول الکلام بذکر ما اورده ههنا قال فی مباحث الاطباء قالوا ان الرطوبات الفضلیة اذا حصلت فی البدن و لم یقو الحرارة
الغریزیة علی انضاجها و دفعها تصرفت الغریزیة فیها و عفنتها و یدل علیه ان المستفرغ بالاستسقاء اللحمی و الزقی ممتلی
بالرطوبات و الحرارة الغریزیة ضعیفة فلم لا تعفن ههنا و ایضا انی لسبق فی عدم مصیر ورة اورام المفاصل قیحا و مدة ابدا
قال المترجم گفته اند که رطوبات فضلیه وقتیکه حاصل شوند در بدن و قاد نشوند و حرارت غریزیه بر انضاج آن و دفع آن متصرف میشود
حرارت غریزیه متعفن میگرداند و اورا دمیشود بران اینکه مستسقی باستسقای لحمی و زقی ممتلی ست برطوبات و حرارت غریزیه ضعیف است پس چرا
انجا تعفن حادث نمیشود و نیز چه سبب دارد که اورام مفاصل صاحب مدهٔ و قیح همیشه جواب نفیس بن عوض گفته که وجه عدم
تعفن مادهٔ استسقای لحمی این ست که این مادهٔ در هر جزوی از اجزای بدن متفرق شده مثل ماورد در ورد و جزء اعضاء بخلاف جمله اورام
از برای اینکه مواد آنها در خلل و فرج اعضا نفوذ میکند پس توسیع و تفریق و تمدید آن مینماید بر وجه طبیعی چنانکه غذا بکار بطور غیر طبیعی تا اینکه تحلیل نشود
یا نزد موضع واحد مجتمع شده مدهٔ میشود و مائیت در استسقای زقی هم متعفن نمیشود با وجودیکه هر رطوبت که در بدن الاعلی هیئة الطبیعیة مجتمع می شود
متعفن میگردد و باین وجه که رطوبات متعفن نمیشوند مگر وقتیکه در موضع واحد مجتمع شوند بحیثیکه بر آنها مجاری نباشند که در ان دوره کنند و متحرک
شوند و آنوقت کم و زیاده نشود و متحرک نگردد مثل آبیکه در غدیر مجتمع باشد که گاه آن آب بر آورده نشود و دران آب دیگر انداخته نشود متعفن میگردد والا نه
و این مائیت زقی دوره و حرکت میکند و کم و زیاده میشود از این وجه متعفن نمیشود و صاحب طب اکبر این مضمون را بسوال و جواب ایراد
نموده ست و وجه عدم تقیح مادهٔ ورجع و اورام مفاصل این ست که این اعضا غیر لحمی اند و قوت تقیح در اعضای لحمیه اکثر میباشد و اعضای
مفاصل بارد و از منبع حرارت دور اند از این وجه متعفن نمیشوند و وجه عدم تقیح اورام مفاصل که شبیه باورام استسقا میباشد آنست که در استسقای
لحمی مذکور شد کذا قال الکرمانی فی شرحه للاسباب و العلامات قال فی مباحث اطباء البحث الثامن عشر فی اللحمیات اللحمی
حرارة غریبة تشتعل فی القلب ثم فشی ان قولنا الحرارة جنس و قولنا غریبة فصل یخرج الغریزیة یرد علی الاول ان الجنس
یکون من الاجزاء المحمولة و الحرارة لیست کذلک لان المرض و الحرارة نوعان متخالفان
من مقولة الکیف و منشاء الحمل الاتحاد و علی الثانی ان الفصل یمیز عما هو
مشترک فی الجنس و الغریزیة لیست داخلة فی المرض الذی هو جنس الاجناس فلا یکون الغریبة فصلا ممیزا له
قال المترجم بحث هجدهم در مجعیات گفته اند که حمی حرارت غریبه ست که مشتعل میشود در قلب ثم بعد ازان تفسیر کرده اند باینکه قول ما الحرارة جنس است
و قول ما غریبه فصل خارج میکند غریزیه را و اورد میشود بر اول اینکه جنس از انواعی محمولست و حرارت چنین نیست زیرا که مرض و حرارت دو نوع متخالف اند
از مقولهٔ کیف و منشا حمل اتحادست و بر ثانی اینکه فصل ممیز نمیشود از انچه مشارک بود در جنس و غریبه داخل نیست در مرض که آن جنس الاجناس است
پس حرارت فصل ممیز نباشد برای او جواب حقیر میگویم که این ایراد صاحب غایة الفهوم بتصریح و فاضل جیلانی بالاجمال در شرح خود

بر حمیات قانون آورده وچون نزد بعضی شارح دفع این ایراد مشکل بود لهذا تعریف حمی را ماول کرده اند چنانچه آمده ارغایة المفهوم متعواخ باشند حرر
ایراد مذکور بالاجمال سهل است این جا ایرادات عدیده وارد میشود لهذا تفصیلش اولا موافق تصریح سید العلما طلب شده شروع بالتفصیل وتوضیح زیادات
حقیر تحریر مینماید ثانیا جواب آن از سید العلما و شرح قانون بندی از تحقیقات شامخات وغیره تسطیر مینمایم اما تفصیل ایرادات اینکه اولا حمی
مرض است ومرض مطلقا از کیفیت نفسانیه است پس حمی از کیفیات خواهد شد وحرارت از کیفیت محسوسه است بر دو مبنا این پس صحیح نخواهد شد
حمل یکی بر دیگری وثانیا حرارت جنس نمیشود زیرا که عام است از مرض ومرض جنس عالی او هست واعم از عالی جنس نیست حقیر میگویم
همچنین گفته است شارح جیلانی در تابع از اتحق خارج حرارت مطلقا شامل بانواع خمسه است از سماویه وکوکبیه وعنصریه وغریزیه ومحسوسه ومردان حیوان
چنانچه جیلانی تقسیم کرده عام از مرض است زیرا که حرارت غریزیه ممرضه نیست وبر مرض صادق نمی آید بلکه از دعائمیت بدن بوی منسوب است
ومرض جنس عالی حرارت غریزیه است وثالثا غریزیه فصل نیست زیرا که ممیز او از مشارکات جنسیه نیست وفصل ضروری است که چنین باشد تفصیلش
باعث تب حرارت غریزیه است نه حرارت مطلقا از غریزیه وغریزیه ممیز باشد از مشارکات جنسیه وفصل باید که ممیز از مشارکات جنسیه باشد مثل ناطق در انسان
ناطق هم برای انسان که ممیز است از مشارکات جنسیه یعنی حیوان صاهل همچنین حرارت غریزیه نیز است از غریزیه نه حرارت مطلقا وورا آنجا حمی جاریست نه حرارت
پس صحیح نخواهد شد حمل حرارت بر حمی لا تفصیلا انچه فاضل صلیل اسحق بن اسمعیل اورده اینکه جنس زاجزائی محمولیه است حرارت ممکن نیست حمل او برای بودن
وحرارت دو نوع متخالف جنس کیفیت زیرا که حمی کیفیت نفسانیه است وحرارت کیفیت محسوسه وآن نوع عبارت از جنس کیفیت انتهی ما نقل عنه شریف الاطبا و
فاضل جیلانی فرمود حق در تحقیق ماهیات امراض است که گرفته شود در تعریف از اجناس حقیقیه وفصول ذاتیه مثلا اگر گفته شود مرض مزاجی اورا گویند که غیر طبیعی و
قائم بمقام جنس کرده شود وبعد ازان گفته شود یوجب آفة فی فعل کذا وعضو کذا الی غیر ذلک قائم کرده شود مقام فصل چنین وچنین انتهی وبالجمله حمی مرض
حاصل نیست نه حرارت زیرا که تحقیق حمی هیئت نفسانیه است که متوسط نمیشود درمیان حرارت غریزیه وضد فعل علی ما قاله الفاضل العلامه وبرای رفع بعض این
ایرادات فاضل صلیل اسحق بن اسمعیل بتبع فاضل جیلانی تعریف حمی را ماول کرده گفته است که حمیات اگر باشد برای مجموع آن حقیقت حد نیز پس حق در تعریف اینکه
گفته شود الحمی حرارة غریزیة لاجل مرض مزاجی حار زیرا که واجب در تحقیق ماهیات امراض اینکه گرفته شود در تعریفات آن از اجناس حقیقیه وفصول ذاتیه پس قول
اطبا حرارت فقط جنس است وغریزیه فصل است که خارج میکند غریزیه مثل سن نمو وشباب چه حمی درست نیست زیرا که بر دو نوع متخالف از جنس کیفیت اند
یعنی حرارت از کیفیت محسوسه وحمی از کیفیت نفسانیه است بسبب آنکه فصل تمیز میکند مشارکات را در جنس ومرض اعم اجناس واعلای آنست این جا
ومشارک نیست غریزیه حمی را در جنس مرض پس مخرج آن نخواهد شد در توجیه قول که اگر باشد برای مجموع آن الخ شریف الاطبا از صاحب غایة المفهوم
نقل کرده که هرگاه این جا مظنه سوال بود وآن اینست که مقرر شده است که تعریفات نمیباشد مگر بحقایق تو میگوئی حمی مرض است زیرا که مقصود از حقایق نوعیه
نیست که قائم شود در ذهن صورتی مقابل در حقیقت موجود خارجی را وی جنس عالی است مر اجناس را چنانچه می آید اجناس بحیثیتها همه خواهد امکان تعریف
ندارند جواب داد ازین سوال که این تعریف بر تقدیر بودن حمی حقیقت محصله است وشریف الاطبا را کلام است درین من شاء الاطلاع فلیرجع الی
شرحه للحمیات باز صاحب غایة المفهوم گفته وقوله غریزیة ای ذاتیه بر طبق مذهب فساد سافج باشد یا مادی عنصری یا غیر آن بدانکه توضیح وتفصیل
مشتوق الاراده ایست رحمة للمتاخرین من الاطباء للمتعلمین وهدایة للمتعلمین المبتدئین وحقیر میگوید که جواب این ایراد مجملا وتطفلا در جواب
بحث بازدهم مذکور کرده ایم فتذکر اما جواب هر یک مفصلا پس جواب زایراد اول اینکه اولا حمی نفس مرض نیست بلکه تحقیق این است که حمی هیئت
نفسانی است الخ پس حرارت اعم است بر آن سوم نوع متبوع بر آن مرض وثانیا علی ما افاده العلامه وتبعه الشارح الجدید للطوخ اگر فرض کنیم حمی را
اسم برای مرض پس اطلاق حمی بر حرارت غریزیه بر سبیل تجوز است وثالثا اگر تسلیم کنیم که حمی نفس حرارت است پس مانع نیست که از کیفیات
نفسانیه باشد وبر از کیفیات محسوسه بدو اعتبار مثل حرکت که از مقوله ایست وبصره پس حمی باعتبار حرارت از کیفیات محسوسه باشد وباعتبار

ان بمزوات النفس از کیفیات نفسانیه باشد افاده قطب المحققین فی التحفة السعدیة پس انچه شریف الاطبا در شرح حمیات قانون بجواب این آورده که حمی کیفیت نفسانیه نزدیک حکما است و نزدیک اطبا کیفیت محسوسه است و شیخ در طب کلام موافق اطبا اکثر جا میکند ساقط است و را بعا اینکه مرض گاهی اطلاق کرده میشود انچه مرتب شود بر ان از افاعیل غیر سلیمه و آثار و هیات سقیمه باطلاق سبب بر مسبب پس قول شیخ حمی حرارت غریبه تعریف است باعتبار این معنی پس باین اطلاق مرض از کیفیات نفسانیه نیست بلکه از کیفیات محسوسه همچنین حرارت از کیفیات محسوسه است افاده سید العلما طاب الله ثراه **حقیر میگویم** در ثبوت اطلاق حمی بر حرارت غریبه بسبیل تجوز است اطلاقا لاسم السبب علی المسبب علی ما افاده العلامة اما جواب ایراد ثانی و ثالث پس بوجوه عدیده است علی ما ظهر لی بالتفحص فی مثل هذه المقامات اما اولا پس مراد از جنس و نوع و فصل حد اکثر مقامات طلبیه جنس و نوع و فصل منطقی نیست بلکه جنس اطلاق کرده میشود در طب باعتبار اشتمال آن بر دیگر انه باعتبار اشتمال آن و اندراج انواع محصله حقیقیه بر آن و فصل باعتبار تمیز حقیقیا از بعض مشارکات نه باعتبار تمیز از مشارکات اجناس حقیقیه و یوید بعض ما تقلناه ما نقله الحیالی بکتاب الشفا للشیخ که یونانیین نام میدارند واحد منسوب الیه اگر شریک شوند در وجه کثیرین جنس آن آنها پس عالی نزدیک آنها جنس برای علویین است و مصر جنس برای مصریین انتهی و اما ثانیا شیخ در شفا بتصریح فرموده که ذاتیات مشتقه اعراضیات و فصول بخواص اند و فرق از نحو امض است و برای همین ملک العلماء الائمة اقیه سلطان العلماء الطبیعیة الالهیة مولانا محمد داماد طاب الله ثراه در صراط المستقیم تصریح فرموده که وقوف بر حقایق اشیاء در قدرت بشر نیست و من بعد انهم حقیقت مبدا اول و نه عقل اول و نفس فلک و آتش و هوا و آب و زمین را و نمیدانم تا حقایق اعراض را و بالجمله برای همین مقام اجناس گاهی عرض عام می آرند و مقام فصول خاصه ها و حد میکنند بتصریح کرده است باین محقق و صیاد مضامین عالی مثل بازی مشهور بقاضی در شرح خود بسلم و مرکب از عرض عام و خاصه سم ناقص میشود لکن اقوی از خاصه باتفراده تصریح کرده است باین سید شریف در حاشیه خود بر شرح شمسیه را نه و برای همین در تعریف صداع اطبا الم را که عرض عام است نمی آرند و ما بقی اغنی فی اعصار الاساس اخاصه شامله برای افراد صداع معرف میگویند و هر گاه اهل میزان آنکه حدود و فصول حقیقیه که حق ایشان است بوجه اشتباه اجناس با عراض عامه و فصول بخواص و یا بوجه آسانی فهم از روی شفقت بر متعلمین و ترحم بر مستفیدین در تعاریف نمی آرند مخاطب بالاطبا الناقصین منهم و تفصیلش علما فی شرح شریف الاطبا للقانون اینکه حد حقیقی همین است که مرکب از جنس و فصل باشد چنانچه در میزان همین است لکن اهل میزان که حق ایشان بیان حدود حقیقی است بسیار است که فصول حقیقی نمی آرند برای آسانی فهم از روی شفقت بر متعلمین و ترحم بر مستفیدین و احکام فصول جاری میکنند و مشارکات جنسی را از و خارج میکنند مثل ناطق و صاهل و نحو آنها را فصل میگویند و حالانکه بفصل اند و فصل نیستند زیرا که آنها جزء مقوم اشیای موجودی نتوانند شد کما مر فی محله پس گاه گاه حال آنها چنین باشد اطبا که منظور ایشان بیان حال امراض است محض بیان دقایق فلسفیه منظور نیست آنها که برای سهولت تعلیم و تعلم احوال مرضا عرض عام را بجای جنس و خاص را بجای فصل ذکر کرده احکام جاری نمایند سبب مواخذه نمی تواند شد بلکه موجب تحسین است نظر بغرض مطلوب لهذا نمی بینی که تعریف صداع بعرض عام که الم است می کنند و مقام جنس که مرض مزاجی مولم بالتفرق است قایم می کنند و همچنین در تعریف امراض مثل این بسیار واقع شده است و اما ما نسبه العلما فرموده اند که ممکن است که تعریف حمی اسمی باشد برای کشف حقیقت حمی و تفصیلش علما نقلا عن الفاضل الجلیل اسحق بن اسمعیل اینکه عرض در تعریف حمی شرح آن باشد چنانچه تعریف علما و حکما حیوان را باینکه جسم نامی حساس متحرک بارادت انتهی **الاحقیر میگویم** اگر این تعریف حمی را لفظی گفته شود بهتر از اسمی خواهد شد زیرا که اسمی قسمیست از حقیقی و ان منقسم است بسوی حد رسم و هر احد از هر دو بسوی تام ناقص اند و تصریح این امر در شرح سلم المحققین و غیره مذکور است پس وارد خواهند شد بعض ایرادات بر تعریف مصنفین نزدیک هر دو زیرا که حمی بمعنی تپ معلوم است بر آهر واحد چه اداء کیفیات محسوسه است و مراد از تفسیر آن تعیین معنی موضوع له از تمام معانی است و تعریف حقیقی نیست یا اسحق طبیب بن اسمعیل ادیب گفته که در نیوقت مندفع خواهد شد بعض اعتراضات که وارد می شود

(۱) فاضل شریف الاطبا فی شرحه للقانون ۱۲ حکیم محمد هادی صاحب لکهنوی سلمه الله القوی

(۲) دلیل القول بالجنسیة ۱۲ حکیم محمد هادی صاحب لکهنوی سلمه الله القوی

مثل انقباض بحرارت غضب و غیر آن پس آنرا که مقصود از وکشف حقیقت هم است از اطراد و انعکاس واجب نیست بلکه جایز است باعم نیز اگرچه ضعیف است
بهاعلمیت و تعلم تفصیله و اما ارابعا پس مرض جنس عالی حرارت است اگر تعریف بحالت و ملکه و هیئتیکه صادر شود از و افعال از موضوع لها غیر سلیم بلکه
مأوف کرده شود پس مرض باین اعتبار امر وجودی و کیفیت نفسانیه است نه بر اطلاق مرانچه مترتب شود بر بحالت از افعال غیر سلیم و آثار سقیم کذا افاد
سید العلماء حقیقه میگویم اگرچه باین اعتبار مرض را از کیفیت نفسانیه مجیب تعبیر نکنند لکن تقسیم مرض از حمی نمی رود چه بودن افعال غیر سلیم و آثار سقیم چنانچه
در حمی که نوعی از مرض است میشود و در غیر آن نیز می گردد پس لامحاله باین تعریف موضوع هم جنس عالی خواهد شد و اما خاصه پس جنس گاهی تعبیر کرده می شود باعتبار
لوازم چنانچه صدر الافاضل و الاماثل صدر الدین شیرازی گفته که اکثر تعبیر میکنند در حدود از فصول بلوازم آن مثل حد انسان حیوان مدرک بکلیات مثلا
و بالجمله پس حرارت قائم مقام جنس است بمعنی عرض عام و اطلاق جنس بر آن بواسطه اکثر عموم است و این حرارت اگرچه عام است از مرض لکن مرض جنس عالی
وی نیست بلکه عمومیت او باعتبار انیکه چنانچه حرارت مطلقا در مریض یافته می شود در صحیح هم در سن جوانی و نمو مثلا یافته میشود کذا قالوا اگر گوئی حرارت غضب
مثلا اگر بحد حمی نرسد هم حرارت مطلقا است و داخل مرض و حمی نگوئیم بتصریح علامه آن حرارت غریبه است و خارج از تعریف حمی از قول اطبا مضر بافعال است
حقیقه میگویم در عدم اضرار حرارت غضب بافعال طبعیه کلام کرده اند بجد و شار اتعاش بدین و جلیس و بند شدن زبان و اختلاج قلب در غضب
شدید و جواب داده اند که ترتب این ضرر اذا فرا طا آن است زیرا که گاهی غضب و حرارت آن بدون ضرر افعال مذکور یافته می شود بخلاف حمی که در
ضعیف هم ضرر بافعال میشود هذا حقیقه میگویم انیکلام خالی از مناقشه نیست علاوه از این قول مؤدا اینکه او لا حرارت عام است از ان حرارت مطلقا
مراد گرفته که شامل غریزیه نیز باشد و جائیکه مرض جنس عالی حرارت گفته در آنجا حرارت مطلقه مراد نگرفته بلکه حرارت غریبه که در ترتب است بجای خود
درست نیست و باعث ایراد نه آری اگر از هر دو جا یک حرارت مراد گیرد و باز ایراد سازد البته موجب قباحت خواهد شد و بهنا لیس کلک و نه صحیح نخواهد شد
این جا اعتبار حرارت واحد در هر دو مقام لکن بدو اعتبار متخالف مضائقه ندارد کما تقرر عندهم لولا الاعتبارات لبطلت الحکم پس انچه از اولین مجتهدین
فن طب تا از آخرین مقلدین آنها مثل مورد و سید العلما طاب الله ثراه تعمیم حرارت از مرض قائل شده تکلفات عدیده بودن حرارت عرض عام
فرموده اند بمحصل من نمی آید و هر گاه که از فصل فصل میزانی مراد نگرفته شود پس اگر ممیز از مشارکات جنسیه نباشد مضائقه ندارد و فاضل عالا گفته
غریبه میز است از فلکیه و اسطقسیه این فرق در هر دو غریبه نه برای اینکه هر دو غریبه اند بوجه عدم ضرر هر دو بافعال چنانچه مسیحی ذکر کرده زیرا که
بودن حرارت غریبه مضر اگر مستلزم بودن حرارت غریبه بودی هر آینه بودی ذکر مضرت مغنی از ذکر غریبه و با آنکه هر دو حرارت مذکور مضر
نزد یک علامه اند و چنانچه ام مطلقا که عرض عام که در تعریف صداع است صداع نمیشود همچنین حرارت غضب و فرح و غیره که بحد حمی نرسد مرض
و تب نیست هذا تسطیر کاد تنمیقه توجیه اقوال محول الاطبا پس انچه موضع الایرادات در کتاب حمیات با وجود ادعای الهام و کرامات گفته که ذکر
مضرت مغنی از ذکر غریبه پس است زیرا که غریبه مضر بافعال میشود باطل است و بالجمله این قیل و قال دقیقی است که حرارت را جنس و غریبه را فصل در تعریف حمی
گفته شود اگر حرارت غریبه اقایم مقام جنس بشتمل فی القلب الخ را فصل گفته شود چنانچه فاضل جیلانی بدین تصریح کرده اسلم از اکثر خدشات و تاویلات
خواهد بود حقیقه میگویم انچه در نسخه شرح جیلانی که غلط التعریف الاطبا دستیاب شده و در آن لفظ الخ بعد تشتمل فی القلب نیست و شریف الاطبا من غیر تدبر
این غلطی را بسوی شارح نه کاتب منسوب کرده ایراد نموده که این فصل نیست بلکه خفقان در نبوقت در تعریف حمی داخل خواهد شد چشم پوشی و غض بصر است
از فضل و کمال وی که همچنین غلطی عمدا از اطفال نمی تواند گمان نیز ان الطف ایجاد خوان هم اند محال عادی است و از مثل جناب وی گردد هذا التعصب
عند انا غیر مرضی فی الفوائد الشریفیه کثیرا و لیستند من اقواله آنفا و یقول بکذا اقال بعض الاکابر من مثله بعید غایه البعد هذا و اما جواب از ایراد چهارم پس
بوجوه عدیده است اما اولا پس تسلیم می کنم که حمی مرض حار است بحرارت غریبه الخ لکن ترک ذکر مرض لوجه مظهر سیاق کلام است و اما ثانیا پس مجاز
اقسام مرض است و مقسم معتبر در اقسام لامحاله است و اما ثالثا پس حمل حرارت بر حمی بوجه اینکه مصدر مبنی برای فاعل است پس مجاز لغوی خواهد شد

پس در رنیصورت حرارت حار خواهد بود و ابعا مبدا تقایم کرده شود مقام مشتق بمبالغه مثل زید عدل پس مجاز عقلی خواهد شد هذا ما ظهر لی من تفحص الکتب الطبیة
وغیرها وما خطر فی ببالی وانا محتاج فی صدری ولعلک لا تجد هذا فی الشروح الثلثة للحمیات وغیرها من شروح القانون فضلا عن ان یکون فی کتاب مقام والله اعلم
باصل المرام وقتیکه این تحقیق وتدقیق را دریافت نمودی پس بدانکه بعض اطبای مشهورین در جواب این ایراد انچه فرموده اند ولا دافع ایرادات ومسکت
خصم نمی شود بجز انیکه مملو از زلل است در تسلیم است که صحت ومرض از عوارض نفسانیه که می گویند بمسامحه است وبرای ثبوت این دعوی عبارات
طویل خارج از تحصیل مخدوش غیر صحیح از اکثر جا بگر بتاویل آورده اند ونیاز بنقل شهوا امام رازی را که مرض بانواع ثلثه از کیفیات نفسانیه نیست پس
صحت هم از ونخواهد شد برای ثبوت ادعای خود وارد فرموده اند وقد عرفت حاله مفصلا فتذکر وثانیا معنے ملکه که ماخوذ در تعریف صحت است انچه
وحدیث آورده ادعای صحت آن انیجا فرموده اند حال انکه اینمعنے مراد اطبا اینجا نیست وثالثا همه ابرین تفریع فرموده اند که حرارت از کیفیات مختصه بنفس
نیست وقد عرفت جوابه فتذکر ورابعا ادعای حمل حمی مصطلح از نعت من حم الرجل وهی الحرارة العارضة فی البدن فرموده اند واین هم مذانستند که مراد
مؤدا این است که حمل جمیع بر عبارت نیاید بوجه مذکور سابقا بلکه می باید گفت که الحمی مرض حار بالحرارة الخ واین ایراد مذکور از تصحیح وتمثیل لغت ناقل نمی شود
وخامسا چون بعلامه موصوف الذکر شرح کلیات قانون از فاضل جیلانی که موجز ادق شروح آن است اکثر اوقات می ماند واکثر ماخذ رساله موصوف
است از ان عبارتی در بیان حالت ثالثه نقل فرموده اند وبگمان خویش ازنده مراد گرفته اند که صحت داخل در عوارض نفسانیه بمسامحه است که باد اعتنا
نمی شود وانچه عبارت شرح جیلانی سدر السنتی عن المادة الخ نقل فرموده تا بر ای ادعای انیمعنے که مناسب صحت بسوی نفس بمسامحه است باوجنکه
مثبت نیست مع هذا عجب این است که قبل ازین عبارت شرح جیلانی را که در همین صفحه در شرح قول شیخ وهی ملکة او حالة مذکور است وهی انه ادراک احدهما القدر
المشترک بینهما مثل کیفیة نفسانیة الخ وبینهما لان الصحة قد یکون حالا کصحة الطفل والناقه وقد یکون ملکة کصحة الشاب حاشیه شارح جیلانی بر قول شیخ او حالة حیث
قال وفی ایراد لفظ او ایماء الی ان الفرق بین الحالة والملکة بالعوارض لا بالاعتبار حقیقتهما واحدة وهی الکیفیة المختصة بذوات الانفس والثبات والرسوخ
وعدمهما امران خارجان لا یجبهما حقیقتین مختلفتین فی معنے حالت وملکه که در شرح آملی مذکور است ملاحظه نفرمودند که کیفیت نفسانیه در هر دو
ماخوذ است باین تشریحات بعض اطبای مشهورین از ملکه معنے لغوی حسن الصنع الی حالیکه مراد گرفته وباین قیل وقال غیر مفید برای ناظرین غیر دافع
ایرادات مؤدین بفخر فرموده اند فتدبر غایة التدبر فی هذا کفایة لک فی کثیر من المطالب فاعلم ذلک حتی یظهر لک فوائد کثیرة غیر فی الکتب المشهورة الطبیة
وبالجمله بر ناظر رساله موصوف الذکر بخوبی واضح خواهد شد که موصوف الذکر محض بوجه عدم وقوف فرموده اند انچه فرموده اند ونعم ما قیل چون ندیدند حقیقت
رهٔ افسانه زدند وجائیکه ما را زمان بعض اطبای مشهورین بحیله وحواله انتساب حمی بلکه جمیع امراض بسوی نفس در کیفیات نفسانیه بسوی مسامحه
قایل شده خود را ازین قیل وقال محفوظ داشتند پس کو چکتر ین اطبا وگو پاموی در چه شمار اند که بجواب این ایراد وتفصیل شقوق ایراد وایرادات
مؤده بلکه بمطلب آن سند لهذا انچه گفتند قابل نقل نیست تا بوارد کردن ایرادات برآن چه رسد هذا قال فی مباحث الاطباء ثم قالوا
ان الحرارة ان تعلقت بالروح اولا فیعرض حمی یوم وان تعلقت بالاخلاط اولا فیکون حمی خلطیة وان تعلقت بالاعضاء
اولا فیحدث حمی اله قد یرد علیه بعد تفتیش صعنے التعلق الاولی اولا انه کلما کان الجسم الطف کان قبول الحرارة
اسرع فعلی هذا یلزم انه کلما یعرض الحمی یومیة لان الروح الطف اجزاء البدن وجواب ملا سدید لیس بسدید
قال المترجم گفته اند که حرارت اگر متعلق باشد بروح اولا پس عارض شود حمی یوم واگر متعلق شود باخلاط اولا پس حادث میشود حمی خلطیه واگر متعلق شود
باعضاء اولا پس حادث شود حمی دق وارد میشود بر آن بعد تفتیش معنے تعلق اولی اولا اینکه هرگاه جسم باشد الطف خواهد بود تعلق قبول حرارت سریع
پس بنا بر آن لازم می آید که هرگاه عارض شود حمی باشد آن حمی یومیه چه روح لطیف تر از اجزای بدن است وجواب ملا سدید سدید نیست جواب بدانکه این ایراد
در شرح غایة الفهوم فی تحریر الحمیات مذکور است وملا سدید را نفس خود در شرح موجز جواب داده بلکه قول شیخ که مشعر بجواب این ایراد است وهو جمیع ما فی بدن

الانسان الخ ملا سدید نقل کرده است شاید که در شرح خود بر جمیات قانون جواب او ده باشد لکن آن شرح اگرچه نزد حقیر موجود نیست مگر شرح شریف الاطبا را دستیاب شده است و اوشان از و اکثر نقل کرده ایرادات می نمایند اوشان هم تعرض بجواب وی در شرح فارسی خود نکرده اند تا از مطالعه وی حال سدید و غیر سدید بودن وی معلوم شدی الا فاضل قرشی جوابش سوای جواب شیخ که در قانون موجود است ندارد کرده اند و فاضل کرمانی در شرح خود بر موجز آن جواب اینرا و نقل کرده اند و صاحب غایة الفهوم بر وایراد کرده و چون ایراد فاضل اسحق بن سمعیل و جواب وی از شریف الاطبا باعث تطویل بود قطع نظر از ان کرده اقتصار بر جواب فاضل قرشی که در شرح کرمانی است می نمایم و آن اینکه اکثف هرگاه خواهد شد قریب تر بسوی مسخن خواهد شد قبول آن شدید تر زیرا که سخونت از کیفیات ملموسه است و کیفیات تاثیر می کنند بلاقات و تاثیر آن در بعید نمی گردد مگر بواسطه قریب یرا که مؤثر است در مایلاقی خود ثم قثم تا اینکه منتهی خواهد شد تاثیر بسوی بعید و شک نیست که این کیفیت در منفعل خواهد شد ضعیف تر از ان کیفیت در فاعل پس چون خواهد شد در منفعل در غایت ضعف و اگرچه باشد لطیف پس چگونه گوچک ترین اطبا این جواب را بسوی سدید منسوب کرده حکم بسدید بودن وی کرده غلط است و تابع وی گویا موی هم درین غلط شریک او هست هذا و بالجمله انتساب موجود جواب را بسوی سدید غیر سدید است قال شریف الاطبا شیخ جواب این اشکال باین طور می دهد فالمشتعل بالحرارة الغریبة اشتعالا اولیا و هو الذی افاطفی هو برمایجاوره و افاده ایجاوره لم یجب ان یطفی هو بل یمکن ان یعود فیسخن مایجاوره پس مشتعل بحرارت غریبه اشتعال اولی آن چیزی است که چون اطفا نموده شود برگرداند همسایه او چون برگردانیده شود همسایه واجب نیست اینکه برگشود او بلکه ممکن است آنکه باقی ماند او گرم و انکه گوکند پس گرم کند همسایه خود را حاصل جواب اینکه اولیت باعتبار زمانه نیست بلکه اولیت بامعنی است که ممکن است که روح گرم شود و از منفعل و دیری مایجاور حاصل شود و بعکس زیرا که اضاف حرارات مختلف اند و قابل شدید ضعیف چیزی است و دون چیزی مثل بعضی از اقسام حرارات غریبی آثار و تحلیل و تلطیف است و تفریق پس ظاهر است که استعداد ارواح این را اشد است و از آثار بعضی از اقسام تعفن و افساد است و پوشیده نیست که استعداد اخلاط این را اکثر است و از آثار بعض از امراض و احراق مثل یرقان و ظاهر است که استعداد اعضا این را اکثر است چنانچه مردم مشاهده کرده اند که آتش صاعقه در اسم را آب گردانیده و همیانی خمر معتدیه نرسانیده پس در بعضوت ممکن است که فعل نوعی از حرارت در روح اکثر و اقوی باشد از نسبت اعضا و اخلاط تا آنکه اگر سرد کرده شوند ارواح سرد گردانند اعضا و اخلاط را دون العکس و قس علی ذلک اعضا و ارواح را انتهی و شریف الاطبا در رد این لفظ فتامل در حاشیه شرح خود نوشته که این اشاره است بسوی بعض موجبات که در حاشیه شرح اسباب ذکر یافته و آنجا گفته که دعوی اینکه حرارت محرقه غیر محلله و مفسده است دعوی بلا دلیل است بلکه ظاهر اینکه محرقه محلله و مفسده است مواقی اختلاف قوابل آیا نمی بینی که حرارت محرق حطب تحلیل میکند اجزای هوائیه را که در خلل است پس گاه امر چنین شد چرا حرارت غریبه هرگاه یافته خواهد شد در بدن احراق و افساد و تحلیل ارواح خواهد کرد لکن ارواح بوجه لطافت و حرارت خود ها متاثر تر و دی از حرارت خواهند شد بنسبت اخلاط و اعضا پس همی یوم متحقق خواهد شد انتهی حقیر میگویم که در توضیح جواب شیخ از فاضل مذکور تغیر و تصرف واقع شده و ظاهرا باعث بر عدم وی ورود ایراد باشد والا انچه فاضل اسحق تبعا للبعیلی آورده خالی از خدشه است و آن اینکه اولیت نیست معتبر در تاثیر و افعال از سبب مسخن فقط بلکه ضرور است که اعتبار کرده شود در پراگندگی حرارت او یکی اجسام بسوی آخرین بانحیطور که متمکن شود و بر وباین حیثیت که عوکند پس گرم کند یا یجاور خود را و این وقت متحقق خواهد شد برای او اولیت و آنیه بقیاس آخرین و لمیت این امر اینکه این اجسام مختلف در استعدادات اند باختلاف جواهر و قوام های خود و غیر این و حرارت نیز مختلف اند پس بعض از ان مقتضی تحلیل و تلطیف و تعریق اند و مثل این حرارت استعداد ارواح برای آن اقوی است و بعض از ان موجب تعفن و افساد و مثل این استعداد و اخلاط برای آن اکثر و اظهر است و بعض انچه تاثیر آن اذابت و احراق و ترمید است و مثل این استعداد اعضا برای آن شدید تر است پس این وقت ممکن است که خیگل از ند حرارت غریبه بهر واحد از اجناس ثلثه قبل جنسیت قبلیت فاتیه و اگرچه باشد ارواح مشتعل در جمیع و این معتمد علیه است و جواب سوال که بسا اوقات در یافت می شود در ینمقام که ارواح بسبب لطافت و حرارت خود ها اقبل برای سخونت از رطوبات و رطوبات اقبل از اعضا بوجه کثافت و صلابت و عسر انفعال خود ها اند پس چنین خواهد شد تعلق تمام او لا باین هر دو محال و خواهد شد کل جمیا حمیا یوم انتهی بر انکه این تقریر جید است باقی ماند جواب

از مواخذات او پس قول وی که دعوی اینکه حرارت محرقه الخ حقیر میگویم لیس بشیء زیرا که دلیل برین موجود است که حرارت خفیف مثل انچه پیدا
می شود از حرکت مثلا مسخن و محرق اجسام لطیفه مثل ارواح و باعث سیلان عرق میشود و محرق اعضا نیست آری محرقه در اجسام کثیفه اول محل
اجزای هوائیه خواهد شد و لیس العکس کما زعم زیرا که حرارت خفیف که ازشان او تحلیل لطیف است موجب احراق حطب نخواهد شد و دال برین امر مشاهده است
پس دعای او که محرقه محلله و مفسده است بحسب قوابل من غیر دلیل است زیرا که محرقه در قابل کثیف محلل است لکن مفسد نیست باصطلاح اطبا بوجه عدم استعداد
قابل والا همیشه همراه حمی دقیقه تب خلطی باشد و لیس کذلک علاوه ازین عکس نمیست که محلله یا مفسده در قابل لطیف محرقه باشد کما سبق و انچه گفته که حرارت
غریبه هرگاه یافته خواهد شد الخ حقیر میگویم غیر مسلم است زیرا که در جمیع بدن انسان هرگاه اجناس ثلثه حسب تصریح شیخ یافته می شوند ای اعضای حاویه
و رطوبات و ارواح محویه که قیاس هر سه قیاس آب و هوا و دیوارهای حمام است و حرارات مختلفه التاثیر اند پس مطلق حرارت غریبه که در بدن یافته
می شود باعتبار استعداد قابل اگر مفسده و معفنه است حمی خلطی پیدا خواهد کرد و اگر محلله است حمی یومی و اگر محرقه است حمی دق پیدا خواهد کرد و بالجمله
تشبث حرارت حمویه بهر احد از اجناس ثلثه بقابلیت ذاتیه ممکن است و اشتعال روح در جمیع منافی این تشبث اولی نیست و انچه شریف الاطباحق
از نزد خود یا مخالفت جمیع وارد کرده که حق نزدیک من و اگرچه مخالف نزدیک جمهور اطبا باشد اینکه حرارت غریبه وقتیکه اثر خواهد کرد در اجزای
بدن باین حیثیت که حمایت کند آن را و تعفین اخلاط و احراق اعضا نکند و مستقل شود بعد عرق شایع و متحقق شود و غیر این سه علامات مذکوره
در یومی پس حمی یوم است و وقتیکه تاثیر کند باین حیثیت که تعفین کند رطوبات را و موجب غلیان شود و همچنین متحقق شود از علامات دیگر که مذکور شدند
در عفنی پس حمی خلط است و وقتیکه تاثیر کند در اعضا و مستقر شود دران پس حمی دق است هذا والعلم الحق عند علام الغیوب انتهی پس این حقیر میگویم
که ازشان حرارت غریبه که مفسد است حمایت غیر مسلم و مع هذا وجه حدوث حمیات مختلف حبیست مگر اینکه انچه گفته اند گفته آید آری اگر حمایت اشرف
از اخس منسوب بسوی طبیعت مدبره می کرد مضائقه نداشت لکن مع هذا سائل از ملیت حدوث حمیات مختلفه سوال خواهد کرد و خواهد گفت
که چرا حمی دق که بدترین حمیات است پیدا می شود پس جواب این بجز اختلافات قوابل و اختلافات تاثیرات فاعل امری دیگر نخواهد شد پس حق
نزدیک حقیر همون است که جمهور اطبا گفته اند و الحق بالاتباع احق هذا قال فی مباحث الاطباء و ثانیا ان الحصر ممنوع لان
احتمال التعفین و التسخین للرطوبات الثانیة باق لانهم لم یبینوا اسبابا و علاماتا و علاجا لهذا القسم

علی حدة قال المترجم دوم اینکه حصر ممنوع است زیرا که احتمال تعفن برای رطوبات ثانیه باقی است زیرا که ایشان بیان نکرده اند اسباب
و علامات و علاج برای این قسم علیحده جواب بدانکه این ایراد برای فاضل قرشی است چه در شرح حمیات قانون گفته که عجب است که اطبا
می گردانند حمیات را سه قسم و در بدن چیزی است که ممکن باشد که پیدا گردد ازان تب پس اقسام تب پس اقسام تب چهار خواهند شد و بالجمله مرادش این است
که تب از عفونت منی و رطوبات ثانیه نیز میشود پس حصر در سه اقسام باطل شد و جواب آن فاضل جیلانی و تابع وی شریف الاطباء داده اند چنانچه فاضل
جلیل اسحق بن سمعیل گفته که مراد از خلط معنای وی مشهور نیست بلکه انچه عام باشد رطوبات بدن را زیرا که گاهی حادث میشود از عفونت منی و مثل این
از اقسام رطوبات ثانیه تب انتهی مافی غایة الفهوم الاحقیر میگویم که فاضل اسحق در شرح خود بر حمیات قانون در بحث دق تصریح کرده است که اخلاط
موضوع اند برای حمی عفونت و بعض اخلاط و ان ثم باوجود بودن آن موضوع برای حمی عفونت موضوع است برای حمی غلیانی و لکن رطوبات
ثانیه پس نزدیک اطبا موضوع نه اند برای تب البته لکن رطوبات فنا و تحلل میشوند بوجه حمی که متعلق باعضای شود و آن نام داشته شده بدق
انتهی پس هر دو کلام وی خالی از منافات و اختلاف نه اند هذا قال فی مباحث الاطباء البحث التاسع عشر فی الحاصرین قالوا ان
للقمر تاثیرا فی رطوبات العالم و کلما یزید نور القمر یزید الرطوبات و کلما ینقص النور ینقص الرطوبات یرد علیه
اولا شک مشهور و هو ان النور قد یکون فی التناقص و المرض فی الازدیاد و قد یکون بالعکس فکیف الانتساب

(۱۵) ای علامات و علاجات دوم علی سبیل التنزل و علی تسلیم العلامات

کما فی المشاهدة تدل علی خلاف ذلک قال المترجم گفته اند که برای قمر تاثیر در رطوبات عالم است وهرگاه زاید میشود نور قمر زاید میشود در رطوبات وهرگاه ناقص میشود نور ناقص میشود رطوبات وارد میشود بران شک مشهود واو آن است که نور گاهی ناقص می باشد ومرض در زاید وگاهی بالعکس پس چگونه شد انتساب زیرا که مشاهده دلالت میکند بر خلاف این جواب بدانکه اولا اولی در مباحث طب اینکه تکلف تکلیف استدلال بر اثبات بحران در ایام آن نکرده شود وگفته شود آنچه فاضل علامه گفته که معتمد علیه در این باب تجربه است چنانچه گفته قاضی ابو الولید بن رشید وخصوصا حال آنکه شهادت داده اند بایں ومرکه متفق علیه اند در صناعت طب این احکام اکثریه اند نه ضروریه پس معتمد در اختصاص این ایام بحاربن تجربه است ونیست بحسب زیادت نور ونقصان آن زیرا که بعض امراض حاصل میشود نزدیک کمال نور وبحران می سازند نزدیک انمحاق نور بحران تام وبحسب تمام ونصف آن ونصف نصف آن برابر است که باشد ابتدای دور از اجتماع یا از غیر آن غیر اینکه واجب است که متحقق باشد ابتدای دور یا ابتدای مرض وآنوقت خیر فعل است پس وقتیکه تحقق شود ابتدای مرض شناخته خواهد شد وقت بحران پس بهر قدر مرتبه مرض خواهد آمد بحران پس گاهی خواهد شد بحران در ربع دور وگاهی در نصف دور وگاهی در مقابله وگاهی در غیر این ایام یکه سوای این اند دلالت نمیکند تجربه بر اینکه برای این ایام تاثیر است واگرچه ضعیف باشد. بسیار قاله صاحب التبیان مدظله الرحمن حقیر میگویم وعلیه الاتکلان اولا این تاویل هادم اساس قاعدهٔ آنهاست وتاهنگامیکه بحسب قواعد آنها دیر است شود حاجت باین نیست وثانیا اینکه بودن این احکام اکثریه هم مثبت این نمیشود وثالثا تجربه این هر دو دلیل برای منکرین بحران نخواهد شد زیرا لعلها جائیکه عاجز از دلیل میشوند اطبا رجوع بسوی تجربه وخواص مینمایند مثل صرفیان ونحویان که شاذ وخلاف قیاس را داخل میدهند ومع هذا تجربه آنها خالی از شکوک نیست کما ستعلم ان شاء الله المستعان که حاجت باین نیست ورابعا اینکه شیخ در بحاربن گفته ثم فی هذا التقدیر والتجربة شکوک وفیها مواضع بحث بلانکه صاحب تبیان مدظله فیضه الرحمن در رساله خود بحث مع جوابات اکثر از شروح قانون بالتفصیل آورده اند وبحث خامس اقرب بایراد مؤید است ومجمل آن دو بحث ازین حقیر اند چنانچه یکی از آن قریب باین ایراد مورد است وجواب بحث خامس واین بحث جواب این ایراد مذکور می تواند شد وآن اینکه هرگاه مریض باشد کسی بمرض حمی حاده در قرب ایام محاق که در نیوقت نور قمر ناقص میشود بسیار لازم می آید بر اینکه واقع نشود بحران آن در اوایل ماه زیرا که برای نور قمر در نیوقت تاثیر نیست تاکه زیادتی شود در رطوبات بوجه تسخین وتسهیل آن وجواب این صاحب تبیان مجعول بجواب بحث سیوم فرموده اند وآنچه گفته اند که من بنده گردانم اختلاف حال این طوبات منوط بر اختلاف حال قمر در وضع او از آفتاب تاکه لازم آید آنچه گفته اند او را نه بر اختلاف حال آن بزیادت نور وقلت آن بلکه منوط است بر اختلاف وضع او از نقطه که ابتدا کنند رطوبات در آن نقطه در حالے از احوال پیش قتیکه باشد قمر بر مقابله این نقطه یا تربیع آن ویا غیر این متغیر خواهد شد تاثیر او وحاصل خواهد شد اختلافات مذکوره نه برای اینکه در باشد قمر در بروضع مخصوص از آفتاب بقرب وبعد ونه برای اینکه نور او زیاده یا کم شد وهمچنین جواب داده است ازین فاضل قرشی وتابع شد او را علامه فاضل جیلانی وشارحان متاخران او فاضل نفیس وغیرهم ومؤید است این را آنچه ذکر کرده ابو سهیل مسیحی در کتاب پنجاه وسیم در کتاب خود علی ما نقله العلامه که هرگاه ابتدا کند مرض در قمر در موضعی باشد پس برای او تاثیر است در رطوبات وهوا وهرگاه که باشد قمر بسوی مقابله این موضع وآن اینکه بعید شود ازین نصف دور خواهد شد این حالت بر صد آنچیزیکه بود بر آن وهرگاه شود قمر بسوی تربیع یا بعید شود ازین متغیر خواهد شد بحسب این پس حاصل اینکه ابتدای مرض حساب کرده می شود از اول نقطه که حلول کند در آن از فلک پس خواهد شد یوم چهاردهم از اول مرض او مقابل برای او وحساب کرده خواهد شد جمیع تشکیلات مثل این پس خواهد شد برای او مقابله ونصف مقابله وربع مقابله وبرین تقدیر مطرد خواهد شد امر در جمیع امراض که حادث شوند از اول ماه ووسط واخر آن غیر اینکه این تشکیلات در استهلال خواهند شد اقوی تا مقابله ودر مقابله کم ازین تا انمحاق مثال این از چهار وهم از ظهور ماه تا بیست وچهار نیست اقوی است از امتداد آن از بودن آن بدریا انمحاق او انتهی بعده صاحب تبیان فرموده که برای من درین خدشه است وآن اینکه استدلال کرده اند بر زیادتی ادمغه ورؤس واخماخ وعظام نزدیک زیادت نور قمر وبنقصان آنها نزدیک نقصان نور وبعد

لہ بدانکہ صاحب مباحث اطبا بعد گفتہ وعند المحققین ضعیف ینبغی التحقیق فلیتتبع ثناء

عبارت ازینجا تا آخر مسیح است

نقطہ بر اول ساقط است

نقطہ بر اول ساقط است

نقطہ بر اول ساقط است

در آب و امثال این بربودن نوزد و موثر در رطوبات بدن نیز زیرا که رطوبات بدن نیز از رطوبات عالم اند پس برای این گرفتند نوزد چهارم اقوی در بحران بسبب کامل بودن نوزد این وقت پس سالم و همچنین پس دانسته شد که مدار بحران خصوصا قوت و شدت او بر زیادت نوزد و نقصان آن است نه بر اختلاف وضع او از نقطه که ابتدا کرد در رطوبات و آن بکدامی حال پس درین جواب قرار است از انچه ثابت کردند بدلیل بسوی انچه ثابت نکردند او را و ممکن است که جواب داده شود ازین بعضی که نیست مدار جواب بر انچه تمهید کردند فلاسفه او را و الا بلکه برای اینکه برای نوزد مدخل است لکن نیست بر سبیل استقلال و آن حق است نزد یک علامه حیث قال العلامة فی شرحه بقوله و اعلم ان الشیخ بما هو اهل المسیخ ذکر شیئا الصح ان یکون جوابا عن مثل هذه انجوز حیث قال فی الکتاب الثالث و الخمسین من کتابه حتی ابتدا المرض الی ان قال و اعلم ان هذا الکلام یفهم منه ان النور له مدخل فی البحرانیة لکن لیس علی سبیل الاستقلال و هو الحق پس قمر هر گاه که بود در ابتدای مرض یک دامی نقطه خواهد شد رطوبات نزد یک حصول قمر در ان بسیار قلیل بعد از ان حاصل شد قمر از سیه خود در نقطه دیگر که مقابل نقطه اول است و مقابل شی سزاوار است انکه باشد حکما او مقابل حکم مقابل او پس چنانکه حصول قمر در نقطه اولی مقتضی بود برای نقصان رطوبت همچنین حصول او در مقابل این نقطه مقتضی کثرت رطوبت می شود از برای اینکه این مقابل است برای قلت او که عارض میشود در رطوبات بدن نزد یک بحاریق و جزاین نیست که عارض میشود این تغیرات و اقتضا مقابله قمر برای آن نقطه که شود قمر در ان نقطه و قتیکه منتهی میشوند رطوبات بسبب قمر چنانچه تربیع این نقطه کذا فی التبیان و شرح القانون للجمیات و شرح العلامة حیقیر میگوید این جواب هم مشکوک بچند وجوه است اولا اینکه قالا سفه که ممهد احکام بحاریق اند حسب نقل شراح قانون و غیره او شان مدار اختلاف احکام بحاریق بلکه نفس بحاریق را بر سبیل استقلال بر نوزد قمر کرده اند پس توجیه علامه بظاهر خلاف اصول ممهده او شان است چه خود علامه علی ما سیاتی نقلا عنه در جواب بحث خامس نور قمر را موثر بالذات و شمس را موثر بالواسطه گفته است پس نور قمر را سبب بالاستقلال این جا گفتن و انجا قائل شدن خالی از تخالف نیست ثانیا اینکه تا وقتیکه دیده نشود ثانیا اینکه وجه قلت رطوبات با وجود بودن قمر در بعضی مرضا و کثرت رطوبات در بعضی از ان با وجود بودن قمر در انحاق و همچنین اختلافات فاحش ثابت اند برای اینکه برای نور قمر دخلی هم نیست پس هرگاه حالش چنین شد پس ایجاد نکته اختلاف بر نقطه در فهم ناقص حقیر نمی آید و ثالثا وجه اختلاف تاثیر نقطه در مرضی که در اوائل ماه یا در اواخر ماه و اواسط ماه مثلا علیل شوند و قدر انحاق باشد ازین تاویل باثبات نمی رسد و غایته ما فی الباب این تاویل در مرضی که در اوائل ماه یا در اواخر و اواسط آن مثلا علیل شوند درست خواهد شد و رابعا خود صاحب تبیان بر دین وارد فرموده اند که نظر مطلق مقتضی است که باشد مقتضی برای این زیادت نور و نقصان آن نه بر اینکه این سبب ظاهر است و احاله حوادث بر اسباب ظاهره اولی است از احاله حوادث بر غیر آن و خامسا جواب فاضل علامه خلی اخرج و تخلیط نیز نیست و ساد سا با وجود این قیل و قال وجه استناد فلاسفه این تغیرات البسوی قمر معلوم نمی شود چه او لا بای قائل می رسد که بگوید که تسلیم نمیکنم که قمر سبب بالاستقلال نزد یک فلاسفه نیست چه اکثر بل فلاسفه قائل اند که جمیع انچه واقع میشود درین عالم از حرکات و سکنات و عزائم طبعیه باشند یا غیر از ارادات و اعمال اختیاریه مستند اند بسوی حرکات اجرام فلکیه و اگرچه قوت بشریه منتهی نمیشود بسوی کیفیت صدور انها از اجرام فلکیه و بسوی کیفیت پخه دلالت میکند برین هر واحد از اتصالات و نحوان و بعض از اکثرین فلاسفه که شرذمه قلیله اند قائل اند که این استناد بسوی این اجرام مخصوص در امور طبعیه مثل هر صیف و بر دشتا و نضج ثمرات و صیف و احتباس آب در باطن زمین در شتا و نحوان انتقالات آفتاب در بروج معروفه است لکن امور ارادیه مثل نشیدات جزئیه مثل تحریک انسان دست خود را درین ساعت پس درین مدخل نیست اجرام فلکیه پس بنا برین اگر متحرک شود فلک بانکه بگردد بر هیئتیکه موجود است بالفعل لازم نخواهد شد که احوال عالم بگردد چنانچه الان است بعکس قائلین اولین زیرا که احوال بعض از ادی و بعض طبعی است و اکثر حدوث اشیا موقوف می شود بر هر دو مثل توالد که موقوف بر جماع که امر اختیاری است و بر مدت حمل که امر طبعی است و همچنین انچه ملایمی شود بالطبع و مخاصم کرده اند فلاسفه قمر را این اجرام

مخصوص التاثیر در رطوبات عالم پس گردانیدند تغیر رطوبات و اختلاف احوال آن را تابع برای اختلاف احوال قمر صریح بالعلامہ
ر ابجیلانی و اسحق بن سمعیل وغیرہم و شیخ در عیون الحکمۃ و امام رازی احوال اینعالم را معلل باحوال شمس و قمر و سایر کواکب نموده اند
کہ باختلاف آنہا احوال مختلف می شود و افعال سائر کواکب را حق شمارکردہ لکن خفی کہ اطلاع برآن در باوی نظر نمی شود و اثبات
تاثیر شمس از قرب و بعد این از سمت راس بحصول فصول اربعہ و اثبات تاثیر قمر از اختلاف احوال باز دیاد و نقصان او منعۃ مدد
جزر و اختلاف احوال ثمار بنمودہ اند و آنہا را علل مستقلہ میدانند لکن شمس را قوی تاثیر از قمر میدانند و ہرگاہ اسناد جمیع اسباب بسوے
قمر می نمایند پس بظاہر انکار استقلال انکار بداہت است تامل فیہ غایۃ تامل و ثانیا اگر تسلیم کنم کہ قمر سبب بالاستقلال نزدیک آنہا نیست
تاہم وجہ اسناد این تغیرات بسوی قمر فقط باوجود اختلاف مشاہدہ احکام از کلام علامہ وغیرہ معلوم می گردد و سابعا اگرچہ
از کلام ابو سہل مسیح تصحے از بعض ایرادات معلوم می شود لکن تا ہم کلام وی خالی از منوع نیست و مع ہذا انطباق اینکلام بر اصول
مہندہ او شان خوب درست نمی شود ہذا و اردی می شود بر این نیز انچہ قرشی گفتہ و سیجیء بیانہ و بالجملہ چون اثبات اینمقام از دلایل
مشکل است لہذا محققین اطبا مدار این فقط بر تجربہ نہادہ اند و برای ہمین امور سوای اطبای یونان اطبای انگریزی و ہندے
وغیرہ قائل بحجر ان نہ اند و مع ہذا بر این جواب وارد کردہ اند کہ شک نیست کہ رطوبات متغیر می شوند در چہار دہم و پانزدہم
از ماہ مثلا پس این تغیر با اینکہ باشد بوجہ زیادتی نور قمر اینوقت و این با وجود بودن مقصود بالذات امر محقق نیز است برائے انکہ
مقرر شدہ است نزدیک ایشان اینکہ تمام اضواء اخف اند و با وجود این مختلف می شود تاثیر آن زیرا کہ اگر اضواء ضعیف باشند
مثل ضوء قمر قادر نخواہد شد بر تحلیل رطوبات و لازم می شود این را تخلخل جرم رطوبات و از دیاد حجم آن پس کثیف خواہد شد و لکن اینکہ قلیل
می شود تاثیر آن نزدیک تر بیع پس برای اینکہ این نور بسیار ضعیف میشود پس خواہد شد تسخین این قاصر از تسہیل نیز پس باقی خواہند ماند
رطوبات متکاثف پس خواہد شد حجم آن صغیر لکن نزدیک محاق پس تحقیق رطوبات اینوقت میشود منجمد بسبب فقدان مسخن پس خواہد شد
حجم آن بسیار صغیر پس ثابت شد اینکہ مؤثر در رطوبات نور قمر است و اگر خواہند شد اضواء شدید مثل نور آفتاب خواہد شد این
تسخین مجفف منقص از رطوبات نہ قوی بر تحلیل آن و لکن مقابلہ قمر برای آفتاب و فقدان این مقابلہ پس او اگرچہ صلاحیت
می دارد برای آن و لکن او نمے شود سبب برای آن مگر بواسطہ زیادت نور و نقصان آن زیرا کہ مقابلہ آفتاب برائے
شیشہ پر از آب سوزندہ نیست مگر بوجہ نور کہ محدث آن این مقابلہ است و لکن نفس مقابلہ پس صلاحیت ندارد لذا تہ برائے
احراق وغیرہ کذا فی التبیان حقیر میگویم بر بینند کو تبر دلایل کثرت رطوبات بر زیادتی نور قمر و نقصان آن نزدیک
نقصان نور بر زیادت او منعۃ و سرعت لنضج ثمرات شجریہ و بقلیہ با استبدار قمر و جریان دم طمث و توقف آن و زیادت شعور
حیوانات در طول و نقصان آن و کثرت نوازل و فتور حرکات برای تایم و زیادت نور قمر و تغیر روایح و طعوم گوشت ہائے
حیوانات وغیرہ بر زیادت نور قمر و نقصان آن قانون و شروح قانون وغیرہ مذکور اند تا اینکہ فاضل علامہ در مقدمہ یازدہم
و آثار قمر دوازدہ وجہ بیان کردہ است یکی از بحار دوم از زیادت و نقصان او منعۃ حیوانات سیوم از زیادت و انتفاع
و عدم زیادت اخلاط چہارم از سرعت ادراک ثمار پنجم از جریان و توقف دم طمث ششم از زیادت شعور حیوانات
در طول و نقصان آن ہفتم از کثرت نزلات و احساس ثقل نایم ہشتم از تغیر لحوم حیوانات نہم از بحار و آجام دہم از قوت
و نشو و سرعت ثمار یازدہم از زیادت معادن و ینابیع در نصف اول شہر و دوازدہم از خروج حشرات الارض در نصف اول
شہر ہذا و التفصیل فی شرح العلامہ و اگرچہ بتصریح وی این آثار اکثریہ اند تا ہم بحجر اینکہ بمقتضای یمحو اللہ ما یشاء و یثبت تسلیم کردہ شوند

امری دیگر معلوم نمیشود و مشاهده او شان دلیل بر آن الغین نمی تواند شد هرگاه بمشاهده منکرین نیامده و مع هذا ممکن است که گفته شود چرا با وجود این تغیرات خفیه اختلاف بحال این میشود در حالیکه قمر در بدو است مثلا و آنچه برای دفع ایرادات تا ویلات نموده اند همه یکیک و سقیم اند لهذا فاضل صحیح گفته آنچه ظاهر شد برای من والله اعلم بالصواب حصول قمر بمقابله آن نقطه که بود بعد طوبات کم نزدیک بچهل و دو ماه و دران صلاحیت نمیدارد اینکه باشد مقتضی برای تقلیل نیز از آنکه این نقطه نیست بسبب نقصان این رطوبات بنفس خود والا هرگاه حاصل شود قمر دران مقتضی شود برای این و نیست چنین زیرا که هرگاهی که شود در آن نقطه دومی شود این مقتضی کثرت رطوبات بلکه مقتضی برای این در ظاهر امر چنانکه مذکور شد اولا زیادتی نور است و مقتضی برای نقصان آن نقصان نور است و اینوقت خواهد شد امر بحال این مشکل و باقی خواهد ماند اعتراض مذکور بعد گفته و جواب ازین نیست مشکل مگر وقتیکه گردانم موجب برای تغیر رطوبات بزیادت و نقصان و نضج و خلاف او حال قمر را تا که لازم شود ما را درین اینکه باشد موجب برای اینحالت مناسبه برای ایجاب این و ما باین قائل نه ام بلکه موجب نزدیک ما درین و غیر این حقتعالی است لکن او تعالی اراده کرده اینکه باشد حدوث این تغیرات درین اوقات مخصوصه و لازم نیست که باشد این بوجه مناسبت درین اوقات که بسبب آن مقتضی شود این را و نه اینکه بود آنحالت باین احوال مناسب زیرا که من استقرا کردم احوال رطوبات خود ها را پس نیافتم آنها را که متغیر شوند بتغیر ظاهر نزدیک آن اوقات که باشد قمر در آن بمقابله آن نقطه که بود در آن نزدیک ابتدای مرض یا ربع برای این نقطه و مثل این و ثابت شد نزدیک ما که فاعل برای این تغیرات خدا تعالی است پس لازم نمیکنم این را که باشد آنجا نور محسن یا نباشد زیرا که این محتاج الیه نمیشود مگر وقتیکه ما فاعل باشد و بیان کردم که هر محسن نیست وجواب داده ازین فاضل جیلانی که نیست مقصود ارجاع تاثیر بسوی این نقطه معینه از فلک بلکه این نقطه منتشره است و تعین آن بالتشاء است مثل تعین افراد منتشره و تعین کنند این نقطه منتشره را نقطه مقابله یا نقطه مقارنت یا غیر این ازین خصوصیات که مضاف کرده میشود بسوی او مذکور و لکن بترتب آثار پس درک کردم که او مثل ظهور آثار حرافت است نزدیک خائیدن فلفل پس او سوزش پیدا میکند چنانکه ازشان طعوم حریفه غالبه الکیفیت است پس چنانکه نسبت احراق بنار بسوی فلفل مستلزم کفر نیست همچنین امثال این و اشکال نیست مگر برانکس که میگردد گرد مزغار علوم و نمی یابد خبر از حقیقت حال و ساط صریم آن حقیر میگویم اگرچه فاضل قرشی خود را خلاصی بزعم خود از ورود ایرادات بر تقریر مخترع خود داده لکن تا هم از ضعف و اختلال خالی نیست بوجوه عدیده اما اولا قول وی که حصول قمر بمقابله الخ ضعیف است اول بتصریح فاضل جیلانی و ثانی بوجه عدم اعتبار اسباب آخر که یا بوجه ظهور ذکرش نموده اند و یا بوجه بودن قمر سبب جلی انتساب افعال بوی نموده اند و همچنین دیگر امور اند و ازان حصر سبب درین نقطه زعم فهم است و ستعلم تفصیله ان شاء الله تعالی و اما ثانیا قول وی و اینوقت خواهد شد امر بحال این مشکل آنوقت درست آید که نقطه معینه گرفته شود و هرگاه آن نقطه منتشره است و تعین آن از نقطه مقارنت و غیره از قمر یا دیگر اسباب موجب تقلیل و تکثیر رطوبات و نیز سعادت و نحوست طالع و عرض و دیگر شرایط مقصود فلاسفه است علی ما ظهر و ستعلم و صحیح لیس بحال این مشکل نخواهد شد و اما ثالثا قول وی و ما باین قائل نه ام الخ ضعیف است زیرا که فلاسفه هم منکر این امر نیستند که بی ارادة الله تعالی فقط از نور قمر این امور میشود تا تعطل الله تعالی و سبب تام بودن قمر نزدیک آنها باشد بلکه مراد آنها بظاهر همین معلوم میشود که ارادة الله تعالی عادتا چنین جاری شده و میشود که هرگاه استعداد قابل و وجود اسباب فاعله یافته میشود فعل فاعل موجود میشود و چون سبب جلی بوجه قرب از مایان قمر است انتساب افعال بسوی وی نموده و این مستلزم حصر سبب چنانچه موهوم میشود نیست و اما رابعا قول وی زیرا که من استقرا کردم الخ آنوقت وارد شود که نقطه نور قمر را سبب تام آنگاه گرفته شود و چنین چیزی نیست چه بسیار است که نور قمر در تزاید یا نقصان باشد و موجب تغیر نگردد بوجود استعداد قابل و فقدان دیگر اسباب موجبه مجموع آنها با تغیر قمر سبب تام برای تغیر حال باشد و شاید که بوجود همین ایرادات فاضل علامه بودن قمر فاعل تغیرات را علی سبیل الاستقلال قائل نشده و اما خامسا قول وی و ثابت شد نزدیک ما الخ فیه اولا اگر مراد وی اینکه فاعل این تغیرات فقط خدا تعالی است بدون وجود اسباب ظاهره و

فقدان اسباب نفعه ومنجمله آن قمر که سبب جلی است پس اگرچه این امر محال نیست لکن امر الهی این را محال است واگر اراده الهی انکسافها
اسباب موجوده فاعل حق تعالی می شود پس مفید مدعی ومضر فلاسفه نیست واما آنچه ساقول می پس لازم نمیکنم ایرادش ضعیف است بوجوه متعدده
اولا باوهم اساس آنها امر محال است وثانیا وقتیکه کلام آنها را بالجمال صحیحه حمل کرده درست کرده شود حاجت باین نیست وثالثا آنها هم قمر را فاعل تام نمیدانند
اگر بودن اسباب نفعش نشود مضر آنها نیست وبراین اعتبار در تعریف فاعل مشروط است پس غلطست اینجا آنچه ترشی وغیر عجب است وانکار این در مکابره است
وانکار بودن قمر فاعل اگرچه تام نباشد مکابره واعجب واغرب ازینهمه است وجواب فاضل جیلانی ازین نیز درست نیست زیرا که تسلیم نمودیم که مقصود اجماع اشیاء
بسوی نقطه معینه نیست لکن تعیین این نقطه از نقطه مقارنت وغیره می شود پس قمر فاعل این میگردد وبا وجود یکه تغیر احوال خلاف این مشاهده میشود
جواب هر دو فاضل مصحح صاحب تبیان خالی از جمع وتطبیق درمیان مذهب متکلمین وفلاسفه نیست لهذا برای مغز از وقوع این ایراد فاعل این تغیرات نقطه
را قمر قرار داده وچه هرگاه ذهن را بتوجیهات سدیده وبیانات لطیفه که بالاجمال بران تعرض شده وتصریح آینده خواهند آمد رسیده ودلائل قوم را که ناقص
بوده مشاهده نموده اعتراف بجهل خود از علت ظاهری قریب بسببای دیگر نموده بمقام انصاف آمده گفته آنچه گفته ونعم ما قیل علم هر غریب غریبی نیست ودر آن کار
فخر وازی نیست پس در سفسطت آنچه فاضل جیلانی تزییف قول او نموده درست نیست زیرا که فاضل هرگاه ندانسته می شود معرفت پیدا میکند بخلاف نادان
رطوبات ونقصان آن از زیادت نور قمر ونقصان آن منوط بظاهر بودن امور دوره ایشان درست نمی شوند وبالجمله هرگاه حال تاویل حالینوشتانی نموده فاضل
لاثانی حکیم علی جیلانی باین منوال غرابت پس ازین قیلس دیگر تاویلات بایخود پیش آن لاشی حقیر میگویم که ارواح در آب مشابه ضوء در نورانیت بجوهر
انور ومنجمله آن ضوء قمر که کم از ضوء شمس که محل است نوزائد دیگر از ضوء زائد تصه است لهذا بوجه لطافت ونورانیت خود تاثیر در رطوبات نموده باعث تخلخل
جرم آن میشود وترویح وانشراح مزیدی بران بوده می باشد وچون احوال قمر بوجه سرعت دوره واختلاف وضعش از آفتاب متغیر می شود چه بام ازین در
شرح عیون الحکمه تصریح فرموده که بسبب اختلاف فصول اربعه که از قرب وبعد شمس از سمت راس حصول این فصول میشود مختلف احوال قمر میگردد وبر ظاهر
که شمس وسایر کواکب قوی تاثیر است وتاثیرات قمریه تابع تاثیرات آفتاب اند تا اینکه در شرح علامه در مقدمه عاشره در ذکر آیات شمس شب وصبح گوید
بقوله احدها ان نور القمر مستفاد من نور الشمس بسبب قربه وبعده عنها ویدل علی ذلک دلالة واضحة الکسوف الشمسی فانها متی طلعت اختفی نور
نور سایر الکواکب لکن لا یخفی قوتها ویدل علی هذا التاثیر الیومی فانا نشاهد یوما احر من یوم فی زمان الصیف فی النشایدیا ابرد من یوم ویسبب هذا الا
لان الشمس انما تحمر فی ذلک الیوم بعادون کونها بفعل ذلک وثانیها ان نور القمر باعث للحیوة محرک لها ولهذا صارت الحیوانات فی اللیل کالیقظة فاذا طلع الصبح سرت فیها
قوة الحیوة وکلما کان طلوع النور اتم کان ظهور قوة الحیوة فی الابدان اکمل فاذا اهبطت الی المغرب بکمنت حرکات اهل ذلک المسکن واخذت قوائمهم فی
الضعف واذا اختفت عنهم بالکلیة عادوا الی الحالة المذکورة ثم یرجعون علی الولا بکمال قوتها وآیتها انها بحرارتها تفتح اثمار وتظهر النباتات لما کان حالها
کذلک لم یجعل الصانع تعالی ذکره واتقنه بل متحرکة لحاجة الیها فی جمیع الحیوة فانها لو وقفت لاشتد الحر فی المواضع الملاصقة لها واشتد البرد فی المواضع
التی لم یلاصقها ولذلک لما کانت المواضع التی تحت القطب الشمالی اذا مالت عنها بعدت عداعن ملاصقتها اشتد البرد فیها فلا تتولد فیها حیوان ولا نبات
ویکون سنتهم لیلا بلیلة النهار ستة اشهر واللیل ستة اشهر وحاصلها ان لها قربا من الارض وبعدا کفضیض وبعدا وهو لا یوجد فقوة تسخنها للارض عند کونها
فی الحضیض والحرارة جذابة للرطوبات وقد علمت ان الما احد العناصر الاربعة وهو جوهر سیال وما کان کذلک فمن شانه ان الغیر المحیط به یتسیل
علیه وما کان حاله کذلک جعل لها قرب من الارض حتی یجذب العنصر المائی جمیعه الی تلک الجهة فیجذب جمیعه الی موضع واحد ویکشف الباقی لیکون
مسکنا للحیوانات البریة لا سیما للانسان التی هی اشرف الموالید فی هذا العالم السفلی وسادتها انما بعدها من مساماته رؤسا وقربها الینا یحدث الفصول
الاربعة التی هی المولدة للنباتات والمنضجة لثمارها ثم هذه تتولد منها الحیوانات وبقیتی منها فیکون هی الاصل لجمیع حوادث هذا العالم وسیاتی انها
بعیدة عنها شدید البرد فی الحیوة وبقیتی الحرارة فی باطن الارض منها ما کان قابلا للتغیر فیفقد من ذلک هو قابل لتکوین المعادن علی اختلاف انواعها

واگر قائل این تغییرات خود فلاسفه شده باشد و خلط واقع نگشته باشد تا هم چنین جائز نباشد که بموجب بگیرند قواعد اکثریه بعضی این امور
باشند بشرط وجود اسباب مقتضیه برای این امر ارتفاع موانع و مخدوریات آید و ظهور جستن ارتفاع الارض در لیالی قمر بوجه اضاءت قمر نسبت ما
آنها نیست و همچنین سایر احکام تغیرات امور دیگر تغیر احوال قمر و احکام بحار این جاده در تبدیر و محاق اگرچه با اسباب موجبه و فقدان اسباب بنحو بعده باشد
لکن فلاسفه این افعالات را منسوب بسوی قمر نه بسوی دیگر بوجوه مذکوره و نه بسوی شمس و کواکب علی ما صرح به العلامة بجمیع وجوه کرده اند اول آنکه قمر
در این عالم از سایر کواکب پس تاثیر او در این عالم اولی است از تاثیر غیر آن در این عالم دوم آنکه قمر اسرع بحرکت است با وجود قرب و دنایان این ممتزج و
متصل میشود بسایر کواکب چنانچه ثابت شد در موضع خود و شک نیست که این مبدا حدوث حوادث است سیوم آنکه کثیر التغیر است بوجه سرعت حرکت
خود بخلاف سایر کواکب زیرا که حرکت آنها بطی است و موید این است آنچه فاضل مجوزی در کامل الصناعه گفته که کواکب سیاره سبب اند برای جمیع آنچه
کائن فاسد میشود در این عالم و برای هر واحد از اینها خاصیت است در کون اشیا و فساد آن و برای قمر معهذا اشتراکت است با جمیع کواکب در تغیر جنبا
بوجه قرب فلک او از عالم سفلی و هر گاه چنین شد پس استناد تغیرات این عالم بسوی حرکات آن اولی از غیر آن است انتهی و چون قمر بتصریح علماء و بتجربه شمس را
و نور او موثر بالذات و نور شمس بتوسط نور قمر است پس اشتراک افعال که از تاثیر هر دو بود بتفصیل آن نموده منسوب اکثر تغیرات سریعه بسوی قمر نمودند
و اگرچه اکثر آن تغیرات تابع شمس بودند علاوه از این هر گاه تاثیرات کواکب با وجود بودن خفی حس است فلانک تاثیر القمر اما اول پس بشیخ رئیس علیه
گفته که افعال کواکب حق اند اگرچه اطلاع بران در بادی النظر نمی شود بوجه خفای آن و علت آن امام در سکتوم بالتفصیل بیان کرده و شیخ رئیس علیه
چند نکته ها لطیفه آورده اول آنکه آفتاب تا نیکه میشود در برج ضعیفه اگر مقارن او شود کوکب حار المزاج قوی خواهد شد حر در بلاد بسیار و اگر
مقارن او شود کوکب بارد المزاج ضعیف خواهد شد حر و برای همین سبب گاهی میشود ضعیفی در غایت حر ضعیف دیگر ناقص الحر دوم آنکه این کواکب نیز اند
شک نیست که اضائت و انارت موجب گرمی میشود و اگرچه نمی شود تاثیر اضواء آن در شب بالا نباشد ظلمت خالص سیوم آنکه اکثر مباحث
نجومیه دلالت می کنند بر این پس ثابت شد که احوال انیعالم مختلف میشود باختلاف احوال تغیرات فلکیه تا آنجا که گفته و فیض عالم متخصص نمیشود مگر بتعدد جهة
تخصص قوابل و تخصص قوابل نمی شود مگر بسبب حرکت و در اینجا نهتی اما نانی قمر علت سابقا می گوییم هر گاه سایر کواکب حرکات آنها موثر در عالم سفلی
و باعث حدوث اسباب باشد بشرط نقصان موانع و وجود دیگر اسباب موجوده می شوند و معهذا استناد این امور بسوی قمر نیکو اکب که اسباب جلیه نزد
اهل نجوم اند می نمایند زیرا که ممکن عنه نزدیک آنها تاثیرات کواکب است و قمر منجمله آن عظیم التاثیر در رطوبات عالم است چه استناد تغیرات انیعالم
بسوی حرکات آن اولی از استناد تغیرات بسوی غیر آن نزدیک آنها است و رطوبات ابدانی یان نیز از جمله رطوبات انیعالم اند پس حوالت هر
برای قمر در آن تاثیر و بالجمله نور قمر و نقصان آن سبب تمام بحار این چنانچه بظاهر موهم میشود نیست اما انتساب فلاسفه بسوی آن پس بوجوه بالا است
بذا غایة الجهد فی تصحیح ندهبهم من جاءة الفلاسفة من المتقدمین و بیان وجوه المغلطة من طائفة المتاخرین المتابعین و تصحیحه علی ما ظهر لی بالفضل ربی و
قمر هانی بسببی و اظن انه لم یسبقنی فی بیانها و الاموا حد من قبلی و اعلم ان الامور المذکورة تاویل جمیع کلامهم و اشد علم باصل مرامهم و تفسیکه این
تحقیق انیق را دانستی پس بدان ایها الناظر که بر این تقریر سلیس و تحقیق نفیس ارد نخواهد شد ایرادات سابق و ضرورتی نیست بجواب ما نیز
با وجود یکه غیر تام اند و وارد نخواهد شد دیگر ایرادات و جوابات که در شروح قانون و تبیان مذکور اند تفصیلش انیکه وارد کرده اند اول انیکه
گفته اگر این قائل است که بگوییم تسلیم کردیم که این رطوبات متغیر میشوند نزدیک احوال قمر چرا نخواهد شد که باشد فاعل برای آن حق تعالی غایته الامر انیکه
حق تعالی اراده کرده که این باشد تغیر نزدیک حدوث این احوال قمریه و قرشی از این جواب داده که من باین قائل ام و اعتقاد این میدارم
اگرچه مخالف قول فلاسفه باشد پس مخالف قول فلاسفه مثبتی میسر است و با این همه مضر ما نحن فیه بصدد نیست زیرا که کافی برای ما
اثبات انیکه رطوبات عالم عارض بسبب این میشود تغیرات نزدیک احوال که عارض میشوند برای قمر و برای ما نحن نیست اثبات انیکه فاعل

برای این تغیرات حق تعالی است یا شی دیگر چنانچه اعتقاد این می نمایند قوم دیگر و فاضل جیلانی گفته حق در جواب و انکه استناد این تغیر
بسوی قمر مثل استناد اعراق بسوی آتش و استناد قطع بسوی سیف امثال این که نهایت آن نسبت پس چنانچه قول باین مستلزم تعطیل
واجب تعالی نیست همچنین قول باین هم اعتراض از تعصب است و پوشیده نیست انچه در جواب این و فاضل است از جمع و تخلیط در میان مذهب متکلمین
و فلاسفه ثانی انکه احوال قمر متغیر می شوند نزدیک یا این بسبب اختلاف وضع آن از شمس و این اختلاف بسبب قرب قمر از شمس و بعد آن از است
و چنانچه این وضع حاصل است برای قمر به نسبت بسوی شمس همچنین این وضع حاصل است برای شمس به نسبت بسوی قمر پس ای چه گفتند
که این تغیر که عارض میشود برای طوبات آن بسبب قرب است چرا جائز نباشد که این تغیر برای شمس باشد بوجه اختلاف وضع آن از قمر یا بسبب
دیگر که مقارن قمر باشد و جواب داده اند که این تغیرات عارضه در رطوبات بعضی از آنها عارض میشوند در ازمان متقاربه چنانچه در مرور جدا
و بعضی از انها در اوقات متباعده مثل نضج ثمرات در صیف و سقوط اوراق در خریف و ابتدای نشو آن در ربیع و مثل این و این کل صادر است با ذن الله
و لکن این در اکثر است با اختلاف احوال قمر و شمس پس نسبت اول بسوی قمر اولی است زیرا که سریع التغیر و انفعال است و تغیرات انفعالات آن به
نسبت تغیرات این رطوبات است بنسبت ثانی بسوی آفتاب اولی است زیرا که ابطا است بحرکت و تغیرات آن بنسبت این تغیرات عارضه است در این
رطوبات و اگر چه جائز است که باشند تغیرات متقاربة الزمان بسوی شمس نیز پس گفته خواهد شد که تغیرات حادث می شوند نزدیک اختلاف احوال
شمس در قرب و بعد آن از قمر سیوم انکه تسلیم کرده اند که این تغیرات تابع اند برای احوال قمر از قرب و بعد از آفتاب یا انکه گاهی می باشد
قمر کثیر النور و گاهی قلیل آن پس وقتیکه خواهد شد نور کثیر تحریک خواهد نمود رطوبات را بتسهیل قمر برای آن و وقتیکه خواهد شد نور قلیل
خواهد شد فعل قمر کم از این و وقتیکه مفقود خواهد شد نور خواهد شد فعل آن باطل و اکثر اشیا و وقتیکه شد امر چنین نافع باین مطلوب شما نخواهد شد
زیرا که حساب ایام بحاری اگر چه موافق اتصالات قمر بشمس است لکن لازم این نیست که باشند بحاری منطبق بر ایام این اتصالات زیرا که ایام بحاری
نزدیک حساب در آن ایام از اول مرض است ایام اتصال انچه ابتدای حساب میشود در آن از اول شهر است و لازم نیست که باشد این در نزدیکه
ابتدا کنند از ان مرض و جواب داده اند از این بعدم گردانیدن اختلاف حال قمر در وضع او از آفتاب نه باختلاف حال آن نیز یادت نور قمر و قلت آن
بلکه باختلاف وضع آن از نقطه ای آخر ما ذکر قبیل و برین جواب اتفاق شراح قانون و غیره است و در تائید آن عبارت ابو سهل مسیحی و حدیثه
و جواب از ان باخدشات و اعتراضات از حقیر منقول شده اند قبل فتدکر چهارم انکه لازم آید از ین که صحیح شوند مرضا در ایام عشر نزدیک زیادت
نور زیرا که قوت قوی میشود در انیوقت و بمیرند مرضا نزدیک نقصان نور و محاق بوجه ضعف قوت بسبب نقصان در رطوبات و وجود
بخلاف این است زیرا که می بینیم جماعتی را که می میرند در چهاردهم ماه و صحیح می شوند جماعتی از مرضا نزدیک محاق قمر صرح به العلامة و جواب
داده اند که قول تو که قوت زائد میشود بزیادت نور پس رجوع میکند بسوی سلامت و ناقص میشود بنقصان نور پس رجوع میکند
بسوی هلاکت مسلم است اگر اراده کرده باین تقضیه خبریه یا مهمله و لکن لازم از ین نیست که واقع نشود حرکت مذکوره در غیر این وقت و انیکه
باشد رجوع بسوی سلامت باسباب دیگر از جهت ماده یا بودن قمر در سعود و اگر اراده کرده باین کلیه پس ممنوع است پنجم انیکه لازم میاید
ازدیاد رطوبات بازدیاد نور انیکه زائد شوند رطوبات موجبه برای مرض در چهاردهم ماه و این موجب هلاک یا انتقال بسوی اعضای رئیسه است
صرح به ایضا الفاضل العلامة و جواب داده اند از ین علی مافی شرح العلامة که نور قمر زیادت نمیکند و جمیع رطوبات بدنیه مرضه از ان و غیر
غیر انیکه انچه باشد از ان هر دو اکثر خواهد شد زیادت آن اکثر پس اگر خواهد شد رطوبات غریزیه یا اکثر رجوع خواهد شد امر بسوی صحت
و اگر خواهد شد رطوبات مرضه اکثر رجوع خواهد شد بسوی هلاک و با انیکه زیاده میکنند در جمیع رطوبات لکن مرجح برای زیادت یکی از دیگری
امور خارجیه اند مثل تخلیص مرضه باستفراغ و مثل آن است پس انچه بعض اطبای مشهورین فرموده اند که نزدیک زیادت نور قمر زیادت

رطوبات صالحه و تزدیک نقصان نور آن نقصان رطوبات فاسده انسب و الیق است باطل است و سادس شبهه است قوی تر ازین حقیر گوید لازم
خواهد آمد بر قاعده مهیده اوشان که رجوع کند حال هر یک از افراد ممومین بقیه ابتدا که عمیات آنها وقت بودن قمر بر وضع مخصوص و نقطه
مخصوصه از دائره که سیر کند قمر بران دائره یا بسوی صحت یا بسوی هلاکت زیرا که موثر واحد است و نیز تاثیر آن واحد است و اینکه دافع شود
بحران هر احد ازان در یوم مخصوص از ایام بحارین در جواب اده اند ازین صاحب تبیان سلمه الله الرحمن که این قول لازم آید که اگر باشد
تاثیر برای نور قمر و نقصان نور آن در رطوبات و نباشد برای طالع این شخص یوم مولدان دخل در آن و این ممنوع است پس جائز خواهد
که رجوع کنند بعض افراد انسانیه بوجه طالع مسعود بسوی صحت و بعض بوجه طالع منحوس بسوی هلاکت یا بسوی مقاساة مرض و لازم
نخواهد آمد که باشد بحران هر یک که مریض شود در یوم واحد اینکه باشد یوم بحران بعینه زیرا که چنانچه برای فاعل دخل است در ظهور تاثیر
همچنین برای قابل نیز دخل است پس جائز است که باشد ماده یکی از مرضا نزج غیر قابل برای نضج پس متاخر خواهد شد بحران او و ماده
دیگری بالعکس پس مقدم خواهد شد بحران او و هفتم نیز ازین قبیل است اینکه مریض شود کسی بمرض حمی حاده در قرب ایام محاق که در آن نقصان
نور قمر میشود و لازم خواهد آمد که واقع نشود بحران آن در اوایل شهر زیرا که نور قمر تاثیر نیست برای او و درین اوقات تا اینکه زیادت کنند
در رطوبات تشبثین و تمثیل آن و جواب اده اند ازین صاحب تبیان که گردانیده اند حرکات بحرانیه منوط بر زیادت نور قمر و نقصان
بلکه بر حصول قمر در نقطه دیگر غیر نقطه که بود قمر در آن در ابتدای مرض باین غایته جهد است در تصحیح قول آنها و اولی است اینکه تکلف تکلیف
استدلال بر اثبات بحران در ایام آن نکرده شود تا اینکه گفته این حکام اکثریه اند نه ضروریه اعتماد بر اختصاص این ایام بر تجربه است بحسب ذات
نور و نقصان آن الی آخر ما ذکر قبل هشتم اینکه گفته باشند که نور قمر زیاده می کند در قوی و صحیح شد از امراض و جزر و مد حیض که زیاده میکند در
رطوبات قوی غیر رطوبات اند صرح به العلامه و جواب اده فاضل علامه ازین که معنی زیادت قوی شدن فعل آن است زیرا که قوی قبول زیادت
رطوبات ساکن بودند و نزدیک زیادت آن متحرک می شود و قوت برای مقارنت امر غریب آن رطوبات زائده پس اندازه رطوبات اگر مقدم
اند غالب خواهند شد بر قوت و حرارت غریزیه و رجوع بسوی موت خواهد شد یا بسوی هلاکت و اگر زائد رطوبات غریزیه اند قوت قوت و قهر مرض
خواهد شد و رجوع بسوی سلامت خواهد شد یا بسوی غیر مهم اینکه زیادت رطوبات مخصوصه در بحران مستلزم زیادت جمیع رطوبات اجسام
چنانچه گفته اند نیست صرح به العلامه و جواب اده ازین که از تجربه صحیح شده که زیاده میکند در رطوبات بدن با کمله بوجه ورود ایرادات
علامه کلام آنها استنباط کرده که برای نور قمر مدخل در بحرانیت بر سبیل استقلال نیست و حقیر میگویم اگر سابقا آنچه وارد در تاویلات
این کرده ام این اشراح و تبیین آنها اختیار می نمودند حاجت باین قیل و قال غیر مفید نمی شد و چون از ما سابقین و لاحقین تحقیقات
و تدقیقات مذکوره نرسیده اند لهذا بنای بحران برای تقصی ازین ایرادات بر امور شتی جائیکه مناسب دانسته اند نهاده اند تا اینکه فضل متاخرین
و اعلم از متقدمین شیخ در قانون فرموده که قول بایام بحران بر سبیل تجربه یا بر سبیل اوضاع و مصادرات است و بعهده اشتغال باثبات بحران
به برهان بر طبیعی است و نافع برای طبیب نیست بلکه لازم بر طبیب است که بشناسد آنچه خارج و حاصل شود تجارب کثیره و نیست بر وکه بشناسد علت
او زیرا که بیان علت مذکور خارج می کند طبیب را بسوی صناعت دیگر و فاضل علامه در جواب ایراد اینکه چرا بحران حادث می شود در
ایامی نه دیگر ایام و چرا منحصر شود استقراء بنوعی سوای نوعی زیرا که گاهی میشود با سهال و گاهی با درار و گاهی بعرق یا غیر آن از انواع
استقراءات گفته سیگویم لکن اول باید تحقیق کرد فاضل جالینوس جواب از سئوال آن در مقاله ثانیه ایام بحران و ثالث آن و حاصل آنچه ذکر کرده
مبنی بر دو اصل است یکی تجربه دوم قیاس لکن بتجربه پس مشاهده کردم که بحارین نمی شوند در جمیع ایام با وجود بودن آن
در بعض ایام نیست بحران در آن برابر و اینکه او را سابع اقوی اند با دوار و اقوی از آن رابع عشر است و اینکه واقع می شود در میان

این ادوار ایام دیگر که می باشد در آن بحران مثل نهم و نهم غیر اینکه نمی باشد و قوت این بر ما سبق زیرا که بحران در اکثر امراض حادّه
در ابتدا و در امراض مزمنه در اخر واج است و لکن قیاس پس عود میکند بسوی ابتدا و اصل یکی مضطرب غیر لازم برای نظام واحد و آن عنصر است که
در دکون است ای بدن زیرا که قابل است برای تحلل و تغیر و دیگر لازم است برای طریقه واحد و نظام واحد و آن طبیعت آلیه مدبره است برای
عالم زیرا که آن کافی است در انچه فعل آن کند و انیکه نیست سائر اشیا که حرکات و افعال آن بر نظام و ترتیب باشند مگر انیکه طبیعت اتم
اکمل در آن هست و دانسته می شود این از منافع اعضا و نشو حیوان و کمال و تولد آن و انیکه می بینیم برای هر نوع از انواع حیوان حد محدود
از حمل و تعاقب آن که از ان تجاوز نباشد همچنین فعل طبیعت است در بحارین و دفع ماده موجبه برای مرض و بالجمله برای انفصال آن چه لازم
است برای طریقه واحده و نظام واحد در ایام مخصوصه که تجاوز از ان نمی شود و تمام این از جهة احرام سماویه است که حرکات آنها لازم بر انحای نظام
واحد و طریقه واحد است و نیست در آن اختلال چنانکه ظاهر شده که قوت آن فعل کننده است در ایان و در رطوبات عالم غیر اینکه اقوائی حرکات
در بین آفتاب است زیرا که آن فاعل است برای فصول اربعه و ممیز بعض آن از بعض است و منضج برای ثمار و مهیج برای حیوان برای گشتن کرد
و توالد و کم از آفتاب قمر است زیرا که بعد آن است در مرتبه غیر اینکه نظام شهور از ان است و فعل آن در حیوانات بحریه ظاهر است در مد و جزر دریا و
رطوبات و منعه و انضاج ثمار و تعظیم آن و اجرای آن برای خون حیض و شویر آن برای نوائب صرع است غیر اینکه جمیع آن مستفاد از آفتاب اند
پس نزدیک بودن شکل آن هلال می باشد ضعیف الفعل و وقتیکه می شود بدری شود فعل آن در غایت قوت و برای همین می باشد
یوم رابع عشر قوی بسیار در بحرانیت و کسیکه می خواهد در شفای آن در این وقت یا طویل می کند لبث را پس نگ آن مستحیل می شود بسوی
زردی و گران می شود سر آن و قمر محتاج است در تاثیرات خود بسوی شمس و شمس مستغنی است از دو از غیر او از کواکب بسیر و زیرا که
گرامی از این مانع فعل آفتاب از ایجاب حرز نزدیک مساست و از بردز نزدیک انحطاط بسوی جنوب نه اند و همین جواب اصحاب
تبیان با ظهر تعبیر فرموده اند و حقیر میگویم بر این جواب وارد می شوند همه ایرادات که سابقاً مذکور شدند و خود شارح علامه
پنج ایرادات آورده است زیرا که گفته انچه ملخص شد برای من از این بحث انیکه ایام من حیث هی ایام برای آنها تاثیر در حدوث
بحران نیست بلکه بجهت تعلق نور قمر من حیث انه نور خواهد شد و در این نظر است از وجوه خمسه قدسبق منا ذکر با ندکر و بعهده ان
جواب و جهة اختلاف بحارین با عتبار مریضان که در اول و اواسط و اواخر آن علیل شوند معلوم نمی شود فتذکر و بالجمله تا بحال هیچ
مدخل امورات دیگر را داده نشود و اسناد تغیرات بسوی قمر و نور آن بوجوه مذکوره کرده نشود کلام تام نخواهد شد نهاد و بدان خاسا
انچه بعض اطبای مشهورین گفته اند که این احکام اکثریه اند زیرا که مریضیکه در غایت حدت باشد مثل سکته و تب محرقه تغیر آن بچهار سوب
بسوی تغیر قمر خواهد شد زیرا که تغیر قمر در رابوع و سابوع و غیر این میشود و اینجا تغیر در دو یوم در سه یوم می شود که از رابوع و سابوع
نیست حقیر میگویم فیه ما فیه اما اولاً تسلیم کردم که احکام بحارین اکثریه اند و خود این امر از شروح قانون معلوم میشود چنانچه
اکثر قواعد شان اکثریه اند این هم چنین است و موجب ایراد نمی شود و ثانیاً دلیلی بر این که آورده غیر مسلم است چه این تغیر هم از دوره
قمری خارج نمی شود زیرا که ابتدای رابوع اول از سه یوم شروع می شود و در بحارین یوم ثالث شمار است و تب محرقه منتهای آن تا هفت ایام
بتصریح شیخ و شراح قانون است و آن سابوع است و یوم هفتم یوم بحران تام است پس این تغیر هم منسوب بسوی تغیر قمر خواهد شد و ثالثاً چنانچه
تاخر یوم بحران می شود همچنین تقدم یوم بحران نیز از شدت و ردات علت میگردد پس اگر سوای ایام بحارین کسی نمیرد یا در ان تغیر واقع نشود
مقام طعن بر اصول ممهده ارشان نیست و هر گاه سکته و صرع قوی النوبه باشد پس تغیر واقع در آن ضرور نیست که در ایام بحارین
مقرره باشد علی ما افاده الشیخ بقوله اعلم ان حرکات البحران اذا وقعت فی الایام والاوقات التی جرت العاده من الطبیعة

فی اختیار الوقت و اعتبار الکمال باذن الله تعالی کان مرجوا ان وقعت الحمی ابتداءها فی هفته قبل الوقت الذی فی مسئله تناهض ان تنقطع
فیها فتلک مناهضه اخراج من المرض ایاما و اضطرار دیویده ما قاله الشیخ فی مقام آخر و البحران فی القسمه الرابعه تتقدم و آنچه بعض اطبای
مشهورین بعد ازین فرموده اند میگویم که تغیر حال صفرا دیبین از اصحا اکثر می شود که صحیح می شوند در روزی و متغیر می شوند در روزی
حقیر میگویم فیه مافیه من وجوه عدیده اما اولا بحاریین تغیر آن در مرضی واقع می شود نه در اصحا افسوس میدارم که اینچنین امر جلی بر
مشتهر لو ذعی چرا مخفی مانده که بر مبتدی طالب علم طب پوشیده نیست فضلا عن المنتهی و ثانیا قوله تغیر حال صفرا دیبین الخ در نهایت قصور
متصل آن نمی آید چه اگر اوشان صحیح اند باز عود بسوی صحت یعنی چه و اگر اوشان منحرف اند از صحت تامه در مرضها شمار کرده می شوند پس
اولا شمار آنها در اصحا سانی نیست و ثانیا شمار تغیر در آنها از دو از انحراف خواهد شد پس تغیر همچنین کسان بسوی صحت در روزی مثل روز هفتم
یا چهاردهم شلاکه بحران تام واقع شود سانی اصول مهذبه اوشان نیست و ثالثا همچنین اشخاص بر گاه از صحت مستکمله منحرف نه تغیر آنها
بسوی مرض در روزی نیز سانی اصول مقرره اوشان نیست و آنچه بعض اطبای مشهورین بمشاهده و معالجه خود در مرضی مستعلج بمثلی بغب خالصه شده
و بقای آن تا مدت مذکور انتقاض فرموده اند حقیر میگویم آن هم بمحصل من نمی آید بوجوه چند اما اولا بحسب غالب است که آن غب خالصه تا
مدت شش ماه و بیانچه گمان فرموده نخواهد بود و چه بسیکه از غلطی معالج که با فراط تطفیه و تسکین کرد منتقل بسوی غیر خالصه شده باشد چنانچه از خود
مقرر این امر است بقوله و علاجناه بالمطفیات و المبردات و القوابض و الحوامض انتهی و بعضد ما قلنا ما افاده الشیخ فی القانون بقوله الخ
لطیفه خفیفه تقضی نوبتها فی اربع ساعات الی اثنی عشر ساعه لا تزید علیها کثیرا فان زاد زیاده کثیره فهی غیر خالصه و هی فی الاکثر الی سبع ساعات
الی ان قال و لک الخالصه لا تزید ازالم یقع غلط علی بسته او وارو ربما انقضت للطافته ما دتها فی یوم واحده یقع فیها قی او اسهال انتهی
الی آن قال فان زاد زیاده کثیره فهی من جمله الغیر الخالصه پس آنچه بعض اطبای مشهورین حکم بقای غب خالصه بعلامات خالصه دیبی من غیر
شوب بغم و قلع ان بعد حصت کثیره کرده خالی از مغالطه و مقالطه فریبی نیست چه جا اجائز نباشد که علامات بغمیه بوجه مغلوبیت بغم خفی باشند و
چون کدامی طبیب و نیز موصوف الذکر ملازم مریض بر وقت نخواهند بود اگر بر سبیل ندرت باشد و معالج موصوف همی صفرا دیه خالصه لازمه دانسته باشد
بعدی ندارد بذا و ثانیا حکم آنها بحران من جمیع القمر در امراض حاده است نه در امراض مزمنه زیرا که حرکت آنها مستند بسوی حرکات شمس و زحل خواهد شد
پس بحران غب غیر خالص منسوب بسوی دوره شمسیه خواهد شد نه قمریه کما زعم و نا هیک علی هذا ما قاله الشیخ ان اکثر الناس یعمل السبب فی تقدیر از منجر انا
الامراض الحاده من جهه القمر قال البحیانی و اما الامراض المزمنه فانهم استندوه الی حرکه الشمس حرکه زحل و ایضا یؤیده ما افاده الشیخ فی مقام
آخر ان الامراض الحاده جدا یجب ان یکون بحرانها الی السابع و التی تلیها فی الحده فالی الاربعین ثم بعد ذلک بحاریین الامراض المزمنه مطلقا و ثالثا مستفاد
منفرد بعض اطبای مشهورین اگر تسلیم صداقت وی نیز کرده آید تا هم دلیلی برای منکرین و مشاهده متقدمین و متاخرین این فن نخواهد شد و آنچه
بعض اطبای مشهورین توجیهات از دیاد ادمغه و سیاه آبا رو غیره فرموده اند بوجه سخافت و تهافت قابل نقل نه اند و معتمد ابرین ادله
واهیه بلکه بر نفس بحاریین تفریع کرده اند و قتیکه شد چنین پس واجب است که مستمر شود حال بر ین همیشه و تخلف حکم نشود با وجودیکه
حکم متخلف می شود کثیر چنانچه پوشیده نیست پس این وقت خواهد شد انتساب تغیرات مرضیه بسوی دوره قمر و شمس زحیل تو هما
باطله و قضایای کاذبه حقیر میگویم اگر چه درین امر بعض اطبای مشهورین منفرد نیست لکن اگر انچه قبل ازین مقصود فلاسفه
و اتباع ویلات سدیده و نفیسه و تحقیقات غامضه دقیقه در تحقیق مذهب آنها که بیان نموده ام می دانست حکم بتوهمات باطله و قضایای
کاذبه نمی فرمودی و بالجمله از ماست که بر ماست چه فقط مناشی اعتراضات متاخرین از سوء فهم خود ماست و بحمد الله که این مسئله
بصورتی خراب ایچنان درست و صحیح نمودم که من بعد مقام طعن و جرح برای اقوام منکرین بحاریین نخواهد ماند هذا و نحمد الله علی ذلک

حمد الشاکرین بر ان ثانیا گوید جواب کوچک ترین اطبا و تابع وی گو پاموی اگرچه لائق افادہ نیست لکن خالی از نقل عجائب
و اضحوکہ مدارس نیز نیست پس تفتیش محض برای تنشیط اذہان ناظرین و وقوع ایرادات بران برای انتہاء تنبیہ و عدم وقوع مغلطہ برای قاصرین
و آن اینکہ تسلیم میکنیم کہ از زیاد نور قمر موجب زیاد رطوبات در کیفیات ہست اگرچہ زیادت نور قمر موجب زیادت رطوبات در ہم
مقدار باشد و ہمچنین بالعکس نہ براکہ زیادت مرض در وقت انتقاص نور قمری باشد بوجہ اشتداد کیفیت مادہ زیراکہ اشتداد مرض در ابتدا
نہ بوجہ ازدیاد رطوبات ہست بلکہ بوجہ انتقاص مادہ از جہت نقصان نور موجب اشتداد مرض ہست و حال آن مثل حرارت صبیان و
شبہان ہست و ہمچنین بالعکس حقیر میگویم اگرچہ این تاویل از وجوہ عدیدہ خالی از انظار نیست کہ ذکر جملہ خالی از تطویل نیست
لہذا بمقتضای حال بر یک کلمہ لاتیرک جلد اکتفا بعض آنہا کردہ می شود اولا انیکہ نور قمر من جملہ اضواء ہست و اضواء موجب حرارت
و تحلل رطوبات اند پس اگر زیادتی رطوبات با وجود اسباب مزیدہ و نقدان اسباب منقصہ موافق اصول مہندہ اوشان جما و کیفا بلکہ
کما ما شاء بعدی ہذا رد ثانیا اگر تسلیم کنم کہ از زیاد نور قمر باعث از دیاد رطوبات شد لازم آید کہ امراض امتلائیہ کما فقط باشد لازم آید کہ امراض امتلائیہ کما واقع شوند نہ
کیفا و جمیعا و ہو خلاف المشاہدۃ پس بضروری کلیا و ثالثا لازم آید کہ در نقصان نور قمر امراض امتلاء واقع کما نباشد و ہذا ایضا مما ہو خلاف
المشاہدۃ پس بضروری کلیا و لم یقل بہ احد و رابعا انچہ گفتہ کہ در نقصان نور قمر امراض امتلائیہ کیفا واقع می شوند و امراض امتلائیہ کما واقع نمیشوند
فیہ ما عرفت فتذکر و خامسا اشتداد مرض در ابتدا انچہ گفتہ امریست خلاف نقل و عقل اما اولا پس ظاہر ہست و اما ثانیا پس در زمانہ تزید زیادت
واقع خواہد شد بنا بر اول مسلم است و ثانی غیر مسلم زیراکہ در ہیصورت زمانہ مرض سہ خواہد ماند و برای ابتدائی مرض و تزید آن معنی
نخواہد شد و سادسا بر گاہ نور قمر باعث از دیاد رطوبات شد پس لا محالہ بوجب تسخین حرارت لطیفہ قمریہ باعث تحلل او خواہد شد چنانچہ خود
کوچک ترین اطبا فیما بعد گفتہ پس سبب فاعلی حرارت حادثہ از ضوء باعث تغیر واقع کیفا نشود و کما گردد و امریست از عقل بعید نمیرود
بسوی او الا ہمچنین بعید و سابعا قول وی اشتداد مرض در ابتدا بوجہ نقصان مادہ الخ مردود ہست بر دو وجہ اول انیکہ در ابتدا
اشتداد مرض نمیشود دوم انیکہ در نقصان مادہ نمی شود آری نقصان در انحطاط می گردد و دران وقت اشتداد مرض نمی شود اما
نقصان اضافی از زمانہ تزید پس چنانچہ در آن زمانہ زیادت مادہ می گردد اشتداد مرض نیز می شود و این جا نہ اشتداد مرض ہست و
نہ نقصان مادہ مگر انیکہ از اشتداد مرض اشتداد آن کیفا مراد گرفتہ باشد پس آن ہم در زمانہ تزید خواہد شد مہذا با وجود بودن
این خلاف مشاہدہ کلیۃ غیر مسلم ہست و ثامنا قول وی کہ حال آن مثل الخ تقریر مہمل و لغو ہست کہ بمحصل من نمی آید و ہمچنین
انچہ بعد ازین گفتہ با انیکہ گفتہ مثل اوست بقدری تصرف و زیادت و مہذا خالی از تہافت و تخالف نیست چہ در قول اول
از زیادت نور قمر حکم بزیادت رطوبات در مقدار و از عکس حکم بعکس آن کردہ و در نقول از نقصان نور قمر حکم بکمی مادہ در جسم
نہ در مقدار کردہ و با جملہ چون انکیس با وجود طول عمر و مطالعہ کردن کتب طبیہ از مبدا فیاض از اول بوجہ عدم استعداد قابل از پس
بابید الفہم و غبی ہست لہذا اقوال وی اکثر مہمل و لغو می شوند و تابع او کوچک بدال وی گو پاموی بوجہ مناسبت اجی میشود
ہذا قال فی مباحث الاطباء ثانیا تخصیصہ و تقسیمہ للایام الی المحمود و الردی محتاج الی التعلیل فمن
ادعی فعلیہ البیان قال المترجم دوم انیکہ تخصیص ایشان مر ایام باجوری را بسوی محمود در روی محتاج است بسوی
تعلیل پس کسیکہ ادعای او نماید پس لازم است بر وی بیان جواب بدانکہ بحران محمود تغیری است کہ باشد از مرض و فعہ بسوی
صحت و آن بحران می باشد بعد تمام نضج زیراکہ مادہ اینوقت می باشد مطاوع برای استفراغ و برای اخراج طبیعت برای دفع آن و مکثر
قبل تمام نضج پس مطاوع استفراغ نمی باشد و متحرک نمیشود و من غیر اندفاع اصلا یا واقع میشود استفراغ در لطیف مادہ و باقی می ماند کثیف

آن پس عاصی میشود بر طبیعت پس اگر واقع خواهد شد درین وقت بحران پس نخواهد شد مگر با جواج مادهٔ طبیعت البسوی شریک قبل
وقت که سزاوار نیست در دفع پس نخواهد شد بحران جید و بحران محمود می باشد در یوم محمود از ایام بحران و آن ایام از که جاری
می شود عادت از طبیعت که مناهضه میکند مرض را و متحرک می شود در ان برای دفع مادهٔ مرض و دانسته شد بتجربه که این ایام می باشد
مناهضهٔ طبیعت در ان از استظهار و انیکه بحران واقع در آن می باشد جید قوی در غایت و آن یوم هفتم پس چهارم و هم و پانزدهم
و بستم است و اگر واقع باشد بحران در غیر این ایام پس نمی باشد مگر برای امر یکه ممنوع باشد طبیعت البسوی ضعیف از عادت خود و شک
نیست که باشد این بحران مذموم و اگر باشد جید منذر خواهد شد نکس منذر خواهد شد با و یوم اندازان مثل چهارم با هفتم و مثل نهم با یازدهم
و بچاردهم و مثل چهاردهم با هفدهم و مثل هفدهم با بستم و مثل بستم با چهلم پس برای هر یوم از ایام بحران محمود یوم مخصوص با و نیست
و سبب ان انیکه بحران محمود نمی شود مگر بعد نضج تام و کمال نمی شود انیکه حاصل شود این نضج قوی می باشد این بحران محمود با استفراغ بسهولت
بسوی اخراج زیرا که دلالت میکند بر ضعف قوت یا غلظ مادهٔ و دیر استفراغ مرض بحسب مناسب میباشد مثل استفراغ مواد غلیظه با سهولت
و رقیقه بعرق و احتمال علیل با این استفراغ بسهولت می شود و بعد او راحت میگردد و بحران بدی خلاف محمود در علامات خود می باشد
مثل انیکه باشد قبل نضج و منتهی و دلالت میکند بر عجز قوت و هلاک و نام میدارد این را ابقراط سابق السیل بوجه در دن آن قبل وقت خود
و دلالت میکند بر اندفاع طبیعت و قلت صبر بسوی ما بعد نضج چنانچه گمان کرده می شود بسلطان که منقهر شود اگر آماده شود برای قتال
قبل استعداد آن و علامات رديه و محموده در هر مرض می باشند و تفصیل علامات رديه در حاوی کبیر و تفصیل و اطناب او و دیگر و کتب طبیه گوراست
هذا خلاصة ما فی الموجز و شرحه و التفصیل فی القانون و شرحه و بعض از اطبای مشهورین از ایراد جواب این شبهه سکوت نموده اند یا بوجب انیکه
گفته اند من سکت سلم و من لم یجاسر الآفات و یا بر بنای قصهٔ بحران از توهمات باطله و قضایای کاذبه نزد یک او با وجود یکه مشهور العمل
اولبوده که تنقیه در یوم بحران می فرمود و همین معمول کل اطبای یونانی است باز قول باین اعجب و اغرب زهمه است قال فی مباحث
الاطباء البعث العشرون فی الاسولة المتفرقة لو صار المیت الملقی فی الماء فی اول زمان الموت غریقا فی الماء ثم بعد
زمان یطفو علیه قال المترجم بحث بستم در سوال های متفرق اول چرا میگردد میت که در آب افتاده باشد در اول زمان غریق در آب
پس بعد زمانی طافی می شود بر آب جواب وقتیکه کسی در آب غرق شود بسبب اختناق و انکاش از آب و ثقل جسد و انطفای حرارت
غریزیه و روح اول غرق می شود و غریق در تهٔ آب می رود و بعد زمانی بران حرارت اسطقسی غالب می آید که موجب تحلیل تفریق اجزای شود
و از غلیان حرارت غریزیه حدوث تخلخل و ریاح و نفوذ هوا می شود و جمله امور موجب خفت و علو می شود گذا قالوا پس انچه بعض اطبای
مشهورین احداث نجارات و ریاح و غلیان و تخلخل و غیره را منسوب بسوی حرارت غریزیه دمیت کرده مخالف تصریحات اطباست مگر
انیکه تاویل بعید کرده شود بذا قال فی مباحث الاطباء لو صار العطشان اذا دخل الحمام و رأی الماء البارد العطش و اذا
دخله و رأی الماء عطشانا قال المترجم دوم تشنه وقتیکه داخل حمام می شود در حالت تشنگی چرا سیراب میگردد و چون
داخل می شود و سیراب میگردد تشنه چرا باز و دلیل این است که بدن تشنه مایل می شود پس جذب میکند رطوبت را از داخل از رسانیده
خشیه و بدن سیراب طلب بعید شد لهذا مستفرغ می شود رطوبت بعرق کذا قال ارسطاطالیس فی رسالته المسماة بابا بال حقیر میگوید
اول انیکه کلیتیست دیرا که تشنه از انصباب صفرا خصوصا وقت غلامیتر تشنه از حرارت قلب حرارت بعد نفع آن از حمام که هوای آن
مسخن است غیر مسلم است و ثانیا تشنه بعطش کاذب اگر چه از حمام نفع بوی کند لکن مستحمام همچنین که آب حمام نافع نخواهد شد
بالتمام بدن سیراب اگر چه این بمثل تشنه نمی باشد لکن امتلای آن بر طوبات کثیفه غیر مسلم است و رابعا اگر چه حرارت حمام و هوای آن مثل

رطوبات است لکن بعرضه برآکه تحلیل مستلزم طول زمان است نه آنکه وقتیکه سیراب داخل شود البته که این مستلزم حدوث ذبول است
و خامسا اگرچه حرارت حمام و هوای حمام محلل شود لکن استحمام همچنین من آب بگیرم مستلزم ترطیب خواهد شد و سادسا این جمله
احکام در حمامهای حار بلاد عرب و نجار و غیره متربت خواهند شد نه در حمام هائی که گرم مثل عموم حمام های لکهنو که در آنها تشنه سیراب
می شود و نه سیراب تشنه و ممکن است که در دفع این ایرادات گفته شود که مراد ارسطاطالیس از جواب مذکور علی ما اظن در شق اول قلت
قیام در هوای حمام و کثرت استحمام از آب بگیرم و در شق ثانی کثرت جلوس در هوای حار حمام و قلت استحمام از آب بگیرم و مراد از
استفراغ اگرچه تحلیل است لکن این مستلزم حدوث ذبول نیست چنانچه بظاهر متوهم می شود چه هرگاه این تحلیل مستلزم دخول حمام است
و تحلیل بعد دخول از قیام آن در حمام می شود پس نسبت تحلیل بسوی او کرده شد و مراد از استلای بدن سیراب نسبت بضابطی است
بسوی بدن تشنه و حمام های آنجا از حمام های لکهنو از بس گرم می شوند لهذا بالتطبیق حکم اینجا با آنجا دشوار و تسلیم کردم که این حکم کلیه نیست
لکن ارسطاطالیس نیز مدعی کلیت نیست هذا ما ظهر لی و لعل الله یحدث بعد ذلک امرا و بعض اطبای مشهورین گفته اند که میگویم شک نیست
که هوای حمام بحالت رطوبات بدنیه و تندویب بلغم و تسخین خون و ترقیق و اجرای آن در رگها و ترطیب بدن می کند پس بسبب مرور رطوبات
سائله بسوی معده تسکین و زوال عطش می شود همچنین شبهه با جواب مانیم در رساله منسوب بسوی ارسطو که مسئله بما بال است لکن وجه دیگر
آن موجب تشنگی پس برای آنکه روح در هوای حمام و نیز دل گرم می شود پس بسبب تسخن دل و روح و خشکی رطوبات خشک میشود و مقدمات
میشود طبیعت بسوی مایعات تا حاصل شود ترطیب همچنین گفته است فاضل جیلانی در شرح کلیات انتهی حقیر میگویم اولا در نقل وی از رساله
ما بال بسیار زرق است و ثانیا فیه ما فیه من وجوه عدیده بادنی تغیر و قدری عرفت قبیله تفصیلها و جوابا تهافتد کرد و ثالثا احداث تشنگی منقول
از فاضل جیلانی هم کلیه صادق نمی آید چه در مستحم بارد بلغمی المزاج که عطش او کاذب باشد جلوس کثیر در هوای حمام که حار شدید بود و قلت
استحمام از آب بگیرم باشد آنوقت همچنین حمام تشنه را سیراب خواهد نمود آری حمام حار المزاج و القلب و المعده خصوصا صفراوی و قلیل
جلوس در همچنین حمام کثیر کند و قلت استحمام آب نماید پس تشنگی بارد حادث خواهد شد و با لجمله نفع هوای گرم حمام در عطش کاذب در بلغمی المزاج
و احداث تشنگی در مستحم حار المزاج و القلب و المعده خصوصا وقت خلای معده از هوای گرم از حمام مسلم است لهذا احتلج فی قلبی و القی رجائی
فی روعی و لعل المنصف یقبله و المجادل المتعصب یرده **قال فی مباحث الاطباء** و لو صار قطعات البطیخ اذا وضعت
فی الشمس لیقظ باشد شدید لا یحتمل الاسنان بردة **قال المترجم** سیوم پرسیدیکه در قطعات بطیخ و قتیکه نهاده شوند
در حرارت شدیده آفتاب بارد شدیده که احتمال نمی کند دندان بردن آن را **جواب** شاید که انحکم مختص باشد بدانستن قطعات تربه
و خربزه در آخر روز در آفتاب که باعث لطافت و تخلخل شود و بعد مرور آفتاب و وقت شب برگاه هوای مغربی بارد بر روز و بوجه تخلخل
تاثیر وی کثیر شود چنانچه مثل این در کربلای معلی مدفن امام سید الشهداء علیهم السلام مشهود است که آب کوزه بالای بام ها در آخر روز
سیدارند و نام این ظروف در اصطلاح اهالیان کربلای معلی شنبه است و آن آب بوجه لطافت و تخلخل از هوای لیل کنونی البته بارد می شود
سرد می گردد همچنین در قطعات بطیخ نیز باشد و قد عرفت تفصیل هذا المقام فی وجه تبریدالمارسن بالمواء المغربی تذکر و چون در فصل
گرما ابدان مایان گرم می شوند و دهن و آن فم و زبان و دندان و عموما جسم گرم خواهند بود و بظاهر است که حس در عموم دندان
بالاتفاق کثیر و دندان باختلاف اقوال است لهذا سری این قطعات بوجه تخالف اشد مدرک خواهد شد تا انکه در بعض امزجه که
دندان آنها ضعیف باشند تحمل بردآن نخواهد شد هذا ما ظهر لی الآن و لعل الله یحدث بعد ذلک امرا و آنچه بعض اطبای مشهورین گفته اند
میگویم که اگر اراده کرده بودن آن را بر وقت نهادن آن در آفتاب و عدم انتقال از آن بسوی هوای مغربی یا در سایه تا انکه باقی داشته شود

بزمانه کثیر در سایه و اکتساب نکند از هوا برود زائد تا اینکه احساس کرده شود سرد پس برای عاقل نیست که اعتماد کند بران زیرا که مسخنات مثل آفتاب و قرب آتش گرم می کنند هر چیز را خواه بارد بالفعل باشد مثل ثلج یا بالقوه مثل کافور و می گرداند آن را بارد چه جا شد پس همچو گفتهٔ اصحاب الخ **حقیر میگویم** اراده نمودن اینچنین اراده که در ترویه آورده بعید از اطفال است بیان او زائد و لغو است باز گفته ماگر اراده کرده برودت آن بوضع آن در آفتاب مانی تا اینکه متحلل شود جرم آن باوجه مسخنیت آفتاب و نفوذ هوا در آن **حقیر میگویم** اگر هوائی نافذ مشترق است و قطعات بطیخ در آفتاب نهاده شدند یا در سایه بعد نهادن آن در آفتاب پس متبرد آن غیر مسلم است و بالجمله این اجمال بی تفصیلیکه گذشت درست نمی آید باز گفته یا گرد انیده شود بطیخ بعد تسخین آن در هوای مغربی بارد یا در هوای مراوح زمانی معتد به تا اینکه نفوذ کند هوای بارد دلیلی شتا پس آنوقت مغتله در اسرع زمان خواهد شد نیخ آب غیر مغلی نیست این مگر بوجه نفوذ برودت آن در اسرع زمان بسبب تحلل از علیان چنانچه گفته اند ابن جمیع و ابو ریحان بیرونی در شرح خود هر دو برای کلیات قانون در فصل میاه پس برای آن معنی است چنانچه پوشیده نیست یا اینکه گفته شود که خاصیت در آن است یعنی وقتیکه نهاده شود قطعات بطیخ می شوند سرد در آفتاب بنسبت سابق پس منافات نیست فتفکر **حقیر میگویم** نیز مافیه من وجوه عدیده اولا اینکه این توجیه از تبرد قطعات بطیخ در هوای صیف ساکت است اما وجه تبرد آن از هوای سرما پس سائل بوجه مذکور از آن سوال میکند و مجیب را حاجت بایراد جواب از آن است و ثانیا انجماد آن در هوای بارد دلیلی شتویه یعنی چه و ثالثا قول وی بخلاف آب غیر مغلی با وجود عدم ارتباط او بما سبق درست نیست زیرا که آب مغلی تا در سرد و منجمد سریع بعد زوال حرارت آفتاب دلیلی شتویه از غیر مغلی می شود و قطعات بطیخ در این امر مماثل آب غیر مغلی و مغلی هر دو نه اند و رابعا قول وی چنانچه گفته ابن جمیع آلی آخره **حقیر میگویم** فیه مافیه من وجوه عدیده اما اولا اینکه ابن جمیع شارح قانون است بعض اطبا نام اصل ناقل از و برای اطباء مبلغ نظر خود ترک فرموده اند و این امر از عادات قدما نه موصوف الذکر بعید نیست چه اکثر عبارات شرح جیلانی نقل میسانه اند و انتساب بسوی خود و ترک نام قائل می نمایند و اما ثانیا ابن جمیع بتعالگشیخ در آب مغلی کلام کرده نه در آب غیر مغلی چنانچه بعض اطبای مشهورین فرموده اند و ثالثا شرح ابو ریحان بر کلیات قانون نیست چنانچه بعض اطبای مشهورین دانسته و تفصیل شروح و تعلیقات قانون در شرح علامه مذکور است در آن شرح ابو ریحان بر قانون بملاحظه نرسیده و رابعا ابو ریحان بیرونی چونکه معاصر شیخ است علی ما قاله العلامه و این کلام شیخ را از مشاهده خود رد کرده نه او قائل این است چنانچه بعض اطبای مشهورین دانسته و جواب در آن در شرح علامه و آملی وغیره مذکور است و قد عرفت تفصیله فتذکر و خامسا قول وی یا اینکه گفته شود که خاصیت در آن است الخ **حقیر میگویم** فیه اولا انه لم یقل به احد و ثانیا در صورتیکه بخاصیت قائل شده پس بیان شق اول اگر اراده کرده بودن آن ابرد الخ و ذکر دیگر شقوق مهمل و بیکار است و ثالثا مع هذا مورد مدعی تبرد شدید و مجیب تبرد نسبی است و رابعا خاصیت تابع کیفیت و مزاج نمی شود بلکه تابع صورت شی می شود و این جا خاصیت را تابع آفتاب دانسته فتامل و خامسا اگر تبرد وی بخاصیت باشد لازم آید که قطعات بطیخ همیشه در نهادن آفتاب عدم انتقال از آن بسوی سایه بغیر وزیدن هوای مغربی و هوای بارد دلیلی سرد شوند و لیس کذلک و بالجمله اکثر کلام بعض اطبای مشهورین که این جا فرموده اند بمحصل من نمی آید شاید که برای آن معانی باشند که معتقدین ملازمه جناب موصوف دانند هذا و آنچه کوچک ترین اطبا و ضیاء الاطبا و تابع وی گویا سوی گفته که حرارت شدیده آفتاب لطیف اجزای بطیخ را در تفریق آن می کند و وقتیکه لطیف شدند اجزای آن سریع خواهد شد نفوذ آن در عمور اسنان و دوران اعصاب کثیر اند پس احساس خواهد کرد ذوق ان برودت آن بیرودت اصلی انتهی **حقیر میگویم**

له و نحن ارانا الله الحق حقا و الصلاح و الهمنا طریق الصواب و الفلاح آمین یا مجیب الدعوات و یا قاضی الحاجات

فیه مافیه من وجوه عدیده تکتفی ببعض منها اما اولا لان وجه تبرد آن سکوت کرده و هرگاه بالفعل بارد نیست پس لازم آید که بالقوه سوای این در دیگر اشیا محسوس بهرودت مذکور آفتاب شود و لیس کذلک و ثانیا بالطبع عام است که تر بر باشد یا خشک بر وجه ثانی برودت اصلیه نیست و تخصیص به تر بر اگر گرفته شود من غیر مخصص است و ثالثا حرارت عرضیه فعلیه که از حرارت آفتاب مکتسب شده آن را نداد و بالفعل است در صورتیکه به تبرد عرضی آن قائل نشده آن حرارت بعموره سنان محسوس نشود و برودت ذاتی قطعات تر بر که بالقوه و غیر محسوس بالفعل است ظهور کیفیت آن بعد ورود بمبرده فعل و انفعال خواهد شد و عمور سنان محسوس گردد امر سهل است عجیب که عقل سفیهان بران خنده زند چه جا که عقل عقلا نهذا الی ههنا تم الکلام بعون الملک العلام مع اختلال الحال و تشتت البال و ضیق المجال و عسر الحال و قلة الفرصة و الطمانیة و قلة الاعوان و الانصار و کثرة الهموم و الافکار مع انی کنت محسود الاقران فاقد الخلان و مهذا کنت فی زمان اندرس فیه آثار العلوم و المفهوم و افولها بلغ الی حد الکمال و صار شیوع الجهل الی غایته الاطلال و صار الفضل فضولا و بلغ قول الجهال مقبولا و قول العلماء مطرودا مردودا و انا العبد المبتلی بآلام السهام و اللاستقام المفتقر الی رحمة رب المشرقین المدعو بمظفر حسین صانه الله عن کل شین و قد فرغت من تحریرها و نظرها فی ذیقعدة الحرام ۱۲۸۹ من هجرة سید الانام علیه صلوات و سلام من رب الانام و ان ساعدنی القدر و لم یسبنی الشر و الضرر انتصبت لتکمیل هذه الرسالة ثانیا علی ما اشتهی به قلبی و فکری بالتهذیب و اختیار الالفاظ و جودة الترتیب و التنقیح و التوضیح لما ان کر و الوقت و فور العلائق قد یبلغ الی عاقد النظر فضلا عن الامور المذکورة و المنافع المسطورة و اما الآن فختمت علی هذا البیان فانه کاف للعطشان و المرجو ممن اتصف طبیعته بالانصاف و تجنب سجیته عن الاعتساف لاسیما من الاخوان و الخلان ان ینظروا بالعین الانصاف لا الاعتساف و ان یلاحظوا بالعین السخط المذموم من العادة السجایا نعم تامل فی تعیین الرضا عن کل عیب کلیة و لکن عین السخط تبدی المساوی و المامول المسئول من رب الانام ان یجعلها مقبولة عند الخواص و العوام مفیدة للانام مادارت اللیالی و الایام بحرمة نبیه الکرام و آله البررة العظام علیهم صلوات السلام فقط

تمت خاتمة الطبع

الحمد لله حمد الشاکرین و الصلوة و السلام علی رسوله النبی الامین و آله و صحبه المنتخبین الیوم الذین در زمان سعادت اقتران کتاب جادی سابعث متقدمین و متاخرین خلاصه قوانین حکمت حکما و اطبای یقین و الحقین مجموعه تنقیحات و تدقیقات فائقه کاملین گلدسته تحقیقات و نکات فلسفیه یونانیین مشتمل بر اجوبه سوله طبیعیه حکیمیه در جواب سواله **مباحث الاطبا** در رساله ترجمه فارسیه مشهوره **بنتایج حسنیه** المسمی **بهدایة الاطبا علی مباحث الاطبا** ملقب بتحقیقات بهیه بجواب نتایج حسنیه از تصانیف نباض فنون حکمت مزاج دان اطبای یونان طبیعیه یحکم حاذق الزمان علامه عصر جالینوس آوان مستند اطبا زمان بقراط اوان شفا بخش بیماران طبیب اعلای بیت الشرف [illegible] ثانی شیخ ابن سینا [illegible] موفق توفیقات سبحانی جناب مستطاب اعدل القاب جناب حکیم **نور الحسن** صاحب [illegible] حکیم سید [illegible] بهادر طاب [illegible] تالیف منیف [illegible] ارشاد [illegible] تصحیح [illegible] طبع [illegible] بهتمام [illegible] **محمد علیخشی خان** در ماه [illegible] مطابق شهر [illegible] هجری علیه طبع پوشیده ارکیه آرای شهود گردید

واسطے سند اس امر کے کہ کتاب ہذا چھپی ہے مطبع علیخشی ہی مہتمم مطبع ثبت کیگئی کوئی صاحب بلا اجازت مصنف قصد چھاپنے یا چھپوانے کا نہ فرماوین فقط

بسم الله الرحمن الرحیم

حواشی رشحہ نوک زبان قلم جادو بیان فاضل جلیل عالم نبیل مولوی حکیم عبد الکریم صاحب سلمہ الرحیم وحکیم سید وجاہت علی صاحب وارانگری سلمہ العلی متعلقہ کتاب تحقیقات بہیہ

حاشیہ متعلقہ صفحہ ۹ سطر ۱۔ قولہ غایت آں علت چہار قسم است یکی سوئی کہ فرد معلول باشد و معہذا باشد معلول باو موجود بالفعل چون صورت برای کوزہ مثلاً دوم فاعلی کہ وجود معلول باو بالقوہ باشد سوم مادی کہ باشد جزو از معلول و معلول باو موجود بالقوہ باشد چون گل برای کوزہ و چہارم غائی کہ غرض وجود معلول بر و باشد ۱۲ حکیم عبد الکریم پنجابی **حاشیہ متعلقہ صفحہ ۹ سطر ۲ قولہ** برہان آں برہان قیاس مرکب است از مقدمات یقینیہ برای حصول یقین لیکن یقینیات را چند قسم است اولیات چون واحد نصف دو است و کل عظیم است از جزو و مشاہدات چون شمس روشن کنندہ است و آتش سوزندہ و مجربات چون سقمونیا مسہل است برای صفرا و حدسیات چون نور ماہ از نور آفتاب مستفاد است و متواترات چون محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام دعوی نبوت کرد و ظاہر شد معجزات بر دست وی معلوم و قضایا کہ قیاسات وی بودیست چون چہار زوج است بسبب آنکہ حاضر است در ذہن و آن وسطہ انقسام بہ تساویین است ۱۲ منہ **سلمہ حاشیہ متعلقہ صفحہ ۹ سطر ۹ قولہ** فرد آں مراد از فرد شخص است و آں ماہیت کلی باعتبار تشخص ۱۲ منہ **سلمہ حواشی متعلقہ صفحہ ۱۲ سطر ۸ قولہ** مسئلہ اعادہ معدوم الخ فلاسفہ اعادہ معدوم محال دانستہ امتناع حشر اجساد بریں بنا انگاشتہ نیز دلائل کثیر کہ ہمہ ضعیف اند آوردہ کہ از آں جملہ است کہ حکم بر اعادہ شی موقوف است بر بودن آں شی معین بعینہ و تخصص نشانہ و شی بعد عدم خود نفس محض است و تعینے ندارد پس حکم جواز بر اعادہ آں حکم بر جواز محال است و این منقوض است بآنکہ حکم بر وجود معدومات ممکنہ چون عنقا جائز کہ حکم بجواز وجود شی بر تحقق خارجی موقوف نیست بلکہ مطلق تحقق کافی است و تحقق مطلق بر بنای وجود ذہنی حاصل است فقط و از انجملہ است کہ تخلل عدم درمیان شی و نفس آں محال است چہ کہ عدم نسبت است و ضرور است از وجانب متغایر پس وجود بعد عدم متغایر بوجود سابق خواہند شد و شی معاد عین اول نخواہد شد جوابش آنکہ تغایر زمانی کافی است و از انجملہ است کہ معاد عین معاد قبلی بود کہ اعادہ کردہ شود بجمیع عوارض و اعادہ وقت محال و این ہم ضعیف است بدانکہ لازم بر اعادہ بعینہ اعادہ عوارض مشخصہ معاد است و وقت از عوارض مشخصہ نیست زیرا کہ زید چنانچہ در زمان ماضی موجود است ہمچنین در زمان سابق بودہ است باعتبار وجود خارجی و از انجملہ است کہ اعادہ معدوم بعینہ فرض کردیم و او تعالیٰ قادر است بر ایجاد و استیناف مثل پس آں مثل ہمچنین فرض میکنیم و تمیز نخواہد شد معاد از مستانف و لازم آید دو بودن بی تفارق و تغایر و مدفوع است بآنکہ مانع میکنیم عدم تمایز را بلکہ معاد و مثل مغایر اند بہ تشخص پس ادلہ و دلائل اگر تمام شوند دلالت کنند بر استحالہ اعادہ عدم معدوم نیز چنانچہ دلالت میکنند بر استحالہ وجود معدوم باوانی تفسیر و اہل حق یعنے متکلمین بسوی جواز اعادہ معدوم رفتہ اند و از عقل و نقل استدلال گرفتہ پس ذکر دلائل نقلی بر اعادہ عدم تمام و اما دلائل عقلی یکی این است کہ صاحب مواقف گفتہ کہ وجود امر واحد است حقیقۃ کہ فارسیان ویرا ہستے گویند و نیست خلافی در و لکن بحسب اختلاف زمانی پس وجود شی در زمان ماضی وجود شی در زمان مستقبل واحد است بحسب ذات شی و تعدد بحسب نسبت است بوجود اول بماضی و وجود ثانی باستقبال و بر ظاہر است کہ چیزیکہ واحد بود در ذات و باعتبار اضافت متعدد و مختلف نمیشود حکم وی بحسب ذات و حقیقت خود پس وجود حال و وجود استقبال متخالف از وجوب و امتناع و امکان نباشد چون بلاواسطہ ملاحظہ کردہ شود بذات آنہا اگر یکے واجب خواہد بود دوم نیز واجب خواہد بود و اگر متمنع یا ممکن باشد آخر ہم ممکن یا متمنع باشد و نمی شود بودن یکی از دو ممکن و دیگر واجب یا متمنع پس اگر استحالہ اعادہ معدوم بود لازم آید امتناع وجود معدوم در زمان مستقبل بعد از آنکہ ممکن بودہ پیش ازین و این خلاف مفروض است پس ثابت شد کہ حکم باستحالہ اعادہ معدوم بہ امتناع آں ممتنع است و باقی ماند این حکم باعادہ جواز و امکان دیگر آنکہ آوردہ است مولانا کمال اللہ تعین کہ اگر فرض کنیم کہ زید معدوم است بعینہ یافتہ شود پس عارض شود بوے

عدم پس صادق آید قول ما اولا زید معدوم و ثانیا پس زید معدوم و ثالثا زید لا معدوم پس اینجا سه اعدام اند اولا مستفاد از کلمه پس و آن
انتفا برای لا عدم و ثانی مستفاد از کلمه لا و آن انتفا است برای عدم و ثالث مستفاد از لفظ معدوم اینجا انتفا انتفا عدم صادق است و عدم
ثالث متحقق بود قبل وجود امر متعین و متشخص بود ضرور تا پس لازم می آید وقت عروض عدم در نفس امر اعاده معدوم بعینه کما لا یخفی هذا
هو الحق و ما سواه باطل ان الباطل کان زهوقا منه سلمه **حاشیه متعلقه صفحه ۳ اسطر ۱۰ قوله** بسوی محل آه محل عام است اگر حال او
جوهر باشد او بالمعیه و میشود و اگر عرض بود موضوع گفته شود منه سلمه **حاشیه متعلقه صفحه ۳ اسطر ۱۹ قوله** تفسیر حلول آه حلول اختصاص نیست
بخیری بطور یکه اشاره بسوی یکی از آن عین اشاره بسوی دیگر باشد و این مخدوش است بوجه دوازدهم بعدم جامعیت و یکی بعدم مانعیت اول بعدم
مطابق دوی بحلول اعراض مجردات چراکه اشاره حسیه بسوی آنها ممکن نیست و اشاره عقلیه نسبت عینیت در وی چراکه عقل تمیز ست میان هوهو و
جوابش به امکان اشاره تقدیری است چراکه اگر محسوس بودی اشاره بودی بروم آنکه صادق نمی آید بر حلول اطراف در محال خود چون حلول نقطه و خط
و خط در سطح و سطح در جسم زیرا که اشاره بسوی طرف غیر اشاره بصاحب طرف ست سوم لازم می آید حال بودن اطراف متداخله بوقت ملاقات یکی با دیگری و جواب
آنکه محل و اتحاد در اشاره کافی نیست برای حصول حلول بلکه ضرور ست از اختصاص و آن منتفی ست در اطراف متداخله چراکه مراد از اختصاص در تعریف حال
عدم تحقق حال است بدون محل چنانچه در عرض باشد نسبت موضوع وی و گاهی گفته میشود که حلول اختصاص تام است یعنی تعلق خاص که بشبه آن
یکی از دو متعلقین نعوت و دیگری منعوت و نعت حال ست و منعوت محل چون تعلق در میان بیاض نقطه مقتضی ست برای بودن بیاض منعوت و جسم
منعوت و در نقول هم کلامیست چراکه در میان فلک و کوکب و جسم و مکان وی تعلق خاص ست که درست می آید گفتن فلک مکوک جسم متمکن با وجودیکه کوکب
در فلک و مکان در جسم حال نیست قطعا و پیداست که اگر اختصاص مشروط بعدم تحقق حال بدون محل گفته شود چیزی از میان وارد نمیشود و حلول را
دو قسم ست یکی سرایی که هر جزو حال در هر جزو محل حلول کرده باشد دوم طرفی که عکس آن بود ۱۲ منه سلمه **حاشیه متعلقه صفحه ۶ سطر ۲**
قوله عدم تقابل آه متقابلان آنند که جمع نشوند در شی و حال بحیث واحد و اقسام آن چهار اند و تفصیلش در رساله خواهد آمد ۱۲ منه سلمه **حاشیه**
متعلقه صفحه ۶ اسطر ۲۱ رفع ایجاب کلی آه یعنی اگر ثبوت محمول برای جمیع افراد موضوع باشد ایجاب کلی گویند و در رفع ایجاب کلی ست و این را هم
دو فرد ست یکی سلب محمول از کل افراد موضوع دوم سلب از بعض و ثبوت برای بعض ۱۲ منه سلمه **حاشیه متعلقه صفحه ۷ اسطر ۱۲ - قوله**
شک مشهور آه این شک مبنی ست بر چندین مقدمات مسلمه قوم یکی حصول الاشیا بانفسها دوم اتحاد العلم و المعلوم سوم لا حجر فی التصور چهارم التصور
و التصدیق نوعان متباینان بالذات و گاهی شک باعتبار تصور مصدق برگرده میشود پس احتیاج و مقدمه خامسه متحد متحد میشود و جواب بین
شک نیست مگر بابطال یکی از مقدمات بعینه سبب علما در جواب مختلف شدند بعض گفتند تصور کنه تصدیق متعلق نمیشود پس اتحاد متبادر منعی آید
و بعضی گفتند علم عبارت از نفس ماهیت و عوارض ست و آن مغایر است با معلوم و بعضی گفتند علم در مسئله اتحاد عبارت از صورت علمیه ست و تصور و
تصدیق بر دو قسم علم حالت او را گفته اند و آن علم ست حقیقة و آن متحد نیست و بر این جواب خدشات اند که در موضع خود مذکور اند ۱۲ منه سلمه **حاشیه**
متعلقه صفحه ۷ اسطر ۲۰ - قوله این ست جواب الخ ظاهر عبارت آنست که وجواب اند و در حقیقت یک جواب چنانچه از عبارت سلم واضح ست ۱۲ منه سلمه
حواشی متعلقه صفحه ۱۲ اسطر ۲۰ - قوله فالکائنات آه بدانکه فرق در میان عنوانیه و معنونیه چنانچه از تکلام بیدست اینکه عنوانیه در قوام محیث
و حقیقت وی داخل نباشد بحیث عبارت از مجموع مطلق و حیثیت آن ست و معنونیه خلاف این ست پس دوم اولی متغایر خواهد شد و احکام مطلق و
محیث بالذات بلکه متضاد میشوند بمقابله و در ثانیه متغایر باشند بالذات و بین تحقیق اکثر از اشکالات وارده قوم مندفع میشوند که از انجمله یکی اینکه
چون حیثیات مذکوره در موضوعات عدمیه متحد اند و این بهت وجه ست که از آنها در علوم بحثی نکرده شود چراکه بحث از عوارض ذاتیه می باشد
نفس و اجزای آن و از انجمله آنکه لازم می آید که باشد علم معلوم متحد ذات چراکه علم ماهیت من حیث الاکتساب بالعوارض و الحیث ست و از انجمله اینکه

لازم می آید که نباشد موضوعات علوم و نیز علم حقائق متعلقه بهمین اشخاص نیز اگر در آنها حیثیات مغایر اند و آنچه مرکب میشود از امر اعتباری اعتباریست و وجه دفع آنکه حیثیات در امثال این مواضع عنوانیه ممنوعیه پس باعتباری لزوم چیزی از آنها نمی آید و برای تفصیل جای دیگر است ۱۲ منه سلمه **حاشیه متعلقه صفحه ۲۳ سطر ۱۰** - **قوله** الوضع یطلق علی معنیین احدهما حقیقی وهی هیئة حاصلة للشیء بسبب نسبة اجزائه بعضها الی بعض وبسبب نسبتها الی الامور الخارجیة ای الامور المتغایرة لاجزاء الشیء سواء کانت تلک الامور داخلة فی ذلک الشیء او خارجة عنه کالقیام والقعود فانهما مجازی وهو حسب نسبة بعض اجزاءه الی بعض فقط ویقال للثانی الوضع بمعنی جعل المقولة والاول هو الوضع بمعنی المقولة ۱۲ منه سلمه **حاشیه متعلقه صفحه ۲۳ سطر ۱۲** - **قوله** جدلیه جدل قیاس مولف است از مقدمات مشهوره که معترف بآن مقدمات میباشند جمیع خلق و عقول چون احسان بوالدین یا اکثر خلق چون وحدت معبود یا متفق شوند جماعتی از اهل فن چون قول ماوه صندین جمیع نمی شوند وغرض از ترتیب مقدمات الزام خصم است ۱۲ حکیم سید واجد علی دارانگری **حاشیه متعلقه صفحه ۲۵ سطر ۱** - نقطه چیزیست که نباشد برای او جزء از ذوات اوضاع و خط آنکه قسمت قبول کند در طول فقط و سطح آنکه منقسم شود در طول و عرض هم انهم آنست که قابل انقسام باشد در طول و عرض و عمق پس نقطه طرف خط و خط طرف سطح و سطح طرف جسم است ۱۲ منه سلمه **حواشی متعلقه صفحه ۲ سطر ۷** - **قوله** کتقسیم الفقه آه تقسیم فقه بر چهار ربع است ربع اول عبادات تا کتاب النکاح ربع دوم از نکاح تا کتاب البیوع ربع سوم از بیوع تا کتاب الشفعة ربع چهارم از شفعه تا آخر است وفقه علمی است به احکام شرعیه عملیه که مستخرج است از ادله اربعه یعنی کتاب وسنت واجماع وقیاس ۱۲ حکیم مولوی عبد الکریم صاحب سلمه **حواشی متعلقه صفحه ۲ سطر ۷** - **قوله** لا الکلی بدانکه تقسیم کل بسوی اجزائیه است وتقسیم کلی بسوی جزئیات عبارت است از ضم قیود مخصصه بسوی مشترک تا که حاصل شود بسبب انضمام هر قید یک فرد ۱۲ منه سلمه **حواشی متعلقه صفحه ۲ سطر ۱۶** - **قوله** لمادة رطبة آه رطب چیزیست که سهل القبول است برای صورت وسهل الترک بر آن ویابس منداوست ۱۲ حکیم سید واجد علی صاحب دارانگری **حواشی متعلقه صفحه ۲ سطر ۱۶** - **قوله** لئلا تمنع آه یعنی مرکبات از حصول صور یعنی آن اشکال که ضرور است از آنها برای مجسم بودن ۱۲ منه **حواشی متعلقه صفحه ۲ سطر ۱۶** - **قوله** لتحفظ آه یعنی بیوست ۱۲ **قوله** انطباعها یعنی انطباع الصور ۱۲ منه **حواشی متعلقه صفحه ۲ سطر ۱۶** **قوله** لحرارة آه زیرا که صاعین تا وقتیکه حادث نمیکنند در ماده حرارت را قبول نمیکنند صورت ۱۲ منه **حواشی متعلقه صفحه ۲۵ سطر ۱۶** **قوله** والنقصان آه عنقریب تفصیلش خواهی دانست درین کتاب ۱۲ منه سلمه **حواشی متعلقه صفحه ۳ سطر ۲۴** - **قوله** اشتد آه پس اگر گوئی که آتش رقیق تر و لطیف تر از کان است ولطیف آسان تر میباشد برای قبول اشکال پس گشت آتش رطب گویم تسلیم میکنم که لطیف تر باشد اسهل باشد از روی قبول بر اشکال ۱۲ منه سلمه **حاشیه متعلقه صفحه ۳ سطر ۲۷** - **قوله** معدولة المحمول آه اگر بابت حرف سلب جزو ماوضوع فقط یا از محمول فقط یا از هر دو نام نهاده شود قضیه معدولة اول معدولة الموضوع است چون غیر انسان حادث است ودوم معدولة المحمول چون انسان جماد لا ذی نفس است سوم معدولة الطرفین چون غیر انسان لا جماد است دو جهت تسمیه معدولة اینکه قضیه معدولة عدول کرده شده بسبب آن از موضوع اصلی چیزیکه حرف سلب بر آن داخل است برای سلب حکم و رفع حکم پس چون گردانیده شد همراه غیر خود یعنی چیزی که گردانیده شده است همراه حرف سلب موضوع یا محمول بمنزله شیء واحد ثابت کرده شده است چنانچه در قضیه موجبه معدولة الموضوع یا مثبت است محمولی دیگر چنانچه در موجبه معدولة المحمول است یا سلب کرده شده است از آن چیزیکه در سالبه معدولة الموضوع یا سلب کرده شده است آن از شیء چنانچه در سالبه معدولة المحمول پس معدولست بجهت سلب از موضوع خود که محل است یا برای آنکه محل در تغیر از اطراف امور ثبوتیه اند چیزیکه وجود سابق است سلب مضاف بسوی آن پس در تغیر از وجانب قضیه باسلب عدولست ۱۲ حکیم عبد الکریم **حاشیه متعلقه صفحه ۴ سطر ۸** - **قوله** بسیط اطلاق کرده میشود بر چند معانی یکی از آنها سطح و دیگر چیزیست که نباشد جزوی برای آن چون نقطه و سوم آنکه مرکب نباشد از اجسام مختلف الطبائع

چون عناصر و همین معنی ثالث در بنجا مراد است ۱۲ منه **حاشیه متعلقه صفحه ۳۱ سطر ۱۰** - **قوله** زاویه آه زاویه برقسم است یکی قائمه و آن حادث میشود از دو جانب خط مستقیم که قائم است بر خط مستقیم دیگر میشود قایم عمود اول و دوم حاده و آن چیزیست که کوچک باشد از قائم سوم منفرجه و آن چیزیست که باشد بزرگ تر از قایم است که باشد همان منفرجه مستقیم الخطین بیانه ۱۲ حکیم سید واجد علی صاحب دارانگری سلمه **حاشیه متعلقه صفحه ۳۱ سطر ۱۱** - **قوله** مرکز آه مرکز نقطه است در وسط دایره مساوی جمیع خطوط مستقیمه خارجه از آن نقطه بسوی آن دایره ۱۲ منه سلمه **حاشیه متعلقه صفحه ۳۱ سطر ۱۶** - **قوله** آفاق سکونه آه تقیید آفاق بمسکونه بدین وجه است که مواضع قریبه قطب شمالی بسیار بارد و غیر مسکونه اند زیرا که در جغرافیه مذکورست که در عرض شصت و شش درجه از معدل عمارات هستند و اهل آن متشابه بوحوش و آن آخر عمارات است پس شاید که آن هم بتحلیل قابل نیست از غلبه برودت ۱۲ حکیم سید عبد الکریم پنجابی **حاشیه متعلقه صفحه ۳۱ سطر ۲۹** - **قوله** جمود ماء آه بدانکه جمود آب مبنی است بر مذهب علامه و اصحاب وی در اینکه جمود آب طبعی است سوای سیلان پس سیلان عرضی است برای آب آبانی مبنی که آب منجمد میشود در طبقه زمهریر و ایام سرما و بلاد بارده نیست این انجماد از تاثیر برودت عنصر آخر چون هوا و ارض چرا که برودت آب اشد است از برودت عناصر دیگر پس نیست این تکاثف و انجماد بجهت قسر قاسر بلکه بواسطه میل آب بسوی طبیعت خود بجهت زوال قسر قاسر پس چون زائل شود قاسر منجمد مے شود آب پس چون شمس قریب میشود بسمت راس گرم میشود زمین و هوای او پس برای زمین پس عارض میشود سیلان بر آب پس اگر نباشد جمود طبعی منجمد نشود نزد یک زوال قاسر انتهی از جمود و همین ناطق است کلام شیخ در شفا که اگر نمی بود حرارت خارجیه هر آینه مے بود آب جامد و آنکه گفت آب سائل است بالطبع و منتفض جمود است بعارض سبب برودت حرکت آبانی مبنی که حرکت مقتضی است سخونت را بالذات و بسبب تحلیل مقتضی است برودت را بعارض پس منوجه نمی شود این معارضه بر مذهب وی ۱۲ حکیم عبد الکریم صاحب سلمه **حاشیه متعلقه صفحه ۳۲ سطر ۵** - **قوله** سیلان آه بدانکه انفعال صادره بر دو وجه است یکی طبعی که مقتضای طبیعت است دوم قسری که مخالف طبع باشد بوجه قاسر چون صعود دلو خ که طبعش مائل بسافل است اما قسر قاسر مایزدروی را بصعود می کشد ۱۲ منه **حاشیه متعلقه صفحه ۳۲ سطر ۱۲** - ثقیل مطلق بدانکه ثقیل دو قسم است یکی مطلق چون ارض و دیگرے اضافی چون آب و خفیف دو صنف است مطلق چون نار و اضافی چون باد و از اینجا است که ارض پائین همه است و فوق وی آب است که نسبت باو ثقیل است و فوق وی باد که خفیف است به نسبت آب نه نسبت نار و فوق آن نار است که نسبت به خف است ۱۲ حکیم مولوی عبد الکریم پنجابی سلمه **حاشیه متعلقه صفحه ۳۶ سطر ۱۳** - نعم ما ظهر للاستاذ العلام فی هذا المقام که عناصر اربعه عبارت است از آب و خاک و آتش و باد عناصر نامیده می شوند باعتبار ابتدا ترکیب آنها چه که عناصر همان ماده است و سطقسات گفته میشود بنظر انتها و تحلیل آنها زیرا که اسطقس چیزی است که تحلل شود بسوی وی اشیا و اصلی باشد بجهت آنکه انقلاب هر یکے از انها بسوی او می شود چنانچه آتش هوا میشود و آب باد میگردد چرا که اصل چیزیست که رجوع اشیا بسوی وی باشد و ارکان بودند بدلیل آنکه هر یکی از انها جزو مرکب است و رکن شی جزو شی بود همچنین تصریح کرده شیخ در شفا و متفق شدند همین کلمات شراح قانون طب مثل علامه شیرازی و شاگرد وی آملی و فاضل جیلانی و غیرهم و همین تصریح شارح حکمة العین وغیره پخته است پس آنچه میبینی در شرح هدایة الحکمت و ذکر کرده اتباع او مانند بعض اعلام فیروزآباد در رد یه سعدیه از آنچه که گفت عناصر نام نهادن بدان روا است که تحلل میشود بسوی آن اشیا و اسطقسات گفتن روا آنکه

مرکب می شود به آنها اشیا در محصل سخن نمی آید ۱۲ منه

غلطنامہ کتاب ہدایۃ الاطبا مشہور بتحقیقات بہیہ علی نتائج الحسنیہ

		غلط	صحیح
۲	۱۲	ازملوم	ازتکمیل علوم
حاشیہ	۱	ربع	رائع
۳	۱	تاروره	قارووره
۴	۲	منسلک	مسلک
۵	۱	متجر	متحر
״	۴	الجوان	البحران
״	۱۰	تدبیر بکلیع ان	تدبیر بکلیع الامراض
״	۱۴	بر	در
״	۲۷	دورمی	دورمی
۶	۱	حوابات	جوابات
״	۱۶	جنانچه	چنانچه
״	۱۷	دورستی	درستی
״	۱۸	مسئله	مسئله
״	۲۶	علی النتایج الحسنیه	علی نتایج الحسنیه
۸	۱	بکلمته	بکلمته
״	۲	النفس	النفس
״	۷	حوال	احوال
״	۸	الکائنة	الکائنة
״	۱۰	تغیر	تعبیر
״	״	من تعیر	من تعبیر
״	۱۴	الفا	آنفا
״	۲۳	یتعرف	بتعرف
״	۲۶	یحصل	یحصّل
״	״	من	من
״	۲۸	شیخ	شیخ
״	״	بیرد	یرد
״	۲۹	زد	رد
۹	۱	غابت	غایت
״	۳	خاصل	حاصل

		غلط	صحیح
״	۶	سم	رسم
״	۸	باانیکه	بانیکه
״	״	حقیقیه	حقیقیه
״	در حاشیه	متعلقه	متعلقه
״	״	محقیقه	محققیة
״	״	جزییه	جزئیة
״	״	باغراب	باغراب
״	״	الصرف	فی الصرف
״	۹	بمعینی	بمعنی
״	۱۷	قادح	قادح
״	״	بزد	برد
״	۲۷	من الاعراض	من الاعراض و
۱۰	۷	فوائد القیود	فوائد القیود
״	۱۴	نیز بآن	نیز بآن
״	۲۹	تعریف	تعریف
۱۱	۴	بشراح	شراح
״	۱۲	روباست	روست
״	۱۵	عمرد	عمرو
״	+	×	×
״	۲۵	متجر	متحیر
۱۳	۱۵	چیز	جبر
״	۱۶	جیر	جبر
۱۴	۱۲	الخایط	الحایط
״	۱۷	معزله	معتزله
״	۲۹	وزبار	وازبار
۱۵	۴	یتیمی	تسمی
״	۶	رجاجة	زجاجه
״	۷	پلون	ملون
״	۸	ومجاوایه	ومحاذات

		غلط	صحیح
״	۹	منصیه	مضیة
״	״	رجاجة	زجاجه
״	۱۰	احتج الخصم	احتجم الخصم
״	۱۲	ومالانکاس	والانکاس
״	۲۴	بواسه	بواسطه
״	۲۸	واعراض	واعراض
۱۷	۱۰	جزئیات ایجاد	جزئیات ایجاد
״	۲۸	حالت	حالت
۲۰	۱۳	النفیس	نفیس
۲۱	۲۹	بایضاف	مایضاف
۲۲	۲	معتیره	معتبره
״	۱۰	مستلزم تمز	مستلزم عدم تمز
״	۲۶	ید	زید
۲۳	۳	البرهانین	البرهانین
۲۵	۲۹	فی اطل الکتاب	فی اوال اول الکتاب
۲۶	۴	رآن	وآن
״	۱۴	ماهیة	ماهته
״	۱۷	نیست و	ونیست
״	در حاشیه	قلة للمالات	قلة المبالات
״	در حاشیه	الحکمایة	الحکما
״	۲۳	یکون	لکون
״	۲۶	ولایلزم	لایلزم
״	״	الجواز	لجواز
״	۳۱	ملکرم متقارب	بلکه متقارب
״	۳۳	ازاسباب	ازاسباب
۲۷	۱۴	لمباحث	لمباحث
״	״	فوقعوا	فوقعوا
״	۳۴	شیوارے	مشیرلزمی

		غلط	صحیح
۲۸	۱۲	تقید	یفید
״	۱۴	وجب	فوجب
״	۱۷	پس اگر گفته	پس گفته
״	سطر ۵ در حاشیه	شوق	سوق
صفحه ۲۹	۱	وعلی	دمع
״	۱۲	لهدیة	الهدیة
״	سطر ۶ در حاشیه	جار	جار
״	۳۱	جزئیت	جزئیت
״	۱۸	حاس کیفیتس	حاس الکیفیتس
״ صفحه ۲	۴	فصل	فضل
״	۵	بوضع	یوضع
״ در حاشیه	۱۵	فاحفظ	فاحفظ
״	۱۶	لامکن	ولامکن
״ صفحه ۲۹	۲۸	فانتظر	فانتظره
״	۲۹	بنیه	ہنیہ
۳۰	۴	کرده	گفته
״	۷	لزوم	لزم
״	۱۲	مردوده	مردده
״	سطر ۳ در حاشیه	نبد	عد
״	۱۵	تخفیف	تخفیف
۳۱	۵	پیش	یبس
״	״	تا	یا
״	۷	بر معنی	معنی
״	۸	نقبسر	بقسر
۳۲	۱۵	طبع اذا	طبع اذا علی
״	״	فی جبلته	فی جبلته
״	۲۳	محمد	فجمد
״	۲۸	حقیقة	حقیقة
۳۳	۴	یبس	یبس

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴۳	۲۴	مشاہدہ	ومشاہدہ
〃	۲۵	شامل	سائل
صفحہ ۳۹ درحاشیہ	۲۶	ارذات	واب
〃	۳۲	اجزا	جزا
۳۶	۱	مینگم	مینشلم
۳۷	۲۵	از	او
۳۸	۶	مکسورۃ	مکسورۃ
〃	۱۱	بنز	بر
〃	۱۲	مشعود	شود
〃	۲	بنہ	نہ
〃	〃	امتزاج	امتزاج
〃	۲۱	حرارت	حرارت
〃	صفحہ ۴۰ درحاشیہ	الغایتر	الغائتر
〃	۱۵	اذاامزج	اذامزج
۳۹	۱۴	قایل	قائل
۴۰	۱	دور	دور
〃	۴	مافال	ماقالہ
〃	۱۳	یقتضی	تقتضی
〃	۲۵	بینہا	بینہا
〃	۲۷	وتساوی	وتساوی
۴۱	۱۰	طبیعت	طبیعت
〃	۱۵	تاتو	تاتو
〃	۲۶	بختار	نختار
〃	۲۷	تیتساوی	تتساوی
۴۲	۳	ہو	اند
〃	۱۹	تخفیفین	خفیفین
〃	〃	دوچیز	دوچیز
〃	۳۸	فالچز	فالچز
۴۳	۱۲	فی جوفہ	مافی جوفہ
〃	〃	مابہ	مابہ
〃	۲۳	سا	می
〃	۲۶	سوی	سوائی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
〃	۲۹	خواہد شد	تخواہد شد
〃	۳۳	شدہ	شدہ
〃	۳۴	ولنعاظ	ولنعائہ
〃	۶	جابہ است	+
〃	۸	اعتدال	اعتدال
〃	۲۱	ملقت	بلقت
〃	۲۵	بستہ	بستہ
۴۵ درحاشیہ	۳	ان الثقل	الثقیل
〃	۴	ویعلم	ویعلم
〃	۵	والحلیۃ الاوصاف	والحلیۃ والاوصاف
〃	۱۰	فی الخیز	فی الخیر
۴۶	۱۶	تابستان	تابستان
〃	۱۷	ان الخفۃ	الخفۃ
〃	۱۸	تکون	تکون
〃	۲۳	التکیب	الترکیب
〃	۲۴	شیبا	شیبا
〃	〃	الطبعی	الطبعی
〃	۲۵	الطبع	الطبعی
〃	۲۶	د	و
〃	۲۷	للہبوط	للہبوط
〃	۲۹	یکون	یکون
〃	۳۰	چیز الہوا	چیز الہوا
〃	۳۲	مکان	مکان
〃	۳۳	لاتم	لاتم
〃	۳۶	متقاوتہا	متفاوتہا
۴۶	۶	النہابیۃ	النہایۃ
〃	〃	آبی	آبی
〃	〃	لے	سے
〃	۷	زواست	ازوست
〃	۱۱	د	و
〃	۱۲	الردیۃ	الردیۃ
〃	۱۶	یجب	یجیب
〃	〃	نفعل	نفعل

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵	۲۲	آبادگی	آمادگی
〃	۳۳	سرہ	سرہ
〃	۲۴	مضغۃ	مضغۃ
〃	۲۶	قوی	قوائی
۴۷	۴	جلا	جلد
〃	۱۱	بروداست	بروست
۴۸	۹	کاواحد	کل واحد
〃	۲۰	یستدعیہا	یستدعیہا
〃	۲۲	والحلیۃ الاوصاف	والحلیۃ والاوصاف
۴۹	۱۱	ولاتیزید	ولایزید
〃	۱۷	نہایۃ	نہایہ
〃	۲۳	الاسقطب	الاسطقسات
۵۰	۸	بنیا	ابینا
〃	۱۱	التکیب	التراکیب
〃	۲۲	ریما	ربما
۵۱	۳	قسمتہ	قسمتہ
〃	۱۴	اَین	این
〃	۱۹	قالغ	مالغ
〃	۲۴	نمی نشدی	نمی شدی
〃	〃	آیہ	آبی
۵۲	۴	می شوند	می شوند
〃	۲۲	پیرو	راو
حاشیہ ۱۳	۱۳	اول زلو	اول زمو
〃	۱۷	ماحلل	مایتحلل
〃	۱۸	برتجدید	برتمدید
〃	۲۶	طبیعت	طبیعیہ
〃	۲۷	برقرب	برین قرب
〃	۲۹	موجب	موجب
حاشیہ ۱۲	۱۲	ہوای	برای
۵۳	۶	اسبابیکہ	اسبابیکہ
〃	۱۴	ولذع	ولذع
حاشیہ ۱۹	〃	ما می	مساوی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵۴	۲۵	معلومہ	معلوم
صفحہ ۵۴	۱۶	مؤنث	مؤنث
۵۵	۲۹	فصد	فصد
۵۶	۱	لی	فی
〃	۶	اخر	اخر
〃	۱۰	بحرارۃ یا	بحرارۃ ما
〃	۱۲	آورده	اورده
〃	۱۹	ذوم	دوم
〃	۲۴	ذکر	ذکر
۵۸	۱	مخالط	مخالطت
〃	۲	در	حار
۵۹	۳	گندم منقض	گندم منتقض
〃	۶	متسفل	متسفل
〃	۷	وسخ	وسخ
〃	۱۸	برطوبات	برطوبات
〃	۲۴	دہویت	دہویت
۶۰	〃	خلط	خلط
۶۱	۱	حاجت	کہ حاجت
〃	۶	تہ	نہ
〃	۱۷	افو	او
۶۲	۱۰	برنہ	برنہ
〃	〃	گفت	کرد
۶۳	۳	صالحہ	صالحہ
〃	۵	در	+
〃	۱۳	کن خارج	لکن مشدود خارج
〃	۱۵	یعنی	یعنی
درحاشیہ	۱۲	الشان	الیشان
〃	۲۵	المحمود	المحمود
صفحہ ۶۴	۹	طمثی	طمثی
〃	۱۹	الاخرای	الاخرای
〃	۲۰	واحدۃ	وحدہ
〃	۲۱	کتاب	کتاب

		غلط	صحیح
۶۴	۲۴	فلغلبة	فلغلبة
″	۲۶	ویمیل	ویمیل
سفحہ ۶۳	۲۳	سفیدی	سفیدی
سفحہ ۶۳	۱۰	طبعیت	طبعیت
″	۲۱	ماکہ	بالہ
۶۲	۸	د	و
″	۹	پس	پس
″	۱۸	محصوص	محسوس
″	۲۹	نگیرند	بگیرند
۶۷	۴	المتسمیة	التسمیة
″	۵	الشبهة	الشبهة
″	۷	انفلانی	الفلانی
″	۲۹	وضع	دوضع
۶۸	۴	تاویل	تاویل
″	۶	به	بر
″	۶	قایل	قایل
″	۲۳	شک	شک
۶۹	۳	جیات	حیات
″	″	مبدکر	مبدار
″	۴	جمیع	جمیع
″	۱۹	درید	وربد
″	۲۴	لو	او
″	۲۸	فصل	فضل
۷۰	۱۸	بالبداهه	بالبدیهه
۷۱	۱	جمیع	جمیع
″	۲	تفرر	تفرر
″	۲۳	درعایة	درعایة
″	۲۶	الطبعة	الطبیعة
۷۲	۱۸	دگرانیده	دگردانیده
درحاشیہ	۱۹	منتقبا	منتصبا
″	۳۴	ان یسهل	ان یسهل
″	۳۸	القاعدة	الصادرة

		غلط	صحیح
″	۴۴	دو	و
″	۶۵	مایغ	بابلغ
″	۶۶	العلامه	العلام
۷۳	۵	۲ لخ	الخ
″	۸	بمشیلة	بمشیلة
″	۱۸	انعصاب	انتصاب
۷۴	۱	تابغ	تابع
″	۲	اعتماد قدم	اعتماد قدم
″	۶	وپوشیده	پوشیده
″	۱۸	دعامة	دعامه
″	۲۴	نزیله	مزیله
۷۶	۹	مغقد	معقد
۷۷	۳	منضاد	معناد
″	۱۰	والتغییر	والتغییر
″	۲۲	ننقط	ملتقط
″	″	واحد	واحد
″	۲۳	مخالفت	مخالف
″	۲۷	وتقادم	وتقارم
۷۸	۱۵	تعدیر	تقدیر
″	۱۸	مشکه	مشیله
″	۲۴	بزرزمین	برزمین
۷۹	۱۱	وتیرتا	وتیرتا
″	۱۲	کردن	کردن
۸۰	۱	نردی	نردی
″	۳	الکا	الکا
″	۱۲	تنقید	تنفید
″	۲۲	تهانت	نهانت
درحاشیہ	۲	شخ	شخ
۸۱	۴	تنقید	تنفید
″	۸	منفد	منفذ
″	۱۰	معدیه	معدریه
″	۱۶	نیزنه	منزله
″	۲۰	ملطف	ملطف

		غلط	صحیح
″	۲۹	بسبب تنقید	بسبب تنفید
۸۲	۲	برد	ابرد
″	۹	تنقید	تنفید
″	۱۰	ماکان	ماکان
″	۱۱	تنقید	تنفید
″	۱۷	ومخالطته	ومخالطة
″	۱۸	محتقق	محتقن
″	۱۹	الادانی	الادانی
″	۲۳	وافعه	دافعه
″	۲۶	ی	ای
۸۳	۴	اذه	از
″	۹	القرح	الفرح
″	۱۴	روی	ردی
″	۲۲	بعدم	لعدم
″	۲۳	یدل	بدل
″	۲۴	بفقدان	لفقدان
″	۲۶	باموت	یاموت
″	۲۷	گرسنگی	گرسنگی
۸۴	۲	الصلیبی	الصلیبی
۸۵	۳	عه	عنه
″	۹	حاس	احاس
″	۲۷	مشتهیات	مشتهیات
۸۶	۲	راکحه	رایحه
″	۴	زیراکه	زیراکه
″	۱۶	ادکات	ادراکات
″	۲	فحتص	مختص
″	۲۸	شنید	شنیده
″	″	سن	س
″	۲۹	انکشت	انگشت
۸۷	۱	ابن	واین
″	″	فروع	مفروغ
″	۱۳	مجمع النعور	مجمع النعور

		غلط	صحیح
۸۸	۷	ملتقی	ملتقی
″	۱۵	انتهی	انتهی
″	″	الزخرفه	الزخرفة
″	۲۷	انحنا	انحنا
۸۹	۲	بالبدایة	بالبدیهة
درحاشیہ ۹۰	۱۰	ر	را
۹۰	۴	درا	درا
″	۱۰	نکرے	فیرے
۹۱	۳	صغیرس	صغیرلیس
″	۱۶	اورائی	ماورائی
″	″	زنگ	زنگ
درحاشیہ ۹۲	۳	مانی الصغیر	فی الصغیر
۹۲	۱۵	فلک	فلک
″	۲۶	الاعرف	الاحرف
۹۳	۲	سبب	وبیب
″	۲۴	واوردت	واوردتها
۹۴	۱	باستقرار	باستقرار
″	۱۳	التعاکس	التعاکس
۹۵	۸	گرده	گرده
″	۲۳	ماورای	ماورائی
۹۷	۲۶	بسوی	بسوی
۹۸	۱۹	انحس	الحس والحرکة
″	۱۳	قال	قال
″	۱۴	غرض	غرض
″	۱۷	البدن فیه	البدن فیه
درحاشیہ	۱۹	بمشاهده	بمشاهده
″	۶۴	موجوده	موجوده
۹۹	۱۱	نه اند	نه اند
″	۲۶	وارد	ووارد
۱۰۰	۲	سوی	بسوی
″	۵	توقر	توقر
۱۰۲	۲۳	مبنمره	مغیره

		غلط	صحیح
۱۰۳	۱	وهمواستادی	اوستادی
	۲	الحکار	الحکما
	۴	قول آنچه	فی شرح قول
	۱۱	بشارة	اشارة
	۱۲	دان نقاوت	وان نقاوت
۱۰۳	۲۹	اتب	اب
۱۰۴	۳	عنقف	فتقف
	۹	شو	شود
	۱۹	مضموم	مفهوم
	۲۳	نگیرد	بگیرد
	۲۴	میگیرد	میگیرد
		درد	درد
	۲۶	تفسیرش	تفسیرش
۱۰۵	۱۲	مسیحی	مسیحی
	۱۳	ابرقلیس	ابرقلیس
	۱۴	مسیحی	مسیحی
	۲۵	یا بحاط درد	یا بحاط
۱۰۶	۱۷	فاعیت	فاعیت
	۱۸	می دهند	می دهند
	۲۹	تااین	باین
۱۰۷	۱	طبعیت	طبعیه
	۱۴	دعوی	دعوی
	۱۰	گردانیدن	دور گردانیدن
	+	+	+
	۲۱	مناذره	مناظره
	۲۴	وتغییر	بتغییر
	۲۷	تم کلامه	تم کلامه
	۲۹	ته	نه
۱۰۹	۲۹	معنی صدر	معنی اصدر
۱۱۰	۹	عنی	بمعنی
		سلم الامر	سلم الامر
۱۱۲	۲	ضیاء	حیوانیست

		غلط	صحیح
۱۱۳	۶	ذکشته	نداشته
	۹	قابل	قائل
	۱۰	خیزد	خیزد
	۳	انتایج	نتایج
	۵	غریبه	عربیه
	۱۲	دادمرا	دادا ین مرد
	۱۸	رائیت	رائت
۱۱۷	۲۰	مابلغ	بابلغ
	۲۵	قاعل	قائل
۱۱۹	۱۳	دسد	دهد
۱۲۰	۱	گردد	گرده
	۶	ماندند	مانند
	۲۷	ستود	شود
	۲۸	غذاه ر	غذادر
۱۲۱	۱	جوهره	بجوهره
	۲۹	وفرق	وفرق
۱۲۲	۵	اب وهوا	آب وهوا
۱۲۳	۲	تلفظ	بلفظ
	۱۸	برجزیکه	برجزئی که
	۲۶	طبعیت	طبیعت
۱۲۵	۶	یعنی	بمعنی
		قایل	قائل
	۲۳	کرده اند	است
۱۲۷	۱۲	هردو منبهه	هردو منبهه
	۱۳	تحقیق	تحقق
	۱۴	متصدع	منصدع
۱۲۸	۱۹	یا	با
۱۲۹	۵	الوسهیل	ابوسهیل
۱۳۲	۲	می آید	لازم می آید
۱۳۷	۳	احساس	احساس بحرکت
۱۳۰	۱	لاحظ الله	لاحظ الله بین
۱۳۸	۱۶	الکشف شده	الکشف شده

		غلط	صحیح
۱۳۹	۲۵	انیست	است
	۲۹	لبنب	لبیب
۱۴۰	۲۰	گرسنی	گرسنی
۱۴۳	۱	نفصول	والفصول
	۲۵	اوست	است
	۲۶	اوعیه	اوعیه
	۳۹	ولعراض مزاج	وامراض المزاج
	در آخر	از اشتحال	از استعمال
۱۴۴	۴	جمله	جملة
	۷	علم	عام
	۱۹	نلی	تلی
	۲۵	اشاره کرده	اشاره کرده
۱۴۵	۱	داز	در
	۴	سور	سور
	۷	وحدت	حدت
	۱۹	محدث	محدث
	۲۲	فوت	قوت
	۲۷	افلاط	اخلاط
۱۴۶	۲۱	الصلاع	انصداع
۱۴۷	۶	قول زد	درقول وی
	۲۹	او	رو
۱۴۸	۴	یا	با
	۶	سوادرا	سوادرا
	۱۷	ازحدقه	ازحدقه
۱۵۰	۸	فی قصبة	فی اقصاء قصبة
	۱۰ و ۱۱	فی قصبة الریة	فی اقصاء قصبة الریة
۱۵۱	۴	وهوا ذا	وهو هذا
	۱۶	دوشیه	دوشبه
	۱۹	بابرو	بابرد
	۲۳	نصیبه	نصبه
	۲۷	تمذد	تمدد
	۲۸	ودوقت	ودقت

		غلط	صحیح
	۲۹	خدیم النفیح	مدیم النفیح
۱۵۶	۲	مول	بول
	۹	مدبیر	تدبیر
	۱۶	لبدة	لبدة
	۱۹	می مجاجة	فی مجاریة
۱۵۷	۵	وتمدد	وتمدد
	۱۰	وافذ	واخذ
	۱۶	تیب	تپ
	۲۹	سبه شنبه	سه شنبه
۱۵۸	۱۰	قطع نظر	قطع النظر ازین
		ضرورت فرق	ضرورت فرق
	۲۴	انجوروبه	انجوروبه
	۳	یتعفن	تتعفن
	۱۱	مش ماسوادیة	مش ماده سوادیة
	۷	وبل	بل
۱۵۹	۱۳	رقتی	دقتی
	۱۵	بردو	هردو
	۲۳	ازبردو	ازهردو
	۲۴	مفاصل	مفاصل
		مصاحب	صاحب
۱۶۰	۶	جمودی	جمودی
	۱۱	درحلق	درحلق وی
	۲۵	مبدا	مبدار
۱۶۱	۲	رو	رو رو
	۶	سختی	سختی
	۱۰	وبیله	وبیله
	۱۱	وجدا اند	وجدا اند
	۱۲	حشایش	خشکریشه
		درد	درد
		بثره	بثره
	۲۶	دندان	درد دندان
۱۶۵	۱۲	شیمان	اشیمان

		غلط	صحیح
	۲۸	الی القضاء	الی القضاء
۱۶۶	۹	والمالسة	والمالسة
۱۶۷	۱۷	واقعه	واقعه
	۲۱	المحرقة	المحرقة
	۲۲	العراق	عروق
	۲۴	البقراط	البقراط
	۲۷	اشته	یشتد
۱۶۸	۹	صنیف	صنف
		معالجه	بعلاجه
	۱۳	ناقض	نقاض
	۱۸	فالعطش	والعطش
حاشیه	۱۲	قاضد	فاضه
۱۶۹	۹	تیری	متوری
	۱۱	بودا	بوجه ضعف
	آخر	سلم	سلمه
	۱	منقوح	منضج
	۳	للاذانها	للاذانها
	۴	سب	نسبت
	۳	سبنی	نسبی
	۷	بمقتضای	بمقتضای
	۲۵	یدور	مدور
۱۷۱	۳	تحفظ	تحفظ
	۲۸	ور	در
	۲۹	ور	در
		بقید	بقصد
۱۷۲	۲	مارد	بارد
	۱۳	میگردو	میگردد
	۲۸	المنبط	المستنبط
	۹	وای	ودوای
	۱۲	المرضی	المرضی
	۴۰	موید	مؤید
	۴۲	نه نافع	نه نافع

		غلط	صحیح
	۸	اول	ادل
	۲۰	آتش	آتش
	۲۳	صیات	حیات
		ونتفع	لقد نتفع
		بنها	بهها
		مالشرب	بشرب
	۲۲	فعة	دفعة
	۲۵	قایله	قاتله
	۲۸	ثه	ثه
۱۷۵	۲	ضدیه	مدیده
		زیراکه	زیراکه
	۱۲	بایراذ	بایراد
	۱۶	مختار	مختار
	۲۶	مالشه	شماشت
	۲۹	قایل	قاتل
۱۷۶	۳	ملاحظه	ملاحظه
	۲۳	اسهل الزوال	اسهل الزوال
	۲۹	فی ابتداء	فی ابتدائه
		والحارث	الحادث
	۶	وقت	وقت
	۱۴	وقتا	وقتا
		اندفاع	اندفاع
		اجتبر	اختبر
۱۷۸	۱۶	خاصیت	خاصیت
	۲۲	تزیده	تزیده
	×	×	×
	۲۳	ومفارق	ومفارق
۱۷۹	۶	توجیها	توجیها
	۱۹	زرازر	زرازر
	۲	تقریر	تقریر
	۲۸	ای تو	ای تو
۱۸۰	۲۴	قوام	قوام

		غلط	صحیح
۱۸۱	۳	وبجنین	همچنین
۸۲	۶	یفعل	تفعل
	۱۱	خاصته	خاصیه
	۲۰	درجای	درجائی
	۲۱	تفاح	تفاح
۸۳	۴	معتاد	مضاد
	۱۰	کنند	کند
	۱۳	الاقصی	الاقصی
	۱۹	درو	درد
	۲۴	تاشیر	تاثیر
	۳۳	تاثیر دوای مطلق	+
		ثم	هم
		بایراد	بایراد
صفحه	۲۶	الشدید	الشد
۱۸۴	۱۸	سبب	سبب
	۲۲	الا بالمجاز بسقط	لولا المجاز بسقط
	۹	داغی	داعی
	۱۸	ریتح	ریاح
	۴	بازد	بارد
۱۸۶	۱۰	لانتفاعه	لانتفاعه
۱۸۷	۹	ویقوریدس	ویقوریدس
	۲	تمین	تلکین
	۲۰	ازمرات	ارمرات
۱۸۸	۱۳	قوای متضاده	قوای متضاده
	۱۶	بجبت	بجبت
۱۸۹	۶	انامل	ازاول
	۱۱	او	از
	۳۳	دیاانکار	دیاانکار
۱۹۰	۲	مهار	مهار
۱۹۲	۹	بمنفعة	بمنفعة
	۱	پیدیا	پیدیا
	۱۲	صور	صور
	۱۷	یاانیکه	یاانیکه

		غلط	صحیح
	۲۹	باورد	بارجوه
۱۹۴	۱۱	از	امر
	۳۰	ماتحالست	بانتحالست
	۲۱	ازبفعل	ازبفعل
۱۹۵	۱۳	یقوی	تقوی
	۲۰	مرکب الصناعت	مرکب بصناعت
۱۹۶	۱	کالترباق	کالترباق
	۲	فیتوشر	فیتوشر
	۲۱	بلموجز	للموجز
	۲۵	یه باقیه	ترباقیه
۱۹۷	۱۴	الارزانی	الارزانی
	۱۵	بهمین	بهمین
	۱۷	نمیشود	میشود
	۱۸	اقسام وتقسیم	اقسام داخل در تقسیم
۱۹۸	۱۱	میرود	میرود
	۱۷	ویاقوت	وباقوت
	۲۱	تحایل	قایل
	۲۵	از	اند
۱۹۹	۱۹	فائض	+
	۲۶	بدن	درجدن
	۲۸	دارد	وارد
	۲۹	حاصله	مهمله
۲۰۰	۳	صورة	سورت
	۰	الابالطریق	الابالطریق
۲۰۱	۱	کرده	کردهشد
	۲۵	تقریح	تقریح
۲۰۳	۳	دروی	دردی
	۱۸	اغلیطشی	اغلیطشی
	۲۴	ان را	آن را
	۲۸	مراوازان	مراوازان
۲۰۴	۴	درشیر	درشیر اندازند
	۱۷	بمیرد	نمیرد

صحیح	سطر	غلط	صحیح	سطر	غلط	صحیح	سطر	غلط	صحیح	سطر	غلط
۲۰۴	۱۸	بیشیش	بیش	〃	اذار	اذا	۲۱۵	۱	آن	بان	〃	۱۰	توجه مولد الدماغ
〃	〃	نخواهند	بخورانند	〃	۵	وارتفعت	〃	۲۹	واقالوا	وقالوا	〃	۱۲	عمری عجری
〃	۱۹	بیهبارد	به بندد	〃	۱۱	حقیقه	حقیقةٌ	۱۳	کهو	و	〃	〃	والعذارو والعذار
〃	۲۰	هم بگذارد	هم بگریزند	〃	۱۳	هرگاه	هرگاه	۱۷	الاالرأس	الاالرأس	〃	۱۳	هذا التدبیر هذا التدبیر
۲۰۶	۵	یتحلل	یتحلل	〃	۲۳	کیبه و	+	۲۹	وآنه	آنه	〃	۱۵	یتقیص ینقص
〃	〃	الفینی	الصینی	۲۲	۵	وجوه	ووجوه	۲۱۷	صینت	عنبت	〃	۲۳	فالفرق فالفرق
〃	۱۰	اهوی	وآهوی	〃	۱۱	ملتند	ملتند	〃	۱۹	انساب	انصباب	〃	۲۵	انکملاے انگیلاے
〃	۱۰	تقویت	وتقویت	۲۱۱	۲	ومطلقا	نه مطلقا	۲۱۸	۴	لبلغمیة	البلغمیة	صفحه ۲۲۳	۱۱	حرا چرا
درحاشیه ۱	۴	نمیست	است	〃	۷	نه میشود	میشود	〃	۸	کهنباشد	کهنباشد	〃	۱۷	کم که کم
درحاشیه ۲	۳	منعی	منعی	〃	۲۴	قبل	قائل	〃	۹	از فعال	افعال	〃	۲۲	غریبیة غریبیة
۲۰۰	۱۴	الغرض	لغرض	〃	۲۵	وکل	وآلی	درحاشیه ۲۱۸	۲	له	که	درحاشیه ۲۲۳	۲	فصل فصل
〃	۱۹	خاکستر	مباکیست	〃	۲۷	بوجه	پس بوجه	۲۱۹	۲۸	درورم	درودرم	〃	۳	مشترک که مشترک
〃	۲	یابس	مسبوق	〃	۲۹	تکثیف	تکثیف	۲۲۰	۶	نجار	بجار	〃	۶	پس پس
〃	۲۴	رکب	درکب	۲۱۲	۸	نقص	مختص	〃	۱۴	راتریحی	رابزیحی	〃	۲۲۳	غایة المفهوم غایة المفهوم
〃	۲۷	آکریس	للرئیس	〃	۱۴	بمو	ہو	۱۲۱	۳	میشود	نمیشود	〃	۴	وهردو وهردو
〃	۲۸	غلط	خلط	〃	۱۵	نشود	شود	〃	۵	ومحو	ومحور	〃	۷	وهو وبرو
〃	۲۹	با	یا	〃	〃	انهی	انتهی	〃	۱۳	اتحاد	آنجاد	〃	۱۸	نر از
۲۰۸	۲	مفرد انیکه	مفرد اتیکه	〃	۱۶	وغیره مذکور	وغیر مذکور	〃	〃	ماسدد	باشد	〃	۱۵	حد حار
〃	۱۱	نمیشود	میشود	〃	۲۴	اعتدا	اعتدا	〃	۱۵	میشودو	میشود	〃	〃	نمیشود میشود
〃	۱۸	الک	کک	〃	۲۸	مدتکه	مدتیکه	〃	۲	برای	برای او	〃	۱۷	ماهیات ماهیات
〃	۲۲	عضار	اعضار	〃	〃	حیثت	حیثیت	〃	۲۲	عن موذ	عن مواد	〃	〃	حقیقیة حقیقیه
〃	۲۳	العبیه	السعدیه	〃	۱	مدک	مدرک	〃	۲۳	ولاه اوع	والواو اوع	〃	۱۹	اجناس اجناس
〃	۲۵	تغیدافعان	تغیدافعان	〃	۳	اغذای	غذای	۲۲۲	۲	جبس	حبس	〃	۲۴	ذابیه ذابیة
درحاشیه ۱	۱	بازنه	بیده	〃	۱۱	ادنی	اولی	〃	۳	خلوح	خلق	〃	۲۹	نبز نیز
〃	۶	یغفی	یخفی	〃	۱۲	بخلف	تخلف	〃	〃	قائل	قائل	۲۲۴	۱	العبیه السعدیة
〃	۱۰	القیلة	القلة	〃	۱۶	مدرکی	مدرک مدرک	〃	۴	عن موذ	عن مواد	〃	۹	عاله عله
〃	۱۱	بعیده	یعتدیه	〃	۱۸	ونه	نه	〃	۵	خلفت	خلف	〃	۱۱	ملک الحلما ملک الحکما
〃	درآخر	مشهور	المشهور	۲۱۴	۱	ومرض	+	〃	۶	ودرنجا	درینجا	〃	〃	تب تب
درحاشیه ۲	۱	الفنا	ایضا	〃	۸	محصل	فاضل	درحاشیه ۱	۱	ان الخلق	ان الخلق	۲۲۶	۹	تبعه تمی
×	×	+	+	〃	۹	بظاهر	نظایر	〃	۲	مزخه	مفرغة	〃	۱۱	بمساحه بمسامحه
〃	۵	حتی تجری	حتی تجری	〃	۲۷	الرقعه	للمرفعة	〃	۶	العطافها	العطافها	〃	۱۴	ماین وبالین
〃	۳	انتهار	انتهار	〃	۲۹	سخیف	سخیف	〃		انحوانس الصنعة	انحوانس الصنعة	〃	۲۱	قایل قائل

ن	ح	غلط	صحیح
۲۳۰	۲۴	نجچہ	انجچہ
۳۳۱	۱۲	باانیکہ	یاانیکہ
〃	۲۸	دہ	در
۲۳۲	۲۲	یادگر	بادیگر
〃	۲۶	نیست	نیست تفکر
〃	۲۷	قایل	قابل
۲۳۳	۱۴	دردر	در
〃	۱۷	انخسوف	الخسوف
〃	۱۹	اخمر	احمر
〃	〃	من یوم	من یوم
〃	〃	ابرو	ابرد
〃	۱۴	ان یغیر	ان یغیر
〃	۲۵	الی یغیر	الی یغیر
〃	۲۷	السفلی	السفلی
۲۳۴	۳	بنیت	بنیت
〃	۶	المخاق	المخاق
〃	۱۰	یتخصص	یتخصص
〃	۱۵	رالت	الدلالت
〃	۱۶	وظاہرین	وظاہرین
〃	۱۹	ازلعین	اربعین
〃	۲۱	تدبیر	تدبیر
〃	۲۸	بعکس	بعکس
۲۳۶	۲۸	اسکے	یکی
۲۳۹	۱۱	انحاق	انحاق
〃	۱۵	بتخصص	بتخصص
〃	۲۳	الدلالت	الدلالت
۲۴۰	۲۱	وظاہرین	وظاہرین
〃	۲۲	اربعین	اربعین
〃	۲۶	تدبیر	تدبیر
۲۴۱	۱۳	بعکس	بعکس
۲۴۲	۲۳	یکی	یکی
〃	۱۴	درقوی	درقوی
۲۴۶	۲۲	تقصے	تقصی
〃	۲۸	تجسیہ	تجربہ
۲۳۹	۱۱	کرد	کردہ
〃	۱۵	خالصہ	خالصہ
〃	۲۳	ادلہ	ادلہ
۲۴۰	۲۱	باانیکہ گفتہ	باانیکہ
〃	۲۲	احمسم	حجم
〃	۲۶	دردی	دردے
۲۴۱	۱۳	ازدیگر در	ازدیگرے
۲۴۲	۲۳	شود	میشود
〃	〃	بیشود	
〃	〃	با	۲
〃	۷	منجملہ	منجمد
۲۴۳	+	نمہ	عہ
〃	۱۳	قد بلغ	قد بلغ مدالنبع
〃	۱۴	طبیعتہ	طبیعتہ
〃	۱۵	الانصاف	الانصاف
〃	〃	کل عیب	کل عیب

تمت

چونکہ اجلاد تحقیقات بہیہ حسب فرمایش مصنف ممدوح مملوک مصنف ممدوح مطبع علوی مین طبع ہوئی ہین لہذا مہر کتب خانہ مصنف موصوف ثبت کی گئی تا علامت ممیزہ رہے فقط

اعلام ضروری یہہ ہی

کہ یہہ کتاب لاجواب باوجود کثرت اہتمام تصحیح مصححین بوجوہ چند در چند جیسی صحیح چاہیی طبع نہین ہوئی اگرچہ غلطنامہ مین اصلاح اسکی کی گئی تاہم اگر اغلاط کچھہ باقی رہ گئی ہون ناظرین مصححین کو معذور سمجھین اور بعد تصحیح غلطنامہ سی ناظرین ملاحظہ فرماوین ☆

العبد
محمد ہادی محمد مہدی قنبر علی
وغیرہم عفی عنہم محمد
وعلی

واسطی سند اس امر کے کہ کتاب ہذا چھپی ہوی مطبع علوی کی ہی مہر مطبع ثبت کی گئی فقط

مادۂ تاریخہای کتاب تحقیقات بہیہ سال تصنیف کتاب کہ سنہ ۱۲۸۹ ہجری بود و سال طبع کتاب مذکور کہ سنہ ۱۲۹۱ ہجری است از نتایج افکار شاعر رشک خاقانی و ظہوری محسود کلیمی و فیضی رئیس جلیل امیر نبیل نواب اشرف الدولہ محمد سجاد علیخان بہادر متخلص بسلطان

بقراط زمان حکیم حاذق	لاریب از و بقای حکمت	تصنیف کتاب اینکہ فرمود	شد نصب از و لوای حکمت
	فی الفور چو گشت فکر تاریخ	سلطان گفتہ تحقیقات بہیہ حکمت	

تاریخ طبع ذی الفطن الذکی والمتوقد اللوذعی الحکیم ابن الحکیم حکیم محمد مہدی صاحب لکھنوی

یکتائی جہان طبیب کامل	جو شیخ زمین سے سوا ہی	اس فن مین نظیر و مثل اونکا	کب کوئی جہان مین دوسرا ہے
بس ہے وہی عالم طبک عالم	باطل اور رونکا ادعا ہے	خالی نہین علم ہی عمل بہی	کب ایسا کسیکا تجربہ ہے
لاساتہہ حسنین کے مظفر	طالب گر اسم پاک کا ہے	لکھی کتاب ایک عمدہ	ہر ایک کی زبان پہ تذکرہ ہے
ہی نام ہدایۃ الاطبا	اس نسخی کا عام فائدہ ہے	ظاہر ہی کمال اسسے اونکا	بی فائدہ طول کب روا ہے
تاریخ کی فکر کی جو مہدی	کیا خوب یہہ نظم ہو گیا ہے	امراض کا سر نکیون قلم ہو	مجموعہ یہہ نسخہ شفا ہے
			سنہ ۱۲۸۹ ھ

ایضاً و لہ تاریخ طبع

لکھا یہہ سراد ہے مہدی	الحق کہ یہہ نسخہ شفا ہے
	سنہ ۱۲۹۱ ھ

قطعہ دیگر تاریخ طبع ذی فضل ادیب طبیب لبیب عالم لوذعی فطن بلمعی حکیم ابن الحکیم ابن الحکیم محمد ہادی صاحب لکھنوی

مظفر حسین آنکہ شاگرد بیشش	مشرح چو کردند مضمون حکمت	چہ تاریخ عمدہ نوشتہ ہادی	کہ زیبا رقم کردہ قانون حکمت
			سنہ ۱۲۸۹ ھ

ایضاً و لہ سال طبع

طرفہ کتابی گشت مرتب	رہبر کامل گم شدہ گانرا	بی سر و بیم ای ہادی رجحان
		تحقیقات بہیہ آن را
		سنہ ۱۲۹۱ ھ

قطعہ تاریخ مترشحہ قلم جادو رقم معرکہ سخن را علم منشی محمد عابد علی صاحب متخلص بہ عابد خلف الصدق عالم نبیل فاضل جلیل مولوی سید محمد معشوق علی صاحب دام مجدہ در سال تصنیف کتاب

کیا خوب طبیبانہ رسانے	لکھا ہی یہہ نسخہ ہدایت	کیونکر نہو خواہش اطبا	ہی گوہر معدن طبابت
کچھہ فکر ہوئی جو بہر تاریخ	ہاتف نے کہا بصد لطافت	کیون طبع کو دی گی ہو تکلیف	عابد لکھو طبع و نکلوت
			سنہ ۱۲۸۹ ھ

ایضاً در سن طبع کتاب

ذی علم و ذکی حکیم عامل	ہدایۃ فی سر معدن طبابت	بقراط زمان نمودہ کیونکر	تحریر ہے مخزن نکلوت
لکھا جو جواب با صفا ہے	ہر نکتہ ہی معدن بلاغت	کیونکر نہو ہادی اطبا	ہر فقرہ ہے معدن لطافت
تاریخ کی فکر گر ہے عابد	لکھہ ساہی مخزن فصاحت		
			سنہ ۱۲۹۱ ھ

تمت

تمت

سلہ اظہار و ہست لبسو بیت الشفای یونانی شفاخانہ ۱۲

اشتہار

ماہران علوم عقلیہ ونقلیہ وواقفان فنون حکمیہ وفلسفیہ راشر دہباد کہ درین زمان فرحت نوامان آن
بیمنت افتران کتاب فیض نمیان ونخہ نادرۃ البیان از کتم خفا بعرصہ وجود جلوہ آرای ارکہ شہود گردید
مریضان کوی تیرگی وظلمت خیرگی را رہنما بر شاہراہ نور حکمت کالشمس فی نصف النہار یابان درخشان گشت
راہ راست نمود سبحان اللہ موجی ست از گرداب فنون حکمت وبحر زخاری ست پر از انوار ہای نفرت موسوم
باین اسم سمیہ یعنی ہدایۃ الاطبا ملقب بتحقیقات بہیہ بجواب نتائج حسنیہ من تصنیفات
مجمع الفضل والکمال منبع الفیض والافضال طبیب حاذق زمان ارسطوی دوران بقراط آوان جالینوس
از خادمان افلاطون بطبیعت شیخ الرئیس در حکمت ملاذ جہانیان پشت پناہ ناتوانان مجمع صدر عنایات
رب الشرقین جناب حکیم مرزا مظفر حسین خان صاحب بہادر لازال شہوں اقبالہ ساطعۃ طبیب اعلی بیت الشفا
یونانی بلدۂ لکھنؤ ابن مسیح الدولہ بن حکیم الملوک طاب ثراہا بمطبع فضل المطابع شہیر بعید وقریب بایں صیب
معروف بمطبع علوی باہتمام خان والاشان سمو المنزلت عالی مکان جمیل الشیم والاہم مشتہر نزدیک ودور
جناب محمد علی بخشخان لکھنوی لازال مغبوطا بالفیض ربانی العلی مطبوع ومنقش گشتہ خاطر نشین خلائق وپسند
طبعان فائق گردید ✤ لہذا التماس ✤ بخدمت سوداگران مشہور وتاجران فی مقدور ست کہ از راہ
نوازش این کتاب بے بہا را کہ سراسر از آب بقاست قصد طبع ثانیش نفرمایند تا وقتیکہ اجازت از مصنف ممدوح
بہم نرسانند بلکہ ہر قدر کہ کتب مطلوب شوند بذریعۂ ارسال خط پیدا وزر قیمت بمقام لکھنؤ متصل بارہ دری محل حسین خان
بہادر مرحوم بخدمت مصنف ممدوح یا در مطبع علوی فرستادہ طلب فرمایند انشاء اللہ الغریز بفور معاملہ بخوبی دست داد اکتب
مطلوبہ بلاغ خواہند شد ودر صورت خلاف وراز انصاف عوض نفع حصول نقصان حسب شرائط قاعدہ تجار مستمرہ
عائد حال خواہد گردید ✤ بر رسولان بلاغ باشد وبس ✤ فقط ناظم الامور محمد علی عفی عنہ الغنی والعلی

قیمت فی جلد عدد ۸ر

واسطے سند اس امر کے کہ کتاب ہذا چھپی ہوئے
خاص مطبع علوی کی ہے مہر مطبع ثبت کیگئی فقط